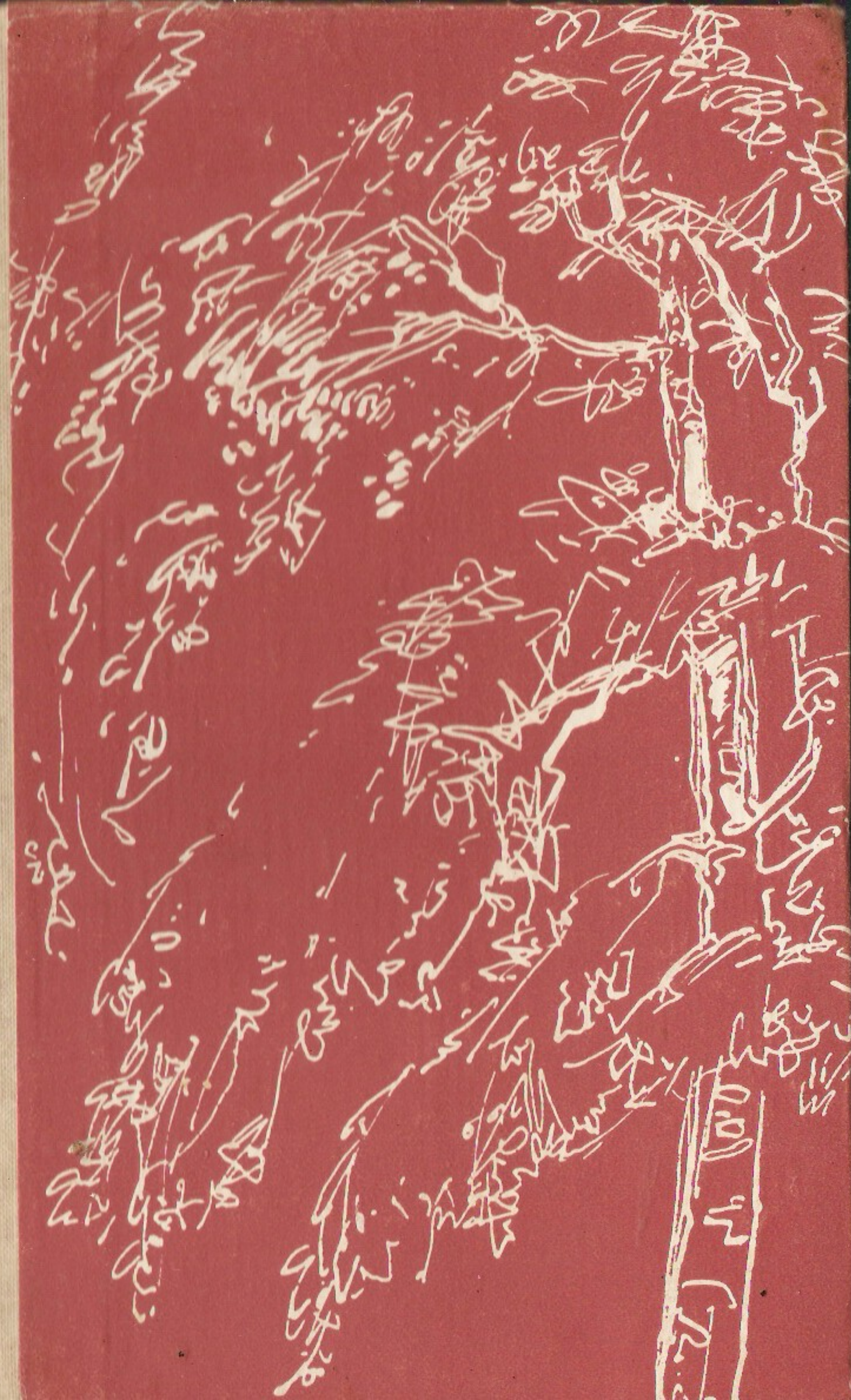

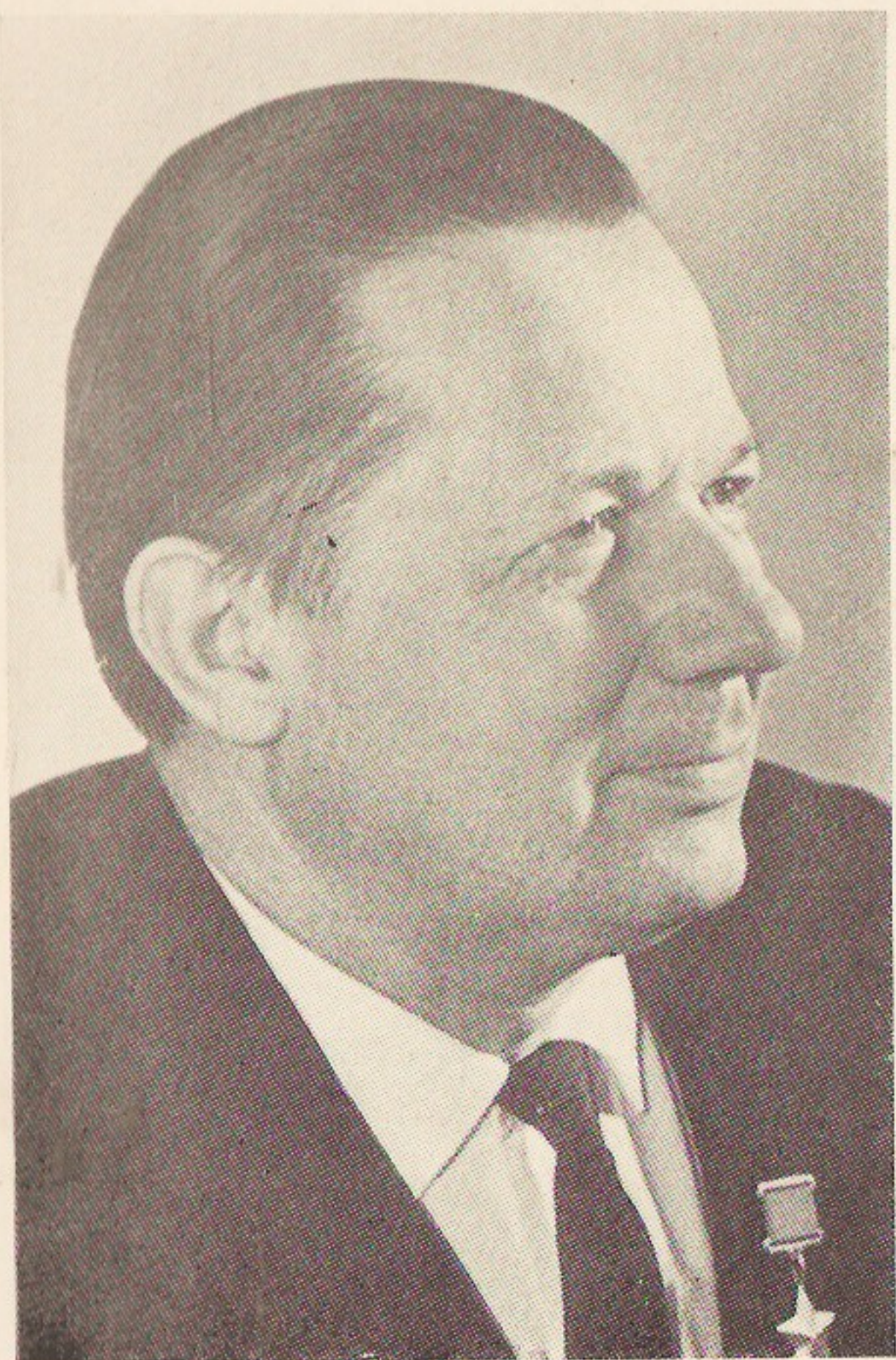
J. ZVANATSKI · МАНЕ НЕЛИН

V Ä L I K S Ä R I

JURI ZBANATSKI

MAHE HELIN

Romaan

1969

KIRJASTUS "EESTI RAAMAT"
TALLINN

Originaali tiitel:
Юрій Збанацький
МАЛИНОВИЙ ДЗВІН
Роман
Видавництво художньої
літератури
«Дніпро»
Київ — 1965

Illustreerinud E. Maisaar

Ukraina keelest tõlkinud L. RAUDTITS

Keskmisele ja vanemale koolieale

Збанацький Григорій Олиферович. (Юрій Збанацький). МАЛИНОВИЙ ДЗВІН. Роман. На єстонском языке. Иллюстрації: Э. Майсаар. Издательство «Ээсти Раамат». Таллин, Пярнуское шоссе, 10.
Toimetaja B. Kuusberg. Kunstiline toimetaja H. Tikand. Tehniline toimetaja H. Tüksammel. Korrektor E. Bachverk.
Laduda antud 24. IX 1968. Trükkida antud 30. XII 1968. Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik, 54×84/16. Trükipoognaid 27 + 5 kleebist. Ting-trükipoognaid 23,0. Arvestuspoognaid 24,28. Trükiarv 30 000. Teilmise nr. 3380. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42. Hind 80 kop. 7-6-3.

Minu kool! Minu rõõm! Aastad on su tundmatuseni muutnud, ent minu mälestustes elad ikka niisugusena, nagu sind esmakordselt tol ammusel kolmekümne kuuendal aastal nägin, mil noore ja kogenematu õpetajana üle su läve astusin. Sa elad ja jäädki elama südamesse kui mu kordumatu nooruse tunnistaja.

Olen meeldivalt pisarateni liigutatud, sisenedes nende karmide jahedate seinte vahele, kui hea on seal üksinda klassist klassi hulkuda ja aina meenutada, meenutada...

Äikeserajudest puretud, mürsukildudest nokitud, mölgutavad oma lõpmatut mõtet mustaks tõmbunud tellisseinad, koorub lõõmavates päikesekiirtes vihmadest uhutud vana katus, mõtlikult sosistavad koolimaja kohal sihvakad mustpaplid.

Ent kunagi oli see majake kui lelu: tema valendavad seinad näisid rõõmsalt naervat, avarate akende sära kutsuvalt meelitavat. Päeval ja ööl kahisesid tema kohal võimsad elujõulised paplid, nende läheduses aga, valgusrikkal päikesepaistelisel aasal, seisis kui pidurüüs neiuke valgetüveline kask, lõbus ja lahke, ülepeakaela armunud tuulde, kes hommikuti ja õhtuti tema pikki rohelisi juuksepõimikuid nii väga kammida armastas...

Noil aegadel vilkus ühes väikeses, taevassinise raamiga koolimajaaknas hilisööni kollakas tuluke. See oli petrooleumilamp, mis mu laual põles. Kus see küll praegu on? Mul on kahju isegi sellest lambist. Oli ju tema see rõõmus pilgutaja, kes vaikselt kõiki mu salajasi mõtteid pealt kuulas, tema üksi teadis mu nooruspäevade püüdlusi ja mõistis mind paremini kui keegi teine, kõigis mu hädades mulle kaasa tundis ning sellepärast ka nii heledalt ja tõrkumatult valgust andis.

Kui ammu see kõik oli... Ent seda ei unusta, ei kustuta elust maha...

Ja mis sest, et täna kõrgub mahajäetud vana koolimaja lähedal uhkelt vastehitatud uus. Ta on noor, täis elujõudu ning kõõritab pilkavalt oma säravate akendega maadligi vajunud mustendava naabri poole. Ta uhkeldab oma akende, raskete karniiside ja koguni terava torniga, milleta narrile moele lõivu maksnud arhitekt ei suutnud nähtavasti toime tulla. Uus koolimaja rabab oma vastse värskusega, tõustes kogu ümbruskonnas esile. Ning just tema, ja mitte tollel vanal, kes kõike on näinud ja üle elanud, jääb peatuma mööduja pilk.

Mis siis ikka, eks igaühel on oma saatus. Soovigem uuele koolimajale, et ta oma seinte vahel niisama palju head ja ilusat näeks, kui too vana, unustuse hõlma vajunud, tagasihoidlikult ja vanainimeselikult uue ja noore najale toetuv. Too vana, kes mõtlikult vaikivana juba kuivetama löönud paplite all nukrutsevas mõtiskluses neid unustamatuid ja kordumatuid päevi meenutab, mil tema läheduses päikesepaistelisel aastal lakkamatult nõtkles valgetüveline kask, mille pikki raskeid juuksepoimikuid tuul õhtuti ja hommikuti nii väga kammida armastas...

Just siis, kui mulle näima hakkas, et sellel metsal ei tulegi lõppu, muutus ümberringi äkki heledamaks, kitsas metsatee avardus, pilvitu taevas lõi pea kohal selgelt sinetama. Noore jändriku tammepuhma tagant avanes lai, silmapiirini ulatuv vaskpunane tatrapõld. Selle taga orus, kus hallikas udu oma õrna loori laotas, hakkas küla paistma.

«Ongi meie Kovalivka,» noogutas taat Homa Djagil asula poole.

Nii tee kui ka küla, kuigi ma viimast polnud veel õieti näinudki, meeldisid mulle. Olin Polesjes üles kasvanud, ent siisuguseid metsi meie kandis küll polnud. Enamasti leidis seal metsasalusid ja tihnikuid, mis sügiseti seentest ja tammetõrudest kubisesid. Siin aga metsad. Ja missugused metsad! ... Otsata ja ääreta. Võis arvata, et olime sõitnud vähemalt nelikümmend kilomeetrit maha (ehkki Djagili-taat jumalakeeli vandus, et ainult viisteist versta), kuid teel ei kohanud me ühtki küla, ühtki inimelamut. Kogu aja kumisesid pea kohal justkui kullast voolitud sihvakad mastimännid, vankrattad pörkasid ja hüplesid paljaskoorunud juurepoimikutel. Vahetevahel löid männitüvede tagant eredas valguses sätendama aasad, siin-seal põlispuude kõrval võis näha ka noort istutatud metsa. Madalad kaharad männihakatised kasvasid nii maadligi, et ei lasknud rohulgi tõusta. Ninna lõi männilõhna ja veel midagi sellist, mida küll haistad, kuid aru ei saa, mis lõhn see on.

Esialgu, sattunud metsakuningriigi rüppe, imetlesin kõike suurisilmi, võlutuna ahmisin endasse metsarohtudest, seentest ja kuivanud metsmaasikatest tulvil õhku. Ent pikapeale hakkas mind sellest metsast ikkagi kodu-

avarustele, Desna kallastele kiskuma, sinna, kus suvisel ajal sõnatute järvede rahulikud vood sinetasid.

Oleksin arvatavasti tundmatul teel nukrutsema hakanud, kui poleks Homa Djagilit olnud. Minu teekaaslane osutus harukordselt jutukaks ja seltsivaks taadiks.

Leidsin tema sealt, kus meie, õpetajad, rajoonikeskuses endale tavaliselt küüdimehi otsime — turult. Prahti täis platsil seisid vaid üksikud vankrid. Saalisin nende vahet ja aina küsitlesin: on siin kedagi Kovalivkast? Mulle juhatati: «Astu, noormees, tolle taadi juurde.»

See oli keskmist kasvu laiaõlgne vanamehejäss. Tema suur, peaaegu silmini hallidesse karvadesse kasvanud kräsupea oli nagu otse õlgadele istutatud, nii et kaela ei paistnudki. Suur kongnina kadus sasisitud vurrupuhmas-tesse.

«Päevast, taat!» tervitasin vanameest.

Ta pöördus nagu hunt kogu kerega vastumeelselt minu poole, välgutades läbitungivalt oma väikesi silmi justkui paksu pleekinud samblaga kaetud kulmukaarte alt. See pilk tungis üdini: taadi silmis oli midagi saat-
tanlikult tarka ja ka midagi metsikut.

«Ole terve, oma isa poeg, kui sa just nalja ei viska!»

«Kas olete Kovalivkast?»

«Küll ikka veel sealt.»

«Kas küüti saab?»

Taat vaatas mind uurivalt pealaest jalatallani oma hallide, kollasetähnaliste silmadega, kraaksatas rahul-olevalt ning pilgutas kavalalt:

«Kas liiku teed?»

Sealjuures silus ta suure rohmaka käe seljaga oma vurre, nagu oleks talle just äsja pilgeni täis viinaklaas ulatatud.

Varsti hakkasime minema. Söitsime üle silla, saime mõned head kilomeetrid munakividel rappuda ning su-
keldusime siis metsa, mille sina meid juba kaugelt meelitas.

Taat võttis jutuotsa alles siis üles, kui olime juba lin-
nast väljas.

«Tähendab et ameti peale Kovalivkasse?»

«Kovalivkasse,» vastasin.

«Volinikuna komsomoli või hoopis villa alal...?»

«Ei,» kostsin. «Olen kooli direktoriks määratud.»

Taat pöördus kogu kerega minu poole ja tunnistas mind aupaklikult hetke ja veel teise takka järele.

«Löö või maha, seda poleks küll arvanud. Mida po-
leks, seda poleks.»

Niisugune avameelsus tegi mulle lõbu, kuid samaaeg-
selt hakkas sügavas hingesopis mingi solvumistunne pakitsema.

«Aga miks poleks siis arvanud?»

«Sihukesed noored kui sina, poja, ei juhtu just alati
arukad olema.»

Mul tõusis puna põske. Kuid taat ei pööranud mu koh-
metusele mingit tähelepanu.

«Tõsi, praegu pole see mingi ime. Kuid juhtub ka nii,
et vana mees, aga varsa aru... Sina, tähendab, oled siis
tubli. Piimahabe küll, aga ju pea jagab. Kuidas ta nüüd
ka on, aga iga lolli direktoriks juba ei panda. Kuidas
sind hüüda tuleb?»

«Tarass Demõdovõtš.»

«Ah, siis mede kehvikute hulgast?»

«Kust teie seda teate?»

«He-he! Tarass — pole just härraste nimi. Ja ega ka
Demõd pappidele kõlvanud! Näed, ka mulle anti Homa
nimeks...»

«Aga isa järgi kuidas?»

Taat Homa kõhatas salapäraselt ning jäi hetkeks
mõttesse.

«Isa järgi või? Niisama lihtsalt mind hüütaksegi:
Homa Djagil. Või Djagil, Homa. Ehk lihtsalt Homa. Aga
isa järgi, selle tiitli pani tõbras nahka. Olen ebaseadus-
lik... Sellepärast ei andnudki too pikalakaline papp
mulle isanime. Ja olengi, poja, kogu elu ilma isanimeta
läbi ajanud. Teisi, näed, hüütakse aupaklikult isanime
järgi, mina aga olen lihtsalt Homa.»

Näis siiski, et isanime puudumine Homa Djagilit eriti
ei kurvastanud. Ennemini tegi see talle isegi lõbu, sest
taadi silmis mänglesid kavalad kuradikesed ja kongnina
all tõmblesid vurrud — vana peitis oma muretut muiet.

«Kui vana te olete, Homa-taat?»

«Kui vana või?»

Homa laiale laubale tekkis kortsudelööts. Mõne hetke
pilgutas ta segaduses silmi. Siis tõmbus lööts siledaks,
vurrud aga hakkasid taas tõmbema.

«Katsu sa ära lugeda, palju neid aastaid turjal on! Naise võtsin siis, kui meie omad Peterburis tsaari maha nottisid. See oleks nagu üsna hiljaaegu olnud, aga ega tea, kas sinu isa oligi siis juba ilmale tulnud. Ja naise võtsin ma ka mitte enam noorena, tollal polnud minu-sugusel — ilma isata ja maalapikeseta — naise leidmine sugugi kerge. Küll tuli mul teid-radu tallata, susi mind söögu, kui valetan, enne kui ühele tobedale, see tähendab mu oma eidele, augu pähe rääkisin.»

«Aga ikka rääkisite?»

«Eks ikka. Sest kuigi olin, poja, ilma isata, aga see-eest noormees üle kogu küla. Tõsi, hiljem sai ta minu pärast uluda küll ja küll, mis seal rääkida; aga jumalale tänu, elu elasime ära, lapsed kasvasime üles ja hauda läks, nagu inimesed ikka, — ei või nuriseda.»

Taat Djagil oli avameelne inimene. Hiljem veendusin, et ta polnud hoopiski viimane külas, oskas lugeda ja kirjutada ning tal oli mõndagi, mille üle võis inimeste ees uhkust tunda.

«Ja kui me üheksasaja viiendal neetud panisid peksime, olin juba tollal teadlik ja vihkasin neid spluataatoreid hirmsasti. Sest tahtsin minagi emakest maad saada. Näe lapsi tuli aina ilmale; eit, rahu tema põrmule, närts mu kallal nii ööl kui päeval. Käed on sul otsas, aga mis sinusugusel neist kasu? Tõsi, meil külas oma pani polnud, käisime koguni Kurenis, kaheteistkümnenda versta takka, aitasime kurenlastel nende panikest kõrvetada. Oh küll seal mõni omale varandust kokku kraapas, kõike, mis kätte juhtus. Aga mina tõin ainult kotitäie raamatuid — suitsunälg vaevas! Polnud, millest suitsu keerata. Nii ma siis tõmbasin suitsu ja õppisin ka lugemise selgeks. Oleksin tänase päevani lugenud, aga ei näe enam, tähed ujuvad silme ees laiali.»

Juttu vestes näis teegi lühemana. Homa Djagil ei jõudnud vististi pooltki oma eluloost ära jutustada, kui oruvines hakkas Kovalivka paistma.

Jõudsin esimene taredeni. Lahjade kronude kabjaplagin läks nüüd hoopis lõbusamaks. Kiirustamata kobis Djagili-taat vankrilt maha ja hakkas oma kangestunud jalgadel kõrval tammuma. Jässakas, rohmakas, oma laiade villaste pükste ja pruunikashalli, värvitud linase särgiga, peas võidunud müts, paljajalu, meenutas ta vana

luitunud karu, keda lärmakad mustlased sunnivad laadadel tantsu lööma.

Silmitsesin tähelepanelikult Kovalivkat. Tõrvatud ja neljakandiliseks tahatud palkidest kõrged avarad tared olid meeldivad. Laudad olid siin hoopis teistsugused kui meil — mitte raagpajuvitstest punutud, vaid kõvadest ümarpakkudest ehitatud. Meil kasutati niisuguseid ainult taredeks. Pajuokstest punutud varbaia asemel olid siin kas laudtarad või lattaiad. Minule oli see metsaküla täiesti uudne.

Homa-taat peatas hobused ja osutas piitsaga ettepoole.

«Seal ongi koolimaja, seltsimees direktor.»

Küla lõpus, päris metsa all, hiigelpaplite ringi sees nägin madalat pikka ehitust. Selle laiad aknad meelitasid lahkesti enda poole, neis mänglesid rõõmsalt päikese-laigud.

«Kas viin pärale või lähed jala?»

Esialgu olin tulnud ilma asjadeta, vankri põhjas lebas ainult mu kulunud kohver.

«Täna, taat.»

Haarasin kohvri ja hüppasin vankrilt.

«Nagu paremaks pead, muidu võiks ka pärale viia, see siinsamas käega visata.»

Võtsin taskust raha — taadile liikudeks. Homa Djagil heitis sellele silmanurgast pilgu ja pöördus kõrvale.

«Ei mingeid liikusid. Mina, seltsimees direktor, olen oma kolhoosi nii-öelda lööktööline ja külanõukogu liige. Meie esimees, seltsimees Nedokuss ise, ehk olete kuulnud, kui mind külanõukogusse valiti, ütles: «Homa, võite valida endale isanime, nagu süda soovib. Võite lasta end kutsuda kas Homa Ivanovõtšiks või Homa Gennadijovõtšiks. Meele võttis kurjaks. Mis ta mind torgib oma Gennadiga. Kuraditki pole mul seda papi pandud isanime vaja! Meie küla papi nimi oli Gennadi, tema aga sokutab teda mulle isaks. Nii ei võtnudki ma endale isanime, olgu ma või koera poeg. Selge, et mõni harimata tõbras oleks kindlasti võtnud, aga mina ütlesin: «Kui tema, minu isa, koeraroju sihuke, oskas mind sigitada, jättis aga siis ema ilma peale saatuse hoolde, kelle karadi pärast on mul seda isa tagantjärele tarvis! Olen senini temata läbi saanud ja saan veelgi.» Nii see on, poja. Sina aga pakud liikusid...»

«Nii me ju kokku leppisime!»

«See polnud sinu kohta. See nagu varustaja jaoks. Tollelt oleksin küll välja pigistanud. Aga sina oled meie direktor, kultuurijõud. Larbin parem viina asemel teed. Üldiselt elan ma õpetajatega sõpruses. Küllap astun sisse.»

Homa-taat jättis minuga sõbralikult hüvasti ning tõmbas oma hobusekronusid ohjadest. Mina aga sirutasin oma kangeks jäänud jalgu ja hakkasin aeglaselt mööda rada astuma.

2

Mida lähemale ma koolile jõudsin, seda aeglasemaks mu samm muutus. Süda peksles ärevalt, rinnus paisus rahutus. Olin ju sõitnud siia mitte päevaks või kaheks, vaid pikaks ajaks, võib-olla alätiseks.

Meenus kõnelus rajooni haridusosakonna juhataja kabinetis.

Kui ma kaugõppesessioonilt tagasi jõudsin, oli rajooni õpetajate konverents juba lõppenud. Astusin sisse haridusosakonda, et kuulda, mida konverentsil kõneldi, et ehk räägiti midagi ka minu koolist. Töötasin siis Skrõpali kooli direktorina.

Mind tervitas rõõmsalt koolide inspektor Ivan Ivanovõtš Gorobets. See oli heasüdamlik tüse mees, kes meteorina tormas ühest koolist teise ning aina noris ja sõimles. Kuid kõik vaatasid sellele läbi sõrmede, muhelesid, sõitlesid isegi ja aina ärgitasid tema inspekterimisest haridusosakonna juhatajale seltsimees Ketjagile ette kanda.

Mäletan, kuidas Gorobets esmakordselt minu kooli saabus. Mina, noor direktor, olin lausa ehmunud. Olgu kuidas tahes, aga Gorobets oli ikkagi soliidne, suure pedagoogilise staažiga inimene, mina aga rohelisest rohelisem, alles tehnikumi lõpetanud. Päev otsa istus Gorobets tundides, märkis midagi üles. Käis ka minu tunnis. Kartsin, et kõik tehakse maata, aga tema ütles: «Hästi.» Ma ei uskunud oma kõrvu. Kas tõesti hästi?

«Kindlasti on ka mingeid puudusi?»

«Aga kellel neid pole, austatud Tarass Demõdovõtš.

Kõigil on. Puudusteta ei saagi elada. Kui pole puudusi — jääb elu meie planeedil seisma. Vastuolude ühtsus!» tõstis ta paljutähendavalt sõrme, ja mina, kes just sel ajal olin asunud filosoofia kallale, vaatasin aupaklikult ja hirmuga seda autoriteetset näppu.

Õhtul, kui me lauda istusime, vihjas inspektor sellele, et oleks hea millegagi kõri loputada: ta olevat teel veidi külmetanud ja kartvat, et hääl kähisema hakkab.

Lippasin meelsasti poodi. Kuid kahjuks polnud seal parajasti pooleliitriiseid, olid vaid suured mustad liitri- sed pudelid. Üks neist rändaski meie lauale. Uudistasin seda hirmuga — mis ma sellega küll teen. Gorobets joob klaasikese, ehk teise veel, aga mis ma ülejäänuga peale hakkan?

Vilunud liigutusega avas Gorobets pudeli. Laual oli vaid üks viinatops. Inspektor vaatas toas asjalikult ringi, silmas aknalaua veeklaasi, kergitas end toolilt ja valas vee potti, kus kasvas äbarik kummipuu. Siis täitis ta viinatopsi ja klaasi. Suureks imestuseks lükkas ta klaasi minu ette, endale aga tõstis viinatopsi. Vangutasin eita- valt pead ning ütlesin, et ma ei joo. Gorobets vaatas mulle uurivalt silma.

«Kas ideelistel põhjustel?»

«Just nimelt,» vastasin talle. «Olen kommunistlik noor.»

Seepeale tegi inspektor vahetuse: minule andis viinatopsi, endale aga võttis klaasi.

«Mulle kui parteitule on lubatud,» seletas ta kõvera muigega.

Nii tuli minulgi jooma hakata. Gorobets neelas viina ühe sõõmuga alla.

Mu kartused osutusid asjatuks. Inspektor jõi tühjaks pudeli ja kulistas ka minu topsitäie endale sisse. Kogu õhtu kiitis ta oma pedagoogilist talenti. Ning juba pikali heites andis mulle kui noorele direktorile nõu:

«Aga sinul, Tarass, tuleb joomine selgeks õppida. Mis direktor sa niisugune oled, kui juua ei oska!»

Kui Gorobets pärast seda juhtumit kooli ilmus, ei kositanud ma teda enam viinaga. Ja tema külaskäigud jäid üha harvemaks. Ent kohtasin teda alati rõõmuga kui vana head sõpra.

Nii ka seekord mind haridusosakonnas nähes, hüüdis:

«Kus hundist juttu, seal hunt ise. Läki, vennas, Tarass Demõdovõtš, läki Maksõm Ivanovõtši juurde! Küll on lugu lahti! Sihuke lugu, et ilma pooleliitriseta kuidagi toime ei tule.»

Süda hakkas kripeldama. Armastasime oma haridusosakonna juhatajat Maksõm Ivanovõtš Ketjagi, kuid samal ajal ka pelgasime teda.

«Mis seal lahti on, Ivan Ivanovõtš?» vaatasin ma anuvalt Gorobetsile otsa.

«Kartma lõid? Oh teid direktoreid küll... Kui mina kunagi direktor olin, siis üle kogu kubermangu! Mõistad sa, Tarass Demõdovõtš...»

Vaatasin uurivalt Gorobetsile silma sisse. Polnud kahtlust, need olid juba häguseks löönud. Ainult selle asjaolu ja Ivan Ivanovõtši jutukuse põhjal võis arvata, et ta kellegagi oli juba soojalt «vestelnud». Ja ega see polnudki ime — oli parajasti aeg, mil hästi agarad õpetajad, just nagu pardid hommikutunnil, lasksid mööda rajooni ringi ja otsisid kohta, kus algaval õppeaastal pesitsema hakata.

Astusin Ketjagi juurde sisse.

«Ah, Zalužnõi!» venitas Maksõm Ivanovõtš pooleldi rahulolevalt, pooleldi ähvardavalt. Tundsin, et ta mu kohe külma vette kastab.

Seltsimees Ketjag polnud vististi minust palju vanem. Kui mina käisin kahekümne kolmandat aastat, siis tema võis ehk kahekümne viiene või kõige rohkem kuuene olla. Kuid teda austati ning peeti tõsiseks ja printsiipiaalseks inimeseks. Ehk põhjustas seda ka asjaolu, et ta pealagi oli hakanud paljaks minema ning ta otsaesine sarnanes juba praegu Sokratese omaga, võib-olla aga ka sellepärast, et ta oli täidlane ja hästi aeglase toimega. Lisaks sellele oli ta austatud isik rajoonis — partei rajoonikomitee liige, rajooni täitevkomitee presiidiumi liige, rajooni ateistide ühingu esimees. Ta vestles alati rahulikult ja asjalikult, pöördudes oma vestluskaaslase poole perekonnanime järgi ning ilmselt ignoreerides ees- ja isanime.

Mõne hetke jooksul vaatas Maksõm Ivanovõtš mind uurivalt, nagu ei usuks ta, et seisan tema ees.

«Sa siis tulid tagasi?»

«Tulin.»

«Eksamid andsid ära?»

«Andsin. Ainult riigieksamid jäid veel.»

«Tubli.»

Ülemuse kiitus oli mulle meeltemööda.

Hetke Maksõm Ivanovõtš vaikis ning tõstis laual pabereid ühest kohast teise.

«Nii on lugu, Zalužnõi,» ütles ta siis lõpuks. «Skrõpalisse sa enam ei lähe...»

Mu rinnas rebenes miski. Olin juba kaks aastat töötanud Skrõpali mittetäieliku keskkooli direktorina. Teised rääkisid ja ka mina nägin, et kool selle ajaga justkui «kosus», pääses eesrindlike hulka. Ja kas sa näed... Tuleb välja, et Gorobets polnud mind asjatult hirmutanud ja mingisugustele asjaoludele vihjanud. Tähendab võetakse kohalt maha. Ent järsku pani Maksõm Ivanovõtš mind hoopis jahmatama.

«Lähed Kovalivkasse! Kool on seal maha jäänud, mingit korda ei ole, aga küla on suur, perspektiivne. Tuleval aastal avame seal kaheksanda klassi, hakkad keskkooli direktoriks. Niimoodi, seltsimees Zalužnõi.»

Ma jäin tummaks. Tahtsin püsti karata ja vastu vaielda, kuid olin nagu tooli külge kinni kasvanud. Peas aina keerlesid mõtted. Mul oli kahju oma Skrõpalist, õpilastest, õpetajatest ja kolhoosnikutest lahkuda. Olin nendega harjunud, sain hästi läbi, austasin ja armastasin neid ning ka nemad pidasid minust lugu. Kunagi poleks ma osanud mõelda, et pean oma vaiksest aedadesse uppuvast Skrõpalist lahkuma. Teadsin, et Kovalivka koolil oli juba ammu halb kuulsus — ükski direktor ei püsinud seal üle aasta, mõnikord aga vahetati neid isegi aasta jooksul. Teadsin ka seda, et Kovalivka asukoht oli just nagu saatana enda poolt pärapõrgusse valitud. Olin korduvalt tunnistajaks olnud, kui direktorite nõupidamistel vaest Kovalivka kooli direktorit nii edasijõudmise kui ka distsipliini pärast läbi võeti. Hetkeks kujutlesin end tema asemel.

«Täna, Maksõm Ivanovõtš, usalduse eest,» kostsin, «kuid... kardan, et ma... ei vea välja.»

Ketjag vaatas mind, silmad vidukil.

«Küll vead! Mees kui sina veab ka kuradi välja. Alahindad, Zalužnõi, oma jõudu. Kuigi tegelikult see sinus mulle kõige rohkem meeldibki...»

Püüdsin veel vastu ajada, kuid tegin seda nõrgalt, eba-kindlalt. Ma kartsin seda Kovalivkat, ent samal ajal mind juba kiskus tema poole. Kas tõesti on seal niisugune küla, niisugune kool, niisugused õpilased, et ei ole võimalik korda luua? Alateadlikult tormasin ma juba nende raskustele vastu, tahtsin nendega rinnutsi kokku minna...

Ja nüüd ma siis lähenesin aeglaselt sellelesamale Kovalivka koolile, millel oli nii halb kuulsus mitte ainult rajoonis, vaid kogu oblastis. Silmi pilgutamata vaatasin teda kui elavat olevust, soovisin otsekohe kindlaks teha, mis ta endast kujutab ja kuidas tast jagu saada. Ent koolimaja oli nagu koolimaja ikka, suur, avar, puhas, mustpaplitest ümbritsetud. Palju avaram ja ilusam kui Skrõpali oma. Tundsin, kuidas ärevus pikapeale haihtus. Mulle meeldis see võimas mets, mis oleks nagu oma rinna vastu kooliõue surunud, vaigustest männitüvedest ehitatud küla, lai liivane tänav, mis jooksis kuhugi kaugemale, nõkku, kus puude tagant kerkis külakiriku roostetanud kuppel.

Kui aga silmasin kooli lähedal päikesepaistelisel aasal mustpaplite kõrval sihvakat lopsaka krooniga valgetüvelist kaske, näis mulle, et kohtusin vana tuttavaga. See nagu polnudki kask, vaid pikkade juuksepõimikutega pidurüüs neiu, kes oli häbelikult astunud ringmängu. Ning see kaseke süttas ühe hetkega minu südames armastuse tundmatu Kovalivka vastu.

3

Kooliõue astudes polnud ma enam kõrvaline isik, vaid tema peremees, direktor. Märkasin otsekohe, et kool oli lohakalt tarastatud, paljudes kohtades oli piirdeaed viltu vajunud, kohati aga hoopis maha kukkunud. Meel muutus mõruks: mida küll oli mu eelkäija teinud?

Lähedalt vaadates oli koolimaja lausa suurejooneline. Ei Skrõpali kool saanud Kovalivka oma vastu! Läbi aknaklaaside nägin kõrgeid ja valgeid klassiruumi. Skrõpali koolis oli ainult kuus tuba, ülejäänud klassid aga üle kogu küla kulakutaredesse laiali paisatud. Siin

oli ühesainsas hoones kindlasti vähemalt kakskümmend klassiruumi.

Astusin peaukse juurde. See oli lukus. Piilusin külgaknast sisse. Paistis, et just äsja oli remondiga lõpule jõutud, avara saali põrandal valendasid kriidilaigud.

Sammusin vana puumaja poole, mis asus siinsamas kooliaias. Djagili-taat oli mulle seletanud, et seal elavad õpetajad. Kuhugi siia oli enda majutanud ka õppealajuhataja Šuhnovskõi, kes senini oli täitnud direktori kohuseid. Tema poole oli seltsimees Ketjag mind käskinud pöörduda.

Avaral koolimajaesisel väljakul polnud hingegi. Suvel õpilased siin arvatavasti ei käi. Suurepärane roheline linnurohust vaip kattis õue kuni trepini. Lohakile jäetud lillepeenral keset kõrget kolletama lõõnud umbrohtu kõrbesid päikesekiirtes longus õied. Eemal, üsna kooliaia lõpus paistsid poollagunenud ja unustusse jäetud võimlemisriistad. Ning samas nurgas, metspirnipuude ja kaskede vahel konutas veel üks üsna maaliline majake.

Vaatasin kõike seda ja ohkasin. Näis, et siia polnud keegi ei oma energiat ega kätetööd matnud. Ümberringi õhkus mahajäetust. Ja kuigi seda kõike nimetatigi kooliks, polnud siin ometi tunda seda koolihõngu, milleta ei saa tõelist kooli olla.

Päike vajus sel ajal puude puhma taha, mis piiras Kovalivka kirikut, õhus oli tunda õhtust jahedust. Enne kui astusin majja, kus elasid õpetajad, peatusin ja vaatasin oma riided üle. Mu välimus polnud eriti kiita. Lihtne, juba küllalt päevi näinud hall ülikond oli taadi vankril täiesti kortsu läinud, pleekinud satäänsärk läbini tolmune. Hetke ebalesin. Kohvris oli mul pressitud valge ülikond, targeldatud särk ja lips. Võiksin hiihida metsa ja ümber riietuda. Ent heitnud pilgu kätele, mõistsin, et mitte riided üksi, vaid mina ise olen läbi ja läbi tolmunud. Nii et enne ümberriietumist oli tarvis pesta.

Šuhnovskõid olin ma juba korduvalt rajooni nõupidamistel näinud. Ta täitis sageli koolidirektori kohustusi, teda peeti rajooni üheks kogenumaks ja silmapaistvaks pedagoogiks. Õpetajate ringkondades võis tihti kuulda: «Šuhnovskõi ütles nii,» «Šuhnovskõi töötab sedamoodi.» Ka välimus oli tal üsna soliidne. Mitte nii

nagu mina — pikakoivaline kollanokast pedagoog. See pärast ma lihtsalt ei teadnud, kuidas niisuguse välimusega õppealajuhataja ette ilmuda.

Ent siis mõtlesin, et Šuhnovskõi on tark inimene ja otsustab minu üle mitte riiete, vaid selle järgi, mis mul peas on, ning astusin otsustavalt üles mööda madala puutrepi astmeid. Haarasin ukselingist ja viivitasin taas. Ehk oleks siiski õigem järele küsida, kas siin pole jõge, kus võiks supelda ja siis ümber riietuda. Samal hetkel, kui olin juba otsustanud tagasi minna, kostsid koridoris kellegi energilised sammud, taganemistee oli ära lõigatud. Keegi tõmbas kõvasti uksest ja see avanes pärani.

Tardusin imestusest ja ootamatusest.

Minu ees seisis noor neiu. Ka tema oli nähtavasti hämmeldunud või isegi ehmunud, ja tardus ukselävele seisma. Oleksin võinud temalt järele pärida kõike, mis mul vaja, mina aga seisin ikka ühel kohal ega saanud tema võluvalt näolt silmi pöörata.

Olin oma lühikese eluea jooksul küllalt inimesi näinud. Olin ka tütarlapse kohanud. Sõbrustasin paljudega, jutlesin nendega sundimatult, saatsin koju. Skrõpali koolis oli noori õpetajannasid, elasime sõbraliku kollektiivina, võtsime koos pühi vastu, koos mängisime draamaringis, võistlesime, vahel riidlesime, kuid ükski neist ei suutnud mind pimestada nii nagu see, kes siin ootamatult ukselävele kerkis.

Ta oli noor ja haruldaselt ilus. Suured, pikkade mustade ripsmetega ääristatud silmad vaatasid imestunult või isegi kohkunult, peened kulmud kaardusid küsivalt, nagu aga õhetas kas ärevusest või õhtuehast. Oli tarvis lõpuks midagi öelda, kas või tervitada, mina aga olin keeletu ja seisin kui puukänd. Mõtlesin ainult üht: «See on tema.»

Neiu toibus imestusest, möödus minust, hüppas kergelt trepist alla ning sammus, ilma et oleks tagasi vaadanud, maja taga asuvasse männikusse. Saatsin vaikides pilguga tema nõtket valges sitskleidis kuju.

Ei mäletagi enam, millal mu kõrvale ilmus mustasilmne rinnakas naine, kes küsis, mida otsin.

«Aga kes teie olete?» küsisin mina.

«Tehniline töötaja.»

«Mina olen uus direktor,» esitlesin end naisele.

Paistis, et tal on ennegi tulnud uusi direktoreid vastu võtta. Pikemalt mõtlemata küsis:

«Teil on siis Mõhhail Amadejovõtši vaja?»

Teadsin, et Mõhhail Amadejovõtš ongi Šuhnovskõi.

«Jah, sooviksin tema juurde. Kuid ehk saaks kusagil teetolmu maha pesta?»

«Lähme, ma näitan...»

Poole tunniga olin ma end pesnud ning oma parema ülikonna selga tõmmanud. Märkasin pahameelega, et see oli kohvris siiski kortsu läinud. Oleksin aga kangesti tahtnud, et ta võimalikult paremini mu kõhnadel õlgadel istuks! End korda seadnud, vaatasin korraks peeglis. Päevitunud nurgeline nägu, suur, peaaegu neljakandiline nina, liialt väljaulatuv alumine huul — täna nagu ei kunagi varem ei tahtnud ükski joon mu näos mulle meeldida. Ainult silmad vaatasid kuidagi kurvalt ja teraselt. Vist nemad üksi, head ja leebed, võisid kogu mu portreed kaunistada. Ohkasin ja eemaldusin pahameeles pesukausist. Piilusin salaja tagasi: soovisin väga, ent samal ajal ühtlasi kartsin uuesti kohtuda tundmatuga. Polnud kahtlust, et ta oli õpetajanna. Ning kuigi teadsin, et oma töös tuleb mul temaga iga päev kokku puutuda, oleksin tahtnud just täna teda vältida.

Otsustasin Šuhnovskõi üles otsida. Tehniline töötaja ütles mulle, et kooli õppealajuhataja elab lopsakast pirnipuust varjatud majakeses.

Ei tea, miks see nii juhtus, ent kohtusime taas ja ka seekord sealsamas trepil. Ainult et nüüd seisin mina ukselävel, tema aga minu vastas. Neiu pööras pilgu karmesti kõrvale, rahulolematuse ja pahameele vari jooksis tal üle kulmude ja puudutas ta väikese punase suu nurki. Mina aga sain kuidagi paigast ja pomisesin temast möödudes sumbunud häälel.

«Tere õhtust.»

«Tere õhtust,» vastas ta meeldivalt laulva häälega ja hakkas kiiresti kontsade klõbinat mööda koridori tip-pima. Mina jäin trepile seisma ja aina kuulasin seda klõbinat. See tundus mulle muusikana.

Väljas peremehetses juba õhtu. Loojangukuma veel alles punetas vaarikpunaselt, keset taevavõlvi aga seisis juba täiskuu. Süngeks tõmbunud mets heitis maapinnale kohmakaid vingerdavaid varje, kooli juures

kasvavad mustpaplid meenutasid läbipaistmatut taigat, ent kooliõu oli nii valge, nagu oleks siia Leningradi valge öö laskunud.

Kui kõlavad sammud olid koridoris vaibunud, astusin trepist alla. Olin sisemiselt vapustatud, mõtted liikusid parvedena peas. Olin isegi unustanud, miks siia ukse-lävele sattusin ja kuhu üldse minna kavatsesin.

Alles siis, kui üksiku majakese juures suurt tugevat valgesse riietatud inimkuju märkas, meenus mulle, et olin teel Šuhnovskõi juurde ja et ta nähtavasti, olles koristaja poolt ette hoiatatud, ootabki mind seal.

See oli tõesti Šuhnovskõi.

«Tervitan, tervitan teid, seltsimees Zalužnõi!» hakkas ta juba eemalt veidi pilkavalt seletama.

«Kust teie, Mõhhail...»

Segadusse sattununa punastasin ma äkki: endalegi ootamatult olin unustanud õppealajuhataja imeliku isanime.

«Amadejovõtš, seltsimees direktor. Ja kuidas teid tohib nimetada?»

Ütlesin talle.

«Tohoh! Ka teie nimed pole just esmaklassilised!»

«Nii nagu on,» vastasin, ise aga mõtlesin: «Minu nimi on nüüd küll keeruline, kuid rohkem matsimoodi, sinul aga päris nagu sakstel.»

Millegipärast tundsin vaenulikkust selle tüseda, hoolitsetud näoga mehe vastu, kelle valged pehmed käed bambuskeppi hoidsid.

«Tõtt öelda, täna ma teid küll ei oodanud, Tarass Demõdovõtš,» ütles Šuhnovskõi ja võttis mul käe alt kinni.

«Te siis teadsite, et ma tulen?»

«See pole ju saladus. Ketjag kõneles mulle.»

Lähenesime väikesele majakesele tiivuliste okstega vanade pirnipuude all. Üks aken muutus otsekohe valgeks — keegi oli seal tikust tuld tõmmanud.

«Siin me siis elamegi,» kostis Šuhnovskõi mänglevalt ning palus mind laia žestiga sisse astuda.

Mul polnud erilist soovi võõrasse majja minna, kuid pidin seda tegema. Ma polnud ju siia külla tulnud, vaid olin direktor. Kui pidin mina neid taluma, siis peavad ka nemad mu seltskonnaga leppima.

Šuhnovskõi, allakriipsutatult viisakas ja aupaklik, laskis mu esimesena väikesesse võõrastetuppa. Vanaaegse kulunud, kuid suurepärase siidnarmastega ääristatud linaga kaetud ümmargusel laual põles suur petrooleumilamp. Toas polnud ühtegi hinge ning ma suutsin ühe pilguga kõike haarata. Siin oli mugav ja isegi uhke. Mul polnud varem juhust olnud taolisi kortereid ei Skrõpalis ega ka kusagil mujal näha. Justkui väsinuna toetus vastu seina kõhukas, mustendama löönud kapp, mille murdunud jalgu asendasid klotsid. Kapi peal olid rivilisse löödud näpujälgi täis elevandid; oma kollaste nõõpsilmadega jõllitas kulunud sametkaru. Nurgas seisis klaasustega raamatuid pungil kapp. Raamatute all oli lookas ka pruunikas punutud riiul. Teises nurgas seisis madal kolme jalaga lauake, millel ilutsesid lõhnaõlipudelid ja puudrikarbid. Seintelt naeratas kavalalt kõikvõimalikes poosides noor naine. Fotod olid pandud lihtsatesse omatehtud raamidesse. Taipasin, et see oli Šuhnovskõi abikaasa.

Ma ei eksinudki. Ta ilmus ootamatult, lõbus ja elav, ning täitis otsekohe kogu ruumi valge akaatsia lõhna, naeru ja tühja lobaga.

«Olen rõõmus, väga rõõmus teiega tuttavaks saades!» sirutas ta kiiresti välja oma käe, tema häbematu pilk aga justkui kobas mind läbi. «Eleonora Stepanivna — bioloog.»

Ta oli oma mehestunduvalt noorem, nähtavasti mitte üle kolmekümne. Temast õhkus tervist ning jõudu, pulbitsevat energiat. Eleonora Stepanivna oli mõõdukalt täidlane, nagu oli tal ümar ja punapõskne. Silmad suured, lühikeste, kuid tihedate, mustade, ilmselt värvitud ripsmetega, sest nii juuksed kui ka kulmud läikisid kastanpruunilt. Nina lühike, sirge, rahutute liikuvate sõõrmetega, suu lopsakas, punane, mahlakad huuled olid nagu veidi paistes. Ta võis vaadata kaua silmi pilgutamata, ning siis sigines neisse midagi mõtlikku. Ma ei märganudki kohe, et ta silmaterad olid kullased ja mitte ümarad, vaid nelinurksed, kuidagi rebestatud äärtega.

Laskmata mul suudki avada, väljus ta toast, nii et ta koheva kleidi voldid energiliselt lehvima löid.

Muigav Šuhnovskõi keeras laisalt paberossi sõrmede vahel ja vaatas mõtlikult ust, mille taha ta naine oli kadunud.

«Kodumuusika,» suunas ta minule oma vagura pilgu. «Teil ei ole?»

Raputasin eitavalt pead.

«Kahju!» ohkas Šuhnovskõi, kuid oli näha, et need ohked polnud sugugi tingitud kaastundest minu isiku vastu.

Hetke pärast, süüdanud lambist suitsu põlema, pani ta mu pehmele sohvale istuma. Ise aga võttis minu vastas istet ja hakkas arutlema.

«Kui majas on hea naine, valitseb seal õnn. Nagu on minul, nägite missugune? Majailu. Ja mitte ainult see, ta on ka suurepärase pedagoog.»

Kuulasin Šuhnovskõid vaikides, silme ees aga seisis millegipärast kõhnukeste õlgadega sinisilmne tütarlaps, mitte uhkes villases, vaid tavalises vanas sitskleidis. Mulle tundus, et just niisugune võiks õnne majja tuua.

«Jah,» raputas Šuhnovskõi unistavalt pead. «Hea naise nimel võime paljustki loobuda. Teie, Tarass Demõdovõtš, olete kindlasti mõtelnud: miks seda Šuhnovskõid, kes pärit töölisklassist ja kogenud pedagoog, jäetakse vaid õppealajuhatajaks, mind aga, noorukit, võiks öelda poissi...»

Sel hetkel vaatas Šuhnovskõi mulle otsa ja tõstis käe, nagu tahaks ta end sellega kaitsta:

«Ärge arvake, et ütlen seda halvustavalt või tahan teid haavata. Vastupidi, olen kuulnud teist kui heast pedagoogist. Meie Eleonora Stepanivnaga oleme väga rõõmsad, et teid siia määrati, kuid andke andeks, olen otsekohene ja siiras inimene. Ja sellepärast ütlengi: te olete arvatavasti mõelnud, miks ei määratud Šuhnovskõid direktoriks?»

Tõtt öelda, kuigi tedsin, et Šuhnovskõi on kogenud pedagoog, ei olnud ma selle üle pead murdnud, miks just mind ja mitte teda direktoriks määrati. Vaatasin teda vaikides, äraootavalt.

«Abikaasa pärast pole mul elu. Aga ega ma sellepärast suurt muretsegi. Niisuguse naise eest võid kõigest loobuda. Ta mul papitütar, vaatamis...»

Püüdsin veel kord kiire pilguga võõrastetoa sisemust

haarata. Ent nüüd tundus mulle, et sellest vanamoelisest kapist, elevandirivist ja isegi nahkköites raamatuist õhus viirukilõhna. Mõtlesin, et sellesama laudlinaga, mille narmaid ma salaja sõrmede vahel muljun, on kunagi arvatavasti ikooni kaetud...

Pikkamisi kaldus jutt kooliasjadele.

«Kovalivka on raske küla,» alustas Šuhnovskõi kii-rustamata.

Kuulasin vaikides ja vaatasin tähelepanelikult oma vestluskaaslast. Millegipärast tundus mulle uskumatuna, et niisugune inimene võis töölisklassist pärineda. Mõhail Amadejovõtš meenutas mitte tööliste, vaid enne-mini kirikupapi järeltulijat.

Ta võis olla kõvasti üle neljakümne. Nägu ümarik, roosa, lotendavad põsed, kust ainult karm, terav habemetutt ebakorrapärase kolmnurgana välja ulatus. Nõbina, teineteisest kaugel asetsevad hallid ja külmad silmad, mis targalt puurisid kuldses raamis näpitsprilli tagant. Kortsunud linane ukraina särk oli eest hooletult lahti ning selle alt paistis hiline karvane rind. Käed olid tal suured ja pehmed, jämedad sõrmed nikotiinist kollaseks tõmbunud...

«Saate siin vett ja vilet,» kõneles Šuhnovskõi laisalt kui millestki tavalisest ja möödapääsmatust. «Inimesed on juhmid, kooli suhtuvad mõned... päris nagu metslased. Lehmad ja mullikad on neil kogu elutarkuse alfa ja oomega.»

«Tuleb selgitustööd teha, kasvatada...» hakkasin ma sohval rahutult nihelema.

Šuhnovskõi ainult kõõritas oma kassis silmadega minu poole, tema sinakad täidlased huuled tõmblesid veidi. Minu sõnade peale ei kostnud ta midagi.

«Ja ega lapsedki ole oma vanematest kaugemale läinud. Sunnid koolis käima, siis käib. Kuid ainult käib. Raamatut kätte võtma ei pane teda ükski vägi. Peale selle on küllalt tõelisi huligaane. Väikesed alles, kuid juba parandamatud...»

«Te usute, et on olemas parandamatuid õpilasi?» küsisin Šuhnovskõilt imestunult.

Õppealajuhataja kirtsutas nägu, pööras pilgu kõrvale ning hakkas kassis silmi kapi otsas olevaid elevant üle lugema.

«Kui pedagoog, ei usu. Lapse hing on *tabula rasa**. Ent kui Kovalivka kooli õpetaja usun ma kõike.»

Oma sõnasädelusest ilmselt vaimustudes, naeratas ta üleolevalt ja vaatas mulle otsa.

«Nii et, kallis Tarass Demõdovõtš, elate, näete. Kuid igal juhul tuleb teil kauaks, kui mitte alati, unustada kiidulaulud rajooniajalehes...»

Eleonora Stepanivna astus taas ootamatult võõrastetuppa ja palus õhtust sööma.

Ehkki olin sõidult tulnud ja näljane, püüdsin viisakalt keelduda. Aga kus sellega! Abikaasad haarasid mul käe alt kinni ja ma ei jõudnud enne toibuda, kui olin sattunud mingisse pimedasse koridori ja sealt teise ruumi, suuruselt samasugusesse kui esimene — söögituppa.

Söögitoas seisis mitte eriti suur nelinurkne laud, puhvetis läikis kallid serviisid, seinal rippusid kaks vana pleekinud natüürmorti — ühel olid kujutatud õunad, viinamarjad ja pooleks lõigatud arbuus, teisel — terve kimp ulukeid: pardid, faasan, tedrekana ja klaasiste silmadega jäned.

Laua kõrval, kus aurasid praetud kartulid ja kanapoeg, nende kõrval kurgi- ja tomatitaldrik, seisis karahvin kirsinalivkaga ja kolm kristallist napsiklaasi. Teises karahvinis ujusid sidrunikoored.

Tundsin end ebamugavalt, ei teadnud, kuidas kõigest keelduda ja kuhu panna käsi, mis otsekohe olid liigseteks muutunud. Samal ajal taipasin aga seda, et mul tuleb Šuhnovskõi juures õhtust süüa, kogu õhtu nendega jutelda ning punastada Eleonora Stepanivna jultunud ja läbitungivate pilkude all. Heitsin nagu kogemata pilgu tema suurepärasele kehavormidele ja mõtlesin otsekohe: sellised võivad kujuneda küll ainult tänu pappide pirukatele. Ning mingi tume sallimatus mitte ainult perenaise, vaid juba ka peremehe vastu hakkas paisuma rinnas. Maast madalast ei sallinud ma pappe.

Ent samal ajal ei reetnud Eleonora Stepanivna ühegi sõna ega vihjega seda, et ta vanemad polnud töötavad inimesed. Lihtsalt ja lahkelt pani ta mu lauda istuma, küsis valmilt, mida joon, tõstis mu taldrikule terve kuhja kartuleid ja tomateid, uuris, kas ma kaua õpetaja

* *Tabula rasa* (lad. k.) — puhas leht (tahvel, raamat).

jana olen töötanud ning kõneles koolist ja õpilastest nii-auguse armastuse ja murega, et mul tärkas peas mõte: tema, papitütar, tunneb oma töö pärast palju rohkem muret kui tema mees, elupõline töömees.

Pikapeale oli mu kohmetus, valvelolek ja ebasõbralikkus kui käega pühitud. Tõepoolest, kas siis päritolu järgi tuleb inimest hinnata? Papitütar, aga läks töötavale inimesele mehele! Papitütar, aga töötab. Ja kas vähe on neid omaaegseid vaenlasi, kes täna kasulikku tööd teevad?

Suhnovskõi jõi sidrunikoortel tõmmata lastud viina, meie Eleonora Stepanivnaga tõstisime magusat nalivkat suu juurde. Mõhhail Amadejovõtš naeris mu üle ja käis aina peale, et maitseksin nõiarohtu, kuid jäin siiski kindlaks. Perenaine kiitis mind selle eest, ning pidin imestusega tunnistama, et mulle see isegi meeldis. Leidsime temaga kiiresti ühise keele.

Ka Eleonora Stepanivna kõneles mingisugustest «võimatutest õpilastest» ja «Kovalivka südametunnistusest lastevanematest», kes metslaste moodi kooli suhtusid, kuid ta oli kindlalt veendunud, et põhjuseks on vähene selgitustöö. Ta soovis mulle edu ja väljendas lootust, et «panen Kovalivkas toime revolutsiooni ja pööran inimeste meeled õiges suunas».

Need soovid soojendasid meeldivalt. Ja kuigi Mõhhail Amadejovõtš mõistatuslikult ja heatahtlikult omaette irooniliselt huuli kõverdas, mina, klaasist kirsinalivkast soojaks köetuna, uskusin siiralt, et see kõik nii ka läheb, nagu kõneles Šuhnovska, ja et me veel näitame, kuidas tuleb töötada.

Lühikeste vaheaegade järel kutsus Šuhnovskõi üles napsiklaasi tõstma.

«Noh, teeme veel ühe.»

Klaasid helisesid õrnalt ning Mõhhail Amadejovõtš kuulatas pikalt, kas just seda helinat või mõtles oma mõtteid.

«Kuulete,» küsis ta minult ootamatult. «Tõeline kristall. Heliseb nii pehmelt. Mahe helin on tal, kas pole nii?»

Ja ta puudutas veel kord oma pilgeni täis klaasiga minu poolikut.

Tõepoolest, helin oli õrn ja mahe.

«Mõsa armastab üle kõige maailmas kristalli mahedat helinat,» tegi Šuhnovska oma suured silmad pühalikult ümmarguseks.

Pärast jõime teed. Võtsin ettevaatlikult suhkrutangi-dega tükikese suhkrut ja panin selle oma klaasi. Šuhnovskõi märkas seda, võttis ilma kõhklemata oma paksude sõrmedega veel kaks tükikest ja laskis ka need minu klaasi kukkuda.

«Elu on ilusamaks läinud, elu on lõbusamaks läinud. Meil niimoodi teed ei jooda. Meil pannakse kolm tükki...»

Hiljem istus Šuhnovskõi vanainimeselikult poollamaskledes sohval ja suitsetas, Eleonora Stepanivna aga õrritas teda:

«Ah sind, vana kummutit! Jõid klaasikese ja kohe pehme. Miks ma ometi niisugusele läksin?»

Ootamatult hakkas ta meeldiva rinnahäälega laulma:

«Vana mees, kole mees...»

Tema tugevast, täis elu ja energiat isikust, tema häälest oli tunda kirge ja viha, Šuhnovskõist endast aga ei õhkunud ei ähvardust ega vanainimeselikku armukadedust. Ta lamaskles kui jahukott, jälgis oma purjus silmadega heatahtlikult naist ja aina muigas. Eleonora Stepanivna aga, puurides teda oma pilkudega, mis olid täis tuld ning teeseldud põlgust ja viha, loopis talle näkku:

«Vihkan sind, põlgan sind,
armastan teist, suren armastades.»

Tundsin tema ees seletamatut hirmu, ta mahlakas, kuid samas läbilõikav hää tungis üdini. Vägisi kippus pähe mõte: «Võib-olla loobibki ta nende sõnadega oma mehele tõde näkku? See aga pikutab ja aina muheleb...» Ning otsekohe meenus too lihtne tütarlaps, keda kohtasin juhuslikult ukselävel. Tema poleks küll oma mehele isegi laulus nii hirmsaid sõnu paisanud...

Eleonora Stepanivna keeras end veidi minu poole, kissitas oma põlevaid silmi ning ujutas mu niisuguse teeseldud armastuse palangu ja õrnusega üle, et põlesin kui tules. Tema aga laulis:

«Kuis küll embasin teda öövaikuses...»

Langetasin silmad ja vaatasin vargsi Šuhnovskõi poole. See aga, ilmselt mõistes minu olukorda, ainult muigas heatahtlikult. Kuulates laulu sõnu, mis olid täis tuld ja ähvardust, joobusin ma Eleonora Stepanivna häälest ning tundsin nüüd, kuis südamesse puges mingi rahutus, mingi halb eelaimdus.

Olin sunnitud ööbima Šuhnovskõide juures ning magasin halvasti; kord kumisesid kõrvus mingid hääled,

kord jälitas mind õudne nõid, kel oli Šuhnovska välimus ja kelle kätel olid raudküünised. Kord kohtasin sinisilmset tütarlast ning tahtsin temaga kõnelda, kuid ta põgenes. Ajasin teda jõuetuseni taga, kuid kätte ei saanud...

Hommikul ärkasin roidununa ja valutava kuklaga.

5

Pärast hommikusööki palus Mõhhail Amadejovõtš mind koolikantseleisse.

Oues oli jahe. Päike paistis alles metsa taga ning sünged varjud ulatusid poolde kooliaeda. Lõhnas sügise, mädapirnide ja männivaigu järele.

Hingasin vabamalt. Ehkki Šuhnovskõide maja oli mugav ja vaikne, tundsin end seal, olles loomult maainimene, kuidagi seotuna ja ängistatuna. Võib-olla aga ahistasid mind perenaise valvsad, jultumuseni avameelsed silmad?

«Asjade üleandmine ei võta kaua,» pomises Šuhnovskõi omaette. «Mul on seks puhuks akt alati valmis.»

Mulle juba tuttav koristaja ootas meid koolirõdu lähedal. Ta avas vaikides ukse ja me sisenesime ruumidesse.

Käisin kui võlutud klassist klassi ja hingasin ahnelt kriidist ja värvidest läbiimbunud koolimaja lõhna. See on kuidagi eriline, ainult koolidele omane lõhn. Õpetaja südamele on kallid see omamoodi, millegagi võrreldamatu lõhn. Neis klassides, kus aknad avanesid itta, mänglesid värvitud seintel päikeselaigud ja, läikisid peeglitena vastu mustad tahvlid. Mulle näis isegi, et värv polnud veel kuivada jõudnud, niivõrd sädeles kõik ümberringi. Teistes ruumides valitses mahe hämarik: seda tekitasid lopsakate mustpaplite varjud.

Mulle meeldis koolimaja: klassiruumid olid avarad, puhtad, mööbel värvitud ja hoolikalt paigale asetatud.

«Võiks juba täna õpilasi vastu võtta,» ütlesin.

«Kui nad ainult tuleksid,» vastas Šuhnovskõi.

Mu tuju langes otsekohe. Südamepõhjas aga kees meelepaha: «Kas tõepoolest on Kovalivkas nii ebateadlik rahvas? Miks ta kogu aeg aina kraaksub nagu vares?»

«Kas tõesti,» pärisin, «on kooliskäimine nii suureks probleemiks?»

Šuhnovskõi kehtas õlgu ja vastas põiklevalt.

«Küll näete.»

Astusime kitsasse koridori. Šuhnovskõi andis koristajale korralduse avada üks koridori lõpus. Sisenesime väikesesse valgesse toakesse. Sellest viis üks teise, veidi suuremasse. Esimeses toas seisis tavaline katmata laud, mõned toolid ja vana kulunud diivan. Teises toas oli akna alla paigutatud kirjutuslaud, tool ja roheliseks võõbatud voodi, mille madratsi vedrud näisid ribidena.

«Direktori korter,» teatas Šuhnovskõi.

Mul polnud mõttesegi tulnud, et võiksin nii avaratesse ruumidesse elama asuda. Skrõpalis polnud mul isiklikku korterit. Elasime kolmekesi ühes toas. Siin aga siisugune uhke elamine! Võta või tänasel päeval naine!

Šuhnovskõi just nagu luges minu mõtteid.

«Võite, Tarass Demõdovõtš, juba täna noore naise siia tuua.»

«Siis nemad polegi veel naisemees, või nii,» uuris koristaja.

Ta käis kogu aeg meie kannul ja kuulas vaikselt meie juttu. Praegu seisis ta lävel, tüse naine, käed ristas raskete rippuvate rindade all.

«Selles ongi asi, Ulita,» välgatas Šuhnovskõi oma näpitsprilli klaase kavalalt koristaja poole. «Tähendab on võimalus...»

Ulita võttis käed kõhult ja lõi lootusetult paremaga.

«Kellel nüüd meiesugust tarvis! Siin on teisigi, kellega abielluda.»

«Kas Põšnaga?»

«Miks ka mitte? Kuigi ta on minust veidi vanem, kuid missugune neiu! Ja kas Jarõna Ivanivna poleks talle vääriline paarimees?»

«Jarõna Ivanivna, nagu näib, on juba...»

Mind hakkas Šuhnovskõi küünilisus juba ärritama.

«Aga kus on siis kantselei?» katkestasin ta jutu.

Šuhnovskõi andis mulle mu korteri võtmed ja me läksime kantseleisse.

Asjaajamise ülevõtmine ei kestnud tõesti kaua. Ettenägelikult õppealajuhatajal olid vajalikud dokumendid juba valmis pandud. Jäi vaid minu nimi kirja panna ja

alla kirjutada. Kooli asjaajamine oli kõik laua peal, dokumendid kausta õmmeldud ja loend koostatud.

«Te olete ettenägelik,» ütlesin Šuhnovskõile.

«Eks häda ole õpetanud,» kibrutas ta vastuseks otsaesist. «Neid akte on mul külluses. Mõned aastad tagasi kirjutasid seitsmenda klassi õpilased mulle neid terve pinu valmis.» Šuhnovskõi võttis sahtlist paksu kausta aktidega. «Tuleb vahel aasta jooksul mitu korda üle anda ja vastu võtta. Kogemused!»

Alles mõni tund tagasi tulin ma koolimajja kui täiesti võõras inimene, nüüd aga väljusin sealt täieõigusliku peremehena, raske võtmekimp taskus.

Vahepeal oli päike tõusnud kõrgemale ja hakanud kõrvetama.

Šuhnovskõi oli lubanud näidata mulle kõiki meie kooli veldusi.

Teinud mõned sammud õues, jäin kohmetunult seisma ja punastasin, sest nägin lillepeenra juures sedasama neitut, kellega olin eile ukسلävel kohtunud. Mõistsin otsakohe, miks terve hommikupoolik polnud ärevus minust lahkunud: endalegi aru andmata olin ma kogu aeg seda kohtumist oodanud. Tütarlaps polnud üksi, tema kõrval seisis veel teine naine. Kuid nägin ainult teda, oma sinisilmalist tundmatut.

Neiu kitkus lillepeenart. Ta oli paljajalu, seljas vana pleekinud pihtseelik. Nad jutlesid omavahel, kuid märkanud meid, pöördusid ümber.

Astusime lillepeenra juurde.

«Saage tuttavaks,» pomises Šuhnovskõi vastu tahtmist. «Meie uus direktor, Zalužnõi, Tarass Demõdovõtš, tuntud pedagoog rajoonis. Poissmees,» muigas ta sealjuures.

Astusin õpetajannade juurde.

Esimesena kiirustas mulle vastu see, kes oli tegevusest lilledenra kõrval seisnud. Alles nüüd pöörasin temale tähelepanu.

Aastaid oli sel naisel kindlasti üle kolmekümne, kuid ta oli end püüdlikult noorendanud. Piklik, pisut närtsinud nagu oli paksust puudrikorrast valge. Punakad hõredad juuksed hoolikalt kohevaks kammitud ning osavasti soenguks põimitud. Väikesed ebamäärast värvi silmad olid nii tihedalt mustadest ripsmetest piiratud, et

kaugelt näisid tumedad kui öö. Nähtavasti teadis naine nende ripsmete hinda, sest ta tõstis ja langetas neid ühtelugu, sealjuures tegi ta seda kuidagi eriliselt kättepõpitult ja meisterlikult. Nad tõepoolest kaunistasid teda, kuid ei suutnud nähtamatuks teha näo teisi puudusi; pikavõitu lameda nina varjamiseks oli naine sunnitud kogu aeg oma otsaesist ettepoole kallutama ja kitsaste värvitud kulmude alt vaatama.

Ta lähenes niisuguse ilmega, nagu tahaks mind pükside, ja ulatas oma valge kuiva käe.

«Tonja Põšna,» esitles ta end kombekalt.

Seljas oli tal mingi veidralõikeline kostüümkleit, soonelised tõmmud jalad mingisugustesse isemoodi saabas-tesse nõõritud.

Suunasin aralt pilgud sinisilmsele. Ta seisis kohmetunult ega osanud oma kätega midagi peale hakata. Astusin kuidagi masinlikult sammu tema poole ja andsin käe.

«Oh!»

Neiu punastas, peitis käed kiiresti selja taha ja vaatas mulle süüdlaslikult otsa.

«Mu käed... Vabandage...»

«Pole viga,» ütlesin tumedalt. «Ka mina armastan maa sees sonkida...»

Hoidsin oma ettesirutatud kätt ega julgenud seda tagasi tõmmata.

Siis sirutas ka tema oma väikese mullase käe aralt vastu ja sõnas tasa:

«Jarõna.»

Ma surusin seda, süda aga hakkas valusasti ja ärevalt tuikama. Mulle meenus tänane jutuaajamine koolis. Kahtlemata oli koristaja samast Jarõnast kõnelnud.

Loiul sammul astusin mööda õue. Kogu ümbrus ei pakkunud mulle enam mingit huvi. Päike oleks nagu pilve taha kadunud ja mets õhkas jahedust ning süngust. Aga järsku ei käinudki tema kohta see jutt? Mida ta seal ütles? Et Jarõna Ivanivna on juba... Abielus, tähendab? Mis siis ikka, ega siis niisugune neiu kauaks istuma jää.

Šuhnovskõi näitas mulle koolihooneid, töökoda, kus keegi polnud veel töötanud, puukuuri, kus polnud veel ühtegi puuhalgu.

Vaatasin kõike seda, teesklesin, et see mind huvitab, kuid tegelikult ei huvitanud mind siin enam midagi. Ta on teise oma... Teise oma...

Me ei kuulnudki, kui koolimaja ees vana, pleekinud riidest katusega rajooni täitevkomitee auto peatus. Toibusime alles siis, kui meie juurde astus seltsimees Ketjag ning temaga koos rajooni täitevkomitee esimees veel ühe mehega. Viimane osutus külanõukogu esimeheks Kornī Kōrōlovõtš Nedokussiks.

Rajooni täitevkomitee esimees noomis teda, et kooli ei ole veel küttepuid toodud.

Seltsimees Nedokuss vaatas lootusrikkalt minu poole.

«Me siin uue direktoriga otsekohe... silmapilk...»

«Küll me vaatame!»

Küttepuud! Milline pisi asi kõige selle kõrval, mis mul uues koolis läbi elada tuli!

Mõne aja pärast sõitsin koos tulnukatega rajoonikeskusesse. Oli tarvis Skrōpalist kogu mu vilets varanatuke ära tuua. Sest mu uus korter oli küll avar, ent samal ajal tühi kui kell.

Teel ma veidi rahunesin. «Kes teab? Võib-olla polnudki jutt temast!» soojendas mind kogu aeg lootus. Ning iga hetkega andis see mulle jõudu juurde. Ma juba nägin oma elu mõtet, haarasin sellest kindlalt ja kõvasti kinni.

Ma ei võinud arvatagi, et hüvastijätt Skrōpaliga polnud sugugi nii lihtne. Ilmnes, et mu uude ametisse määramine oli siin paljusid erutanud ja kurvastanud.

Kuni andsin uuele direktorile, oma õppealajuhatajale Semjon Mōhhailovõtšile asjaajamise üle, olid kooliõue kogunenud peaaegu kõik õpilased. Kuid nad käitusid nii, et ma ei osanudki nende kohalviibimist aimata.

Kirjutasime aktile alla ja mõlemad ohkasime.

«Ah, Tarass, Tarass,» muutus Semjon Mōhhailovõtš äkki tundeliseks. «Oli sul tarvis sinna Kovalivkasse minna. Kas on meie kollektiiv sind tüüdanud või võttis auahnus võimust?»

Mul endalgi oli Skrōpalist kahju lahkuda. Kõndides tänä mööda tänavat, vaatasin helesiniste ja punaste

aknaraamidega taresid, silitasin päid koertel, kes mind ära tundes haukudes tänavale jooksid, vaatasin aedu, kus valmisid hilised õunasordid, teretasin inimesi, kes, teades mu ärasõidust, kiirustasid mulle oma kaastunnet avaldama. Nii lahkusin ma kunagi oma kodukülalt. Ema nuttis, sõbrad-eakaaslased vaatasid mind kurvastusega, mina aga olin rahulik ja tasakaalukas. Sest teadsin: mind ootab ees huvitav töö, huvitavad inimesed, midagi uut, seni lahtimõtestamatut. Ma läksin ellu...

Väljusime koolimajast ja ma nägin oma õpilasi, kes ärevalt ja uudishimulikult mind vaatasid. Süda võpatas. Olin ju neid neli aastat õpetanud. Teadsin igaüht: kus ta elab, kuidas elab, mida mõtleb. Minu silme all olid nad kasvanud. Kui siia sõitsin, olid need tüdrukud esimeses, nüüd aga on viiendasse klassi jõudnud. Nood teised aga olid kolmandas, nüüd aga seitsmendas.

«Tere päevast, lapsed,» tervitasin neid.

«Tere päevast!» kumises mitmehäälselt vastu.

«Noh, näete, lapsed, sõidan teie juurest ära,» ütlesin neile, silmad aga hakkasid kipitama ja valgusid pisaraid täis.

«Ärge sõitke...»

«Ärge sõitke, Tarass Demõdovõtš.»

Püüdsin kõik naljaks keerata:

«Olete mul ju sõnakuulmatud. Ei õppinud...»

«Me hakkame sõna kuulama...»

«Ja ka õppima...»

Seda kõnelesid väiksemad. Vanemad aga, kes nalja mõistsid, aina muigasid ja nohistasid.

Jätsin õpilastega hüvasti ja siirdusin koos Semjon Mõhhailovõtšiga meie korterisse. Siin polnud kedagi; kaks minu toanaabrit olid kuhugi kadunud, ei vastanud koputusele ka tüdrukud.

«Nad valmistavad midagi ette,» ütles Semjon Mõhhailovõtš salapäraselt.

Tõepoolest, ma ei jõudnudki veel kokku panna oma kraami, mis mahtus ühte rohelisse puukasti, millega ma alati mööda ilma rändasin, kui saabus kolhoosi esimees ja tema järel õpetajad.

«Siin ongi see jooksik!» hüüdis kolhoosi esimees. «Talle oleks vaja paras tuline nahatäis anda, aga meie lollpead korraldame veel koosviibimise.»

Kolhoosi esimehe maja oli külalisi täis. Kõik õpetajad, külaaktiiv. Tervitasin koosolijaid, ent samas tundsin alateadlikult: kõik pole kohal, keegi puudub. Ent kes?

Nooremate klasside õpetaja Galõna Petrivna kutsus mu kõrvale. Ta elas teiste neidudega meie kõrvaltoas.

«Tarass!» sosistas ta salapäraselt. «Kutsu ta siia... Nutab teine...»

«Kes?»

«Kas sa siis ei tea... Sisalik.»

Pilgutasin imestusest silmi.

Sisalikuks kutsusime Nastusjat, meie lõbusat ja püsimatut kolleegi. Ta oli väike, kõhnuke ja liikuv, rohekas-kollaseid tedretähti täispuistatud teravaninalise näo ja hallide, veidi pungis silmadega. Ükskõik kes Nastusjat nägi, ütles otsekohe: sisalik! Nii me teda oma sõbralikus kollektiivis kutsusimegi: Sisalik, tihti ka Sisaliku-põnn, sest teda üldiselt armastati. Niipalju kui mäletan, oli teda alati nii hüütud: õppisin ju temaga koos seitsmeklassilises koolis ja hiljem ka tehnikumis. Ning juhtus, et meid ühte kooli tööle suunati. Ainult et mind edutati kahe aasta pärast direktoriks, tema aga jäi klassijuhatajaks ja õpetas vanemates klassides saksa keelt, mida ta oskas samapalju kui minagi.

Olgugi et Nastusja oli väliselt inetu, oli tal mingi selektamatu sisemine võlu. Arukas, teravmeelne, seltsimehelik, väsimatu, heasüdamlik ning kõigele lisaks alati siiras — sellisena oli ta võitnud nii õpetajate kui õpilaste armastuse.

Märkasini alles praegu, et Sisalikku meie lahkumisepeol tõepoolest polnud.

«Miks ta siis nutab?» muutusin ma murelikuks.

«Sa nagu ei teaks...» pilgutas Galõna kavalalt silma.

Teadsin, et Nastusja mind väga austab, isegi enam — on uhke selle üle, et olen nii palju aastaid temaga koos õppinud ja sõbrustanud. Kui mind Kovalivka kooli määrati, mõtlesin isegi, et tuleks Sisalikuga kõnelda — ehk sõidab ta minuga koos. Ma ei osanud endale ette kujutada kooli, kus pidanuks ilma Nastusjata töötama.

Ent siis tabasin end mõttelt, et pärast tutvumist Kovalivkaga olin Sisaliku hoopis unustanud.

«Kahju on Nastusjast,» tunnistasin siiralt Galõnale. «Kui palju aastaid oleme temaga... Lapsest peale...»

Tundsin tõepoolest kahetsust tütarlapse pärast, ta oli olnud osake minu lapsepõlvest.

«Ta armastab sind, Tarass, väga armastab,» sosistas Galõna. «Sulle ei tule ta meeldegi, aga tüdruk kannatab.»

Kuuldes neid sõnu ma otse tardusin. Kes? Sisalik armastab? Kuidas armastab?

«Kas siis mina teda ei armasta?» ütlesin tuliselt. «Te kõik olete mulle kallid, lahkun nagu oma perekonnast.»

«Kõik või mitte kõik,» kordas Galõna. «Aga tema lootis sinule, mõtteis pidas sind omaks...»

«Sisalik armastab mind?»

Galõna aga jätkas:

«Ta on sind kiites mu kõrvad lukku rääkinud. Oled tema jaoks kõige ilusam, targem, kõige parem. Sinuga on tal lõbus, hea ja kerge elada ja töötada. Oled temale kõik. Vahel räägib, räägib ja siis hakkab nutma. «Kas ta mõtleb minust kas või sajandiku sellest ajast, mis mina temast? Olen ju inetu sisalik, põlatud sisalik.» Nutab, nutab, siis aga alustab taas Tarassist, hakkab tantsima, hakkab naerma. Tarass on tema jaoks kogu maailm. Rumal! Ei mina küll meelt heitma hakkaks, kas või niisuguse pärast kui sina. Neiu ootas, lootis, tema aga nagu pääses, nii läks.»

«Kas ma siis... Olen ma talle mingit lootust andnud?»

«Ega südant saa käskida. Armastab, ja kõik.»

Galõna ohkas. Teadsin, et ta oli Semjon Mõhhailovõtšisse kõrvuni armunud. Sellest oli Sisalik mulle korduvalt kõnelnud.

«Kui kuulis, et lahkud, jäi nagu kangeks. Langes näost ära, enne oli sisalik, aga nüüd on ainult sisaliku saba järel. Kutsusin teda peole, isegi sellega keelitasin, et pole kedagi, kes õhtusööki valmistaks — ei mingil tingimusel. Lamab voodis ja nutab...»

«Me koputasime, aga kedagi polnud kodus. Ehk on ta kuhugi läinud?»

«Kus sellega. Siin on võti, mine lohuta teda...»

Galõna surus mulle vägisi võtme pihku ning astus kiiresti teiste juurde.

Alles nüüd märkasin ma juuresolijate äraootavaid pilke. Ning mõistsin: mitte ainult Galõna, vaid ka kõik teised ootavad minult sedasama.

Majas askeldati, kokkulükatud laudadele kanti toitu, kolhoosi esimees avas pudeleid. Kõik sekeldasid rõõmsalt. Ainult Nastusja puudus. Kujutasin, kuidas ta seal on — äranutetuna, rusutuna, murest murtuna. Kahjutunne ängistas mu südant.

Paari hetkega olin meie majas.

Koputasin. Vaikus. Avasin ukse, süütasin tule.

Ning alles siis heitsin pilgu Nastusja asemele. Ei uskunud äkki oma silmi, et see on tema. Näis, nagu oleks väike laps enda tekki mähkinud ja pea patja pistnud.

«Nastusja!» puudutasin neiu teravat õlanukki.

Ta võpatas, pööras kiiresti pea. Teravaninaline piinatud nägu läks roosaks, punetavatesse silmadesse valgus elu.

«Tarass! Oh, Tarass! Sa tulid?»

Istusin voodiäärele ja paitasin õrnalt tema sasisitud palmikuid. Mulle näis, et kannatab mu lihane õde. Teadsin, et võin teda rõõmustada, peletada tema mured. Teadsin niisugust võlusõna, millega võisin teda igavesti õnnelikuks teha, kuid mul polnud jõudu, et seda välja öelda.

«Nastusja, mis sinuga on? Kõik on juba koos, aga sind ei ole. Kuhu on siis meie Sisaliku elurõõm jäänud?»

«Ise oled süüdi,» ütles ta, pööramata minult oma õnnelikke silmi. «Miks sa ära sõidad? Sa ju tead... kuidas kõigil... kõigil on raske. Kui teada sain...»

Pisarad valgusid tal taas silmi, nagu väikesel solvatud tüdrukukesel. Ma ei tea isegi, kuidas see juhtus, et suudlesin ta põske, surusin mõlema käega valusalt ta pead.

«Ära nuta, Nastusja. Mõtlesin isegi... Sa peaksid ka minu kooli üle tulema.»

Neiu rahunes veidi.

«Sa mõtled nii?»

Kuigi ma polnud südames kindel, et see ületulek on tõesti vajalik, noogutasin siiski hetkegi mõtlemata pead.

«Tarass, ma tulen peole!»

«Nastjakene, Sisaliku-põnn, meie paikene!» hakkasin toas tantsu keerutama. «Ma ju teadsin, et oled hea, teadsin juba ammu. Noh, sea end kiiresti valmis!»

«Sa ehk taipad siiski toast lahkuda? Kah mul mühakas kavalier.»

Kui jõudsin esimehe majja, istusid juba kõik lauas,

kuigi keegi polnud veel toitu puudutanud. Oodati meid. Lugesin silmadest, et mitte niivõrd minu, kui just Nastusja ilmumine valmistas kõigile rõõmu.

Meid pandi lauas kõrvuti aukohale istuma. Kui lõbus ja ärevil oli tol õhtul Sisalik! Niisugusena polnud me teda iialgi veel näinud.

Kõik nähtavasti arvasid, et olime kihlunud. Igaüks, nagu oleksid nad kokku rääkinud, pidas vajalikuks Nastusjat kiita või väljendada oma vaimustust tema üle.

Tõeliselt polnud ma aga end millegagi neiu külge sidunud. Ma ainult lubasin talle kirjutada, kirjutada kõigest... ja kutsuda teda enda juurde siis, kui mul väga raskeks läheb. Selle oli tema tingimuseks seadnud. Ja mina mõistsin, et seltsimehe abistavast käest ei tohi iial ära öelda.

7

Ärkasin üles ja tõusin kiiresti voodis istuli. Madratsivedrud kiuksatasid haledalt. Vaatasin toas ringi ning taipasin, et olen juba Kovalivkas, oma direktorikorteris.

Riietusin kiiresti ja pesin silmnäo puhtaks. Vaatasin murelikult kella. Kartsin, et olen sisse maganud, sest jõudsin siia alles kell neli öösel. Kui kell ei valetanud, puudus praegu mõni minut kaheksast.

Mulle meenus, et homme on esimene september — õppetöö algus koolis. Täna kella kaheteistkümneks oli aga õppenõukogu kokku kutsutud.

Astusin kooliõue. Päike, suviselt lõbus ja kõrvetav, oli juba pilvitul taevavõlvil oma teekonda alustanud. Küla elas oma tavalist elu — kiresid kuked, eemal haukusid koerad, inisesid mullikad ja aamusid valjult lehmad, kusagil krigises kaevukook. Metsast hoovas elustavat hõngu, kostsid üksikud kirvelöögid.

Heitsin lootusrikkalt pilgu õpetajatemaja trepile. Ühtki hinge polnud seal näha. Ohkasin. Mulle tundus, et ma pole terve igaviku Jarõnat näinud. Võib-olla aga polnud ma teda üleüldsegi oma elus kohanud.

Kuid olin teda siiski kohanud ja nüüd kohtasin taas.

Jõudsin kooli juurviljaaia taga asuvasse kaasikusse, kui nägin teda metsarajal vastu tulevat. Ta astus, pea

mõttlikult longus, käes märg käterätt ja veel mingisugused riideesemed. Paljajalu, õhetav, värске, kaunis nagu koidupuna, näha, et tuli jõelt. Märkas mind ning jäi seisma.

«Tere hommikust, Jarõna Ivanivna.»

«Tere päevast, Tarass Demõdovõtš. Tulite tagasi?»

Selles «tulite tagasi» oli nii imestust kui ka varjamatut rõõmu.

«Ma ei pagenud ju kuhugi. Tõin vaid oma asjad ära.»

«Aga kuidas...»

Ta tahtis veel midagi lisada, kuid vaikis.

Vaatasin teda ainiti, ega suutnud silmi ära pöörata. Ta näis veel kaunimana, veel kütkestavamana kui siis, mil teda esmakordselt nägin. Oli tahtmine astuda samm lähemale, võtta tal käest kinni ja öelda kõik... Kõik, mis nii võimsalt oli haaranud hinge, puistata talle oma kahtlused...

Kuid ma ei öelnud midagi. Peas tagus: «Tal on oma väljavalitu, võib-olla oma mees.»

«Täna on õppenõukogu?» küsis Jarõna.

«Jah. Kas käisite suplemas?»

«Siinsamas, haigla taga on järv. Must meri see just pole, aga supelda saab.»

Soovisin, et ta mulle teed näitaks.

«Ma pole metsaelanik, kardan, et võin eksida...»

«Minge otse mööda seda rada. See ongi meie poolt talatud...»

Läksime lahku: tema seadis sammud kodu poole, mina järve suunas, ehkki mul polnud enam vähimatki tahtmist sinna minna. Oleksin läinud pigemini temale järele. Kas või maailma lõppu...

Noore kaasiku taga seisis kahekorruseline puumaja. «Kovalivka haigla» — lugesin. Rada pööras kuhugi alla, sinna, kus vanade tammepuude keskel ka vaikse ilmaga kõrged kased värelesid.

Ohus oli tunda niiskust. Ja peagi ilmus nähtavale väike ümmargune metsajärv. Järve ümbruses oli aga roheline muruvaip kuidagi imelikult ära näksitud. Siinsamas sõi kärjamaal rohtu kõhn ja nähtavasti väga vana hobusekronu. Ilmselt tukkus ta selle toiminguga juures.

Lähenesin veekogule. See oli puhas ja läbipaistev, põhi liivane. Tõtt öelda, ma polnud varem taolisi järvi

näinud. Meie legendikujärved on soised, umbe kasvanud ja veepind on neis täis kiudvetikaid. See aga oli nagu allikas.

Pikemalt aru pidamata võtsin riidest lahti ja hüppasin vette. See oli peaaegu jäine, kuid värskendas meeldivalt. Kõndisin kogu järve läbi, vesi ulatus ainult kaelani. Tulin välja, panin riided selga, endal aga hambad plagisesid. Ei märganudki, kuidas keegi võõras oli mulle lähenenud.

«Hammustab?»

Heitsin pilgu selja taha ja silmasin meest. Otsekohe torkas tema juures silma, et kõik riided rippusid tal seljas, nagu poleks omad. Püksid katsid vaevalt põlvi, pintsakuvarrukad olid veidi üle küünarnuki, pannkookiks lõssivajutatud kaabu istus pealael. Väikesed silmad, peened huuled ja mitte eriti suur ümmargune suu, justkui äraraiutud habe, kulmupuhmad ainult ninajuurel. Nina üksi oligi selles näos küllalt soliidne, kõik muu oli pooles normis.

«Külmavõitu,» ütlesin ma väriseval häälel.

«See pole tavaline järv,» seletas võõras mulle veelgi lähemale astudes. «Teda toidab maa-alune allikas. See pärast ongi vesi siin jääkülm. Tere päevast! Ehk olete uus direktor?»

Noogutasin vaikides pead.

«Saame siis tuttavaks. Olen Kovalivka haigla pea- ja võiks öelda ainuke arst, Jakiv Stepanovõtš Sjagailo.»

Sjagailo oli pikk, kondine, kõhetu nagu kurg; ta ei kõndinud, vaid kuidagi viskas oma pikki jalgu lühikes-tes pükstes ja vanamoelistes kinnistes botikutes, mis olid kummiga kokku tõmmatud.

Jutt laabus. Arsti inetu nägu kiirgas nii palju headust, tema väikestes pruunides silmades oli nii palju soojust, huuled aga puistasid nii palju lapselikult naiivseid sõnu, et ta kohe minu sümpaatia võitis.

«Käisite ka suplemas?» pärisin.

«Oh ei. Ma ainult hõõrun end iga päev vööni, vette ei julge minna, reuma vaevab.»

Ta oli juba ligi viiskümmend, eas, kus kui mitte reuma, siis teised haigused end inimese juures ikka tunda andma hakkavad.

«Karjatan hobust.»

Vaatasin hämmastunult arstile otsa.

«Ärge imestage, palun, Tarass Fedorovõtš, või kuidas? Oi, vabandage, Demõdovõtš. Hobune on minu nõrkus. Kolmandat aastat olen siin arstiks ja kogu selle aja olen oma sõidukist unistanud...»

Kõneldes Jakiv Stepanovõtš kas pani silmad kinni või hoidis neid poolavali ning, sellest nagu ilmselt rahuldust tundes, venitaskalt sõnu, kinnitades iga mõtet hoogsa žestiga.

«Ja nii ostsingi lõpuks kolm päeva tagasi selle luukere. Hobune on hea, kuid ära näljutatud ja ka aastaid on tal vist üsna tublisti turjal. Rakendasin kaariku ette, tarvis oli rajoonikeskusesse minna, sõitsin külast välja, tema sinder aga ei edasi ega tagasi. Palusin, ähvardasin ja te vist ei usugi...»

Jakov Stepanovõtš vaatas ettevaatlikult ringi, kartes, et meie jutuaajamist võiks mõni kõrvaline isik pealt kuulata.

«Ja te vist ei usugi, et kaks korda lõin teda kepiga. Ei liikunud paigast! Seisis kui maa külge tinutatud. Nii ma siis tulingi jalgsi koju, hobuse aga talutasid sanitarid alles õhtul tagasi, nagu suurt härrat kohe, vaata, et veel käe alt kinni.»

«Kust te ta siis üles korjasite, sihukese Lendava Hollandlase,» hakkasin ma naerma.

«Mustlase käest. Vandus, vaenlasepoeg, et see polevat hobune, vaid lausa välk. Küllap valetas mul suud-silmad täis. Oleks mind ükski alt tõmmanud, siis veel pool häda, aga haiglat pettis, riiklikku asutust! Kuhu küll inimese südametunnistus on jäänud?»

Oli näha, et arst oli hobuseostust üsna löödud. Viisakuse pärast hakkasin oma uut tuttavat lohutama.

«Pole viga, sööb, kosub ja küll siis ka perutama hakkab. Paneb nagu aastane varss hirnuma!»

«Seda minagi mõtlen,» noogutas Jakov Stepanovõtš rõõmsalt pead. «Sellepärast karjatangi. Ise karjatan. Igal hommikul ja õhtul. Nii kui veidi kosub, lähen temaga õitsile. Sanitaridele ja valvureile ei saa ju kunagi kindel olla...» Jakiv Stepanovõtš seletas pikalt ja üksikasjaliselt, kuidas ta oli teolt tabanud valvurtaadi, kes selle asemel, et hobust karjatada, kõige häbematumal

kombel tammepuu all leiba luusse laskis, hobune aga sel ajal ringi vahtis.

Naersime kaua selle üle ning läksime lahku kui vanad ammused tuttavad. Väljendasin lootust, et vahel harva, kui vajadus tekib, võin naabri transporti kasutada.

«Palun, palun, Tarass Demõdovõtš! Annaks taevas, et ta veidi kosuks, muidu aga häbi silmad täis, kui juba küla taga teisel võhm väljas.»

Pärast suplust, unustanud isegi hommikusöögi, läksin külanõukogusse.

Nedokuss oleks nagu mind just oodanudki.

«Seal sa mul oled! Astu aga sisse, ootan!»

Korni Kõrõlovõtš Nedokuss oli, nagu öeldakse, mitte enam märke tõusja, vaid sealt laskuja. Keskmist kasvu, kõhnus, lühikeste käte ja jalgadega sarnanes ta jahukotiga, kuid oli sealjuures imestamisväärselt liikuv ja energiline. Mustade tihedate kulmukaarte all sädelesid süsimustad läbitungivad silmad, ümar lühike nina justkui rippus lopsakate, kunagi ronkmustade, ent praegu halliseguste vurrude kohal.

Esimehe kabinetis oli nähtavasti juba päris palju külastajaid käinud, tuba oli maast laeni mahorkasuitsu täis, nii et mina kui mittesuitsetaja pidin peaaegu ümber kukkuma.

«Jõudsite juba täis tossutada,» ütlesin.

«Pidasime eile hilisõhtuni nõu.»

«Teinud siis vähemalt aknad lahti.»

«Eks sa siis tee, oled lähemal.»

Mulle meeldis ta sõbralik toon; oli niisugune tunne, nagu oleksime Nedokussiga mitte enam esimest päeva tuttavad.

«Tõid sa nüüd kviitungi?»

«Missuguse kviitungi?»

«Aga puude oma. Sa mõtled, et hakkab sulle metsekonnast puid varastama? Anna aga, vennas, kviitungi, küll siis kolhoosiesimehele peale pressin. Tead isegi, andsin ju täitevkomitee esimehele sõna.»

«Ma ei ole mingit kviitungit näinud. Küsin Šuhnovskõilt.»

Nedokuss vangutas laitevilt pead ja kõrvetas mind oma mustlassilmadega.

«Vaata sindrit! Mis direktor sa sihuke oled, poja, kui isegi kviitungi vastu huvi ei tunne? Mis sulle siis veel peaks huvi pakkuma? Või arvad, et mina hakkan su küttepuude pärast pead vaevama? Kas mul muud teha polegi...»

Ehkki Nedokuss kõneles ebameedivaid asju, ei saanud ma kõige parema tahtmise juures tema peale vihastada. Esimehe iseloomus oli midagi erilist, tabamatut, ilma milleta poleks olnud ka Kornī Kōrōlovōtši ennast...

«Ma pole jõudnud ju õieti ringigi vaadata. Külast pole ka veel mingit ülevaadet, teie aga teete juba peapesu.»

Nedokuss muigas vurrudesse.

«Vaata siis kiiremini ringi.»

Kõnelesime sellest, kuidas õpilased koolis käivad.

«Meil on ka niisuguseid,» tõendas Nedokuss rahulikult, «räägid temale koolist, tema aga sulle vastu oma asjast. Noh, pole viga, karjaaeg lõpeb, sajab lumi maha, küll siis tulevad... Rajoon pressib peale? Aga me oleme harjunud. Hauguvad, hauguvad, siis aga imesta isegi — aasta lõpeb ja neil ka meelest läinud.»

«Te teete nalja, Kornī Kōrōlovōtš?»

«Mis nalja? Mina, vennas, olen siin revolutsioonikomitee ajast peale esimees ja korda tunnen. Minu meelest, vennas, pole teadus enesemaksustamine. Kui maksude maksimisest jutt — siis maksa, tuvike, sest see on riiklik asi. Aga teadusega on nii — tahad, õpid, ei taha, ei õpi...»

«Kool on samuti riigiasutus.»

«Tahad tarka õpetada? Kas ma siis räägin, et pole riiklik? Riiklikult me siis ütleme: õpi! Ja kui ei taha, eks ela siis lollina.»

Ma ei suutnud kuidagi mõista, kas Nedokuss naljatab või on ta tõepoolest selles küsimuses niisugusel seisukohal.

Leppisime kokku, et õhtul viiakse kogu külas läbi kahekümne tare kaupa koosolekud, kus agitaatorid vestlevad õppetöö algusest koolis. Siis jätsin Nedokussiga hüvasti.

«Vaata, et sa siis kviitungit ei unusta!» õpetas mind esimees lõpetuseks.

Ega ma unustanudki. Niipea kui Šuhnovskõiga kokku sain, meenutasin otsekohe kviitungit.

«See ju kolm kuud juba kolhoosi esimehe käes. Nedokuss andis isiklikult üle.»

Šuhnovskõi muigas kavalalt, nagu oleks ta taibanud, missugune jutuaajamine mul külanõukogu esimehega oli.

Õppenõukogu. Õpetajad istuvad tõsiste, asjalike nägudega, mõtlevad, kõnelevad kiirustamata, kaaludes iga sõna. Esimesele õppenõukogu koosolekule enne õppetöö algust kogunetakse alati kuidagi erilises meeleolus.

Kuigi Mõhhail Amadejovōtš oli mulle tagaselja kõiki õpetajaid tutvustanud ning igaühe kohta tabava ja teravmeelse iseloomustuse andnud, tundsin enne seda koosolekut nägupidi ainult üksikuid meie kollektiivi liikmeid. Nüüd istusid nad kõik minu ees avaras õpetajate toas. Vaatlesin vargsi igaüht, nemad tegid seda avalikult, kes huviga, kes ükskõikselt, kes naljasädelusega silmis.

Tehes näo, nagu ta mind ei märkaks, alustas Šuhnovskõi õppenõukogu koosolekut.

«On lõppenud veel üks ilus suvi,» hakkas ta kuidagi laisalt kõnelema, lastes oma hääles lüürilistel noodikes-
tel sädelda. «Õpilased said vabad olla ja ka meie veidi puhata. Homme kaiguvad meie kooli seinad lõbusast jutuvadast, muretust naerust, heliseb esmakordselt uuel õppeaastal koolikell...»

Kuulati tähelepanelikult, ent jätkati visalt ka minu persooni silmitsemist. Ainult kaks vana õpetajat, kes istusid teistest eraldi taga nurgas, arutasid sosinal min-
gisuguseid oma asju. Tahtmatult meenus Šuhnovskõi antud iseloomustus nende kohta. «Igavene poissmees ja kaval» — oli öeldud kolmnurkse valge habemetuti ja palja pealaega taadi kohta. «Tema Dulcinea» oli heatahtlik, kavalate arukate silmadega eideke. Õppealajuhataja jutu järgi õpetavat nad Kovalivkas juba «eelajaloolisest ajast» peale ning, niipalju kui inimesed mäletavad, olevat Fedir Danōlovōtš Orjol ja Hanna Ivanivna Svitenko nagu noorpaar, eluaeg teineteisesse armunud.

Eriti ilukõneliselt, kuigi veidi uduselt, hakkas Mõhail Amadejovõtš oma sissejuhatavat kõnet lõpetama ning maa peale tagasi tulema.

«Meile on saabunud uus direktor,» teatas ta. «Kahtlemata õpime Tarass Demõdovõtši kõige paremini tundma töös, meil ju on pikk õppeaasta ees. Praegu võin tutvustada teda teile kui noort energilist kolleegi, kes julgelt ja otsustavalt pedagoogiradu tallab ning on Skrõpali koolis jõudnud tõelise novaatori loorbereid lõigata...»

Kuuldes seda soovist, oleksin meeleldi tahtnud maa alla vajuda. Omaette mõtlesin: «Ei tea, missuguste sõnadega küll ta mind tagaselja õpetajatele tutvustas?» Küllap ta seda juba oskas teha, sest temasugune müüb ka lihase isa maha. Isegi enda kohta oli ta ütelnud: «Olen Manilovi ja Oblomovi hübiid. Armastan lamaskledes unistada, olen inertne, vaevaga suudan end tegudele sundida.» Vaid oma abikaasa Eleonora Stepanivna kohta väljendas ta ebakindlalt: «Minu naine on nii nagu Caesari nainegi — väljaspool kahtlust.»

«Mõhail Amadejovõtš, kuidas siis niimoodi,» sosistasin ma õlgu kehitades etteheitvalt Šuhnovskõile.»

«Ma juba vaikin, vaikin, lõpetan,» tõrjus Šuhnovskõi kätega. «Meie direktor on kõigele lisaks veel tagasihoidlik inimene...»

«Braavo!» hakkas Eleonora Stepanivna käsi plaksutama.

Ta istus kõige ees, lopsakate kehavormidega, suursugune, seljas eredavärviline uus siidkleit ja peas veidrakujuline kübar, sarnanedes tõepoolest Vana-Rooma majesteetliku matrooniga. Tema taga olid aga kuidagi arglikult kobaras kõhnukesed õpetajannad. Nende hulgas istus ka Jarõna. Meie pilgud kohtusid kogemata, tundsin, et punastan, pöörasin kiiresti pea ära ja püüdsin nüüd kogu aeg teisale vaadata.

Samal ajal tutvustas Šuhnovskõi mulle pedagoogilise kollektiivi liikmeid. Olles taktitundeline inimene, alustas ta kõige vanematest — Orjolist ja Svitenkost. Ta ei maininud sõnagagi nende donkihhotlikku armastust, see-eest aga kiitis pikalt, nimetades neid Kovalivka kooli rajajateks ja rahvahariduslase raske, kuid austava töö pioneerideks. Ta väljendas kindlat veendumust, et nagu kõigi eelmiste direktoritega, nii ka minusuguse

patusega töötavad nad endise usinusega ning on kogu kollektiivi eestvedajateks.

Pärast seda peatus ta kahel abielupaaril, kes tema sõnade järgi olid nii õpetajas- kui ka õpilaskonnale igati eeskujuks. Matemaatikut Tiit Nazarovõtš Batožtsukki, keda ta tagaselja sopajoodiku ja parandamatu loodrina tutvustas, nimetas ta nüüd Kovalivka Pythagoraseks, tema naist Liidia Grõgorivnat aga Kuldsuuks, kelle vaarikpunastelt huultelt voolab jõena suurepärase, sügavalt emotsionaalne jutt.

Kuni ta seda paari kiitis, uurisin ma neid põhjalikult ja häbenemata. Tiit Nazarovõtš istus süngena, habe ammu ajamata, hõre juuksekaht sassis, mõtles ilmselt oma mõtteid ega kuulnud Šuhnovskõi sõnu. Ta oli kuivetu, sooneline, apaatne. Tema kuivad sinkjad huuled tõmblesid kogu aeg rahutult, pleekinud, kunagi arvatavasti helesinised silmad vesistasid ning ekslesid ükskõiksest ja laisalt tema ees istujate selgadel. Seljas oli tal avar ja kulunud, veninud taskutega hall ülikond.

Tema abikaasa Liidia Grõgorivna, veel noor, rõugearmilise ümara näoga naine, meelelise energilise suuga, vaatlus Šuhnovskõid muiates, hallides silmades salapäraselt kavalad naerusädemed. Ta arvatavasti ei teadnud seda, et toosama oraator andis talle mõned tunnid tagasi hoopis teise iseloomustuse. «Hea õpetajanna, ent petab oma Tiitu paremale ja vasakule, hoiab vana eeslit kanna all, ise aga vaatab aina ringi, kuhu kaduda.»

Teine abielupaar olid Krõvohatskid. Fedir Andrijevõtš juhtis kolmandat klassi ja õpetas kehakultuuri vanematele, Katerõna Dmõtrivna oli aga klassijuhatajaks neljandas.

Neid iseloomustas Šuhnovskõi väljapaistmatute, kuid oma ala ausate meistritena. Selles mõttes oli tal õigus: nad olid tõepoolest kogu kollektiivis kuidagi märkamatud, hallid ja ilmetud, sarnanedes nagu paar saapaid teineteisega. Tagaselja nimetas Šuhnovskõi neid Kuivkrõpsudeks. Miks? «Eks katsuge neid kooliasjadest huvituma panna. Koolist koju, lukustavad ukse ja närivad kuivikuid. Koguvad raha, et mootorratast osta.»

Siis kõneles Šuhnovskõi Mõkola Ivanovõtš Tšepurist, ajaloolasest ja geograafist, kes polnud meie oblasti-keskusest kaugemale saanud. Seal oli ta omal ajal õpe-

tajate instituudi lõpetanud ning teadis ajalugu mitte halvemini kui Herodotos ja geograafiat paremini kui Semjonov Tjan-Šanski.

Mõkola Ivanovõtš, umbes kahekümne kahe aastane kena noormees, tiheda lokkis juuksepahmaga, mis langes tal otsaesisele, vaatas oma õliseid pilusilmi läigatades õppealajuhatajat ning paljastas kuidagi jultunult oma suured kollased hambad. Tagaselja oli Šuhnovskõi teda «puupeaks ja küla donžuaniks» nimetanud.

Kõigi teiste taga istus aralt ahtake, kahvatu näoga Panassõk. Enne õppenõukogu algust oli Šuhnovskõi teda «teise klassi meistriks» tituleerinud. Asi seisis selles, et ehkki Panassõk lõpetas pedagoogilise tehnikumi, oli ta nii arg inimene, et alustanud kord teisest klassist, jäigi ta sinna viieks aastaks. Püüti anda Panassõkule esimene klass, ei tulnud midagi välja. Ei suutnud ka kolmandat vedada — lapsed on seal energilisemad, kiussasid tahtejõuetut Panassõkut nii mis hirmus. Oma õnnetuseks oli ta esimesel Kovalivkas töötamise aastal abiellunud aiandusbrigaadi brigadiri tütreaga. See aga, nagu kõneles Šuhnovskõi, tegi meie Panassõkust oma orja ega lase tal isegi pilku taeva poole tõsta.

Panassõk oli tõepoolest kogu kollektiivi hulgas nii ilmetu, et isegi Krõvohatskid näisid temaga võrreldes sädelevate isiksustena. Panassõkut esitledes Šuhnovskõi, vaatamata oma fantaseerimisoskusele, nimetas teda Pjotr Klõmovõtšiks ja veel teise klassi õpetajaks.

Antonina Nõkonivna Põšnast oli Šuhnovskõi öelnud, et kui temas on mõningat lopsakust*, siis seda ainult perekonnanime näol. Õppenõukogus ta aga teatas, et Põšna on pedagoogilise töö eesrindlane ja teatud määral meie kooli uhkus. Sellest iseloomustusest hakkas Põšna särama ning edevalt silmi pööritama. Ta surus oma kõhnad käed kokku ning sosistas kõvasti: «Sa mu meie.»

Ning ainult Jarõna ja Margarõta Vassõlivna Kuželi kohta ei ütelnud Šuhnovskõi sõnagi. Arvatavasti seepärast, et ma Jarõnat tundsin, Margarita Vassõlivnaga aga saime just enne õppenõukogu koosolekut tutvavaks — ta oli kolhoosi esimehe abikaasa.

Õppenõukogus istus ka vanempioneerijuht Vassõl Sõ-

* пишный — lopsakas, hiilgav, tore (ukr. k.).

dorovõtš Babak, kuid teda ei meenutanud Šuhnovskõi sõnagagi. Noormees aga läks teadmata põhjusel näost kord punaseks, kord kahvatas, pühkis kokkukägardatud rätikuga otsaest higi ning vahetas vahetevahel mõne sõna Mõkola Ivanovõtš Tšepuriga.

Siis andis Šuhnovskõi sõna minule.

Ma ei mäletagi enam, millest alguses kõnelesin, vist avaldasin lootust, et tutvume õige pea lähemalt, asume sõbraliku üksmeelse kollektiivina tööle ning viime Kovalivka kooli rajooni koolide esirinda.

Kuuldes minu kõnet, vaatasid õpetajad vilksamisi üksteisele otsa, mõni pilgutas silma, matemaatik Batožtšuk aga mõtles valjusti, nagu oleks ta äsja ärganud:

«Annaks taevas, et meie vasikas hundi nahka pistaks.»

Mõistsin, et peale minu on kogu kollektiiv oma koolist ja kooliasjadest hoopis teisel arvamusel. Oli piinlik. Vaikisin veidi ning hakkasin siis plaanidest ja õppetöö algusest kõnelema. Rääkisin, aga mõtted lendasid Skrõpallisse. Seal oli õppetöö esimene päev muutunud tõeliseks pidupäevaks. Lapsed tulid kooli koos vanematega hästi varakult, pidulikult riides, lilledega.

Kooliõuel toimus kontsert: laulis kooli laulukoor, kanti ette luuletusi, mürtsus muusika. Ka mina võtsin siis tavaliselt välja oma vana viiuli ja mängisin vaimustusega.

Avaldasin arvamust, et ka Kovalivkas võiks seda päeva lõbusamalt sisustada.

«Kui keegi oma nina siia pistab,» pomises Batožtšuk jälle.

Teatasin ka seda, et õhtul toimuvad lastevanemate koosolekud ning palusin õpetajaid neil esineda. Krõvohatskid vahetasid omavahel pilgu. Kirtsutasid nägu. Näis, et see polnud nende meele järele. Šuhnovska sirutas oma kopsaka rindkere mehe poole:

«Lähed minu asemel, Mõša?»

«Sellepärast käiaksegi nii halvasti koolis,» mõtlesin omaette.

Sõna palus Jarõna.

Ta kõneles, mina aga justkui võlutud, vaatasin palvetades tema poole. Unustasin kõik. See, mida ta kõneles, näis mulle suure tarkusena. Ja ta tõepoolest rääkis mõistlikku juttu.

«Me peame kõik koosolekutele minema. Töötame halvasti lastevanematega. Tuleb rääkida mitte ainult koosolekutel, vaid iga päev seda tööd teha. Meil on ju tavaliselt nii: käime korra õppeaasta alguses ja see on ka kõik. Lapsed aga tulevad kooli kuu või isegi kaks hiljem, jäävad maha, õppeedukus langeb. Te kõnelesite siin laulukoorist, kuid meil koori ei ole, pole, kes juhatab.»

«Aga kes laulmist õpetab?» küsisin.

«Mina veidi,» kostis Šuhnovska aralt.

Õppenõukogu möödus loiult ja tühja. Õpetajad läksid kiiresti laiali, nagu oleksid nad ainult koosoleku lõppu oodanud. Ainult Antonina Nõkonivna Põšna ei kiirustanud õpetajate toast lahkuma. Ta puistas mu üle küsimustega, mis olid peamiselt meetodilist laadi. Oli imelik, et ta seda kõike ei teadnud. Pidin seletama, pähe raiuma.

«Olen teid ära tüüdanud,» välgatas ta märglevalt oma silmi, tänas ning läks tantsiskleval sammul ukse poole. «Andke andeks, kuid olen tüütu ja veidi häbematu isik. Tahan kõike teada. Nii et see on alles algus, Tarass Demõdovõtš.»

«Olge head,» vastasin viisakalt. Mida muud võisingi talle öelda.

9

Südames on pidulik tunne.

Kas sellepärast, et käes on esimene september? Et päike paistab nii soojalt? Mitte ainult. Eile kõnelesime kõigil koosolekutel lastevanematega ning võib arvata, et õpilased tulevad kooli nagu üks mees. Isse käisin kolmel koosolekul, võtsin sõna ja kutsusin lastevanemaid üles, veensin neid ning ükski inimene ei vaielnud mulle vastu. Vastupidi, nad toetasid mind, keegi meenutas isegi vanasõna «Teadus ei vii metsa, vaid metsast välja.» Tõsi küll, avaldati rahutust nende pärast, kes käivad karjas, kuid see oli vaid pisiasia...

Pärast koosolekuid vestlesin õpetajatega. Nad tulid ja jutustasid. Šuhnovskõi kõneles enda ja Eleonora Stepanivna eest. «Tal pole oraatorivõimeid,» seletas ta.

Kõige kauemaks jäi ära Jarõna. Jutustades koosolekust, ta hoiatas:

«Nad on iga aasta niimoodi. Koosolekul on nõus, toetavad, aga kui asi tegelikult läheb... Olen juba kolmandat aastat Kovalivkas...»

Neiu jutt kõlas minule muusikana, ma joobusin sellest ega süvenenud sõnade tähendus. Vaatasin teda vargalt, ta oli mulle kõige armsam maailmas. Tundsin alateadlikult, et ka tema ei tahtnud minust lahkuda. Hakkas alles siis minema, kui õpetajate tuppa sisenesid Panassõkud.

Pjotr Klõmovõtš tegi mind oma abikaasaga tuttavaks. See põrnitses mulle julgelt oma kassis silmadega otsa, silus millegipärast küla kombe järgi oma kirju seeliku volte ja hakkas siis vinguväl häälel kõnelema:

«Tele, seltsimees direktor, ärge mu Petjat mingisugustele koosolekutele saatke.»

«Kardate, et mõni ära kaeb?» tegin ma nalja.

«Ei karda, kuid te ju teate, et me elame isa juures, tema aga on meil hirmus range. Heidab vara magama, ja kui juba ükskord on heitnud, ära siis teda sega. Soojal ajal pole veel viga, sest magame küünis, talvel aga — karju või appi.»

Vaikselt kudrutaval häälel jutustas Panassõk sellest, mida kõneldi koosolekul, ja vaatas küsivalt oma abikaasa poole.

«Läki, Petja!» andis see käsu.

Sel öhtul ei heitnud ma kaua magama. Ootasin Bahtõštõki ja Tšepuri tulekut. Kuid nad jäidki tulemata.

* * *

Esimene september. Päike särab pidulikult. Lakkamatult hellitab Jarõna oma pilguga. Võtan vanast vineerkastist samasuguse vana ja mustaks tõmbunud viiuli, puudutan keeli. Viiul vastab vaikselt, haledalt, nagu paluks: «Anna mulle rahu.»

Tõmban keeled pingule, puudutan neid õrnalt poegnaga. «Mustad silmad...» Aga temal on sinisilmad ja kulmud nagu nõõrid. Tõepoolest, millal saab isu täis nende vaatamisest, nende imetlemisest?

Just nagu kauge kõu veeres üle maja. Need olid esimesed õpilased, kes olid kooli jõudnud.

Riputasin viiuli naela otsa, silusin peegli ees juukseid, vaatasin oma riietuse üle ja astusin koridori.

Ent see, mida nägin, pühkis kogu piduliku meeleolu kui käega. Elavkehade kera keerles nagu äkiline tuulispask mööda koridori. Käed-jalad just nagu kokku haagitud, libistasid õpilased end mööda põrandat, vingusid, nohisesid, mõni vandus. Minule ei pööratud mingit tähelepanu, ehkki kindlasti märgati. Ma ei jõudnud imestusest suudki avada, kui ühest klassiruumist kostis metsik kisa. Vaatasin uksest sisse. Jässakas poisinolk, pikatoimeline nagu karu, arvatavasti kuuenda või seitsmenda klassi õpilane, istus oma väiksema koolivenna seljas, nii et see, mehike, ei suutnud ennast liigutada, ning pigistas oma teravate pahkludega ta meelekohti. Ma isegi võpatasin, sest meenus, kuidas endalegi vanasti niisugust sauna tehti. Astusin juurde ja haarasin huli-gaanil käest.

See tõstis minule imestust täis silmad, milles vilkusid kuidagi tuttavlikud kavalad sädemed.

«Mis sa teed?»

«Aga mis siis?»

Ise aga hõõrus sõbra meelekohta oma teravate pahkludega ikka edasi. See, kes tema all oli, röökis metsiku häälega.

«Tõuse üles!» käskisin.

Karujässakas laskis oma ohvri vastu tahtmist lahti ja tõusis lollakalt naeratades püsti.

«Kuidas su nimi on?»

«Djagil.»

«Järsku on ta Homa-taadi pojapoeg?» mõtlesin omaette. Nüüd märkasin poisi näos taadi ilmekaid näojooni.

«Miks sa nii vara tulid? Vanemad klassid on ju teises vahetuses?»

«Aga mina käin neljandas.»

«Neljandas?»

Djagil vaatas maha ja ühmatas midagi juhmilt.

«Sellepärast, et ta istub igas klassis kaks aastat,» kostis see, kes äsja oli kõva «sauna» saanud. Näha, et ta oli juba veidi toibunud, kuigi hõõrus veel oma peetpunaseks löönud meelekohti.

Meie juurde kogunesid teised õpilased. Siinhulgas oli ka neid, õhetavaid ja hingeldavaid, kes koridoripõrandal liugu lasksid. Nad olid lohakalt riides, juuksekahtlud pügamata, raamatuid kaasas polnud.

«Kas te olete uus õpetaja?» küsis keegi neist.

«Olen uus direktor.»

Ent see ei avaldanud neile erilist mõju, ehkki mõned vahetasid murelikke pilke ja üksikud hakkasid ukse poole taganema.

«Niimoodi siis, Djagil,» ütlesin ma. «Kõneleme sinuga pärast tunde. Nüüd aga lähme õue ja organiseerime mängu.»

Heameelega, nagu jahikoerte parv, tormasid kõik ukse poole.

Õuele kogunes umbes kolmkümmend last. Õpetajaist polnud veel kedagi kohal.

Koolikellani oli jäänud nelikümmend minutit. Vaatasin murelikult küla poole, kuid märkasin vaid paari väikest kogu. Arvata oli, et pooledki ei tule kohale...

Lapsed mängisid hoogsalt, olles kogu hingega asja juures. Ainult Djagil eksles nende vahel nagu riiukukk, jässakas, kohmakas ja tüütu. Kordi pani kellelegi jala taha, kord andis mõnele märkamatuult hoobi ribide vahele või koguni õrritas. Lõpuks pidin ta mängust eemaldama.

Ma ei pannud tähelegi, kuidas õpilastesummaga liitusid Jarõna ja Põšna. Nad asendasid mind meelsasti. Astusin kõrvale ega pööranud Jarõnalt pilku. Ta mängis lastega kuidagi eriliselt, mingi järeleaimamatu lapseliku hasardiga. Tema kerge kogu õhkus tervisest, silmad sinetasid ja põsed õhetasid. Vahetevahel heitis ta nagu kogemata pilgu minu poole ja salapärase muie libises üle ta kirsipunaste huulte. Õpilased keerlesid parvena tema ümber. Antonina Nõkonivna seevastu karjus laste peale, kutsudes neid korrale, jagas neile mingeid õpetusi, kuid seda ei mõistnud ilmselt keegi.

Pikkamööda kogunesid kooli juurde kõik algklasside õpetajad. Ilmus kohale ka Tšepur. Mulle meenus, et ta polnud eile õppenõukogu otsust täitnud ja ma ütlesin seda talle kõige karmimal toonil.

«Te sunnite mind esimesest päevast peale ebameeldivaid asju kõnelema.»

«Ärge siis kõnelge,» paljastas ta oma hambad irevile.

«Ma olen kohustatud teadma, kuidas teie koosolek külarahvaga läks.»

«Olge lahked. Koosolek toimus küll. Aga mis kasu sel-

lest?» Mõkola Ivanovõtš heitis hooletu pilgu kellale: «Kümne minuti pärast heliseb kell, aga lastest, nagu näete, on ainult poolteist santi kohal.»

Ma nägin ka ise, et õppetöö esimene päev on läbi kukunud. Kuid mida võisin sinna parata? Hoiatasin ainult Tšepuri karmilt:

«Et seda enam ei korduks!»

«Olgu,» venitas Tšepur vastu tahtmist ja läks Šuhnovskõidele vastu. Kõnetas Eleonora Stepanivnat. Nad vaatasid minu poole ja hakkasid naerma.

Mul oleks nagu noaga südamesse torgatud.

Tilises koolikell. Ka Kovalivka koolis oli ta helisev ja kutsuv, rõõmus ning samal ajal trotsiv. Niisamuti nagu Skrõpaliski. Kuid see siin ei toonud mulle rõõmu. Kuidas ma teda küll Skrõpalis olin armastanud! Seal helistati teda esimesel koolipäeval pidulikult, helistas külanõukogu või kolhoosi esimees, siin aga ei näidanud küla juhtkond niisugusel päeval koolis oma nägugi. Kella tuli helistama ükskõikne Ulita, helistas hingetult, tegi seda nagu ühte oma järjekordset tööd. Raputas korra, teise ja lahkus siis trepilt.

Lapsi oli kogunenud vähevõitu, ent kisa tegid nad nii, nagu oleks neid tuhanded, paugutasid koolipingiklappe niisuguse jõuga, et need ainult ime läbi terveks jäid, vingusid nii hirmsasti, et seda oli vististi rajoonikeskuseski kuulda.

Masendatuna läksin ma trepist üles. Sinna olid kogunenud õpetajad.

«Ongi teil kontsert!» ütles keegi pilkavalt.

Märkasin, et ainult Jarõna vaatas mulle kaastundlikult otsa. Ning see andis jõudu.

«Alustada õppetööd,» andsin ma otsustavalt käsu. «Selgitage otsekohe esimesse vahetusse ilmunute protsent.»

Viie minuti pärast olid andmed minu ees laual. Kaheksateist koma kuus protsenti! Mul tõusid ihukarvad püsti.

«Möödunud aastal oli ainult kaksteist,» rahustas Šuhnovskõi iseennast.

Kuigi see fakt pani mind jahmatama ja tekitas hinges sügavat pahameelt, püüdsin ma sellele mitte mõelda. Hakkasin Šuhnovskõiga muust kõnelema:

«Mõhhail Amadejovõtš! Ega te ei tea, miks Batožtšukid koosolekust ei informeerinud?»

«Võib olla, et Tiit Nazarovõtš vaatas sügavale pudeli põhja ja tema õrnem pool vedas ta koju.»

«Mis te nüüd?» ehmusin ma.

Šuhnovskõi kehtas õlgu.

«Batožtšuk on Kovalivkas juba kuus aastat. Missugusele koosolekule ka läheb, igal pool leidub tal sõpru ees. Teadmatuses saatsite ta niisugusesse kohta, et nii kui ta seda kuulis, hakkas kohe rõõmust tantsima.»

Ootamatult sisenes Liidia Grõgorivna.

«Tiit Nazarovõtš on haigestunud,» teatas ta pärast tervitust süngelt.

«Jõi purju?» vaatasin küsivalt Mõhhail Amadejovõtši otsa. Šuhnovskõi noogutas vaevumärgatavalt pead.

Teises vahetuses õppisid kuues, seitsmes ja kaheksas klass. Kuuendasse tuli umbes viisteist õpilast, seitsmendasse — veidi enam. See-eest aga kaheksandasse klassi ilmus nii palju, et üliavar klassiruum neid vaevu ära mahutas. Need olid peaaesjalikult noored poisid ja tüdrukud, kes mõned aastad tagasi lõpetasid seitsmeklassilise kooli ning ühel või teisel põhjusel olid külasse jäänud. Võinuksin rahumeeli nendega ühte pinki istuda ning ükski võõras poleks direktorit õpilastest eraldanud.

Ent isegi vanemad klassid ei suutnud olukorda parandada: esimesel koolipäeval oli kooli ilmunud veidi üle kolmekümne protsenti õpilastest.

Veetsin Kovalivkas oma esimese uneta öö.

Ka teine päev ei toonud midagi lohutavat.

Esimesse vahetusse tuli umbes kolmkümmend õpilast rohkem kui eelmisel päeval, kuid polnud vähe ka neid, kes esimesel päeval viibisid koolis, täna aga kohale ei ilmunud.

«See on nende taktika,» seletas Šuhnovskõi, «üks päev on ühed karjas, teisel päeval teised.»

Ma ei teadnud, millest alustada, mida teha. Käisin lööduna ringi. Šuhnovskõid aga näis niisugune olukord

hoopiski mitte häirivat. Ta oli tasakaalukas, eluga rahul, ja see ärritas mind veelgi rohkem.

Kas talle on tõesti ükskõik, et klassides istub ainult üks kolmandik õpilastest? Kas tõesti ollakse sellega siin harjunud?

Õppealajuhataja kontrollis asjalikult õpetajate plaane ja päevikuid, ent ei viidanud sõnagagi sinnapoole, kui palju õpilasi saavad neid planeeritud teadmisi. Ja näis, et ka õpetajatele see palju muret ei valmistanud.

Ainult Antonina Nõkonivna haaras mul koridoris käisest kinni ja ütles edvistavalt:

«Minu klassis on üheksa õpilast.»

«Ja te arvate, et see on normaalne?» nähvasin talle vastu.

«Ei arva. Sellepärast kannangi ette, et minu vastu hiljem pretensioone poleks.»

Ka Jarõna Ivanivna kaebas:

«Ma lihtsalt ei tea, mida peale hakata, Tarass Demõdovõtš. Käisin kõik lastevanemad läbi, lubati, aga lapsed koolis ei ole.»

Pöördusin nõu saamiseks Šuhnovskõi poole.

«Mis sinna ikka parata? Kooliskäimise protsent tõuseb iga päevaga. Kuu või paari pärast ulatub see kaheksakümne või kaheksakümne viieni.»

Mõistsin, et Šuhnovskõi pole miski nõuandja.

Pärast teist vahetust, mis samuti millegagi ei rõõmustanud, läksin külanõukogusse. Ainult siin võidi mulle abi osutada ja nõu anda.

Korni Kõrõlovõtš Nedokuss pahvis nagu alati suitsu. Nähes mind oma kabinetis, hüüdis ta rõõmsalt:

«Oo, seltsimees direktor! Astu aga sisse, vennike! Rõõmustame üheskoos, oleme ju sinuga nüüd ühte vankrit vedama pandud.»

Külanõukogu esimees lehvitas käes rajooniajalehte.

«Säh, loe, Tarass Demõdovõtš, vala ka sina oma viha välja.»

Ajalehe juhtkiri oli pühendatud õppetöö algusele. Lugesin kiiresti alguslauseid ning jäin peatuma sõnadel:

«Iga kooli töö edukus sõltub sellest, kuidas suudetakse organiseerida kooliskäimist.»

Mulle lõikasid need sõnad nagu noaga südamesse. Edasi oli kirjutatud:

«Õppetöö algas kõikjal organiseeritult. Enamikus koolides olid peaaegu kõik õpilased esimesel päeval kohal. Skrõpali koolis on õppetöö esimene päev kujunenud rõõmsaks pidupäevaks. Seal olid kõik õpilased kooli tulnud.»

Lendasin mõtteis Skrõpalisse. Kujutasin endale ette, kuidas eile seal kooli ümber elu kees, kõik õitses ja õilmitses. Silme ette kerkisid tuttavad näod, sõbralikud naeratused. Ning hakkas kangesti sinna tõmbama, et kas või hetkekski kõrvalt vaadata, kuidas nad seal elavad. Best ka osake minu tööst oli sinna jäänud ja ma võisin uhkust tunda selle üle, et Skrõpali koolist nõnda kirjutatakse.

Ent hetke pärast unustasin Skrõpali täiesti. Häbipuna valgus näkku. Silmad hüppasid juhtkirja teisele veerule. Just selle kõrval, kus oli juttu Skrõpali koolist, seisis minu nimi:

«Juba esimesel koolipäeval kujunes Kovalivka keskkoolis lubamatu olukord (direktor sm. Zalužnõi, külanõukogu esimees sm. Nedokuss). Siin polnud õppetöö alguseks kolmandikkugi õpilastest kohal. Ning paistab, et see ei häiri kedagi. On aeg lõpetada niisugune vastutustundetud ja...»

Kollased ja rohelised rõngad hakkasid silme ees keerlema. Veel kunagi elus polnud mul tulnud niisugust häbi üle elada. Seniajani oli mu elu kulgenud võrdlemisi kergesti, kõik laabus. Võttes Kovalivka kooliasjad kätte, ei osanud ma isegi ette kujutada, et elu ei ole mitte ainult rõõmupidu. Teadsin muidugi, et alguses võis ette tulla raskusi, kuid igal hädal oma abi. Siin oli seda «abi» küll kõvasti. See, et õpilased kooli ei tulnud, ei huvitanud peale minu mitte kedagi. Nüüd ilmnes aga lisaks veel, et olen ise kõiges süüdi. Abi asemel anti malakaga pähe.

Kähisev naer tõi mu maa peale tagasi. Naeris Nedokuss.

«Ornake intelligent oled sa, Tarass. Tehti kriitikat ja sina kohe näost ära. Mina aga arvasin, et sul on matsi moodi paks nahk!»

«On teil siis meeldiv niisugust asja lugeda?»

Nedokuss vaatas oma kavalaid silmi kissitades minu poole, silus lühikese soonelise käega lopsakaid vurre.

«Mind, vennike, kritiseeritakse sellest päevast, kui see ajaleht ilmuma hakkas. Nii et olen harjunud, Tarass Demõdovõtš. Selleks ajaleht ongi, et kritiseerida.»

«Ei ole sugugi kohustuslik, et peab just meid kritiseerima...»

«Keda on ta siis kohustatud kritiseerima: kõigile ju kiitust ei jätku. Sina aga ära erutu, katsu harjuda. Mis sinul sellest? Kirjutati ju esimest korda, minust aga igal aastal. Direktorite nimed vahetuvad, minu oma seisab muutmatult. Tahes-tahtmata harjud ära.»

Nedokuss nähtavasti märkas, et tema sõnad mind sugugi ei lohutanud ega veennud. Alustas teisest otsast.

«Kriitikat tuleb armastada, sõber. Ja ka harjuda. Oota, oota, küll sind veel materdatakse...»

Ma ei pööranud sellele väljendusele erilist tähelepanu. Hiljem sain omaenda nahal ja närvidel tunda, mida tähendas see Kovalivka moodi materdamine.

Veidi rahunenult alustasin külanõukogu esimehega teist juttu. Selleks olingi siia tulnud. Ajalehe juhtkiri ainult kinnitas minu otsust.

«Mul on teiega tõsine jutt, Kornj Kõrõlovõtš,» ütlesin ma ajalehte kõrvale pannes.

«Lase käia. Sest tunni aja pärast on mul pleenum.»

Ütlesin Nedokussile otsustavalt, et ma ei lepi niisuguse olukorraga, kus koolimaja seisab tühi, mind aga söimatakse ajalehes. Nedokuss kuulas vaikides, ainult kissitas endist viisi kavalalt silmi ja silitas laisalt oma vurre.

«Ära sa ajalehe peale pahanda, seisame seal kõrvuti...»

See viimane ajas mu püsti tighedaks. Hakkasin kõnelema ärritatult, kord üles hüpates, kord toolile istudes.

«Ära nüüd nii vahuta,» andis Nedokuss rahulikult nõu. «Ma ei näe selleks põhjust. Ütlesin ju, et kuu-paari pärast läheb kõik korda. Tuleb lumeke maha ja kõik sinu õpilased ilmuvad kooli. Mis kuradit neil siis enam kodus teha?»

«Niikaua aga kirjutatakse minust ajalehes?»

«Milleks siis kirjutada? Korra kirjutasid, ja aitab. Nüüd pole enam mõtet ärritada: kui poleks kirjutatud — pidanuks end kokku võtma. Nüüd on aga üks kama kõik: võtad end kokku või ei võta, ärritud või

mitte, niikuinii on kogu rajooni ees esile tõstetud. Mina isiklikult ei mõtlegi enam sõrme liigutada. Tahad, aja nad kooli, tahad — tiri kõrvust, mina olen sest asjast kõrvale... Mis sa nüüd pörnitsed? Arvad, et tola Nedokuss hakkab rabama seal, kus võib käed puhtaks pesta?»

Mõistsin, et Nedokuss pole sugugi nii piiratud ja lihtsameelne, nagu välja näitab.

«Kas see on teie isiklik filosoofia? Ma ei usu, et ta on parteilise südametunnistusega kooskõlas.»

«Ei tea, mis filosoofiast sa mulle nüüd kellad,» vastas Nedokuss teravalt. «Aga kui mõtled, et paljakäsi minust jagu saad, siis eksid.»

Nedokuss hakkas nohisema ja süngestus. Muretus ja mänglev meeoleolu oli nagu käega pühitud.

«Ma ei kavatse teist ei palja ega kinnastatud käega jagu saada, aga et te oma suhtumise koolisse muudate — seda ma nõuan!»

Olin ise ka oma sõnade üle imestunud.

Mõne hetke vaatas Nedokuss mind uurivalt, nagu näeks ta esmakordselt.

«Missugune on siis minu suhtumine kooli?»

«Hoolimatu! Hoolimatu ja bürokraatlik!»

Esimees lõi nende sõnade peale kuidagi ehmunult käega.

«Nonoh, nüüd sa pakud küll üle! Kus sa seda bürokraatiat siis näed?»

Ma ei hakanud seletama, vaid istusin vihaselt ja nõrdinult. Tundsin, et olin riivanud esimehe valusat kohta.

Nedokuss tõepoolest niheles veidi oma toolil, ronis siis laua tagant välja ja hakkas mööda tuba edasi-tagasi tulama.

«Sa mõtled, et Nedokussi süda kooli pärast ei valu? Mõtled, et on meeldiv, kui sinust igal aastal ajalehes kirjutatakse. Aga mis teha?»

«Harjumus on inimese teine loomus.»

«Mis? Missugune loomus? Kõneled mingeid mõistatusi... Kas siis mina pean sinu õpilaste asemel karja minema? Või saadan lastevanemad vanglasse? Tead isegi, et kohtunik niisuguseid asju arutusele ei võta. Aga kui ta võtaks, ega siis poolt küla saa istuma panna.»

«Võib ka ilma kohtuta läbi ajada. Ainult tähelepanu tuleb koolile pöörata...»

«Kas ma siis ei pööra?» kõverdas Nedokuss valuliselt oma nägu ja jäi kohmetult minu ette seisma.

Tõusin järsult tema ees püsti ja jäin talle ainiti otsa vaatama.

«Osutate tähelepanu? Häbi on teil seda rääkida, Kornī Kōrōlovõtš. Missugune tähelepanu! Te tuletasite mulle küttepuude kviitungit meelde, aga andsite selle ise kolm kuud tagasi kolhoosi esimehele. Andsite ja unustasite, aga see, võib-olla südametunnistusega inimene, rebis selle taskus puruks...»

«Aga mina, Tarass Demōdovõtš, annan sulle nõu, kuidas edasi talitada. Kuželi naine töötab sinu juures? Töötab. Pressi siis peale. Las aga närib meest... Sa muidugi pole veel naisemees ega tea, kuidas naine närida oskab. See on, vennas, niisugune jõud, millele ükski loomus ei suuda vastu panna.»

«Niisugune nagu teie Kužel suudab küll.»

Suhnovskōi oli mulle jutustanud sellest, kuidas eelmistel aastatel kooli küttepuudega varustati. Kužel ei lasknud ennast segada: saatis ühe või paar vankrit metsa alles siis, kui koolis polnud enam puuhalgugi. Tuli ette päevi, mil õpilasi pidi tundidest koju saatma, sest koolimaja oli kütmata.

Seda meenutasingi nüüd Nedokussile.

«Ta on tõepoolest isemeelne. Kužel on isemeelne. Kuid...»

Nedokuss avas ukse ja hüüdis vastuvõturuumi.

«Asjaajaja! Kutsu Kužel otsekohe siia! Ainult ruttu. Üks jalg olgu siin, teine seal.»

Nedokuss sulges ukse ja istus higisena ja meeltesegaduses oma tavalisele kohale.

«Koolimaja plank on ümber kukkunud,» panin ma teda veelgi enam higistama. «See pole kool, vaid mingi jäätmaa.»

«Aga mis see minusse puutub? Direktorid polnud siin miskid peremehed.»

«Niisuguse suhtumise juures, nagu see teil on, võib mistahes direktor oma kaela murda. Oleksin ma teadnud, et siin on niisugused juhid, poleks mind ka löa otsas sellesse Kovalivkasse vedada suudetud.»

Nedokuss oli kimpu aetud, nagu oleks teda keegi vastu

pead kopsanud. Ma olin rahul, minu sõnad olid seda «optimisti» siiski riivanud.

«Noh, jälle sul juhid! Lepi puusepaga kokku ja lase plank ehitada. Küll me raha leiame.»

«Küll ehitam. Pigistan teil või hinge seest, aga plangu ümber koolimaja ajan püsti.»

Nedokuss nohistas rahulolevalt ja vaatas mulle jälle kavala pilguga otsa.

«Noh, näed... Ehita siis. Muidu löid mul siin tossama nagu külm samovar.»

Ta tõusis aeglaselt toolilt, astus minu juurde ja patsutas sõbralikult õlale.

«Aga sina oled sihuke... tormakas. See on mulle meele järele. Muidu saadavad siia ilukõneleja, tuleb külanõukogusse — pole direktor, vaid paluja. Podiseb midagi nina alla, kätavad talle, tõmbub kõssi ja on läinud. Aga sinul on iseloomu, võtad kohe kõrist kinni, kohe kõrist.»

«Ja võtangi...» ütlesin ähvardavalt, ise aga kartsin, et võin naerma pahvatada. «Homme päev lähen rajooni täitevkomiteesse, esimehe juurde. Ma kuulsin, kuidas te temale lubasite...»

Tormakalt tõmmati uks valla ning ilma koputamata astus sisse teravate kulmudega ja sõjaväelise rühiga noormees. Ma taipasin, et see on Kužel. Ta tervitas hoolitult Nedokussi ja vaatas minu poole ülalt alla.

«Direktor või?»

Tegime ennast vastastikku tuttavaks.

Nedokuss nohistas rahulolematult, kuid kellelegi otsa ei vaadanud.

«Niisiis, Anton Fedossovõtš,» hakkas ta kõnelema. «Mulle ei meeldi sinu suhted kooliga...»

Ma jälgisin Kuželit. Ta istus lohakalt, kuidagi sõltumatult laua juurde. Näha oli, et selle inimese jaoks polnud siin autoriteeti. Aasta või kaks tagasi tuli Kužel sõjaväest, näitas ennast kolhoositööl heast küljest, abiellus õpetajannaga ja sai kolhoosi esimeheks. Välimuselt oli Kužel mees mis mees — pikk, sihvakas, tervisest lõkendav, mustakulmuline, kotkapilguga. Ning vaatas veidi pilukil silmadega kõiki ülalt alla.

«Peale perekondlike pole mul kooliga mingeid suhteid,» muigas ta külanõukogu esimehe sõnade peale.

«Aga küttepuud?» läks Nedokuss näost punaseks.

«Küttepuud?» Kužel vaatas üle minu pea aknast välja ja tõmbas silmad vidukile. «Enne tuleb väljaveo eest tasuda, ja teiseks, ega väljas veel pakane praksu...»

Ning siis juhtus midagi ennenägematut. Flegmaatse ja tasakaaluka Nedokussi oleks nagu keegi istmelt paisanud. Ta keerles vurrina Kuželi ümber ja karjus temale näkku:

«Sulle ei praksu? Sulle raha? Kas oled unustanud, et puud on juba kevadel kinni makstud? Igavene bürookraat oled, süd ametu inimesel!... Oled harjunud minu verd imema! Saadad talve läbi vankerhaaval kohale, minust aga kirjutatakse pärast ajalehes? Sul pole muret. Küll Nedokussi kael kõike kannab... Täna... veel täna panen sinu küsimuse külanõukogu istungile.»

«Mis teiega lahti on, Korn Kõrõlovõtš?» kargas Kužel püsti. Ta pilgutas ärritatult silmi, tõmbus kõssi, nagu oleks mingilt kuriteolt tabatud.

«Homsest peale hakkad puid vedama!» pörutas Nedokuss peopesaga lauale, jäädes Kuželi ette seisma. «Siis annad meistrimeestele käsu, et nad koolimaja ümber plangu ehitavad. Häbi! Inimeste ees on häbi! Ja omal naine veel õpetaja!» vangutas Nedokuss laivalt pead, ning olles veidi rahunenud, istus.

«Hästi, Korn Kõrõlovõtš. Teen,» lubas Kužel.

Nähtavasti polnud ta veel esimehe ootamatust rünnakust toibunud.

Piinlik vaikus võttis hetkeks maad.

Esimesena rikkus seda Nedokuss. Pööramata Kuželile tähelepanu, sest ta oli kolhoosi esimehe peale pahane, pöördus Korn Kõrõlovõtš minu poole:

«Noh, ja kooliskäimisega... Löö või maha, vennas, ei oska sind kuidagi aidata. Anna nõu. Mäed nihutan paigast, aga ära teen. Ainult ütle, kuidas.»

Minu südames hakkas mingi pillikeel helisema. Tundsin sisimas, et see Nedokuss polegi nii halb inimene. Kui temaga koos asjast kinni haarame, küll siis korra majja lööme.

Tõstsin oma tooli esimehe lauale lähemale.

Esimesena jõudis kooli Tanja Koval, komsomoli algorganisatsiooni sekretär. Koos temaga saabus umbes paarkümmend noormeest ja neidu, enamasti kõik meie kaheksanda klassi õpilased.

Tanja Koval koht oli Šuhnovskõi öelnud:

«Belle tüdruku sees istub saatan ise. Inetu, kujult ei paku midagi, aga poisid aina sabas järel.»

Tööpöolest, Tanja polnud kaugeltki iludus. Laiad õlgad, suusadest ja pihast ühelaiune, sarnanes ta ennemini jassaka poisivolaskiga kui tüdrukuga. Ta seisis kindlalt, meremehe moodi oma lühikestel tugevatel jalgadel, lastes lõbusatel, väikestel, veidi viltustel silmadel sädelda. Kuid just need silmad ning lai nakatav naeratus tegid Tanja nii sümpaatseks, et teda võis tundide viisi vaadata. Eriti võluv oli Tanja siis, kui jutustas midagi lustakat. Võib-olla käisidki sellepärast tal poisid karjas järel. Aga ehk ka sellepärast, et ta oli nagu poisid ise, otsustav ja avameelne, pealegi nii tüdrukute kui poiste eestvedaja ja neile vääramatu autoriteet. Külal oli ta esimene kuulus lülivanem, rajoonis nähti teda kõigil eesrindlaste nõupidamistel, kommunistlikud noored valisid teda korduvalt komsomoli rajoonikomitee liikmeks ja kõigi komsomolikonverentside delegaadiks.

Varsti kogunes kooli juurde rohkem täiskasvanuid kui õpilasi.

Eile, pärast seda kui olin külanõukogus kõik oma nõudmised esitanud, oli Nedokuss nendega nõustunud ning lubanud kooliskäimise küsimuse külanõukogus arutusele panna. Soovitas mul ka Tanjaga kõnelda.

«Ta on meil, vennas, õige tüdruk. Sa katsu temaga kokku leppida, see paneb sul ka surnud tantsu lööma...»

Ning Tanja tööpöolest reageeris mu palvele.

«Olen oma kommunistlike noortega hullemaidki asju korda saatnud, aga et seda...»

Ma polnud täna varahommikul veel voodistki tõusnud, kui kuulsin koolimaja lähedal Tanja helisevat naeru.

«Hei, seltsimees direktor! Aitab magamisest, on aeg tõusta! Vaadake korra aknast välja...»

Kõrvaltänavast veeres välja ümmargune vurruline

Nedokuss. Ta käis raskelt, kuid kärmesti. Ta valge, kort-suline, kõrge otsaesine paistis juba kaugele.

«Korni Kõrõlovõtš ründab!» hüüdis Tanja. «Hoidke end, pimedad hinged!»

Kerges, roheliseks võõbatud, punaste äärtega kaarikus sõitis kohale Kužel ise.

Nedokuss tervitas kõiki asjalikult kättpidi ning pöör-dus sõbralikult Kuželi poole, nagu poleks eile seda kokkupõrget olnudki:

«Saatsid?»

«Viis vankritäit.»

Nedokuss mõtles hetke:

«Vaata mul. Et selle nädalaga oleks kohale vee-tud.»

«Vilja vaja vedada. Kartul on põllul...»

«Oleksid pidanud varem mõtlema,» tähendas Nedokuss sapiselt.

Tuli kokku küla aktiiv: külanõukogu liikmed, kom-munistlikud noored. Tulid õpetajad. Ootamatult ilmus kooli juurde Djagili-taat. Tervitas mind sõbralikult ja küsis:

«Kas oled juba ringi vaadanud?»

Samal ajal hakkasid aralt kogunema ka õpilased, nad vaatasid üksisilmi täiskasvanuid, komistasid trepiast-meil. Lapsed olid ärritatud. Mis on juhtunud? Miks on kooli ümber terve laot?

Kell helises sel päeval kauem kui tavaliselt, mureli-kult. Kibekiiresti koostati nimekiri nendest, kes polnud kooli ilmunud.

Pärast seda kui kooli mitteilmunud olid jagatud elu-kohtade järgi, pöördus Nedokuss aktiivi poole:

«Niisiis, seltsimehed. Ilma pikema jututa! Kus laps praegu ka ei viibi, pangu aga asjad kokku ja tulgu kohe kooli. Kui on karjas, mingu ema lehma juurde ja laps kooli. Ja ärge unustage lastevanemate koosolekut, kõi-gile tuleb sellest teatada. Sihukest häbi kannatada! Ja sina, Anton Fedossovõtš,» pöördus ta kolhoosi esimehe poole, «oled siin vankriga, pöruta otsekohe kaugema-tesse taludesse. Abi pole sul tarvis, küllap ise toime tu-led. Näed, kaugele me jõudnud oleme, sunnikunahad! Taludest pole veel ühtki last kohale tulnud. Noh, läki, seltsimehed!»

Nedokuss, nagu tõeline väejuht, andis hoogsalt käega märku ja hakkas küla poole astuma.

«Tarass Demõdovõtš, võta aga oma kaader vastu. Kohe hakkab neid uksest ja aknast sisse sadama.»

Kooli juures askeldav inimestesumm jagunes aegla-selt rühmadeks, need valgusid mööda teed laiali ja pöö-rasid kõrvaltänavatesse. Ainult meie kahekesi Suh-novskõiga jäime koolimaja ette seisma.

«Tarass Demõdovõtš! Millega te küll Nedokussi ära võlusite? Ennenägematu lugu!»

«Kuidas te arvate, Mõhhail Amadejovõtš, kas meie üritus annab mingeid tulemusi...?»

See näis Suhnovskõile kõige vähem peavalu valmistavat.

«Annab või ei anna, aga süda jääb vähemalt rahule. Igal juhul on abinõud tarvitusele võetud.»

Ei, mitte neid sõnu polnud ma oma asetäitjalt ooda-nud.

Möödus pool tundi. Suviselt soe, ent juba sügiseselt tormakas tuul oli koolimaja juures kõik jäljed pühki-nud. Ei ühtki märki sellest, et külas tegutsesid brigaa-did eesotsas Nedokussi endaga. Hakkasin juba kahtlema: kas siin koolimaja juures üldse inimesi oli? Kas annab mingeid tulemusi see üritus, millele mina olin asetanud kõik lootused ja pannud oma viimase panuse.

Kurvalt vaatasin küla peatänavat. See oli lai, tasane, seal tuhnisid seal igavust tundes, tuul keerutas liiva. Vahetevahel jooksis üle tee neiu või noorik ämbritega kaevule. Kuid neid, keda mina ootas, polnud kusa-gil.

Aga ometigi... Üsna tänava lõpus ilmus nähtavale kaks pisikest kogu. Jah, ongi kooliranitsad õlal. Jälgi-sin neid lootusrikkalt, silmi pööramata. Nad lähenesid aeglaselt. Nende järel ilmus veel üks... Polnud enam kahtlust — need olid õpilased, minu kaader! Kõrval-tänavast veeres rüsinat välja koguni kolm logardit, kar-vadesse kasvanud, porised, kotid üle õla. Nad olid tege-vuses: tirisid üht poissi kõrvust, jagasid lööke ribide vahele, ent liikusid siiski kooli poole.

Õpilasi tuli juurde kuni esimese vahetuse lõpuni. Ma võtsin nad kooli juures vastu, vestlesin igaühega. Ena-mik neist vaikisid, kuid oli ka siisuguseid, kes vaidle-

sid: «Aga kes karja läheb?» Üks terase pilguga tusane plikatirts aga hüüdis: «Niikuinii ma õppima ei hakka!»

See mind esialgu ei ärritanud. Kui päeva lõpuks võtsime protsendi kokku, oli see üheksakümne ringis.

«Tuli nii uksest kui aknast,» kordas Šuhnovskõi Nedo-kussi sõnu. «Ei tea kui kauaks ainult?»

12

Sellel päeval ei lakanud Šuhnovskõi imestamast.

Teises vahetuses jäi tulemata kaheksa kuuenda ja kolm seitsmenda klassi õpilast. See oli enneolematu nähtus Kovalivka koolis.

«Te olete tööga võlur, Tarass Demõdovõtš,» kiitis Šuhnovskõi armulikult.

Pärast neljandat tundi teatas koristaja Ulita:

«Seal ootavad teid mehed.»

«Mis mehed?»

«Esimees vist saatis. Et planku ehitada.»

Šuhnovskõi tõstis imestunult kulmud. Ei lausunud sõnagi. Kuid tema imestus ei jäänud mulle tähele pane-mata.

Läksime lagunenenud piirdetara vaatama. Meistrid, kaks keskealist taati, teineteisega väga sarnased, uurisid kaua iga plangulauda, nagu näeksid nad neid esimest korda, ja kordasid siis üht ja sedasama.

«Ka see post on alt mädanenud. Ja see siin päris maha vajunud. Tööd siin maailmatu hulk.»

«Nagu näte, tööd siin tõesti on. Muidu poleks ju sel-lest kõnelnud.»

«Ja aeg on praegu niisugune... Palav, nagu öel-dakse... Tünne ja puuämbreid vaja vorpida. Sügislaa-dad käivad... Kurinis, ja... üleüldse...»

«Lühidalt öeldes, palju te töö eest tahate?»

«Kes nüüd seda teab... Ja materjal pole teil see, mis vaja... Lauad halvasti hõõveldatud. Kui endale liiga ei teeks...»

«Ja ka too post on ümber vajunud...»

«Noh, eks te meie võimalusi tea — kool!»

«Eks see ole teada jah... Egas mõni rahamees. Riik-lik asi puha. Ühesõnaga, makske niipalju kui saate.

Minu hoiatuse olid kavalad meistrid omamoodi keera-nud.

«Meil on raha vähe,» ütlen. «Antakse kindel summa ja pead sellesse mahtuma.»

«Aga ütelge, missugune see summa näiteks on?» hak-kasid meistrid mu sõnust kinni.

«Summa on tühine. Viissada * rubla,» kavaldasin ka mina. Tegelikult oli planktara ehitamiseks eraldatud tuhat rubla.

«Ka see on raha,» sihtisid taadid oma pilgud maasse. «Iga leidub meistreid. See on ju teada, kui mõ-nel teist tööd ei ole, haarab või sellestki kinni. Ühe-sõnaga, kaks tuhat ja käed kokku...»

Ma hakkasin järk-järgult hinda tõstma, nemad alan-dama, kuni jõudsin tuhande viiesajani välja. Mina ei võinud rublagi rohkem anda, nemad aga jäid oma nõudmise juurde. Panime suitsud ette, seisime veidi, arutasime ja läksime laiali.

«Taatidega pole asi nii lihtne,» võidurõõmutses Šuh-novskõi. «Mats oma osast juba ei loobu. Talle pole miski püha.»

«Miks siis pole? Tere õhtust!»

Esimesena tuli lastevanemate koosolekule taat Homa Djagil.

Pärast tervitussõnu viipas ta meistrite poole, kes no-ruspäi lontsides sammusid mööda tänavat.

«Miks need Somenki omad siin käisid?»

«Tahame planku korda seada.»

Djagili-taat hindas ümberkukkunud tara kriitilise pil-guga.

«Leppisite kokku?»

«Pole tasku järgi meistrid, liiga kallid.»

«Leidsite, kellega asju ajada. Need kõriloikajad pres-sivad ka surnult hinge välja. Mõni sihuke mõtleb, et kui on kooliga tegu, siis võib seitse nahka koorida.»

Djagili-taat sülgas põlglikult ja pöördus kiiresti kõr-vale, just nagu selleks, et mitte näha, kuhu Somenki omad lähevad.

«Vaat mis, Tarass Demõdovõtš, sa ära selle asjaga kii-rusta. Teen sulle nagu kord ja kohus plangu ise valmis.

* Raha on antud tolleaegses vääringus.

Ja hinna pärast ära muretse, küll hakkama saame. Aga need nahanülgijad, võiks öelda, tahtsid oma laste, oma kooli arvel raha kokku lüüa, saatanahinged niisugused.»

Šuhnovskõi vaatas imestunult Djagili.

«Kas olete ka meister, Homa-taat?»

Homa Djagil vaatas oma kollaste silmadega õppealajuhatajale uhkelt otsa.

«Aga kas sina, kallis mees, pole siis kuulnud, kes Kovalivkas kiriku ehitas? Pole kuulnud? Sedasi siis. Kas maailmas sihukest tööd üldse on, mida Djagil kartma peaks? Võib olla, et lastele nüüd kirjatarkust õpetada ei oskaks, seda mitte, valetama ei hakka. Aga muidu, mida sa iganes soovid. Ühesõnaga, räägime oma paari-mehega kokku ja järgmisel... mitte homme, vaid üle-homme tuleme.»

Vastuoksa Šuhnovskõi ennustusele kogunesid lastevanemad juba enne päikeseloojangut.

«Mis siis Kovalivkas juhtunud on,» kehtas Mõhhail Amadejovõtš õlgu, kui nägi inimsümma kooliõuel.

Mina võidurõõmutsesin. Kuid enneaegselt. Kuulatasin naiste ärritatud hääli ja mõistsin: nad olid tulnud mitte niivõrd selleks, et kooliasjadest kõnelda, kui selleks, et minu üritusele kriipsu peale tõmmata.

«Kes minu lehma karjatab?» karjus üks naine.

«Neil pole kuraditki teha, neil õpetajatel, mõtlevad siin igasuguseid asju välja...»

«Kuidas siis muidu, vader, kui pole, keda õpetada, ei saa nad ka palka.»

Andsin õpetajaile korralduse minna lastevanemate juurde, lüüa rünnakud tagasi ja asja selgitada. Läksin ka ise.

«Direktor!»

«See on tema töö!»

«Kihvtine teine!»

«Noor, viletsakene, aga vaata...»

«Uus luud pühib...»

Juuresolijad ei häbenenud täiel häälel oma arvamust välja öelda.

Korraga kostis tänavalt kahinat.

«Kus on see direktor? Näidake mulle teda!»

Inimesed hakkasid nagu kokkuräägitult naerma ja pöörasid pea hääle suunas.

«Marfa tuleb!»

«See teeb nüüd küll uut ja vana.»

Inimsümma astus keskealane tüse naine. Tema lai see-lik oli ühest küljest vöö vahele torgatud: oli näha, et ta oli otse töölt tulnud ning viha pärast end isegi korda seada unustanud. Ta suunas oma hallid raevukad silmad juba kaugelt minule. Kannatasin suurivaevu selle hävitava pilgu.

«Noh, ütle mulle, direktor, või kuidas sind hüüda,» jäi Marfa minu ette seisma ja pani käed puusa, «ehk hakkad sina minu lojuseid karjatama?»

Naised pistsid sosistades pead kokku, mehed vappu-aid naerust, naeruturtsatus käis üle kogu rahvahulga.

«Küll on Marfa!» hüüdis keegi. «Või võttis direktori enda kohe kirbule.»

Naer läks veelgi valjemaks, ent Marfat ei viinud see sugugi tasakaalust välja.

«Kui mina laste asemel karja lähen, kas sina, armas inimene, tuled mulle leivarahaga teema?»

«Täitsa, Marfa! Pani teine poisil kohe päitsed pähel!»

«Kuule, Marfa, see poiss jääb sulle kurku kinni!»

Ütlejaks oli Djagili-taat. Marfa pörutas talle vihaselt peale:

«Teie, Homa-taat, pidage lõuad! Mis teil viga, aga minul tare mudilasi täis.»

«Sa mine Homa-taadile mehele, küll ta need ära toidab,» andis keegi nõu.

Homa-taat hakkas laia naeru lagistama.

«Oh, ei, ei! Ta mu jaoks liiga vana. Mulle läheks seitsmeteistaastane. Olgu ma koerapoeg, kui see nii pole.»

Siin ei pidanud Marfagi enam vastu. Heitis korraks pilgu taadile ja purskas naerma. Mõistis küll, et peab pahandama, ent oli juba hilja.

Samal ajal trügisin ma koolirõdule ja avasin lastevanemate koosoleku.

Presiidiumisse valiti Nedokuss, Marfa, mina, Djagili-taat ja veel üks kolhoosnik.

Korni Kõrõlovõtš seadis kiiresti korra jalule ja andis mulle sõna.

Ootasin kannatlikult, kuni saabub vaikus. Marfa, ilmselt seetõttu, et oli valitud presiidiumi, vaikis, kuid tema asemel märatses rahvahulgas teine noorik.

«Kallid inimesed! Mis siin maailmas üldse sünnib! Et maast-madalast kohe kooli. Ma olen terve igaviku oodanud, kunas poisist karjane kasvab. Ja nüüd ole ikka ilma! Nagu ei võiks seda kooli kuu või kaks hiljem alustada? Kuidas meie omal ajal õppisime? Niikaua kui lumi maas — käisime koolis, aga näed, elame kah. Egas kõik õpetajateks ja kirjutajateks saa...»

Sellest samast alustasingi oma sõnavõttu. Algul mind katkestati, segati vahele, siis jäadi wait. Mina aga müristasin üle kogu õue, metsast kajas mu hääl vastu ning seda kuulis arvatavasti ka Jakiv Stepanovõtš, keda nägin haigla rõdul seisvat ja kiitvalt pead noogutavat.

Jutustasin sellest, kuidas vanas koolis lapsi õpetati ja kuidas me tänapäeval oleme kohustatud oma lapsi kasvutama. Pilkasin ja naersin nende lastevanemate üle, kes muretsevad rohkem vasikate kui oma laste pärast.

«Aga kuhu neid vasikaid panna?» katkestas mind keegi. «Avage ka nende jaoks kool.»

«Avamegi!» hüüdis Nedokuss. «Ega see palju tarkust nõua.»

Korni Kõrõlovõtšist saadi otsekohe aru ja hakati naerma.

Kõnelesin ka sellest, kuidas nõukogude võim kooli eest hoolt kannab, et lapsed omandaksid teadmisi, kasvaksid ausateks ja arukateks, et nende elu oleks helge ja rõõmus.

Nagu minu sõnade kinnituseks ilmus metsateele kasepuukoorem. Selle järel veel teine, kolmas. Viis vankrit veeres kooliõue. Ulita näitas vedajatele koha kätte, kuhu puud maha laadida. Šuhnovskõi pilgutas imestunult oma ruugeid ripsmeid, tema kullatud näpitsprill tõmbles naljakalt.

Üks vedajaist, säärsaapad jalas, soe vattkuub seljas ja allalastud kõrvadega vana läki peas, astus inimsumma juurde. Leidnud paraja hetke, katkestas ta minu jutu.

«Seltsimees esimees!» pöördus ta Kuželi poole. «Kellele peab puudepaberi andma?»

«Homme sõidate jälle!» andis Kužel käsu, nii et kõik kuuleksid.

«Ütlesite, et homme kapsast vedama.»

«Puid!»

Mees tammus hetke, tahtis juba minema hakata, ent küsis Kuželilt uuesti:

«Kes siis maksma hakkab? Teie või tema?» noogutas ta minu poole.

Rahvahulgast kostis naerulaginat.

«Küll on Savka!»

«Kardab, et rahakopikas metsa veereb.»

Oma kõne lõpetasin hoiatusega, et nende lastevanemate suhtes, kes oma lapsi kooli ei saada, rakendatakse ranged abinõusid.

«Belle peale olete kärmed!» nõustus keegi ilma erilise entusiasmiga.

Lisaks hoiatasin veel, et edaspidi jääb kehtima niisugune kord: kui õpilane peaks haigeeks jääma, on lapsevanemad kohustatud sellest õpetajale teatama.

Läbirääkimised kulgesid elavalt, ilma et oleks sõna palutud.

«Mõista kohut või mõista trahvi, mina saadan oma lapse kooli alles ülehomme!» teatas üks ema.

«Mina ka!» toetas teda naabrinna.

«Ja mida üldse loomadega peale hakata?» küsis keegi.

Hõna soovis Djagili-taat. Nagu ilmnes, ei jätnud ta kunagi juhust vahele, et kõnelda. Vanamees armastas koosolekuid. Kõneldi, et kui teda mingil põhjusel presiidiumi ei valitud, käis vana kuni järgmise koosolekuni süngena ja kurvana ringi.

«Seltsimehed kodanikud!» hüüdis Homa oraatorlikult. «Tahan paar sõna öelda. Kuigi oleme viienda aasta revolutsiooni üle elanud ja Denikini purustanud, ei mõista mõned ebateadlikud inimesed ikkagi, mida teadus üldse tähendab ja kuhu ta meid viib. Aga teadus ei vii meid mitte metsa, vaid metsast välja, nagu krahv Tolstoi veel omal ajal kõneles. Mõni tõbras mõtleb, et last polegi tarvis õpetada, laseb muudkui oma nadi vasikat karjatada. Ja nii tulebki, et see vasikas on isale omaenda lapsest kallim.»

«Küllalt, taat!»

«Kuulsime juba!»

«Sa kuula veel, ära sega. Iga tark jutt kasvatab rahvast, nagu ütleb Korni Nedokuss. Nii ma siis ütlen, et kui mõni ebateadlik julgeb last kooli mitte lasta, siis mina, kes ma lähematel päevadel hakkan kooli juures

plankaeda ehitama, märgin selle omale kõrva taha, ja olgu ma koerapoeg, kui ma siis õhtul ei lähe sinna ja ei hauguta seda lapsevanemat kui kärnast koera läbi. See on nüüd kõik, seltsimehed kodanikud; ma oma sõnu tuulde pilduda ei armasta.»

Nedokuss andis sõna Kuželile. See kohmetus ja vaatas etteheitvalt külanõukogu esimehe poole. Tõepoolest, tema sõnaandmine oli ilmaaegu. Minnes rõdule, mõtles ta omaette valjusti:

«Millest siin veel kõnelda? Kõik on ju öeldud.»

«Sa räägi vasikatest,» pilgutas Kornī Kōrōlovõtš rahvahulga poole.

«Võib ka vasikatest,» silus Kužel juukseid. «Tuleb välja, Kornī Kōrōlovõtš, et mul tuleb vist ise karja minna?»

«Kui sul kolhoosis karjastest puudus on, eks siia mine ise!» muigas Nedokuss halastamatult ja pilgutas silma.

Kužel jäi mõttesse. Kahtlemata mõistis ta, millele külanõukogu esimees viitas, kuid teda pani muretsema hoopis teine asi.

«Karjaste leidmine ei valmista raskusi. Ent kes neile maksma hakkab?»

Lahendus tuli rahvahulgast.

«Võtke meilt üks normipäev. Igäühelt!»

Lastevanemate hulgas tõusis kära. Selles kõminas oli tunda nii kiitust kui ka kergendust, näis, et alles nüüd oli pinge langenud; leiti lahendus tähtsale küsimusele, mis oli kõiki ammugi vaevanud ning nad siia koosolekule toonud.

«Hästi, seltsimehed! Me leiame karjased ja lahendame selle küsimuse,» lubas Kužel ning lahkus rõdult.

«Sa vaata mul, Anton,» hoiatas Nedokuss, silmis naljatulukest kustutades. «Muidu läheb sul halvasti.»

Inimesed hakkasid kergendatult kätse, kogunesid salkadesse, mehed pistisid oma kohmakad sõrmed teise tubakakotti või tasku ning sahistasid ajalehepaberiga. Poole tooni võrra kõrgemalt hakkasid seletama naised ning nende hääled, nüüd juba muretud ja kudrutavad, sulasid meeste bassidega ühte, moodustades paljuhäälsõnase kõnekõmina, nii nagu seda võib kuulda laadal või turul. Kõneldi ühest ja teisest, oma igapäevastest muredest,

koolilastel vajusid otsekohe tagaplaanile, nagu polekski seda ebameeldivat kõnelust olnud.

Koosolekut ei jõudnudki keegi lõpetada. See lõppes laenest. Niipea kui Kužel lubas eraldada kolhoosikarjased, mõistsid kõik, et kõnelda pole enam millestki. Sujuvalt voolas inimmeri kooliõuelt.

Minu süda peksles murelikult, nagu tahaks ta end valusast pitsitusest mingil iseäralikul kombel välja rebida. Milline ükskõiksus kooli ja omaenda lihaste laste suhtes valitses nende inimeste juures! Ei, nii ei võinud see enam edasi kesta, ei, mitte...

Nagu unes kõndisin ma Nedokussi järel. Kuulsin vaevalt tema sõnu:

«Noh, Tarass Demōdovõtš, näen, et sul on õigus. Oled ajalilik direktor, kiitus sulle. Ootasin ammu niisugust. Võta teadmiseks, et aitan sind edaspidi kõiges, võid kahtlusteta minu poole pöörduda. Alguse panin sul hakkama, nüüd liiguta ise. Tanjušaga ole kontaktis, ära lase lastevanematel külmaks minna, küll siis asi läheb.»

Valu ja nukrusega vaatasin lastevanemate kätserikkale summale järele.

Avasin silmad veel enne päikesetõusu. Läbi lahtise akna silmasin küla — hommikuhämaruses tõusid taevasse hallid suitsusambad, kriuksusid kaevukoogud, ammusid veised. Ent näis, et see kõik ei suutnud äratada üht rüppe vajunud puid, mis olid oma kolletanud, kasetest läikivad lehed jõuetult longu lasknud.

Nüüd oli kerge, eilse koosoleku kibestumus oli ununenud. Vastupidi — tundsin, et just eile oli märkamatult kõrvaldatud see peamine takistus, mis meil kõigil teel ees oli. Nüüd ei jäta me lastevanemaid enam rahule, sunnime neid kooli armastama, kasvatame huvi tema vastu. Kõik lapsed hakkavad koolis käima. Ja ütlege, kas on niisuguseid koolidirektoreid või õppealajuhatajaid, kes ei rõõmustaks ja poleks rahul, kui õpilased korralikult õppetööst osa võtavad, ning nende kohta konverentsidel paar kiitvat märkust pillatakse?

Kuni ma tundideks ette valmistusin, kiires korras

leiba seapekiga hamba alla pistes, tuli Kovalivka kooli tagant päike nähtavale. Ka tema oli kõigega rahul, nagu oleks just äsja seal, tumedate metsade ja kõrgete mägede taga pimeduse üle võidu saavutanud.

Astusin õue. Vaatasin läbisegi pillutud küttepuude hunnikut.

«See on tarvis riita laduda ja peeneks raiuda,» mõtlesin. Jällegi mured. Ei koolidirektor saa rahus elada!

Vanempioneerijuht Babak astus ligi. Ta oli nähtavasti äsja voodist tõusnud, värskelt pestud, märjast juuksekahtlusest alles tilkus vett.

«Tere hommikust, Tarass Demõdovõtš. Nii varajane?»

«Pole aega magada, Vassõl Sõdorovõtš.»

Pioneerijuht vaatas peremehelikult puud üle, noogutas imetlusega pead ja laksutas rahulolevalt.

«Kas näete, kui palju puid on kohale veetud? Ja täna sõitsid jälle tooma. Ise nägin. Kokku kaheksa vankrit. «Kuhu?» pärisin. «Puude järele, kooli jaoks.» Vaat kuidas lood on.» Üle tema näo libises korraka mingi vari, ta ütles murelikult:

«Puud tuleb riita laduda, varsti hakkavad vihma-sajud...»

«Enne on nad tarvis ära lõhkuda,» muigasin.

Hetke mõtles Vassõl Sõdorovõtš midagi pingsalt. Siis lõi otsustavalt käega ja ütles:

«Teeme ära. Organiseerime laupäevaku. Kas siis raiujatest puudus on? Egas ometi Somenki omadele hakka sihukese töö eest raha maksma.»

Haarasin otsekohe uuest mõttest kinni. Midagi halba selles polnud. Vastupidi, vanemate klasside õpilased (kaheksandas olid ju peaaegu minu eakaaslased!) harjuvad kasuliku tööga. Kiitsin pioneerijuhi initsiatiivi heaks, kiitsin enda õnnetuseks...

Aeg oli veel varane. Kuid juba ilmusid tänavale esimesed õpilased — on niisuguseid, kes armastavad päris pimedas kooli ilmuda. Kutsusin Vassõl Sõdorovõtši jalutama metsajärveni. Ta oli rõõmuga nõus.

Keskmist kasvu, hea kehaehitusega, kõrge lauba ja lohus põskedega, vaatas Vassõl Babak maailma avala ja usaldava pilguga. Tema pruunid, suured ja heasüdamlikud tütarlapsesilmad naeratasid alati, isegi siis, kui ta sünge oli, püüdes sellega end tõsisemana ja soliidsemana

näidata. Lapsed armastasid teda ja olid alati tema ümber. Ka minule meeldis ta iga päevaga üha rohkem.

Mõne minutiga olime järve ääres. Juba kaugelt silmasime arsti hobust. Ta tukkus magusasti, silmad kinni, mork tõllakil. Võib-olla kasutas ta lihtsalt juhust, et karjast läheduses polnud.

Järves sulistas keegi.

Lähemale astudes nägime keset järve lausa pritsmete keeriseid ning kuulsime tütarlaste sädistamist.

«Antonina Nõkonivna õpib ujumist,» heitis Babak mulle naljatileva pilgu. «Ta treenib juba kaks aastat. Kes teda ka ei õpetaks, välja ei tule midagi. Seni kui kellegi kaelast kinni hoiab, ujub, niipea, kui lahti laseb — vajub põhja. Oleks juba ammugi uppunud, olnuks siin vesi sügavam.»

«Ehk meeldibki talle kellegi kaelast kinni hoida?» vastasin naljaga.

«Ta ju meheleminekust aina unistab!» teatas Vassõl Sõdorovõtš salapäraselt häält madaldades. «Võttis Tšepuri kirbule, kuid see temasugusele tähelepanu ei pööra. Tonja on ju kuivetu kui vobla...»

Koos Põšnaga suples ka Jarõna.

Meie lähenedes jäid tüdrukud vait ning ujusid kaugemale, nii et ainult peanupud paistma jäid. Jarõna heitis minu poole kohmetunud ja heitunud pilgu, ilmselt häbenees ta, et leidsime nad vees. Põšna aga välgutask edvis-tades silmi ja kutsus:

«Tulge, tulge, kallikesed! Vesi on kui jää...» ütles ta lõdisedes. «Tulge, tulge, küll siis tunnete...»

«Mis sa nüüd, Tonja?» ehmus Jarõna. Ja siis minu poole pöördudes: «Tarass Demõdovõtš, pöörake end hetkeks kõrvale, ma panen riidesse. Külma tahab ära võtta.»

Häälest oli tunda, et ta kõneles tõtt.

Mind ahvatles mõte teha tütarlastega veidi nalja — peita nende riided ära ning nõuda pandi väljalunastamist. Olnuks seal Jarõna asemel keegi teine, oleksingi niimoodi talitanud. Kuid vees oli tema ja tal oli külm, ta värises, ta ännus.

Ning ma andsin karmi käsu:

«Kiiresti veest välja! Külmetate ja jääte veel haigeks, mis ma teiega siis peale hakkan?»

Kutsusin Babakki tasakesi:

«Lähme, Vasja.»

Babak lõi neist sõnadest lausa särama, võib-olla luges ta sellest välja sõbralikku suhtumist endasse, usaldust ja seda võrdsust, mis tavaliselt noormeeste vahel valitseb.

Kõndisime kolletama löönud kaskede vahel. Oli tahtmine, hirmus tahtmine küstleda Vasjat Jarõna kohta, hajutada kahtlust, mis Šuhnovskõi oli mu südamesse külvanud, kuid ei julgenud. Mõne teise kohta oleksin pärinud, kuid Jarõna kohta — ei. Sest see oli tema...

Tüdrukud, värsked, külmast värisedes, jõudsid meile järele. Jarõna, roosa ja õhetav, Tonja, näost sinine, kananahk ihul.

«Tänan, Tarass Demõdovõtš,» ütles Jarõna, heites mulle oma tänulikult säravate silmade pilgu, mis mind otse põletas.

See pilk tegi mind õnnelikuks, ning kuigi ma polnud ujumas käinud, jooksis minulgi kerge võdin kehast läbi. See pilk ütles mulle väga, väga palju...

Õpetajannad jooksid koju, meie Vasjaga aga läksime tagasi järve äärde. Vesi oli tõepoolest jäine, keha lõi ühe hetkega punetama, Vasja nina muutus siniseks. Võbisesime nagu haavalehed.

«Kui-das need tüdrukud siin küll sup-le-sid,» kogeles Babak. Ta sulistas vees nagu haavatud luik, paisates ümberringi hõbedasi helmeid. Hakkasin meeletult kätte ja jalgadega töötama ning sain pikapeale sooja.

Kooli tulime reipaina ja igati rahulolevaina.

Lärmakas Tanjuša Koval oli juba oma poistekarjast saatjaskonnaga kohal. Õues mängisid lapsed Jarõna eestvedamisel.

«Kuidas vesi oli, Tarass Demõdovõtš?» küsis ta. Ma mõistsin, et Vasjat, kes kõndis minu järel, polnud tema jaoks olemas.

Helises koolikell. Lärmaka summana jooksid lapsed klassidesse. Ühe hetkega lõi vaikiv koolimaja elama: kõmisesid ärevil hääled, kuuldus lõbusat naeru ja huikeid, mürtsusid koolipingid ja paukusid ukseid.

Õpilaste järel läksid ka õpetajad.

Kooli juures, Tanja kommunistlikest noortest veidi eemal, seisis aralt paigal tammudes väike salkkond inimesi. Kobaras astusid nad minu juurde.

«Tütar on haigeks jäänud...» alustas üks naine. «Õh-

hul oli veel terve, mängis, andsin talle piima juua... häälikul aga lõkendab teine.»

«Meie Genkaga on sama lugu...» lisas pikakoivaline, lohaka välimusega nooruk.

«Tulime, ühesõnaga, teatama, nagu seltsimees Nedokuss on käskinud,» seletas hallipäine mees. «Minu oma, sinder kah. Tont teab, kas on liiga palju söönud...»

Panime vaikides kõik haiged kirja. Teadustajad läksid laiali.

Hamal ajal saabusid ka aruanded klassidest. Esimesse vahetusse oli tulemata jäänud kokku kakskümmend kahetsa õpilast. Seda oli palju, kuid tühine murdosa esimeste päevadega võrreldes!

Tanja Koval kirjutas nad kiiresti tänavate iärgi üles.

«Noh, kotkapojad, läksime,» kamandas ta sõjakalt.

Nii nagu eilegi, hakkasid ka täna kommunistlikud noored kooli juurest küla poole liikuma. Seisime Babakiga lävel, ka tema kippus brigaadi, teda ilmselt tõmbas enda poole lärmakas Tanja.

Haigete nimekiri ei andnud mulle rahu... Neid oli praegu kümme inimest. On see epideemia? Või, ehk...

Oleksin pidanud ka selle nimekiria Tanjale kontrollimiseks andma. Kuid oli juba hilja: kommunistlikud noored olid silmist kadunud. Kutsusin Babakki:

«Läki ka meie, Vassöl.»

Astusime esimesse lähimasse taresse, kus oli haige õpilane. Poiss lamas tõepoolest laudnaril, vaatas meile haigete silmadega otsa ja sulges need ükskõikseks. Ta oli näost kollane, värises ja higistas. Mul hakkas oma usaldamatuse pärast häbi. Kuid me siiski ei pöördunud tagasi. Astusime järgmisesse tarre.

Juba õuel kuuldus lõbusat naeru.

«Hannake laulab,» vaatas Vasia naljapilgul minu poole. «Toosama, kes täitsa lõkendab.»

Meid nähes hakkas Hannal piinlik ja ta langetas pilgu.

«Miks sa, Hanna, koolis pole?»

«Ema ei lasknud...»

Meid suurisilmi ehmunult uurides, astus kolme-nelja-aastane poisipõnn õe juurde. Kriimnina vaatas tükk aega Vasja Babakki, siis aga, märganud õe ärevust, mõistis, et siin pole naljaga tegu. Ta kõverdas oma prunth huuled ja hakkas nutma.

Hanna haaras ta kätele ja kukkus vaigistama.

«Aga kus ema on?»

«Ta läks kanepit kitkuma, väikest pole aga kellegagi jätta...»

Sellega me oma ringkäigu lõpetasimegi, kõik oli selge. Vasja seletas midagi, kuid ma ei kuulanud tema juttu, vaid mõtlesin oma mõtteid. Tuleb jälle Nedokussi ja Kuželi juurde minna — avatagu lastesõim. Ei või ju ometi lubada, et Hanna kooliskäimise asemel lapsi hoiaks... Ja haigetele tuleb ka mõelda. Millegipärast meenus otsekohe arsti hobune. «Hobust on tal aega karjatada, aga haigetele mõelda mitte,» mõtlesin pahaselt Jakiv Stepanovõtšist ning otsustasin teda viivitamatult tülitada.

14

Šuhnovskõi armastas igati tagaselja naerda. Silme ees poeb sulle, ütleb meelitusi, aga tagaselja...

Kuid kõige rohkem armastas ta Jakiv Stepanovõtš Sjagailo üle nalja heita. Ikka oli tal arsti lühikeste kätega pintsaku, keerdus trakside, sokkide ja põlvini ulatuvate pükste, viltutallatud kingade ja punase, sinise soontega nina kohta ütlemist, samuti tema kähiseva madala hääle kohta. Šuhnovskõi võis järjekindlalt jutustada lõputuid lugusid Sjagailost. Viskas nalja arsti hobuse üle, ikka ja jälle pajatas selle ostust ja esimesest sõidust, ning seda kõike nii üksikasjalikult, nagu oleks ta ise seal juures viibinud. Kõik naersid ja aina küsitlesid:

«Ega ometi teie, Möhhail Amadejovõtš, hobusekarja käi?»

Šuhnovskõi armastas jutustada ühest juhtumist.

Jakiv Stepanovõtš on haigla sööklas toidul. Kuid õigus söögile on tal ainult siis, kui haiglas on voodihaigeid. Tihti peale aga juhtus, et haiglas haigeid polnudki. Neljapäeval ei leidnud Jakiv Stepanovõtš endale asu: köht oli tühi, kuid kokk ei keetnud midagi. Ning arst otsis kannatamatult haiget. Niisugustel tundidel rõõmustas ta iga haige üle, nagu oleks see tema lihane isa.

Kord oli Jakiv Stepanovõtš juba kolm päeva söömata. Neljandal päeval tuli tema juurde keegi noorik, kes oli

nõuks võtnud Kuželi ninapidi vedada ja töölt puududa. Kuigi tal kusagil ei valutanud, kurtis ta: «Siit pistab, seal pistab, käsi ei jaksa tõsta, et tööle hakata.» Ei tea, kas Jakiv Stepanovõtš vaatas teda või mitte, kuid korraga hüüdis: «Sanitarid, minu juurde!»

Haiglas töötas kolm neiukest — arsti abilised ja ämmaemandad Liida, Siina ja Anja, mõned sanitarid ja vana õõvaht. Ühe hetkega jooksid nad arsti kisa peale kokku.

«Pange ta otsekohe voodisse. Ta on raskesti haige.»

Noorik suutis ootamatusest vaid suu lahti teha ja silmad punge ajada. Ta tõsteti otsekohe raamile ja viidi vanni. Hõõruti seebiga, pesti, tema aga aina pärib:

«Oh, kallis rahvas, mis siis minuga lahti on?»

«Ole tasa, Odarka,» manitsesid sanitarid, «sinuga on midagi hirmsat lahti. Arst ütles, et surmatõbi.»

Odarka oli lausa rabatud, vähe puudus, et oleks ehmatusest teise ilma läinud. Ta pandi lumivalgesse voodisse. Lamas vaenekene, oodates, kas surm juba tuleb, hakkas isegi oigama, palavik tõusis. Jakiv Stepanovõtš aga kõndis ringi, hõõrus käsi ja aina hüüdis kokale:

«Domahha, mis te seal nii kaua sekeldate? Miks lõuna pole veel valmis? Kas te ei tea siis, et meil on raske haige sees?»

Ta tõstis potikaasi, vaatas kastrulitesse ja neelas sülge.

Haige lamas päeva, teise... Toibus veidi, rahunes. Harjus mõttega möödapääsmatust surmast. Rahunesid ka mees ja lapsed: esimesel päeval ulgusid teised akende all, siis aga leppisid selle mõttega.

Jakiv Stepanovõtš käis rõõmsana ringi. Kirjutas haigetele soodat suhkruveega ja veenis, et ta nädala-paari pärast jalule tõuseb. Rahustanud haiget, ruttas ta kööki. Arst ise koostas menüü ja aitas Domahhal kartuleid koorida.

Neljandal päeval nägi haige, et mingi surm teda ei ähvarda, et ta on terve kui purikas, ning teda hakkas kui nõia väel kodu poole, mehe juurde tõmbama. Pike-malt mõtlemata tõusis ta voodist, varastas kapist oma riided ja hüppas aknast välja. Hommikusoök toodi kohale, aga haigest polnud enam jälgegi.

Oh, küll siis riidles Jakiv Stepanovõtš oma meditsiini-personaliga. Lubas kõik laiali ajada, anda oma alluvad

kohtusse, ähvardas vanglaga, juhul kui Odarka peaks surema. Hirmunud sanitarid ja õed, eesotsas öövahiga haarasid kandraami ning tormasid Odarka tare poole.

Haige leiti alles külaäärsel kolhoosiheinamaal. Pikema jututa hakati teda kandraamile upitama. Ent Odarka vehkis küünarnukkidega nii, et meditsiinitöötajad lausa kukerpallitades eemale veeresid.

Viha võttis Odarkas võimust. Ta kääris käised üles, haaras labida ning asus kõige ees tee haigla poole.

«Nüüd ma talle näitan, kui haige ma olen!» kiitles noorik. «Ta mõtleb, et on lolli leidnud? Teised teenivad normipäevi, aga mina muudkui põõnutagu haiglas! Küll ta mind veel mäletab.»

Samal ajal toodi naaberkülast haiglasse tõeline haige. Jakiv Stepanovõtš vannitas, pesi ja kostitas teda kui oma sugulast. Pani ta voodisse pikali ning istus kaua tema kõrval, vaatas hellitlevalt, nagu tahaks teda eluajaks meelde jätta.

Domahha askeldas köögis, Jakiv Stepanovõtš aga kiitis ja õpetas teda ega teadnud aimatagi, et on lähene-mas äike. Ainult siis, kui kuuldusid Odarka sõjakad hüüded, mõistis arst, et siin lõhnab tulekahju järele. Aega kaotamata lukustas ta end oma tuppa ja andis paotatud akna vahelt meditsiinipersonalile käsu:

«Palun kirjutage ta välja, ta on juba päris terve.»

Kuulates neid jutte, ei teadnud ma, mida arstist mõelda. Peamine oli see, et kõik näis leidvat tõestust: kõneldi, et tõepoolest midagi taolist oli aset leidnud. Et haige oli akna kaudu putket teinud, oli samuti tõsi.

Vahel hakkas Šuhnovskõi veenma, et Sjagailo on salajoodik. Arsti kaitseks astus siis välja Tiit Nazarovõtš:

«Ja mis sellest, et joob? Ega ta teie oma joo! Ja ütlege, Mõhhail Amadejovõtš, kes siis tõsistest inimestest ei joo? Ainult haiged ja need, keda ei lasta viinale ligi. Jakiv Stepanovõtš, ehkki veidrik, on varem velsker olnud. Kas teate, mis on velskrist arst? See pole mõni tuulepea, kes alles instituudi lõpetas ja kohe praktiseerima pääses. Tema on kõik läbi teinud, ühesõnaga — universaalne inimene. Tirib hamba välja ja võtab lapse vastu. Aga teie naerate tema üle. Joob? Las inimene juua. Joob oma ja mitte teie raha eest.»

Kõik mõistsid, et Batožtšuk ei astunud niivõrd Sjagailo, kui iseenda eest välja.

Läksin Sjagailo juurde mingi segase ja veidra tunde-ga. Missuguseks kujuneb meie jutuaajamine?

Keskpäev oli juba möödas ja Jakiv Stepanovõtš sõi just lõunat. Paistis, et ta kangesti armastas süüa, sest isegi läbi avatud akna kostis arsti toast mahlakaid mat-sutusi ja kiitvaid hüüatusi. Nähtavasti oli Domahha andnud arstile borši otse tulelt.

Jakiv Stepanovõtš sõi kaua ja lärmakalt, mina aga ootasin kannatlikult haigla ukse kõrval. Lõpuks kahvli kolksatused ja nõude klirin vaibus.

«Veel, ehk?» kuuldus Domahha sügav hää.

«Jätame võib-olla pärastiseks,» vastas Sjagailo kaht-levalt.

Tundes hirmu, et arst mõtleb ümber ja küsib lisa, as-tusin ma majja.

Jakiv Stepanovõtš tervitas mind rõõmsalt, avaldas pi-kalt kahetsust, et olin lõunale hilinenud. Ta kiitles sel-lega, et Domahhal olevat täna eriti õnnestunud borš tomatitega, kurtis aga sealsamas, et praad oli liiga kuiv. Kui arst kõneles söögist, löid ta silmad särama, neist kiirgas mingisugust vaimustust ja sisemist tuld.

Et kõneluse teemat muuta, küsisin, kuidas Gnidko end tunneb.

Jakiv Stepanovõtši näole libises naeratus, ta hakkas erutatult mööda tuba edasi-tagasi käima.

«Teate, ma mõtlen, et meie Gnidko pole päris tava-line hobune. Ta on kahtlemata tõuloom. Võib olla, et isegi ratsaväehobune. Kas teate, Tarass Demõdovõtš, ma ei eksi, kui ütlen, et esimest korda elus näen nii tarka looma. Kujutage ette, möödunud ööl viisin ta kolhoosiheinamaale õitsile. Karjatasin, karjatasin, siis aga jäin põõsa alla tukkuma. Ja mis te arvate? Ärkan, hakkab juba valgeks minema, ümberringi kerkib udu, kaste on maha tulnud, minu Gnidko aga seisab nagu tõeline val-vur minu kõrval. Nii siis mina magasin, aga tema valvas oma peremeest. Noh, mis te sihukese looma kohta ütlete?»

Minul ei jäänud muud üle, kui arsti hobusest vaimus-tuda. Kuuldes seda, lõi Jakiv Stepanovõtš lausa särama, nagu poleks jutt hobusest, vaid mõnest lähedasest ini-mesest.

«Aga kuidas ta vankri ees on? Kas juba käib?» uurisin.

Jakiv Stepanovõtš süngestus, sügas murelikult kukalt.

«Pole juhus olnud proovida. Kuid mõtlen, et näeb juba päris terve välja. Täna hommikul isegi hirnus nagu päris täkk.»

Kasutasin juhus ja ladusin kohe oma asja lagedale. Jakiv Stepanovõtš kuulas tähelepanelikult, arusaamise märgiks ühtelugu jaatades ja pead noogutades.

«Kardan, et järsku on mõne epideemiaga tegemist. Peamine, et kõigil on ühesugused sümptoomid — palavik ja peavalu.»

Arsti õhukesed huuled hakkasid rahutult liikuma.

«Haigete nimekiri on teil kaasas?»

«Kaasas. Olge lahke.»

Jakiv Stepanovõtš lausa tiris minu käest paberi, laskis silmadel murelikult sellest üle käia ja hüüdis siis läbi avatud ukse:

«Liida, Siina, või kes te seal olete?»

Kuuldus kontsaklõbinat, lävele ilmus kena neiu, lumivalge kittel seljas ja rätik peas. Sjagailo nähtavasti ei tulnud selle peale, et meid tuleks tutvustada. Käsutas küllalt võimukalt:

«Ütelge Sofronile, et ta hobuse ette rakendaks.»

Neiu lahkus toast.

Jakiv Stepanovõtš võttis kapist kollaka kohvrikese ning hakkas sellesse mingisuguseid purgikesi, instrumente, sidemeid ja vatti laduma. Kõneles ärritatult:

«Väga hea, et te sellele tähelepanu pöörasite. Teate, meil on ka niisuguseid inimesi: laps haige, nemad aga mitte arsti, vaid posija juurde. Läheb haigus hullemaks, siis jooksevad arsti juurde, ent on juba hilja. Olen korduvalt koolis käinud ja sellest eelmiste direktoritega ja Möhhail Amadejovõtšiga kõnelnud. Kuid nemad vaatasid asjale millegipärast läbi sõrmede. Loodan, et te hakkate mulle iga päev haigete nimekirju tooma.»

«Oleksin rõõmus, kui lapsed terved oleksid.»

«Meil on teiega tegelikult üks ja sama töö,» ütles Jakiv Stepanovõtš oma kohvrit sulgedes. «Teie õpetate ja meie ravime. Kuulasin eile teie kõnet. Te oskate kõnelda, aga minul ei tule välja. Püüdsin meditsiinialaseid loen-

guld pidada — aga luhta läks. Ladina keelt keegi nendest ei oska. Alles alustad ja vaatad, juba kümne-viieteist minuti pärast tukuvad teised, nagu oleksid nad hüpnootiseeritud. Tunni aja pärast aga magavad nagu karupojad. Ei, loengud ei tule mul välja. Siina! Kas Sofron on hobuse ette rakendanud?»

Alles poole tunni pärast, kui olin juba koolimajja jõudnud, hüüdis õpetajate toas akna all seisev Šuhnovskõi:

«Vaadake, vaadake!»

Kõik tormasid akna juurde.

«Sjagailo sõidab!»

Tööpoolest, haigla poolt veeres vanker. Selle kõrval sammus jässakas Sofron, kes ühtelugu vihaselt ohjadest tõmbas. Kahjuks aga ei avaldanud see tõmbamine Gnidkole vähimatki mõju, sest ta asetas sõltumatult ja üksikult ühe jala teise ette, nagu oleks mitte tema, vaid keegi teine vankri ette rakendatud. Vankripäras istus uhkelt Jakiv Stepanovõtš. Arsti pikad jalad ulatusid peaaegu eeslauani, kaugele olid näha vanamoeliste saaste ninad. Ta käed hoidsid hoolikalt kollast kohvrit. Veidi eemal kõndis vankri järel õde Liida või Siina, või ka hoopis Anja. Juba kaugelt oli näha, et neiu naeris kavalalt.

Umbes tunni, aga võib-olla ka veidi pikema aja pärast, siis kui olin juba tunnis, nägin, et Sofron oli kodu poole keeranud. Gnidko tegi kümmekond sammu, peatus ja vaatas siis ringi. Sofron ootas kannatlikult, ei kiirustanud hobust. Ei Jakiv Stepanovõtši, Liidat ega Siinat polnud näha. Ma mõistsin: ka seekord oli arsti sõit ebaõnnestunud. Vist oli Gnidko liiga vähe rohtu söönud!

Ohtul koputati minu uksele. Sisse astus Jakiv Stepanovõtš. Ta lausa säras näost.

«Kas teate, Tarass Demõdovõtš, kuidas lood on? Teie haigetest on kolm tööpoolest haiged. Sealjuures kaks neist päris raskesti. Homme hommikul kontrollin veel, kui pilt ei parane, olen sunnitud nad haiglasse võtma.»

Mulle tundus, et viimased sõnad Jakiv Stepanovõtš lausus erilise heameelega. Ent hoidsin ennast tagasi, et mitte muiata.

«Aga need,» ulatas Sjagailo mulle nimekirja, «on kõige harilikumad simulandid. Ja veel missugused simulandid!»

tundus, et mõistsime teineteist üsna hästi. Astusin vastu tahtmist edasi.

Seekord jäin ma seisma lillepeenra lähedale, Antonina Nõkonivna akna vastas. Teda ennast polnud näha, kuid kuulsin, kuidas ta kellegi peale ärritatult karjus:

«Kuidas sa loed? Miks sa sõnu väänad? Vaata täpsemini, sest muidu sihid raamatusse, aga lased varblast.»

Punastasin tema pärast.

«Noh, loe nüüd edasi ja ära näpuga nina urgitse, murrad pooleks!»

Klass oli täis suminat, kuuldus jalgadega trampimist, koolipinkide kriuksumist ja lauaklappide paugutamist.

Monotoonne, ilma vähimagi väljendusrikkuseta häälpomises:

«Karu tõusis tagumistele jalgadele ja hakkas noormehele lähenema. Noormees tuskles surnut...»

«Mitte tuskles, vaid teeskles surnut, sa lollpea...»

Ma võpatasin. Need sõnad tulid umbrohu ja lillede vahelt, mis peenral kasvasid. Taipasin, et keegi õpilasest, olles kooli hilineanud, pugus lillepeenrasse ning jälgis sealt nüüd tundi.

Lähenesin hiilides peenrale. Poolkuivanud astrite ja daaliate vahel paistis kellegi süsimust, pügamata ja tõenäoliselt ammugi pesemata pea. Tõusin kikivarvule ja nägin, et poisil oli põlvedel vana, kulunud raamat. Ta jälgis tähelepanelikult teksti, mida klassis loeti, olles iga hetk valmis viga parandama.

«Tule sealt välja, poiss,» ütlesin ma karmilt.

Lillede vahelt välkusid süsimustad ümmargused silmad. Tundmatu nägu oli nii määrdunud, et kui need silmad poleks süsimustad, vaid hallid või teist karva, poleks neid võimalik olnud eraldada. Näis, et poiss oli algul üllatunud, siis aga ehmus. Ühe hetkega hüppas ta kohalt, kuid ei tulnud minu poole, vaid läks hoopis vastassuunas.

«Tule aga tule lähemale!»

Poiss mõmises midagi ja vangutas ainult pead, nagu öelda tahtes: nii ma su sõna kuulasingi. Ta oli teisele poole lillepeenart seisma jäänud ning vaatas sealt julgetunult, justkui õrritades oma naervate kavalate silmadega.

Ta oli pikka kasvu, ülikõhn, seljas riiete asemel mingi-

augused määrdunud kaltsud. Ta üleni kriimustusi täis käed hoidsid hellalt kulunud raamatut. Otsaes oli tal sinine muhk.

«Mitmendast klassist sa oled?»

«Ei mingist,» ütles ta turtsakalt ja sõltumatul toonil.

«Kuidas ei mingist? Palju sul aastaid on?»

«Vist kolmteist. Võib-olla ka rohkem, pole lugenud.»

«Tule lähemale, loeme koos ära.»

«Et saaksid mind kõrvast sakutada?»

Ta hõõrus parema käega kärmesti lõuga ja pilgutas kelmikalt silma.

«Kas sa siis ei tea, et õpetajad ei peksa?»

«Ha-ah,» irvitas ta. «Teiste juuresolekul ei, aga omavahel...»

«Rumalusi räägid!» sain juba vihaseks. «Miks sa klassis ei ole?»

«Kes mind sinna laseb!» kehtas poiss õlgu.

Ma ei saanud millestki aru. Nähtavasti oli poiss tunnis ulakust teinud ja õpetaja viskas ta klassist välja. Võib-olla oli põhjus ka teine — poiss oli ju must kui porikärbes, küllap vist terve aasta pesemata. Astusin otsustavalt poisile lähemale. Tema — minust eemale. Nii surusin ta kaasikusse välja.

«Miks sa minu eest ära jooksed? Olen ma sulle siis midagi teinud?»

«Aga miks te siis lähemale tulete?»

«Tahan sind vaadata.»

«Te näete niigi.»

Jäin seisma. Ka tema peatus.

«Miks sa nii porine oled?»

«Sellepärast et vesi on järves külm. Vistrikud tulevad seljale.»

«Kuidas su nimi on?»

«Petro.»

«Aga perekonnanimi?»

«Noh, Kovalets. Kas te siis arvate, et ma hakkan õppima?»

«Kas sa siis õpilane polegi?»

«Mind visati ju välja. Mind visatakse iga aasta välja. Tuleb uus direktor, paneb klassi istuma, pärast aga viskab niikuinii välja.»

Alles nüüd taipasin, mis poiss see niisugune oli. Tuleb välja, et Kovalivka koolis on ka selliseid. Aga mis siis, kui ta pole üksi niisugune?

«Aga kas sa õppida tahad?»

«Selge, et tahan,» ütles Petro mingi kahetsusega hääles. «Kuid mis sellest? Ma ei pea klassis kaua vastu.»

«Oled siis nii kannatamatu?»

«Kuidas siis!» uhkeldas poiss. «Olen sihuke, et kas näpistan kedagi, tirin juuksepatist või siis torkan sulle peaga ribide vahele. Peale selle varastan...»

Ja ilma häbenemata hakkas poiss jutustama, kuidas ta möödunud aastal Šuhnovskõi enda portfelli kolm vihikut ja mingi plaani välja tõmbas. Vihikud oli ta täis kirjutanud, aga plaanist tuulelohe kokku kleepinud. Tuli välja, et ta püüdis kordki elus meisterdada niisugust lohet, mis lendab. Kuid isegi see, mis oli õppealajuhataja plaanist tehtud, ei tõusnud õhku.

«Miks sa siis varastad? Sa ju tead, et see pole ilus.»

«Tean. Ärgu siis loopigu oma portfelli, kuhu juhtub.»

«Kas siis ema lubab seda?»

«Mul polegi ema. Mul on ainult vanaema. Ja tema on pime. Ning tema ei ütle midagi — tee mis tahad. Tahad varastada, siis varasta...»

Ma taipasin, et poiss on üks nendest, keda nimetatakse parandamatuks, neid pannakse defektiivsete laste rubriiki ja visatakse koolist välja. On ta tõepoolest parandamatu?

Ma ei lasknud poissi silmist. Teadsin, et nüüd ma teda käest ära ei lase. Kas olen pedagoog ja teen sellest asipeast korraliku inimese, või veendun oma võimetuses, loobun alaliseks õpetajaametist ja lähen koos Džagili-taadiga plankaedu ehitama...

«Aga kui ma su kooli tagasi võtan?»

«Kas te olete uus direktor?»

«Jah.»

Ta luristas kuidagi kavalalt ninaga.

«Mis sa kogu aeg nina krimpsutad? Kas ei usu?»

«Lliga noor olete. Ei taha uskudagi, et direktor. Vaat Šuhnovskõi oleks tõeline direktor.»

«Tõesti?»

«Ja-ah, tal on niisugune kõht!» poisike näitas innukalt käega, missugune on Šuhnovskõi kujuteldav kõht.

«Kas sa kooli tuled?»

«Võin tulla küll, kuid paari päeva pärast viskate mu jälle välja. Farem lubage mul lillepeenras istuda.»

Mõlgutasin juba mõtteid selle üle, mis poisiga peale hakata. Otsustasin küsitleda tema kohta õpetajaid. Esiõpetaja lubasin tal õppida lillepeenras. Kutsusin teda enda juurde:

«Tule mulle vahel külla. Annan sulle raamatu...»

Ta vaatas mulle uskumatult otsa ja lubas:

«Tulen, kui sisse lasete.»

Mööda kooliõue sammus Šuhnovskõi. Kiirustasin temale vastu.

«Tegite Kovaletsiga tutvust?» püüdis ta muiet varjata.

«Näikse huvitav poiss olevat. Kas ta tõesti visati koolist välja?»

«Temaga tehakse seda aasta jooksul paar korda. Iga uus direktor on tema kallal hambaid murdnud. Proovige ka teie.»

«Püüan,» teatasin õppealajuhatajale kindlalt.

Šuhnovskõi ajas huuled torru, kortsutas kulmu ja mõtles vist, mida öelda. Kuid ei jõudnud. Kooli juures toimus midagi ebatavalist. Ühes tänavapoolses klassis kuuldus hirmsat hädakisa, keegi karjus võõra häälega.

Kiirustasime kohale.

Koolimajast jooksid välja lapsed, hirmunud ja vaikivad. Siis lendas sealt tuulena välja äranutetud, vähk-punane Vassõl Djagil, Homa-taadi pojapoeg. Tema järel, käes kaigas nagu Zeusil valitsuskepp, tormas Homa-taat ise.

«Ma sind, paganat, veel õpetan! Tulid kooli, siis õpi, sa saatanahing. Puukänd sihuke, ise paras naisevõtja, aga istub lapsukeste keskel, kuni pea halliks läheb, ja loeb aabitsat...»

Ma tõkestasin ärapahandatud taadile tee.

«Mis on juhtunud, Homa-taat?»

Homa Djagil jäi seisma, vaatas kohmetult ringi.

«Oli siin väike korralagedus...» hakkas ta süüdlaslikult kõnelema. «Ma ei luba tal paganal seda kodus, ei luba ka siin, ühesõnaga, ma omamoodi, vanaisalikult...»

Lävele ilmus ärritatud Krõvohatska. See sündmus oli tema klassis aset leidnud.

Päevad venisid üksteise järel.

Juhtum Djagili lapselapsega oli mu valvsaks teinud, kuid keskendada oma tähelepanu täielikult distsipliinile klassides polnud mul veel võimalik. Ütlesin seda Mõhail Amadejovõtšile. Ehkki õppealajuhataja oli alatasa toonitanud, et kogu vastutuse õppetöö eest võtab endale, hakkas ta nüüd keerutama:

«Olgu teile teada, Tarass Demõdovõtš, et distsipliin on meil koolis viletsal järjel. Meil on veel küllalt parandamatuid õpilasi.»

Mulle meenus Petro Kovalets. «Ons ta tõesti parandamatu? Rumalus.»

Bamal ajal aga püüdis Šuhnovskõi mind veenda:

«Kui palju on meil niisuguseid, nagu teie tuttav Petro Kovalets. Me saime lahti...»

«Siis mitte tema üksi?»

«Jah, varem küll. Nüüd nad, jumalale tänu, on juba välja kasvanud, seaduse järgi sundkorras koolikohustuse alla ei kuulu,» rahustas mind õppealajuhataja. «Nee, võiks öelda, on juba möödunud etapp. Ent mulle näib, et on tarvis otsustavad abinõud tarvitusele võtta ning koolist veel mõned välja heita. Alustada kas või Djagili pojapoolest...»

Homa Djagil ja tema pojapoeg valmistasid meile tööpoolest palju sekeldusi. Tuli välja, et Homa-taat polnud mitte juhuslikult tammepuust roikaga neljandas klassi sattunud. Ta oli oma paarilisega just koolimaja akende all planku parandanud ja kuulnud, mis toimus tunnis.

Vassõl Djagil, igavene teiseks aastaks istuma jääja, oli koolitunni vastu ilmselt vähem huvi tundnud kui tema vanaisa. Katerõna Dmõtrivna, tundes ilmselt Vasja pisimatut iseloomu, oli poisi tüdrukuga — Dokiika Kuzeliga ühte pinki istuma pannud. See viis alguses poisi veldi rivist välja. Mõned päevad istus ta vaikides, heitis vahetevahel tüdruku poole kõõrdi pilke või torkas nagu kogemata valusasti ribide vahele ja astus jala peale. Dokiika kannatas kõik vaikselt ära, kartes ohtliku naabri peale kaevata. Ent siis muutis Vassõl taktikat. Ta hakkas tüdrukuga juttu tegema ega lasknud tal tundi kuulata. Dokiika püüdis ka sellest mitte välja teha. Kasutades juhust, kui Katerõna Dmõtrivna vaatas mujale, näitas poiss Dokiikale trääsa. See viis tüdruku tasakaalust välja, ta lõi küünarnukiga vastu trääsa ja... pistis õudse häälega karjuma: Vassõl oli talle küünarnuki alla nöela pannud.

Opetajanna hakkas õpilast vihaselt noomima. Lubas tema käitumisest vanematele teatada. Aga mis seal vanematest, kui vanaisa kogu seda juttu pealt kuulis. Vana

ei kannatanud välja, tuiskas vihaselt klassi ning hakkas õpetajanna ja õpilaste juuresolekul pojapoega tamme-puust roikaga nuhtlema. Karjudes jooksis Vassõl klassist välja. Tund oli katkestatud, koolis oli ebameeldiv vahejuhtum aset leidnud.

Püüdsin oma ärritust mitte välja paista lasta, kuid olin siiski juhtunu üle nii nõrdinud kui ka sügavasti imestunud. Tõsi, Šuhnovskõi püüdis mind rahustada:

«See on kõõmes. Meil on hullematki olnud. Olen isegi rahul, et see niimoodi juhtus, on teistelegi õpetuseks.»

Djagili-taat imestas, kui ma talle oma protesti avaldasin.

«Egas teie peksnud, vaid mina — vanaisa. See on, võiks öelda, seesama mis isagi. Ma mõistan, et teie ei või lüüa, kuid sellest on kahju. Sihukestel sindrinahkadel tuleks kolm korda päevas malakaga saatanahing seest välja peksta, et nahk istumiskohal, andke mu sõnad andeks, kunagi ära ei armistuks.»

Homa-taati oli raske tema kaljukindlalt omandatud pedagoogilistelt positsioonidelt väärata. See polnud ka ime. Ent mulle näis, et ka Möhhail Adamejovõtš oli nende meetoditega südames nõus. Nähtavasti oli Kovalivka kool ta elu küllalt mõruks teinud.

Esialgu pöörasin ma peamist tähelepanu majandusküsimustele. Kooliplank hakkas aegamööda inimlikult välja nägema, Homa-taat osutus päris heaks puusepaks. Kuuris lõhnasid magusasti kasekoore järele kõrged puuhaluriidad. Kolhoosnikud olid iga päev mõned vankritäied küttepuid kohale toonud ning õpilased saagisid neid meelsasti. Vahel käisid koolis kas Nedokuss või Kužel. Neile endilegi näis meeldivat, et kooliümbrus sai aegamööda korrastatud. Aga mis klassides sünnib, see neid ei huvitanud.

Järjekindlalt puudusid koolist ainult mõned õpilased. Ühte neljanda klassi poissi ei lasknud isa kooli. Ta oli kommunistlikud noored läbi söimanud ja oma õuest ära ajanud. «Kuni oktoobri keskpaigani kooli ei lähe, ja kõik!» teatas ta kategooriliselt. Teises tares oli koguni neli õpilast, kuid koolis käis üks või kaks. Käisid üle-päeviti.

Mul tuli endal lastevanematega kontakt luua.

Isa, kes oli lubanud poja alles oktoobri keskel kooli

saata, oli just maja vooderdamisega ametis. Astusime õuele tollesama kommunistliku noore — kaheksanda klassi õpilasega, keda oli juba kord sealt ära aetud. Nüüd, direktori juuresolekul tundis poiss end üsna julgelt, näis, et ta tahtis eelmise lüüasaamise tasa teha.

«Onu Fedir, tulge alla!» andis ta pead kuklasse ajades karmilt käsu.

Tare katusel istus kogukas vurrudega taat, kes välimuselt väga Tarass Bulbaga sarnanes. Ta istus katuseharjal nagu sadulas, oli jalad mõlemale poole rippu lasknud, ning näis, et katus oli tema raskuse all päris lohku vajunud.

«Oota sa seda! Sinu jutu peale ma nüüd tulen küll,» kostis Fedir sügaval bassihäälel. Ta kõõritas valvsalt alla ning võttis jälle töö käsile.

«Direktor ise tahab teiega kõnelda,» sõnas minu kaaslane tooni mõnevõrra alandades.

«Minupärast kas või tema proua,» pomises Fedir suurema vihata.

Poiss kehtas süüdlaslikult õlgu, nagu soovides märku anda, et ta oli omalt poolt kõik teinud.

«Võite oma tööd pärast jätkata,» ütlesin ma rahumeeli. «Kuid pean tingimata teiega kõnelema.»

«Eks te kõnelge, ma kuulan,» sõnas mees ükskõikselt, ilma et selleks, et minust lahti saada.

«Teie poeg pole veel kordagi koolis käinud,» ütlesin talle.

«Talv on pikk, küll jõuab veel.»

Fedir ütles seda muretul toonil. Ta oli nähtavasti täiesti veendunud, et õppetöö alustamine septembris on suur rumalus ja on täiesti vastuolus terve mõistusega.

Seistes tare juures, pidin ühtelugu pead kuklasse ajama, et oma vestluskaaslast näha. Pidasin temale terve loengu sellest, et nõukogude koolis on lapsed kohustatud õppetööd alustama esimesel septembril ja lõpetama seda eitenähtud ajal.

Fedir kuulas vaikselt, keerutades aeglaselt vanadest õlgedest vihkõit käes. Õled murdusid ja pudenesid suurte kämmalde vahelt. Südamesse pugus kahtlus, et ta minu juttu ei kuulagi. Peatusin poolelt sõnalt ja nõudsin, et laps saadetaks viivitamatult kooli.

«Meie õppisime omal ajal nii, nagu parajasti tahtmine oli ning, jumalale tänu, oleme elus ja terved. Ja leivapalukesest pole kah puudust. Ega kool meile kõhutäit anna.»

Kõigile minu vastuväidetele seletas kangekaelne Fedir ikka üht ja sedasama: «Et Marko ei käi, sellepärast ärge te ennast ja mind ärritage. Küll ta pärast Püha Neitsi Maarjapäeva tuleb.»

Nii ei jõudnudki me kokkuleppele ning tulime saatjaga tulema.

«Kui tahad, eks mine kohtusse, või veel kuhugi!» saatis Fedir meid pilkavalt. «Minu sõna on seadus. Mis ütlesin — see on nagu kivisse raiutud. Niimoodi.»

«See on sihuke jonnipunn, et hoia ja keela!» ütles mu kaaslane võidurõõmsalt. Tal oli heameel, et isegi direktoril endal ei õnnestunud kangekaelset inimest ümber veenda.

Nende õpilaste juures, kes käisid koolis ülepäeviti, ei leidnud me kedagi eest.

Astusin sisse külanõukogusse ja jutustasin kõigest Nedokussile.

«Hüva. Tule õhtul siit läbi, lähme agiteerime veel kahekesi. Ütleb siis, et pärast Maarjapäeva? Küll on, saatanahing, kange! Kuid mul on tema jaoks sihuke trump välja panna... Nõiasõna. Tead, nagu hambavalu puhul eided lausuvad.»

Koolis olid tunnid täies hoos. Lähenesin lillepeenrale. Petro Kovalets istus oma kohal. Antonina Nõkonivna klassis oli vaikne, õpilased kirjutasid midagi raamatust. Ka Petro Kovalets kirjutas. Ta oli kõhuli, toetus vasaku käe küünarnukiga vastu maad, paremaga aga vedas pliiatsit hoolikalt vihikus.

Otsustasin poissi mitte segada ja käisin kogu õue veel kord läbi. Djagili-taat ehitas tara juba kaugel koolimajast, kuuri taga. Olin nüüd täiesti rahulik — sealt ta vaevalt klassi pojapoega taakima tormab.

Lähenes vahetund. Astusin taas lillepeenra juurde. Petro oli kas töö lõpetanud või oli see teda tüüdanud, ta istus tegevusetult.

Antonina Nõkonivna pörutas rusikaga vastu lauda.

«Vanja, jäta oma tükid või muidu kaeban direktorile!» ähvardas ta.

«Küll sa siis saad, Vanja!» tegi ka Kovalets oma pelgupaigas häält.

Nähes mind, oli ta ühe hetkega lillepeenra taga.

«Miks sa ei tereta, Petro?» küsisin temalt.

«Tere päevast!» vastas poiss meelsasti.

Astusin aeglaselt tema poole, poiss aga taganes kaasiku suunas.

«Miks sa taganed? Kas kardad?»

«Mida mul karta? Kas te siis hammustate?»

«Õige. Näita korra oma vihikut, vaatan, kuidas sa kirjutad.»

«Ah...» lõi Petro käega ja viis jutu mujale. «No kuidas küll Homa-taat oma Vasjat... malakaga! See näitas si-ihukesti plekke.»

Petro hakkas lõbusasti naerma, nagu oleks ta ei tea kui rahul, et Vasjal oli tulnud vanataadi malakat maitsta.

«Vasja on sinu sõber?»

«Veel mitte. Aga kui te tema koolist välja pöörutate, siis saab!» hakkas poiss naerma. «Siis hakkame kahekesi teie peenart tallama.»

Poiss välgutas minu poole kavalalt oma musti silmi ja nohistas nina. Ta vist mõtles, et sellesama lillepeenra pärast tahangi teda kätte saada, ja lisas:

«Kas arvate, et mina üksi olen kõik lilled maha tallanud? Õppealajuhataja kanad istusid kogu suve seal, otsisid jahedamat kohta.»

Ta vaatas mulle uurivalt otsa. Muigasin omaette: mulle meenus, et Šuhnovskõide maja ümber oli tõepoolest terve kanaparv siblinud.

«Kevadel teeme veel ilusama peenra,» ütlesin ma.

«Et ma jälle maha tallata saaksin,» lubas Petro.

«Sulle siis meeldib lilli tallata?»

Petro sattus hetkeks segadusse.

«Ei, miks siis... Ma armastan lilli.»

«Tubli poiss!» kiitsin teda. «Ja mida sa veel armastad?»

«Seenid korjata. Käin igal hommikul korjamas.»

Kuidagi alateadlikult tundsin, et olen kobamisi sattunud rajale, mida mööda võib läheneda selle alistumata poisi südamele. Olin taibanud, et ta pole sugugi nii rikutud, nagu väitis Mõhhail Amadejovõtš, ja ka mitte ebahormaalne, nagu ütles Tiit Nazarovõtš. Ta oli lihtsalt

üks neid elavaid, õige väljapääsuta energiast pulbitsevaid, jonnakaid ja trotslikke, kuid arukaid ja heasüdamlikke lapsi, kelle kohta öeldakse, et nende südant avav võti on visatud sügavasse kaevu.

Ka mina armastasin seeni korjata. Juba Djagili-taadiga Kovalivkasse sõites olin otsustanud, et hakkankindlasti seenel käima, sest neid oli Homa sõnade järgi Kovalivka metsades kui sõnnikut.

«Kas sa minu võtaksid kaasa?»

Petro vaatas mulle uskumatult otsa.

«Kas te siis ise metsa ei tea?»

«Tead ju, et tulin siia alles hiljaaegu. Kardan, et võin metsas ära eksida...»

Poisi niigi sädelevad silmad löid lausa põlema.

«Tunnen hästi metsa. Käisin korra isegi Kureni lähisel ära, kuid kodutee leidsin ikkagi üles.»

Koolis helistati kella. Petro hakkas rutakalt oma raamatut ja vihku põue toppima. Ta vaatas murelikult koolimaja poole. Sealt paiskus lastesumm välja. Kovalets heitis kiire pilgu ümbrusele, kavatsedes ilmselt metsa poole liduma hakata.

«Kuhu siis nüüd, Petro? Kuidas seentega jääb?»

«Seentega? Kui tahate, eks me siis lähe, kuid praegu pean kohe ära jooksuma.»

«Kuhu? Miks?»

«Peksma hakkavad.»

«Kes peksab?»

«Õpilased. Nad peksavad mind alati.»

Mitu poissi, üsna sõjakad, pööramata minule mingit tähelepanu, tormasid Kovaletsi järele, kes oli juba kooliõue lõppu jõudnud.

«Oota, Rajakas, küll me su kätte saame!»

Peatasin sõjakad poisid. Nad jäid imestunult ja arusaamatutes mind vaatama. Petro oli algul putket teinud, ent jäi siis kooliplangu äärde seisma, vajaduse korral valmis sellest üle hüppama.

«Miks te seda poissi taga ajate?»

Õpilased astusid minu juurde ning hakkasid üksteise võidu tõendama, et Petro Kovalets, või nagu teda külas hüüti — Rajakas, on väga ohtlik isik, ning teda on käsk koolist minema ajada ning isegi püssilasu kaugusele kooliõue lähedale mitte lasta.

«Sest ta varastab kõike, mis kätte saab!» väitis üks nendest.

«Kakleb kõikidega!»

«Rikub kooli vara.»

Ma kuulasin imestusega neid kaebusi. Kas tõesti oli keegi õpilastele käsu andnud oma seltsimeest taga ajada?

«Koristaja Ulita ütles meile.»

Keelasin õpilastel karmilt Kovaletsi tagaajamise. Nad vaatasid imestunult üksteise otsa ja kehtasid õlgu.

«Teatage ka teistele.»

Sõnagi lausumata läksid õpilased laiali. Kovalets saatis neid võidurõõmsa pilguga ja lähenes siis minule.

«Ainult, seenele tuleb minna hästi vara. Enne päikese tõusu,» ütles ta.

«Ja sa ärkad nii vara?»

«Vanaema ajab mu üles. Ta on pime ning tal ükskama, kas öö või päev. Pärast kolmandat kukelaulu ajabki üles.»

«Sa koputa minu aknale.»

Mõne hetke vaatas poiss mind uskumatult, nagu vaagides, kas kõnelen tõsiselt või ajan lihtsalt tühja. Siis lubas:

«Hea küll. Pange ainult säärikud jalga, sest kaste on väga külm.»

Kooliõuele valgus õpilasi. Kuigi Kovalets oli minu käsku kuulnud, polnud ta nähtavasti selle kehtivuses täiesti veendunud. Ta taganes aeglaselt ning kadus siis kiiresti kaasiku sügavusse.

Korni Kõrõlovõtš oli heas tujus. Ta istus oma tavalisel kohal, keeras musta vurruotsa ning laskis oma mustlassilmadel rahulolevalt välkuda.

«Pole viga, need on kõik tühised asjad. Kabanetsi teeme pehmeks, Martõni-eidega on lugu kibedam,» arutas ta valjult. «Aga üleüldse, ausalt öelda, olen sinu ees süüdlane. Ei uskunud, Tarass Demõdovõtš, et sa meile kauaks pidama jääd. Nägin sind esmakordselt, vangutasin pead ja ütlesin Kuželile: «Oh, ei see nooruk siin direktorina kaua püsi, ei püsi...»

Külanõukogu esimehe avameelne juht oli mulle meeltmööda.

«Siin, tead, oli enne sind soliidseid, staažiga mehi, aga üks tirib siit, teine jookseb sinna, seda ja teist, ning ongi läinud. Aga minu töö on teada: olen esimees. Sa ära minult liigset nõua, aga ütle, mida teha ja ma teen. Ma pole pedagoog või kuidas teid seal õpetatud keeles kutsutakse. On vaja koosolek maha pidada, kutsun rahva kokku. Olen ennegi inimesi kokku ajanud. Aga kes tulevad? Korralikult koolis käivate laste vanemad. Noh, noomib direktor neid, seletab, aga nemad ütlevad: «Te riidlete meiega, aga meie lapsed ju käivad. Aga need, kelle lapsed koolis ei käi, ei tule ise ka koosolekule.» Ja mina, kui sihuke siin on pool küla, ei suuda neid nõõri otsas ka mitte kohale tirida. Sina, vennas, leidsid aga kohe õige nupu, kuhu vajutada.»

Korni Kõrõlovõtš toetus rahulolevalt raske omatehtud tooli leenile, tagus lõbusalt lühikeste paksude sõrmedega vastu lauda ja laskis oma vidukil silmadel sädelda.

«Mäletan, olin veel alles nooruk, kui külas kirikut ehitama hakati. Noh, ehitavad, aga meie nagu varblased, tolgendame seal läheduses. Põnev on, ehitatakse ju kirikut, mitte taret. Ja missugust kõrget, päris taevani. Kõige rohkem huvitas meid see, kuidas kell torni saadakse. See oli suur ja raske, eks katsu ta kellatorni vinjata. Ega õlale just võta! Mõned meist vedasid isegi kihla, et kell jääb üles upitamata. Ent Homa Djagil, ta oli tollal alles noor ja terve kui karu, muudkui naerab ja nohistab oma kongnina. «Küll võtan ta õlale ja panen jookšuga otse kellatorni.» Ja tead, ma uskusingi. Teadsin, et Djagilil on vägilase jõud. Ning ta tõepoolest vedas kella üles, kuid mitte õlul, vaid kangiga. Pea jagas...»

«Ta on ka minu juures oma tegusid korda saatnud,» ohkasin.

Korni Kõrõlovõtš kuulas ära jutustuse vanataadi tembust ega võtnud seda südamesse. Vastupidi, ta isegi tundis Homale kaasa:

«Sihuke sele pojapojale, nagu see Vasja, on malakast vähe, oleks tulnud kaelkooguga nahatäis anda.»

Kabinetiuks avanes arglikult. Külanõukogu sekretär pilgutas kavalalt silma.

«Kvotška* tuli.»

«Kas mees või naine?» hõõrus Nedokuss käsi.

«Martõn.»

«Oleks pidanud eide kutsuma.»

Korni Kõrõlovõtš pilgutab mulle vandeseltslaslikult silma.

«Saad kohe tsirkust näha.»

Uksest puged arglikult sisse ümara paljaspeaga mees. Ta oli rietatud just nagu teatrilava jaoks: laiad, lina-
sed, nõoriga seotud püksid, kodukootud hallist kalevist lühike kuub, viltu tallatud saapad, enda ees kandis ta aga uhkelt kepi otsa pistetud suurt, pleekinud, ülesseotud kõrvadega mütsi. Kumardas aupaklikult ning jäi lävele seisma, vahtides Nedokussi oma ustavate, kuid kuidagi äraolevate silmadega. Ümarik, pundunud nagu kattus punaste plekkidega, värises märgatavalt kräsu-
habe, kuhu, ehkki mees oli juba ammugi üle neljakümne, polnud veel ühtki halli karva siginenud. Aeg-ajalt nohistas ta kohmetult oma laia lihavat nina.

«Kas kutsusite, Korni.»

«Kutsusin. Istu, Martõn.»

«Pole viga, tänan. Küll seisan.»

Tammudes raskelt jalalt jalale, tuli Martõn sammukese lauale lähemale.

«Kuidas elad, Martõn,» küsis Nedokuss, pilgutades mulle märkamatult silma.

Martõn ei kiirustanud vastama. Ta asetab asjalikult kasepuust roika enda ette, sättis miskipärast hoolikalt mütsi ning alles siis asetab sellele oma rasked tööst vaevatud käed.

«Pole viga, Korni Kõrõlovõtš, pole viga. Elame, töötame. Noh, et jumal meid karistas, on kõigil teada, muidu aga pole viga.»

«Kuulda oli, et sul hiljaaegu jälle keegi sündis?»

«Jah... sündis,» langetas Martõn süüdlaslikult pea.

«Plika?»

«Aga mida meil siis veel loota on?» kaebas Martõn. «Jälle üks sasipea!»

Ta pööras pea kiiresti minu poole ja hakkas seletama, nagu tahtes end vabandada:

* Квочка (ukr. k.) — hauduja kana.

«Kolmeteistkümnes tüdruk. Jumalakaristus sihuke! Kes ka sünnib, kõik on eide soost. Tahaks peremeest majja, sest tüdrukutest, teadagi, on teistel rohkem kasu, aga oleks nagu ära nõiutud.»

Nedokuss katkestas teda:

«Kas poisid või tüdrukud, mis vahe selles vanematele on? Toita tuleb, riidesse panna tuleb, õpetada tuleb...»

«Ehee,» nõustus Martõn meelsasti. «Tuleb! Vastikud lapsed, ei need vaata, kas on või ei ole, ei küsi, kas toit on valmis või mitte, anna aga süüa ja kõik. Peida kas või hiireurgu, ikka leiavad üles. Kõik otsitakse välja — olgu kuivatatud pirnid või hapukapsad, suhkur või porgandid. Nagu küülikud, kõik pistavad nahka.»

«Aga näed, koolis ei käi.»

«Koolis?» kordas Martõn imestunult küsimust.

«Ju-ust. Direktor kavatseb sind, Martõn, kohtusse anda.»

«Kohtusse?» ehmus Martõn. «Aga mis eest siis?»

«Kuna sinu plikad ei käi koolis.»

«Ehee, see, Korni, minusse juba ei puutu,» teatas Martõn rõõmsalt. «Minul sellega asja ei ole. Minu eit koolitab neid, ja mina olen siin kõrvaline isik.»

Nedokussi silmad kiskusid vägisi naerule, näha oli, et ta kõigest jõust hoidis ennast tagasi, et mitte naerma pahvatada.

«Missugune neist sul koolikohuslane on?»

Martõn jäi mõttesse, vaatas millegipärast lakke, nagu otsiks sealt vastust.

«Vist neli neist peaksid käima, või isegi viis, kes neid teab.»

Ta pani roika kaenla alla ja hakkas sõrmedel arvestama.

«Tähendab Öökull on kuuendas, Vares — neljandas, Rääk — kolmandas ja Part — esimeses. Selle kohta see eit eile seletas, et käib korralikult...»

«Mis linnuriik see siisugune on?» mõtlesin ma. Küsin Martõniilt:

«Miks te oma lapsi niimoodi kutsute?»

Martõn Kvotška kratsis murelikult pead.

«Kes nende nimesid meele pidada jõuab! Muidugi, eks eit tea, kuidas nende õiged nimed on. Aga mina, tont neist aru saab! Kes on Öökull või Part, seda taipan, aga

missugune on Hanna või Parasja, löö või maha, vahet ei tee.»

Nedokuss aina muigas, minul aga käis külmajudin üle selja. Kuidas küll inimene võib niisuguse idiotismini jõuda?

«Miks te siis niimoodi? See käib ju inimväärikuse pihta.»

«Mis te ütlesite?» ei saanud Martõn minust aru.

«Milleks te lastele hüüdnimed andsite?»

«Kõik hüüavad neid sedaviisi,» seletas Martõn õhinal. «Sünnib, kasvab veidi ja vaatad, ongi tal hüüdnimi küljes. Üks on mul kui pardike, õõtsub ühelt küljelt teisele...» Martõn kõneles mingi hea sisemise muheluse ja isaliku armastusega. «Noh, olgu siis Part, hakkasimegi niimoodi kutsuma. Kuidas teda teistmoodi hüütakse, löö või maha, meelde ei tule. Kas Nastja, või hoopis... Ei, ei, Nastja oli vist Öökull?»

Martõn oli nii ähmis, et higipiisad ilmusid paljale pealaele. Siis muutus ta korraka erksaks. Oli näha, et leidis keerulisest olukorrast väljapääsu.

«Teie, Korn, kutsuge sekretär siia, tal on nad seal kõik raamatusse sisse kirjutatud.»

Aru saades, et Kvotška perekonnalugu mind eriti ei lõbustanud, vaid vastupidi, koguni vihastas ja kurvastas, ei hakanud Nedokuss Martõnit enam kinni pidama.

«Nii, Martõn, ütle oma Vivdale edasi, et tüdrukud peavad koolis käima.»

«Pole ju väikestega kedagi jätta,» püüdis Martõn välja keerutada. «Vanemad on tööl, aga noorematega on lausa häda. Eit päris kardab, et siga võib mõnele hambad sisse lüüa...»

«Nii ütlegi siis Vivdale edasi, et kui tüdrukud kooli ei tule, läheb halvasti. Püüame sulle abi anda, Martõn. Mõistsid?»

Martõn pilgutas segaduses silmi ning hakkas roigast ühest käest teise tõstma.

«Mis siis ikka... mõistsin küll. Annan edasi. Sest tema, kuradiet, ajab ikka oma jonni ja... See, aga näed, kuhu viib...»

Olles juba lävel, vaatas ta veel tagasi ja palus:

«Kui asi ei parane või nii, kutsuge ta siis ise siia ja

aakutage hästi läbi... Ühesõnaga, nagu ma ise oleksin seda teinud...»

«Noh, kuidas oli?» suunas Nedokuss oma kavala pilgu minule, kui uks Martõn Kvotška järel oli kinni langenud.

«Lihtsalt hirmus!» ütlesin. «On see tõesti võimalik?»

«Sa ju kuulsid. Leidub ka niisuguseid tegelasi. Sina aga mõtlesid: kõik on juba nii teadlikud, et see isegi mütsi alt välja paistab. On, näe, ka sihukesi. Mis tal ikka. Elab naise valitsuse all nagu vanajumala selja taga.»

Koputamata astus Fedir Kabanets sisse.

Kui ma teda tookord maja juures nägin, olin teda võrrelnud Tarass Bulbaga. Nüüd mõistsin, et Tarass Bulba on tema kõrval täitsa kääbus. Oli lihtsalt õudne seista niisuguse mehe kõrval. Kämblad nagu labidad, rusikad nagu kaalupommid; pea nagu toober, rind kui lõõts. Niisugune lööb ka hobuse rusikaga maha.

«Kas poisi pärast?» küsis ta bassihäälel, nii et isegi aknaklaasid klirisema hakkasid.

«Arvasid õigesti ära, Fedir.»

Kabanets heitis oma verd täis valgunud pungis silmade pilgu minu suunas ja liigutas ähvardavalt vurruid. Sellest pilgust võis hing lausa kurku kinni jääda, ent ma ei pööranud silmi kõrvale.

«Ütlesin ju temale,» noogutas ta minu poole, «et enne oktoobri algust ei tule see kõne alla. Mul on lehm.»

«Lehmade jaoks eraldati kogukonna karjased.»

«Küll ma neid karjaseid juba tean. Kuidas sihuke karjatab...»

«Nii et sinu arvates, Fedir, las poiss jäädagi lolliks?»

Fedir pilgutas vihaselt oma pungsilmi ning vahtis külanõukogu esimehele ainiti otsa.

«Kui juhtub looder olema, ega siis koolgi aita. Ei ükski kool anna inimesele mõistust juurde.»

Mõne hetke vaatas Nedokuss vihaselt oma külalist, siis tõusis järsku toolilt ning jäi pikakasvulise, hästi toidetud Kabanetsi ette seisma, ulatudes talle vaevu õlani.

«Totrust ajad suust välja, mees! Milleks siis inimesi õpetada vaja? Sinu arvates sünnivad nad kõik inseneride või õpetajatena?»

Kabanets punnitas süngelt oma silmi väikesekasvu-

lise jässaka Nedokussi poole, vaatas teda ülalt alla, ent ei taganenud.

«Ma ei kavatse oma poissi õpetajaks koolitada. Neid jätkub meietagi.»

«Keda sa siis temast kasvatada tahad? Kurjategijat?»

Kabanetsi jäme kael muutus punaseks ning ta hakkas segadusse sattununa silmi pilgutama. Ma mõistsin, et Nedokuss oli talle midagi mõista andnud.

«Eks seda, mis tast välja tuleb... Hakkab saha järel käima...»

Nedokussi viha hakkas nagu veidi lahtuma. Ta istus oma kohale ning tõmbus nagu varblane turri.

«Noh nii... Jutt jutuks... Aga et poiss oleks homme koolis.»

«Ei ole.»

Nedokuss toetus seljaga vastu toolileeni ning puuris oma poolsuletud silmadega tükk aega Kabanetsi.

«Ei, on.»

«Ei ole!» ajas see kangekaelselt vastu.

«Annan kohtusse,» ähvardas esimees.

«Andke pealegi. Maksan trahvi, kuid jääb nii, nagu ütlesin.»

«Ega siin üksi trahvi järele lõhna, tuvike,» vidutas Nedokuss silmi ja hõõrus käsi.

Kabanets hakkas silmi pilgutama, vastas ebakindlalt:

«Ka meie oleme kirjaoskajad. Trahvist rohkemat selle eest ei anta.»

Nedokuss surus rinna vastu lauda nagu kass, kellel selga silitatakse, ja suunas oma kitsukesed silmapilud kangekaelsele külastajale.

«Ega me ainult kooli eest. Toon päevavalgele ka mõned patukesed, ehk mäletad?»

Kabanets oleks nagu ümber sündinud. Ta muutus kuidagi pehmeks ja lõdvaks, laskis segaduses silmadel üle toa käia ja kõhatas.

«Võite tuua, võite tuua, Kornii Kõrõlovõtš,» ei andnud ta ikka alla.

Mõne hetke vaatasid nad uurivalt teineteist. Esimesena andis Nedokuss järele. Pöördus kõrvale ja hüüdis:

«Golubenko!»

Sekretär ei viivitanud kaua.

«Semjon!» pöördus Nedokuss rahulikult tema poole.

«Ole hea, helista rajooni ja kutsu miilits...» Ta kõneles aeglaselt, ilmselt venitades seda mõnu ja arvestades, et vastane ei pea psühholoogilisele rünnakule vastu. «Helista miilitsasse ja palu ülemat, et ta otsekohe miilitsamehe saadaks, kuuled? Ja kiiresti! Mitte ühe, vaid kaks, ja relvastatult. Siin on tarvis kedagi vangi võtta, mõistad?»

«Selge, Kornii Kõrõlovõtš!»

«Oota hetk, ära kiirusta. Otsi mulle välja kaks akti, need, mis seifis, mäletad?»

«Nende kohta?» noogutas Golubenko oma terava habemetutiga Kabanetsi poole.

«Kelle kohta siis? Ja too aktid siia.»

«Hüva.»

Golubenko sulges ukse. Nedokuss vaatas löödud Kabanetsi vilksamisi ja ütles:

«Nii et istu, Fedir, seal nurgas ja oota. Mina aga saadan käskjala, et ta sinu noorikule ütleks, pangu suhkrikott valmis. Ja siis jätame sinuga mõneks ajaks hüvasti, kui sul kodus kitsas on.»

Kabanets laskis pea norgu. Oli kuulda, kuidas kõrvalruumis Golubenko meeletult telefoni vāntas.

«Keskjaam? Keskjaam?» karjus ta. «Keskjaam, andke miilits!»

Ning Kabanets ei pidanudki vastu. Astus sammu laua poole ja sõnas alandlikult:

«Ütle, Kornii, et ta ei helistaks. Tühi temaga, mingi ja õppigu.»

Nedokuss vaikis hetke, nagu poleks ta kuulnudki. Istus süngel ilmel ja vaatas kuhugi kõrvale. Kabanets kordas:

«Ma ei saanud nagu algul aru. Aga kui vaja, eks siis...»

Nedokuss lausus ükskõikselt:

«Ütle Golubenkole, et ta ei helistaks. Ja vaata mul.»

Kabanets hingas kergendatult ja väljus kiiresti kabinetist. Oli kuulda, kuidas Golubenko toru hargile riputas.

Nedokuss hakkas hääletult naerma.

«Siin ta mul istub,» ning ta näitas oma peopesa. «Varastas metsa, saatanahing niisugune. Vedas seljas oma viis ruumi ära. Noh, aga mulle kanti ette. Pigistasin

teist ja ta tassis ühe ööga kõik kolhoosi tagasi, sunnik niisugune. Nüüd ta mul juba viiendat aastat kontrolli all.» Kornil Kõrõlovõtš silistas rahulolevalt vurre ja lisas: «Niimoodi, vennas! Siin on igaühe suhtes vaja rakendada oma pedagoogikat, või kuidas teie teda nimetate. See on ka teadus, vennas!»

Idas lõõmab roosa koidupuna. Küla kohal lasub udu ning kaiekub kukkede mitmehäälne koor. Varajastel perenaistel on aknad valged, korstnate kohal hallid suitsusambad. Veel pole kõik tähed taevavõlvile peitu pugenud.

Me astume Petrikuga mööda kitsast metsarada. Ta oli oma sõna pidanud ning enne koitu minu aknale koputanud.

Algul kõndis ta eemal, nähtavasti polnud poiss päris kindel, et lähen temaga seenele. Ning alles siis, kui olime möödunud haiglast ja järve äärde jõudnud, lakkas ta hirmu tundmast ning astus mu kõrvale.

«No küll on Sjagailol ka hobune!» hakkas poiss vaimustatult seletama, vaadates mulle silma sisse. «Pole teist ollagi, ainult ribiluid, arst aga rakendab teda vankri ette. Küll mustlased tüssasid teda, hirmsasti tüssasid! Aga teate, kuidas tuleb hobust valida?»

Aimamata, et jutt oli temast, seisis hobune järve lähedal. Suur ja kondine, nagu mingi eelajaloolise looma luukere, oli ta nii liikumatu, nagu oleks lausa kivinenud. Paks tõllakil alumine mook vappus, näis, et see venitab end vaigse roosakassinise vee poole.

«Kui ostad hobust, siis kõigepealt ära teda mustlastelt osta, sest need nii või teisiti tüssavad. Aga teiseks, vaata hobusele suhu. Hammaste järgi saab kohe teada, kui vana hobune on. Aga miks inimestel ei saa hammaste järgi vanust määrata?»

Ümberringi oli hommikune udulinik juba põõsastesse pugenud. Idas vahetas koidupuna oma roosaka tooni kuldse vastu, metsas hõljus siin-seal hallikas uduvine, mis oma läbipaistva looriga mässis puude tüvesid, nagu oleks seda keegi mööda metsasihte vedanud. Sihvakad

männid tungisid võimsate kroonidega taevasse, millegi üle sosistasid omavahel ringis seisvad valgetüvelised kased, tukkusid oma lopsakates kasakapapaahades metsatammed. Tee ääres võbises teadmatuse ees hõbedane haab, ta püüdis ihuüksinda millegi poole, nagu oleks ta parvest maha jäänud, kiirustaks, ega jõuaks kuidagi selle haavasaluni seal orus.

Rähn toksib oma toksimist, nagu korraldaks ta metsas varajast äratust. Häirituna tema kopsimisest, lausa lendas mööda noorte mändide tüvesid orav. Meid nähes ta peatus ning vaatas uurivalt oma silmapärlitega ülalt alla.

«Küll olen neid kevadel narritanud!» kiitles Petro, endal silmad ka nagu mustad pärliterad.

Nagu kuuldes neid sõnu, sai orav kohe vihaseks ning hakkas poisi peale tsuutsutama ning lopsaka sabaga vastu puutüve peksma. Petro pahvatas naerma.

«Näe, kuidas pahandas! Nähtavasti tirisin ma just tema pojad pesast välja.»

«Aga miks sa looma piinad?» küsisin. «Kas sul oravast kahju pole? Ta kindlasti kurvastas väga oma laste pärast.»

«Ah, kurvastas...» venitas poiss aeglaselt. «Jooksis natuke ringi ja tõi jälle uued...»

Kuid tundsin, et selle bravuurse lause taha varjas poiss oma hämmelduse.

«Igal emal on oma lastest kahju.»

Petro vaikis. Mõnda aega kõndis ta mõttes. Siis hakkas hoopis teisest asjast kõnelema.

«Meil küla taga elasid vana paju otsas toonekured. Vana kuremamma oma poegadega. Ta soojendas väikesi, aga kuretaat vedas neile kärnkonna. Vahel ka rästikuid. Võttis keegi kätte ja süütas vana paju põlema. See vindus ja vindus, kuni korraga pesa lõõskama läi! Kuremamma hakkas kohmitsema, lendas korra pesa pealt, siis aga pani tiivad kokku, laskus pesasse poegade peale ja kattis nad oma rinnaga. Nii põleski vaeneke...»

Petrik jutustas sellest ärritatult. Nähtavasti oli tal vanast kuremammast välja kahju. Mõistsin, et see paju polnud mitte päris ilma tema abita põlema läinud. Võib olla, et ta sellepärast kõneleski niisuguse kahjutundega vanast kurest ja tema poegadest.

Aegamööda tungisime sügavamale tihedasse, tundmatusse metsa. Küla lähedusest polnud enam märkigi. Petrik ei suutnud kuidagi rahuneda ning jutustas igasuguseid lugusid loomade elust. Ja iga kord lõppes jutustus ikka ühe ja sellesamaga — ema armastusega oma laste vastu. Ta pajatas hundiemast, kellel jahimehed olid hundipojad pesast ära võtnud ja kes pärast seda peaaegu kõik lambad kolhoosis maha murdis. Ja Homa Djagili koerast, kes kolm päeva istus augu äärel, kuhu möödunud aastal Vasja oli tema pojad visanud.

«Noh, näed,» ütlesin, «igal loomal on oma lastest kahju, aga sina kõneled, et oraval on ükskõik.»

Petro keeras end kõrvale ning hakkas süüdlaslikult kõnelema:

«Ma ei ütle ju, et ükskõik. Ma ei võtnud ju neid endale, vanaemal oli raha vaja soola ostmiseks. Oravapojad osteti minult ära. Šuhnovskõidele sõitis külla keegi nende sugulane, koos temaga oli Jarõk ja Iza. Niisugused paksukesed nagu kolhoosi põrsad. Ning Jarõk, sihuke laiskvorst, andsin talle ülesande rongide kohta, mis sõitsid teineteisele vastu, tema aga ei saanud sellest midagi aru. Nemad ostsidki kumbki ühe oravapoja. Need aga võtsid kätte ja panid ajama. Siis pidin uued tooma. Kui seda poleks olnud, ega mul siis nendega asja... Kasvagu terviseks. Aga kas orav saab aru, et need on tema lapsed?»

Petro ei jäänud vastust ootama. Ta vaatas minu poole ning sosistas saladuslikult ja vandeseltslaslikult:

«Siin nad algavadki, vaadake nüüd hoolega...»

Tema terased silmad otsisid juba puude vahel, ta ise oleks nagu maad nuusutanud. Väljas oli juba täiesti valgeks läinud, kuldsed kiirtevihud nagu mõõgad olid hämaruse läbi raiunud. Lõhnas sambla, kõdunenud puukändude, kuivanud lehtede ja seente järele. Männikastel sädelesid kui pärlid hommikuse kaste tilgad.

«Tohoh!» hüüdis Petro korraka võidurõõmsalt. «Vaadake, missugune mürakas seen.»

Ta pistis mulle nina alla suure punakashalli seene, mille hästi paksule jalale oli kleepunud liivateri. Poisi rõõmsal, kuid määrdunud ja tõmmul näol sädelesid rahulolevalt vastu pikkadest mustadest ripsmetest piiratud silmad. Alles nüüd vaatasin hästi põhjalikult tema

silmi: silmaavad olid suured ja mustad, põhjatud, nende ümber aga kuldne, kollakashall vikervöönd nagu seene-mütsil äär, see eraldas silmatera heledast, peaaegu sinise varjundiga silmavalgest. Suu oli poisil veninud peaaegu kõrvuni. Petrik oli õnnelik.

Ka mina otsisin seeni. Kuid poiss ei teadnud kindlasti seda, et rohkem kui seeni otsisin ma metsas teed tema südamesse.

Mõnda aega uitasime metsas vaikides ringi. Petro oli juba peaaegu kümmekond seent leidnud, aga mina ei ühtki.

«Oh teid küll! Kõnnite, jalge all seen, aga ise ei näe. Vaadake kus ta on?» häbistas Petrik mind.

Sellessamas kohas, kust ma äsja olin üle astunud, liigutas poiss veidi männiokastest katet ja tõmbas sealt suurepealise seene välja. Pidin tunnistama, et ma ei oska männimetsas üleüldse seeni otsida. Petrik võttis meelsasti endale kohustuse mind õpetada. Kui püüdlilikult ta seda tegi! Arvatavasti pole ükski õpetaja oma õpilase edusammude pärast niimoodi südant valutanud. Õpetamine andis tulemusi. Lõpuks leidsin minagi esimese seene.

«Noh, näete!» rõõmustas Petro. «Kas saite nüüd aru, kuidas neid otsida tuleb? Nad on küll mõistuseeta, aga see-eest kuidagi kavalad! Kas te mürgiseid seeni olete kunagi näinud?»

Petro selgitas mulle, et peale tarvitamiskõlblike seente oli veel halbu, mürgiseid seeni. Need sarnanevad väga harilikele, valgetele seentele. Ent Petro oskas neid jala järgi hästi ära tunda. Kui jalg pole valge, vaid kollane, nagu oleks joodiga määritud, viska seen otsekohe minema! Kovalivkas oli niisugune juhtum aset leidnud, et terve perekond sõi mürgiseid seeni, ja hommikul leiti nad kõik surnuna.

Petrik jutustas mulle palju igasuguseid huvitavaid lugusid. Sealjuures kõneles ta kui täiskasvanu, arukalt ja arusaadavalt. Ja see poiss olevat parandamatu! Südamesse tekkis pakitsus, mul oli valus poisi pärast ja ka nende pärast, kes teda kasvatasid.

Teadsin, et Petrikul polnud ei isa ega ema. Kus nad on? Mis nendega juhtus? Šuhnovskõi arvatavasti teadis, et poiss on vaeslaps, kuid ei pööranud sellele tähelepanu.

Istusin vanale tammekännule. Selle kõrval oli veel kaks, nähtavasti oli süin kolm hiigeltamme maha saetud. Võtsin taskust söögipoolist, mille olin õhtul valmis pannud, laotasin kannule ajalehe, asetasin söögi sinna peale ja hüüdsin Petrikut.

Toitu nähes sattus poiss segadusse, neelatas kramplikult ja pöördus kõrvale:

«Ma ei taha.»

Nägin, et poiss on näljast lausa nõrkemas: «Ja see on siis kurjategija, südametunnistuseeta laps, parandamatul!»

«Kui hakkad minu leivast ja soolast keelduma, ei hakka ma sinuga enam seenel käima. Mis kaaslased me siis oleme, kui üks sööb ja teine vaatab kõrvalt?»

«Teil jääb ju siis väheks.»

Ta sõi ahnelt, vaadates näljaste silmadega leiba ja liha, tema sirge nagu voolitud nina rahutud sõõrmed värisesid närviliselt. Märkamatuult lükkasin tema poole kogu oma söögipoolise.

«Aitäh!» tänas Petro liigutatult, kui oli viimase tüki ära süüdnud, ning pöördus järsult kõrvale. Märkas, kui sügavalt mõtlikud olid tema häguseks löönud silmad.

Korjasime jälle seeni. Poiss ei liikunud minust samugi eemale.

«Kas sa elad vanaemaga?»

«Vanaemaga. Ta on juba päris pime.»

«Kas ta on ema või isa ema?»

«Ema oma...»

Selle «ema oma» ütles ta vaikselt, vaevu huuli liigutades. Ja need huuled, suured ja lõhkised, hakkasid haledalt värisema ja tõmblema. Ma ei hakanud temalt enam midagi vanemate kohta pärima. Kuid küsimusi oli mul palju. Ning oleks tahtnud öelda talle midagi erilist, tähtsat, mis oleks poisi hinge kohe teistpidi pööranud. Need sõnad lausa keerlesid keelel, ent ometigi ei suutnud ma neid välja öelda. Ma ainult mõtlesin, et see kõik tuleb omal ajal.

Ja praegu... Praegu oli peamine poissi mitte eemale peletada, mitte hajutada seda usaldus- ja lugupidamistunnet, mis, ja selles ma ei kahelnud, oli selles noores, rahutus ja tujukas nagu sügisilm hinges juba tekkinud.

Meie elu sarnaneb tihtipeale sügisega. Hommikul soojendab päike rõõmsalt, paitab maad, põlde ja salusid, külvab ohtralt õnne südamesse. Lõunaks aga hakkab puhuma lõikav tuul, taevas läheb pilve, hakkab kõvasti sadama rahesegust vihma. Ning seejärel saabub lumi, õhtuks on külmataat haaranud, lõhestatud katmata maa oma tangide vahele.

Hommikutundidest peale soojendas mind suurepärase seenelkäik, lihtne, kuid erutav jutuaajamine Petroga. Me lahkusime sõpradena. Kõik oma seened andis ta minule. Ma võtsin need tingimusel, et poiss tuleb õhtul praetud seeni sööma.

Suurt rõõmu valmistas mulle ka Vasja Babak. Ta ootas mind meelega kooliõuel, et teatada:

«Tarass Demõdovõtš! Kabanets on kohale ilmunud. Esimeses vahetuses olid õpilased sajabrotsendiliselt koolis. Ohoh!»

Babak võidurõõmutses. Tõepoolest. Kovalivka kool polnud veel seda näinud, et septembrikuu esimestel päevadel oleksid kõik õpilased kohal olnud.

Kuid suurima ereduse ja soojuse tõi mulle see päev siis, kui läksin esimesse tundi kuvendas klassis. Koridori kohtasin juhuslikult Jarõnat. Ta sattus kas ootamatusest või heameelest segadusse, paitas mind sügavate sinisilmade särava pilguga ja langetas pea:

«Kas käisite seenel?»

«Jah!»

«Ja leidsite ka?»

«Tulge õhtul külla ja te ei kahetse.»

Ta tõstis mulle oma tänulikud silmad, kuid muutus siis korraka tõsisemaks ja ütles:

«Mul on tarvis teiega kõnelda. Tõsised asjad.»

Südame all lõi külmaks, rinnus midagi nagu rebenes. Tõmbasin vaevaga hinge, näis, et veel hetk ja ma oleksin lämbunud. Kuumahoog vaheldus külmaga. Arvata- vasti ka Jarõna märkas mu rahutust.

«Mitte midagi erilist,» ütles ta naeratades. «Tarvis on ühes asjas nõu pidada. Võib pärast tunde, või siis homme...»

Hingasin kergendatult. Sest muidu ei teadnud enam,

mida mõelda. Läksin tundi. Silme ees aga seisis tema selge vaade, ümar nägu, mustad sametised kulmud, rahulik muie. «Mul on vaja nõu pidada.» Aga mille üle?

Nagu unes, õnnelikuna ja õhetavana kontrollisin kohalolijaid.

«Siin!»

«Siin!»

«Kvotška, Parasja!»

Selle nime kõrval seisis terve rida «ei ole-sid».

«Kohal!» hüüdis kuues klass kooris.

Vaatasin klassi. Päris nurgas, akna kõrval, surunud end rinnuli vastu koolipinki, istus pikk tüdruk, peas vanaeidelikult seotud rätik. Ta vaatas mind oma ümmarguste ripsmeteta silmadega kas ärevalt või vaenulikult. «Öökull,» meenus tüdruku isa antud hüüdnimi.

«Kes on Parasja Kvotška?» küsisin, tehes nagu poleks ma teda näinud.

«Tema seal!» tõusis esimeses pingis punase kaelarätiga poiss. See oli õppetöö eesrindlane Zinkovõtš, kolhoosiklubi juhataja poeg.

«Mõkola!» ütlesin ma poisile karmilt. «Ma ei pöördunud sinu poole.»

Poisi nägu muutus värvilt sarnaseks tema rätikuga. Ma juba teadsin: Zinkovõtš hindab üle kõige autoriteeti klassis. Sellepärast tõusiski ta Kvotška asemel, et endale tähelepanu tõmmata ja esimene olla.

«Parasja Kvotška!» kordasin ma karmilt.

Nüüd pöörasid kõik oma pea vaikides tüdruku poole. Parasja nagu ehmunud öökullipoeg ei pööranud minult pilku ja aina vaikis. Läksin tema poole. Terasel pilgul jälgis ta iga minu liigutust.

«Kas sina oled Parasja Kvotška?»

«Te ju näetel!» pomises ta vastuseks,

«Tõuse püsti, kui sinuga kõneldakse.»

«Ei tõuse!»

«Tõuse ja võta rätik peast.»

«Ei võta.»

Esimesel hetkel olin ma lausa segaduses. Päikeseline meeleolu oli nagu käega puhitud. Süngestusin. Kõnelesin midagi hügieenist, sellest, et on ebakultuurne istuda rätikuga, ähvardasin, et palmikud tulevad peast ära.

«Tulgu!» ühmas tüdruk vihaselt.

Olin sunnitud ta rahule jätma.

Tund algas. Kirjutasime ja analüüsisime lauseid tahvli juures. Kirjutame ühe, siis teise. Zinkovõtš niheles millegipärast kogu aeg oma pingis. Kui ma näoga tahvli poole pöördusin, vaatas ta klassi poole. Lõpuks tõstis ta punastades käe.

«Mis sul on, Mõkola?»

«Öökull ei kirjuta.»

«Kes?»

«Noh, Öökull... See tähendab Kvotška.»

Noomisin Zinkovõtši karmilt, et ta kutsub tüdrukut mitte nime, vaid mingisuguse salapärase hüüdnimega.

«Teda kutsutakse kodus ka niimoodi,» astus keegi Zinkovõtši eest välja.

«Neid kõiki kutsutakse hüüdnime järgi.»

Ütlesin, et pole ilus anda oma seltsimeestele hüüdnimesid või kutsuda neid selliselt. Hoiatasin, et edaspidi keegi ei kutsuks Parasjat öökulliks. Vaikides pilgutas tüdruk minu poole silmi; tähtis oli teada saada — on ta rahul või ükskõikne minu sõnade suhtes. Küsisin, miks ta ei kirjuta.

«Vihikut ei ole.»

Andsin talle puhta vihiku.

Jätkasin tundi. Ent nägin, et Parasja istus ikkagi tegevusetult.

«Miks sa, Parasja, siis ei kirjuta?»

«Aga millega?»

Leidsime tüdruku jaoks ka sullepea.

Kutsusin taas kellegi tahvli juurde. Parasja ei mõelnudki õppimisele. Tegin näo, et ma seda ei märka. Kutsusin ta tahvli juurde.

«Ei tule!» ütles ta tõrksalt.

Olin jõudnud väljapääsmatusse olukorda. Mis temaga peale hakata? Pedagoogika pole kerge asi, eks katsu kindlaks teha, kuidas niisugusele isiksusele läheneda.

«Miks siis?»

«Ei taha.»

Terve klass hakkas üksmeelselt naerma. Kuid mulle ei teinud see üldse nalja. Ka lapsed katkestasid naeru ja vaatasid kohmetult üksteise otsa.

«Miks sa siis kooli tulid?»

«Te ju käskisite...»

«Kas sind siis õppimine ei huvita?»

«Ei mul seda tarvis ole!»

Tüdruk kortsutas rahulolematult hõredaid, justkui pleekinud kulme ning peitis külmakartlikult käed rätiku otste alla.

«Noh, mis siis ikka,» ütlesin ma nii ükskõikselt kui vähegi suutsin. «Istu ja vaata, kuidas teised õpivad. Ehk hakkab sindki kunagi huvitama.»

«Ei,» hammustas tüdruk huulde.

Jätkasin tundi. Kutsusin õpilasi tahvli juurde. Nad kirjutasid. Ent kuidas nad seda tegid? Mitte nii, nagu pidanuks seda kuuenda klassi õpilased, ka kolmandas

kirjutatakse paremini. Kuidas neid küll õpetati? Mis aga peamine, nägin, et nad kirjutavad vastu tahtmist, ilma huvita. Pöörad selja — tagumistes pinkides juba sosis-tavad. Vaatad nende poole — panevad suu kinni ja väl-gutavad kavalalt silmi. Ja Parasja — küll on kange-kaelne! Leidis ka tema endale töö: istub ja tikib midagi.

«Parasja, pane kõrvalised asjad ära!» andsin käsu.

Teeb, nagu ei kuulekski, kummardub veel sügava-male ja välgutab kiiremini nõela. Astusin talle üsna li-gidale.

«Parasja, pane nõel ära!»

«Et teie ta üles korjaksite? Kas sa näed, missugune!»

Ning tüdruk naeratas seejuures. Nagu täiskasvanu — märglevalt ja kavalalt. Mis siin küll peale hakata? He-liaes koolikell, lõbus, häälekas, tal pole mingeid muresid. Neelasin kibeda pilli alla ja lahkusin klassist.

Pärast kolmandat tundi oli mul väike vaheaeg. Astusin ärritatult ja murelikuna õue. Muidugi, kaheksandas klassis möödus tund huvitavalt, kuulati tähelepaneli-kult. Kuid seitsmendas tundus, et kord polnud selline, nagu ta tunni ajal olema peab. Ja seda minul, kooli di-rektoril! Mis sünnib siis teiste õpetajate tundides? Või on ehk minu tunnid ebahuvitavad?

Otsustasin veel täna Šuhnovskõiga nõu pidada, homme aga külastada teiste õpetajate tunde. Õppetöö kulges juba oma tavalist rada ning nüüd oli tarvis ka selle lõi-guga tegelema hakata. Juba homme. Ent praegu ei osa-nud ma endale tegevust leida. Tundsin mingit rahu-tust, ootasin midagi, mida nimelt — seda ei osanud ära arvata.

Ilm oli muutunud. Suvist soojust võis ainult taga ohata. Taevas kihutasid üksteise võidu madalad sinised pilved, sügiseselt rasked ja külmad. Ainult vahetevahel ilmus pilvede vahel nähtavale taevas, kuid seegi oli juba hoopis teine — madal ja pleekinud. Puud mühisesid ning painutasid peaaegu maadligi oma kroonid, nähta-vasti isegi mets ei suutnud põhjatuule ründavaid pu-hanguid peatada.

Südames kipitas. Ning alles nüüd meenus: Jarõna oli ju tahtnud mind näha ja kõnelda. Ta ütles, et see polevat kiire, võivat ka homme, ent mina tahtsin näha teda otsekohe, kiiresti.

Ta elas seal majakeses... Kas astuda sisse? Mika mitte? Ma ei ole ju lihtsalt mina, olen direktor, vastutav isik.

Sammusin otsustavalt laiade akendega madala aia majakese poole. Mida lähemale aga tuttavale trepile jõudsin, seda võimsamalt valdasid mind kahtlused. Seda näevad ju kõik, kuhu direktor läheb, saadakse otsekohe aru. Ei, ei, nii lihtsalt ei või. Astun korra raamatukogusse sisse, ehk on temagi juhuslikult seal?

Maja on jagatud pooleks: ühel poolel asub kooliraamatukogu väikese lugemissaaliga, teisel — õpetajate korterid. Siin elasid: Põšna, Svitenko koos Orjoliga ning Jarõna. Osa õpetajaid aga elas külas erakorterites.

Raamatukogu oli suletud. Mõistsin: pioneeri juht, ühtlasi ka raamatukoguhoidja Vasja Babak oli läinud külla.

Sammusin vastu tahtmist tagasi, jalad aga tahtsid ise enesest Jarõna juurde viia. Ent päästev mõte võib inimesel iga hetk tulla. See tuli ka minul. Aga kuidas õpetajad elavad —, kas mina tean seda? Kah mul direktor iga asja jaoks on tal aega, aga õpetajate juurde sisse astuda — selleks pole hetkegi leidnud. Ja see on hoolitsuskaadri eest!

Otsustavalt ja kindlal sammul astusin kitsasse koridori. Tuttav toake pesukausiga, mõned ukse paremal ja vasakul. Missugune neist on Jarõna oma? Ent mis vahe selles on! Tasa, kuid otsustavalt koputan sissekäigule kõige lähema ukse pihta. Vaikus. Ei vasta keegi. Ootan hetke ja astun naaberukse juurde, koputan, samuti vaikus. Korraga avaneb kõrvaluks ning sealt vaatab välja Fedir Danõlovõtši kortsus nägu.

«Ah, Tarass Demõdovõtš! Kas tulite minu juurde?»

Vana õpetaja õla tagant tuleb nähtavale Hanna Ivanivna Svitenko ümmargune heasüdamlik nägu.

«Tulge, tulge palun sisse, Tarass Demõdovõtš, astuge minu kambrisse! Tulite just õigel ajal, tee on valmis.»

Astusin üle avara poolpimedat toa läve. Vaatasin ringi. Ainukese akna kattis peaaegu täielikult lopsakas sireli põõsas.

Oli tunda, et siin elas naisterahvas. Suurel ja ka väikestel lauakestel olid käsitsi pilutatud linikud, seintel — omatehtud vaibad. Tarass Ševtšenko ja naiste portreed. Siin gümnaasiumivormis tütarlapse kaval ümarnägu, edasi veidras sulgedega kübaras preilikene. Ning ainult laual hinnalises merikarpidest raamis — mehe portree. See on Fedir Danõlovõtš Orjol noil aegadel, kui ta veel tõeline kotkas oli. Suits hambus, vaatab teraselt laialärelise kaabu alt, nii et otsekohe äratavad tähelepanu tema suured ümarad silmavalged, just nagu keedetud ahvenal. Tõllal oli ta veel noor ning sarnanes mingil määral Majakovskiga.

Seda kõike olin jõudnud haarata esimesel pilgul, vaikides. Samal ajal tatsas Hanna Ivanivna vanainimeselikult pardi moodi ühelt jalalt teisele õõtsudes laua äärest kõhuka puhvetini ning kliristas klaase ja lusikaid.

«Meie Fedir Danõlovõtšiga mõtlesime end teega kostitada,» kõneles ta vahetpidamata. «Meil mõlemal on vene iseloom. Armastame maiustada.»

Eideke avas pärani aja jooksul tumedaks tõmbunud puhveti pähkliuust ukse, taganes sammu ning pani pehmed käed heldinult ja vanainimeselikult kõhule.

«Vaadake minu varandust, Tarass Demõdovõtš!» palus ta tungivalt.

Fedir Danõlovõtš kõverdas kord pilkavalt huuli, kord muigas heasüdamlikult, kusjuures tema suurel paljal otsaesisel mänglesid kortsulõõtsad.

Puhvetiriiulitel seisis kahes reas arvutul hulgal iga-augused kaunid ja purgid, mis olid pealt kollaseks tõmbunud paberiga kõvasti kinni seotud.

«Minu unikaalne keediste kollektsioon!» kiitles Hanna Ivanivna õnnelike silmade sädeldes.

Ta kummardas raskelt ning võttis nurgast ühe savipurgi.

«Vaadake seda!» andis ta purgi võidukalt minu kätte.

Purgis oli mingi kõva mass, mis sarnanes kuivanud tiseriliimiga. Kollakale etiketile oli midagi kirjutatud. Aeg oli kustutanud tindi, kuid suutsin siiski välja lugeda: «1916. aasta. Kirsikeedis, kivideta.»

«Nägite?» küsis õpetajanna uhkelt. «Kahekümneaastane keedis. Suveniir! On üle elanud revolutsiooni, Kodusõja, segadusteaaja, nälja. Kaotasin kõik, aga purgi

hoidsin alls. Kas mäletate, Fedir Danõlovõtš, mis suhk-
ruga on see keedetud? Aga kirsipuud mäletate, kus me
neid marju korjasime?»

Fedir Danõlovõtš, ise kuivetanud nagu kirsikivi, vidu-
tas lustakalt silmi ja turtsatas naerda.

«Millal see kõik oli, Hanna Ivanivna! Vana mälu ei
pea enam niisuguseid igivanu sündmusi.»

Mõne hetke vaatas Hanna Ivanivna kahjutundega
ajaloolist purki, oli näha, et ta kõhkles. Ent siis asetas
purgi otsustavalt lauale, klaaside kõrvale.

«Olgu pealegi: kakskümmend aastat on ta puutuma-
tuna seisnud, aga täna maitseme ära!»

Ning kuigi sõnad olid lausunud väga otsustaval toonil,
tundsin, et see otsus oli võrdne enesetapuga.

«Ei, Hanna Ivanivna,» ütlesin kindlalt. «Seisku ta pea-
legi, kui tal on niisugune ajalugu... See oleks lausa
kuritegu...»

Hanna Ivanivna lõi kõhklema. Vaatas uurivalt Fedir
Danõlovõtšile, nagu soovides tema mõtteid lugeda.

«Ega teie, kallid, saagi teda sealt kätte,» toetas mind
Orjol. «Ta on nii suhkrustanud, et isegi nuga ei võta.»

«Võib-olla on teil õigus,» ei kõhelnud vanake enam kaua.

«Pealegi, ütlen teile, Hanna Ivanivna, et niisugust
keedist tuleb lõpuni hoida. Mõne aasta pärast muutub ta
kivisõeks, siis aga umbes viie tuhande aasta pärast leia-
vad meie õpetatud järglased ta kätte. Küll saavad nad
siis pead murda, mis moodustis see niisugune on?»

Fedir Danõlovõtš ei naernud, vaid itsitas kuidagi
vanainimeselikult, Hanna Ivanivna kissitas heasüdam-
likult silmi.

«Noh, saite nüüd vanaeide üle naerda. Missugune pil-
kaja te olete, Fedir Danõlovõtš. Juba aastates, oleks aeg
tõsiseks ja arukaks muutuda, teie aga, nii nagu olite, nii
jäitegi naljahambaks. Kui te selle üle nii kangesti nalja
heidate, siis peidate ta kõige kaugemasse nurka. Las ta
siis muutuda sõeks.»

Hanna Ivanivna upitas enda kikivarvule ning hakkas
oma puhvetis purke liigutama, Fedir Danõlovõtš aga
vaatas armunult sennapoole — kas teda või tema kol-
lektsiooni.

Mulle olid juba mitmed kõnelnud kahe õpetaja era-
kordsest armastusest. Nad on kogu eluaja teineteist ar-

mastanud, ent millegipärast polnud abiellunud. Mõni
ütles, et Fedir Danõlovõtš ettevaatuse, mõni aga, et
Hanna Ivanivna otsustamatuse tõttu. Mulle tundus
praegu, et Fedir Danõlovõtš oli rohkem armunud magu-
satesse purkidesse kui nende perenaisesse.

Hanna Ivanivna näitas veel paarikümmend ajaloolist
purki ning jutustas detailselt igaühe ajaloo, tõstis siis
lõpuks kausikesse sellel aastal keedetud moosi ning hak-
kas meid teega kostitama.

Ent Fedir Danõlovõtšil jätkus naljasoont pärast-
sekski.

Kui teejoomine oli juba lõpukorral, tegi ta väga mu-
relliku näo.

«Hanna Ivanivna! Mis keedist te meile andsite?»

«Head! Värsket. Mäletate, kui te mulle suvel korvi-
kesetäie metsmaasikaid kinkisite?»

«Ai-ai-ai!» vangutas Orjol pead. «Ja mina mõtlesin, et
joon teed tõelise laagerdunud moosiga.»

«Fedir Danõlovõtš!» lõi eideke käed kokku. «Ah teid
küll! Küsisin ju küll, aga te ei vastanud midagi. Oodake,
toon kohe teise purgi... Hoian sellel juba ammu silma
peal...»

Ta tormas puhveti poole, ent Orjol peatas vanakese:

«Ärge muretsege, Hanna Ivanivna! Teine kord. Olen
juba teed joonud.»

Hanna asetas käed risti rinnale, vangutas etteheitvalt
pead, pööramata oma sõbralt armunud pilku. Siis pöör-
dus ta minu poole:

«Ehk võib teile veel pakkuda, Tarass Demõdovõtš?»

Ka mina ütlesin ära.

Pärast teejoomist meenus mulle, miks ma olin siia tul-
nud. Ütlesin, et mind huvitab õpetajate elamine, mis-
suguseid nõudmisi neil on, millega ei olda rahul.

«Oleme kõigega rahul, Tarass Demõdovõtš, kõigega,
kallis. Kõige rohkem aga oleme teiega rahul.»

Fedir Danõlovõtš märkas, et Hanna Ivanivna oli mu
pinnikusse olukorda seadnud.

«Küll olete te avameelne naine, Hanna Ivanivna! Ei
tunne teid viimastel aastatel enam ära, ütlete noorele
mehele otse suu sisse komplimente.»

«Ah, jätkel!» lõi Svitenko käega. «Vigurdate, muud
midagi!»

Ent minule ta siiski seletas, miks uue direktoriga nii rahul oli.

«Meil pole veel niisugust asja olnud, et esimestest päevadest peale kõik õpilased kohal oleksid. Ka küttepuid samuti. Küsite, mille üle õpetajad kaebavad. Aga kas meie käest on seda keegi küsinud? Istume tihtipeale puudeta. Aga tänavu, näed, on kõik puud kuivaga kohal, lõhutud. Oli aga nii, et toodi nad keset talve, jääga pooleks, Ulita kütab, kütab, need aga ainult ajavad suitsu. Külmetada olen küllalt saanud. Ja veel — kui palju moosipurke on mul lõhki läinud! Eks see olnud ka külma pärast.»

«Hindamatu ja asendamatu kaotus,» pööritas Orjol teeseldud kurbusega silmi.

«Naljamees!» müksas Svitenko teda kergelt vastu külge. Ning pöördus taas minu poole: «Aga teie, Tarass Demõdovõtš, andke mu avameelsus andeks, olete tõeline administraator!»

Nähtavasti selleks, et mitte lasta mul edasi punastada, tiris Orjol mu kiiresti külalislahke perenaise juurest minema:

«Kui te just pedagoogide kortereid üle vaatate, palun siis minu ateljeesse.»

Fedir Danõlovõtši tuba oli tunduvalt väiksem, ent valgem. Võib-olla sellepärast, et akna all kasvas ainult peenike, nähtavasti hiljaaegu ümberistutatud pihlakas mõnede poolkuivanud kollaste marjakobaratega, võib-olla aga seetõttu, et ruum oli pooltühi. Fedir Danõlovõtši «ateljees» seisis nurgas kitsuke metallvoodi, kaetud tagasihoidliku halli kulunud sõduritekiga. Selle kõrval vihikutega kuhjatud laud, nurgas toetus vastu seinale jalata raamatukapp. Omatehtud maalipukil seisis tolmunud etüüd — midagi metsa sarnast, järv esiplaanil.

Jäin etüüdi ette seisma.

«Noorusepatud,» ohkas Orjol tagasihoidlikult. «Kunagi gümnaasiumis olen veidi pintselanud. Vanast peast meenus see, hakkasin jälle maalima. Ainult et värvid lõppesid otsa, ei ole saanud juurde muretseda. Ikka unustan paluda kedagi, kes Kiievisse sõidab. Ja see silin on minu raamatukogu.»

Sama uhkeldava väarikusega, millega Ganna Ivanivna avas oma purkide puhveti, tegi Orjol lahti oma raamatu-

varamu ukseid ja hakkas mulle haruldasi raamatuid näitama. Tõepoolest, Fedir Danõlovõtšil oli kogu metoodiline kirjandus, mis nõukogude võimu aastail oli välja antud.

«Olen veendunud, et üheski metoodikakabinetis ei leia te kõiki neid raamatuid. Uunikum!»

Ahnete silmadega uurisin kogu seda kirjandust. Mõne kuu pärast pidin astuma instituudis riikliku komisjoni ette. Kui hea oleks kõike seda lugeda, läbi mõelda! Fedir Danõlovõtš oleks nagu mu soovil silmist lugenud.

«Ütlen teile otsekoheselt, Tarass Demõdovõtš, et ükski võõras käsi pole neid raamatuid puutunud. Olen vana inimene, ega armasta pühaduse rüvetamist. Palus neid Šuhnovskõi — ei andnud! Kuigi ta on pedagoog ja üsna teadlik inimene, siiski ei andnud. Ta on liiga pinnaalne, raamat pole talle autoriteediks. Aga kui teid huvitab, võtke ja lugege.»

Ja ehkki ma vana õpetaja hääles kuulsin neidsamu noodikesi, mis olid kõlanud ka Ganna Ivanivna kudrustustes moosist, tänasin Fedir Danõlovõtši ja lubasin, et tingimata kasutan tema lahket pakkumist.

Siis kiirustasin ma noorte õpetajannade poole. Minu sügavaks rahulduseks polnud Antonina Nõkonivnat kodus. Jarõna Ivanivna võttis mu kohmetult, kuid rõõmuga vastu. Ta oli segaduses, ei osanud midagi öelda, kusagile silmi ja käsi peita.

Väriseval häälel küsisin, ehk on tal millestki puudus.

«Ei, tänan, olen kõigega rahul.»

Paari hetkega jõudsin tema elamist vaadata. See oli imepisike toake. Korralikult ülestehtud sinine metallvoodi kuulus ilmselt koolile ning lausa kelkis oma valge pesuga. Voodi kohal rippus omatehtud vaibake, linasele lõuendile oli tikitud toonekurg, kes kostitab pikakaelalises kannust rebast. Väikesel, roheline paberiga kaetud laual seisis virnas õpilaste vihikud ja raamatud.

Oleksin võinud juba lahkuda, ent mu silmad peatusid halli karakuilkrae ja halli mütsiga mehe portreel, mis oli asetatud punasesse raami ja seisis keset lauda. Süda tõmbus valusalt ja murelikult. Kes on see lopsakate huulte, sirge nina ja ilusate läbitungivate silmadega noormees? Mõttes asetasin oma portree tema oma kõrvale. Ohkasin...

«Ega teie kamber külm ole?» küsisin ainult selleks, et mitte vaikida, ise aga ei suutnud pilku fotolt ära kiskuda.

«Väga soe. Palun istuge, Tarass Demõdovõtš,» toibus neiu lõpuks.

Istusin omatehtud puutaburetile. Oleksin pidanud juba lahkuma, ent ootasin midagi.

«Tahtsite mulle midagi öelda?» meenutasin lõpuks.

«Just nii!» nõustus tema.

Istusin, kuulasin ega suutnud tema roosalt häbelikult näolt silmi pöörata. Tema aga vaatas kuhugi aknast välja, metsa, ning jutustas olukorrast oma klassis. Jutustas Kabanetsist, kes täna esmakordselt kooli ilmus ning tunni nurja ajas — müras ja torises vastu, sellest, et mõned õpilased ei taha ei koolis ega kodus üldse tööd teha.

«Tarass Demõdovõtš!» vaatas neiu mulle jutustust lõpetades otse silma. «Tuleb midagi ette võtta.»

«Aga mida?»

Ta kehtas õlgu.

«Meie kõik loodame teie peale. Muuseas, ega see pole ainult minu klassis, teistes on veel hullem. Ainult teile ei kõnele sellest keegi.»

«Aga mida siis õppealajuhataja ootab?» küsisin rohkem iseendalt.

«Aah,» lõi Jarõna Ivanivna lootuselt käega. «Tema rohkem teoretiseerib.»

Istusime ja mõtlesime. Mul oli hea ja meeldiv tunne. Jarõna lootis minule, uskus minusse.

«Hüva, püüame korda luua,» ütlesin lõpuks tumedalt, kuid mitte ilma isiklikku väarikust alla kriipsutamata.

Oli aeg lahkuda. Tõusin püsti. Ning jälle pöördusin just nagu mehaaniliselt laua poole ja mu pilgud sööbisid portreesse.

«Keegi sugulastest?»

Ta ei jõudnud vastata. Üksele koputati. Sisse jooksis Antonina Nõkonivna.

«Tarass Demõdovõtš! Mulle öeldi, et te mind otsisite, et tutvute õpetajate elu-oluga. Mind polnud kodus. Ootan nüüd teie külaskäiku.»

Ta pööritas hoolikalt oma silmi, tegi poolnaljatledes kummarduse ning osutas paluvalt käega.

Jätsin ohates Jarõnaga hüvasti.

Šuhnovskõiga sain ma alles õhtu eel kokku. Ta jalutas oma maja juures nagu tavaliselt. Nähtavasti oli ta ära tukkunud ning nüüd rõõmus ja rahulolev, higist läikiva lõuaga.

Temalt saingi teada, et minu suhted Petro Kovaletsiga on mõnele juba silma hakanud.

«Teate, Tarass Demõdovõtš, meil on teiega midagi ühist. Vaatasin, kuidas te täna Rajakaga läksite, kuidas ta teile koeramoodi silma vaatas, ning mulle meenus üks hetk minu elus...»

Küsisin imestusega:

«Missuguse Rajakaga?»

«Noh, selle röövliga, Kovaletsiga,» seletas Šuhnovskõi lausa läkastades heameelest.

Ta teeskles, nagu poleks märganudki mu küsimuse tooni.

«Kas teate, Tarass Demõdovõtš, et kõik küla kodutud kassid ja koerad jooksevad ka minu juurde. Oli üks juhtum minu elus. Vist Odessas, nälja-aastal. Kõnnin mõttes ega pööra millelegi tähelepanu. Pööran ümber, minu järel jookseb umbes kümme-kond koera. Kõhnad, pulsunud. Lähen edasi, nemad järel. Jään seisma, koerad poolringis ümber, vaatavad otsa. Püüan ära ajada — ei tule kõne allagi. Alles siis, kui malaka võtsin ja kõige lähemale virutasin, jäid must maha.»

«Koeri, ka neid malakaga,» mõtlesin.

«Juba hiljem taipasin, miks koerad mu järel jooksid: mul oli tükk vorsti taskus.»

«Kas arvate, et Petro Kovalets tahab minu tagant midagi varastada?»

«Ei tea,» kehtas Šuhnovskõi õlgu. «Minu portfelist tõmbas ta vihikud välja, teie kohta ei tea pead anda. Võib olla, et ei julge.»

«Mul pole portfelli, Mõhhail Amadejovõtš,» pöörasin ma jutu naljaks.

Ootamatult astus meie juurde Nedokuss. Ehkki ta oli oma kasvu kohta veidi tüse, kõndida suutis ta korralikult, õigemini ei kõndinud, vaid veeres mööda maad.

«Tere õhtust, seltsimehed pedagoogid!»

Korni Kõrõlovõtš, seda olin märganud juba esimesest

tutvushetkest peale, tavatses pista jutu sisse mõne õpetatud sõna. Sealjuures pilgutas ta kavalalt oma sädelevaid silmi: kuulsite, mida ütlesin?

«Noh, kuis on, direktor, kas lendasid täna koolimajja sinu rongad ja öökullid?»

Teesklesin, et vihastan.

«Mis jutt see niisugune on, kallid inimesed. Ma tõesti ei armasta, kui lugupidamist väärivad, palja pealaega auväärt kodanikud kutsuvad lapsi hüüdnimede järgi. Kas teate, mul endalgi polnud sellepärast omal ajal elu.»

Šuhnovskõi kissitas rahulolevalt silmi oma näpita-prilli paksude klaaside taga. Nedokuss liigutas nagu tarakan oma musti vurre.

«Kes neist nüüd aru saab, kuidas nende õiged nimed on, kui isegi vanemad neid teisiti ei hüüa. Tulid siis?»

«Tulid, Kornī Kōrōlovõtš, tulid. Ka Kabanets tuli.»

«Noh, see tuleb ikka.»

Nedokuss noogutas võidukalt pead. Ta oli ilmselt rahul.

«Olgu siis nii,» ütles ta mõne aja pärast, «ärge nüüd enam mu vanu konte tülitage. Küttepuud sul on, planku remondid, lapsed on kõik koolis. Ise aga tahtsid Kovalivkast putket teha. Näha, et ka sinul, vennas, pole kannatust kuhjaga.»

Kornī Kōrōlovõtš pilgutas sõbralikult silma ning patutas mind õlale käega, mis oli raske kui kaaluviht.

«Oh ei,» ütlesin Kornī Kōrōlovõtšile. «Ega te minust lahti saa. See on alles algus.»

Nedokussi muretu naeratus kadus vurrudesse, ta helis minu poole valvsa pilgu.

«Õpilaste distsipliiniga ei saa rahule jääda. Te teate, kuidas Kabanetsi poeg end klassis ülal peab?»

Nedokuss oleks nagu paugupealt kõik luugid sulgenud ja eesriided alla lasknud.

«Ei tea, ega tahagi teada,» ütles ta kuivalt ja rahulolematult. «Sul, vennas, on nii nagu tolles muinasjutus kalamehest ja kalakesest. Anna puid — säh! Anna plank — säh! Anna raha — säh! Anna õpilasi — säh, ka õpilasi! Aga nüüd tahad sa ka kalakest ennast, — et keegi su lapsi koolis potitaks?»

Heasüdamlikust, rõõmsast ja sõbralikult lihtsast Nedokussist polnud jäänud jälgegi. Ning mis peamine, ma

ei suutnud kuidagi aru saada, kas ta kõneleb tõsiselt või teeb nalja.

«Noh, aitab, küllalt!» raputas ta rasket rusikat õhus. «Ajasid oma koguduse kokku, eks siis tuleb ka palvet pidada. Distsipliin on koolis kohustuslik, seda nõuame? Aga senini, olgem terved. Kiirustan nüüd Sjagailo juurde, sest kui seisan veel hetke siin, ei tea, mis viguri te veel mu vaese pea jaoks välja nuputate. Vabandust!»

Raugematust energiast lausa pulbitsev Kornī Kōrōlovõtš veeres haiglasse. Vaatasime mõnda aega talle naerdes järele.

«Ja-ah!» tegi Šuhnovskõi lõpuks häält. «Rohkem me temalt välja ei pigista, ta on end tühjaks ammutanud. Aitäh sellegi eest.»

Ma ei suutnud ikka veel julgust koguda, et õppealajuhatajaga ametiasjust kõnelema hakata. Eelseisev jutustamine tegi mind veidi rahutuks ning ma lihtsalt ei teadnud, kuidas seda alustada. Kunagi oli Šuhnovskõi mulle ütelnud, et ta kindlustab õppetöö kulu täielikult, minu hooleks aga jäägu organisatsiooniline tegevus. Kuigi ma ei kavatsenud sugugi piirduda administraatori osaga koolis, mõtlesin siiski pikalt selle üle, kuidas Mõhhail Amadejovõtšiga ühist keelt leida. Kartsin, et ta hoost peast veel vihastab: oli ta ju kogenud inimene, ent samal ajal ka suur enesearmastaja ja kõva karakteriga.

Alustasin tänasest kokkupõrkest Parasjaga. Tunnistasin ausalt, et ma ei osanud kangekaelset tüdrukut mõjutada.

Šuhnovskõi kuulas tähelepanelikult, noogutas süngelt pead. Ma ei varjanud oma muret ka selle üle, et suur osa õpilasi käib koolis ilma igasuguse huvita, ainult sellepärast, et neid sunnitakse.

«See on kindlasti niimoodi!» toetas Mõhhail Amadejovõtš reipalt mu mõtteid. «Ütlen teile rohkemgi. Milles on Nedokussil õigus? Korjasime kooli kogu rämps, nüüd aga õienda nendega. Kas siis niisugusest nagu Kabanets tuleb inimene? Kurjategija, huligaan, joodik — kõik mida soovite, aga mitte aus töötaja. See on temal veeres...»

«Te arvate niimoodi?»

«Mitte ei arva, vaid tean. Mina, austatud Tarass Demōdovõtš, olen tallanud kaks korda kauem neid elu-

radu, õpetan juba kaheksateistkümmend aastat, selle ajaga on terve põlvkond üles kasvanud. Ma tean, mis sugused on parandamatud.»

See kõlas juba kui süüdistus minu vastu. Ma vaikisin, mõtlesin:

«Kuidas jääb siis koolikohustusega?»

«Ja mis sellest? Mõtlete, et kui te praeguseni saavutasite seda, et kõik lapsed käivad koolis, siis pole ukse taha enam kedagi jäänud? Aga kas või teie Kovalets, ja on veel teisigi temataolisi...»

Hakkasin aegamisi taipama, kuhu Šuhnovskõi oma juttu sihib.

«Meil on sihuke siin ulakaid küllalt olnud. Ent möödus aasta-teine ja tema kas ei tulnud ise enam või ta lihtsalt heideti koolist välja. Samal ajal tegi elu oma töö, lapsed kasvas niisugune ohelik, et kool kirjutas ta vanusepiiri ületamise pärast välja.»

«Kuid see on ju riigi petmine?»

«Ja teie arvate, et Kvotška lastest õnnestub teil intelligente kasvatada?»

«On nad siis saatanast nimetatud või kannavad mingit pitsarit?»

Šuhnovskõi tõmbas oma näo kannatamatult krimpsu, lõi ükskõikseltselt käega, jäi seisma ja võttis mu pintsaku äärest kinni.

«Kas ma siis sellest kõnelen? Taevas küll, kas meil on siis teiega mingid lahkkelid, või mis? Kas ma siis riiklikku ülesannet ei mõista? Kuid üks asi on mõista ja teine täita. Saavutasite seda, et kõik lapsed käivad koolis, suurepärase! Kas arvate, mina ei rõõmusta, et lapsel on koolis üheksakümmend kaheksa, üheksakümmend üheksa protsenti? Seda pole ju varem olnud?»

Mu süda läks kergernaks. Ma polnud lihtsalt mõistnud kaaslast. Isegi piinlik oli. Hakkasin jutustama Kabanetsi poisi ulakustest Jarõna klassis. Ei unustanud öelda ka seda, et taolised juhtumid leiavad aset teisteski klassides.

«Arvan, et on jõudnud kätte aeg külastada kõigi õpetajate tunde ja pidada distsipliini küsimustes pedagoogilise kollektiiviga nõu,» tegin Šuhnovskõile ettepaneku.

«Kes jutustas teile korralagedusest klassides?» küsis Šuhnovskõi pärast lühikest vaikimist.

«Jarõna Ivanivna.»

Mõhhail Amadejovõtš jäi poole sammu pealt seisma, tõmbas silmad pilukile ja tõstis pea kõrgele. Tahtmatult vaatasin ka mina taevasse: seal ujusid rasked, hallid pilved, mis heitsid maapinnale tiheda õhtuse varju.

«Ah või Jarõna Ivanivna?» ümises ta. «Noh, nemad seda juba võivad! Arvasin isegi ära, käekirjast on ju näha!»

Mulle meenus jutt Jarõnast, kui ma kooli vastu võtsin. Igapäevaste askeldustega olid need sõnad ununenud, peast välja lennanud. Ehkki ma polnud tütarlastele sõnagi öelnud ning kartsin isegi pilguga oma tundeid reeta, olin harjunud pidama teda omaks, kõige lähedasemaks inimeseks. Vaatasin läbi tema isikliku toimiku, veendusin, et tal pole mingit meest, et meid lahutab ainult aeg. Sellest oli meil puudus. Tööd oli nii palju, et muule mõelda polnud lihtsalt võimalik! Ent minu alateadvuses kujunes iga päevaga ikka eredamini see hetk, mil võtan neil käest, vaatan talle silmi ning ütlen välja kõik, mis on mõttes mõlkunud ja südames pakitsenud. Ma ei mõelnud selle üle, et Jarõna võib minu kutsele mitte vastata. Ta peab mind mõistma, sest tema on minu saatuse.

Ning just temast kõneles Šuhnovskõi niisugusel hoolitult pilkaval toonil nagu kellestki, kes ei vääraks mingit tähelepanu.

«Aga miks?» küsisin ma kuival. «Mulle näib, et ta on tõsine õpetaja.»

«Noh, või veel? Tuleb ju kannuseid teenida. Ah, Tarass Demõdovõtš, kunagi oli neidudel kaasavaraks raha, rätid ja satsid, nüüd on parimaks kaasavaraks karakteristika.»

Kehitasin arusaamatuses õlgu.

«Jarõna Ivanivnat huvitab hall karakullmüts enam kui kooli asjad,» ütles Šuhnovskõi õelalt.

Keegi oleks mulle nagu rusikaga rindu löönud. Silme ette kerkis otsekohe too portree neiu laual.

«Kas ta siis...?» küsisin, püüdes olla nii ükskõikne kui vähegi võimalik.

Šuhnovskõi hakkas meelsasti kõnelema, nagu oleks ta seda küsimust lausa oodanud.

«Ta on uhke plika. Mõkola Ivanovõtš ründas küll, ei saavutanud aga midagi, ehkki on kogenud seelikukütt.

Nii mõnigi poiss püüdis tema ümber lipitseda, kõigile andis korvi. Ent möödunud sügisel käis siin volinik oblastist, see oma halli mütsi ja kraega võlus ta otsekohe. Ise sihuke nääpsuke, kollane kui sidrun, aastates juba, võib-olla isegi abielus, aga nõidus meie printsessi ära.»

Šuhnovskõi jutustas seda allakriipsutatud kahjurõõmu ja pilkega hääles. Ma tardusin paigale, mu jalad ei tahtnud liikuda. On see unenägu? Ei, see on hirmus viirastus, see ei ole õige, ma ei tahtnud neid sõnu uskuda.

«Nad käisid koos ringi, mees ööbis tema juures. Sealt volinik haiglasse viidigi,» naeris Šuhnovskõi tasa. «Tuli oblastist kiirabi ja viis ära...»

«Kuidas Jarõna Ivanivna siis...»

«Mis temal. Ootab nüüd. On kirjavahetuses. Tüdrukud uurisid välja, et ootab, kuni see naisest lahutab ja ta enda juurde kutsub. Seepärast teenibki kannuseid, tahab positiivset karakteristikat saada...»

Šuhnovskõi sõnad jõudsid minu teadvusse nagu läbi udu, või maa alt.

Ega asjata juba iidsetest aegadest peale räägita: üks häda toob teise endaga kaasa.

Ma ei jõudnud veel esimesest hoobist toibuda, kui saatust oli juba käe tõstnud, et mind teisega rabada.

Mõnda aega kõndisime Šuhnovskõiga vaikides. Metsast langesid pikad varjud, taevas kihutasid sügispilved, ilm kaldus vihmale.

Tuli kirjajakandja, tervitas tagasihoidlikult. Minule ulatas kirja, Šuhnovskõile ajalehed. Ma ei heitnud kirjale pilkugi, peitsin selle otsekohe taskusse. Mul oli täiesti ükskõik, kes kirjutab ja mida kirjutati. Jarõna ei ole minu oma ega saa selleks iial. Mina aga olin elanud lootuses, petnud ja suigutanud iseennast.

Šuhnovskõi lehitses ahnelt ajalehti, hoides neid peaaegu silmade all, sest õues oli juba pime. Mind ei huvitanud aga isegi see, mida lehes kirjutatakse. Silme ees seisis ikka too halli kraega ääristatud nägu ning sinised, veidi pilkavad ja veidi kurvad silmad.

«Missugune sigadus!» ütles Šuhnovskõi järsu rahulolematusega hääles. «Ega siis asjata öelda: «Keda nuhtleb jumal, seda ka inimesed.» Millal antakse teile kord rahu? Eks katsu siisugustes tingimustes tööd teha.»

Mind häiris vähe see, mis oli õppealajuhataja rahu rikkunud, ega lasknud tal tööd teha. Mul oli oma mure ja mis võis veel sellega võrdne olla?

«Te pole veel näinud?» ulatas Šuhnovskõi mulle raajooniajalehe. «Jälle meie kooli kohta.»

Võtsin mehaaniliselt ajalehe ning hakkasin pealkirju lugema. Üks neist tegi mu päris kaineks, tõi maa peale tagasi.

«Zalužnõi «pedagoogilised harjutused»,» lugesin ma. Läksin üleni kuumaks, siis kattusin külma higiga. Tõstsin ajalehe silmade ette ja lugesin.

«Lõpuks ometi on Kovalivka koolil vedanud, teda ei hakata enam kooliskäimiste madala protsendi pärast kritiseerima. Täna on kõik õpilased koolis. Selle «suurepärase» saavutuse eest on kovalivkalased tänu võlgu uuele koolidirektorile sm. T. D. Zalužnõile.

Tarass Demõdovõtšil ei ole puudust olnud energiast ega järjekindlusest, mida võinuks hoopis paremini kasutada. Sandarmimeetodil, mitte aga õppetöösse teadliku suhtumise kasvatamisega on direktor kõik lapsed kooli ajanud. Nüüd kõnnivad mõned neist siin pea peal, teised pistavad nõelu naabritele ribide vahele. Selleks et korda luua, on direktor appi kutsunud lastevanemad vitsakimpudega, kes «õpetavad» distsipliinirikkujaid otse klassis. Nii oli näiteks 4-nda klassi õpilase Vassõl Djagiliga, keda tema enda lihane vanaisa oleks peaaegu surnuks löönud. Ning see toimus klassis, kõigi laste ja ehmatusest tardunud õpetajanna nähes.

Omapärane on ka sm. Zalužnõi õppetöö korraldus. Selle asemel, et õppida keelt ja matemaatikat, lõhuvad lapsed iga päev mitu tundi kuni nõrkemiseni ja peapöörituseni koolile puid ja tassivad need kuuri.

Murelikud kolhoosnikud jälgivad vaikides seda korralagedust ning ootavad, missuguste «pedagoogiliste» viguritega röömustab uus direktor neid veel, kui ta sellele ametikohale kauaks istuma jääb.

V. Matsko.»

Sel ajal kui ma artiklit lugesin, kõndis ärritatud Šuhnovskõi minu kõrval edasi-tagasi ning pomises omaette:

«Kurat teab, mis asi see on! Ei lasta inimesel veel tööle hakatagi, kui juba kriitika. Küll on säärane kriitika ära tüüdanud! Kuid tuleb kannatada, sest kriitikal ja enesekriitikal püsib kogu meie riik. Aga sellesama rumala kriitika pärast ei jää ükski direktor külasse pidama.»

See artikkel oli raskeks löögiks, löögiks lagipähe, meelekohta, südamesse. Ühesõnaga oli sihitud ning tabas inimest elukeskusse. Mõttes olin ma Šuhnovskõiga nõus: see polnud kriitika, vaid rumalus. Ent see oli siiski hoop. Ning arvatavasti, kui ma just enne seda poleks veelgi raskemat saanud, poleks ma käesolevat nii kergesti talunud. Kuid praegu oli mul täiesti ükskõik.

Üks hoop rohkem, üks vähem. Egas maailmas ikka õigust ole. Jarõna, seesama neiu, keda olin eluaeg oodanud ning oma rahunutuses noorukiunenägudes näinud — pole minu, ta kuulub teisele. Nüüd polnud minu jaoks enam midagi huvitavat ei elus, ei Kovalivkas, ei selles ajalehes. «Pedagoogilised harjutused»? Rumalus! Tegin kõik õigesti, siirast südamest, ning tagajärjed olid silmanähtavad. Ent milleks oli mul seda kõike nüüd tarvis?

«Kuidas te sellele provokatsioonile vaatate, Tarass Demõdovõtš?» tegi Šuhnovskõi juttu.

Ma oskasin tema peenetundelisust hinnata. Mis seal rääkida, ta oli taktiline inimene, oskas sõna sekka öelda, värsket haava ettevaatlikult puudutada. Ent mul polnud jõudu vastamiseks. Lõin vaid lootusetult käega ning liikusin väsinult kodu poole.

«Nägemiseni!» hüüdis Mõhhail Amadejovõtš mulle järele.

«Head ööd!» vaatasin ma tagasi.

«Noh, mis hea öö siin nüüd tulla saab!» vaidles Šuhnovskõi vastu. Kui olin juba kaugel, küsis ta: «Kas oppenõukogu kutsume homme kokku?»

Tema hääles kuuldus pilget, ent ma sain endast võitu ja vastasin kindlalt:

«Tingimata.»

Astusin tuppä. Siin oli päris pime. Ma ei hakanud tuld süütama, istusin voodi äärel ja haarasin pea käte vahele. Kõik oli mitte midagi mõelda ega midagi tunda.

Kõik see, mida olin südames nii hellalt hoidnud, purunes ühe hetkega. Kirjutati ajalehes? Kirjutatagu... Võtku aga kiiremini kohalt maha, sõidan siit ära, mul läheb kergemaks. Ah, Jarõna, Jarõna, mida sa küll oled teinud?

Tundsin end täiesti üksildasena kogu maailmas. Oleks emagi siin, aga ega temalegi kogu häda rääkida saa, tal endalgi muresid küllalt. Olid mul Skrõpali koolis sõbrad, oli ausa südamega Sisalik, ent oma häbiks olin nad kõik unustanud, nagu poleks neid mu elus olnudki. Mis mul siis jäänud oli? Ainult «pedagoogilised harjutused»... Põrgusse kõik, põrgusse!

Süda nutab, aga silmad on kuivad, pea on tulvil mõtteid, nad lausa keerlevad vurrina mu peas, otsaesine on külm, kopsudel on õhust puudus, kuid rind tõuseb vaevu-vaevu. Kuhu küll kaduda, et mitte kedagi näha, mitte kedagi kuulda, kuidas vältida homse päeva hommikut ja kaastundlikke pilke? Aga miks kaastundlikke! Ennemini kavalaid, võidurõõmsaid, sest ega seda artiklit siis naaberkülas kirjutatud.

Keegi kolistas ukselinki, uks avanes praokile.

«Talass Amõdovõtš!»

Seda hüüdis pisike Galja, minu perenaise tütar. Ma elasin koolis, toidul olin aga naaberkolhoosniku juures.

«Mis on, Galja?»

«Ema ütles, et tuleksite sööma...»

«Ütle emale, et ma ei taha süüa.»

«Ütlen. Head aega!»

«Nägemiseni, Galja!»

Lapse pudikeel, siiras ja südamluk «head aega» soojendasid veidi südant. Võin kõigest, kõigest loobuda, mitte olla direktor, elada ka ilma... Jarõnata. Ent kas saab läbi ilma selle siira ja asendamatu «head aega»-ta? Ainult need väikesed ei reeda, nad üksi on avala hingega, mis mõistab ka minu suurt armastust. Ning neid väikesi ja siiraid, puhtaid hingelt ja mõtteilt, nagu rõõmus varahommik, tuleb kasvatada, et neist ei saaks, hoidku jumal, mingisugused matskod, kes taolisi artikleid kirjutavad. Et poleks nende hulgas reeturit. Ent mis puutub siia Jarõna? On ta siis süüdi, et armusin temasse kõrvuni ja olen nüüd nagu märg kanapoeg... Ta on oma õnne leidnud, otsi sina, tuvikene, nüüd oma...

Nagu kusagilt udusest kaugusest vaatasid vastu Nastusja nii tuttavad näojooned. Terav ninake, näol rohekad täpid, teineteisest kaugel asetsevad pungsilmad. Ent kui palju soojust, kui palju armastust on neis silmades! Kuidas oleksin tahtnud, et tema, minu Sisaliku-põnn, oleks praegu ukse avanud ja sisse astunud! Et tema, nagu Hanna Ivanivna keedaks mulle kogu eluaeg süüa... Ainult, ta pole vist selle töö peale meister. Tihtipeale keetis sügiseti magusat kõrvitsaputru. Küll sai selle pudruga nalja!

Märkamatult kandusin oma mõtteis Skrõpalisse, kõnelesin sõpradega, kõndisin põllul Sisalikuga, tahtsin öelda talle midagi eriti tähtsat... Pidin kõnelema Jarõnast, oma purustatud südamest. Ainult Nastusja oleks mind mõistnud, kuid ta on kaugel, ta ei tea midagi...

Keegi kolistas ukse taga, oli kuulda Nedokussi madalat häält. Tõusin kiiresti püsti, kompasin väriseva käega laualt tikke.

Nedokuss ja veel keegi pikk mees astusid tuppa.

«On siin elavat hinge?»

Tõmbasin tikust tuld. Nedokussi taga paindub nagu pilliroog Jakiv Stepanovõtš, kes on külanõukogu esimehest poole pikem. Nad mõlemad kissitavad ereda valguse käes silmi. Süütasin värisevi käsi lambi. Palusin külalisi istuda.

«Pole viga, küll seisame,» vastas Nedokuss kuidagi süüdlaslikult. «Ega me kauaks.»

«Ainult hetkeks,» piuksus Korn Kõrõlovõtši bassi järele Sjagailo peenike tiiskant. «Otsustasime naabrit vaatama tulla.»

Mõistsin, miks Nedokuss ja Sjagailo olid nii hilisel tunnil külla tulnud. Kiirustasid nähtavasti mind lohutama. Ja see oli tõepoolest vajalik, sest olin päris liimist lahti. Sellest läks süda soojaks, kuid meel veelgi kurvemaks. «Kui teaksite, sõbra, et see artikkel tähendab mulle niisama palju kui möödunud aastane lumi. On teisi asju, mis on parandamatud.»

Nedokuss sammus ärritatult oma vanade saabastega mööda tuba:

«Ajalehte oled näinud?»

«Nägin,» vastan talle.

Nedokuss köhis kõri puhtaks,

«Sa vaata... ära paanikasse satu. Mäletad, ma ju holatasin sind, et saad veel «matsatada». Meil, vennas, võtab Matsko iga uustulnuka tule alla. Pole sa ei esimeene ega ka viimane. Matsati mind, ka Jakiv Stepanovõtš sai oma noosi kätte.»

Sjagailo oleks nagu käsklust oodanud, et jutusse sekkuks.

«Siin on, Tarass Demõdovõtš, niisugune komme. Ka minust on see Matsko mitu korda kirjutanud. See, ma ütlen teile, on Kovalivka haruldus. On ju mõnes paikkonnas jõgi, teises vana kirik, kolmandas — mõni tamm, Kovalivkas aga Matsko.»

«Kes ta niisugune on?» küsisin.

«Ära minult, vennas, küsi,» laiutas Nedokuss käsi. «Niipea kui rajoonis leht ilmuma hakkas, tekkis seal ka see Matsko, nagu puuk puu sees. Ja kaval on ta, kurat! Kui kirjutab, siis kõik nagu oleks tõepoolest nii ja mitte teisiti. Näed sinulegi torkas ära: küttepuudest, ja koolakäijatest ja Homast, nagu oleks kõik tõepoolest niimoodi olnud. Ei külge saa kusagilt hakata. Ja kirjutatud kuidas on, vennas! Sina, Tarass, ära nina norgu lase. Harju ära. Kui Matskot kartma lööd, oled kadunud vend. Tema, vennike, on siin juba palju puid langetanud. Nägin kord kinos, kuidas ämblik neid püüdis, kes ta võrku olid sattunud. Ainult luud-kondid jäid järele. Nii et ole mehine. Meie Jakiv Stepanovõtšiga pidasime katsumusele vastu, meis on juba, noh, mis see nüüd oli, Jakiv, välja kujunenud?...»

«Immunitet, antimatskotiin, Korn Kõrõlovõtš.»

Nedokuss hakkas tumedalt naerma.

«Jah, jah, seesama imunitskiin! Sest, vennas, kahju, kui sa käed üles tõstad, sa oled hea inimene. Ütlen sulle, Tarass, ausalt, olen sind armastama hakanud... Võibolla sellepärast, et esimest korda näen tõelist direktorit.»

Nad ei istunud minu juures kaua. Kõnelesid ühest ja teisest, siis hakkasid hüvasti jätma.

«Kui midagi ei lähe nii nagu vaja, ära siis häbene, tule,» ütles Nedokuss hüvastijätul. «Ega ma sind, vennas, peksupoisiks jäta, tõe eest astume alati välja.»

Saatsin neid ukseni. Tulin tagasi, istusin laua äärde ning jäin mõttesse. Nii! Mis siis ikka, hakkame tööle, kas võitleme, või käed üles, poja?

Mulle meenus kiri. Võtsin selle taskust, ent ei jõudnud isegi vaadata: keegi kolistas jälle ukse kallal. Süda värahtas ärevuses: «Kas tõesti tema?»

See oli mu perenaine.

«Tõin teile seeni. Praadisin koorega.»

Avasin juba suu, et ära öelda, kuid märkasin naise selja taga kräsupaad. Noh, näed nüüd, ise kutsusin külalise seeni sööma ja unustasin ära.

Võtsin käteräti sisse keeratud poti ja kutsusin Petro. Ta kõhkles hetke, astus siis tuppa ja tõmbas silmad kissi nagu kass heleda päikese käes.

Praetud seened lõhnasid isuäratavalt. Petro neelatas sülge, kuid minu jaoks polnud sööki olemaski.

Panin taldriku lauale ja istusin ka ise laua äärde.

«Söö, poiss!»

Petro vaatas mind uurivalt, kuid toitu ei puudutanud.

«Sa söö, ära mind vaata.»

Poiss võttis tüki leiba, kahvli, kuid sööma ei hakanud. Siis löid tema murelikud silmad arusaamises sädelema:

«Te mõtlete, et nad on mürgised?»

Tahtmatult olin sunnitud naeratama.

«Vaatasin ise kõik järele, ühtki paha seent ei olnud. Näete, kuidas mina süüan.»

Ja poiss hakkas ahnelt sööma. Algul püüdis ta ennast tagasi hoida, kuid oli nähtavasti väga näljane, sest varsti unustas selle.

«Lugu pole mitte seentes, Petrik, elu on mürgine.»

Poiss ainult vaatas mind imestusega, ent ta ei osanud nende sõnade mõttest aru saada. Ka mina võtsin kahvli kätte. Maitseisin. Seened olid tõega suurepärased. Hakkasin neid üha kiiremini sööma ning seejuures mitte halvema isuga kui Petro.

Pärast õhtusööki seadis poiss end minekule, kuid millegipärast viivitas veel ukse juures. Mina aga olin sellises meeleolus, et kuigi märkasin tema segadust, ei tulnud mul otsekohe mõttesse pärima hakata, mis tal viga on. Õnneks polnud ta just häbelike hulga:

«Lubasite mulle raamatu anda.»

Õnnelikuna astus ta minema, kingitud raamat kaenla all. Ukselävelt hüüdis:

«Homme ajan teid jälle üles. Homme on hirmsasti seeni.»

Poisi sammud vaibusid, vaikivad seinad jäid tasa kuulatama. Võtsin jälle kirja taskust.

See oli Nastusjalt. Avasin ärevuses ümbriku ning lausa neelasin sirgeid, õpilaslikult ilusasti veetud ridu. Tubli tüdruk, Sisalik, alati teab, millal tuleb käsi ulatada!

«Tervitus, Tarass!»

Nähtavasti on sind seal sinu Kovalivkas lausa ära võlutud ja nõiutud, et oled meid vaeseid päris unustanud. Või on kriitikaga sind seal nii oimetuks löödud, et...

Unustasin kõik. Halb tuju oli nagu käega pühitud. Lugesin ja muigasin, siis pahvatasin nagu hullumeelne üle terve toa laginal naerma. «No küll on Sisalik, saatana-hing! Kust ta küll sellest kriitikast teab, kust teab, et on oimetuks löödud?» Jätkasin lugemist, ise naerust turtsudes.

«... veel siinamaani liigutad suud nagu kaldale visatud ahven. Lugesime sinust ajalehe juhtkirjas ja, tõtt öelda, ega kadestanud just. Aga mis siis ikka — oled ise süüdi: jätsid meid maha, eks hoia nüüd saba sorus. Läksid omade juurest ära, nüüd pea vastu, küllap tuleb veel hullematki.»

Kui ettenägelik ta küll on, meie Sisaliku-põnn! Mis tuleb, see tuleb! Õigemini see ongi juba käes, lollike, aga sina muretsed. Ning naersin jälle, kuid nüüd kibedalt, hääletult.

«Ning veel, Tarass, esiteks ära ole põrsas — kirjuta. Ära sunni, et sinust hakatakse siin halvasti mõtlema. Teiseks — ära anna alla, kui vaja piike murda, siis murra. Ning ära unusta, et sul on sõbrad. Kui seda meelepead, on maailmas kergem elada. Tervisi meilt kõikidelt. Ootan vastust.

Sinu Sisaliku-põnn.»

Käisin erutatult mööda tuba edasi-tagasi. «Sinul on sõbrad. Meenuta neid ja kohe on maailmas kergem elada.»

Haarasin kiiresti sulepea, võtsin paberi, hakkasin kirjutama. Kirjutasin kaua. Kirjutasin kõigest, kõigest. Sellest, kuidas siin vastu võeti, sellest, kuidas esimesel koolipäeval ainult neljandik õpilastest kooli ilmus. Ka sellest, kuidas Nedokussiga kõnelesin. Kuidas õpilased kooli kogusin. Kirjutasin kord vihaselt, kord irvitades iseenda ja teiste üle. Jutustasin küttepuudest, Vasja Babaki initsiatiivist, ka Djagili-taadi malakast ja samuti Sjagailo ruunast. Kõige lõpuks kirjutasin Matsko artiklist ajalehes ja sellest, et sain ka oma «matsud». Ühe sõnagagi ei viidanud oma tunnete Jarõna vastu. Ma ainult mõtlesin sellele. Ning kirjutasin, et mul on väga, väga raske, et nii raske pole veel kunagi elus olnud. Tunnistasin ka seda, et mul pole siin nii häid sõpru kui Skrõpalis.

Akna taga oli hakanud vihma tibutama, nutsid pisaraid aknaklaasid. Valgusvihk langes otse välja ning kiskus pimedusest viltused vihmapiiskade kriipsud ja mustpaplite tüsedad tüved, mida mööda roomasid ussina alla veenired. Vaatasin üksisilmi vihmapiisku aknaklaasidel, siis lugesin tahtmatult oma kirja üle.

Lugesin üle ning pikemalt mõtlemata rebisin ta väikesteks tükkideks. Seal oli kirjutatud: «Mul on väga, väga raske.» Sisalik loeb läbi ja on otsekohe siin. Minul aga puudus praegusel momendil veel ainult see. Oodaku veidi, järgmise aastani...

Ning mõtlesin Jarõnast juba rahulikumalt. Mis siis ikka. Täheendab ta polnud minu saatus. Oleme sinuga ühesuguses olukorras, Sisaliku-põnn. Ka minule pandi siin oma kõva saps ära. Eks sa oota, tulen veel sinu kõrvitsaputru sööma... Las ainult Jarõna läheb peast, ta peab ju ükskord ununema. Sõidab oma hallmütsi juurde, saan siis kergemini hingata. Senini aga hingan raskelt! Hea veel, et suutsin end tagasi hoida ja armuavaldusest hoiduda. Oleks alles silmad häbi täis olnud, kas või põgene külast! Aga mis niimoodi viga? On raske-maidki asju üle elatud, saan ehk sellestki jagu. Mõtleks nüüd, valis endale halli papaaha, imetlegu siis seda! Minul pole ei halli ega ka musta mitte, lasen läkiläkiga ringi...

Ajaleheartiklit ma enam ei meenutanud. Häda suur, kui see kõik oleks tõsi, aga vale, nagu tavatses ema

õelda, külge ei kleepu. Ja kui kleepubki, siis kuivab ja pudeneb kui savi maha.

Kirja ma siiski kirjutasin. Lõbusalt ja naljaga pooleks pajatasin, kuidas ma sandarmiks olen muutunud ning surmaga ähvardades lapsed kooli ajan, kuidas mul Pomjalovski bursa eeskujul Homa-taat iga päev alistamataid peksupukis nuhtleb, kuidas kõik ühest minu sõnast värisevad. Kirjutasin, et Kovalivkas on mul hea, sest vähema kui kuu ajaga olen palju kuulsamaks saanud kui Skrõpalis nelja aastaga.

Tasapisi rahunesin, võtsin raamatu. Ehkki kõneldakse, et vihmasel ööl on uni niisama hea kui pärast mooniseemnete söömist, minust oli ta küll seitsme penikoorma taha põgenenud. Alles koidu ajal vajus pea märkamatult raamatule ja jäin tukkuma. Ning nägin und: kas oli see Šuhnovskõi või Gorobets, hiiglasuur kuulipilduja käes, kes astus naerdes minu juurde, seadis lasketoru otse vastu rinda ning vajutas päästikule. Kuulipilduja hakkas tumedalt tärisema, rindu tungisid kuulid, okkalised nagu ohakad. Tõstsin pea. Keegi kloppis aknale.

See oli Petro Kovalets. Ta seisis paljajalu märjal liival ning ilmselt värises. Vihm oli juba lakanud, keset tänavat oli suur loik, taevast kihutasid madalad vihmapiilved.

«Tarass Demõdovõtš! Täna saab hirmsasti seeni: vihma sadas,» hüüdis poiss.

Ent metsa läks ta üksinda. Ütlesin, et olen väga kinni, ja jäin koju.

Nii möödus minu teine uneta öö Kovalivkas.

Silmi pestes vaatasin kogemata peeglisse. Nägin unetusest punetavaid silmi, aukuvajunud, halliks tõmbunud põski ja kitsast kongnina. «Jah, hallmütsist oled sa kaugel!» mõtlesin ma kurvalt.

Olin juba jõudnud, nagu mulle näis, oma õnnetusega leppida. Mis siis ikka, poleks tohtinud armuda esimesest pilgust. Muidu tuleb nagu Julius Caesaril: tuli, nägi... Edaspidi tuleb ettevaatlikum olla... Niisugused mõtted keerlesid peas. Süda aga tõmbles endiselt valuliselt.

Algas uus tööpäev, samasugune kui need, mis olid tagasipöördumatult läinud kaduvikku, ja küllap ka need, mis alles ees seisavad. Lapsed kogunesid kooli, seina taga paukusid ukSED, sumises nagu mesilaspesa. Elu läks kindlalt sissetallatud rada, tõukas tagant ega lasknud teelahkmel seisma jääda.

Ma ei kujutanud endale ette, kuidas astun õpetajate tuppa või vaatan õpilastele silmi. Muidugi olid õpetajad, samuti õpilased, eriti vanemad, seda artiklit lugenud. Nüüd polnud ma nende jaoks enam direktor, vaid inimene, kelle üle võib naerda, keda võib pilgata, kellesse võib suhtuda halvustavalt, sest temast kui kellestki juhuslikust möödaminejast, kes kogemata Kovalivkasse on sattunud, kirjutab rajooniajaleht... Kuidas ennast ülal pidada? Taganeda ma ei kavatsenud, mis ikka, kriitika on kriitika, õige või mitte, ta tuleb kui pill nagu krimp-sutamata alla neelata. Edaspidi võib ainult töö ja elu ise mind puhtaks pesta. Kuidas aga praegu jääb? Hakata end õpetajate ja õpilaste ees õigustama? Ei iialgi! Kes on tark, see mõistab isegi, kellel mõistust ei jätku, mõtelgu, mida tahab.

Otsustasin kindlalt käituda nii, nagu poleks midagi juhtunud. Mina olen direktor, nemad õpetajad ja õpilased. Töö jätkub. Tarvis on tugevdada distsipliini klassides ja ma tugevdan seda. Ka siis, kui mind veel kümme korda ajalehes poriga üle kallatakse.

Õpetajad arutasid midagi elavalt. Kui ma õpetajate tuppa astusin, jäid kõik kuidagi hämmeldunult vait ja vaatasid mind süüdlaslikult. Tervitasin. Otsekohe võtsid end kõik kokku ja hakkasid kiirustades tööle: kes läks korrapidajaks, kes hakkas päevikut või õpilaste vihikuid läbi vaatama. Muigasid omaette: ei tea enam, kuidas niisugusesse direktorisse suhtuda...

Jarõnat õpetajate toas polnud, see rõõmustas mind. Hakkasin Fedir Danõlovõtšiga kõnelema, olin otsustanud tema juurde esimesena tundi minna.

«Aga miks mitte minu juurde?» pööritas Põšna oma silmi. See komme vigurdada, ajada oma värvitud õhukesed huuled torru, venitada jonnakalt sõnu, sobis enam seitsmeteistkümnendaastasele tütarlapsele kui aastates naisele. Ehkki mõtlesin seda, ütlesin kõvasti:

«Teie juurde — järgmisesse või kolmandasse tundi.»

«Siis ma enam ei taha,» hakkas Põšna taas vigurdama.

Teesklesin, nagu poleks ma seda jonnakat väljendust kuulnud. Hanna Ivanivna Svitenko vaatas iroonilise muigega Põšnat. Sellest muigest löid tema rasked läikivad põsed värisema, näis, et need on tal kleepuva moosiga määratud. Krõvohatskid, kõhnad, näljane pilk allmis, sosistasid millegi üle nurgas. Margarõta Vassõlivna Kužel maalis punase tindiga rasvaseid kahtesid ja kolmesid vihikutesse, Panassõk aga vaatas kurvalt kuhugi aknast välja. Võib-olla tuletas meelde, kas ta on teinud kõik, mida äi käskis.

Sisse astus Šuhnovskõi. Oli näha, et ta oli äsja üles ärganud, miskipärast pahur, rahulolematu, nagu tursunud. Pärast tervitust hakkas ta otsekohe ilmastiku, rist-luuvalu ja unetuse üle kaebama.

Helistati tundi. Õpetajate tuppa jooksis korraaks Vasja Babak.

«Kas lähete tundi, Tarass Demõdovõtš?»

«Jah.»

«Ma võtan siis kohe andmed, keda pole kohal, ja saadan brigaadid...»

«Pole ehk tarvis?» püüdsin ma naeratada.

Vassõl Sõdorovõtš vaatas mind uurivalt, läks näost punaseks: «Mõtlete ajaleheartiklit? Kirjutagu pealegi! Meil pole kooliskäimise pärast inimeste ees häbeneda. Ah jaa, unustasin öelda, et Jakiv Stepanovõtš on juba kooli juures ja ootab haigete nimekirja.»

«Kas vankriga või jala?» küsis Šuhnovskõi kõveralt naeratades.

Ent polnud kedagi, kes oleks tema naljale reageerinud: kõik õpetajad, peale Fedir Danõlovõtši, läksid klassidesse. Meie Babakiga ei pööranud sellele tervameelsusele tähelepanu, Orjol aga polnud ilmselt öeldut kuulnud.

Esimese klassi õpilased võtsid meid vastu üksmeelse tervitusega:

«Tere hommikust!»

Nad istusid sirgelt, heitsid vahetevahel minu poole pilke, käekesed olid asetatud pinkidele.

Fedir Danõlovõtš Orjol matsutas vanainimeselikult oma hambutut suud, vaatas armastava pilguga kasvandikke ja küsis:

«Kes meil täna klassis puudub?»

«Kõik on kohal!»

«Galjat pole,» ütles keegi.

«Galja on siin. Ta istus minu kõrvale.»

«Hüva!» ütles õpetaja. «Tähendab kõik on klassis. Nii kirjutamegi.»

Fedir Danõlovõtš märkis midagi kogukasse klassi-päevikusse, vaatas siis minu poole ja küsis:

«Lapsed, kes tuli täna meie klassi?»

«Direktor!» kuuldus argu, hõredaid häälekesi.

«Õige, lapsed. Seltsimees direktor tuli meie klassi. Aga kas teie teate, kes on direktor?»

Ma vaatasin maha. Milleks on seda küll vaja? Ent Fedir Danõlovõtš seletas, et direktor on koolis sama, mis isa kodus, et direktorit peavad kõik austama ja tema sõna kuulma.

Ning edasi ei pannudki ma enam tähele, kuidas tund möödus. Fedir Danõlovõtš oleks nagu mänginud lastega, nemad aga kuulasid teda, täitsid iga tema käsu ning alistasid jäägitult vana õpetaja tahtele.

«Distipliini, Tarass Demõdovõtš, tuleb kasvatada esimesest klassist peale,» ütles Fedir Danõlovõtš vahetun-nis. «Õpilastes tuleb äratada huvi teaduse vastu, seda eriti koolis.»

Mõtlesin nendele sõnadele, neile olin ma ka varem mõelnud ning püüdsin neist reeglina ka oma töös juhin-duda, ent praegu tabasin vana õpetaja sõnades mingi uue mõtte, milleni mul varem oli raske jõuda.

Šuhnovskõi pomises midagi pikalt ja tüütult Hanna Ivanivnale, ta oli käinud esimeses paralleelklassis. Mina ei teinud Fedir Danõlovõtšile mingeid märkusi. Ta nähtavasti tundis ennast üsna hästi ega küsinudki mi-nult midagi. «Teda pole tarvis kontrollida, vaid pigem temalt õppida,» märkisin ma iseendale.

Õpetajate toas lebas laual sedel. Vasja Babak teatas, et täna oli kooli tulemata jäänud üksteist õpilast. «Kas muidu või artikli pärast?» mõtlesin ma kibedusega. See, mis nii suurte raskustega oli kätte võidetud, hakkas vähehaaval lagunema.

Käisin ka Panassõku ja Põšna juures tunnis.

Panassõk, igapäevases elus vaikiv ja hirmunud, oli klassis päris tundmatu. Kõhn, valge pea ja valge näoga, jälgis ta oma selgete silmadega hoolikalt klassi. Ja

ehkki ta kõike tegi kiirustamata, justkui kompamise peale, tundus klassis kord olevat ning õpilased said vajalikke teadmisi. Mõningast ebakindlust ja pinnali-sust õpetaja kõnes ja toiminguis võis seletada ka võõra inimese juuresolekuga klassis. «Asjatult hoiavad poissi teise klassi peal,» tegin iseendale järelduse. «Tarvis on Panassõkuga tõsisemalt tegelema hakata. Temast saab veel hea õpetaja.»

Hoopis teistsuguste mõtetega väljusin ma Antonina Nõkonivna Põšna klassist. Raske oli tema pedagoogilis-test põhimõtetest jagu saada. Korda kolmandas klassis üldse ei olnud, õpilased tegid, mida keegi tahtis. Pööra-mata tähelepanu sellele, et klassis istus direktor, loopi-aid lapsed paberist tuvikesi, nihelesid, sosistasid, vahel aga ka karjusid üksteisele. Õpetajanna kannatas seda kõike stoiliselt. Ainult vahetevahel ta justkui toibus, tagus rusikaga vastu lauda ja palus:

«Vanja, istu! Oksana, ära karju! Ilko, jäta järele!»

Ning kõik see mõjus niisama palju kui herneste vastu seinale loopimine.

Õpilased deklameerisid peast salmi. Deklameerisid kõik ühtemoodi: kiiresti, ilma häält paisutamata, mõist-mata seda, millest jutt oli. Ning peaasi, mida kiiremini ja väljendusvaesemalt laps pudistas värssi, seda suu-rema kiituse pälvis ta õpetajannalt.

Siis loeti. Tegelikult ei loetud, vaid podiseti vahet-pidamata, sisusse pikemalt süvenemata. Mingist loogi-lisest rõhutamisest polnud vähimatki vihjet.

«Tarvis on lugemise väljenduslikkusele tähelepanu pöörata,» mõtlesin ma omaette.

«Noh, kuidas oli?» päris Antonina Nõkonivna viisa-kalt pärast tundi. «Teile vist ei meeldinud? Mina, mõis-tate, valmistusin tunniks ette, kangesti valmistusin ette... Aga teie nii ootamatult... Kas hakkate kriti-seerima?»

Ma ei osanud talle midagi öelda. Ühe sõnaga oli raske ära öelda, pikemaks kõneluseks polnud aega.

«Kõneleme pärast, mõtleme veidi järele. Ka teie mõ-telge, kas teie ise jäite tunniga rahule?»

Jäid neljandat klassid. Ma kavatsesin minna Krõvo-hatska juurde. Mõtlesin, et Šuhnovskõi annab alla ning loobub. Kuid tema, ehkki polnud sugugi rahul, järgnes

mulle kangekaelselt. Mina käisin tundides, et oma kurvameelsust hajutada, tema aga kartis vist, et ma teda hiljem tegevusetuses süüdistama hakkan.

«Kelle juurde teie lähete?» küsis Šuhnovskõi.

«Valige teie.»

«Tahtsin pealekaebajaid kuulama minna...»

Ma värahtasin tahtmatult. Tähendab õppealajuhataja ihub juba Jarõna peale hammast. Ja see olin mina, kes neiu sisse sõi. Ehkki ma teda kohata ei tahtnud, ütlesin:

«Meie soovid on ühte langenud. Ka mina tahtsin neljandasse a-sse minna.»

«Siis minge.»

«Noh, aga teie ju kavatsesite...»

«Palun, olge lahke, ma ei suru peale. Katerõna Dmõtrivna,» peatas ta Krõvohatska, kes parajasti möödus meist koridoris, «tohib teie juurde?»

Klassis istusin ma akna alla. Vaatasin mõtlikult õue, kartes kohata õpetajanna pilku. Miks? Tema on selle kooli töötaja, kus mina praegu veel direktor olen, ja ei mitte midagi rohkem ega vähem. Märkasin lillepeenras Petro Kovaletsi, ta kirjutas parajasti midagi hoolikalt ümber — kolmandas harjutati kirjutamist. Nähtavasti oli tal niiskel lillepeenral istuda külm. «Tarvis on poiss riidesse panna,» mõtlesin ma.

Jarõna oskas valitseda klassi ja iseennast. Geograafiat andis ta nii huvitavalt, et isegi mina jäin kuulama. Jälgisin õpilasi. Nad püüdsid õpetajanna iga sõna. Ainult eelviimases pingis toimus midagi arusaamatut. Seal istus ümaranäoline jässakas poiss. «Kabanets,» taipasin ma otsekohe. Ta oli väga oma isa sarnane.

Poiss askeldas millegi kallal. Vaatasin teraselt ning mõistsin: topib oma jalgu koolipinki. Teda jälgisid need, kes istusid kõrval ja taga, ka eesmised hakkasid tagasi vaatama. Õpetajanna jäi hetkeks vait. Ma ei suutnud end tagasi hoida, vaatasin Jarõnat. Ta jälgis pidevalt ja kannatlikult Kabanetsi. Ka see vaatas vilksamisi õpetaja poole, ent jätkas oma tegevust.

«Kabanets!»

«Ohoh!»

Ta hüüdis niisugusel bassihäälel, et klass naeruga vastas.

«Tõuse, kui sinuga räägitakse.»

«Mu jalad on kinni.»

«Millega?»

«Puhkavad...»

Huvitav tund oli häiritud, katkestatud. Kabanets oli ainult eeslauljaks, kuid leidis ka kaasalaulejaid. Ma veendusin, et töö selle klassiga pole kerge. Oli tarvis mingeid abinõusid tarvitusele võtta. «Ent millest alustada?»

Vahetunnis pöördus Jarõna minu poole.

«Nägite? Ma ei tea, millest alustada...»

«Mõtleme,» vastasin ma. «Arvan, et pihta tuleb hakata Kabanetsist. Teda erilise valve alla võtta...»

«Oi, kas siis maailmas on niisugust jõudu, mis võiks teda mõjutada?»

Minu korteri ukse all tammus Petro Kovalets.

«Vaadake, missuguseid seeni ma sain!»

Ta ulatas mulle korvi, vaatas usaldavalt silma. Ma imetlesin jämedajalgseid tuhkjaspunastes mütsides seeni, poiss aga naeris õnnelikult.

«Kui võib mõjutada seda parandamatut Petro Kovaletsi, kas siis tõesti on teised temataolised alistumatud? On tarvis lapse hing üles otsida.»

Need mõtted otsustasin ma panna täna õppenõukogus arutusele.

Kuid mõte on alles pool tegu. Esimese ja teise vahetuse vahel saabus rajoonist komisjon: Ivan Ivanovõtš Gorobets ja õpetajate ametiühingu rajoonikomitee esimees seltsimees Maletski.

Maletski polnud kaugeltki sümpaatne naine, ning ma teadsin, et tema siiasõit ei tootanud midagi head. Ehkki ta oli üle neljakümne, polnud ta veel abielus, arvata-vasti oma ebameeldiva välimuse pärast. Suur, vasakule veidi viltukistud nägu meenutas kurja nõiä maski; mehelik naine, sinised, peaaegu mustad huuled, mistõttu teda hüüti «mustsuuks». Kollakashallid silmad peitusid sügaval paksudes kottis silmaavades ning vaatasid kõike usaldamatult, kahtlustavalt.

Maletskat tunti rajoonis hästi: kõneldi, et ta kunagi oli olnud õpetajanna, siis püüdnud kodutuid lapsi, tänu

millele need kõik rajoonist laiali jooksid, ning mille üle Maletška oli üsnagi uhke. Pärast seda oli ta pikka aega töötanud kirjaoskamatusel likvideerimisel. Kuigi kõneldi, et rajoonis likvideeriti kirjaoskamatus mitte ainult tänu Maletška jõupingutustele, armastas tema ise, seal, kus seda vaja oli ja kus mitte, kiidelda oma saavutustega ka sellel alal. Käesoleval ajal juhtis Maletška ametiühingut ning teda kardeti kui tuld. Nagu mesilane korjab mett, et seda siis kärgedesse talletada, nii korjas Maletška terve poolaasta vältel rajoonis ringi sõites fakte oma taskuraamatusse, et pärast nendega õpetajate konverentsil välja tulla. Ning häda sellele, kes Maletška «kärgedesse» sattus. Käisid ka salajased kuuldused, et Maletška ettekande põhjal on nii mõnigi saadetud sinna, kust tagasi tulla on raske.

Nähes ametiühinguemandat, ma ainult ohkasin. Mõistsin: ta määrab mu oma vahaga nii kokku, et pärast saad konverentsil ainult punastada...

Viimasel ajal oli Maletška rajooni haridusosakonna inspektori Gorobetsiga liitu astunud. Kuuldused käisid, et see liit polnud juhuslik. Võimaluse korral seletas Maletška asja niimoodi:

«Ivan Ivanovõtš armastab klaasipõhja vaadata. Võtsin ta oma šefluse alla, saab ehk veel inimeseks.»

Šuhnovskõi tervitas komisjoni rõõmsalt, nagu oleks just kalleid külalisi oodanud. Šuhnovska hakkas pärast tervitamist kohe pärima:

«Mis uudist?»

«Näed, tulime teie juurde!» vastas Ivan Ivanovõtš. «Kas see, Eleonora Stepanivna, pole siis uudis?»

Maletška keeras mehelikult mahorkapläru, niisutas oma siniste huultega paberit ning lausus madalal häälel:

«On tähtsaid uudiseid. Ketjag annab asju üle.»

Šuhnovskõi heitis mulle imestunud pilgu ja vangutas murelikult pead:

«Kas Maksõm Ivanovõtši edutati?»

«Kes teab. Võib ka olla...»

«Tuli oblastist ja annab üle,» lisas Ivan Ivanovõtš salapäraselt.

«Kellele siis?» huvitus Šuhnovskõi.

«Oblasti haridusosakonnast saadeti inspektor kohale. Tõsine mees.»

«Meil on see ükskama,» venitas Šuhnovska ükskõikselt. «Määratagu kas või Caesar ise juhatajaks.»

«Ei, ei, ärge te niimoodi kõnelge, Eleonora Stepanivna!» hüüdis Gorobets. «Uus luud pühib uut moodi. Eriti armastab ta eelmiste ülemuste lemmikuid välja süüa.»

Gorobets heitis kiire pilgu minu poole ja hõõrus külmakartlikult käsi.

«Ilmakene niisugune, et ära koera soojast toast välja aja! Oli kogu aeg suvi, nüüd korraga, säh sulle! Sügis.»

Kuni õhtuni kontrollisid Gorobets ja Maletška artiklis avaldatud fakte. Vestlesid õpetajatega, kutsusid taat Homa Djagili välja, käisid külas. Nad külastasid ka Fedir Kabanetsi ja vestlesid Tanja Kovaliga. Ainult mind nad ei tahtnud tähele panna, nagu poleks Kovalivka koolis direktorit olemas.

Alles õhtu eel, köhinud kuidagi süüdlaslikult oma kõri puhtaks, küsis Gorobets:

«Näita oma küttepuid, Tarass Demõdovõtš.»

Viisin ta puukuuri. Laiast uksest lõi meile vastu värske puu ja kasetohu lõhn. Puid oli palju, peaaegu katuseni välja, nad olid korralikult riita laotud ning lausa rõõmustasid silma.

«Puid, annaks jumal ka teistele niimoodi. Ühesõnaga, hästi. Meil osakonnas aga ei ole ühtki halgu. See, ütlen sulle, Tarass Demõdovõtš, on heaperemehelik suhtumine. Talv enam ei hirmuta. Ainult et oli sul nüüd lapsi saagima ja lõhkuma sundida vaja... Eh-he-he, noored kuumad pead!»

Kehitasin õlgu.

Õhtul tuli kokku õppenõukogu. Selle oli millegipärast Šuhnovskõi kokku kutsunud, mina sain sellest alles viimasel hetkel teada. Tuli ka Nedokuss, ilmselt kutsu-mata, sest Maletška heitis õppealajuhatajale küsiva pilgu ning, kui see oli nimetanud Korni Kõrõlovõtši ametikoha, vahetas Gorobetsiga rahulolematu pilgu.

Õppenõukogu koosolekut ei avanud keegi. Esimesena hakkas kõnelema Gorobets ning pärast seda juhatas ka edasi.

Algul inspektor kõneles kahetsevalt sellest, et neil, rajooni haridusosakondade töötajail, ei õnnestu kuidagi täita koolide kontrollimise ja abistamise rasket plaani,

mida nad koostavad pedagoogikateaduse ja -praktika uusimate saavutuste põhjal.

«Saad end just valmis seada, et külastada mõnda kooli ühe või teise küsimuse selgitamiseks, kui tuleb kas suuline või kirjalik avaldus, või mis veel kibedam — artikkel ajalehes. Ja siis tuleb nii inspektoril kui ka ametiühingu rajoonikomitee esimehel keetmine ja küpsetamine jätta kus seda ja teist ning tulekahjupaigale kiirustada. Sest vead tuleb parandada õigeaegselt, et asi «loodusõnnetuseni» ei viiks.»

Maletka lugus midagi hoolikalt ja murelikult oma kulunud, paksust blokknoodist ning tegi mingisuguseid konksukesti eraldi paberitükile.

«Sina, Ivan Ivanõtš, asetad küsimuse liiga lihtsalt, tuleb teravamalt püstitada!» tõstis ta äkki otsustavalt pea, nagu võitlushüüet kuulnud hobune. «Las seltsimehed pedagoogid räägivad...»

Ma ei kannatanud välja, muigas in omaette: oli üldiselt teada, et Maletka räägib ja ka kirjutab «pedagoogiline nõukogu».

«Kõnelgu konkreetset, ilma mingite keerutusteta, kas artiklis toodud faktid leiavad tõestust või mitte?»

Gorobets noogutas alandlikult pead.

«Nii ma seda küsimust ka sean: vahetame mõtteid, püüame asja selgeks teha. Meile, seltsimehed, ei paku huvi olla mingil moel ebaobjektiivsed. Selleks me ka õppenõukogu kokku kutsusime, et selgitada välja täpselt ja objektiivselt, pedagoogilise taktiga, mis siin siis lahti on. Artiklis puudutatud küsimused, ütlen teile, seltsimehed, on tõsised, mitte, et keegi nii mõtleb või teeb nalja. Siin, vennas, lõhnab meie nõukoguliku teadliku pedagoogika sätete rikkumise järele...»

Gorobets kõneles veel kaua niimoodi, kuni lõpuks aetas «küsimuse teravalt püsti».

«Kes võtab sõna?»

Soovijaid polnud. Šuhnovskõi sosistas midagi oma abikaasaga, Krõvohatskid mõtlesid oma lõputut mõtet mootorrattast, Panassõk värahtas ühtelugu, nähtavasti arvas ta kuulvat oma äia võimukat häält, Tiit Nazarovõtš, sulgenud rahulolematult silmad, hõõrus tormakalt oma habetunud lõuga ning kaalus, kas saab täna klaasikese või mitte. Tema abikaasa pilgutas salaja Tšepurile,

Põhna aga pööritas jumalakartlikult silmi ja heitis minule kahetsevad pilke. Ainult Orjol ja Svitenko ning Jarõna ja Margarõta Vassõlivna istusid liikumatult ning vaatasid süngelt ja rahulolematult põrandale. Vasja Babak ei suutnud paigal püsida ja aina niheles. Nähtavasti ihkas ta sõna saada, kuid ei julgenud esimesena alustada, kartuses, et rajooniülemad ta välja naeravad.

Nedokuss näris pahaselt oma lopsakat vurru, paksude kulmude alt heitis ta sünged pilke Gorobetsile.

«Noh, mis siis on, seltsimehed pedagoogid?» pörutas Maletka rusikaga otsustavalt lauale. «Teil on peale puuduste veel kriitika summutamine moes? Või tuleb minul alustada ja teile jutustada, mis teie nina all sünnib?»

«Oleks huvitav, väga huvitav...» tegi Orjol aralt häält.

Ta ei lõpetanud, tõmbudes Hanna Ivanivna hävitava pilgu all tagasi. Ning langetas veel sügavamalt oma küpsekartuliga sarnaneva kuivetanud pea.

Ning Maletka alustas. Ta kõneles mürgiselt, ei valinud oma väljendusi ega pidanud kinni elementaarse viisakuse reeglitest. Ta alustas sellest, et Zalužnõi on noor, veel habemeta, aga juba bürokraat, et piim pole ta huultelt veel kuivanud, aga juba püüab ta oma pedagoogikat ja metoodikat kaela määrada.

Ma lõin põlema. Ent mida rohkem Maletka röökis, seda, endalegi imestuseks, rahulikumaks muutusin. Meenus millegipärast «Häda mõistuse pärast». Alles käesoleval suvel olin selle teose põhjal kursusetöö kirjutanud.

«Mis siis välja tuleb, seltsimehed pedagoogid!» müristas ametiühingu esinaine ekstaasis. «Ajada lapsed nagu sõdurid väevõimuga kooli? Aga kus on siis kultuurmasšiline töö? Tuletage meelde, kuidas revolutsioon toimus? Nüüdastele asjadele tuleb loominguliselt läheneda, ilma viguriteta. Ja siis veel tuldi aga mõttele ja sunniti lapsi mingisuguseid puid raiuma!»

«Põlütehniseerimine,» kõverdas Šuhnovskõi oma nägu.

«See pole see põlütehniseerimine, seltsimees õppealajuhataja!» pörutas Maletka Šuhnovskõile. «Sellest põlütehniseerimisest paistetavad lastel kodus käed, aga

teie annate veel koolis lisa. Ei tule, sõbrad, välja! See asi lõhnab kohtu järele!»

Raevukate silmadega vaatas Maletski juuresolijaid. Olnuks ta kohtunik, siis mitte mind üksi, vaid meid kõiki oleks pokri pistetud.

«Ja siis peksmine! Kas teie, seltsimees Zalužnõi, makstate sellele taadile töötasu laste kolkimise eest? Ja mis sugune taat on välja otsitud — tõeline timukas! Ainult veel punane särk selga tõmmata. Sihuke lööb ühe hetkega lapse seest õrna süütu hinge välja. Ma küsisin temalt: «Kas peksite oma lapselast klassis?» Ja tema mulle: «Mis see, maadam, teisse puutub?» Olete sihukest asja kuulnud? Kui ta rajoonikomitee esimehele niimoodi vastab, kuidas siis veel teistele?»

Surmavaikuse katkestasid mingisugused helid. See oli Nedokuss, kes ei kannatanud Maletski emotsionaalset kõnet välja ning hakkas naerust ning kõhast läkastama.

Maletski sattus hetkeks segadusse, siis lõi ta silmi vihaleek põlema.

«Mis teile siin nalja teeb, seltsimees esimees? Te ei näe selles loos sugugi parem välja kui tema...»

Energilise meheliku liigutusega osutas Maletski minu poole. Kuid ma ei tundnud hirmu. See tegi pigemini nalja, ehkki ma polnud just niisugustes naerukrampides kui Nedokuss.

Korni Kõrõlovõtš ei lasknud Maletskal lõpuni kõnelda. Ta tõusis püsti, tahtejõuline, kahvatu näoga, katkestas poole noodid pealt kõha, puuris oraatorisse oma mustad vihased silmad.

«Ma ei tea, seltsimehed komisjoniliikmed, mis teid meie Kovalivkas nii väga ära on pahandanud? Te ei ole rahul, et lapsed käivad koolis? Ütelge siis niimoodi välja, et saaksime protokolli märkida. Kirjuta, Vasja!» noogutas Nedokuss Babaki suunas.

Maletski istus ootamatusest, vaatas väljakutsuvalt Gorobetsi poole.

«Siin on õppenõukogu, seltsimees esimees,» põikas too närviliselt vahele.

«Näen, et nõukogu. Ainult, kas see õige nõukogu?»

Kõigi kohalolijate pilgud olid suunatud Nedokussile: ühed vaatasid teda imestuse ja hirmuga, teised valmustusega.

«Sihuke sa siis oled, Korni Kõrõlovõtš,» mõtlesin mina. «Tubli mees! Kangelane!»

Tema aga müristas oma sügava bassiga.

«Tähendab te olete siis selle poolt, et lapsed ei käiks koolis? Meie, rumalad, aga hingasime kergemalt, et ka selles liinis nüüd kord majas.»

«Politseimeetoditega!» hüüdis Maletski.

«Meie näeme kohapeal paremini, missugustega,» vangutas Nedokuss pead. «See rohkem külanõukogu mure ja mitte teie.»

Maletski kirjutas midagi kiiresti ja vihaselt oma taskuraamatusse.

«Lapsed lõhkusid puid? Aga need on sihukesed lapsed, et anna aga kirves pihku ja käsk kätte, raiuvad ühe päevaga tee läbi metsa rajoonikeskusesse. Neil on konte tarvis sirutada, oma jõudu näidata, teie aga valate nende pärast pisaraid, nagu oleksid nad alles mähkmeis imikud.»

Ei Gorobets ega Maletski ei katkestanud enam Nedokussi, näha oli, et nad ignoreerivad tema väljaastumist.

Tulise sõnavõtuga esines Jarõna. Ma ei teadnudki, et ta on nii hakkaja ja nii otsustav.

«Te kõnelete solvavalt meie direktorist, aga meie, õpetajad, võime öelda teile otse näkku — Kovalivka on pikki aastaid niisugust direktorit oodanud.»

«Ärge te kõige nimel allkirja andke,» pomises Tšepur.

«Ei kavatsegi seda teie eest teha,» torkas Jarõna vastu. «Ega te väike ole, võite ise enda nimel sõna võtta.»

Tšepur sõna ei võtnud. Ent tema repliik ei läinud komisjoniliikmeil kõrvust mööda.

Hiljem ei rääkinud enam keegi. Gorobets tahtis juba õppenõukogu koosolekut lõpetada, kuid takistasin teda:

«Ehk lubate ka kohtualusel?»

Gorobets heitis pilgu Maletskale.

«Palun.»

Alustasin olukorrast koolis. Ei astunud meelega vaidlusse. Märkisin ainult, et kõik õpilased on koolis. «Eile oli neid 99%. Täna — 92%. Ehk on see juba artikli tulemus? Elu ise õpetab ja näitab, kus tõde on.» Ütlesin ka seda, et praegusel momendil on koolis kõik vajalik

olemas. Ja mitte pisipuudustest ja vigadest ei tule kõnelda, vaid distsipliini tugevdamisest ja esimeste saavutuste hoidmisest.

«Peaksite meile nõu andma, seltsimehed rajoonist,» pöördusin ma komisjoni poole, «kuidas äratada õpilaste huvi kooli vastu, teaduse vastu. See on meil kõige väärtusam küsimus.»

«Õigus!» toetasid mind õpetajate hääled.

Gorobets hakkas toolil nihelema.

«Lahendage ise need küsimused, näete kohapeal paremini. Meie kohustustesse see tänasel päeval ei kuulu. Ma arvan, mõtlen, et Marfa Denõssivna,» see käis Maletska kohta, «jagab minu mõtet. Kontrolli tulemused näitavad, et artikkel on täiesti õige. Hakkame nüüd lõpetama, sest aeg on hiline.»

Millega õppenõukogu algas, sellega ta ka lõppes. Üksteisele pilke heites ja õlgu kehitades läksid hämmeldunud õpetajad laiali.

Me väljusime Kornii Kõrõlovõtšiga viimastena. Maapinnale vajus raskelt sügisene öö. Uduselt vilkusid pimeduses tulukesed. Oli kuulda Šuhnovska naeru, komisjon oli siirdunud nende juurde öömajale.

Läksin Nedokussi saatma. Ta oli siin ainuke inimene, kellega tundsin end rahulikuna ja vabalt.

Mõnda aega kõndisime vaikides. Siis pahvatas Kornii Kõrõlovõtš järsku kõlavalt ja nooruslikult üle kogu küla naerma.

«Küll see mustasuuline on meie vastu mürgine! Oleme kadunud vennad, Tarass!»

«Noh, teil pole midagi, aga minul võetakse pea ot-sast.»

«Lased enneaegu pilli lahti,» summutas Nedokuss naeru. «Ega kurat pole nii hull, kui teda kujutatakse. Ja mustsuud me ka veidi tunneme. Kuidas tema teie suguseid õpetajaid juhib? Teie hulgas on ju küllalt tarku inimesi, nende üle aga sihuke puupea. Anna teie sugusele voli, keerab kõik pea peale. Käre eit, aga loll kui saabas. Võtaks keegi ta ometi ära, ajaks totruse

peast minema. Ainult ütle, vennas, kes tahab end sihu-keste nõiaga siduda. Jääbki teine vanatüdrukaks.»

Ma vaikisin ja mõtlesin oma mõtteid. Nedokuss arvatavasti märkas minu rusutud meeleolu ning patsutas mulle oma raske käega õlale.

«Ära kurvasta, kasakas! Öeldakse ju: küll läheb! Aga sina oled, jumala eest, tubli mees! Ei hakanud end õigustama ega väljapääsu otsima, ajasid küsimuse nagu tarvis püsti. Andke nõu, ütlesid. Aga neil, vennike, kuigi nad rajoonis oma pükse kulutavad, pole peas tarkuseraasugi. Missugust nõu võib see Gorobets sulle anda? Ta mõtleb ennemini pooleliitrisest. Ülemöödunud aastal roomas teine meil savimudas käpuli ringi. Olgu Šuhnovskõile tänulik, et see ta ära koristab ja Šuhnovska pärast püksid puhtaks tegi. Kurat teab, mis see on, tuleb teine siia õpetama, kuidas kolhoosnikutega rääkida. Aga mina, jumal tänatud, kõnelen nendega juba revolutsioonist peale. Ja kuulavad teised...»

Nagu teatepulka edasi andes saatsid koerad meid oma klähvimisega õuest õueni. Lõpuks jäime esimehe maja ette seisma.

Nedokuss ei jätnud kohe hüvasti.

«Vaatan neid sinu inspektoreid ja mõtlen...» Kornii Kõrõlovõtš hakkas kiirustamata endale paksu suitsu keerama. «Kelle saatana jaoks sihuksi seal haridusosakonnas hoitakse? Pole neist asja ei koolis ega väljaspool kooli. Enne revolutsiooni, mäletan, kui mina veel õppisin... Noh, levis kuuldu, et inspektor sõidab meie juurde. Fedir Danõlovõtš oli ärevil, Hanna Ivanivna värises ja ka meil käisid külmajudinad üle selja. Pandi meid kooli juurde ritta seisma, seisame, ootame. Ootasime hommikust lõunani. Kuni need kellukesed, hellakesed, helisema hakkasid... Ja seal lendaski troika õuele; hobused nagu kuradid, sõõrmetest ajab suitsu välja, vankril küüdimees — habe valge, taga — istub inspektor. Prillidega, musta habemega, hõbedane kepp käes. Troika jäi seisma, inspektor ronis vankrilt maha, astus meie juurde. «Tere, lapsed!» Piuksusime midagi vastu. Ta käis koolis uhkelt ringi, istus tundides. Aga meie olime vagusi kui hiired, ei sõnakestki. Meie õpetajad olid nagu ristilt maha tõstetud: autoriteet! Tema kätes oli kõik...»

Korni Kõrõlovõtš tõmbas suitsu sügavale, sülitas läbi hammaste.

«Ja mis praegu on? Mis autoriteet see Gorobets on? Tuigerdab koolis kortsunud pintsakuga ringi, nina punane peas. Aga kas ei või siis niimoodi teha, et inspektor oleks tõeliseks riiklikuks autoriteediks? Et nii õpetajad kui õpilased tunneksid — see on jõud! Et iga tema sõna oleks seadus, iga välja öeldud mõte — tarkus.» Nedokuss ohkas raskelt. «Ütle siis, nõukogude võimu võitlesime kätte, kirjaoskamatusel likvideerisime, aga tõelist inspektorit pole võimelised paika panema. Oleme rahul sellega, mis teistele enam ei kõlba.»

Vaikisime tükk aega. Täna õhtut ei tahtnud enam meenutada. Jutt kaldus mujale.

«Tuleb välja, et ka teie õppisite Fedir Danõlovõtši juures?»

«Aga kelle juures siis! Nad on meil nelikümmend aastat.»

Nedokuss pahvis suitsu, meenutas. Kovalivka külanõukogu esimehe elu polnud kerge.

Kogu imperialistliku sõja oli ta mööda kaevikuid roomanud. Kaevikuis sai ta bolševikega tuttavaks. Võttis osa veebruaripöördest, tuli siis oma külasse, oli partisaaniks. Töötas revolutsioonikomitees.

«Nii ma läbi elu põrutangi. Kuigi mõni mind külas ei armasta, aga valivad ikka. Teavad, et asjata ma kellelegi halba ei tee.»

Jutustades oma elust, Nedokuss nagu sidus nähtamatute niitidega minu hinge enda omaga. Olin erutatud, minu rinda paisutas uhkus: niisugune inimene austab mind, usub minusse. Mis loeb mulle mingi mustsuul! Kui ainult õnnestuks koolis distsipliin jalule seada, lastes õppimise vastu huvi äratada...

Aga Nedokuss nagu mõistis mu mõtteid.

«Ei tea, kuidas ja mismoodi sulle nõu anda. Sellest on palju aega möödas, kui ise õppisin. Väga palju. Tolal oli meid, õpilasi, vähe, aga kooli me armastasime. Aeg polnud muidugi see mis praegu, aga teaduse järele janunesime kõik. Mäletan, Fedir Danõlovõtš kogus meid pärast tunde kokku, luges raamatut. Krahv Tolsstoi Kaukaasia vangist ning kalast ja kalamehest. Huviavalt kirjutatud. Ikka vägevast oskas Puškin kirjutada,

ehkki oli rikaste klassist. Fedir Danõlovõtš loeb, meie istume ja aina kuuled, kuidas pisarad tilguvad, tilk, tilk... Aga kui «Kobsaari» lugema hakkas! Need sõnad helisevad mul praegugi kõrvus: «Igal on oma saatus ja oma avar tee.» Ei, Tarass Demõdovõtš, ei praegu osata kirjutada nõnda nagu Ševtšenko! Lehitsesin hiljaaegu teie raamatuid, mida lapsed koolis loevad, vähe on seal Tarass Ševtšenkost, kõik on mingisugused uued lood. Kui nad siis ka kirjutaksid miskitmoodi, aga keerutavad kokku nii, et murra või keel ära. Ent Ševtšenko kirjutas, küll kirjutas!...»

Taevas olid pilved laiali valgunud, silmapiiri taha vajunud. Nagu soovides meie jutuaajamist pealt kuulata, tuli pilvede vahelt salaja nähtavale veidi kahanenud kuu. Nedokuss märkas teda kohe, tervitas Ševtšenko sõnadega:

ja ühtviisi sindki, valgepalgeline,
üle sinitaeva ju kannab see kõik;
jõgedesse vaatad läbi uduvine
ja põhjatut merdki valgustab su läik.
On tuttavad sulle Baabüloni kojad,
saad nägema seda, mis teevad me pojad.

Seisin ja kuulasin, kartes liigutada. Jah, sihuke ta on, see Korni Kõrõlovõtš!

Nedokuss aga ohkas ja keeras jutu mujale.

«Vahel juhtus, et Fedir Danõlovõtš hakkas meiega laulma. Ta oli siis noor, võib-olla nii nagu sina praegu, vennas, hääli oli tal kõlav, mahlakas. Hakkab meiega ööst, taevatahtedest, praksuvast pakasest laulma. Kui jõuame selle kohani...»

Nedokuss kõhatas, tegi kõri puhtaks ning laskis sügaval bassihäälel tulla:

«Kõndis poisikene tänaval,
üieni sinine ja värises.»

Ilmselt polnud Korni Kõrõlovõtš ka lapsena mingi laulja, tema esituses laul ei kõlanud eriti väljendusrikkalt, kuid ta laulis hingega ja tundeliselt.

«Kui selle kohani jõuame, hakkab poisist nii kahju, et hakka või nutma...»

«Sihukesi poisse on ka tänapäeval olemas, Korni Kõrõlovõtš,» sõnasin. «Kaugele pole just tarvis otsima minna.»

Nedokuss pöördus vastu tahtmist luulemaailmast tegelikkuse juurde.

«Kuhu sa nüüd keerad, Tarass, ei taipa?»

«On sihuke Petro Kovalets...»

«Ah Rajakas! On jah sihuke isikus. Minu teada löödi ta ju koolist välja?»

«Seda küll. Aga nüüd kuulab poiss kooli juures umb-rohu sees tundi. Laps tahab õppida, aga teda pandi parandamatute nimekirja.»

Hetkeks ujus kuu pilve tagant välja. Nedokuss seisis, jalad harkis, pea langetatud.

«Aga hääl on saatanapoisil nagu kelluke!» ütles ta vaimustatult. «Elav teine nagu tuulispask. Noh, aga mis tal muud jääb: ema suri, isa võttis teise, unustas lapse, pörutas laia ilma.»

«Mõtlen poisi riidesse panna.»

«Õigesti mõtled. Ja kooli vaja teda võtta, las õpib.»

Kooli kohta ei ütelnud ma midagi. Mul oli oma plaan «parandamatu» kasvatamiseks. Mõtlesin ainult, kas mul lastakse see ellu viia?

Jätsime hüvasti. Olles juba väravas, hüüdis Nedokuss:

«Unustasin öelda. Kõnelesin vana Kabanetsiga. Vastik vanamees! Ütles: «Saatsin kooli, käigu seal või pea peal.»»

Koduteel mõtlesin Nedokussist. Oleks temasugusel peenehangelisel inimesel veel haridust olnud! Kuid ka ilma hariduseta on ta Gorobetsist arukam.

Meenutasin, kui soojalt Nedokuss oma õpetajast kõneles. Nelikümmend aastat töötab Fedir Danõlovõtš, oskab võluda laste südameid. Kuidas ta täna ütles: «On tarvis äratada huvi nii õppimise kui ka kooli vastu.»

Ootamatust mõttest jäin koguni seisma. Oota, oota! See on ju vastus minu kõige valusamale küsimusele! Las nad seal kontrollivad, kas võtsin kasutusele sandardimeetodid või mitte, mina aga pean lahendama kõige tähtsama: kutsuma õpilastes esile armastuse kooli ja õppimise vastu.

Kooli ülesanne on mitte ainult õpetada, vaid ka kasvatada. Aga kas Kovalivka kool kasvatab? Olite tunnid ära ja minge, lapsukesed, koju. Aga kas koolis on laulukoor, muusika- või kirjandusring?

Olin sunnitud tahtmatult punastama. Olin ju ka ise

need unustanud. Küttepuudest olin mõelnud, kooliskäijate protsendist ja plankaiast samuti, aga need unustasin.

Kooli juurest kostsid mingisugused hääled. Astusin õue. Šuhnovskõide aknad olid valged, kuuldus Eleonora Stepanivna kõlavat naeru.

Maja juurest, kus elasid teised õpetajad, eraldus mingi vari ja hakkas mulle vastu tulema. Ma pöörasin kõrvale.

«Tarass Demõdovõtš!»

See oli Jarõna hääl. Tundsin, nagu oleks keegi mulle ämbritäie külma vett kaela valanud. «Mida ta tahab? Kaasa tunda? Pole õige mehe peale sattunud, siisuguse artikliga mind juba jalust ei raba!»

Ma ei hüüdnud vastu, vaid liikusin mööda õue edasi Šuhnovskõide majast mööda. Sealt pahvatas samal hetkel:

«Vana mees, kuri mees!»

Eleonora Stepanivna laulus polnud seda tuld ja kirge, nagu siis, kui ta mulle oli laulnud. Nähtavasti oli ta kellegi palvele järele andnud, ent laul ei õnnestunud. Ta jäi vait, kõneles midagi enda õigustamiseks. Siis kuuldus Ivan Ivanovõtši joobnud kähisev hääl:

«Seal Siberis Baikali taga...»

Ent ka temal ei tulnud midagi välja. Ei tea isegi, oli ta liiga vähe või liiga palju joonud, või oli Maletska Gorobetsi koguni kuue hõlmast sakutanud. Kiirustasin koju. Ei süüdanud isegi lampi põlema, riietusin kiiresti lahti ja kukkusin voodisse.

«Aga miks ta mind ikkagi hüüdis?»

Sel ööl magasin nagu kott.

Teisel päeval sõitis komisjon märkamatuks ära. Šuhnovska, kellega hommikul juhuslikult kohtusin, ütles:

«Paha inimene on see Maletska. Gorobetsile rääkisime Mõšaga augu pähe, see aga jäi oma juurde kindlaks: «Faktid leidsid tõestust.» Öeldakse ju, et vanatüdruk.

Oleksite ometi talle veidi austust avaldanud, võib-olla oleks teine siis leebem olnud.»

Astusin õue ja hakkasin õpilastega juttu vestma. Pärisin neilt pioneerirühmade töö kohta, kooliringide ja isetegevuse kohta. Lapsed vastasid meelsasti. Tulin kiiresti järeldusele: neil on koolis igav. Istuvad oma tunnid ära ja koju. Seal aga emad kas panevad tööle, et kaotatud tasa teha, või otsi ise endale meelelahutust. Raamatuid on raamatukogus vähe ning needki on loetud, mitu korda loetud.

«Aga kas te laulda oskate?»

Vaikivad, välgutavad kavalaid silmi.

«Kas teil laulukoori on?»

«Me laulame Jarõna Ivanivnaga klassis!» hüppas välja sinisilmne tüdrukuke, elav kui leevike.

«Ka meie laulame klassis.»

«See on klassis. Aga kui organiseerime koori. Hakkame igasuguseid laule laulma. Sõidame rajooni olümpiaadile. Huvitav, eks?»

«Huvitav,» nohistasid lapsed, vaatasid üksteisele otsa. Näha, et ei uskunud.

«Tõstke käed, kes tahab kooris laulda.»

Käekeste mets. Naer. Silmis uskumatus.

«Siis hakkame kohe laulma. Tahate?»

Turtsatused. Keegi möögis nagu oinas. Temale vastati lambamäägimisega. Läksin oma tuppa, haarasin viiuli.

Lapsed võtsid viiuli vaimustatud hüüetega vastu. Vaatasid huviga, palusid: «Mängige.»

«Kas laulma hakkate?»

«Mida?»

«Seda, mida oskate.»

Valiti kaua. Ühed oskasid ühte, teised teist laulu. Lõpuks oli kõigile meele järele Ševtšenko «Testament». Mulle meenus eile jutuaajamine Nedokussiga, muigasin, puudutasin poognaga viiulikeeli. Laias, lapsi tulvil koridoris muutus surmvaikseks. Ainult viiul laulis kurvalt, haledalt. Mängisin ühe salmi, siis teise, kuid minu lauljad vaikisid. Lakkasin.

«Kui tore!» hüüti. «Mängige veel!»

«Ma võiksin kogu elu kuulata!» Seda ütles Petro Kovalets. Viimasel ajal oli ta nii julgeks muutunud, et astus isegi kooliruumidesse.

«Noh, siis alustagem! Kõik korraga! Üks, kaks, kolm...»

«Kui ma suren, siis mind matke...»

Algul järgnesid viiulile ainult mõned arad tütarlastehäälled, siis liitusid nendega veel teised, keegi poistest võttis viisi nii kõlavalt ja puhtalt, et see kõlas nagu vilepilli trillerdus. See oli Petro Kovalets.

Hetke pärast laulsid kõik. Kes õigesti, mõtlikult, kes ajas nagu herilane omaette joru, kes aga proovis isegi «lamba moodi». Ent sellele pöörutati otsekohe ribide vahele ning sunniti vaikima.

Õpilased tulid kooli, võtsid hämmeldunult mütsid peast, kuulatasid ning hakkasid laulma. Imestunult astusid ringi ka õpetajad: neile oli see nähtavasti ebatavaline, nad tammusid jalalt jalale, vaatasid üksteise otsa.

Laulsime veel mõned laulud. Klassidesse mindi erutatult, rõõmsalt. Midagi uut ja huvitavat oli tulnud ellu.

«Mis sa arvad, ega laulukoor just paha oleks?»

«Ja kui veel orkester! Küll siis alles oleks!»

Esimesse vahetusse jäi palju õpilasi tulemata. Artikkel andis ennast tunda. Otsustasin ise mõnede laste juurde minna ja kutsusin vanempioneerijuhi endaga kaasa.

«Teil kukub ilusasti välja!» oli Vasja Babak minu muusikast vaimustatud. «Hakkame teid pioneerikoondestele kutsuma.»

Mul oligi just sel teemal tarvis temaga kõnelda. Hakkasin küsitlema Babakit, kuidas ta möödunud aastal oli pioneeritöö organiseerinud.

«Meil pole tingimusi,» ohkas Vassõl. «Kool töötab kahes vahetuses, ruumid on kinni.»

«Kuidas nii, meil on ju teises vahetuses mitu vaba ruumi.»

«Aga väikesed segavad suuri, see on esiteks, teiseks, vanematel pole aega.»

«Aga ikkagi, kuidas te oma tööd teete?»

Näis, et Vassõlile polnud need küsimused just meele järele. Ta seletas kaua ja segaselt, ent kõik viis ühele ja samale välja: vahetevahel kutsuti koondused kokku, organiseeriti mängu, mõnedes klassides anti ka seinalehte välja.

«Aga kes siis pioneerijuhid on?»

Möödunud aastal olid pioneerijuhtideks õpetajad, mõned kommunistlikud noored — kolhoosnikud, küla raamatukoguhoidja ja kaks õde haiglast. Raske oli niisuguseid pioneerijuhte juhendada. Nüüd kavatses Vasja määrata pioneerijuhtideks kaheksanda klassi õpilasi.

«Meil on seal tublisid kommunistlikke noori.»

Tundsin juba peaaegu kõiki kaheksanda klassi õpilasi. Nende hulgas oli ka kogenud inimesi, kes kaks või kolm aastat tagasi olid seitsmenda klassi lõpetanud. Poistel olid lopsakad juukseahlud, tüdrukud — enamasti meheleminekuealised.

«Kes näiteks?» ajasin ma Vasja ummikusse.

«Ma pole veel konkreetset mõelnud, pole aega olnud, kuid mõtlen, et võiks kas või teda... Nestor Kuželil.»

Nestor Kuželil, kolhoosi esimehe lihasel vennal oli aastaid kakskümmend ja veidi ülegi. Ta oli tusane, äkilise loomuga ning näis, et kogu aeg millegi üle pahane.

«Kas ta oskab siis laulda, tantsida?»

«Ei. Ta tegeleb rohkem poliitikaga. Tema, teate, Tarass Demõdovõtš, loeb poliitringis filosoofiareferaate.»

«Näed. Ja tahad teda pioneeride juurde panna. Nad ju muutuvad kuivkrõmpsudeks selle filosoofi käes, jooksevad nagu hiired kassi eest laiali.»

Vasja pani helisevalt naerma.

«Muidugi jooksevad! Tema nendega jännata ei armasta. Kui midagi pole tema meele järele, siis rusikaga lagipähe.»

«Vaata siis. Tuleb hoopis valida lõbusaid ja kannatlikke noori, häid organisatooreid, tõelisi mängujuhte. Pioneerid pole ju vanad inimesed, nad alles vurrudeta, armastavad lõbutseda.»

«Hüva, Tarass Demõdovõtš. Valin välja. Meil on niisuguseid.»

*

Astusime Martõn Kvotška juurde sisse. Viimastel päevadel käisid tema tüdrukud jälle ülepäeviti koolis.

Kodus leidsime eest Martõni naise, tüdrukutest ümber piiratud. Kvotška emand — kuivetanud, mitte enam noor naine, laiade lopsakate kulmudega, mis olid ta kotkanina kohal kokku kasvanud, võttis meid niisuguse

pilguga vastu, et me tahtmatult lävele peatuma jääme. Ta toitiski parajasti pisikest. Paks tüdrukuke hoidis mõlema käekesega kortsunud tõmmut rinda ning imes kiiresti ja ahnelt, vaadates imestunud silmadega ootamatuid külalisi. Hakkasime kohe oma tuleku põhjusest kõnelema.

«Kas siis seadus polegi muutunud?» katkestas Martõni naine meid imestunult. «Kõneldi isegi, leht olla kirjutanud, et lapsed pole enam kohustatud koolis käima.»

Seletasin kannatlikult, et see pole õige. Naine rebis kiirustamata tüdruku rinna küljest lahti. Tüdrukuke haakis mõlemad käekesed põue ega tahtnud ema lahti lasta.

«Öökull, võta Vainukägu oma kätte!»

Mind oleks nagu keegi piitsaga löönud.

«Mis te ometi lapsi narrite? Kas neil siis nimesid pole?»

«Aga nii on lihtsam,» lõi naine ükskõikselt käega. «Kuni veel meelde tuleb, kuidas ühe või teise nimi on... Nad ise annavad üksteisele hüüdnimesid. Näiteks see, kõige väiksem, viriseb nõrgakene teine, roomab kogu aeg mudasena ringi, seepärast hakkasimegi vainukäoks kutsuma.»

Ta vaatas hellalt ja armastavalt pisikest.

«Noh! Röökima pistsid, kägu niisugune. Ei ole! Hunt sõi tissi ära.»

Mina olin mures oma käigu eesmärgi pärast.

«Loodan, et teie tütreid hakkavad nüüd iga päev koolis käima.»

«Oi, isake-arimsake,» pani Martõni naine seletama. «Ehk tuled kuidagi ilma minu omadetagi toime! See, kes esimeses käib, selle vastu ma ei ole, see, kes kolmandas — samuti. Aga need kaks suurt — las teenivad endale leiba. Lapsi on meil tare täis ja taadi tervis pole suurem asi. Ta on juba nii viletsaks jäänud, et isegi laps võib ta pikali lükata. Lasi ennast selle härjavankri peale tööle panna, nüüd ei tea, kuidas teda laudast välja saada. Sa ei usu, vennas, ta seletab härgadega kui inimestega. Mina aga istun selle pesakonnaga kodus. Ma mõistan: su tasu jääb väiksemaks, kui kõik lapsed ei tule kooli, kuid egas seda paljudest ole — mõne rubla võrra?»

Pahameel hinges, seletasin Martõni naisele, et ega ma isikliku kasusaamise eesmärgil tunne tema laste pärast muret.

«Meie oleme kirjaoskamatud ja ka elame.»

«Jah, nii te siis elate. Isegi lastele panite linnunimed ja olete selle üle veel uhked!»

«Oi, vennake kallikel!» hädaldas Martõni naine. «Kas ma siis ise ei näe, et see pole elu ega kedagi. Aga mis siis teha, kui mulle pole seda kirjatarkust õpetatud ja mehe sain ka veel sihukese tossikese.»

«Siis mõelge ometi oma tüdrukute peale. Nad on ju teil toredad...»

Martõni naine pühkis kaua rätiotsaga nina ja silmist rõõmupisaraid. Lapsed olid vagusi jäänud. Isegi kõige väiksem lakkas häälitsemast.

«Toredad. Hästi toredad need haisevad käod...»

Veel kaua kauples ta endale õigust ühte tütar, kuuenda klassi õpilast, kooli mitte saata. Lõpuks nõustus:

«Käigu pealegi kuni soe, küll talvel saavad istuda ahju peal nagu kanad õrre otsas. Kust ma neile nii palju saapaid võtan?»

Ohkasin. Ei, arvatavasti ei suuda ma surmani neid sekkeldusi unustada.

*

Pöördusin koolimajja tagasi ja hakkasin otsekohe Fedir Danõlovõtši minuga ühte nõusse agiteerima:

«Kõneldakse, et teil on ilus lauluhääl, Fedir Danõlovõtš.»

Temale rajasingi ma oma lootused. Vasja Babak oli mulle kõnelnud, et ükski meie õpetajaist ei oska ei koori ega orkestrit juhatada, või isegi mõnda laulu maha laulda.

«Oli, Tarass Demõdovõtš, oli küll, kui ma teie aastates olin. Nüüd aga on ainult kähin järel.»

Viisin jutu mujale. Kartsin vanataati liialt ehmatada. Võib-olla leian ma ka temale veel õige «pedagoogilise» lähenemise.

Läksin kuuendasse klassi tundi, heitsin pilgu akna poole. Parasja Kvotška vahtis mind oma ümmarguste silmadega. Alustasin tundi ning kutsusin tüdruku otsekohe tahvli juurde.»

«Ei tule.»

«Miks siis?»

«Ei taha.»

«Miks sa siis kooli tulid?»

«Ema ajas, sellepärast tulingi. Aga õppima ma ei hakka, tehke, mis tahate.»

Ning võttis jälle tikkimistöö kätte.

Astusin tema juurde ja vaatasin seda käsitööd. Nägin, et ta õmbleb ristpistes käterätti.

«Tikid küll, aga kukub inetult välja.»

«Nii nagu oskan.»

Ma mõlgutasin mõtteid selle üle, mida tüdrukuga teha. Aga mis siis, kui organiseerida koolis käsitööring? Järóna oskab ilusti tikkida.

«Mis siis ikka, Parasja,» ütlesin talle. «Kui sa õppida ei taha, siis õpetame sind vähemalt tikkima.»

«Kuidas?» küsisid juba kõik tüdrukud kooris.

«Sellest kõneleme teine kord.»

Tunni lõpuni istus Parasja mõttes ega tikkinud enam. Kogu tunni jälgis ta iga minu liigutust, kui ma aga pilgu temale suunasin, pööras pea otsekohe kõrvale. Karakteriga tüdruk. Kuidas aga sellest karakterist küll jagu saada, see oma tahtele allutada?

Otsustasin veel täna kõik õpetajad sõbralikuks vestluseks kokku kutsuda ja nõu pidada. Ent seda kavatsust ei õnnestunud mul täide viia.

Õpetajate toas lebas telefonogramm. Nähtavasti olid õpetajad sellega juba tutvunud ning peenetundeliselt toast lahkunud. Ainult Tšepur istus lööbakil direktori laua taga ning ajas hambad häbematult irevile.

«Säh, siin on sulle käsk tulnud.»

Telegrammis oli öeldud: «Käsin Kovalivka keskkooli direktoril Zalužnõil ilmuda homme rajooni haridusosakonda. Juhataja Budjak.»

Pistsin telegrammi rahulikult tasku. Vaatasin tähelepanelikult Tšepurile otsa.

«Muide, Mõkola Ivanovõtš, miks te nii bürookraatlikult oma töösse suhtute?»

«See tähendab?» kissitas Tšepur oma ilusaid silmi.

«See tähendab, et tulete kooli alles siis, kui kell heliseb, koolist lahkute samuti koos kellahelinaga. Kas te ainult õpetate või ka kasvatate lapsi?»

Ta vaatas mulle kaua otsa. Tema pilk muutus iga hetkega: silmad läksid kord ümmarguseks, kord tõmbusid kinni. Lõpuks sõnas ta tumedalt:

«Mine sa, tead kuhu, direktor! Sõida kõigepealt ise aru andma, siis nõua teiste käest. Palju on teid siia siginenud...»

Suutsin vaevu end vaos hoida. Vastasin rahulikult, kuid kindlalt:

«Ärge muretsege, Mõkola Ivanovõtš, küllap mina juba aru annan. Kuid teid palun olla õpetaja ja oma kohustusi tõsiselt võtta. Selge?»

28

Jõudsin rajoonikeskusesse, tillukesse vaiksesse linnakesse, kus paljudes kohtades oli kõnnitee purunenud, ja tundsin korraga, et maale on kindlal sammul astunud sügis. Noored puud linnapargis olid kurvalt langetanud oma kollased kõrvarõngad, jalge alla oleks nagu keegi peotäied vaskviielisi puistanud. Ühekordsete korralike majakeste akendel punetasid isuäratavalt punapõksed õunad ja pudelid nalivkaga. Turule veeresid vankritäied kapsaid ja peete, turuplatsi kohal lendas parvedena varseid.

Läksin otsekohe haridusosakonda.

Tänav, kus osakond asus, oli vaikne ja inimtühi. Süda tõmbles valuliselt, mõtlesin: «Kohe näen sissepääsu ees tuttavaid direktoreid.» Ent polnud kedagi. Tähendab ma polnud nõupidamisele kutsutud. Viimane lootus oli purunenud, raske eelaimdus ängistas rinda.

Ivan Ivanovõtš istus oma kohal. Tädi Liida, ebamääras vanuses, suurte sarvprillidega kuivetanud daam, osakonna asendamatu sekretär, toksis ühe sõrmega midagi hoolega kirjutusmasinal, millel värv oli pealt koorunud. Meie, direktorid, teadsime seda masinat hästi. Tal puudusid vähemalt pooled tähed, kuid need kirjutati meisterlikult käsitsi vahele ning me võisime kergesti ja kiiresti rajooni haridusosakonna direktiive lugeda.

Seekord ei võtnud Gorobets mind tavalise tervitusega vastu. Ta ulatas mulle vaikides käe, ilma et oleks otsa vaadanud, ja noogutas juhataja kabineti poole, mis pidi tähendama, astu sisse.

Koputasin otsustavalt uksele. Keegi pomises seal:

«Sisse!»

Sisenesin.

«Tervist.»

«Hm-hm...»

Sellesama laua taga, kus alati nii reipalt oli Maksõm Ivanovõtš Ketjag istunud, konutas nüüd kühmus võõras inimene. Panin tähele, et tal olid kitsad, kondised õlad, kaugele väljatunginud abaluud ja pikk kael. Linnapuntrana sassis pikad juuksed varjasid mehe nägu. Uus juhataja kirjutas midagi.

«Olen Kovalivka kooli direktor. Saabusin.»

«Istu... ge.»

See oli öeldud kuidagi läbi hammaste, vastu tahtmist, isegi solvavalt. Hirm teadmatuse ees vajus kuhugi südamesoppi, selle asemel kasvas huvi kogu loo vastu ja küpses pahameel. Ma polnud oma elus veel sihukeste, nagu ütles Nedokuss, «indiviididega» kohtunud.

Istusin laua ääres asuvale toolile. Vaatlesin kaua pikka, kuivetatud küürutavat kogu. Mul õnnestus näha ainult teravat ninaotsa. Ja veel kätt, pikka, kondist just nagu klaverimängijal, mis jooksis kärmesti mööda paberilehte: ta kirjutas hoogsalt, selgelt ja arvatavasti ka ilusti. Siis imetlesin ma tuttavaid portreesid, mis seinal rippusid, omatehtud rajooniplaani, kuhu olid märgitud kõik koolid: keskkoolid — punaste ringidena, mittetäielikud keskkoolid siniste ja algkoolid roheliste ruutudega. Kaugelt nägin ma Kovalivkat. Ohkasin. Mis seal küll praegu toimub. Võib-olla on jälle kümme-kond õpilast kooli tulemata jäänud?

Möödus viis minutit, siis kümme... Mind hakkas asi juba tüütama. Lõpuks katkes kannatus hoopis.

«Ehk võiksin hiljem tulla?»

Seltsimees Budjak (teadsin tema nime telefonogrammi põhjal) nagu polekski minu küsimust kuulnud. Kirjutas veel minuti, siis pani sule kriuksudes hoogsalt allkirja, viskas sulepea lauale, tõstis pea ning heitis energiliselt juuksekaulu laubalt.

Hetke vaatlesime teineteist tähelepanelikult. Mind sihtisid suured, hallid, sinaka varjundiga külmad silmad. Selle tabamata hetke jooksul jõudsin tähele panna ja hämmastuda selle üle, kuidas võis siisugune suur pea püsida selle peenikese ja kõhna kaela otsas? Tõsi, Budjakil oli kõrge lai laup, mis silme kohal muutus kitsamaks, nagu aga lõppes all peaaegu eimillegagi — nii terav oli lõug. Nina oli sirge, pikk, terav, huuled õhukesed, kuivad, kuidagi jonnakalt kokku surutud. Suureks, võiks öelda võimsaks tegid pea lopsakad ruuged juuksed, mis pehmete lainetena kõrvadele ja pintsaku kraele langesid. Muile tundus, et näen tema olemuses midagi meeldivat, võluv, ent see võlu ei pääsenud ebameeldiva ja eemaletõukava tagant kuidagi mõjule.

«Olete Zalužnõi?»

«Jah. Zalužnõi, Tarass Demõdovõtš.»

Ta kirtsutas nägu, nõjatas toolileenile, andis hooletult kuiva külma käe.

«Arsen Ivanovõtš Budjak.»

«Väga meeldiv,» noogutasin viisakusest aupaklikult pead.

«Ei midagi meeldivat,» venitas Budjak mingi laisa tüdinenud häälega. «Ma ei näe midagi meeldivat, tutvudes siisuguses situatsioonis, seltsimees Zalužnõi.»

Kehitasin õlgu. Mida talle vastata?

«Kuidas siis teie, seltsimees direktor, jõudsite niikaugele?» pistis ta käed püksitasku.

«Nii jõudsingi,» vastasin talle, ega tundnud oma häält ära.

«Muide, kui vana te praegu olete?»

«Mis tähtsus sellel on?»

«On!» tõusis ta äkitselt püsti. Ilmnes, et ta on pikem, kui ma arvanud olin. Niisuguste inimeste kõrval tunnen ennast oma keskmise kasvu pärast alati ebamugavalt. On siisugune tunne, et sind vaadatakse kui putukat. Ma ei tõusnud püsti.

«Määravad keskkooli direktoriks kollanoka, hiljem holavad kahe käega peast kinni,» pomises ta endamisi, kõndides mööda kabinetti. «Ja sina klaari pärast asju, otsusta...»

Keegi oleks mulle nagu rusikaga rindu löönud. Õhust tuli puudus.

«Otsustada pole raske,» ütlesin kumedalt. «Ma ei ole ennast sinna pakkunud?»

«Tähendab poete põõsasse?» jäi Budjak minu ette seisma, pikk, kuivetu, sarnanedes toonekurega, kellel on peas lõvilakk. «Kes teie eest vastutama hakkab? Kas mina või?»

«Pole mille eest vastutada. Pole ma kedagi paljaks varastanud ega ka tapnud.»

Ta libistas oma kissis silmad hooletult üle minu, astus laua juurde ja vajutas nupule. Esikus tirtsus kähedalt kell.

Hetke pärast kolises tool, uks avanes praokile ja tädi Liida vaatas sisse.

«Kutsuge Ivan Ivanovõtš ja Marfa...»

«Denõssivna,» lõpetas sekretär ja sulges ukse.

Gorobets astus kiiruga tuppa, jäi vaikides ukse juurde seisma.

«Kas käskkiri on valmis?»

«Liidia Ipativna lõpetab just.»

«Istuge.»

Gorobets seadis end minu vastu tooli äärele istuma.

«Seltsimees Zalužnõi ei tunnista, et ta on kooli laostanud. Tema arvab heaks vastu hakata ja pealetungile asuda.»

Ivan Ivanovõtš raputas laitvalt pead. Kogu oma olemisega ta nagu tahtis öelda: «Küll on häbematu inimesi.»

Ma tõusin püsti.

«Lubage siis ka minul asja olemus ära seletada, seltsimees juhataja.»

«Palun.»

Uks kriuksus ning sisse astus Maletška. Ta koperdas diivani juurde, istus raskelt, tõmbas määrdunud villase kampsuni veninud taskust kulunud kompvekikarbi, nihutas oma jämedad jalad laiali, pani selle karbi ja tikud seelikusse. Hakkas endale osavalt suurt isa-isade vilkat keerama.

Kõnelesin sellest, missuguses olukorras ma Kovalivka kooli üle võtsin, palju lapsi ilmus esimesel koolipäeval.

«Ja mida te siis enne vahtisite?»

«Ma võtsin kaks päeva enne õppetöö algust kooli üle.»

«Ka mina võtsin üleeile osakonna üle, pean aga teie tegude pärast oblasti ees vastust kandma.»

Ma ei osanud enam midagi ütelda.

«Las ta jutustab laste malakaga kasvatamise meetodist,» sekkus Maletška külmetunud vanainimeselik hääl.

«Just-just!» niuksatas Budjak rõõmsalt. «Torkavad nõeltega, pussitavad, kurat teab, mis seal sünnib! Miks te siis selle taadi malakaga klassi lasksite?»

Ma hakkasin seletama, kuid mind katkestati.

«Aga küttepuud? Kas teil on midagi peas, seltsimees Zalužnõi? Õpilased raiuvad puid, missugune hirmus lugu!»

«Nad omaenda isiklikul initsiatiivil... Ja raha läheb muusikainstrumentide ostmiseks...»

«Initsiatiivil? Ah, teid, häda-pedagoogi! Ja olete isegi riigiteksamiteni instituudis jõudnud.»

Sisenes tädi Liida, asetas Budjaki ette mingisuguse paberi ning vaatas kaasatundvalt minu poole.

«Ma olen ammu kõnelnud: see kaugõppe instituut pole midagi väärt. Ainult rikuvad inimesi. Puru silma aja-

mine ja mitte haridus,» pahvis Maletška oma kanget suitsu.

Viskasin pilgu toodud paberile. Märkasin oma nime. Kuuma- ja külmajudinad jooksid üle selja. Lugesin saatuslikku sõna — vallandada, mis oli löödud suurte tähtedega.

Tõusin kõikudes püsti. Hing jäi kinni, silme ees hakkasid kollased ringid keerlema. Käsi tõusis rinna, puudutas midagi. See oli raha... Küttepuude saagimisega kokkuhoitud raha, mille Nedokuss oli eile minu kätte andnud. Muusikariistade jaoks. Mõtlesin õpilastele heameelt valmistada, kuid nüüd polnud seda enam vaja.

Kartsin, et kukun. Ent pidasin vastu. Samal ajal luges Budjak mulle moraali:

«Teid usaldati. Teid, võiks öelda, poisikest, edutati niisugusele kohale. Teie aga jõudsite juba kahe nädalaga sihuke si asju korda saata. Tegite rajoonile häbi üle kogu oblasti. Ma ei tea, seltsimees Maletška, kuidas me endilt selle häbi maha peseme?»

Maletška ohkas vilinal. Tema laia rinnast paiskus tihe hall suits, mis tekitas nagu eesriide.

«On see siis esmakordne? Elame kuidagi üle, meil on paks nahk.»

Korraga ei suutnud ma ennast enam pidada. Kaotada polnud mul midagi, nägin, et päise päeva ajal oli mind juba maha maetud, häbistatud, süütust inimesest päris kurjategija tehtud. Ma ei saanud vaikida.

«Just-just, seltsimees Maletška, nahk on teil paks, läbitungimatu. Kui ka peas midagi oleks, saaksid ehk ausad inimesed kergemini hingata. Mida te ise ära teinud olete, et võtate endale õiguse teisi süüdistada?»

Imestusest pillas Maletška suitsu, päästis kõhahoo valla. Mina aga kargasin juba Gorobetsi kallale.

«Ning teie, Ivan Ivanovõtš? Teie olete ikkagi pedagoog ja mitte mingisugune pedagoog. Kas siis ka teie olete enda joomisega niisugusesse seisundisse viinud, et ei suuda tõde laimust eraldada?»

Ivan Ivanovõtš pööratas metslase kombel oma punetama löönud silmavalgeid, kehtas õlgu, otsis pilguga Budjakilt kaitset.

Siis pöördusin ma juhataja poole:

«Kellele ma asjad üle annan, Arsen Ivanovõtš?»

«Oodake käskkirja. Seni aga vaigistage oma sõjakust ja sõitke koju. Oma käitumisega oléte te mind lõplikult kõiges veennud. Varem olin ma teist paremal arvamusel.»

«Ka mina poleks uskunud, et leian sellel ametikohal teletaolise inimese. Istusin terve tunni nagu kivist Buddha ees.»

Ivan Ivanovõtš jöllitas mulle kabuhirmus otsa. Maletška ei suutnud kuidagi oma kõhast jagu saada.

Hüvasti jätmata väljusin kabinetist. Mind saatis oma kaastundliku pilguga heasüdamlik tädi Liida.

«Nägemiseni, Liidia Ipativna,» jätsin ma juba lävelt hüvasti ning jooksin tänavale, nagu oleksin kapataie tulist vett kaela saanud.

Peatusin alles siis, kui kaugemale enam minna polnud: jalge ees loksusid vaikselt ja kudrutavalt jõe madalad vood. Desna kohal norutasid kurvalt pajud, lastes aeg-ajalt oma kolletavaid piklikke lehekesi nukralt kukkuda. Vahetevahel lendas vastaskaldalt kohale tuuleke ning sahistas puukstes.

Desna kandis oma veed läbi pajuvõsa, uhtus madalaid liivakaldaid, leotas kõvu juuri, mis just nagu püüdsid voolu takistada, jõge tõkestada. Kui puhus tuuleke, tekkisid keset jõge kerged lained, mis veeresid, aina veeresid, püüdes üksteisele järele jõuda, ning vaikse, lembe vulksumisega purunesid vastu halli liivakallast.

Vaatasin kaua mõttes vett. Jõe tasane loksumine, taane, justkui arutlev voog rahustasid. Meenus, et ma mitte esmakordselt ei seisa sellel kaldal, nende pajude all. Millegipärast tõmbas mind alati sellesse rahulikku nurgakesse, mis oli siin linnapargi eest, ehkki sarnanes rohkem tühja, unustatud tagahooviga, kus armunud paarid jalutada ja kitsed hulkuda armastasid.

Kord kõndisime siin Nastusjaga. Ta hüppas nagu väike tüdruk, haakis end pikkade pajuokste külge ja kiikus naerdes. «Kas ma sarnanen haldjaga?» küsis neiu. «Sa sarnaned Sisalikuga,» vastasin. Ta tagus mulle teeseldud vihas oma väikese, pooleldi lapserusikaga selga ja vaatas usaldavalt silmi. «Aga kellega sina sarnaned?»

Mida ta praegu küll teeb? Luges ajalehte ja kindlasti vihastas... Ei tema juba seda uskuma jää. Aga muide, kes teab? On ju mustvalgele kirjutatud. Budjaki käskkirjaga tõestatud. Oli direktor ja pole enam direktorit. Oli Zalužnõi, nüüd aga on kurat teab kes...

Mõtlesin endast ilma valuta, haletsuseta, nagu kellestki võõrast.

Oli sul, Tarass, tarvis sellesse Kovalivkasse sõita! Millest sul puudus oli? Oleksid Skrõpalis elanud, igal konverentsil oleks sulle kiitust jagatud, oleksid eesrindlaste nimekirjas, armastasid sind õpilased ja austasid vanemad. Lõbus oleks sul sõbralikus kollektiivis olla. Ja siis, vaata et Sisalik oleks südame põlema süüdanud. Oleksid elanud vaikset ja rahulikku elu. Nastusja oleks aga magusat kõrvitsaputru keetnud ja sina söönud...

Muigasin nukralt omaette.

Olin ennast ülehinnanud. Egas asjata tuttavad direktorid pead vangutanud: «Kovalivkasse? Noh, vennas Tarass, seal on palju kangemadki oma hambad murdnud. Sinu täht hakkab looja minema!» Ja hakkaski. Ning mitte ainult hakkas, vaid on isegi loojunud. Kära ja müraga, nii et kaja veereb üle kogu rajooni. Oli inimene — ja pole enam. On jäänud üksainuke valutav haav. Töölt maha võetud. Tütarlapsest maha jäetud... Ah, Jarõna, Jarõna, parem, kui ma sind näinud poleks, parem, kui sind tundnud poleks. Ehk oleksin siis kergemini oma häbi kandnud. Oleksin Nastusja tiiva alla pugenud südamlukku sõna otsima. Aga niimoodi — ei saa... Ei kannata, et mind haletsetakse, kaasa tuntakse. Kuhu küll kaduda?

Kusagil kõrguses, kaugete pilvede taga häälitsetesid kured. Südant rõhus veelgi raskem mure.

Sina, Tarass, sarnaned üksiku kurega. Ühest karjast oled maha jäänud ja teisega pole liitunud. Ja rändad nüüd haavatud südamega ringi, ootad, kuni haavad armistuvad, ega teagi, kas jõuad ära oodata. Oled kaotanud nii seltsimehed kui sõbrad. Põgene nüüd, kuhu jalad viivad.

Istusin vanale kopitanud kännule. Võtsin põlvede ümber kinni. Tundsin rinnataskus mingit pakki.

«See on ju raha,» mõtlesin kibeda muigega, «millega Nedokuss mind varustas.»

Mõte sellele mehele soojendas südant. Alles hiljaaegu olin temaga tuttavaks saanud, aga mees jõudis juba südamesse pugeda. Alles eile kõnelesin temaga laulukoorist, muusikaringist. Esimees oli põlema süttinud:

«Õiget asja räägid, Tarass Demõdovõtš! Oli meil külas kunagi laulukoor, muusika mängis klubis. Üks alampreester käsutas kogu seda asja siin. Nupukas poiss! Siis aga saadeti meile külasse klubi juhatajaks Zinkovitš. Noh, see näitas otsekohe initsiatiivi ja indu üles, kihutas alampreestri kui klassijäänuse minema, hakkas ise koori juhutama. Koor lagunes kiiresti ära, kitarrid ja balalaid kad läksid liimist lahti ja kogu kupatus samuti. Palusin, et see Zinkovitš kuradile koristataks. Ei tulnud välja. Nomenklatuurne töötaja. Enne oli ta rajoonis klubi juhataja, suur ülemus. Ja istubki see ülemus mul kaelas.»

«Kui saaksime muusikariistu osta,» ütlesin.

«Milles siis asi?» silitas Nedokuss oma vurre. «Selle kululiigi järgi on ju raha niikuinii kulutamata. Võta ja osta. Oled ju kokkuhoidu teinud. Küttepuud raiusite ise, raha jäi alles, võta ja tee lastele kingitus.»

See raha oligi nüüd minu taskus, vaevas hinge. Tahes-tahtmata tuli minna pille ostma. Jäägu vähemalt Kovalivkale mälestus: oli niisugune saamatu direktor, peale pillide ei jätanud koolile midagi.

Läksin linna. Otsustasin kultuuritarvete kauplusse sisse astuda, vajalikud pillid muretseda, Kovalivkasse sõita, asjaajamine kiiresti üle anda... ning jalga lasta. Pikemaks Kovalivkasse jääda polnud mingit vajadust. Suhnovskõil oli arvatavasti juba üleandmise akt valmis, ainult alla kirjutada. Jätta siis Kornii Kõrõlovõtšiga hüvasti... Ah, Kornii Kõrõlovõtš! Ei olnud meile saatuse poolt ette nähtud koos töötada. Oleks meil laulukoor ja ka kord. Kellega veel hüvasti jätta? Kindlasti Jakiv Stepanovõtšiga. Veidrik, aga puhta hingega inimene, käib iga päev haigeid õpilasi vaatamas. Südametunnistus on tal omal kohal: otsib simulandid välja, haigeid aga ravib. Noh, ja ka õpetajaile tuleks edu soovida. Suhnovskõid pole mulle midagi halba teinud: võtsid inimese moodi vastu, Eleonora Stepanivna isegi laulis... Orjol ja tema Dulcinea on oma vanaduspäevade armastuses lihtsalt võluvad, naljakad ja liigutavad. Aga Panas-

sõkust on kahju, hakatakse ilmaasjata nokkima ja ta jääbki «teise klassi meistriks». Noh, Antonina pole pedagoog, Krõvohatskid ei liha ega kala, ehkki ma pole neid veel õieti tundma õppinud, Batožtsukkide pärast pole mõtet muretseda — nii joodikuid kui pappe ei armasta ma juba lapsest peale. Tšepur sihib arvatavasti direktori kohta, mis siis ikka! Katsugu: «kangemadki on oma hambad murdnud». Jarõna...

Südames nagu midagi rebenes: jätta hüvasti või ära jätta, aga lahku oleme läinud nagu laevad meres. Ehk ongi nii parem, haav kasvab kiiremini kinni...

Aga kellest on tõepoolest kahju, see on Petro. Ka temal on nüüd lõpp. Jälle hakkavad lapsed teda koolimaja juurest minema kihutama, kustub temas see headuse sädemeke, mis seal oli just süttinud. Meenus, kuidas ta mind täna saatis. Alles oli hahetama hakanud, kui ma Kovalivkast ära sõitsin, tema aga oli juba koolimaja juures. Küürus ja lõdisev oma lühikestes kitsastes püksites. Need olid katki käristatud, nüüd aga kinni õmmeldud. Oskamatult, siit-sealt kokku kortsitud, nähtavasti oli ta ise seda teinud. «Kas tulete varsti tagasi?» Silmis aga mure ja rahutus. Nähtavasti oli lapse südames mingi eelaimus.

Tahtmatult löid mul silmad häguseks. «Tuleb meeles pidada ja temale vähemalt riided osta. Talvel külmab laps ära, võib haigeks jääda,» mõtlesin omaette.

Kultuurikaupade kaupluse juhataja, vurrudega, ümaranäoline mehemürakas, kes millegi poolest Novikov-Priboiga sarnanes, võttis mu rõõmsalt vastu. Ta tundis kõiki koolidirektoreid nimepidi ning nimetas meid oma toitjateks. Kuuldes, et minul läheb tervet orkestrit tarvis, hakkas ta leti taga koguni tantsima.

Pille valisin ma kaua, südametunnistuse järgi. Sel ajal oli kaupluses kogunenud hulgaliselt muusikaarmastajaid, kelle seas oli tõelisi asjatundjaid. Iga balalaika, iga kitarr ja mandoliin käis käest kätte, nende helisid kuulas mitu tundlikku kõrva. Nüüd lõpuks lebas letil terve hunnik kollakaid, lakist peeglina läikivaid pille.

Hakkasin tasuma. Niisutades süljega pliiatsit, vedas kaupluse juhataja ümartähti saatelehele ja dikteeris iseendale poolvaljusti: «Müüdud Kovalivka keskkooli direktor sm. Zalužnõi kaudu balalaikasid...»

«Veel üks dokument minu ebaõnnestunud viibimise kohta Kovalivkas,» muigasin nukralt.

Võtsin põuetaskust raha. See oli hoolikalt paberisse pakitud. Seltsimees Nedokuss oli ise ta minu jaoks valmis pannud. Ning sealsamas meenusid mulle sõnad, mis Korni Kõrõlovõtš oli raha andes lausunud:

«Tunnen, Tarass, et saad seal hea nahatäie. Kuid ära pead norgu lase. Ja veel, oleksin äärepealt unustanud: helistas rajoonikomitee sekretär, seltsimees Vognevõk ja palus tingimata tema juurde sisse astuda. Kuuled? Ära ainult unusta!»

Ja mina oleksingi peaaegu unustanud. Tõsi küll, praegu polnud sellel nagu mõtetki. Vallandatutega pikalt ei räägita...

Tasusin ära. Raha jäi veel veidi järele.

«Võtke domrad, Tarass Demõdovõtš. Domraorkester on ju lausa nõiduslik ja ilus.»

«Ei jätku. Teine kord, Makar Petrovõtš.»

«Siis võtke vähemalt grammofon,» soovitas kaupluse juhataja kahetsusega minu raha ülejääki vaadates.

Ja ma võtsingi grammofoni. Valisin veel umbes kolmkümmend heliplaati. Olgu! Ehk meenutavad Kovalivkas vähemalt korra Zalužnõi hea sõnaga.

Siis ostsin Petrole püksid ja särgi, saapad, mütsi ja talvepalitu. Tõsi, palitu oli veidi suur, kuid ma ei kurvastanud, kasvujagu on olemas. Kes teab, kas leidub veel head inimest, kellele meenub ka... parandamatu.

Võisin sõitma hakata. Kuid mind jälitasid kogu aeg sõnad: «Ära unusta Vognevõki juurde sisse astumast.»

Pärast lühikest kõhklust seadsin sammud siiski rajoonikomitee poole.

Rajoonikomitee sekretäri Vognevõkki armastasid kõik. Ta oli selles ametis rajoonis juba üsna kaua ja arvan, et oleks isegi raske olnud meie rajooni ilma Vognevõkita ette kujutada.

Olin mitmel korral sekretäriaga kokku puutunud. Mitte silm silma vastu, vaid nõupidamistel ja aktiividel.

Ta oli keskmist kasvu, kõhnavõitu, umbes viiekümneaastane mees. Välimuselt mitte eriti kõitev: kortsus kol-

lase näo, valehammaste ja lühikese röövlininaga, kulumudeta, silmad olid ümmargused ja läbitungivad. Esimesel pilgul oli ta isegi eemaletõukav. Ent kui kõnelema hakkas, löid tal silmad põlema, õhukestel huultel mängles muie, kogu ta olemus elavnes, täitus millegi elustavaga, ta nagu muutus tegutsevaks akumulaatoriks, mis teda ennast sisemiselt valgustas ja teisi süütas.

Kunagi ütles ta direktorite nõupidamisel: «Astuge rajoonikomiteesse sisse, seltsimehed. Astuge lihtsalt, ärge häbenege. Sest vahel on niimoodi, et inimene kannab mingit muret südames, ise seda lahendada ei oska ja ka meid on unustanud.» Mulle meenusid need sõnad, kui ma rajoonikomitee poole sammusin.

Ent sekretäri ukse ees jäin siiski kõhklevalt seisma. Seltsimees Vognevõkiga ei saa niimoodi kõnelda nagu Budjaki või Maletskaga. Tema ees rusikaga vehkima ei hakka. Ning esimest korda mõtlesin ma tõsiselt selle üle, mis minuga oli juhtunud. Kahtlemata võib kõike ümber lükata, kõike eitada, ent faktid jäävad faktideks. Vanaisa malakas mõotis Vasja selga? Kas seda saab salata? Aga mis see minusse puutub? Niipalju puutub, Tarass, et olid seal direktoriks ja mitte kõrvaltvaatajaks. Mitte alati ei tee me vigu vabast tahtest. «Seaduse mittetundmine ei vabasta süüdistusest.» Mis siis ikka, lähen ja jutustan kõik nii, nagu oli. Tehku ta siis asi selgeks ja otsustagu.

Sekretäri vastuvõturuumis võeti mind kui oodatud inimest.

«Seltsimees Zalužnõi?» küsis noor neiu.

«Jah.»

«Kus te küll käite? Suutsime teid vaevu üles leida.»

«Noh, nüüd otsitakse ka siin juba taga! Arvatavasti ei pääse sa, Tarass, vanglast,» mõtlesin.

«Astuge sisse. Leonid Petrovõtš on oma kabinetis.»

Ma ei mõistnud isegi, kuidas Vognevõki avarat kabinetti mööda sammusin. Tema juures oli sel ajal üks rajoonikomitee töötaja, kes lahkus kiiresti, Leonid Petrovõtš aga osutas külalislahkelt naeratades toolile.

Ma istusin, näost punane, ärevil.

«Ma saatsin teile järele. Kas teid leiti üles?»

«Ei. Ma tulin ise,» vastasin süüdlaslikult. «Käisin kultuurikaupade kaupluses pille ostmas...»

Leonid Petrovõtšil oli, nagu tavaliselt, valge kraeäärisega koverkotpluus seljas, ta lõug oli hästi puhtaks aetud, juuksed meisterlikult tagant ette kammitud, ehkki ka see enam ei päästnud: üsna ulatuslik kiilaspäisus läikis reetlikult õhukeste juuste alt. Ta jälgis tähelepanelikult iga minu liigutust, laskmata ühtki sõna kõrvust mööda. Muutusin jutukaks. Juhtus kuidagi nii, et ma ühe hetkega olin unustanud kõik: nii käskkirja, mis lebas Budjaki laual, kui ka hirmutekitava haridusosakonna juhataja, olin unustanud kõik maailmas. Kõnelesin muusikariistadest.

«Kas ostsite endale? Kõneldakse, et mängite viiulit?»

«Üsna halvasti. Pillid ostsin kooli jaoks.»

Ma ei märganud isegi, kuidas olin sekretärile jutustanud raha kokkuhoiust küttepuid arvel ja ka sellest, kui raske oli lapsed kooli saada. Veel rohkem aga kõnelesin distsipliinist ja õpilaste edasijõudmisest. Jutustasin nii Parasja Kvotškast, Kabanetsist, kui ka teistest, ent kuidagi ei tahtnud üle huulte tulla Djagilite lugu.

«Mida te siis mõtlete teha?»

Viimaste päevade jooksul oli minu peas selge pealetungiplaan Kovalivka kangekaelsetele õpilastele välja kujunenud. Lastes tuleb huvi äratada. Meenus jutuajaminine Kabanetsiga. «Miks sa ei taha õppida?» — «Pole huvitav.» — «Miks sa siis koolis käid?» — «Isa käsib.» — «Aga kas sa ise poleks tulnud? — «Oleksin küll. Kes siis tahab terve päev lehma karjatada?» Selles oligi asi. Lehma juures pole huvitav ja koolis pole ka huvitav. Ta oleks meelsamini päev otsa külas ringi jooksnud, metsas poistega pimesikku mänginud, lohet meisterdanud ning seda pilvedesse lennutanud. Ta oleks ööbikuna laulnud, tantsinud, nii et tolmusammas taga. Aga kes temale seda õpetab?

Tarvis on õpilastes kasvatada armastust oma kooli vastu. Aga millal nad teda armastama hakkavad? Siis, kui kool ei õpeta ainult lugema ja kirjutama, vaid näitab ka, kuidas elada. Elada lõbusalt ja rõõmsalt, nagu inimene peab elama. Lapsed peavad õppima laulma ja meisterdama, mängima ja värssse deklameerima, tikkima ja lõbutsema.

Tarvis on, et kool astuks oma küla piiridest välja. Et kooli laulukoor esineks ja kohtuks teistega rajooni

olümpiaadil, et laste töid eksponeeritaks näitustel, et kooli isetegevust näidataks naaberkülades ning imetletaks ja kõneldaks, milleks meie, kovalivkalased, võimelised oleme! Sellest hakkabki välja arenema iga õpilase vastutus oma kooli au eest, hea teadlik distsipliin.

Leonid Petrovõtš kuulas mind tähelepanelikult, kord tõusis oma kohalt ja kõndis mõttes mööda kabinetti, siis jälle istus ning noogutas huvitatult pead.

«Aga kuidas on õpingutega? Kõige tähtsam on ikkagi õppimine.»

«Kui on olemas armastus oma kooli vastu, usaldus õpetajate vastu, kui on olemas vastutustunne oma kooli au eest, siis ei tihka õpilane öelda: «Ma ei taha õppida.» Ta hakkab õppima. Ja kui ta juba kord õpib, tahab ta üha rohkem teada. Niisugune on minu arvamus.»

«Mis siis ikka, te mõtlete õigesti. Arvan, et teil peaks see õnnestuma.»

Leonid Petrovõtš naeratas mingisugust erilist, mõistatuslikku naeratust. See tundus mulle iroonilisena, mõistsin otsekohe oma olukorda.

Langetasin silmad ja kogelesin süüdlaslikult:

«Andestage. Leonid Petrovõtš, kukkusin filosoferima. See kõik on tühi unelm. Kuigi minu järglase tähelepanu on ehk tarvis ka sellele juhtida.»

«Mis järglane siia puutub?»

«Mind vallandati. Käskkirjaga.»

Vognevõk tõmbus morniks. Tema laup kattus tiheda kortsurägastikuga. Ta kutsus sekretäri.

«Šura, kutsuge otsekohe Tšubenko (see oli rajooni ajalehe toimetaja) ja see... uus haridusosakonna juhataja siia.»

«Hästi, Leonid Petrovitš.»

«Ütelge Maksõm Ivanovõtšile, et ta sisse astuks.»

Maksõm Ivanovõtš Ketjag oli eilsel pleenumil valitud rajoonikomitee kolmandaks sekretäriks. Kuuldes seda, et sekretär laseb kõiki neid inimesi kutsuda, läks mu tuju hoopis alla. Ent Leonid Petrovõtš küsis lihtsalt:

«Mis teil seal siis juhtus, Tarass Demõdovõtš?»

«Juhtusid niisugused asjad, Leonid Petrovõtš, et isegi kõnelda on häbi.»

Jutustasin sekretärile taat Homa Džagili teost. Jutustasin täpselt, nii nagu see tõepoolest oli. Nüüd tundus ka

minule enesele see vahejuhtum metsikuna ja andeksandmatuna. Vognevõk kuulas keskendunult, ainult tema silmis välkusid kavalad sädemed.

«See on sihuke taat! Tunnen seda vana. Isanime pole ta endale veel valinud?»

Sisse astus Maksõm Ivanovõtš. Tervitas sõbralikult, tõreles:

«Annad oma debüüdi eest aru, direktor? Miks sa siis, vennas Zalužnõi, alt vedasid? Päeva paar oled Kovalivkas direktor ning otsekohe pääsesid Tšubenko juurde tegelaseks.»

Tšubenko, nii suur ja paks mees, et ajab lausa hirmu peale, ümara näoga, nina ülespoole, väikeste sarvprillidega, avas kärarikalt ukse, varjates oma koguga terve ukseava. Kui ta parajasti üle läve astus, ilmus tema selja taha sama pikk, ent korda kolm kõhnem Budjaki kuju. Naljahammas Ketjag ei lasknud siingi juhust mööda, et heatahtlikult pilgata:

«Leonid Petrovõtš! Ma vaatan, et meie rajoon saab õige pea kaardiväe aunimetuse.»

«Miks?» ei mõistnud Vognevõk.

«Näete ju, et igaüks, kes rajooni tuleb, on vähemalt Tšubenko kasvu.»

Leonid Petrovõtš hakkas kõlavalt naerma ning andis omalt poolt lisa:

«See-eest igaühe kohta just öelda ei saa, et tal meetrised õlad oleksid.»

Ta vihjas ilmselt kiitsakale kühmus Budjakile.

Istuti. Mõnda aega käis jutt ühest ja teisest: ilmast, kahtlasest raginast Tšubenko rinnas. Tundsin end siin vilenda rattana vankri all.

Lõpuks meenusin ka mina.

«Mida siis teie, seltsimees Budjak, olete otsustanud Zalužnõiga?» kissitas Vognevõk silmi haridusosakonna juhataja suunas.

«Olen teile juba ette kandnud, Leonid Petrovõtš. Pärast jutuajamist Zalužnõiga ma veendusin, et pole eksinud.»

Leonid Petrovõtš vaatas küsivalt Ketjagi poole. See vidutas silmi punetava Tšubenko poole.

«Tähendab faktid on tõestust leidnud, Sofron Pavlovõtš?»

Tšubenko pühkis rätikuga energiliselt oma punast kaela ja lausus bassihäälel:

«Nagu alati, Maksõm Ivanovõtš.»

Vognevõk näris kannatamatult huuli.

«Mis siis tõestati?»

«Kõik, millest ajaleht kirjutas.»

«Nad on seal tõesti himsaid asju korda saatnud,» pistis haridusosakonna juhataja omalt poolt vahele. «Ajasid lapsed vägisi kooli.»

«Mis siin siis halba on?» Vognevõki häälel hakkas ärritatult ja metalselt helisema. «Kutsusid lastevanemate nõupidamised kokku, inimestele selgitati. Siis mindi vanemate juurde, selgitati veel kord. Kus on öeldud, et me ei ole kohustatud agitatsioonitööd läbi viima, inimestega töötama?»

«Kuid nii... massiliselt. Pole nagu enam see õige,» kõhkles Budjak.

«Lapsed puudusid massiliselt koolist, sellele vastati massilise tööga. Mis puutub siia, kes sundis? Külanõukogu, komsomol. Või on ehk teil andmed selle kohta, et seal peksti, sõimati kedagi?»

«Seal pekstakse ju,» hüüdis Tšubenko. «Tammepuust malakaga, Leonid Petrovõtš.»

«Aga mis direktor sellesse puutub?»

«Ma kõnelen faktist,» muutus toimetaja vaiksemaks.

«Peksmine koolis on lubamatu nähtus,» ütles Budjak toonil, mis ei lubanud vastuvaidlemist. «Niisugustest faktidest ei kavatse me mööda vaadata.»

«Tõsi, fakt on lubamatu, kuid mitte surmav. Kas te tunnete Djagili-taati, Sofron Pavlovõtš?»

«Ei.»

«Teie õnn. See on sihuke taat, et korralageduse eest ta mitte ainult oma isikliku pojapoja, vaid ka direktori... Ja mis seal direktori, haridusosakonna juhataja ja toimetaja seljas malaka pooleks murrab. Kuulete, mida Tarass Demõdovõtš räägib? Nahutas lapselapse koolis läbi ning on oma õiguses veendunud. Tal on oma djagilite pedagoogika: ta ei taha, et pojapojast laiskvorst kasvaks.»

Budjak tundis ilmselt, et Leonid Petrovõtš ei ole tema poolel. Ta hakkas taganema, kuid tegi seda võideldes.

«Õpilasi sunnitakse puid lõhkuma...»

«Kas teie siis kardate, et kahekümneaastased poisid võivad endale tööga liiga teha? Mis ajast peale me siidikiäsi kasvatame...»

«Ei ole eetikaga kooskõlas, Leonid Petrovõtš...»

«Aga kus on see kirja pandud, seltsimees haridusosakonna juhataja? Aga mina leian, et Zalužnõi on tubli mees, kui ta organiseeris õpilasi kasulikkude tööd tegema. Kas siis meie omal ajal ei raiunud koolile puid? Veel enam, vedasime seljas kümne kilomeetri tagant, sest vallavanem jõi maha raha, mis oli koolile puude ostmiseks eraldatud.»

Budjak langetas pea. Tšubenko ainult pilgutas oma väikesi silmi.

«Mis selles hirmsat on, et lapsed puid lõhkusid? Ja veel koos direktoriga. Vaadake teda: keskkooli direktor, aga saab koos lastega puid. Sihukese direktori eest lähivad nad läbi tule ja vee. Ja raha, seesama raha, mis muidu mõne kõriloikaja tasku oleks läinud, kulutatakse pillide ostmiseks. Ta ostis kooli jaoks terve orkestri, seltsimees Budjak, aga teie liputate siin oma käskkirja.»

Mul oli tunne, et olin mitte tooli, vaid kuuma panni külge kinni needitud. Tahtsin nutta ja naerda, karata ja karjuda, karjuda üle terve rajooni, et oleks kuulda Skrõpali ja Kovalivkas: «Maailmas on siiski tõde olemas! On tõelisi inimesi! Ma veel töotan, sõbrad.»

Noorenenud, lausa põlev Vognevõk sammus energiliselt mööda kabinetti, peatudes vahetevahel kord Tšubenko, kord Budjaki ees.

«Teil, seltsimees Budjak kui noorel töötajal ei tuleks mitte niisuguste käskkirjadega algust teha.»

«Ma muudan ära, Leonid Petrovõtš.»

«Tuleb unustada, et teie töös niisugune lugu aset leidis.»

«Komisjon vedas alt, Leonid Petrovõtš.»

Vognevõk jäi hämmeldunud Budjaki ette seisma.

«Komisjon! Leidsite keda saata!... Oleksite vähemalt teistelt küsinud. Muuseas, see on teie süü, Maksõm Ivanovõtš,» vaatas ta Ketjagi poole, «et seda Gorobetsi hoiate. Ta ju müüb pooleliitrilise eest mitte ainult Zalužnõi, vaid ka teid maha.»

«Käed pole veel ulatunud, Leonid Petrovõtš. Minu süü.»

«Parandame,» sõnas Budjak valmisolevalt.

«Aga siis veel see tegelane... Maletška. Kui kaua see isik teie juures veel «pidagooge» juhib?»

Kõik istusid lööduna, mõttes.

«Aga võtta telefonitoru ja kõnelda külanõukogu esimehe, vana kommunisti Kornu Nedokussiga teil, seltsimees Tšubenko, aega ei leidunud. Saite kirjutise ja topisite otsekohe lehte.»

«Aga miks te arvate, et ma pole kontrollinud?» lõi tolmetaja kohe põlema. «Helistasime.»

«Nedokussile?»

«Aga kui Nedokuss ise on sellesse segatud? Ma ei hakka ju temalt tema enda kohta andmeid küsima?»

«Tähendab te usaldate täiesti mingisugust Matskot, heasse ausasse inimesse aga suhtute täieliku umbusuga?»

«Me anname ainult fakte. Ja faktid on kangekaelsed asjad. Kas taat oma pojapoega klassis peksis? Peksis. Fakt! Kas õpilased puid saagisid? Saagisid. Fakt! Õpilased aeti massiliselt kooli — see on samuti fakt ja mitte reklaam.»

«Me ju selgitasime kõik välja, seltsimees Tšubenko!» kehtitas sekretär imestunult õlgu.

«Õigus. Selgitasime. Andsime hinnangu faktidele. Kuid faktid jäid. Minu suhtumine neisse asjadesse on teile teada, Leonid Petrovõtš: kui artiklis on viis protsenti tõde, tähendab artikkel on hea.»

Vognevõk surus hambad kokku, süngestus.

«Teie printsiipidest me kõneleme eraldi. Praegu aga hakkame lõpetama. Minge, seltsimees Zalužnõi, ning võtke julgelt asjadel sarvist kinni. See, mis te mulle jutustasite, väärub tähelepanu. Mulle tundub, et teil peab see asi korda minema. Soovin edu ja õnnestumist. Kui tuleb ette raskusi, astuge aga sisse.»

Lubasin seda teha. Sellest ajast peale hakkasin seda maja armastama ega lähe temast kunagi mööda.

Mõne päeva pärast tuli kohale haridusosakonna käskkiri. Selles mõisteti hukka taat Homa Djagili teguviisi, mind aga hoiatati, et taoliste nähtuste kordumisel võetakse direktor karmile vastutusele.

Veidi hiljem teatati rajooniajalehe lühiartiklis «Meie kriitika jälgedes», et artiklis «Zalužnõi «pedagoogilised harjutused»» äratoodud faktid on osaliselt tõestust leidnud ja Kovalivka kooli direktorit on vastavalt karistatud.

Igal inimesel on maailma keskuseks see koht, kus ta elab. Kuhu teda saatust ka ei paiska, missuguseid teid ja radu pidi jalad teda kannavad, kuhu kanti, missugustele meredele vajadus või teadmistejanu teda viib, unistab ta ikkagi kogu aeg sellest paigast, kus asub tema planeedi keskus. Kodukotus tõmbab alatasa enda poole.

Mingisugusest ajast peale sai Petro Kovaletsile tõmbekeskuseks mitte kodu, vaid Kovalivka kool. Juba varahommikust saati keerles ta siin ringi: kas ootas kannatlikult tänaval minu akende all, otsis endale Djagili-taadi kõrval meelelahutust või siis korrastas vaikides kooli ümbrust. Vahel aga ajas mööda kooliõue ringi oma eakaaslastega, kes, vaatamata varajasele tunnile, ei läbenud kodus istuda. Nähtavasti oleks ta nõus olnud koolis ka ööbima.

Rajoonilinnast pöördusin koju kella üheksa paiku õhtul. Küla suikus juba tähtedest ülekülvatud taeva all, ainult majakeses, kus õpetajad elasid, oli tulesid näha. Ka Jarõna aken oli valge. Seda tulukest nähes jäi mul tahtmatult hing kinni.

Kui vanker minu korteri vastas seisma jäi, eraldus koolimaja juurest mingi vari.

«Tere päevast!» kuulsin ma juba kaugelt tuttavat häält. «Jõudsitegi pärale.»

Tervitajaks oli Petro Kovalets.

«Mida sina siin teed?»

«Teid ootan.»

Mingi eriline soojus valgus mu hinge. Tõsi, kellel ei põksuks süda ärevalt, kui talle saab osaks tähelepanu, ja seda hetkel, mil ta üldse ei oska oodata?

«Kust sa teadsid, et ma täna tagasi tulen?»

«Ma juba lõunast peale ootan.»

Kandsime kiiresti kogu varanduse tuppa.

Petro Kovalets vaatas vaimustatult, mingi jumaldava

sädelusega silmis pille, haarates vahetevahel peast kinni.

«Oh sa poiss! See on aga muusika! Mis ilus kast see sihuke on?»

Avasin vaikides grammofoni, keerasin vedru üles ja panin heliplaadi peale. Nõel hakkas sahisema, plaat keerlema ning korraga:

Hall kägu hakkas kukkuma...

Petro lausa tardus ootamatusest ja imestusest. Minu korter täitus muusikast, seinad värisesid suurematu laulu jõust. Vaatasin poissi, endal laulis hing kaasa, usk oma jõusse paisutas rinda.

Laul vaikis, ainult plaat keerles, nõel sahisas ja pidur krigises. Keerasin teise poole.

«Oh, jälle mängib!» sosistas imestunud Petro.

Ta uuris põhjalikult salapärasest muusikakasti ega uskunud omaenda silmi. Küsis:

«Kas ta võib iga päev mängida ja laulda?»

«Muidugi.»

«Kuulaksin päevast päeva. Ei söökski, vaid kuulaksin.»

Petro polnud enam see, kellena ma teda esmakordselt nägin. Ta oli pestud, juuksed lõigatud. Soeng oli muidugi isemoodi, nii nagu meil kõigil Peetri-aegadel juukseid lõigati, astmeliselt, kuid ka see üllatas meeldivalt.

Mulle meenus kingitus. Võtsin püksid, särgi, saapad välja. Poiss vaatas seda kõike uskumatult, küllap ei osanud arvatagi, et need olid temale määratud. Ta ei pööranud grammofonilt silmi.

«Tarass Demõdovõtš! Mängige veel!»

«Küll jõuame grammofoni mängitada. Sa parem vaata neid uusi asju.»

Petro löid silmad kilama. Ta uuris imestusega riideid, võttis ühe saapa kätte.

«Kroomnahast!» vangutas ta pead. «Ja randiga.»

«Pane jalga!»

Petro heitis kriitilise pilgu oma jalgadele. Need olid porised ja täis kriimustusi. Alles praegu taipasin, et oleks tulnud ka sokid osta. Mõne hetke vältel kaalus poiss midagi, siis oli paari hüppega toast läinud.

«Kuhu sa jooksed?»

«Tulen kohe.»

Ma jõudsin kitarrid ja mandoliinid seinale riputada, ladusin balalaikad lauale, kuid Petro polnud ikka. Otsisin oma kohvrist vanad sokid, nende kannad olid kulunud. Ent otsustasin, et Petro jaoks käivad küll.

Ta tuiskas sisse kui tuulispask, külmast sinine, jalad tolmused. Vaatas oma jalgu ja vajus longu:

«See ju liiv,» kogeles süüdlaslikult.

«Kus sa käisid?»

«Järvel. Pesin jalgu ja... üldse.»

«Suplesid?»

«Veidi. Vesi on täitsa soe. Ainult kui veest välja tulled, oi, oi! Siis on külm!»

Ta hambad plagisesid.

Pärast ümberriietumist oli poiss tundmatuseni muutunud. Hoolikalt, arvatavasti kartes, et saabastel võivad tallad lahti tulla, kõndis ta toas ringi ja kuulatas õrna kriuksumist.

«Oh! Need ju kriuksuga!» vangutas ta rahulolevalt pead.

Püksid olid veidi pikad ning langesid saapaninadele, sest ömmeldud polnud nad ju Petro järgi. Särgi ke aga, vastupidi, oli nagu selga valatud, ainult varrukad jäid lühikeseks. Vaatasin poissi ja mulle meenus otsekohe Jakiv Stepanovõtš. Ka tema ise märkis:

«Just nagu Sjagailol, varrukad lühikesed! Ainult et temal on ka püksid samasugused.»

Imetlenud neid asju, jäi Petro korraga vaikseks, ohkas ja hakkas lahti riietuma.

«Miks sa nad seljast võtad? Need on ju sinu omad.»

Hetkeks ta nagu aeglustas oma toimingut. Ent siis hakkas otsustavalt saapaid lahti nõõrima.

«Ei, Tarass Demõdovõtš, mulle pole neid vaja,» lausus ta ohtes.

Ma tardusin imestusest. Tõepoolest, isemoodi on see Petro. Varastab teistelt, aga kui antakse — keeldub.

«Miks pole vaja? Talv on tulemas, aga sul, näed, mis-sugused riided?»

Petro vaatas kahetsusega oma hilpe. Need lebasid hunnikus ahju juures. Raske oli uskuda, et need räbalad võisid inimest katta.

«Möödunud aastal direktor andis mulle püksid. Särgi

andis ka. Ainult mitte sihukesed kui need. Väga õhukesed...

Kuulasin vaikides, püüdes aimata, kuhu poiss sihib.

«Noh, anti. Me mängisime, keegi, küllap meelega, rebis mul särki puruks. Võib olla, et ka mitte meelega. Siis aga küpsetati põllul kartuleid ning ma istusin kogenud sütele. Teate, kui halvad võivad poisid olla? Keegi nihutas need sõed nimme sinna ja püksid põlesid ära. Kui siis direktor mu koolist ära ajas, käidi vanaema juures, et ta maksaks püksid välja. Aga mis meil on? Vanaema ainult nuttis. Ja mul on kahju, kui ta nutab.»

«Nende asjade eest ei hakka ma raha nõudma.»

Mõne hetke istus Petro mõttes, vaikides. Siis vaatas mulle silma ja hakkas kõnelema tõsiselt, nagu täiskasvanu:

«Kas arvate, et mind võetakse kooli tagasi? Oota sa seda!»

«Ma pole sulle seda öelnud.»

«Aga need riided... Need on ju ainult õpilastele... Ma tahan kangesti õppida. Ainult ärge te mind kooli võtke. Kui teie õpetaksite kolmandas klassis, ma õpiksin. Antonina Nõkonivna juures aga ei hakka.»

«Miks siis?»

Petro kehtas õlgu.

«Mine siis Fedir Andrijovõtši klassi.»

«Ka ei lähe. Kuhu ma ka ei lähe, ikkagi õppima ei hakka. Ühtemoodi rikun distsipliini, vaikselt ei oska istuda...»

Ta kõneles seda mingi kahjutunde ja nukrusega hääles. Näha, et ka poiss ise polnud õnnelik selle üle, et tal sedamoodi välja kukkus. Mulle oli Šuhnovskõi jutustanud Petro käitumisest klassis. Päeva, kaks, kolm võib ta istuda nagu kõik lapsed, siis aga hakkab tormama. Ja kui juba lahti läheb, siis möllab nagu tuulispask.

Mul oli oma mõte, kuidas poissi ümber kasvõtada ja ma ei hakanud nõudma, et ta klassi läheks.

«Mis siis ikka,» ütlesin, «kui sa ei saa, siis pole midagi parata. Tuleb ette, et inimene pole üheks või teiseks asjaks võimeline. Üks õpib hästi, kuid ei taha tööd teha, teine armastab tööd, kuid ei taha õppida. Sina, näed, tahad õppida, aga ei oska ennast vaos hoida.»

Ta vaatas mulle valu täis silmadega otsa.

«Kuidas ei oska? Oskaksin... Kui ainult...»

Ta langetas pea, ilmselt ei tihanud oma südant avada. Ootas kannatlikult. Ja ta hakkas kõnelema.

«Istuksin vaikselt ja õpiksin. Aga kas siis saab? Üks nõõgib ühelt poolt, teine teiselt, muudkui «Rajakas, Rajakas». Mina aga vihastan hirmsasti, kui mind narritakse. Või jälle lööb keegi, torkab naaskliga. Siis ma enam ei suuda pidada ja kui annan... Ja mind visataksegi välja.»

«Miks sa siis õpetajatele ei kaeba?»

«Õpetaja mind niikuinii ei usu. Kõik ütlevad, et mina olen süüdi, õpetaja usub teisi ja on ka minu vastu...»

Ma kaalusin poisi iga sõna. Kui see oli siiralt öeldud, võis olukorda kergesti parandada. Kuid mõistsin, et Petro loomus pole sugugi lihtne. Mis sundis teda näiteks minema Šuhnovskõi portfelli kallale? Sellest ta vaikis. Ei küsinud ka mina.

«Mis siis ikka,» ütlesin, «kui sa, Petro, ei saa klassis õppida, ei hakka ma sind selleks sundima. Kuid õppima peab.»

Ta nohistas nina, vaatas balalaikat.

«Kui te, Tarass Demõdovõtš, mind mängima õpetaksite.»

«Ka mängima õpetan. Aga ainult siis, kui sa õpid. Hakkan sind ise õpetama. Nõus?»

«Te teete nalja?» ei uskunud poiss.

«Hakkad iga päev minu juures käima ja ma annan sulle ülesanded kätte. Õpid selle laua taga.»

«Jah, mina... Niimoodi hakkan ma õppima. Küll näete!»

Poiss lausa säras. Köhnadel tõmmudel põskedel mängles elav puna, silmad särasid. Ent korraga meenus talle midagi, ta vajus longu, sattus segadusse:

«Aga mis siis, kui ma särki... või püksid puruks rebin?»

«Mis ikka. Ega sa võõraid rebi, ikka omi.»

Poiss jäi mõttesse, kuid riietest ta enam ei keeldunud.

Kool sarnaneb kellavärgiga, keerad üles ja hakkab tiksuma. Sellel päeval, kui ma Kovalivkast ära olin, ja ka täna tulid õpilased kooli, helises kell, lapsed jooksid klassidesse. Viie minuti pärast olid mul juba andmed

koos — kolm õpilast polnud kohale ilmunud. See nimekiri anti otsekohe Jakiv Stepanovõtšile üle ning ta kandis oma kulunud kollase kohvri küla poole. Ehkki olin saanud oma «lubamatute meetodite» pärast laste õppimise sundimisel võtta, ma ei kahetsenud. Õppetöö stabiliseerus.

Õpetajad võtsid mu vastu erinevalt. Jarõna silmis lugesin peidetud rõõmu. Antonina Nõkonivna küsis kombealt, kas ma ei toonud talle mõnd originaalset kingitust. Krõhovhatski oli huvitatud, kas seal universaalkaupluses mootorrattaid näha oli. Orjol ja Svitenko püüdsid mitte millegagi reeta oma tundeid, nagu polekski haridusosakond mind välja kutsunud.

Šuhnovskõi võttis mu varjamatu rõõmuga vastu.

«Kuidas on, Tarass Demõdovõtš? Lõite tagasi?»

«Mis ikka, egas me nii suured kurjategijad olegi.»

«Noh, jumal tänatud,» vehkis ta kokkupandud sõrmotstega kõhu kohal; lõi naljatades risti ette.

«Sest, teate, ära on juba tüüdanud. Alles jõutakse direktor kohale saata, kui vaatad, võetakse jälle maha. Nagu nõiutud. Meie olime siin juba päris mures. Te võite uhkust tunda, Tarass Demõdovõtš, olete jõudnud vallutada nii mõnegi südame. Eleonora Stepanivna oli eile päris endast väljas. Polnud veel õieti ärganudki, kui juba teid meenutas.

Kuulasin heameelega neid sõnu. Igal juhul oli hoopis meeldivam pälvida kas või väikest kiitust ja kuulda Šuhnovskõi siiraid sõnu, kui Kovalivka koolis standardseks muutunud aktile juba täna alla kirjutada.

Kes aga minu üle nagu lihase isa üle rõõmustas, oli Vassil Sõdorovõtš Babak.

«Tarass Demõdovõtš! Me tuleme kogu pioneerimalevaga teid suudlema, me kõigutame teid uimaseks!»

«Aga mille eest siis?»

«Mandoliinide eest! Kitarride eest! Balalaikade eest!»

«Te looge parem hea orkester.»

«Loomel!»

Siis küsitles Babak pikalt möödunud päeva kohta.

«Kas teate, Tarass Demõdovõtš, eile andsime pioneerikoondusel kõigile popitegi jaoks ja distsipliinirikkujatele niisuguse nahatäie, et nad tuleva kevadeni seda mäletavad!»

Vassil Sõdorovõtš asetas hoogsalt minu ette laia paherilehe, kuhu oli värvipliatsitega maalitud pealdis. See oli pioneerimaleva tööplaan.

«Mõtlesin neid rabada,» ütles õnnelik pioneerijuht otsustavalt. «Vaadake, mis välja tuleb, iga päev on lapsed tegevuses. Iga päev satuvad distsipliinirikkujad kriitika tule alla. Teate, on ju niisugune vanasõna: «Veetilk uuristab isegi kivi.» Nii et, kui suuname kõik pingutused ühes sihis, siis olgu see nii paadunud korrarikkuja kui tahes, ta ikkagi ei kannata välja ja tõstab käed üles. Meil on tarvis igast kandist kõigi jõududega peale tungida.»

Mulle oli Vasja Babaki «strateegiline plaan» selge.

«Kas teile ei tundu, Vassil Sõdorovõtš, et lastel hakkab niisugustel koondustel igav ja ebahuvitav?»

Vasja oli oma teguviisi õigsuses veendunud. Isegi minu küsimus, mis pidi sundima mõtlema, ei avaldanud reformaatorile mõju.

«Mis on elus peamine? Võitlus! Võitluseta on elu mõeldamatu. Seda meeles pidades me tõmbamegi lapsed võitlusesse kaasa. Enamus kritiseerib vähemust. Ning neile, kes kritiseerivad, pakub see huvi, sest nad valmistuvad selleks ette, see aga tähendab, et kasvavad poliitiliselt! Ei jää ükskõikseks ka need, keda kritiseeritakse, sest tõelisele printsiipiaalsele kriitikale ei suuda isegi kivilinenud süda vastu panna. Ei, Tarass Demõdovõtš, ma olen need küsimused läbi mõelnud.»

Mul oli kahju, et pidin noormehele pettumuse valmistama. Oli tarvis kuumaks köetud Babakki kuidagi jahutada. Ent kuidas seda paremini teha?

«Nii,» vangutasin ma pettunult pead. «Tähendab ma muretsesin asjata need pillid?»

«Miks siis?» läksid Babaki silmad ümmarguseks.

«Orkestri jaoks ei jää ju aega. Aga peale selle mõtlesin ma veel laulukoori moodustada. Ja käsitööringi. Ka tehnikaringi oleks meil vaja. Meil on päris suur katseaed, arvasin, et agronoom peaks meil leiduma, panevad puud ja lilled aeda kasvama, hakkavad kevadel põllulappidel töötama.»

Vasja suured, ümmargused kui riisikad kõrvalestad löid punetama. Heitunud vaatas ta oma plaani.

«Mõtlesin ka sind neil päevil rajoonikeskusesse saata.

Leppisin kaupluse direktoriga kokku, et ta meile raamatukogu jaoks raamatud välja valib. Näib aga, et tegin seda asjata.»

Sisemine naer otse lämmatas mind, ent kõnelesin tõsiselt, kahjatsusega hääles.

«Miks siis asjata?» hüüdis Babak. «Ma ju rääkisin teile, et meil pole raamatuid. Kõik on läbi loetud ja siis veel mitu korda üle loetud.»

«Mis sellest. Egas siis koonduste, noomimiste ja muu sarnase kõrval lugemiseks aega jää.»

Vasja keeras oma plaani kiiresti rulli.

«Tarass Demõdovõtš! Ma mõistan kõike! Kõik on selge! Ei saanud õigesti aru, läksin vana standardset teed mööda. Võtame plaani uuesti läbivaatamisele. Kas lubate, et ma juba täna hakkam lapsi orkestrisse kirja panema?»

«Lase käia. Eriti neid, kes mängida oskavad ja eriti neid, kes tahavad mängida.»

«Neid on kindlasti küllalt...»

«Pange aga kirja ka neid, kes kooris laulda soovib.»

«Kes siis koori juhatama hakkab?»

«Leiame.»

Ütlesin selle «leiame», ehkki ei teadnud isegi veel, kas seda tegema hakkab. Lootsin Fedir Danõlovõtšile.

Vahetunnis viisin ma grammofoni õue. Ei jõudnud kaant veel tõstagi, kui aegsasti valmisseatud laua ümber tungles peaaegu kogu õpilaspere. Seisid imestunult ja vahetasid pilke, nagu ei usuks seda imet. Ja kuidas saabki seda uskuda, kui sellest imelisest muusikast saadi kuulda selliselt ebaautoriteetselt isikult nagu Petro Kovalets.

Petro aga võidurõõmutses. Ta oli mul peaaegu peaaobiliseks. Mina ise tõin grammofoni kohale, tema plaadid.

Muusika, ergas, nõiduslik, tõusis rohelisest kastist lendu, hõljus üle kooliõue, sinna kuhugi metsa sügavusse. Õpilased seisid võlutuna. Nad ilmselt ei uskunud oma kõrvu, sest grammofon oli Kovalivkas uudseks.

Veidi kõrval seisid õpetajad, kes samuti kuulasid. Neil polnud tarvis oma kasvandikke valvata.

Vahetund möödus nagu üksäinus hetk.

«Kas veel mängitakse?» küsisid lapsed.

«Igas vahetunnis paneme mängima,» ütlesin ma. «Kuid tingimusel, kui üheski klassis ei esine distsipliinirikumisi.»

«No-oh!» venitas keegi lootusetult. «Ühe pärast peavad siis kõik vastutust kandma?»

«Oige!» sõnasin ma. «Kõik ühe ja üks kõigi eest.»

*

Petro Kovalets istus minu laua taga ja lahendas iseisvalt koduseid ülesandeid. Tema ees lebas minu kell. Aasta tagasi saadeti see mulle Komsomoli Keskkomitee poolt kingituseks. Ma ei lahkunud sellest kellast iialgi. Ehkki mäletasin, et Petro oli kunagi Šuhnovskõilt vihkud portfelliist välja tõmmanud, usaldasin ma oma kella talle ilma kõhklemata. Kell kingiti mulle kui heale õpetajale ja kommunistlikule noorele. Kui nüüd õpilane selle minult varastab, lakkan ennast austamast. Ja kas on niisugust pedagoogi üldse premeerida tarvis?

Ent aeg läks, osutid liikusid. Petro aga istus laua taga ja kirjutas. Ilmselt ei mõelnudki ta varastamisele.

Pärast teist tundi grammofoni õue ei viidud. Antonina Nõkonivna teatas, et üks õpilane pidas end tunnis väljakannatamatult ülal: keeldus lugemast, tiris tüdrukuid patsidest, lõkerdas naerda.

Kolmandasse tundi tuli see õpilane paistetunud nina ja siniste silmaalustega. Teda olid klassikaaslased oma-moodi «kasvatanud».

«Tore asi see grammofon,» itsitas Šuhnovskõi rahulolevalt. «Mitte grammofon vaid distsiplineerimatuse kirst.»

Sõitlesin end vaikselt omaette selle lõpuni läbi mõtlemata eksperimendi pärast, ent oma käsku ära ei muutnud.

Kuid ka see mind ei rahustanud; kahtlesin ikka, kas tegin õigesti või on need jälle Zalužnõi «pedagoogilised harjutused»?

Lapsed on lapsed. Neid tõmbab kõik uus, sädelev. Pikemalt mõtlemata haarab imik kätte hõõguva sõe, alaealine, leides juhuslikult salapärase koopa, ronib kõhklemata kas või maakera südamesse välja.

Kiiresti ilmusid minu lauale ringide tööst osa võtta soovijate pikad nimekirjad. Neid, kes mitmesuguseid pille mängida oskas, oli üksikuid, ent neid, kes pillimängu selgeks õppida soovis, oli küllalt palju. Nende hulgas oli ka Fedir Kabanets, kes avaldas soovi balaikat mängida. See rõõmustas ja veenis mind, et võetud kurss oli õige.

Koori oli end kirja pannud peaaegu sada last, draamaringi ka mitte vähe, eriti kaheksanda klassi õpilasi. Leidus neid, kes tahtsid saada agronoomideks, tehnikuteks, tikkijateks. Viimaste hulgas oli ka Parasja Kvotška.

«Tikkima hakkam,» ütles ta, «raamatut aga kätte ei võta. Õppigu direktor ise.»

Tundidest vabal ajal vestlesin õpetajatega.

Mulle oli just kooliaias töötada soovijate nimekiri üle antud, kui õpetajate tuppa astus Eleonora Stepanivna. Ta väljendas otsekohe oma siiraimat rahulolu selle üle, et ma elus ja tervena rajoonilinnast tagasi pöördusin.

«Me olime Mõšaga nii mures, hirmsasti mures,» ütles ta. «Eks teid võeti seal põhjalikult läbi.»

«Üht-teist oli. Kuid see kõik on pisi. Ent on üks asi, Eleonora Stepanivna, mis tõepoolest huvitab.»

Šuhnovska tegi suured silmad.

«Mis te räägite, Tarass Demõdovõtš? See on põnev, põnev. Ma kuulan.»

«Vaadake seda nimekirja. Need kõik on tulevased agronoomid, veterinaararstid, mitsuurinlased.»

Šuhnovska kissitas silmi ning tõstis paberilehe peaaegu nina alla: ta oli lühinägelik, kuid prille ei kandnud.

«Need on ju meie õpilased!» ei mõistnud ta ning vaatas mulle oma suurte ilusate silmadega ainiti otsa.

«Meie omad! Ning nad kõik tahavad agronoomiaringis töötada.»

Pettunult venitas Eleonora Stepanivna alumise huule pikaks.

«Või siis selles asi! Pole halb. Olen rõõmus.»

Ka mina muigasin rahulolevalt.

«Mina veelgi rohkem. Te siis hakkate seda ringi juhatama?»

Šuhnovska vaatas mind kui hullumeelset.

«Mina... ringi? Miks pean ma juhatama? Tehku Vasõl Sõdorovõtš seda — see on tema asi.»

«Pioneerijuht, Eleonora Stepanivna, pole ju looduse loo õpetaja.»

Šuhnovska mõistis, millest jutt on, ning hakkas kogelema.

«See on muidugi nii... Kuid, palun, see on ju teoreetiliselt. Kui aga praktiliselt... ma pole ju praktik.»

See oli lausunud siisugusel toonil, et oli raske teda mitte uskuda.

«Teooria on tundides,» vastasin ma. «Ringides tuleb aga lastele ka praktilist tööd õpetada. Kooli katselapil alustada...»

«Ei, seda mitte!» hüüdis Šuhnovska. «Niisuguste asjadega pole mul iialgi tegemist olnud. Juhatagu mõni teine.»

«Kes peab siis ringi juhatama? Kas tõesti tuleb esimestest sammudest peale üritusest loobuda?»

Sisse astus Antonina Nõkonivna.

«Kas teate, Tarass Demõdovõtš, minu õpilased oleks nagu keegi ümber vahetanud. Teie grammofon mõjub maagiliselt.»

Ning ta kergitas mänglevalt oma musti kulmukaari.

«On vaja, et tunnid mõjuksid õpilastesse veelgi maagilisemalt.»

Põšna kohmetus ja lausus vaevukuuldavalt:

«Ma olen noor pedagoog. Mind tuleb abistada, õpetada. Seda aga pole meie koolis tehtud.»

Jutt kaldus sundimatult tunnile, millest olin tema juures osa võtnud. Mul oli vahepeal aega mõelda sellele, mida olin seal kuulnud ja näinud ning nüüd avaldasin oma mõtteid vabalt ja veenvalt. Põšna nõustus kõigea, aitas takka.

«Olen teile nõu eest väga tänulik. Kas teate, see on mul esmakordne taoline jutuaajamine kogu mu pedagoogilise praktika kestel.»

Seda ei tahtnud kuidagi uskuda. Ta õpetas juba kaheksandat aastat. Ei võinud ju ometi olla, et nende kaheksa aasta jooksul polnud talle keegi tõsisemaid juhendeid andnud. Ta tõendas seda ise:

«Meil armastatakse rohkem karjuda, õppenõukogus välja naerda või siis hoopis vaikida.»

Jutt kaldus Petro Kovaletsile.

«Kui te selle röövli minu klassi istuma panete, jätan

oma töö sinnapaika,» teatas Põšna otsustavalt. «Alles täna hakkas mul distsipliiniga asi minema.»

Ma ei käinud peale, mõistsin, et niisugune õpilane on tal tõepoolest üle jõu. Otsustasin Krõvohatskiga kõnelda. Ent Põšna andis mulle nõu:

«Üldse, Tarass Demõdovõtš, tahan teile saladuskatte all öelda, et teete ühe vea.»

Põšna kutsus vägisi avameelsusele.

«Missuguse siis?»

«Teil tuleks kõige kiiremas korras Rajakas koolist eemaldada. Ta avaldab halba mõju kogu õpilaskollektiivile.»

«Esiteks palun teid, Antonina Nõkonivna, et te iialgi enam, ei minu juuresolekul ega kusagil mujal ei kut- suks lapsi hüüdnimepidi...»

Põšna läks näost punaseks, ainult ninaots oli tal sinakas.

«Teda hüüavad kõik niimoodi. Arvasin, et see on ta perekonnanimi.»

«See on hüüdnimi ja teie teate seda väga hästi. Tei- seks aga oleme teiega pedagoogid, nii et mõtelgem ja muretsegem mitte ainult kogu õpilaskollektiivi eest ter- vikuna, vaid ka iga õpilase eest üksikult.»

«Ma ei ütle ju midagi...» ärritus Põšna. «Ega see pole minu mõte... kõik mõtlevad ja kõnelevad niimoodi. Ai- nult et keegi ei julge teile seda öelda.»

«Mina teie asemel ei lepiks sellega, et minu klassi õpilane kükitab akna all ja ütleb ette neile, kes eksivad.»

Põšna istus nagu nõeltel.

«Ma ei vaidle vastu. Saatke ta klassi. Vaatame.»

Oli näha, et Antonina Nõkonivna iseloom oli kui vaha. Sellest vooli kas või küünlaid.

«Ei,» ütlesin, «praegu ma teda veel klassi ei saada. Õpetan teda ise. Peab teilt ainult programmi võtma.»

Antonina Nõkonivna jäi hetkeks mõttesse. Ütles siis otsustavalt.

«Lubage minul temaga töötada. Nõus?»

Ma viivitasin. Kas Petro läheb Põšna juurde?

«Hea küll. Ütlen, et ta homme teise vahetusse tuleks. Te astute nagu juhuslikult minu korterisse ja ma palun teid mind asendada. Mõistate, poisil on iseloomu.»

Antonina Nõkonivna lahkus rahulolevana, ilmselt oli ta sellest kõnelusest halvemat oodanud.

Jarõna oli ärevil. Ma püüdsin tema poole mitte vaa- data, ehkki see polnud mul sugugi kerge. Ma ei saanud kuidagi sellega leppida, et ta on minu jaoks sama- sugune õpetajanna nagu kõik teised. Kui ta vaid teaks, mis minu hinges sündis, kuis värahtas ja seisatas süda! Ent ta pole kohustatud seda teadma. Ega saa seda iialgi teada.

Tahtsin kõnelda rahulikult, isegi mingi ükskõiksu- sega ja ülemusliku karmusega, kuid tundsin, kui naeru- väärne see oli.

«Jarõna Ivanivna! Kas te ise tikkisite oma vaiba?»

«Missuguse?» muutus ta valvsaks.

«Seda, mis teil seinal ripub. Toonekurg ja rebane.»

«Jah, kuid tegin seda juba üliõpilasaastail.»

«See on teil kenasti välja kukkunud.»

«Oh, mis te nüüd, Tarass Demõdovõtš!»

Jutt ei laabunud. Vaikisin hetke ning läksin lihtsalt asja juurde.

«Mul on teile palve. Meie tüdrukud tahavad tikkimist õppida. Aidake neid.»

Vaikus. Ma ei julgenud oma silmi tõsta.

«Mismoodi?»

«Iga õpetaja hakkab mingit ringi juhatama. Ma palun teid väga võtta tikkijad oma hoole alla.»

Ma ei läbenud oodata ja vaatasin neiule otsa. Mis- sugune imelik on see Jarõna! Ta istus mõttes ja kaalus midagi. Ümmargused põsed lõkendasid, kulmud olid ninajuurel karmilt kokku surutud. Ilmselt ei julgenud ta ära öelda. Mina aga unustasin hoopis, millest jutt oli. Olin võimeline istuma niimoodi terve igaviku ning vaa- tama ainult teda, unustades kogu ümbruse. Ei, me ei tohi koos olla. Kas peab tema lahkuma Kovalivkast või mina? Niikaua, kui teda näen, ei saa ma rahu.

«Hea küll. Proovin,» nõustus ta lõpuks, vaatas mulle avameelselt silmi ja naeratas.

Tollest mälestusväärsest õhtust peale tuli Kovalivka kooli töökasse argipäeva midagi uut, senitundmatut.

Mul oli viimane tund seitsmendas klassis. Teise vahe- tuse töö lõppes alles siis, kui õhtused metsavarjud ula-

tusid kuni koolimajani. Sel ajal viibisid koolis ainult need õpetajad, kes juhtisid töid klassides, ning ka need läksid tihtipeale otsekohe koju, ilma et oleksid õpetajate tuppa sisse astunud. Ei viivitanud pikalt ka õpilased: oli veel soe ning üleriideid polnud tarvis selga panna, millega koolipingis istuti, sellega ka hüpeldes koju lipati.

Ent täna toimus koolis midagi ebatavalist. Õpilased ei kiirustanud, sagisid millegipärast koridoris ja sosistasid. Õpetajate tuppa olid kogunenud peaaegu kõik, nii vanemate kui ka nooremate klasside õpetajad. Puudusid ainult Fedir Danõlovõtš ja Hanna Ivanivna ning Margarõta Vassõlivna Kužel. Ent hetke pärast avanes uks ja lävele ilmus Hanna Ivanivna. Ehkki Fedir Danõlovõtši polnud tema laia kogu tagant näha, ei võinud kahtlust olla, et ka tema oli kohale ilmunud.

Šuhnovskõi vaidles millegi üle Mõkola Ivanovõtš Tšepuriga. Nende kõrval seisis nurgas märkamatu varjuna vaikiv Panassõk.

«Oh, täna on meil rahvast!» hüüdis Orjol lõbusalt.

«Või veel!» hüppas Babak välja. «Missugune päev, Fedir Danõlovõtš.»

Vassõl Sõdorovõtš hõõrus käsi ja vaatas küsivalt mulle otsa.

«Kas alustame?»

Kokku olid tulnud muusikaharrastajad. Babak oli juba jõudnud kõigile minu ostust kõnelda. Ning stiihiliselt olid kogunenud kõik need, kes tahtsid meie orkestri tööst osa võtta. Õpetajate toa kõrval aga tammus rida õpilasi, enamasti vanematest klassidest. Igaüks neist pidas ennast mingil määral muusikameheks.

Viivitamata toodi kitarrid, balalaikad ja mandoliinid õpetajate tuppa. Siin haarati nad otsekohe kätte, algas niisugune sagin ja madin, et keegi tegi ettepaneku klassiruumi kolida.

Seni, kui oma viiuli järele käisin, olid orkestrandid juba klassi läinud. Pealtvaatajad istusid koolipinkidesse, moosekandid aga grupeerusid nurkadesse. Eleonora Stepanivna kõrval, kes oli enda nagu peole ehtinud ning sarnanes ka ise millegipärast kitarriga, tunglesid kõik kümme kitarristi. Balalaikamängijad olid aga Krõvohatski ümber kogunenud. Panassõkuga olid mandoliinimängijad. Avar ruum täitus otsekohe helina, klimber-

damise ja pillikeelte pirinaga, — selle kaootilise muusikalise käraga, mis kostab alati enne orkestri esinemist. Ent meil oli see veelgi korratum ja närvilisem. Moosekandid häälestasid oma pille. Kitarristide hulgas oli ka Jarõna ja Antonõna Nõkonivna, Liidia Batožtsuk ja Krõvohatska. Need instrumendid, mis üle olid jäänud, said kaheksanda klassi õpilased. Kõik nad kuulasid Šuhnovska tooniandmist.

Balalaikamängijate hulgas oli Krõvohatski, ülejäänud olid kõik õpilased. Mandoliine oli ainult kolm. Panassõk ja Babak oskasid vististi mängida, Tšepur aga keerutas pilli käes ja vaatas seda ahnete silmadega. Panassõk näitas talle, kuidas tuleb trillerit käes hoida. Mõne aja pärast pani Tšepur mandoliini siiski kõrvale, muusika polnud ilmselt tema jaoks.

«Kes mängib mandoliini?» pöördus Babak asjata koosolijate poole. Soovijaid ei leidunud.

Astusin Šuhnovskõi juurde. Ta istus esimeses pingis ja laskis oma näpitsprillil läigatada.

«Aga teie, Mõhhail Amadejovõtš?»

«Mina olen muusikakriitik. Kritiseerima olen tugev, mängida ei oska. Või siis ainult grammofoni.»

Oli tunda mingisugust pidulikkust, kõiki oli haaranud üldine vaimustus. Meie ellu oli tunginud mingi värske puhang, laialivalgunud kollektiiv hakkas nagu üheks tervikuks kokku sulama. Peamine — oli tarvis seda huvi ära kasutada. Otsustasin initsiatiivi enda kätte haarata.

«Seltsimehed! Kes meil siis juhatama jääb?»

Aegamisi saabus vaikus. Ainult keegi seal nurgas klimberdas kangekaelselt balalaikal. Teda keelati sosinal.

«Juhatage teie, Tarass Demõdovõtš.»

«Mina olen halb juht...»

Hetke valitses vaikus. Siis lausus keegi:

«Meie hulgas pole niisugustki.»

Nii asusingi asja kallale. Orkestrandid istusid kiiresti kohtadele nagu kord ja kohus. Ette balalaika- ja mandoliinimängijad, nende taha poolringis — kitarristid. Klassiüksed avanesid ning sisse jooksid hüpeldes kolm poisinolki: kaks oma isiklike balalaikadega, üks kitarriga. Panime ka nemad istuma.

Andsin viiuliga tooni. Algas pillide häälestamine. Klassis tõusis kära ja müra. Ent selles oli juba midagi tuttavat, musikaalset, seda, mis loob vastava meeleolu.

Elavad tulukesed põlesid ka nende silmis, kes istusid koolipinkides. Ainult Tiit Nazarovõtš Batožtsuk vaatas kõike kuidagi kurvalt, kui aga heitis pilgu abikaasale, põles ta silmis viha ja etteheide. Ilmselt ei meeldinud see kõik temale; poleks meil seda proovi olnud, võinuks ta praegu rahulikult kodus istuda.

Proov võis alata. Ent otsekohe kerkisid ka esimesed raskused. Mängima tuli hakata, aga mida? Keegi karjus «Läksin jõe!» ühele oli meelde jäänud üks valss, teiselt teine. Keegi klimberdas balalaikal katkendi lõbusast polkast.

Leppisime kokku, et mängime krakovjakki.

Hetkeks tardusid orkestrandid täielikus valmisolekus, kuulajad pidasid hinge kinni. Tõstsin viiulipoogna, noogutasin pead. Ning otsekohe hakkasid üksteise võidu häälitsema mandoliinid, neile kiirustasid järele balalaikad, pinisesid kitarrid, kes kõrgelt, kes madalalt.

Vehkisin poognaga ja kõik jäi vaikseks. Akna tagant kostis lõbusat naeru. Tuli välja, et sinna olid õhtuhämaruses muusikahaiged kogunenud. Keegi orkestrantidest sulges vihaselt aknad.

Meenutasin, kuidas meid tehnikumis mängima õpetati. Käigu pealt muutsin taktikat. Algul katsetasin mandoliinimängijatega. Mängisime pala korra läbi, mängisime veel teine kord — hakkas juba minema. Siis balalaikadega. Need hakkasid algul raiuma nagu naised, kui nad sügisel kapsaid sisse teevad, siis aga aegamööda sulasid ühte. Parajal hetkel andsin mandoliinidele märku. Reipalt ja helisevalt ühtisid nad balalaikade meloodiaga. Kitarrid püüdsid tooni väga kiiresti, sest nendel pillidel mängisid enamasti õpetajad. Ning alles siis, kui meloodiad sulasid ühte, kuigi veel konarlikku muusikalisel voolu, langetasin ma otsustavalt poogna keeltele.

Juuresolijail hakkasid silmad mingist sisemisest tulest sädelema. Me mängisime. Konarlikult, tumedalt, vahel valesti, ent kiiresti vigu parandades. Ning siis hakkas helisema kutsuv, reibas tants ning isegi Šuhnovskõi parem jalg hakkas koolipingi all takti lööma, Tiit Nazaro-

võtäl kuivadele huultele aga ilmus tahtmatult mänglev mule.

Mängisime kaua ja innuga. Mõneks hetkeks peatusime, häälestasime pille, siis tõstsin jälle poogna ning lihtsalt ja võimsalt hakkas tuttav meloodia paisuma klassi seinte vahel. Keegi avas tähelepanematult akna, ning need, kes olid kuulanud meie proovi algust, ei naernud enam. Lõpuks, kui orkester oli eriti hoogsalt viimase fraasi mänginud ning üheaegselt vaikis, plaksutas «muusikakriitik» Šuhnovskõi laisalt käsi ning sõnas «bravo». Hakati aplodeerima klassis, plaksutati ka akende all. Ning äkki tuli kuuldavale Jakiv Stepanovõtäl tuttav hää:

«Kas teil haigla esindajaid vaja ei lähe? Meie Liida Mõkolaivna mängib mandoliini.»

Pärast krakovjakki mängisime valssi «Doonau lained». Kukkus päris kenasti välja. Ent nägin ja mõistsin, et mul pole orkestri juhatamiseks vajalikke teadmisi. Tuli otsida inimest, kes oleks tõeliselt võimeline meie orkestri jalule aitama. Ent kust teda leida?

Ka pärast proovi, kui kõik olid ärevil ja rõõmsad, täis lootusi ning kindlad edus, mõtlesin mina oma mõtteid. Oli tarvis kellegagi nõu pidada. Kasutades juhust, et koos olid õpetajad, palusin ma neid õpetajate tuppa.

Jutustasin õpetajatele oma viibimisest rajoonikeskuses, kohtumisest uue haridusosakonna juhatajaga, kokkupõrkest temaga, ei varjanud ka seda, et olin juba mõttes Kovalivkaga hüvasti jätnud. Kõnelesin jutuajamisest rajoonikomitee sekretäri Vognevõkiga. Rääkisin pedagoogilisele kollektiivile kõigest sellest, mida kavatsesin tulevikus teha, ning palusin seltsimeestelt nõu.

Pärast minu informatsiooni valitses vaikus. Õpetajad olid vajunud mõttesse. Ma mõistsin, et neil oli, mille üle järele mõelda.

Esimesena vastas Šuhnovskõi.

«Ma leian,» ütles ta oma näpitsprille puhastades, «et meil pole täna mitte väike nõupidamine või lihtsalt

informatsioon, vaid tähtis, ma isegi ütleksin pedagoogilise nõukogu peaistung.»

Ta vidutas taas oma lühinägelikke vesiseid silmi, tundudes ilma oma näpitsprillideta kuidagi imelikuna, isegi võõrana selles toas. Kui prillid olid jälle asetatud oma tavalisele kohale laial ninajuurel, hakkasid silmad tuttavlikult varjatud kavalusesädemeid pildudes sädelema, ning kuulajate ette ilmus tavaline Šuhnovskõi kõiges oma hiilguses.

«See pole lihtsalt informatsioon, see on, mina arvan, meie austatud direktori programm, mida me nii kaua ja kannatamatult oleme oodanud. Kuna selles kõiges, nagu tuum tammetõrus, peitub kogu meie edasise töö sisu, tahaksin selle üle mõtteid avaldada. Ärge ainult mõelge, jumalapärast, et ma kritiseerin Tarass Demõdovõtši ettekande põhisätteid, ei, ma avaldan ainult isiklikke seisukohti. Sest vaidlustes sünnivad tõed.»

Ta kõneles kuidagi uduselt, keerutades ja jättes ütle mata, mina aga kuulasin tähelepanelikult, kartes ainsatki sõna kõrvust mööda lasta, püüdes tabada seda, mis teda minu programmis ei rahuldanud. Et see aga nii oli, selles olin ma kindel.

«Meil kõigil Kovalivka koolis on meeldiv tõdeda seda fakti, et mitme päeva jooksul oleme võinud unustada meie igavese vaenlase — õpilaste vähese osavõtu koolitööst. Täna seaks päevaks on osavõtt lausa ideaalne. Seda pole suutnud kõigutada ka ilmselt kuritahtlik ajaleheartikkel. Probleem on lahendatud ja lahendatud õigesti. Meie ees seisab aga teine probleem: kasvatamine ja õpetamine. Et küsimus puudutab eriti mind kui meie tegevuse selle ala juhatajat, tahaksin sellel üksikasjalikumalt peatuda.»

Oma sissejuhatuses eemaldus Šuhnovskõi kaugelt õpetamise ja kasvatamise konkreetsetest küsimustest. Millegipärast meenutas ta nii Jan Koménskýt kui Pestalozzit, nii Rousseau'd kui Fröbelit, alustas ka Ušinskist, ent siis vaimustus Spenceri pedagoogilistest mõtetest. Ehkki olin hiljuti üsna põhjalikult tutvunud nende väljapaistvate teadlaste pedagoogikaga ja tundsin nende pedagoogilisi vaateid, ometigi ei suutnud mõista seda tõlgendust, mida Šuhnovskõi tahtis neile anda. Lõpuks hakkas olukord selgima.

«Kuidas me suured eelkäijad mõistsid õpetamist ja kasvatustööd? Lahutatult üksteisest või, vastupidi, ühtesulatatuna üheks jagamatuks tervikuks? Missuguse pedagoogikateadlase poole me ka ei pöörduks, ikka väidavad nad ühte: «Õpetamise läbi kasvata...»

Segaselt, paljusõnalisuse tiheda katte varjus tahtis Šuhnovskõi viia kuulajaid järeldusele, et igasugused ringid ja pioneeritöö üldse on tarbetu. Pedagoog on kohustatud kasvatama lapsi mitte väljaspool klassi, vaid klassis, programmiga kindlaksmääratud teadmiste edasiandmise kaudu.

«Muidugi, ma tunduksin oma arutlustega üsna ebaobjektiivsena, kui ei meenutaks meie aja silmapaistvat pedagoogi Anton Makarenkot. Mulle tundub, et lugupeetud Tarass Demõdovõtš ise on tulvil Makarenko pedagoogilisi ideid, ent kellelegi pole saladuseks, et Makarenko on eriline pedagoog või õigemini erilise mõistusega pedagoog. Tema kasvandikud on kurjategijad. Nendega on ka jutt teine. Neid tuleb kasvatada töös, neid ei või hetkekski silmist lasta. Selliselt võib läheneda ka niisuguste laste kasvatamisele nagu Petro Kovalets, ent kas see kõik sobib meie tavaliste, normaalsete laste suhtes, kes elavad normaalsetes tingimustes, perekonnas, kes esimese järjekorras vastutab lapse kasvatamise eest?»

Šuhnovskõi kõneles veel kaua, kuid mind see kõik enam ei huvitanud. Mõistsin, et mu esimene abiline ei jaga minu vaateid õpetamises ja kasvatusküsimustes. Kaalusin, kas tal on õigus. Ei, ta ei suutnud mind veenda. Teadsin, et kogu Makarenko pedagoogikat ei saa tavalises koolis rakendada. Kuid põhituum? Kas siis lapsed, keda Makarenko kasvatas, polnud samasugused kui meie omad? Näiteks Petro Kovalets on pooleldi kodutu ning sellest ka käitumine. Ta pole niisugune nagu Zinkovõtš, ta sarnaneb rohkem Makarenko kangelastega. Aga Fedir Kabanets? Aga Parasja Kvotška? Neil olid perekonnad, ent kas võis niisugustele laste kasvatamist usaldada. Ja miks mitte mõelda ka perekondade kasvatamisele, mõjutades neid õpilaste kaudu? Mitte seda polnud ma Mõhhail Amadejovõtšilt oodanud... Kuid olin kindlasti ise süüdi, oleks tarvis olnud enne seda nõupidamist temaga kõnelda...

Šuhnovskõid toetas Tšepur. Kui õppealajuhataja oli

kõnelnud looritatult, varjates end kogu aeg tsitaatide ja viidetega autoriteetidele, siis tema kõneles avalikult mingi toore küünilisusega:

«Ilmselt tahab meie austatud direktor juurutada Kovalivka koolis mingisugused oma pedagoogilised teooriad. Ta kõneleb ringidest. Aga milleks on need ringid? Noh, koolides muidugi töötavad ka ringid, kuid see on isetegevus. Aga siin mingisugused imelikud ühendused kasvatustöös. Tuleb välja, et olen kohustatud mingit ringi juhatama. Võin ju juhatada. Kuid ainult ajalooringi. Kui leidub lapsi, kes tahavad näiteks Vana-Rooma ajalugu sügavamalt õppida, võin ka siis sügavamalt õpetada. Ent kust võtta seda soovi õppida sügavamalt, kui nad ka mittesügavalt seda teha ei taha?»

Ta itsitas katkendlikult omaenda teravmeelsuse üle ja laskis aeglaselt pilgu koosolijatest üle käia, tahtes veenduda, kas keegi oli ta tabavat väljendust väärikalt hinnata osanud.

Ent keegi polnud seda hinnanud ja Tšepur katkestas naeru.

«Aga teie, Mõkola Ivanovõtš, organiseerige noorte ajaloolaste ring ja koostage nendega meie Kovalivka ajalugu,» andsin ma nõu. «Ning selles pole midagi naljakat.»

«Tähendab Rooma asemel Kovalivka?» kissitas Tšepur irooniliselt silmi.

«Aga proovige, Mõkola Ivanovõtš!» hüüdis korraka Fedir Danõlovõtš oma nurgast. «Muuseas, see on päris hea mõte. Ma olen nelikümmend aastat materjali kogunud...»

Vana õpetaja tõusis püsti ning hakkas kõnelema tasa, kuid tungivalt:

«Nelikümmend aastat. Kui palju muudatusi! Vaadake alates 1905. aastast. Aga pärisorjus? See on väga tähtis kasvatuslik ja õpetlik materjal, Mõkola Ivanovõtš. Nii et ärge te naerge ühti.»

«Mis nüüd mina...» lõi Tšepur ärritatult silmad maha. «Kui ainult õpilased nõus oleksid...»

«Küll leidub. Kui te neid ainult kaasa tõmbate. Mis puutub aga kahtlustesse, kuidas õpetada ja kuidas kasvatada, siis ütlen teile oma isikliku praktikast. Selleks et lapsi õpetada ja kasvatada, peavad kõik teie õpilased klassis olema. Tänaeks päevaks on see meil käes. Sel-

leks et lastele kirjatarkust õpetada, et neist tõelised inimesed saaksid, tuleb lapsi organiseerida. Ja needsamad ringid ongi selleks organiseerivaks lüliks, sest nende kaudu külvame huvi kooli vastu, armastust kooli vastu. Aga kui lapsed kooli armastavad, õpetajaid armastavad, nihutavad nad mägesid paigast. Käitumine on hea ja edusammud märgatavad. Seda tahtsingi öelda teile ja Mõhhail Amadejovõtšile.»

«Oigel!» toetasid õpetajad Orjoli.

Ärritatult võttis Šuhnovskõi taas ninalt higiseks löönud näpitsprillid.

«Ma ju tegelikult ei vaidle... Ma pole ju vastu... Ma ju... kuidas öelda, sean küsimuse problemaatiliselt üles...»

Mulle meeldis see Šuhnovskõi iseloomujoon — öelda lahti oma isiklikest vääradest mõtetest.

Krõvohatski sõnas:

«Mina kui kehakultuurlane kavatsen organiseerida kehakultuuri ringi.»

«Suurepärane!»

«Suurepärane nüüd küll, aga kes ringide juhatamise eest maksma hakkab?»

Sellel nõupidamisel avanesid ja võtsid kindlama kuju õpetajate iseloomujooned. Õpetajate kollektiiv nõustus sellega, et koolis on vaja ringide tegevust arendada. Iga õpetaja võttis enda peale ühe ringi juhatamise. Fedir Danõlovõtš aitas Eleonora Stepanivna hädast välja:

«Ma ju vana agronoom. Kui lubate, aitan teid.»

Ainult üks mure jäi — polnud kedagi koori juhatama panna. Ent ma ei kaotanud siiski lootust.

Pärast koosolekut astus Fedir Danõlovõtš minu juurde.

«Meil külas on üks suurepärane muusikamees, hea dirigent,» ütles ta mõtlikult.

«Kes ta on?»

«Selles ongi — kes ta on,» vangutas Orjol pead.

«Kui sellel inimesel plekki küljes poleks, läheks ta kaugele. Aga nii... töötab arveametnikuna tarbijate ühisuses...»

Nii kuulsin ma teistkordselt Ivan Markovõtš Rusakust.

Varsti teadsin ma külamuusik Ivan Markovõtš Russaku elulugu paremini kui mõne helilooja oma.

Ivan Markovõtši isa oli omal ajal Kovalivka kirikus djakiks. Oma suurepärase bassihääle ja oskuse poolest ristsetel ja matustel kõik külalised laua alla juua oli ta üle küla kuulus. Kõneldi, et kui Russaku isa oleks vähem joonud, võinuks ta teenistusredelit mööda diakoniks tõusta ning laulda mitte niisuguses kehvast kirikus, kui seda oli Kovalivka oma. Kõneldi ka, et ta olevat mõneks ajaks linnakese kivist kirikusse võetud, kus ta kodanikele väga meeltmööda olnud, palveid laulnud ta nii võimsalt, et klaasid klirisesid ja kiviseinad värisesid. Varsti aga joonud djakk enda täis ja andnud oma vaimulikukuu kaupmehele panti, mille eest ta kogudusest minema löödud. Kovalivkalaste heameeleks pöördus ta taas vanale kohale tagasi.

Vana Russak elas üksinda. Tema ainuke poeg Ivan õppis koguni Kiievis, mõni kõneles, et djakiks, mõni, et preestriks.

Tõepoolest, Russak saatis poja kui oma järeltulija vaimulikk seminari. Kuid Ivan, kes üle kõige muusikat armastas, ei sallinud kirikuasjandust, sest see oli teda joodikust isa kaudu ära tüüdanud. Ta ei lõpetanud seminari, vaid astus konservatooriumi.

Konservatooriumi ta aga lõpetada ei saanud. Kuulnud, et poeg on seminarist lahkunud ning jumalavallatut teadust õppima asunud, lakkas isa talle raha saatmast. Mõnda aega Ivan vireles, lõpuks aga oli sunnitud õpingud pooleli jätma. Tal õnnestus saada koht mingi rändteatri orkestrisse. Seal mängis ta viiulit, juhatas koori, mis koosnes mõnest näitlejast, ning vajaduse korral mängis ka teisejärgulisi osi.

Nii elas ta, kuni meelekohtadesse ilmus esimene hõbehärm, ehkki ta käis sel ajal alles neljakümnendat aastat. Isa ta ei unustanud, kuigi ise kohale ei sõitnud. Mõnikord saatis ta vanale viie- või kolmerublalise.

Ilmselt viiski see raha vana Russaku hauda. Tuli ükskord kõrtsist ja kukkus kraavi. Murdis käe ja jala. Sel ajal juhtus ka Ivanil ettenägematu sündmus — teatritrupp lagunes. Diplomita kunstnik otsis kohta siin.

ja seal ning saabus lõpuks isale külla. Temaga koos tuli ka abikaasa, sama teatri näitlejatar. Ehkki ta tegi igasuguseid noorenduskuure, ei suutnud puuder ega põsepuna tema esimesi kortse varjata.

Siin tabas neid revolutsioon. Ivan Russak oli kindlalt isa katuse alla ankrusse jäänud.

Pärast vana Russaku surma jäi kirik djakita. Kogudus palus Ivani, kes paistis silma aususe, jumalakartlikkuse ja kuuldava, ehkki mitte tugeva hääle poolest, asuda isa kohale. Pärast mõningat kõhklust Ivan Markovõtš nõustus. Ent ta oli djakiks ainult mõned aastad. Sellest tunnist peale, kui ajalehtedes hakkasid ilmuma teadaanded vaimulikuseisusest loobumise kohta, võttis Ivan Markovõtš Russak esimesena oma vaimulikurüü maha ning asus tööle. Organiseeris külaklubis laulukoori. Kahekümne üheksandal aastal astus kolhoosi. Samaaegselt töötas arveametnikuna tarbijate ühisuses. Koori juhatamisest ta kui ebakindel element hiljem vabastati.

«Poleks Russak djakkide soost,» kõneles Fedir Danõlovõtš innukalt, «oleks ta lihtsalt asendamatult inimene.»

Ning nüüd see Russak, ehkki ma polnud teda oma silmaga näinud, ei tahtnud mulle rahu anda. Tema päritolu valmistas mulle muidugi muret. Kuid terve mõistus jäi peale: kui Eleonora Stepanivnal, preestritütrel on õigus lapsi õpetada ja kasvatada, miks siis Russak, kes esimesena rajoonis loobus oma vaimulikuseisusest, ei tohi inimesteie õpetada seda, mis neile nii vajalik on? Oleks vähemalt mõni teine, kehvgi muusikatundja. Aga pole ju? Ei saa lahti öelda inimesest ainult sellepärast, et ta oma õnnetuseks on kunagi kirikus laulnud?

Otsustasin Šuhnovskõiga nõu pidada.

Kuulanud minu arutlused ära, tõmbus Mõhhail Amadejovõtši nägu just nagu hambavalust viltu.

«Ta mõistab ja armastab muusikat. Kuid teate, Tarass Demõdovõtš? Kui kõnelda puhtast südamest, siis ärge tehke seda. Teile riputatakse juba niigi igasuguseid silte külge, kui see kah veel...? Las mina kannatan kogu eluaeg selle vaimulikuseisuse pärast, kuid teil ei soovitata vabatahtlikult pead silmusesse pista.»

Ta ei suutnud mind veenda. Ma ei ole iialgi riski kartnud. Südametunnistus ütles mulle ette muud: üldiseks hüveks tuleb teha kõik...

Pidasin Nedokussiga nõu. Kornī Kōrōlovōtš ütles:

«Sinu asemel ei kardaks ma isegi kuradit ennast. Kuid asi on selles, et Russak ei nõustu sellega iial.»

«Miks?»

«Küll näed. Ta on uhke.»

Otsustasin kindlalt Russakule augu pähe rääkida.

Ja nii me siis astusime Fedir Danōlovōtšiga tarbijate ühisuse juhatusse. Siin oli rahvarohke, lärmakas, suitsu täis.

Otsekohe tundsin Ivan Markovōtš'i teiste hulgas ära. Ta istus laua taga uhkelt, mingi sõltumatu väarikusega. Pea oli tal suur, hall, mustad vurrud valgevöödilised, nagu korrapäraste joontega, valge. Ta vaatas arukate, süsimustade silmadega ning tõusis meid vastu võttes püsti.

«Minu austus, Fedir Danōlovōtš!» tervitas ta meeldival laulval häälel. «Kui kaua me pole teineteist näinud! Ja see on mõistagi seltsimees direktor?» pöördus ta lihtsalt minu poole.

Tegime end vastastikku tuttavaks.

«Kelle juurde te õieti tulite?» tundis Ivan Markovōtš huvi. «Kas seltsimees juhatuse esimehe või minu juurde?»

«Teie juurde, Ivan Markovōtš.»

Ta vangutas kahtlevalt pead.

«Vabandage, kas ameti- või eraasjus?»

«Eraasjus, Ivan Markovōtš.»

Russak korjas vaikides laualt paberid, peitis need sahtlisse ja pani selle lukku. Arvelaua asetaski ta samuti väikesesse kappi ja sulges ukseid.

«Palun minu poole,» palus ta külalislahke liigutusega.

Meie ei hakanud keelduma. Vastupidi, tahtsin seda meest võimalikult lähemalt tundma õppida: me ei ostnud ju orkestri jaoks kitarri, vaid valisime koorijuhti. Tuli kõik põhjalikult läbi kaaluda.

Ivan Markovōtš elas maja teisel poolel, kus asus tarbijate ühisuse kontor.

Kodus tutvustas külalislahke peremees mind oma abikaasaga. See oli väike ja kortsus nagu küpsekartul. Kuid oma imeliselt nooruslike silmadega vaatas ta meid lahkelt. Ta oli nähtavasti mehest mitu aastat vanem, ent hästi liikuv ja jutukas. Minule ei pööranud ta tähele-

panu, Fedir Danōlovōtš'i aga puistas küsimustega üle. Teda huvitas vana õpetaja enesetunne ja Hanna Ivanivna tervis, see, miks Hanna Ivanivna käib Russakutel nii harva külas ja kuidas Fedir Danōlovōtš suvel puhkas, palju ja missugust moosi oli Hanna Ivanivna sellel suvel sisse keetnud ja kas Fedir Danōlovōtš'il on klassis palju õpilasi.

Vana Orjol vastas kõikidele nendele küsimustele aeglaselt, põhjalikult. Mina pöörasin sel ajal tähelepanu Russaku viiulile, mis lebas pooleldiavatud karbis.

«Mängite?» küsis Russak.

Ta võttis pilli kastist ja ulatas selle mulle.

«See on kogu mu varandus, seltsimees direktor.»

Uurisin tähelepanelikult vana, pleekinud kulunud löuaalusega viiulit.

Kärmas perenaine jõudis Fedir Danōlovōtš'i küsitlemise vahel ka suupistet lauale tuua. Ilmusid tulipunased tomatid, marineeritud seened ja hapukurgid, praekartulid ja peenteks viiludeks lõigatud suitsupekk. Selle kõrval lebas suur pea küüslauku. Ivan Markovōtš askeldas millegipärast üsna kaua puhvetikapi juures ja võttis sealt lõpuks välja viinapudeli.

«Fedir Danōlovōtš, see on teie lemmikjook!»

Viinaklaas päästis kiiresti keeled valla. Nägin oma silmadega, et Ivan Markovōtš on korralik ja arukas inimene, suur muusikaharrastaja. Kui Fedir Danōlovōtš temale meie eilsest orkestriproovist jutustas, arveametnik otse hüppas toolil.

«Ei või olla! Tarass Demōdovōtš, seltsimees direktor! Suur tänu teile! Lõpuks hakkab meil Kovalivkas ka muusikakeel helisema.»

«Olen kindel, et see helisema hakkab, Ivan Markovōtš. Kuid ainult teie abiga.»

Russak pilgutas silmi.

«Kuidas nii? Ei mõista...»

«Tulime Fedir Danōlovōtšiga paluma teid, Ivan Markovōtš, et te meid selles asjas abistaksite. Lapsed tahavad mängida, laulda, kuid pole kedagi, kes koori ja orkestrit juhataks.»

Ivan Markovōtš muutus murelikult morniks, valas vaikides klaasid täis.

«Noh, võtame veel. Teie edu terviseks.»

«Teie terviseks.»

Jõime imepisikeste klaasikestega. Kuid harjumatu-
sest hakkas mul pea ringi käima. Aga võib-olla polnud
see viinast, vaid ärevusest? Sest Ivan Markovõtš polnud
veel küsimusele vastanud.

«Olen teile väga tänulik, Ivan Markovõtš,» ütlesin ma
liigutatult, pidades tema vaikimist nõusoleku märgiks.

Arvasin end juba kuulvat, kuidas meie koorilaul
ööbikutrillerina heliseb, orkester aga üle kogu rajooni
kõmab. Hingamine läks nagu kergemaks. Nedokuss oli
ju öelnud, et Russak ei tule, tema pole aga sõnagi vastu
öelnud. Ning just selsamal hetkel ütles Russak ära.

«Ei soovita teil, seltsimees direktor, end minuga si-
duda...»

«Miks siis?» imestasin ma lihtsameelselt.

«Mina, Tarass Demõdovõtš, olen ebatavaline inimene,
eriline, minuga saate endale ainult häda kaela.»

«Mina seda häda ei karda!» hüüdsin. Ning tõmbusin
otsekohe tagasi: mõistsin, et klaas oli küll väike, kuid
avaldas üsna suurt mõju.

«Esiteks, seltsimees direktor, armastan märjukest.»

«Mida?» ei mõistnud ma otsekohe.

«Noh...» Ivan Markovõtš kissitas kavalalt silmi ja
kopsas sõrmega pooleldi tühjaks joodud pudelit.

Minule oli juba sellest Russaku nõrkusest kõneldud.
Ent mulle kõneldi ka, et Ivan Markovõtš joob küllalt
mõõdukalt.

«Me kõik joome,» ütlesin ma kangekaelselt.

«Teiseks olen ma tööl. Kogu aeg kinni.»

«Ma ei koorma teid üle. Vabal ajal.»

Russak raputas eitavalt. Siis võttis oma viiuli, puudu-
tas keeli.

«Parem ärge sellest kõnelge.»

«Ivan Markovõtš!» hakkas purju jäänud Fedir Danõ-
lovõtš keelitama. «Mängige, armas. Ma pole juba ammu
seda rõõmu tunda saanud. Teie muusika aga heliseb mul
kõrvus, kuulen seda unes.»

«Ehk seltsimees direktor tahab proovida?» sirutas
Russak viisakusest viiuli minu poole.

Hakkasin tõrjuvalt kätega vehkima.

«Mängige, Ivan Markovõtš, palume teid väga.»

««Kahtlused», palun «Kahtlused»,» palus Orjol.

Tundus, nagu oleks tuppa lennanud paradiisilind, hõljutanud kuldseid tiibu ning lasknud kuuldavale taevase trilleri. Viiul nuttis Russaku käes, rebestas hinge, kergitas eesriiet salapärasesse maailma, sinna, kus kõik oli ebaharilik, ülev, täis rõõmu, piina ja kannatusi. Ning enam polnud maailmas kedagi ega midagi — ainult mina ja veel... Jarõna. Ta seisis silme ees, uhke ja ligipääsmatu, lüües oma ükskõiksusega südamele haavu. Viiul aga, just nagu mu enda kannatav hing, pajatas talle kõigest sellest, heitis ette seda parandamatut sammu. Ma ei märganud sugugi, kuidas silmad märjaks tõmbusid.

Viiul nuttis, viiul kutsus, viiul andis lootust, et paremad päevad veel tulevad, külvas ja hajutas raskeid kahtlusi.

Nii nagu Russak oli ootamatult alustanud, nii ta ka oma mängu järsult katkestas. Fedir Danõlovõtš pühkis salaja silmi ja olles joodud viina ja tundepehangu mõju all, kippus muusikameest sülelema.

«Oh, kui ka mina niimoodi oskaksin!» purskus mul valuga. «Et ta ka minu käes nõnda kõneleks, nutaks ja kannataks! Ivan Markovõtš, ärge öelge meile ära. Me palume teid väga.»

Russak pani viiuli käest ning hakkas mõttes mööda tuba kõndima.

«Ärge paluge, kallid, ma ei või,» sõnas Russak pehmelt ning tema hääles oli tunda kahetsust. «Ma kõigest hingest... Igatsen muusikat, tunnen puudust inimestest, kes mängivad, laulavad. Ent minule on kõik see keelatud, Tarass Demõdovõtš!»

Ivan Markovõtš jäi minu ette seisma ning hakkas kiiresti, mingi kurbuse ja solvanguga hääles, jutustama oma joodikust isast, oma ebaõnnestunud djakiks olemisest Kovalivka kirikus.

«Inimesed rääkisid mulle augu pähe. Mul on aga pehme iseloom. Ka teie palute ja mina olen juba tundepehangu küüsis. Minus endas hakkasid viiulid hõiskama, lastehääled helisema. Ah, võtame parem...»

Mõne aja pärast ütles Ivan Markovõtš avameelselt:

«Ei taha teid eksiteele viia. Olen juba juhatanud koori, ent mind löödi sealt kui kõige kurjem vastane minema. Neelasin pilli alla ja läksin. Võib olla, et töö-

poolest oli niimoodi tarvis. Uskuge, sõbrad, minu südames pole kübetki viha oma rahva vastu. Vastupidi, tahaksin iseenda täielikult inimestele anda, valada kogu oma hinge välja... Jah, inimesed, inimesed...»

Mööda tema kahvatuid põski veeresid pisarad, ta ei pühkinud neid, haaras tormakalt viiuli, kummardas selle kohale ning nüüd oli raske vahet teha, kes neist nutab, kas tema või viiul.

Istusin justkui võlutud. Armastasin muusikat, mõistsin head muusikat, ent selletaolist polnud ma veel iial kuulnud. Mul hakkas lihtsalt valus tahtmisest, et need jõulised, erutavad helid rahva hulgas elaksid, minu õpilastes teadlikkust ärataksid, neid headeks, seltsivateks, dissiplineeritud ja arukateks teeksid. Ei, Russakust ma ikkagi ei loobu. Ma juba tundsin kuulvat, kuidas meie koorilaul selle nõidusliku muusikaga ühte sulab...

Kuid seekord me ei jõudnudki kokkuleppele.

«Ma ei taha, et mind veel kord häbiga välja aetaks. Heda ei ela ma enam üle. Tahan elada, Tarass Demõdovõtš, sest üle kõige armastan ma elu.»

Sügis oli astunud oma õigustesse. Päeval paistis päike vahel veel suviselt, pilved põgenesid kuhugi orgude taha ning siis kõrgus Kovalivka kohal sinise telkkatusena rahulik taevas. Seejärel hakkas korraga metsa tagant jälle jahe tuul puhuma, nagu jahikoerad lendasid luurele õhukesed pilverünkad, nende järel aga tormlesid terved virnad halle, külmast tinasest vihmast tulvil pilvi. Koolimaja kohal paindusid kolletama löönud mustpaplite tihedad kroonid, pidasid millegi üle sosinal nõu, hirmutasid just nagu pühadeks ehitud rahutut kaske.

Hommikuti langes longuvajunud rohukamarale külm hõbedane kaste. Keegi polnud varajast öökülma õieti märganudki, ent lilled närbusid, nende mustunud, just nagu põlenud lehed tõmbusid keerdu. Peenardel lebasid laisalt kirjud ja kollased arbuusid. Küla taga põllul võeti kartuleid.

Šuhnovskõide maja juures kasvavad metspirnipuud levitasid õhtuti ja hommikuti mesimagusalt lääget pinni aroomi. Aovalgel käis siin koristaja Ulita ning korjas kiviõvu ümmargusi vilju. Pärast mõningat seismist muutusid need maitsvateks ja mahlasteks.

Põllul lõhnas koristatud vilja ja sügise järele. Mets levitas vihma ja seene lõhna, suigutas okste sahinaga, poetas ülalt okkaid, erutas askeldavate lindude kisaga.

Unustatud peeglikilluna lebas keset metsa meie selge järvi. Vee ääres tukkus Sjagailo hobune, kes nähtavasti isegi talveks ei jõua kosuda. Tema juures polnud enam karjast näha. Näis, et haiglas oli isiklik veok hoopis unustatud.

Kõndisime Petro Kovaletsiga nüüd tihtipeale varavalgel järvest mööda. Ning iga päev nägime seda hobust paigal konutamas. Millest ta küll mõtleb? Olematuse tundmatust salapärasusest? Sellest piirist, mis lahutab valgust igavesest pimedusest? Ei, seda ta küll ei ütle.

«Arvatavasti ajab arsti hobune varsti koivad sirgu,» ennustas Petro iga päev.

Ühel hommikul nägimegi ebatavalist pilti. Hobune ei seisnud, vaid lamas. Lamas kuidagi ebamugavalt, olles torganud oma halli alahuule pehmesse liiva. Tema kõrval seisis erutatud arst ning vehkis kartlikult piitsaga.

«Noh, kergita ennast, loru!» hüüdis ta.

Kui me lähemale astusime, hakkas Jakiv Stepaovõtš, ilma et ta oleks tervitusele vastanud, kaebama:

«Hobune on ääretult laisaks muutunud. Isegi jalule tõusta enam ei viitsi.»

«Ta on ju suremas,» seletas Petro õpetlikult.

Jakiv Stepanovõtš vaatas murelikult mulle, siis polsile otsa.

«Seda ei saa olla,» muutus ta näost. «Hobune on ju alles noor, ainult ära vaevatud. Kas ta tõesti sureb?»

Andsin talle nõu veterinaararst kohale kutsuda. Jakiv Stepanovõtš ei viivitanud enam. Millegipärast jättis ta minuga hüvasti, surus korra isegi kätt, ning pani murelikuna järve äärest jooksupalu minema.

Kogu tee Petro naeris:

«No on aga arst! Inimesi arstib, aga hobust ei oska. Hobust on ju kergem ravida kui inimesi, aga tema ei saa.»

«Hobune ei ütle ju, kus tal valutab,» tegin ma nalja. Petro vaikis kaua ja mõtles. Lõpuks nõustus.

«Aga tõepoolest. Inimesi on siis arvatavasti kergem ravida.»

Seened kerkisid nüüd lausa nagu nõiaväel. Neid korjasid iga päev lapsed ja täiskasvanud, ent seen, nagu selles Petro veendunud oli, oskas end peita. Juhtus vahel nii, et üht ja sama rada oli kümmekond inimest läbi kõndinud, seen aga seisis tee veerul ja muigas, tema nägi kõiki, aga teda — ei keegi. Ainult Petro tumedate mustlaseilmade eest ei jäänud ükski varju. Sel ajal kui ma juhuslikult leidsin ühe, jõudis ta kümmekond välja urgitseda. Nii kui kätte sai, hõiskas üle kogu metsa:

«Tarass Demõdovõtš! Vaadake, missuguse põraka leidsin!»

«Põrakas» oli Petro järgi suur valge jäme seen. Kui ta karjus: «Vaadake, vaadake, missugune põõnutaja!» tähendas, et ta oli punapuraviku leidnud. Kui ta aga hüüdis: «Tiiger! Tiiger!» siis oli saagiks riisikas. Kui «tiigri ja tiigripoegade» juures tantsu lõi, tähendas see, et oli tervele riisikate pesakonnale sattunud.

«Miks sa neid tiigriteks kutsud?» tundsin ma huvi.

«Aga näete, missugused triibulised nad on? Koolis pildi peal on nad täpselt nagu tiigrid joonistatud.»

Kasepuravikku nimetas ta «prouaks», sest sellel oli lopsakas kübar, võipuravikke aga mooniõiteks. Kõneles nendest halvustavalt ega võtnud neid kangekaelselt oma korvi. Kuid ta ei jätnud neid ka kasvama, lõi jalaga puruks.

Seenel käis Petro paljajalu, ei raatsinud saapaid jalga panna.

«Metsas läheb kroomnahk kiiresti katki,» kõneles ta. «Ja mis siis saab? Kes mulle sihukesi saapaid enam ostab?»

Oli näha, et riideid hoidis ta hoolikalt, igal juhul nii püksid kui särk olid terved. See, muuseas, pani Šuhnovskõi üsnagi imestama.

Täitsime kiiresti oma korvid seentega. Kutsusin Petro. Oli lõunaaeg. Ta võttis ettevaatlikult, just nagu vastu tahtmist, minu käest tüki leiba sealihaga ja hakkas sööma. Järsku tuli talle midagi meelde ja ta vaatas mulle hirmunult otsa.

«Tarass Demõdovõtš! Kus teie kell on?»

Ma ei võtnud kella iialgi kaasa. See seisis mul laual ning tema järel lahendas Petro koduseid ülesandeid.

«Kodus,» ütlesin.

«Aga mis siis, kui keegi ta ära varastab?»

«Mis ikka. Las varastab.»

Petro vangutas etteheitvalt pead.

«Kena küll! Aga siis mõtlete, et mina seda tegin?»

Selge muidugi, et kui kell oleks kaduma läinud, poleks ma kedagi teist kahtlustanud. Ent mõned head päevad olid juba mööda läinud ja kell polnud kuhugi kadunud. Veelgi enam, mitmel korral käis Petro poes: kord tikke, kord suhkrut ostmas. Meelega andsin talle kaasa rohkem raha kui tarvis. Ent iga kord tõi poiss raha kopika pealt tagasi, teatas, palju miski maksis, ning seletas — ta kartnud, et poodnik teda tüssab.

«Miks ma siis sinu peale oleksin arvanud?» teesklesin ma imestust.

«Sest et kõik mõtlevad niimoodi.»

«Eks sa ise oled selles süüdi. Võtsid ju kunagi Mõhail Amadejovõtšilt vihikud?»

Poisi pea vajus norgu.

«Aga varastada, ükskõik kellelt see ka oleks, on väga halb.»

Petro punastas, näris vaikides toitu. Alles hiljem kostis:

«Kas ma siis ei mõista?»

«Miks sa siis tegid seda?»

«Niisama...» Poisi silmad löid uljalt sädelema, ta vehkis hoogsalt käega. «Poisid ütlevad: «Sa ei julge võtta! Ei võta!» Aga, et neile viha teha, ütlen mina: «Küllap julgen.» Ja siis, kui Šuhnovskõi portfelli kuhugi jättis, hüppasin juurde ja tõmbasin vihikud välja. Aga ükskord ronisin naabrieide sahvrisse. Meil vanaemaga piima üldse ei ole, neil aga voolab see ojadena. Vanaema jäi korra haigeks, terve nädala ei söönud midagi — ainult vett jõi. Ma siis küsisin: «Vanaema, kas te piima tahate?» Ja tema: «Oh, kus meil seda piima võtta? Olen isegi unustanud, mis maitse tal on.» Siis hakkas mul vanaemast hirmsasti kahju. Läksin naabrinaise juurde ja ütlesin: «Andke mulle natuke piima, toon selle eest teie lehmale rohtu.» Aga tema ajas mu õuest minema.

Ütle: «Katsu, et sa kaod siit, varganägu, et su jälgegi siin poleks.» Mis varas ma siis olen. Sain vihaseks: passain peale, kui eit kodunt ära läks, piilusin, kuhu ta võtmed paneb, ja siis ronisingi tema sahvrisse. Küll sain siis piima juua! Hapukoort ka, lakkusin isegi koore pottide pealt ära. Mõtlesin: «Poleks halb, kui iga päev niimoodi saaks. Kass hakkas esikus näuguma. Püüdsin siis kassi kinni ja lukustasin sahvrisse. Ise aga peitsin enda kõrge rohu sisse, et mis edasi saab? Küll naabrieit peksis kassi, küll peksis. Kass vingus, nii et mul tast päris kahju hakkas, aga perenaine togis teda ahjuroobiga ja aina kordas: «Nüüd sa saad piima, nüüd sa saad koort.» See kassinäru karjus kui lehm...» Petro nohistas rahulolevalt nina, mustad kavalad silmad sädelemas. «Nii ma siis maustasin umbes viis päeva piima ja hapukoorega. Naabrinaine aga aina peksis kassi. Siis kaebas taadile, see aga — kuri nagu tiiger. Riputas kassile kivi kaela ja viskas tiiki.»

Kovalets vangutas mõtlikult pead ning vahtis mõnda aega ainiti kaugusse. Ilmselt piinas see kass seniajani tema südant.

«Siis meelitasin ma ühe teise kassipoja ja sulgesin sahvrisse. See aga sai vist aru, et lugu on halb ja hakkas võõral häälel näuguma. Sel ajal tuli naabrieit tagasi. Kuulatas: «Taevast, tule appi! Kass on surnuist üles tõusnud. Armas rahvas, mis küll maailmas sünnib?» Poiss jutustas, ise aga ei muianudki enam, ainult ta silmis tantsisklesid kuradikesed. «Küll sai siis nalja! Eit püüdis kassipoja kinni ja vedas teise naabrieide juurde. Ja vandus, küll vandus! Lõunast kuni õhtuni välja. Ning teise päeva varahommikul vandus veel viimased vandumised. Selle teise kassi pani aga tema perenaine ahju äärde istuma ega lasknud tarest välja. Siis meelitasin ma tänavalt ühe koera. Sihukese kõhna nagu Sjagailo hobune. Jätsin selle sahvrisse. Peksti siis seda koera. Ta oli ajanud neil kõik nõud ja potid ümber. Lakkus kogu sularasva ära. Ögis enda nii täis, et läks ümmarguseks nagu pall. Siis kuri taat peksis temast kõik välja. See on sihuke...» Taati meenutades muutus Petro morniks. «Ta on ka mind peksnud. Oohoh! See peksab nii, et ei tea enam, kas oled veel elus või juba teises ilmas. Sest see naabrieit, kelle kassi ma sahvrisse kinni panin, nägi,

kui sahvrisse ronisin, ja reetis mu. Taat püüdiski mu kinni. Ta, kurat, oleks mu ära tapnud, ainult et inimesed ei lasknud.»

Petro vangutas mõtlikult pead, nagu isegi imestades selle üle, et ta pärast sihukest peksu veel ellu jäi.

«Noh, mina maksin neile ikkagi kätte!» välgatas ta võidukalt silmi. «Kas tahate teada, kuidas? Mõistatage!» Kehitasin õlgu.

«Öösel ronisin kanalauta, selle naabrieide omasse, kes mu välja andis. Püüdsin kinni kana ja kuke, keerasin neil kaelad kahekorra ja viisin selle taadi juurde, kes mind peksnud oli. Teel aga raputasin veel sulgi maha, et näha oleks, kuhu jäljed viivad. Panin linnud maja juurde rukkivihkude alla. Küll siis oli pärast lärmi! Oli alles märul! Eided sõimasid jälle kolm päeva ning käisid külanõukogus, taadid aga kaklesid. Sellel, kes mulle nahatäie andis, löödi silm siniseks. «Said nüüd,» mõtlesin, «nüüd tead, kuidas see peksmine on.»»

Petro lõpetas oma jutu, vaikis mõne hetke, ning lisas siis:

«See kõik oli möödunud suvel. Nüüd ma enam seda-moodi ei tee. Aga kas nendega siis teisiti saab?»

Kuulasin Petro jutustust ning meel oli väga kurb, sest ehkki tahtsin, ei saanud ma tema tegusid hukka mõista. Mind vihastas see südametuse, see ükskõiksus, millega täiskasvanud tihtipeale lastesse suhtuvad. Hea sõna asemel, klaasitäie piima asemel, mis poleks niivõrd tollal vanaema aidanud, kui just headusena lapse südamesse voolanud, oli ahne naabrinaine süüdanud lapses vihalööma ning tõuganud ta huligaansusele. Kostas siiski karmilt:

«Seda tegid sa halvasti, Petro.»

«Isegi, kui need on halvad inimesed?»

«Isegi siis. Kui sa kedagi halvaks pead ja hakkad temale kurja tegema, muutud sa ise veelgi halvemaks kui tema. Saad sa aru?»

Ta mõtles kaua, kaalus nähtavasti öeldut.

«Ma ei kavatsengi enam niimoodi teha!» kehitas ta lõpuks õlgu.

Koju tulime rahulolevaina. Taevas olid pilved laiailäinud, päike paistis lahkelt ja meie korvid olid seentest tulvil.

Pingelised, uudsusid, muresid ja tööd täis päevad vahetasid järjekindlalt süngete õhtute ja sügiseselt pilkaste öödega. Varahommikuti tulid õpilased jooksuga kooli, nende üldine lemmik — grammofon — lõbustas neid, kuni lausa kähisema hakkas. Tulid kokku õpetajad, töid õpetajate tuppa küla- ja kooliuudiseid.

Ühel hommikul saabus õpetajate tuppa sensatsiooniline teade: neljandas klassis oli juhtunud midagi ebatavalist — Fedir Kabanets oli võtnud õpingud käsile.

«Te mõistate, seltsimehed,» kõneles Jarõna õnnest särades, «on sündinud kaheksas maailmaime. Olin sellega juba harjunud, et Kabanets ei taha midagi teha. Ja äkki näen, võtab välja vihiku, võtab sulepea. Ei tahtnud silmi uskuda, aga tema kirjutab. Mõtlesin omaette: «On vist jälle mõne vingerpussi välja mõelnud.» Vaatasin, — ei midagi niisugust! Teeb sedasama mis teisedki. Isegi käe tõstis ja pöördus küsimusega minu poole.»

«Meil on juba palju seesugust, mis on võimatust võimalikuks muutunud,» märkis Fedir Danõlovõtš.

Nüüd ei surnud Kovalivka koolimaja enam õhtuti välja. Tema avarad aknad särasid veel kaua pärast seda, kui teine vahetus oli töö lõpetanud. Igal õhtul töötasid siin ringid.

Muutused, mis olid meie koolis toimunud, rõõmustasid mind. Kooli katseaias olid õpilased kaevanud sügavad augud ning puistanud sinna lupja ja sõnnikut. Orjol tegi aias mõõtmistõid, ent temast ei jäänud ka Eleonora Stepanivna mäha. Ta oli endale laia halli kleidi selga tõmmanud, käis lakkamatult õpilaste kannul, astus soolidselt üle kõrgete peenarde, innustas noori mitsuurin-lasi tööle. Pärast seda aga jutustas kaua kõigest sellest õpetajate toas nagu millestki ebatavalisest. Ta ei lasknud ka juhust mööda, et hoiatada:

«Vaadake, Tarass Demõdovõtš, et te häid istikuid muretsete! Ma juba näen vaimusilmas seda päeva, mil meie kooliaed õitsele lööb.»

Ka teised ringid olid agarasti ametis. Treenisid kehakultuurilased, lugesid põnevat raamatut kirjandusringi liikmed, tikkisid käsitööringi lapsed. Ent kõige aktiivsemalt töötasid muusikaharrastajad. Igal õhtul kogunesid

eraldi tubadesse balalaika- ja kitarrimängijad. Mitte need, kes mängida oskasid, vaid need, kes seda õppida soovisid. Taktilöömist ja üleminekuid õpetasid neile kooli enda muusikamehed. Balalaikamängijaid juhendas seitsmenda klassi õpilane Mõša Gurkalo, kitarriste — kaheksanda klassi õpilane Lida Konopatska.

Fedir Kabanets töötas palehigis, püüdes balalaikamängu selgeks saada. Käisin tihti muusikute juures, nägin nende vaeva, mõistsin nende taotlusi ning kiitsin seda järjekindlust, millega nad oma sõrmi vastu tugevasti pingule tõmmatud keeli tagusid. Ilmselt oli muusika omandamine kõige raskem Fedirile. Kuigi tal olid suured kõrvad, polnud need ilmselt muusika jaoks loodud. Ennemini selleks, et isa neid tirida saaks. Poiss peksis kangekaelselt kõigi oma sõrmedega vastu pillikeeli, ent tema käe alt tulev heli oli kuidagi tume, raske, piinatud. Fediri mäng lausa löikas kogu aeg kõrvu, ta ei tabanud takti, ei kuulnud naabrite mängu. Kuid poisil väikestes terastes silmades paistis nii palju kindlust ja usku oma võidusse, et ma tahtmatult hakkasin ise mõtlema: «Vaata, et hakkabki veel mängima!»

Senini aga otsustasin Fediri muusikaharrastust ära kasutada. Ilma et oleksin kellegi poole eriti pöördunud, hakkasin kõnelema sellest, et neid, kes rohkem huvituvad ringidest kui õppimisest, tuleb ringidest välja lülitada.

«Ainult see, kes hästi õpib, võib heaks ringi liikmeks saada,» ütlesin mina.

Oleksite teie näinud, missuguseid pilke Fedir minu poole heitis! Ent tegin näo, nagu ma seda ei märkaks, kiitsin muusikamehi pingutuse eest ning tähendasin, et kindlasti pole nende hulgas selliseid, kes on õppimise vastu ükskõiksed ja keda tuleb ringist lahkuda paluda.

Ja lõpuks sensatsioon: Kabanets hakkas õppima. Mida inimene küll ohvriks ei too, et kunsti teenida!

Rõõmustas mind ka see, et õpilased käitusid nüüd tunnis paremini, isegi eestvedajad ei julgenud vigureid teha. Üha rohkem pani aga muretsema asjaolu, et nii mõnigi õpetaja suhtus oma ülesannetesse kroonulikult.

Kõige rohkem tegi mind rahutuks Tiit Nazarovõtš Batožtsuk. Juba kahel või kolmel korral tuli teda asendada. Niisugustel juhtudel Liidia Grōgorivna teatas, et

«vanal» (nii hüüdis ta teda tagaselja) on paha olla. Andsin nõu Jakiv Stepanovõtš haige juurde kutsuda. Liidia Grōgorivna lõi lootusetult käega: ei arst teda aidata suuda.

«Tiit on nokastanud,» naeratas oma kuldse näpitsprilli tagant Šuhnovskõi.

Minule polnud see muidugi meele järele. Otsustasin Batožtsukke ise külastada. Ja just niisugusel ajal, kui meie «Pythagorasel» juhtub halb olema.

Algul käisin teiste õpetajate juures. Ei sobinud ju kohe esimese joonega haiget inimest rünnata. Maskeerisin end tavalise vabandusega, et käin õpetajate eluluga tutvumas.

Krōvohatskid elasid väikeses majakeses. See kuulus ühele metsavahile, kes ise asus kusagil metsas mingis onnis, maja oli ta aga õpetajatele korteriteks välja üüri- nud. Ühel poolel elasid majas abikaasad, eraldi toas Vasja Babak.

Krōvohatskid olid parajasti söömisega ametis. Nad sattusid minu ootamatust ilmumisest ärevusse, ega teadnud, mida teha, kas süüa edasi või jätta pooleli. Ka minul oli ebamugav: paluti lauda. Tõsi, märkasin otsekohe, et neil polnud eriti midagi pakkuda: kausitais keedetud kartuleid ja soolakurgid. Hoidsin vaevu pahameelt tagasi: mingisuguse mootorratta pärast viis ihnus Fedir Andrijovõtš oma niigi kõhna abikaasa düstroofiani.

Erilisi kaebusi Krōvohatskitel polnud. Naine vaikis hoopis, mees aga palus ainult, et neile toodaks kase- ja mitte männipuid, sest männipuud ajavad suitsu. Tege- likult aga, nagu Šuhnovskõi oli mulle kõnelnud, hoidis Fedir Andrijovõtš ka puude arvel kokku: kasepuid läks vähem ning mõne puude jaoks ettenähtud kopika võis mootorratta summale liita. Ta võttis ka oma kehakul- tuuriringi üsna agaralt käsile, lootes kindlasti, et see annab loodetavale mootorrattale lisa.

Kuželite majast väljusin raskes meeleolus. Margarōta Vassōlivna Kužel oli rahulik, vaikne ja töökas naine. Teda polekski nagu koolis olemas. Tuli ta tavaliselt just enne koolikella, koju läks otsekohe koos õpilastega. «Tal on kuri ämm,» ütles kunagi Šuhnovska. Ja Mōhhail Amadejovõtš hammustas nagu tavaliselt: «Tahab arm- sale emale meele järele olla.»

Nüüd veendusin, et see tõepoolest nii oligi.

Kui ma sisse astusin, viibisid majas Margarõta Vassõlivna ja tema ämm. Ma jõudsin vanakesele ainult ühe pilgu heita ning mõistsin kõik. See kõhn naisterahvas, sirge kui laud, pikkade sooneliste kätega ja näoga, mis kujutas endast midagi Kaasani jumalaema ja Maletska portree vahepealset, viis mind oma pilguga otsekohe segadusse.

Margarõta Vassõlivna, riietatud lihtsasse sitskleiti, oli oma laia selja küüru lasknud ning raius harjunud liigutustega midagi suures panges. Majas püsis hall auru eesriie, lõhnas magusasti keedetud kartulite järele. Mind nähes ajas Margarõta Vassõlivna selja sirgu, tema laiade oimudega inetule näole ilmus häbipuna. Näis, et ta ei teadnud, kuhu panna rasket kapsarauda, mida oli lihvinud rohkem kui ühe Kuželite põlvkonna käed.

«Mis sa häbenema löid?» pörutas võimukalt ämm oma miniale. «Raiu ja vii seale, karjub teine, nii et sulg lausa kõigub, vaata, et ajab veel ümber.»

Margarõta Vassõlivna hakkas veelgi kiiremini kapsarauaga töötama.

«Ja sinul, noormees, on Antonit vaja?» mõõtis Kuželi-eit mind pilguga. «Ei tema kodus istu. Päike pole veel tõusnud, kui tema juba üleval ja läinud. Läänud jah... Kuigi see teenistus ei anna majapidamisele midagi juurde. Oma peale pole aega mõelda, rahva asjade pärast ei näe üldsegi vaba aega. Ja kasu missugune? Näidatakse ainult trääsa. Teised vähemalt oskavad varastada, tema aga pole sellekski kõlblik. Ise ei saa ja teistele kah ei anna. Sa, näha, tuled rajoonist?»

Margarõta Vassõlivna ajas selja sirgu ja ütles ämmale, kes ma olen.

«See on hea,» vaatas Kuželi-eit mind kiskjalikult. «Mina, armas inimene, tahtsin ise sinu juurde tulla.»

Margarõta Vassõlivna kiirustas teise tuppa. See ei jäänud vanaeide terase pilgu eest varju.

«Ära poe kuhugi, noorik! Sulle anti käsk viia sigadele süüa. Või tahad, et mina hakkan pangesid vedama? Ma ei saa te kõikide eest tööd teha. Olen oma aja ära töötanud. Nii on lood.»

Häbi pärast oma silmi peites viskas Margarõta Vassõlivna õlule mingi vattjopi ja läks sigadele toitu viima.

«Tahtsin sind just paluda, velleke,» pöördus Kuželi-eit siis minu poole. «Ära sa seal koolis minu miniat koorma. Kodus on majapidamine, mina ei jaksa enam tööd teha, poisid on nagu tuul, kodus ei seisa. Ja, hoidku mind jumal, see majapidamine läheb kiiresti allamäge.»

Ehkki Kuželite majapidamine polnud suur, näis, et sin kõikjal valitses kord. Tundus, et see on Margarõta Vassõlivna kätetöö.

Mulle jutustati, et Margarõta Vassõlivna oli sõitnud alla õpetajaks mitte just väga noorena. Töötas hästi, oli enda täiesti tööle pühendanud. Ta kindlasti ei uskunud enam, et keegi teda naiseks võtab. Margarõta oli välimuselt inetu ja kohmakas. Maanaisena oli ta raske tööga harjunud ning õpetajannaks saades ei omandanud ta intelligendi iseloomujooni. Sel ajal saabus külasse Anton Kužel. Teda arvatavasti meelitas mitte niipalju Margarõta, kui just see, et ta õpetajanna oli. Nad abiellusid. Naisele veeretati kogu raske majapidamise töö.

Ütlesin vanale Kuželi-eidele avameelselt:

«Margarõta Vassõlivna on õpetajanna. Tahtsin teile just seda öelda, et ta koolile liiga vähe tähelepanu osutab. See aga on tema põhitöö.»

«Mis sihuke töö ka on?» hakkas Kuželi-eit pahaselt porisema. «Teenib ta siis miskit raha? Ja mida ka teenib, vaata, et saadab isale.»

«Ema, mis te nüüd kõnelete?» paotas minia ukse. Ta oli just ämma viimaste sõnade ajal tagasi jõudnud. «Korda kaks olen sajalise saatnud.»

Kuželi-eit ei teinud miniat kuulmagi, nagu polekski teda tares olnud.

«Ja mis üle jääb, läheb igasugusteks laenudeks, muudeks värkideks, või siis jälle annab Antonile, et see vördjas maha jookks.»

Lahkusin Kuželite juurest sügavais mõtteis. Seda alandlikku naist oli tarvis päästa, enne kui vana peletis ta hoopis ära sööb ja peksab tal peast veel viimase, mis ta kunagi koolis oli omandanud. Ent kuidas?

Ühel päeval jäi Tiit Nazarovõtš jälle haigeks. Läksin Jakiv Stepanovõtši juurde. Kuuldes, kuhu ma teda palun, hakkas Sjagailo keelitama:

«Armas Tarass Demõdovõtš! Ükskõik kuhu, ainult mitte Tiit Nazarovõtši juurde. See on ju täiesti alkohoo-

lik! Teda on psühhiaatri juurde tarvis viia. Käisin korra tema juures ja andsin endale sõna, et enam ei lähe. Kõigepealt sundis ta mind jooma ja te kujutage ainult endale ette, mida? Seda vana kibedat. Suutsin vaevu end tema majast välja veeretada.»

Lähenesin ärevusega Batožtsukkide «valdustele». Nad olid endale üürinud toa avaras plekk-katusega majas, mis kuulus külapoe müüjale. Nende juurde pääses läbi peremehe toa.

Mind võttis vastu elav, liikuv noorik, müüja abikaasa.

«Tiit Nazarovõtš? Oi, tundub, et teda pole kodus,» kii- rustas ta seletama, astudes Batožtsukkide toa ukse ette.

«Keda pole? Mida sa seal vatrada?» kostis järsku ukse tagant just nagu kume lõvi möirgamine. «Kes on?»

Noorik kohmetus ja punastas.

«Oh, ma polnud ju vahepeal kodus... Nemad aga, tuleb välja, tulid juba tagasi.»

Batožtsuk istus laua taga. Seljas oli tal märdunud, rinna pealt lahtine alussärk, õlgadele olid keerdus püksitraksid tõmmatud, jalas — naise toatuhvlid. Juuksed sassis, silmad punased, ilmetud ja tõntsid.

«Ah-haa!» venitas ta mind nähes.

Ta silmad hakkasid nagu selgima, otsaesine tõmbus kipra. Midagi ehmatuse ja kohmetuse sarnast tekkis tema kuivanud suu kurdudes. Ent hetke jooksul oli see kadunud. Batožtsuk tõusis ebakindlatele jalgadele ning viipas totralt naeratades külalislahkelt käega.

«Tarass Demõdovõtš! Tarass Demõdovõtš!» kordas ta. «Suurepärane! Imeline! Te olete geniaalne inimene. Ma kõnelesin Liidale... Aga tema on mul lollike,» lõi ta lootusetult käega ja istus. «Tarass Demõdovõtš! Joomel Joome teaduse õitsengu eest Kovalivka koolis!»

Vaatasin vihaselt tema häbituid joobnud silmi. Mul oli üksainus soov: võtta tema õlgadelt need vanad keerdus püksitraksid ja anda talle niisugune nahatäis, et ta tuleva aastani mäletaks.

«Täna, Tiit Nazarovõtš,» suutsin ma siiski rahulikult ettepanekule vastata.

«Miks te siis tulite?» imestas Batožtsuk.

«Vaatama, kuidas te elate.»

Lasksin suures valges toas pilgul ringi käia. Nurgas seisis lai voodi. Sellel lebas puntras kortsunud voodi-

pea. Punaseks värvitud põrandale oli visatud heeringa- pea, hapukurgi tükid ja lambakont.

«Vaadake!» lubas Batožtsuk suuremeelselt. Sealjuures tegi ta käega nii laia liigutuse, et ei suutnud jalule püsima jääda ning kukkus punutud tooli.

«Teate mis, Tiit Nazarovõtš,» ütlesin ma, kui olin pilgul nende elupaigas lasknud ringi käia. «Heitke otsekohe magama, ja kui olete välja puhanud, astuge koolimajja alla. Mul on teiega tõsine jutt rääkida.»

Batožtsuk lõi pahaselt käega.

«Käi kuradile! Mis sõber sa mul oled, kui minu majas laegi klaasikest võtta ei taha?»

Need sõnad hüüdis ta mulle järele, kui seisin juba lävel.

Selle kohtumise unustasin alles siis, kui pöördusin koolimajja tagasi ning leidsin seal eest rajooni haridusosakonna juhataja ja Jefremovõtši, kes oli osakonnas raamatupidajaks. Neid nähes mõtlesin otsekohe: «Noh, kindlasti jälle mõni ettekanne.»

Kohtumine oli jahedavõitu. Ma ei väljendanud ei imetust ega vaimustust, tervitasin tagasihoidlikult. Ka Budjak ei langenud mulle kaela, ennemini vastupidi, pomises midagi vastuseks tervitusele ja küsis loiult:

«Noh, kuidas lood on?»

«Teil on võimalus nendega isiklikult tutvuda,» vastasin peaaegu väljakutsuvalt.

Mõne hetke püüdis ta minu pilku. Seda saavutamata venitas paljulubavalt:

«Kasutame seda võimalust.»

Budjak tegi juttu Šuhnovskõiga. Minuga vestelda ta ei jõudnud, sest helistati tundi. Ma pidin minema kuendasse.

«Mis siis ikka,» tõusis kõhetu Budjak. «Alustan teist. Ega te vastu ole?»

Rajooni haridusosakonna raamatupidaja, poolpime Jefremovõtš, päris Vasja Babakilt, kus külanõukogu asub.

«Lähete otse, aina otse, ärge kuhugi keerake, seal aga,

enne kaevu, pöörake paremale, näete väikest aeda, aias — väikest maja: see ongi külanõukogu.»

Jefremovõtš ei suutnud kuidagi taibata. Tuli Ulita talle teejuhiks anda.

Just nagu meelega istus Budjak Parasja Kvotška kõrval. Ent see ei ärritanud mind: las haridusosakonna juhataja näeb, missuguste õpilastega meil tööd tuleb teha. Kuid minu suureks imestuseks võttis sünge ja vihast turtsuv Parasja Kvotška pingi alt vihikud välja. Tema ees seisis tindipott. Ta hakkas koos teistega hoolikalt tähti maalima, vaadates tähelepanelikult tahvlile. Kutsusin teda kolmanda või neljandana. Sõnakuulelikult, niisuguse ilmega, nagu oleks tema saatust juba ette ära otsustatud, hakkas Parasja tahvlile kirjutama. Tõsi, ta tegi õige mitu viga ega osanud neid parandada ja seletada, kuid ka see, et ta sõna kuulas, oli juba saavutuseks.

Alles vahetunnis sai selgeks, miks Parasja oli oma käitumise muutnud. Kolja Zinkovitš jutustas mulle salaja:

«Tarass Demõdovõtš! Me hirmutasime Kvotška ära.»

«Kuidas?»

«Ütlesime, et kui ta õppima ei hakka, siis see ülemus, kes tunnis istus, paneb tema isa vangi. Siis ta otsekohe küsiski vihikut ja sulepead.»

«Miks te talle siis valetasite?»

«Kas siis tema pärast peab teil jälle pahandusi tulema? Niikuinii on juba ajalehes kirjutatud.»

Kuni õhtuni käis Budjak tundides, vestles õpilaste ja õpetajatega. Vaatas puid, käis kooliõues ringi, uuris auke, mida mitšuurinlased olid aia jaoks kaevanud. Avaldas isegi soovi kohtuda taat Homa Djagiliga, kes oli just plangu remonti lõpetamas.

Külanõukogust saabus tagasi Jefremovõtš. Kaua ja norivalt uuris ta kooli finantsmajandust. Ehkki ma ei teadnud, kuidas olukord oli eelmise direktori ajal, andsin talle seletusi. Mõistsin, et see revisjon polnud juhuslik. Arvatavasti oli eelmine direktor midagi korda saatnud, sest muidu poleks Jefremovõtš nii norivalt pabeleid tuhninud. Pärast seda kui kõik vajalikud väljakirjutised olid tehtud, lõi ta kaua ja kiiresti arvelaua kokku. Süvenenud sellesse tegevusse, tõstis ta vahete-

vahel oma tihedaid halle kulme, matsutas kuivi huuli või jäi hetkeks peatuma ning sügas oma paljast pealage.

Juba hämardus, kui Jefremovõtš revisjoni lõpetas.

«Midagi ei saa aru...» pomises ta omaette. «Kus on Arsen Ivanovõtš?»

Budjak astus õpetajate tuppa, nagu oleks ta parajasti ukse taga oodanud.

«Kuidas teil lood on, Stepan Ipolõtšovõtš?»

Jefremovõtš vaatas talle küsivalt otsa ja kehtas õlgu.

«Ma ei leia midagi, Arsen Ivanovõtš. Kõik on nii selge kui jumalapäev, rikkumisi mitte mingisuguseid. Üht ma ainult ei mõista...»

«Mida?»

«Ülikond pole kusagilt läbi kantud.»

Hetke valitses vaikus. Jefremovõtš ja Budjak vaatasid teineteisele kuidagi küsivalt otsa. Võis arvata, et nemad ise olid just siia Kovalivka kooli mingi ülikonna toonud, millest nüüd ainult soe koht oli järele jäänud.

«Selle selgitame kohe välja,» pomises Budjak lauaäärde istudes.

Ta võttis taskust mingi ümbriku, tõmbas sealt kirja välja ning pöördus minu poole.

«Üks küsimus, seltsimees Zalužnõi.»

«Palun.»

«Missuguse raha eest te Petro Kovaletsile riided selga ostsite?»

Mulle sai nüüd paugupealt selgeks, millest see põhjalik revisjon oli tingitud. Rinnus hakkas viha keema.

«Kellesse see puutub?»

«See'p see asi on, et puutub,» tõmbas Budjak kulmud ninajuurel süngelt kipra. «Te pole kuu aegagi veel direktor olnud, aga kaebused tulevad nagu katkirebitud kotist. Mille arvel te siis selle ülikonna ostsite?» vaatas ta mind juba imestusega.

«Võiksin teie küsimusele ka mitte vastata, seltsimees Budjak. Ent kuna näen teie käes jälle uut kaebust ja kuna see on teie küsimusega seotud, siis ütlen. Vaadake, asi on selles, Arsen Ivanovõtš, et saan oma töö eest tasu ning mul on õigus sellega oma enda äranägemise järgi talitada. Ja kui iga minu isikliku kulutuse kohta hakkavad rajooni haridusosakonda saabuma kaebekirjad, tuleb teil väga tihti Kovalivkas käia. Mõt-

lesin, et sõitsite meie juurde mitte mõne kaebuse pärast...»

Budjak sattus segadusse. Ta vaatas mulle uurivalt, mingi imestuse ja uskumatusega otsa.

«Ma ei mõista midagi... Siin kirjutatakse, et ostsite kooli raha eest riided lapsele, kellel mingit pistmist kooliga ei ole.»

«Seal kirjutatakse arvatavasti veel mõndagi muud?»

«Kirjutatakse ka muud. Tutvuge, palun.»

Ta andis kirja otsustava liigutusega minu kätte ning hakkas toas edasi-tagasi käima. Jefremovõtš tagus mu-retult sõrmedega vastu arvelauda. Sisse astus Šuhnovskõi.

«Arsen Ivanovõtš!» pöördus ta väga vabalt nende poole. «Eleonora Stepanivna palub teid ja Stepan Ipolotovõtši lõunale.»

Budjak tänas. Ütles ära. Saatis Šuhnovskõi juurde raamatupidaja.

Ma lugesin kirja. See oli adresseeritud oblasti ajalehe toimetusele. Seal oli temast koopia tehtud ning kontrollimiseks rajooni haridusosakonda saadetud. Kirjas kirjutati puudustest Kovalivka koolis: direktor Zalužnõi kuritegelikkusest ja totrusest. Ikka nendetsamadest puudest ja Djagili-taadist, õpilaste vägivaldsest kooli ajamisest, riigiraha raiskamisest, direktori poolt huliganide ja distsipliinirikkujate soosimisest, korralagedusest tundides. Riigiraha raiskamise näitena oli toodud fakt riiete ostmisest «parandamatule huligaanile» Petro Kovaletsile, kes «varustavat direktorit varastatud toiduainetega, nagu seened või veel miski muud». Viidati ka sellele, et direktor ei põlga ekspluateerimast seda poissi oma isiklikes huvides, nagu igasuguste asjade ja toiduainete ostmine kaupluses jne.

Lugesin läbi ja andsin kirja rahulikult Budjaki kätte.

«Noh, kuidas on?» küsisin. «On teile nüüd kõik selge?»

«Peale ühe asja. Milleks on teil, Tarass Demõdovõtš, tarvis kulutada isiklikku raha mingi huligaani peale? Kas tahate teda parandada?»

«Jah, tahan.»

Ta kehtas õlgu ja lõi lootusetult käega.

«Eks te ise tea. Kuid mind huvitab ikkagi see, mis paha vaim teie selja taga seisab ning iga teie sammu

varitseb? Kardan, seltsimees Zalužnõi, et teil on siin raske töötada.»

«Teil oli täielik õigus mind lahti lasta,» meenutasin ma kuivalt hiljutist kokkupõrget.

Ta jäi minu ette seisma, muigas.

«Aga te olete tõepoolest sihuke... okkaline. Need, kes teid niimoodi iseloomustasid, ei eksinud. Ainult, miks teid niisugusesse valgusesse asetatakse?»

Ma vaikisin. Ka tema kõndis vaikides mööda tuba.

«Tõepoolest, igaüks ehk ei oskagi teie tegusid mõista. Best kui paljud siis hakkavad oma raha eest kodutuile riideid selga ostma.»

Ta pahvatas naerma. Nägin esmakordselt naeratust tema pikal, suurelaubalisel näol. Naeratuse läbi muutus see avalaks, siiraks, tunduvalt ilusamaks kui siis, mil ta püüdis sellele ülemuslikku karmust manada...

«Ütlen avameelselt, olen rõõmus, et kõik on nii nagu ta on ja mitte nii nagu kirjutatakse...»

Ka minu südames sulas viimane jää.

«Minagi olen rõõmus,» kostsin vastuseks.

«Mille üle?»

«Et te lõpuks siiski loosse selgust saite.»

Ta võttis oma asjad.

«Kus te lõunat sööte, Tarass Demõdovõtš? Kus elate?»

Mõistsin, et see oli samm täieliku leppimise poole.

«Kui te paljaks ei pea, paluksin enda poole. Ja muu- se as kostitan teid nende seentega, millest kirjutab Matsko. Täna varahommikul korjasin neid isiklikult meie metsades. Meil pole ju neid mõtet varastada, kasvavad otse nina all, võta ja korja.»

Lõuna ajal muutus Budjak tundmatuseni. Vestles sundimatult, küsitles kooli kohta.

Tundsin, et uus juhataja orienteerub nõrgalt õpetaja- töös. Avameelseks muutudes ta seda oletust ka toetas.

«Minu jaoks, Tarass Demõdovõtš, on kool mõningal määral *terra incognita*. Praktiline töö koolis tähendab palju. Minul aga, kuidas nüüd öelda, polnud seda õnne, et pedagoogilise protsessi sügavustesse tungida. Mind kui õppetöö eesrindlast võeti üliõpilastoolilt otsekohe oblastikomitee osakonda. Önnistati inspektori ameti- kohale...»

Seda kõike kõneles ta mingisuguse iseenda väljanaer-

mise noodiga ning samas mingi seaduspärase uhkusega selle üle, et just teda märgati, et just teda, ja mitte mõnda teist, edutati.

«Nii et minul tuleb üheaegselt nii teisi õpetada kui ka ise õppida.»

Uksele koputati. Sisse astus Petro. Võõrast nähes helkis ta vargsi temale pilgu, süngestus ning libistas enda uksest välja.

«Oli see ehk teie hoolealune?» tundis Budjak huvi.

«Tema.»

«Tõepoolest, tal on metslase välimus. Ja muuseas, Tarass Demõdovõtš, milleks on teil kogu seda janti vaja? Teil on küllalt kellega tegelda. Ning distsipliini tuleb teil tõsta ja veel kord tõsta.»

«Tuleb,» ohkasin. «Ent mõistate, Arsen Ivanovõtš, milles asi on. See Petro on kooliealine poiss. Teda on korduvalt kooli nimekirjadest kustutatud. Praegu on ta ainukesena kooli ukse taha jäänud. Teie kui pedagoog peate minu tundeid mõistma. Minu auasjaks on temast inimene kasvatada.»

«Vaeva saate temaga näha. Ta on ju huligaan ja kurjategija.»

«Kes teile seda ütles, Arsen Ivanovõtš?»

«Teie õppealajuhataja tunneb lapsi paremini kui teie.»

Selge. Niisiis Šuhnovskõi oli juba jõudnud kaevata nii minu kui ka Kovaletsi peale. Miks ta küll vihkab ja jälitab seda last? Kas tõesti paari kahekopikalise vihiku pärast?

«Igaühel on oma arvamus, Arsen Ivanovõtš, ja oma vaated nendele asjadele. Ega teil pole kunagi juhus olnud käia alaealiste kurjategijate koloonias?»

Budjak raputas eitavalt pead.

«Minul oli pedagoogika praktika ajal juhus tutvuda selle asutusega. Ning hiljem olen ma koloonia laste üle palju mõelnud. Kes on süüdi selles, et meie nõukogude lapsed, uudishimulikud, head, elavad, arukad, algul parandamatute kilda satuvad ning pärast järk-järgult kurjategijateks saavad? Meie ise oleme selles süüdi. Ei pööra lapsele tähelepanu, heidame ta koolist välja. Mis tal siis teha jääb? Veel veidi ja Petro Kovaletsist oleks samuti alaealine kurjategija saanud. Tegelikult on ta aga hea poiss!»

Kas tõsiselt või naljatades haaras Budjak minu käe oma pihkude vahele.

«Usun. Olen veendunud, Tarass Demõdovõtš! Noh, soovin edu. Rahu! Ning vabandage, et ma meie esimesel kohtumisel nii tuliseks läksin.»

Kooli direktor. Direktoreid on igasuguseid ja ka direktoriameti pidamisi on mitmesuguseid. Alles Kovalivka sain ma õieti aru sellest, et tõelisest direktorist on mul veel palju puudu. Skrõpali kool oli mind lihtsalt pimestanud, kasvatanud mingi kõikvõimsuse tunde, tekitanud arvamuse, et juba ametinimetus teeb mu direktoriks.

Skrõpali oli sõbralik õpetajate kollektiiv. Ja tundsin end seal mitte niipalju direktorina kui komsomoligrupi juhina.

Hoopis teine asi on direktoriameti pidamine niisuguses koolis, nagu seda on Kovalivka oma. Näiteks eilegi jutustas Kornj Kõrõlovõtš mulle niisuguse loo, et ma kaua aega ei suutnud rahuneda. Aina mõtlesin sellele, kuidas meie donžuari Tšepuriga juttu alustada.

Enne seda aga olid mul hoopis teised tegemised. Andsin oma allkirjaga käskkirja, esimese Kovalivka koolis. Põhjuseta puudumiste ja joomise pärast avaldasin Tiit Nazarovõtš Batožtšukile noomituse.

See käskkiri lebas minu ees ja ma vaatasin teda mingi imestusega, lugesin ja aina lugesin, ning üha enam pugesi hinge kahtlus. Esiteks, kuidas kollektiiv selle vastu võtab, teiseks, kui kaugele sa niisuguste käskkirjadega sõuad? Täna käskkiri Batožtšukile, homme tuleb anda Tšepurile? Ent kas see muudab kollektiivi? Mis siis, kui see hoopis kahju toob? Kas siis parem vaikida? Lepida? Matta oma autoriteet maha? Meie direktor, hakatakse rääkima, on hea mees, tee mis tahad, ei märka midagi. Olge temaga kannatlikud, ta andestab kõik ega tee kellelegi iial halba.

Läksin otsustaval sammul õpetajate tuppa ja riputasin käskkirja välja. Klassides sumiseb nagu mesilastarus, esimene vahetus õpib. Õpetajate toas pole hingegei.

See käskkiri aga, mis ilmus teadete tahvlile, on nagu raudnael südames. Ehk võtaks maha, enne kui keegi on näinud? Kõnelda õppenõukogus ettevaatlikult, taktiliselt?

Teine mõte rahustab. Õppenõukogu õppenõukogu. Ka seal on sellest tarvis kõnelda. Ent sa oled direktor, administraator. Kui näed korralagedust, oled kohustatud seda kõva käega välja juurima. Ja mitte ainult juurima, vaid ka korda looma. Oled kohustatud Batožtsukki karistama, ent teda ka abistama. Aga kuidas? See pole ju tal juhuslik tuju, see on tõbi. Ja tõbe tuleb ravida...

Nüüd teadsin ma, mida teha. Käskkiri jääb rippuma ja mina kõnnin Sjagailo poole.

Neil päevil Jakiv Stepanovõtš ei tulnud inimeste sekka. Hobuse kaotus oli ta tasakaalust välja viinud, vähe puudus, et oleks endagi haigevoodisse murdnud.

Hiilisin märkamatu koridori. Arsti tuppa viiv uks on poolavali. Laia prao vahelt on näha Sjagailo kätt. See hoiab pudelit. Arst oli selle äsja kõrge mensuuri kohal täitnud. Koputasin. Pudelit hoidev käsi värehtas ja puged laua alla.

«Kes seal on?» venitas Jakiv Stepanovõtš.

«Lubate?»

«Ah, see olete teie, Tarass Demõdovõtš! Astuge, palun, sisse. Astuge.»

Ta paiskas ukse valla, sirutas oma peaaegu küünarnukini paljad käed külalislahkelt laiali. Tema nina, suur ja punane, täis kavalasti läbipõimunud siniseid veresooneid, kõneles enam kui peremees ise.

«Ja mina, Tarass Demõdovõtš, te seda kindlasti ei usu, kavatsesin just koolimajja sisse astuda. Kas olete lõunat söönud? Istuge lauda, maitseme meie haigla toitu. Teie ju teate, et mul oli niisugune kaotus, raske kaotus...»

«Mis on siis juhtunud, Jakiv Stepanovõtš?» teesklestin ma, et midagi ei tea.

«Missugune kaotus... Läänud on mu hobune. Te ju mõistate, Tarass Demõdovõtš, et haigla pole miski haigla, kui tal pole oma sõidukit. Aga kui järsku tuleb haige rajoonihaiglasse toimetada?»

Kujutasin endale hetkeks ette, kuidas arst oleks haige oma Gnidskoga rajoonikeskusesse vedanud ning oma sü-

dames olin rahul sellega, et Jakiv Stepanovõtš oli liikuvavahendist ilma jäänud.

Poolvähgisi vedas arst mu laua juurde. Teeseldes, et mul pole erilist tahtmist istuda, ajasin senikaua vastu, kuni saabus soodne moment ja ma sain istuda sinna, kuhu Jakiv Stepanovõtš oli pudeli peitnud.

«Kuidas te siis sedasi, Jakiv Stepanovõtš,» ütlesin ma naljatledes. «Niisuguse lõuna juurde kulub ka pits viina.»

Jakiv Stepanovõtš ohkas, pani suured punased käed nagu tõrjeks ette.

«Mida ei tarvita, seda ei tarvita, Tarass Demõdovõtš.»

Aga Sjagailo kaval nina aina itsitas, naeris sindrinahk ja reetis oma peremeest. Meenus vanasõna: «See pole joodik, keda joobnuna pole nähtud.» Mis siis ikka, Jakiv Stepanovõtš joob vaikselt, mõõdukalt, mõõtes men-suuriga oma normi rangelt välja.

Jutt kaldus sellele, mis mu arsti juurde oli toonud. Kuuldes Batožtsuki nime, lõi Sjagailo lootusetult käega:

«Parandamatu alkohoolik.»

«Kas tõesti pole võimalik midagi teha?» ehmusin mina.

«Kahjuks. On veel palju alasid, austatud Tarass Demõdovõtš, kus meditsiin on jõuetu.»

«Ma olen kuulnud, et alkoholismi ravitakse?»

«Tehakse katseid. Ravitakse hüпноосига. Kuid mõistate, Tarass Demõdovõtš, terveks saavad ainult need inimesed, kes seda tõepoolest tahavad. Ega hüпноотiseerija suuda kõiki hüпноотiseerida. Kui tahate, alistute hüпноо-alle, kui ei taha, ei saa ükski hüпноотiseerija teist jagu. Nii ka siin. Inimene tahab terveks saada ja saabki. Kuid Tiit Nazarovõtš pole nende killast. Ta ennem sureb, kui joomisest loobub.»

Nali kõlas arsti suus kurvalt. Toit jahtus laual, ka Jakiv Stepanovõtš oli nähtavasti söömise unustanud.

«Alkoholism, Tarass Demõdovõtš, on hirmus nähtus. See on kapitalismi kohutav igand. Ent ütlen avameelselt: saan asjast mõnoodi aru, et kapitalismi ajal inimesed jõid kurvastusest, neid joodeti meelega, aga mis sunnib inimest tänapäeval jooma? Hea elu, igavus. Mõned otsivad viinas meelelahutust. Joob, joob, kuni inimese näo

kaotab. Noh, te pole vist ka Batožtsukki kogu tema ilus näinud? Ma olen teda korduvalt viinamürgituse eest hoiatanud.»

«Kas siis tõesti pole midagi võimalik teha? On tarvis võidelda...»

«Siin on profülaktikat vaja...»

Jakiv Stepanovõtš oli toidu sootuks unustanud ning mõõtis sammudega mõtlikult tuba, kujutledes nähtavasti, et peab oma personalile loengut.

«Kuidas meil juuakse? Metslaste moodi. Satub inimene kampa ja ise pärast ahastab, et niimoodi läks. Tahad või ei taha — joo! Tal pungitavad juba silmad koo-
bastest välja, aga temale karjutakse: «Joo!» Ja joobki. Pärast aga tuleb kõike ette... Kui te näinud oleksite, kui palju minu juurde haiglasse pärast nõndanimetatud kirikupühi igasuguseid haigeid tuleb. Sisselöödud ribidega, mürgitustega, siniseks pekstud silmadega. Ja see kõik, kurat võtaks, tuleb viinast. Seda aga ei ole, et kui te juba kord kokku olete tulnud, siis jooge ka inimese moodi, igaüks niipalju kui kannab. Lõbutsege! Aga kussa! On sihukesi tüüpe, kes kallavad endale senikaua sisse, kui ots kurgust välja ulatub. Sunnib ka veel teist jooma.»

«Teie, Jakiv Stepanovõtš, peaksite selles küsimuses ettekandega esinema.»

«Seda ma kavatsengi. Ei tea ainult, kas seda mõistetakse.»

«Mõistetakse. Küllap igaüks tunneb enda ära.»

«Oodake seda! Naeravad, parastavad, nagu käiks jutt kellestki teisest ja mitte nendest. Kas teie Tiit Nazarovõtš tunnistab, et ta on joodik? Ei iialgi!»

«Tunnistab. Andsin talle käskkirjaga noomituse.»

Sjagailo jäi imestunult minu ette seisma. Vaikis hetke.

«Tõsi? Ja kuidas tema?»

«Ei tea. Käskkirja pole ta veel näinud.»

Sjagailo lõi lootusetult käega.

«Batožtsuk elab kõik üle. See käskkiri on talle nagu hane selga vesi.»

«Aga kui ta veel kord joomise pärast koolist puudub, võtan ta töölt maha.»

«Kas rajooni haridusosakond kinnitab?»

Sjagailo istus laua äärde ja võttis lusika.

Ma puudutasin ettevaatlikult jalaga pudelit.

«Nii et te ei saa Tiit Nazarovõtši asjas mind kuidagi aidata?»

«Mitte vähimalgi määral. Teda on tarvis psühhoneuroloogia haiglasse saata. Aga kes sinna minna tahab? Juba nimetus üksi ajab hirmu peale. Missugune häbi — inimene käis hullumajas.»

Tonksasin jalaga pudelit, see hakkas laua all kõlisma. Haarasin ta kiiresti kätte.

«Oh, olen teile vist paha teinud.»

Sjagailo nägu oli täis imestust.

«Kust see sinna sattus, see pudel?»

Võttis kätte, avas, nuusutas.

«Te mõistate, Tarass Demõdovõtš, see on ju piiritus! Kust ta siia küll juhtus. Kõige puhtam *spiritus vini*.»

Arsti imestusel polnud piiri. Ning mis peamine, Sjagailo süütutes silmades oli nii palju hämmeldust, et hakka või uskuma: mees pole uneski näinud, kust see pudel sinna sattus. Ainult paharet-nina ei tahtnud seda juttu kuulda, itsitas, sindrinahk, nii et lausa siniseks muutus.

«Ah, tuli meelde!» lõi Jakiv Stepanovõtš endale lõpuka käega vastu pead. «Selle tõin ma ju apteegist, pistsin laua alla ja unustasin. Muuseas, võite selle endale võtta. Mul pole teda üldse tarvis. Võtke!»

Ma ei hakanud vastu. Mulle meenus, kuidas Šuhnovskõi eile kaebas, et tal pole füüsikakabinetis millegi piirituselampe süüdata.

«Täna,» ütlesin. «Võtan küll, kui teil seda tarvis ei lähe. Meil on piiritusest just suur puudus.»

Kui Jakiv Stepanovõtš teada sai, milleks ma piiritust võtan, tuli tal rinnust sügav ohe kuuldavale. Ent ühegi sõnaga ei reetnud ta oma kahetsust.

Opetajate tuppa viiv uks oli avali. Kuulsin Tšepuri häält:

«Administraator! Loobib aga käskkirju!»

Ma lõin põlema. Tundsin, et tõsine kokkupõrge on vältimatu. Juba esimesel kohtumisel Mõkola Ivanovõtš Tšepuriga nägin ma temas ära selle karu, kellega elamine

ühes urus raskeks läheb. Ta vaatas mind alati ülalt alla, nagu oleksin ma veidrik, kes ei tea kust Kovalivka maale oli sattunud ning veel tema, Tšepuri enda üle pealikuks pandud. See, et Mõkola Ivanovõtš mind täielikult ignoreeris, oli igal sammul tunda. Kui ma õppe-nõukogus kõnelesin, pillas ta kas kahemõttelisi repliike või siis tegeles demonstratiivselt muude asjadega ega pööranud minu jutule mingit tähelepanu. Ta oli valmistatud ka artiklist, mis rajooniajalehes ära trükiti. Kuulsin ise, mida ta Batožtsukkidele kõneles, kusjuures niimoodi, et see minu kõrvu ulatuks: «Pole teadmisi ega haridust, aga kipub ülemuste kilda. Eks nüüd siis kõrvetatigi kutsikal vurrusid.» Siis mul tekkiski kahtlus, et ei keegi teine kui Tšepur ise oli neid artikleid rajooni- ja oblastiajalehele kirjutanud. Sest kirjutanud oli neid inimene, kes päevad ja ööd veetis koolis. Ainult ühes suhtes tekkis kahtlus: Tšepur töötas Kovalivkas kolmandat aastat, Matsko aga kirjutas juba ammu enne teda.

Koolitöösse suhtus Tšepur nagu kõige tavalisemasse töösse. Viis oma tunnid läbi, ja koju. Kaheksanda klassi juhatajana ta tavatses öelda:

«Mul on teadlik klass. Kerge on juhtida inimesi, kel on juba valimisõigus.»

Tõepoolest, suurem osa kaheksanda klassi õpilasi oli sel aastal saanud hääletamisõiguse. Ent töötada tuli nendega niisama palju kui teistegagi.

Koolis oli organiseeritud ajalooring. Selle liikmeiks olid endid kirja pannud enamasti vanemate klasside õpilased. Neid huvitas oma küla ja rajooni ajalugu. Ringi vanemaks valiti Niina Gorban.

Enne seda oli Niina Gorban kaks aastat kolhoosi arveametnikuna töötanud. See oli tõsine ja arukas tüdruk, suurt kasvu ja füüsiliselt arenenud. Tal oleks aeg perekonnaseisuaktide büroosse minna ja mitte koolipinki istuda, ent Niina tahtis õppida. Eile oli ta mulle kurnud:

«Meil pole veel ühtegi õppust olnud. Kõik ringid töötavad, aga meie oma on nullpunktis.»

«Kas te olete Mõkola Ivanovõtšiga kõnelnud?»

«Tal pole ikka aega.»

Nedokuss oli mulle kunagi jutustanud, millega Tšepur tegeleb.

«Ma kõnele selle kavaleriga,» ütles Kornī Kõrõlovõtš mulle tookord. «Sest kuigi poisid on nüüd mõistlikud, mitte niisugused, nagu meie ajal, tüdrukute pärast kaklema ei lähe, võivad nad sinu Tšepuri-isandal juuksekaulu küll peast välja kiskuda.»

Ja ta jutustas mulle niisuguseid asju, et juuksed tõusid peas lausa püsti. Selgus, et seesama Mõkola Ivanovõtš, kes oma lopsaka juuksekaulu ja ilusate silmadega oli kõigist üle, tundis end Kovalivka tüdrukute hulgas nagu kala vees. Polnud ühtki tantsupidu, kus Mõkola Ivanovõtš poleks asjamees olnud. Polnud ühtki inetut tüdrukut, kellel ilus õpetaja poleks pead segi ajanud.

«Kunagi püüdsid külatüdrukud suure ringiga niisugustest mööda minna, kes end härraste kilda trügisid,» kõneles Kornī Kõrõlovõtš. «Mäletad, kuis Natalka Poltavka voorimehe minema peletas? Nüüd aga on intelligents teine, mitte härraste hulgast. Kes on Tšepur? Kolhoosniku poeg. Haritud, aga kombes on külapoiste omad. Ta ei hakka pikalt ette võtma — sõrmekesi suudlema või põlvili langema. Tema, nagu pistrik, käsi otsekohe põue. Noh, aga külas see meeldib, ammust ajast niisugune komme. Ja kleepuvad tüdrukud tema külge. Sõhukesi eeskujusid on ju ka olemas: Panassõk abiellus külatüdrukuga, Anton võttis õpetajanna naiseks. Ja niisugune tüdruk siis ei tahaks, ilma mingeid erilisi teadmisi omandamata, õpetaja naiseks saada? Panassõku oma teisiti endast ei räägigi, kui ainult «õpetaja naine».»

Mina ei näinud selles midagi halba, et õpetajad olid kolhoositüdrukutega abiellunud ja, vastupidi, õpetajanna kolhoosnikele mehele läinud. Ent mulle valmistas muret hoopis teine asi. Õpetaja peab jääma kõikjal ja alati õpetajaks. Tema kohuseks on tõsta kõigi nende taset, harida neid, kes temaga kokku puutuvad. Mis kasu oli aga sellest, et Margarõta Vassõlivna elas Kuželite tares. Mitte tema ei viinud neid edasi, vaid, vastupidi, nemad olid tema alla kiskunud. Või näiteks Panassõk. Ma polnud veel jõudnud tema juures kodus käia, ent see, mis jutustati, oli kahetsusväärne. Õpetaja oli mingiks sulaseks muutunud.

Tšepuri käitumine tegi mu väga rahutuks. Tema donžuanlikest eksirännakutest oli ka Šuhnovskõi mulle kõnelnud, ent kõnelnud naljatades, nagu millestki naeru-

väärsest ja tavalisest. See aga, mida Nedokuss oli justustanud, ei saanud rahulikuks jätta. Selle asemel ei rahva hulka kultuuri ja sotsialistlikku teadlikkust viia, oli tema ise mahajäämuse ja mineviku igandite ohver.

Võtsin kogu aeg hoogu, et Tšepuriga silm silma vastu sõbralikult kõnelda. Nüüd aga, kui olin kuulnud tema sõnu, mis kivina minu pihta olid visatud, unustasin oma otsuse.

«Teile ei meeldi käskkiri, Mõkola Ivanovõtš?» küsisin ma ajaloo õpetajalt, astudes üle läve.

Õpetajate toas olid Margarõta Vassõlivna ja Jarõna. Tšepur ei kaotanud enesevalitsemist.

«Ei, vastupidi! Ma olen õnnelik, Tarass Demõdovõtš. Lõpuks ometi on meie koolil ka vedanud. Teie isikus oleme suure administraatori saanud, kes loodetavasti kasvab üle suureks diktaatoriks,» viskas ta väljakutsuvalt.

See läks juba liiale, kuid hoidsin end siiski tagasi.

«Mõkola Ivanovõtš!» ütles Jarõna pahaselt. «Kas teil häbi ei ole!»

Tundus, et Tšepur polnud neid sõnu kuulnud.

«Selle käskkirjaga, seltsimees direktor, olete te kollektiivi usalduse kaotanud,» ütles ta.

«Ma ei hakka teiega vaidlema, Mõkola Ivanovõtš. Ent oma õigustest, kui jutt on võitlusest korrariikkumistega, ma ei loobu. Ja korrariikkumistega saab võidelda ainult otsustavalt, mitte kummardusi tehes.»

«Kes hakkab teie käskkirjadele alluma?»

«Teie allute.»

«Ei mõtlegi,» ajas Tšepur huuled torru ja pilgutaa naistele silma.

Õpetajannad seisisid vaikides, ilmselt olid nad ehmunud ja imestunud selle seninägemata kahevõitluse üle.

«Mõtlege järele,» ütlesin ma kindlalt. «Kavatsetesin senini veel ilma käskkirjata teilt küsida, miks ajalooring tööd ei alusta? Kõik õpilased kurdavad.»

«See on mul vabast tahtest. Ja aega pole veel saanud, härra direktor,» tegi ta pilkava kummarduse.

«Aga mööda tantsupidusid käia on teil aega? Kas te teate, kuidas teid külas teie donžuanlike ringijooksmiste pärast hüütakse?» pörutasin talle ähvardavalt otse näkku.

Õpetajannad läksid näost punaseks. Tšepur justkui hämmeldus hetkeks, tammus ühelt jalalt teisele. Ent võttis end kiiresti kokku.

«Teil on kade meel, Tarass Demõdovõtš? Eks ole? Kadetud? Ise jookseksite kindlasti tulisi jalu tüdrukute juurde, aga kes teiega käia tahab?»

Õpetajannad kohmetusid lõplikult ja kadusid märkamatu toast.

Näis, et veel hetk ja ma ei suuda end enam vaos hoida. Veri lõi pähe, käed tõmbusid rusikasse. Ma ei teagi, kuidas suutsin oma seisundit mitte välja paista lasta. Vastupidi, kuulasin Tšepuri ära ja andsin talle oma rahuliku avaldusega viimase löögi:

«Ma ei kavatsegi teiega sellel alal võistelda. Ent hoian kui te ei häbene õpetaja kõrget nime määrimast — viskame teid koolist välja! Kuulete, seltsimees Tšepur! Viskame! Käskkirjaga! Mõistate?»

Ta muutus näost kaameks, suu vajus imestusest lahti, pilgutaa silmi.

«Teilt võib kõike oodata,» ütles ta lõpuks vaikselt ning lahkus õpetajate toast.

Värisesin nagu palavikus. Kas olin õigesti toiminud? Kas oli tarvis niimoodi kõnelda? Leidsin, et oli tarvis. Häbematutele inimestele on tarvis vastata häbematusega, nendega tuleb karmilt kõnelda. Sihukestele inimestele nagu Tšepur ei ole arukas ja hea sõna mõistatav. Tundsin juba seda laadi inimesi: käitunud nendega hästi ja nad istuvad sulle veel kaksiratsa lagipähe.

Varsti kogunesid kõik õpetajad. Lõppes esimene vahe- tus ja oli algamas teine. Nad olid ärevil ja kohmetunud ning raske oli aru saada, kas nad mind hirmu või austusega vaatasid.

Bisse tuli Tiit Nazarovõtš. Astus süüdlase ilmega laua juurde.

«Tarass Demõdovõtš! Palun eilse pärast vabandust... Mina, vist solvasin teid... niisuguses olukorras.»

«Meie, Tiit Nazarovõtš, pole teiega tülitzenud. Vabandage end ise, kui võite.»

Ta seisis longu vajununa, noruspäi, ei teadnud, kuhu oma värisevaid käsi panna, vargsi ekslesid tema silmad mööda põrandat.

«Tule, vana peletis, siia, loe käskkirja,» hüüdis teadetatahvi juurest Liidia Grōgorivna.

Küüru vajunult, raskel sammul astus Tiit Nazarovõt mehaaniliselt tema hääle suunas. Tunnistas kaua tahvli, pöördus lõpuks laua juurde tagasi.

«Mis siis ikka... õige. Olen süüdi... paljus... Ainult et õpilased... Kui õpilased näevad...»

«Õpilased tunnevad sind läbi ja läbi,» viskas Liidia Grōgorivna mürgiselt.

Astusin tahvi juurde, võtsin käskkirja maha ja panin selle kiirustamata sahtlisse.

«Õpilased seda käskkirja ei näe. Teile olgu see aga õpetuseks... ja viimaseks hoiatuseks. Me oleme õpetajad ja mitte...»

Ma ei leidnudki õiget sõna, et oma mõtet lõpetada. Ent mind mõisteti arvatavasti niigi.

«Õigus!» toetas Šuhnovskõi mind otsustavalt.

Nägin unes midagi hästi segast. Kaks vägilast võitlesid, kord paiskas üks teise maha, kord ajasid nad teineteist ratast ringi taga, keerlesid kui oravad. Ning korraga — orkester. Hüppasin üles, nagu oleks keegi mulle keeva vett kaela valanud.

Koolimaja juures kostis jutuhääli ja pioneeripasuna katkendlikke helisid. Täna on pühapäev. Eile lepiti kokku, et kogunetakse aovalgel. Tõsi, Šuhnovskõi ei uskunud, et kogunetakse, kuid mina tahtsin kontrollida.

Panin kiiresti riidesse ning astusin õue. Südamesse voolas iseenesest pidulik tunne. Kooli juures sagisid lapsed kui tibupojukesed. Iga hetke takka kostsid pasuna kutsumad helid. Oli kuulda käsklühüideid, lapsed kogunesid salkadesse. Nende hulgas oli ka erutatud Vasja Babak.

«Rivisse! Kogunege rivisse! Astuge kolonnidesse!» kamandas ta tuliselt.

Lapsed rivistusid üles. Külalt aga tuleb neid aina juurde rühmiti ja üksinda. Saabuvad kiirustades Krōvohatskid, sörgib nende järel Panassök. Kooli tagant tu-

hid nähtavale Jarōna ja Antonina Nōkonivna, ilmus nende Šuhnovskõi.

Kogunema pidid vanemad klassid, alates neljandast. Ent ilmses, et kohale oli tulnud ka suur hulk kolmanda klassi õpilasi. Mis seal rääkida, kellel pole siis huvitav metsas jalutada ja seeni korjata?

Põhna tuli oma murega:

«Tarass Demōdovõtš! Mida meie omadega teha? Tulid kohale!»

«Mis siis ikka, las tulla. Ärge ainult kaugele metsa viige, väsivad ära.»

«Ei väsi, ei väsi!» karjuvad õnnelikud kolmanda klassi õpilased nagu väikesed harakad.

Vasja Babak peab sissejuhatava kõne.

«Jalutuskäik metsas pole lihtne asi,» alustab ta vaivustatult. «Esiteks me täidame riiklikku plaani, teiseks — me puhkame, kolmandaks... See on meie raamatukogu, neljandaks...»

Ent kahtlemata ei olnud vanempioneerijuht võimeline ütlema välja paari sõnaga kõike seda, mida meie, pedagoogid, olime enda ette seadnud. Selle lõbusa jalutuskäigu metsas oli tinginud hädavajalikkus.

Peamine — tahtsin kõigi vahenditega ühendada ühtseks sõbralikuks kollektiiviks nii õpetajaid kui õpilasi. Jalutuskäigud, ekskursioonid, mängud aga lähendavad inimesi, teevad nad teineteisele omaseks.

Peale selle oli ka teisi asjaolusid, mis viisid mu mõttele organiseerida massiline seenelkäik.

Ma tutvusin kooliraamatukoguga. Raamatuid oli meil vähe ja needki kümneid kordi läbi loetud. Uudisteoseid polnud. Tõsi, raamatute ostmiseks ettenähtud rahaga oli Vasja Babak rajoonilinnas käinud ja ka üsna palju uusi raamatuid kaasa toonud. Ent see kõik oli väike mürdosa, võrreldes sellega, mida me tahtsime. Oli vaja raha, aga kust seda võtta?

Eelmisel päeval olin Ivan Markovõtš Russakuga kohtunud. Ma polnud ikka veel lootust kaotanud, et mul õnnestub teda yeenda.

«Kuidas elate?» küsisin.

«Plaan, Tarass Demōdovõtš, plaan tapab. Seened ei anna rahu.»

«Missugused seened?»

«Tavalised seened, seltsimees direktor. Meie metsades on neid murdu, kuid ise nad kohale ei tule. Peab korjama.»

Sel sügisel oli seeni kohutavalt, rohkem kui kunagi varem. Isegi viieaastane laps ei tulnud metsast paljaks. Ja siin tekkiski minul hiilgav mõte.

«Aga kui meie teid hädast välja päästame?» küsisin. «Mis siis saab?»

Ivan Markovõtš lõi lootusetult käega.

«Ma ei tee nalja, Tarass Demõdovõtš. Plaan on suur, aga kolhoosnikud ei taha seeni kooperatiivile üle anda. Kuivatavad. Saavad nähtavasti talvel turul nõõritäie eest päris ilusa raha.»

«Aga kui me kooliga teil plaani täidame, kas hakkate siis meie koori juhatama?» küsisin naerdes.

«Müün või hinge saatanaile, peaasi, et aga plaan täis saaks!» pahvatas Russak naerma.

Jutustasin oma mõttest Vasja Babakile. Näete, ütlesin, kus lebab raha raamatute jaoks! Metsas, lehtede all, sambla all. Vasja pidi äärepealt tantsu lööma hakkama. Jooksis otsekohe kommunistlike noorte juurde, kutsus kokku kommunistlike noorte ja pioneeride ühise koosoleku.

Šuhnovskõi kehtitas õlgu, muigas. Tšepur ja Batožtšuk vaikisid, ülejäänud õpetajad aga tervitasid seda ebatavalist matka.

Ja nüüd sammuvadki pioneerikolonnid metsa poole. Igal klassil on oma teejuhid, oma marsruut, oma seenekorjamise koht. Vanemate klasside õpilased lähevad kaugemale, väikesed — lähemale.

Ei tea isegi, miks jäin kõige väiksemate kõrvale seisma. Ehk sellepärast, et Jarõna Ivanivna kasvandikud hüüdsid: «Tarass Demõdovõtš! Tulge meiega! Meiega!» Võib-olla ka sellepärast, et mu kõrval kõndis Petro Kovalets, tema aga oli kolmandast klassist. Ja ka sellepärast, et kuigi püüdsin Jarõnat vältida, juhtus ikka nii, moodi, et kohtusime temaga juhuslikult. Meil polnud millestki kõnelda, ent raske oli ka vaikida.

Kolmanda klassi õpilased läksid koos neljanda klassiga. Neid viisid metsa pioneerijuhid. Meie, Jarõna, Antonina Nõkonivna ja mina, kõndisime kõigi järel.

Tuju oli lõbus ja reibas. Mets, karm ja sügisesele mõ-

le, täitus laste helisevatest häälest. Hüüded ja laul, suutamisid — kõik see ei ärritanud, vaid rahustas. Lapsed kandsid hoolikalt oma tühje korve. Oli kuulda, kuidas keegi karjus:

«Käes! Leidsin!»

«Kus ta on?»

Petro Kovalets ei läbenud kõndida, vaid lausa jooksis nagu jahikutsikas puude vahel ja nuhkis iga lehehunnikut. Ühtelugu hüüdis ta:

«Tarass Demõdovõtš! Tiiger oma pesakonnaga!»

Õpetajannad hingasid sügavasti metsaõhku sisse, see matk oli neile meelepärane.

«Tarass Demõdovõtš! Millega te küll olete selle Rajaka ära võlunud?» pööritas Põšna kombekalt silmi. «Töötan temaga juba teist päeva, aga tema põrnitseb mind nagu hundikutsikas.»

«Aga sellega, et ei kutsu teda hüüdnimepidi,» vaatasin ma etteheitvalt Antoninale.

«Kas teate, Tarass Demõdovõtš, minu Fedja Kabanetsi oleks nagu keegi ümber vahetanud. Lubas täna kõige rohkem seeni korjata.»

«Tarass Demõdovõtš! Tervelt kolm härga!» teatas metsapadrikust Petro hääl pidulikult.

«Oi, oi, ma kardan!» muutusid Põšna hirmunud silmad ümmarguseks. «Ülemöödunud aastal ajas kolhoosi pull mind taga.»

Naerdes seletasin Antonina Nõkonivnale, et hirmu pole mõtet tunda. Petro «härjad» on kõige tavalisemad puravikud.

«Aga Mõkola Ivanovõtš ei tulnudki,» ütles Jarõna pärast hetkelist vaikust. «Ta on raske iseloomuga inimene.»

«No küll te võtsite ta läbi, Tarass Demõdovõtš!» muutus Põšna korraka elavaks. «Ma ehmusin nii koledasti ära. Mõtlesin, et ta lööb teid, tuli aga välja, et ta on tegelikult argpüks.»

Vahetasime Jarõnaga vaikides pilgu.

«Ühes suhtes pole teil, Tarass Demõdovõtš, aga siiski õigus,» pilgutas Antonina Nõkonivna kavalalt silmi. «Arge öelge! Ehkki donžuan, on ta siiski tõeline kavalier, kes ei lase noortel kolhoositaridel igavust tunda. Teie aga elate kui erak. Kindlasti aga on ka neid, kes teie vastu huvi tunnevad.»

Seda lobisemist oli üsna ebamugav kuulata.

«Ei tunne minu vastu keegi huvi,» vastasin ma süngelt.

«Katsuge märku anda ja näete: leidub rohkem kui ühe süda, kes teie hüüdele vastab.»

«Pole kedagi, kes vastaks,» vaatasin ma kahjatsevalt Jarõnale otsa.

«On see tõesti tõsi?» kergitas Põšna küsivalt kulme. Jarõna kõndis vaikides ning vaatas süüdlaslikult maha.

«Ma ei tee nalja.»

«Mu jumal!» lõi Antonina Nõkonivna käsi kokku. «On siis teie väljavalituga mõni õnnetus juhtunud? Ära surunud?»

«Halvem,» vastasin mina. «Ta läks mehele.»

Hakkasime naerma. Jarõna vaatas mind kaastundlikult, tõsiste silmadega. Mina aga mõtlesin:

«Sind ajab naerma? Ja sa, tuvikene, ise ei teagi, et ma ei naljata. Oh Jarõna, Jarõna...»

Lapsed valgusid metsa laiali. Kogu aeg hüüti üksteist: oldi mures, et keegi ära ei kaoks. Aeg läks märkamatult, sügisene mõtlik päike oli juba kõrgele tõusnud, üha harvemini leidsime seeni. Ent laste korvikesed polnud tühjad. Nii mõnigi nõustus sõpra «puksiiri» võtma, sest oma korvikene oli juba täis.

Kuulutasime välja puhkehetke. Antonina Nõkonivna käskis kõigil suupistet võtta. Seda küll asjata, sest süüa polnud enam midagi. Kõik, mis korvides leidis, oli juba märkamatult nahka pistetud.

Lõbusa kära ja laulu saatel pöördus lastepere koolimaja juurde tagasi. Taas kõndisime meie kõige taga. Naersime, pärast aga, olime ju kõik noored, ehkki juba õpetajad, hakkasime üksteist taga ajama, kulli mängima. Ma ei pannud tähelegi, kuidas juhtus õnnetus. Jooksu pealt kukkus Jarõna korraga kui niidetult maha. Ta hammustas huulde, naeris, ent silmi ilmusid pisarad.

«Tõuse üles, tõuse, Jarõna!» kiirustas teda Põšna.

«Tonja, ma murdsin vist jalaluu.»

Jarõna ei saanud tõepoolest vasaku jalaga üldse astuda. Lapsed olid juba kaugel ees. Ma andsin Antonina Nõkonivnale korralduse minna koos nendega, astuda

Jakiv Stepanovõtši juurde sisse, ning saata ta koos Petõga metsa tagasi.

Ehmunud Antonina Nõkonivna noogutas vaikides nõusoleku märgiks pead ja lausa jooksis kaugenevate laste häälte suunas.

Me jäime kahekesi keset vaikivat metsa. Raske oli kõnelda, kuid ei sobinud ka vaikida.

«Kuidas te siis niimoodi?» vangutasin ma pead.

Jarõna vaikis süüdlaslikult.

«Valutab?»

«Veidi. Astuda ei saa.»

Ta istus lööduna, väiksena, norus. Huuled valuliselt kokku surutud, näol valuline ilme.

«Juhtub vahel...»

«Pole viga... Pole viga, Jarõna Ivanivna. Kõik läheb hästi...»

Mul oli temast hirmsasti kahju. Oleksin ta kätele võtnud ja kandnud. Kuigi ta oli võõras, ent ikkagi kõige oma-
sem, sest tema oli mu elu, kogu õnn peitus temas. Kuid seda ei tohtinud öelda, sellest võis ainult mõelda.

«Jarõna Ivanivna,» ütlesin ma mitte eriti julgelt. «Lubage ma kannan teid...»

«Mis te nüüd, Tarass Demõdovõtš!» vaatas ta mind ehmunult. «Olen ma siis väike? Kui te mind ainult üles-
tõusmisel toetaksite.»

Ettevaatlikult, kartes õnnest hingata, puudutasin tema pihta, tõstsin ta maast. Ta astus kindlalt paremale jalgale, nagu toonekurg, kes on tõstnud vasaku.

«Oi, kuidas tõmbab!...»

Aeglaselt, samm sammu järel astusime edasi. Vaatasin vargsi tema kahvatut higipiiskades nägu:

«Valutab?»

«Pole viga. Küll me pikapeale kohale jõuame.»

Jarõna toetus minu õlale, oli mulle nii lähedal, nõjat-
us usaldavalt minu vastu. Ning minul oli raske vahet teha, kus olen mina ja kus tema. Tundus, et olime üks tervik, üks mõte ja üks ihu. Ning väänatud jalg ei valut-
anud mitte ainult temal, vaid ka minul käisid valuhood läbi. Mul oli tahtmine nutta ja laulda. Olin sellel hetkel piiritult õnnelik, ehkki hetkekski ei suutnud unustada, et olen õnnetuim nendest, kes on maailmas armastanud ja armastavad.

Igapäevastele muredele lisandus veel üks, kõige meeldivam. Ehkki Jarõnal oli lihtsalt jalalihaste venitused, pani Jakiv Stepanovõtš ta haiglasse ning keelas käimise ära. Ning mina külastasin haiget kaks ja vahel ka kolm korda päevas. Viisin talle kõige ilusamaid õunu, mida üldse saada võis, kompvekke ja küpsiseid. Tema punastas iga kord heameelest ning keelas.

«Tarass Demõdovõtš! Ausõna, ma ei lase end ka kuu aja pärast välja kirjutada. Minu eest pole sünnimisest peale keegi niimoodi hoolt kandnud.»

See rõõmustas mind ning tegi ühtlasi valu.

Juba siis, kui Jakiv Stepanovõtš arvas, et Jarõnal tuleb haiglasse minna, tegin ma ettepaneku kutsuda

keegi tema omastest kohale. Neiu hakkas otsustavalt kaatega vehklema:

«Oi, palun, pole vaja! Küll ma ise kirjutan. Pole vaja kedagi tülitada.»

Ma ei käinud eriti peale. See «hallmütsi» nägemine Kovalivkas polnud minu jaoks just suureks rõõmuks.

Haiget külastades jäin ma tavaliselt palatisse ainult nii kauaks, et jutustada kooliuudiseid. Neid aga oli küllalt palju, ehkki tähtsusetuid, esimesel pilgul tühiseid, ometi puudutasid nad meie kooli ja neist koosnes kogu meie elu.

«Lapsed saadavad tervitusi. Isegi teie lemmik, Fedja, tunneb muret.»

«Oh, Fediri pärast olen ka mina mures. Hakkas alles mõistust pähe võtma, kardan, et annab nüüd tagasi käigu.»

«Ei, nüüd enam mitte. Balalaika on ta hästi käsile võtnud. Näib, et ka tema isaga oleme vastastikusele arusaamisele jõudnud.»

Ta vaatas mulle küsivalt otsa.

«Tarass Demõdovõtš! Jälle teie?»

Ma ei saanud tema küsimusest aru.

«Ma arvasin, et olen leidnud võtme, mis viib Fedja südamesse, tuleb aga välja, et teie.»

«Võtme õpilaste südameisse võib leida ainult üheskoos,» vastasin mina.

Pühapäeval ujutasid lapsed kooperatiivi seentega üle. Õpilased andsid ära peaaegu kakssada kilogrammi puravikke. Peale selle hakkas kogu asi õpilastele sedavõrd meeldima, et iga päev suundus aovalgel metsa vanematest klassidest koosnev brigaad. Vasja Babak sõitis Kiievisse raamatuid ostma. Lapsed ootasid kannatamatult tema tagasitulekut.

Russak hõõrus rahulolevalt käsi.

«Teie olete võlur ja heategija, Tarass Demõdovõtš.»

«Olen oma sõna pidanud. Meie koorilauljad ootavad teid, Ivan Markovõtš.»

Russak muutus süngeks, jäi mõttesse.

«Ei, Tarass Demõdovõtš, seda pole vaja. Ega mul endast, teist on kahju. Mind lüüakse jälle välja — ja lõpp, teie aga olete noor ja hea inimene ning saate süütult kannatada.»

Olin valmis kõigeks, ent vana ümber veenma polnud ma võimeline.

«Tehke, mis teete, Tarass Demõdovõtš, ma ei või,» teatas Russak kategooriliselt.

Ainult ühes suhtes mul siiski vedas — Ivan Markovõtš oli ise nõus mulle viiulimängu õpetama. Ning nüüd ma peaaegu iga päev, kas varahommikul või hilisõhtul, täitsin Russaku antud koduseid ülesandeid. Arvasin, et me otsekohe alustame mitmesuguste klassikaliste teoste õppimisega, tema aga alustas pisi-asjadest: kuidas õigesti viiul kätte võtta, kuidas hoida, kuidas poognat tõsta. Küsis noodid selgeks õppida. Noote ma küll tundsin, kuid lugesin neid aeglaselt. Russak aga haaras ühe pilguga terve noodilehekülje ning valas selle helidesse. Minul aga polnud sugugi kerge pärast üht nooti leida instrumendil otsekohe teist.

«Nüüd ma siis saen hommikuti ja õhtuti,» jutustasin Jarõnale. «Hea veel, et keegi ei ela kõrval, muidu jookseksid kõik laiali. Ennastki tüütab see muusika, aga Ivan Markovõtš ei luba korda rikkuda. Ütleb: see on viiulikool.»

Meenus, et maailmas on siiski inimene, kellele minu harjutused tunduvad ingliskoorina.

«Petrik võib tundide kaupa istuda just nagu ära võlutud. Muusika tõmbab teda.»

Jarõna kuulas vaikides, pööramata minult silmi.

«Teda tõmbate rohkem teie kui viiul. Tarass Demõdovõtš, ütelge, miks lapsed teid nii väga armastavad?»

«Ehk sellepärast, et mina neid armastan.»

Ta hakkas rahutult voodis nihelema.

«Ärge rääkige. Ka mina armastan, aga... Te olete alles kuu aega meie koolis, algul kutsusite isegi viha enda vastu esile, nüüd aga on kõik ununenud. Nagu poleks endist korda olnudki.»

Ning ta hakkas jutustama. Pajatas sellest, kui raske oli möödunud aastal töötada. Esimene veerand lõppes, aga tema kolmandas klassis said ainult kaks kolmandikku õpilastest tunnistused. Ning järelendus? Ei saanud hindeid välja panna, sest lapsed ei käinud koolis. Muret oli veel hiljemgi. Šuhnovskõi mõtles isegi kahekordse raamatupidamise välja. Õppeedukust märgiti kahesuguselt. Rajooni haridusosakonna jaoks — üheksakümmend

kaks protsenti, see tähendab nende kohta, kellele hindel välja pandi, tegelikult aga oli seitsekümmend üks. Gorobets käis kohal. Noh, Eleonora Stepanivna siis laulis talle, kostitas nalivkaga ning asi läks kuidagi korda. Tõsi küll, direktor võeti kevadel maha.

«Ma kuidagi ei suuda Šuhnovskeid mõista. Head pedagoogid, ka mitte halvad inimesed, töötavad aga... kuidas nüüd öelda... ilma sädemeta, või ei oska neist öelda aru saada...»

Ilmnes, et ka Jarõna polnud õppealajuhatajat õigesti mõistnud. Ei saaks nagu öelda, et halb inimene, aga hea inimene ka mitte.

«Minu meelest inimesed lihtsalt elavad, endale just liiga ei tee, ja kõik. Millest neil siis puudus on? Linnupiimast. Hea korter, sahvrid täis, teenivad hästi. Mida veel vaja? Hoida oma närve ja tervist. Ja nad hoiavadki. Ja mõni Tarass Demõdovõtš leidub igal ajal, kes vastutuse endale võtab. Arvatavasti seetõttu ei tahagi Šuhnovskõi direktoriks hakata.»

«Kas talle on seda pakutud?»

«Õige mitu korda. Eleonora Stepanivna kõneles kunagi: «Milleks talle seda vaja? Rangid kaela? Meil niigi hea.»»

Nendes lühikestes siirastes kõnelustes leidsin ma vastused paljudele küsimustele.

«Jarõna! Mis te arvate, ega ma Tiit Nazarovõtši käskkirjaga ometi liiale läinud?»

Ta kõhkles hetke.

«Kuidas teile öelda. Batožtšukidel on midagi oma, intiimset, kuid sealjuures kindlasti koormavat. Mind paneb imestama, miks Liidia Grõgorivna, noor ja sugugi mitte inetu naine, selle vana joodikuga abiellus? Ta ei armasta teda, ta lihtsalt vihkab teda. Üksvahe ajas ta Šuhnovskõid kangesti taga. Nüüd aga,» lisas Jarõna pärast hetkelist vaikust, «nagu kass koorepütilt ei pööra teilt silmi.»

Veri lõi mulle näkku, kohmetusin. Tõtt öelda, polnud ma ühtki tema pilku märganud.

«Eksite,» pomisesin ma tumedalt.

Ent ma uskusin Jarõnat. Olin juba märganud, et ta oli tõsine ja tähelepanelik mees, kes valet ei armastanud. Seda ebamugavamaks aga asi muutus, sest siis võidi ju

mõelda, et ma Liidia Grõgorivna pärast Batožtšukki ründama hakkasin.

Jarõna oleks nagu minu kahtlusi mõistnud.

«Kuid ärge te mõelge, kõik on ju näha. Inimesed mõistavad, et Liidia Grõgorivna pilgud teile mõju ei avalda. Ja käskkiri... Mis ikka... käskkiri on õige, ainult kõigile tundus see... ebatavalisena.»

«Miks siis Tšepur määrtsema hakkas?»

Jarõna hakkas tasakesi naerma.

«Tšepuri eest olete aga topelt tubli. Näitasite talle tema õige koha kätte. Tuli teine tookord õpetajate toast nii ehmunult välja. Olete tähele pannud, enam ta nii ei uhkelda. Ta on häbematu. Ent sealjuures ka argpüks. Ja teate, miks ta teid vihkama hakkas?»

Ma ei teadnud.

«Nägi teis võistlejat. Ta oli ju siiani kuulus kui üle küla noormees, nüüd aga ilmus uus täht välja. Pealegi veel direktor, noor ja kena. Selge, et seda arvesse võttes nihkus Tšepur tagaplaanile.»

«Katsu aga teie keelekesele sattuda, Jarõna Ivanivna,» muigasin ma.

«Ega see minu keelelt tule. Jutustan teile praegu Kovalivka viimaseid uudiseid, mis traadita telefoni kaudu edasi antakse. Sellepärast hakkaski ta teid ründama, püüdis igati alandada. See aga, et te ta paika panite, oli hästi tehtud. Ta peab ennast ületamatuks tütarlaste südame võlutajaks...»

Jarõna hakkas vaikselt naerma. Oli näha, et ta tahtis veel midagi jutustada, kuid ei julgenud. Ootasin kannatlikult, julgustades teda pilguga.

«Kui me esmakordselt kohtusime, hakkas ta mulle külge lööma. Adresseerisin ta aga Antonina Nõkonivnale edasi. Oleksite te näinud, kuidas ta viha pärast keema läks.»

Neelatasin kramplikult.

«Miks te siis sihukest toredat poissi endale ei võtnud?»

Ootasin tema vastust siisuguse ärevusega, nagu oleks kogu mu tulevik sellest.

«Pole vajadust. Pealegi pole sihukesed narrid ialgi minu maitse olnud.»

Mõistsin, et pikalt polnud siin mõtet istuda. Armu-

kadeduse tunne Tšepuri vastu kadus kiiresti. Tal on ju «hallmüts». Milleks siis veel Tšepur ja teised.

Ent järgmisel päeval olin oma kindlal ajal haiglas. Ja kui Jakiv Stepanovõtš teatas, et ta haige homme välja kirjutab, tundsin ma südames kahetsust, et neile kohtumistele on lõpp tulnud.

Sel päeval ütles Jarõna minule:

«Nüüd tean, miks teid kõik armastavad. Olete hea. Kogu kollektiivi hulgast teie üksi pole mind unustanud.»

«See on minu kohus,» vastasin kuival.

Mul hakkas valus sellest, et olin tema jaoks ainult hea... ja ei midagi rohkemat.

44

Minu salajane plaan kangekaelse Russaku alistamiseks oli lõpuks korda läinud.

Pärast kahte esimest kõnelust koolikoori kohta ei puudutanud ma üldsegi enam seda valusat teemat. Küll aga täitsin hoolikalt kõiki oma õpetaja antud viiulimängu koduseid ülesandeid.

Sel ajal aga kogunes peaaegu igal õhtul proovidele meie orkester. Lähenes Suure Oktoobri aastapäev ning tahtsime esineda pidulikul õhtul klubis. Selle tähe all elasid mitte ainult orkestrandid, vaid kogu kool.

Mitmel korral käis ka laulukoor koos. Nägin, et sellest ei tule midagi välja, kuid lasksin tal ikkagi koos käia. Lauldi tuntud pioneerilaule, lauldi ühel häälel, nii nagu keegi oskas. Sellest laulust kippusid mul kõrvad pilli lööma, kuid lauljatele endale see siiski meeldis. Oieti oleks pidanud koori laiali saatma, ent ma kangekaelselt hoidusin sellest.

Sellel õhtul kogunesid koorilauljad taas kohale. Tükk aega enne proovi algust astusin Ivan Markovõtši juurde sisse. Palusin ta külla. Ivan Markovõtš küsis naljatades: «Kas klaasikese ka saab?» Lubasin panna suure pudeli täie esmasordilist kibedat lauale. Ta naeris, keeldus kaua, kuid vedasin ta peaaegu vägivaldselt enda poole. «Te peate ju lõpuks nägema, Ivan Markovõtš, kuidas ma elan.»

Ivan Markovõtš oli rahul. Vaatas raamatud üle, kuu-

las minu viiulimängu, jõi pitsi viina ning võttis suupisteki seeni peale. Meie vestluse ajal koputati uksele. Sisse astus Oless Kunõtsja, meie koori vanem.

«Tarass Demõdovõtš! Kõik on juba koos...»

«Kes on koos?» tegin ma näo, nagu ei mõistaks Olessi.

«Koorilauljad ju. Kas olete siis unustanud, et täna on lauluproov?»

«Läks täiesti meelest!» lõin endale peopesaga vastu laupa. «Andke andeks, Ivan Markovõtš, tuleb välja, et meil on proov.»

Russakul löid silmad põlema. Ta vaatas mind imestusega.

«Kes siis teie koori juhatab?»

Lõin lootusetult käega, püüdsin näole kurvastust maha.

«Oh, Ivan Markovõtš! Mis juhatamine see on? Mina vehin kätega, nemad aga ajavad laulujoru. Lapsed lihtsalt põlevad — tahavad laulda, kuid koorijuhti pole.»

Russakul tõmblesid kannatamatult vurrud, mõmises midagi nina alla. Võtsin oma viiuli.

«Ivan Markovõtš! Kui teil aega on, kuulake meid. Olen teile iga nõuande eest väga tänulik.»

Ta ebales hetke. Siis lõi otsustavalt käega.

«Saagu mis saab! Lähme! Kuulame...»

Kui tarvis, võivad ka lapsed diplomaatiliselt käituda. Kui me klassi astusime, seisis koorilauljad juba rivis, vaikselt, säravi silmi, nägudel pidulik ilme.

«Tere päevast!» tervitas Ivan Markovõtš, ehkki oli juba varaõhtu.

Pöördusin koorilauljate poole, ütlesin, et täna kuulab meie laulu suur muusikatundja, kes väga armastab rahvalaule, minu hea sõber Ivan Markovõtš Russak. Ivan Markovõtši silmad muutusid niiskeks, ta kumardas veidi näitlejalikult.

«Olen rõõmus... Ma kuulan...» sõnas ta erutatult.

Mul polnud heliharki. Andsin viiuliga tooni. Siis tõstsin kae. Igatüks ise ajal, ent energiliselt ja meelsasti hakkasid lapsed laulma. Nende helisevad hääled hakkasid üha enam ühte sulama ning mulle näis, et nad täna laulavad paremini kui eelmiste proovide ajal. See isegi ehmatas mind ning ma hakkasin meelega ebarütmiliselt kätega vehkima, soovides näidata, et ma pole miski diri-

gent. Heitsin vargsi Russakule pilke. Ta oli närviliselt alumisse huulde hammustanud, keerutas sõrmedega halli vuntsi. Tema suured silmad hõõgusid nagu söed: neist võis lugeda nii vaimustust, pettumust kui ka paha-meelt.

Laul vaikis. Astusin süüdlaslikult Ivan Markovõtši juurde.

«Ei tule meil välja, Ivan Markovõtš. Avame küll suud, karjume täiest kõrist, aga asi ei nihku paigast...»

Lapsed vaatasid Russakut. Naersid minu sõnade üle.

«Kuis nii... kuis nii...» rahustas mind Ivan Markovõtš. «Pole sugugi halb... Esimeseks korra isegi hea. Organiseeritult. Kuid...»

Ta ei pidanud siiski vastu. Astus lastele lähemale, võttis minu käest viuli.

«Seda laulu tuleb kahel häälel laulda. Ning muuseas, Tarass Demõdovõtš, lauljad pole teil hääle järgi paigutatud.»

«Mulle tundus, et neil on ühesugused hääled,» kehtasin õlgu.

Russak muigas andestavalt. Astus äärmise tüdrukukese juurde.

«Noh, hakkame siis...»

Viiul lausa laulis tema käes. Hüppas noodilt noodile, siis hakkas voolavalt helisema.

«Laula, lapsuke, viiuli järele.»

Umbes tunni ajaga proovis Ivan Markovõtš kõikide lauljate hääled läbi ja asetaski lapsed omamoodi ümber.

«Ja nüüd katsume laulda.»

Algul katsetas ta esimeste hääletega. Siis läks üle altidele. Ja alles pärast seda viis mõlemad hääled ühtseks kooriks.

Ning sama laul, mida tundsid kõik lauljad, mida lauldi pioneerikoonduste ajal, hakkas helisema hoopis uut moodi, täitus sellise muusikalise võluga, et seda ei saanud liigutuseta kuulata.

«Pole viga, pole viga,» kõhatas Russak. «Esimese korra kohta pole sugugi halb. Aga veel...»

Ta laskis otsustava pilgu üle koorilauljate käia ning lõpetas:

«Järgmisel korral hakkame uusi laule õppima. Me laulame... Ja veel kuidas!»

«Laulame!» hüüdsid õpilased samas toonis.

Rohkem meil sellest juttu ei olnud, kas Ivan Markovõtš hakkab koori juhatama või mitte. Ta nagu unustas, et oli keeldunud meiega laulmast. Nüüd sukeldus ta peadpidi kooliasjadesse. Proovidele ilmus ta varakult, erutatuna, noorenenuna. Kaenlas kandis ta alati vana noodimappi.

Hoopis teisiti hakkas ka meie orkester kõlama: mingi värske jõuga, energiliselt, ühtesulanult. Ivan Markovõtš mängis esimest viiulit, mina kuidagimoodi teist. Igal õhtul kajas Kovalivka mets valssidest, kõmises lauludest ja marssidest ning ehkki õhtud olid juba jahedad, ei sulgenud Jakiv Stepanovõtš oma toa aknaid. Igal kohutumisel ei unustanud ta märkimast:

«Teie orkester sunnib mind kõike unustama. Ma kuulan teda tohutu mõnuga. Suurepärase!»

Ent kõige rohkem rõõmustas mind oma edusammudega laulukoor. Selles oli peaaegu kaheksakümmend õpilast. Lauldi vaimustuse, innu ja armastusega.

Ükskord õpiti uut revolutsioonilist laulu. Sellega kaivatseti pidulikku õhtut alustada. Laul algas soolo esinemisega. See valmistas Ivan Markovõtšile palju muret. Ta laskis endale laulda peaaegu paarikümnel poisil. Ning ükski ei suutnud teda rahuldada. Lõpuks langes valik Mõkola Zinkovõtšile. Kuigi ta laulis vaikselt ega tundnud peeni muusikalisi nüansse, oli ta siiski parem kui teised.

«Noh, katsume siis, Mõkola,» ütles Russak.

Võimsa tugeva koori jaoks kostis Zinkovõtši hääleke nigelalt, sarnanedes sääse pirinaga. Ivan Markovõtš sundis poissi järjest kordama, nii et sellel ilmusid lõpuks hikipiisad ninale.

Ent korraga hakkas Zinkovõtši hääle kõlama tugevamini, läks kord-korralt kõrgemaks ning hakkas helisema kui ööbikul, ilusasti, ärarääkimata ilusasti.

Kõik vaatasid imetlusega Zinkovõtši poole ning alles nüüd märkasid, et Kolja seisis kui kala, suu lahti, ning vaikis imestunult. Tema selja taha oli märkamatu astunud Petro Kovalets. Tema oligi laulnud.

«Petro Vassõljovõtš!» hüüdis Russak naljatades. «Miks sa siis vaikisid? Niisugune hääle ja peidad enda põõsastesse! Tule seisa siin!...»

«Ma pole ju õpilane...» vaatas Petro minu poole, endal silmad häbi täis.

«Pole viga, pole viga. Tarass Demõdovõtš lubab. Tõsi ju? Kunsti nimel.»

Olin hämmastunud Petro ootamatust vingerpussist. Ma ei teadnud, et tal on selline hõbedane hääl. See avastas mind lihtsalt rabas.

Petro jätkas õpinguid Antonina Nõkonivna juhtimisel. Mul oli kogu aeg kavatsus lubada tal klassi minna, kuid ei avanenud kuidagi parajat juhust, et sellel teemal kõnelda. Nüüd aga oli saabunud aeg, et Kovalets kooli tagasi tuua.

Sellepärast noogutasingi Russaku sõnade peale vaikides pead.

Õnnelik Petro Kovalets astus koori ette. Ivan Markovõtš alustas vaikselt viiulil laulu, poiss haaras selle otustavalt ja julgelt. Aknaklaasid hakkasid klirisema, ei tea kas ootamatusest või rõõmust: koorilauljad jäid poissi kuulama ja imetlema, nii et hilinesid isegi refräänilaulmisega.

«Kes võis seda arvata,» avaldas pärast proovi Ivan Markovõtš imetust, «et poisil on niisugune hääl!»

Järgmisel päeval andsin ma käskkirja.

Arvatavasti polnud sel päeval õnnelikumat inimest maailmas kui Petro. Liigutusest suutis ta mulle vaid öelda:

«Küll näete...»

Viisin ta ise kolmandasse klassi ja jutustasin õpilastele, kes on Petro Kovalets, tema raskest orvuelust ja sellest, missugune hääl tal on. Palusin õpilasi teda austada. Petro seisis noruspäi ning tõstis koolikotti ühest käest teise. Kolmas klass võttis ta vastu vaikides, kuid oli näha, et ilma erilise vaenulikkuseta.

Lähenes esimese veerandi lõpp. Ning kujunes nii, et ei kellelgi, õpetajatel ega õpilastel polnud vaba hetkegi. Kooliskäimine kulges korrapäraselt ning unustati isegi esimeste päevade puudumised.

Koolikoridoris, kus õpilased halva ilma tõttu üha roh-

kem vahetunde veetsid, rippus sotsialistliku võistluse näitajate tahvel. Klassid võistlesid parima õppetööst saavõtu eest. Iga päev, juba pärast esimest tundi, kirjutas Vasja Babak hoolikalt välja iga klassi juurde koolilaste protsendi ning palju on õpilasi tundidesse tulnud. Lapsed olid nende näitajatega sedavõrd harjunud, et tunglesid iga kord tahvli juures, naerdes välja neid klasse, kus polnud sadat protsenti.

Enam polnud tarvis vanemate juurde komsomoli brigade saata. Õpilased ise jälgisid innukalt seda, et õppetööst keegi ei puuduks. Süüdlastele aga tungiti nõnda kallale nagu varesed öökullile, kui see ettevaatamatusest päeva ajal nähtavale ilmus.

Halvem oli lugu õppeedukusega. Teatud ajast peale hakkasime tahvlile märkima kõiki hindeid, mida ühe klassi õpilased olid päeva jooksul saanud. Seinalehes kirjutati nendest, kes said kahed. Pionierikoondustel aga võeti mahajääjad tule alla.

Kujunes niimoodi välja, et pärast tööpäeva lõppu kogunesid õpetajad mõneks hetkeks õpetajate tuppa. Elavalt vahetati töökogemusi, anti edasi teateid, kõneldi raskustest ning, mis mind eriti rõõmustas, pöörduti nõu saamiseks üksteise poole.

Ühel päeval kurtis Liidia Grõgorivna Batožtsuk, et ta on sunnitud sel veerandil palju kahtesid välja panema. Temaga ühinesid otsekohe ka teised õpetajad. Šuhnovskõi kuulas neid tuseselt, mõtles midagi. Siis alustas kiirustamata:

«Olen täiesti nõus seltsimeestega, kes avaldavad kahtlusi esimese veerandi õppeedukuse tulemustes. Kahjuks olen ka mina sellele järeldusele jõudnud.»

Ta hõõrus oma näpitsprillid seemisnähkse lapiga puhaks ja süvenes veelgi enam mõtisklustesse.

«Asi on selge, selles pole mingit ebaseaduspärasust. Nagu ütleb filosoofia, on kvaliteet alati kvantiteediga seotud. Käib koolis rohkem õpilasi, on ka rohkem kahtesid. Ning vastupidi.»

Olin juba õppealajuhataja väljaastumiste iseloomuga harjunud. Kuidas ka ei kuula, ikka ei suuda korraga tabata, kuhu ta sihib.

«Lapsed ei ole ammendamatu energia allikas. Kui täiskasvanud oleksid sama energilised kui lapsed, võiksid

nemad, juhitud elukogemustest ja teadmistest, lausa imetegusid sooritada. Kahjuks meie, eriti minu eas inimestele...»

Šuhnovskõi naeratas mingit erilist naeratust, mis pidi tähendama just vastupidist sellele, mida ta kõneles. Kuid teda kuulati vaikides, keskendunult, keegi ei vastanud tema naeratusele, ning tõmbunud taas tõsiseks, jätkas ta:

«Kahjuks ei ole meile, võiks öelda, omane see tarmukus ja taltsutamatus, mis on lastel. Ent pedagoogilise kirjanduse ja isiklike kogemuste põhjal olen jõudnud veendumusele, et ka lastes peituv energia ei ole ammendamatu. Lastele, nagu ka kõigile teistele elusolenditele maailmas on omane väsimus ja pettumine oma tegudes.»

Ma ei suutnud kuidagi Šuhnovskõid mõista: kas tõesti uskuda seda, mida ta kõneleb?

«On selge, et Kovalivka kooli õpilased on õppetöös pettunud, muidugi kahtlemata mitte kõik, palun ärge võtke minu arvamust sõna-sõnalt, kuid see, et üsna oluline osa meie õpilastest ei taha õppida, on fakt.»

See oli Šuhnovskõitagi selge. Ent kuhu tahab ta oma kõnet edasi suunata?

«Me oleme kohustatud kasvatama lastes armastust teaduse vastu. Kuid lugu pole sugugi nii lihtne. Erinevate võtetega saavutavad erinevad pedagoogid teatud edu. Ent kas alati? Meie ise ei läinud mitte otserünnakule, vaid valisime, kuidas seda nüüd öelda, ringmanöövri. Selle manöövri mõte — armastuse kaudu isetegevuse, igasuguste ringide, ühiskondliku töö vastu sisendada armastust teaduse vastu...»

Olin õppealajuhatajale tänulik nende sõnade eest. Tähendab ta on mu mõttest õigesti aru saanud ning jagab seda. Ja kuidas saabki seda mitte jagada, kui see on ainuke õige võte? Kuid mu rõõm oli enneaegne. Pärast hetkelist vaikust tõstatas Šuhnovskõi küsimuse:

«Ent küsime endalt otsekoheselt: mida need isetegevusringid on meile andnud? Kas nad on õppeedukust meie koolis parandanud?»

«Jah, parandasid!» vastas Jarõna otsustavalt küsimusele.

Mõhhail Amadejovõtš ei pööranud õpetajanna sõna-

dele tähelepanu. Ta nagu poleks neid kuulnudki ega vaadanud isegi Jarõna poole.

«Kahjuks seda ei ole sündinud,» teatas ta järsult. «Lapsed on oma energia laulule, muusikale, luulele, raamatute lugemisele, ebaproduktiivsele õhtute veetmisele koolis ümber lülitanud. Aga see peamine, mille eest me võitleme — õppeedukus, ei ole mitte edasi läinud, vaid, vastupidi, pärast esimest veerandit ahvardab kõvasti langeda. Nii võib meilgi juhtuda nagu tolles laulus: «Liialt vara hakkas linnuke lõõritama, vaata, et kass teda kinni ei nabiks.»»

Opetajad vahetasid imestunult pilke, igaühe silmis oli ällatust ja rahutust.

«Faktid!» viskas Tiit Nazarovõtš Batožtšuk kähedalt. Hääl toonist ei suutnud ma aru saada, kas ta toetab Šuhnovskõid või mõistab teda hukka.

«Võib ka fakte tuua. Kuuendas klassis on kõigile tuntud Parasja Kvotška. Erilist laadi lapsuke. Niisiis see Kvotška... Ta oskab päris ilusasti tikkida...»

Šuhnovskõi pööras oma pilkavad silmad Jarõna poole. «Kõneldakse, et selles kunstis on ta oma õpetajannale Jarõna Ivanivnale kiiresti järele jõudnud ja temast ka mööda läinud. Kuulsin isegi, et tema tikand kui üks parimaid näiteid võetakse näitusele. See on hea. Kuid halb, et ta siiani tikib oma rätikukesi tundide ajal. Nii tulebki välja, et sikutame ja sikutame koormat, see aga ei nihku paigast.»

Tõepoolest, meie koolis oli teisigi niisuguseid õpilasi nagu Parasja. Ei tahtnud nad ei raamatut ega sulepead kätte võtta. Tänapäevaks olid nad siiski kõik, peale Parasja, õppima hakanud. Tõsi, nemad just saidki neid kahtesid, mis õppealajuhatajat nii väga ärritasid. Ent juba isegi see, et lapsed õppima hakkasid, oli saavutuseks. Ning ka Parasja oli nüüd teiseks muutunud.

Tüdruk armastas väga tikkimistööd. Märganud seda, mõistsin, et see on ainuke, mida pedagoogid võivad ära kasutada, et kangekaelsest ja sõnakuulmatust tüdrukust jagu saada. Palusin Jarõna Ivanivnat, et ta võimalikult lähedalt sõbruneks Parasjaga. Nüüd oli Jarõna Parasjale suurimaks autoriteediks, ent kahjuks nendest õpetajatest, kes kuuendas õpetasid, oli Parasja üsna kaugel, ta ei suhtunud neisse heatahtlikult, vaid isegi vaenulikult.

Mõtlesin kaua, kuidas seda sõnakuulmatut tüdrukut sundida raamatut kätte võtma. Jarõnal õnnestus arendada tütarlapses tikkimistöö kõrval ka armastust raamatute vastu. Parasja luges nüüd palju ja meelsasti. Kord, kui ma Kvotškade perre sisse astusin, Martõninaise isegi kaebas:

«Mu Öökull on täiesti käest ära. Nähtavasti tahate temast õpetaja teha, ta muud ei teegi, kui aina loeb ja loeb. Varem ta ei vaadanud raamatu poolegi.»

Selleks et tütarlast täielikult alistada, otsustasin koolis parimate tikandite näituse korraldada. Kui olime kõik tikkijate tööd üle vaadanud, valisime Jarõnaga esimeses järjekorras Parasja tikandi välja. Oleksite te vaid näinud, kuidas tüdruku suured ümmargused silmad põlema löid. Ta oli üheaegselt uhke ja häbelik.

Tänases tunnis alustasin ma aga otsustavat rünnakut Parasjale.

«Parasja, miks sa ei kirjuta?»

«Mul pole vihikut.»

Andsin talle vihiku. Kuid lugu kordus.

«Pole sullepead.»

Andsin talle sullepea. Sain tüdruku peale väga paha-seks.

«Parasja Kvotška!» ütlesin ma karmilt. «Kas sul häbi ei ole? Sa oled ju kooli parim tikkija. Sinu töid hakkavad kõik õpilased ja arvatavasti ka täiskasvanud Oktoobripühade ajal vaatama. Ja kindlasti tunneb igaüks huvi: kuidas Parasja ka õpib?»

«Tundku pealegi,» pomises alistamatu kangekaelselt.

Siis viskasin viimase trumbi välja.

«Mis siis ikka, Parasja. Nähtavasti segab tikkimine sinu õpinguid. Peab ütlema Jarõna Ivanivnale, et ta su oma ringist välja heidaks.»

Õelnud seda, pöörasin näo tahvli poole, näidates, et siisugusega nagu Parasja ei taha ma isegi kõnelda.

Jätkasin tundi. Ei vaadanud meelega sinna nurka, kus tüdruk istus. Varsti aga ei pidanud siiski vastu — heitsin vargsi pilgu. Parasja oli keskendunud kummardunud vihiku kohale ja kirjutas. Tunni lõpul, just nagu ebameeldiva vestluse unustanud, kutsusin ta tahvli juurde. Ja ta tuli. Kõndis alistunud, nagu poleks ta iialgi

varem mässanud, kirjutas väriseva käega lauseid, vastas vaikselt tundmatul häälel.

Ning nüüd, kuuldes tema kohta Šuhnovskõi sõnu, ei kannatanud ma välja ja küsisin imestusega:

«Kas ta, Mõhhail Amadejovõtš, teeb teie tundides tikkimistööd?»

«Ja teie omades mitte?» pareeris Šuhnovskõi.

«Minu tundides, seltsimees Šuhnovskõi, Parasja Kvotška teeb kõike seda, mida teevad teised. Nii et teie nalde pole sugugi veenev.»

Ei tea, kas minu terav toon, mis kõlas kui vihje ja väljakutse kogenud pedagoogile, või asjaolu, et «igavesti tumm» Parasja Kvotška oli kõnelema hakanud, või veel midagi muud, kuid Šuhnovskõil jäi suu kinni ja tema eksimatu pedagoogi kuulsus oli kummutatud. Mõnda aega oli ta vait, olles suunanud oma pilgu seina, siis võttis ninalt näpitsprillid, keerutas neid mõnda aega käes, kuid unustas pühkida ja tõstis uuesti ninale, vaadates kõiki oma eemalviibiva pilguga.

«Ma kahtlemata ei taha oma mõtteid peale suruda... Ma nii-öelda läbirääkimiste mõttes,» istus ta oma äraproovitud ratsu selga. «Ma pean nõu, kuni mu kahtlused hajutatakse, sest nagu iga arukas inimene püüdlen ka mina tõe poole.»

Kuid seekord ei pööranud ma õppealajuhataja enesekriitikale tähelepanu. Vastupidi, tulin isegi mõttele, et see mees pole päris omal kohal.

Esimese veerandi lõpp tõi kaasa oma rõõmud ja oma mured.

Mõtlesime Mõhhail Amadejovõtšiga sügavasti õpilaste õppeedukuse näitajate üle. See oli vähe lohutav — seitsekümmend kaheksa protsenti.

«Talvisel konverentsil antakse teile nahatäis, Tarass Demõdovõtš,» kratsis Šuhnovskõi oma teravat lõuga. «Peksavad teid pihuks ja põrmuks.»

«Ja mis sellest?» küsisin ma, püüdes oma hääletoonis suurimat ükskõiksust näidata.

Šuhnovskõi heitis mulle pilgu, mis oli täis etteheidet ja isegi viha.

«Teile muidugi mitte. Olete direktor. Osavõtu õppetööst olete korda pannud ja veel, võiks öelda kangelaslike jõupingutustega, koolile piirdeaia ehitanud, kütte kohale vedanud, eelarve täitnud. Mind aga kui õppeprotsessi ja eriti õppeedukuse eest vastutajat hakatakse murendama.»

Õppealajuhataja kaalutlused kõlasid kui siiruseavaldused.

«Ei klapi see asi kuidagi, Tarass Demõdovõtš. Kõigil eelmistel aastatel peksti Kovalivka kooli direktorit, kuidas öelda, üldise korralageduse eest, pedagoogilist protsessi ennast, ja mis peamine, õppeedukust meie koolis aga hinnati kui saavutust. Aga mis nüüd välja tuleb?»

Šuhnovskõi võttis ärritatult näpitsprillid ninalt, puhus klaasidele hingeõhku ja hakkas neid hõõruma. Esimest korda nägin teda nii erutatuna ja murelikuna.

«Õppeedukuse eest vastutan mina isiklikult täpselt samuti kui õppetööst osavõtu ja kõigi teiste asjade eest.»

Šuhnovskõi asetas kuldse sadula taas ninajuurele ning vaatas mind imestunult läbi ümarklaaside.

«Siis tuleb välja, et õppealajuhataja on koolis lihtsalt tühi koht?»

«Miks nii? Me vastutame koos kõige eest, mis koolis sünnib.»

Šuhnovskõi jäi mõttesse. Ta vaatas mulle ühtelugu otsa, tahtis millestki vestlust alustada, kuid nähtavasti ei sõandanud. Lõpuks hakkas siiski kõnelema:

«Möödunud aastatel praktiseerisime niisugust moodust, et panime hindeid ainult neile, kes tegelikult õppisid...»

Šuhnovskõi oleks nagu komistanud, jäi poole sõna pealt vait. Laskis pea mõttes norgu ning kõndis mööda õpetajate tuba edasi-tagasi.

«Aga ülejäänud?»

«Ülejäänud ju ei käinud koolis. Need olid enamasti mahajäänud õpilased.»

«Käesoleval aastal käivad nad koolis esimestest päevadest alates.»

«Kuid see pole neid takistanud, Tarass Demõdovõtš, halbu hindeid saamast,» jäi Šuhnovskõi minu vastu seisma ja vaatas mulle etteheitvalt otsa.

Hakkasin juba taipama, kuhu õppealajuhataja sihib.

«Mida te siis pakute?»

Šuhnovskõi istus otsustavalt toolile ja alustas veenvalt:

«On kaks väljapääsu, Tarass Demõdovõtš. Esiteks — vaadata läbi kõik mitterahuldavad hinded ning võimalikult... kuidas öelda... profülaktiliselt, puhtpedagoogilistel kaalutlustel neid *a priori* tõsta, ütleme, ühe palli võrra. See päästab kooli häbist, sest kolm pole enam kaks. See on rajooni haridusosakonna jaoks. Õpilastele on aga kolm kahe lihane õde. Sellel on isegi teatud kasvatuslik mõju. «Sina Vanja või Fedja ei tunne aritmeetikat, ent me paneme sulle teadlikult kolme. Mõista, puukänd, meie headust ja pinguta ennast.» Oma pikaajalisest praktikast tean ma niisuguseid juhtumeid, kus hinnete kõrgendamine on õpilase psüühikat eriliselt mõjutanud. Mõned lapsed muutusid mahajäänutest eesrindlikeks õpilasteks.»

Märganud nähtavasti minu silmis kavalaid sädemeid, hüüdis Šuhnovskõi meeleheitel hääles:

«Te vaatate mind nii, nagu propageeriks Šuhnovskõi mingit kontrrevolutsiooni. Ma ainult arvestan... mõtlen valjusti, kaalun soovitatavat kui võimalikku.»

«Ma ei mõtle midagi. Aga teine väljapääs?»

«Teine? Teine on toosama, mis Kovalivka koolis on kunagi läbi proovitud. Nõrkadele õpilastele, kes on poolvägisi kooli veetud, hindeid mitte panna.»

«Mis alusel?»

«Tarass Demõdovõtš!» kargas Šuhnovskõi püsti. «Te olete veel liiga noor, et minu üle nalja heita!»

Õppealajuhataja oli nii vihane, et isegi õhukesed prilliklaasid ei suutnud varjata välku ja sädemeid, mis ta silmis sähvisid.

«Mõhhail Amadejovõtš! Keegi ei kavatse teie üle nalja heita!» ütlesin kindlalt ja rahulikult.

Hulk aega käis Šuhnovskõi ärritatult mööda tuba edasi-tagasi, näris närviliselt oma jämedaid huuli ning oli näha, et ta püüdis end vaos hoida.

«Niisiis,» jäi ta lõpuks laua äärde seisma. «On ainult kaks väljapääsu. Kolmandat ma ei näe, seda pole olemas.»

Vaikisime hetke. Ma ei suutnud kuidagi taibata, mis sundis Šuhnovskõid püstitama need kaks väljapääsu, mis

olid mõlemad ilmselt riigivastased ja petturlikud. Ei midagi muud, kui kartus oma autoriteedi ja isikliku karjääri pärast. «Kas tõesti see ongi too karjerist, kellest olen sageli kuulnud kõnedes ja lugenud ajalehtedes, ent keda pole iialgi veel oma silmaga näinud?» Välimuselt ei sarnanenud Šuhnovskõi sugugi niisuguse karjeristiga, kelle karikatuuri ajalehtedes võis näha.

«Te eksite, Mõhhail Amadejovõtš,» vastas ta ma õppealajuhataja ultimaatumile. «On ka kolmas väljapääs. See, mille me teiega valisime ja millest me ei tagane. Saadame haridusosakonnale niisuguse õppeedukuse näitaja, nagu ta meil tegelikult on. Kasvatame selle najal nii iseennast kui õpilasi.»

Šuhnovskõi lõi pilgu maha ja kortsutas oma pleekinud kulme.

«Võib ka niimoodi,» ütles ta. «Ainult siis olen ma sunnitud loobuma vastutusest õpilaste edasijõudmise eest.»

«Võtan seile enda peale.»

Šuhnovskõi tõstis minule oma puhtad, isegi kaastundlikud silmad.

«Noh, mis siis ikka, vaatame, Tarass Demõdovõtš. Teie näete paremini. Ma ainult pidasin oma kohustuseks teid hoiatada, mõned oma mõtted kaalumisele panna. Ma ei pea neid täiuslikeks, kuid ka mitte vääradeks. Toetan seda, mida teie pakute, kuid... Noh, kogudem siis kodanikujulgust. Elu ei paku alati ainult loorbereid, tuleb vahel ka kibuvitsapärg pähe panna.»

See-eest Suure Oktoobri aastapäevale pühendatud öhtu tõi palju rõõmu ning liigutas pisarateni nii mõndagi meist.

Pärast lühikest ettekannet toimus õpilaste isetegevuskontsert. Ilmselt oligi see põhjuseks, mis tõi nii õpilasi kui ka rohkeid lastevanemaid kooli. Pühade puhul oli kaht klassiruumi eraldav vahesein lahti tõmmatud ja kujunenud rõõmsaimeline avar saal täitus puupüsti rahvast.

Esines kooli laulukoor. Orkester paiknes lava ees, sest ajutisele lavale mahtus vaevu kaheksakümmend lauljat.

Tüdrukud ja poisid, riietatud pidulikult, kaelas punased kaelarätid, otsisid särasilmi saalist kas omakseid või sõpru. Ainult Petro vaatas üksisilmi orkestrit ja aina

püüdis minu pilku. Ma noogutasin talle sõbralikult, rahustavalt. Ta punastas ja langetas pea, nagu tahtes öelda, et tunneb hirmu.

Petro pidi täna kahes laulus soolopartiiga esinema. Kuigi tal proovidel kukkus see päris kenasti välja, ei saanud ta esmakordse ja pealegi niisuguse vastutava esinemise eel rahulikuks jääda.

Ning tõepoolest, kui lauljate ette astus lausa noorenenud Ivan Markovõtš, lõug puhtaks aetud ja juuksed lühikeseks pügatud, seljas must pintsak, valge särk ja punasetäpilise kaelaside, taktikepp käes nagu suure koori tõelisel dirigendil, vallutas saali ühe hetkega vaikust. Pärast esimest energilist taktikepi viibet hakkas Petro laulma mingi käheda, sugugi mitte oma häälega. Tõmbasin isegi pea õlgade vahele. Ent juba paari hetke pärast poisi hääle muutus: ilmselt oli ta oma ärevusest juba saanud ja laul hakkas helisema hõbedase kelliukesenä. Kuulajate ridu läbis sahin nagu tuulehoog metsas. Märkasid, kuidas vaatajate silmad sädelema löid.

Pärast koori esinesid deklamaatorid, tantsijad, võimlejad. Lõpuks esitasid draamaringi liikmed ühevaatuselise lühinäidendi. Lapsed ja vanemad läksid rahulolevatenä ja jutukatena koju. Neile oli meeldinud meie piduliku öhtu kõik numbrid, ent kõige rohkem kõneldi laulukoorist.

«Oh, küll laulavad, küll laulavad!» oli kuulda kellegi ärevat hääletänaval.

«Nagu kelliukesed!»

Veel suurema kiituse osaliseks said meie kooli isetegevuslased küla klubis. Meie kontsert oli kogu küla liikuma pannud. Klubisse kogunes nii palju rahvast, et isegi õun poleks mahtunud inimeste vahele kukkuma. Seisti uksest, istuti aknalaudadel, vaadati avatud akendest sisse.

Sel öhtul kõlasid meie lauljate hääled veelgi eredamalt, olles innustatud eelmisel esinemisel pälvitud edust. Petro aga trillerdas kui ööbik. Ning isegi Šuhnovskõi, kes poissäi armastanud, tunnistas:

«Rajakast, kui ta poleks laisk, võiks erakordne laulja saada.»

Kogu Kovalivka lainetas kui meri. Kõige suuremat

rahuldust aga tundis Kornī Kōrōlovōtš. Ta müksas mulle rusikaga selga ja ütles:

«Noh, vennas Tarass Demōdovōtš, tee nüüd mis tahad, aga sind me Kovalivkast ära ei lase. Aitäh sulle! Ma ainult unistasin kõigest sellest, sina aga, saatanahing, vaata, mis tegid. Noh, lähme minu poole, kastame kõike seda märjukesega.»

Sel hetkel astusid meie juurde Šuhnovska, Pōšna ja Liidia Grōgorivna Batožtšuk.

«Ei, Kornī Kōrōlovōtš,» sõnas Eleonora Stepanivna ning ähvardas külanõukogu esimeest sõrmega. «Sellest ei tule midagi välja. Tarass Demōdovōtš, kas olete oma lubaduse unustanud?»

Mulle meenus, et meie õpetajannade initsiatiivil oli täna kavas pidulik sõprusõhtu õpetajate, haigla töötajate ja veel mõne Kovalivka juhtiva töötajaga. Tuli meilgi Nedokussiga sellele õhtule minna.

Kohtumine mööduis väga lõbusalt. Lauldi ja tantsiti palju. Märkas, et isegi Tiit Nazarovōtš lahkus sellelt õhtult kainenena, ehkki väga kurjana. Ta oli vihane Liidia Grōgorivnale, kes sel õhtul ei pööranud temale üldse tähelepanu, vaid tiirutas kogu õhtu kord Mōkola Ivanovōtši, kord Kuželi ümber. Ta katsus end ka minule külge kleepida, ent minu eest kandis lakkamatult hoolt Antonina Nōkonivna, kes kogu aeg jälitas mind oma juttudega pedagoogilistel teemadel. Mul oli aga kange tahtmine vahetada kas või paar sõna Jarōnaga, kes oli millegipärast tõsine ja loid. Ent hoidsin end tagasi. Milleks? Eks «hallmüts» lohutagu teda! Mulle on Jarōna päris võõras... Kuulakem aga edasi Antonina Pōšna «pedagoogilisi arutlusi»...

Ning ehkki see oli tore ja sõbralik õhtu, ehkki ma uskusin Šuhnovska sõnu, et «see on ajalooline õhtu Kovalivka koolis, mis nagu ei kunagi varem liitis Kovalivka kollektiivi ühte», polnud mul siiski päris lõbus. Tundsin kogu aeg, et mu kõrval polnud lähedast ja truud sõpra.

Ning koduteel meenutasin Nastusjat, meie Sisaliku-põnni.

Ega ilmaasjata kõnelda, et võõras mure paneb pea valutama.

Kogu külas kõneldi ja jahvatati uue teema üle. Kes naeris, kes viskas nalja, ent oli ka neid, kes isegi kartsid.

Esimesena tõi selle Kovalivka uudise mulle Petro Kovalets. Ta oli nüüd tähelepanu keskpunktis. Ehkki poissi vaadati ka kahtlustavalt: kõneldi, et sihukesele ära sõrme suhu pane, sest hammustab otsast, siiski pidas igaüks oma kohuseks tema häält kiita. See aga tõstis noore laulja peaaegu taevani. Mitu päeva pärast oma esinemisi jooksis ta külas ringi ainult ühe eesmärgiga: kuulda külaelanikelt võimalikult rohkem kiitust. Ning muidugi kuulis ta ka seda, mis kõneldi nii õpetajate kui kooli kohta. Mida aga Petro kord kuulnud oli, seda ei peitnud ta põue.

«Oh sa poiss, küll sai Batožtšuk aga tükiga hakkama!» teatas Petro teisel või kolmandal päeval pärast pühi. «Küll sai! Jõi enda nii täis, et lausa roomas koju, ühe saapa kaotas tänaval. Õpilased pistsid selle saapa kepi otsa ning torkasid maja juurde maasse. Tiit Nazarovōtš ise aga ronis õue ning jäi lauda kõrvale magama. Padja asemele sättis sõnnikuhunniku. Noh, küll ta oli siis räpane. Liidia Grōgorivna ei tundnud teda isegi ära ja kui peremees hommikul vara Batožtšuki üles äratas, ei tahtnud teda tuppa lasta. Seal ta siis kaevu ääres end pesi. Vesi aga on ju kü-ülm!»

Kahjuks oli see, mida Petro jutustas, tõsi. Mul oli häbi inimeste ees. Seda enam, et tundsin end peasüüdlasena. Kes-mind küll keelest tirinud oli, kui ma andsin nõusoleku sõprusõhtu läbiviimiseks. Algatus oli Eleonora Stepanivnalt tulnud. Ta agiteeris ära ka Pōšna ja Liidia Grōgorivna ning need omakorda rääkisid mu pehmeks. Väitsid, et see liidab kollektiivi veel enam kokku ning on valguskiireks meie Kovalivka argielus. Ja mina, rumal, lasksingi kõrvad lonti. Mõtlesin, et see tõepoolest tuleb kasuks, Batožtšuki aga unustasin hoopis.

Meenus siiski, et meie peol oli üsna vähe viina ja veini olnud ning et keegi ei jäänud purju. Isegi Tiit Nazarovōtš oli päris kaine. Kogu õhtu vaidles ta mingisuguste

teoreemide üle Šuhnovskõi ja Sjagailoga. Alles nüüd meenus mulle ka, et Batožtsuk oli enne teisi koduteele asunud. Liidia Grōgorivna keeldus temaga minemast, ta tahtis veel lõbutseda. Pärast pakkus end mitmele teekaaslaseks ning läks, niipalju kui mäletasin, koos Panassōkutega. Ning näed nüüd!

Järgmisel päeval algas koolis õppetöö. Ootasid Batožtsukki. Kuid tema asemel tuli minu juurde enne esimese vahetuse lõppu Liidia Grōgorivna.

Ta oli väsinud, punased silmad ja nina andsid tunnistust sellest, et ta oli palju läbi elanud ja nutnud.

«Tarass Demōdovõtš, tahaksin teiega nelja silma all kõnelda.»

Pioneerijuht Vasja Babak ja Antonina Nōkonivna, kes sel ajal õpetajate toas viibisid, lahkusid vaikides.

Liidia Grōgorivna andis pisaratele voli.

«Olete kindlasti juhtunud juba kuulnud? Missugune häbi!»

Veidi rahunenud, pühkis ta oma pisaratest märgi silmi ja punast paistetanud nina ning hakkas jutustama.

«Kas tema, vana joodik, võib siis ausate inimeste hulgas pidutseda? Kas talle jätkus siis sellest, mida teised jõid? Istus piduõhtul, nägite ju isegi, nagu nui, silmad oleksid tal peaaegu kõõrdi vaatama jäänud, kogu aeg valvas mind, et mõnega liigset sõna ei vahetaks. Oh, missugune piin see küll on, Tarass Demōdovõtš, kui noor naine vanale mehele läheb! Kuid te pole naine ega suuda seda mõista...»

Selgus, et Tiit Nazarovõtš, kel polnud peol joodust küllalt, teeskles, nagu oleks ta abikaasa peale pahaseks ja armukadedaks saanud, hiilis salaja tänavale ja poemehe juurde koju! Noh, aga Kovalivka poodnik on vastutulelik ja «ettenägelik» inimene, hoiab viina ka kodus, juhuks, kui mõnel tungiv vajadus tekib. Ilmselt oli elu teda õpetanud, sest niisugustest nagu Batožtsuk on raske lahti saada. Et poleks tarvidust südaöösel poodi minna, seisis viin alati poemehe voodi all. Ostjatel ei tulnud iialgi Kovalivka poemehe üle kurta.

«Milline sigadus!» laiutas Liidia Grōgorivna käsi. «Kultuurne inimene, matemaatik, keskkooliõpetaja jõi viina keset tänavat otse pudelist, mille virutas pärast.

vastu telefoniposti puruks. Oh, vaesed naised, kust küll need joodikud meile kaela tulevad?»

Liidia Grōgorivna murdis meeleheites sõrmi:

«Ma ei või enam! Päästke mind, Tarass Demōdovõtš. Olen kadunud. Minu noorus, õrnemad tunded, kõik on läinud.»

Ma ei teadnud, kuidas Liidia Grōgorivnat päästa, seda enam, et polnud teada, millest ma teda päästma peaksin. Mul küpses üksainus õige mõte: tõsta rajooni haridusosakonna ees küsimus Batožtsuki töölt vallandamise kohta. See polnud aga muidugi tema abikaasa päästmine. Mõistsin, et Liidia Grōgorivna päästmine tähendaks tema mehe amoraalsete tegude varjamist. Seda aga ei tohtinud olla. Olin sügavasti veendunud, et kool pole koht joodikute jaoks. Sest joodik ei suuda lastele midagi head õpetada. Vastupidi, joodik rikub laste hingi, kisub ka kooli ja õpetajate autoriteedi rahva hulgas alla.

Seda kõike ütlesin ettevaatlikult Liidia Grōgorivnale, püüdes leida pehmemaid formuleeringuid.

«Kahjuks ei saa ma teid kuidagi aidata. Pean tõstma küsimuse teie abikaasa töölt mahavõtmise kohta.»

Ta surus hoogsalt mu kätt.

«Täna teid, Tarass Demōdovõtš! Muud polegi mul tarvis! Ma ei taha teda näha, ta on mulle vastik. Oh, kui te naine oleksite, küll te mind siis mõistaksite.»

Hingasin kergendatult. Keeruline küsimus osutus ainult poolest saadik keeruliseks. Ma oleksin aga eriti kahetsenud, kui Batožtsuki järel oleks ka Liidia Grōgorivna lahkunud. Ta oli üsna hoolas ja andekas õpetajanna.

«Kuidas see siis juhtus, Liidia Grōgorivna, et te oma elu niisuguse inimesega sidusite?» tundsin ma huvi.

Naine ohkas.

«Oh ärge küsige, Tarass Demōdovõtš! Noorus! Ta on nii ilus ja kordumatu, kuid samavõrra ka kogenematu. Oh, kui vaid saaks need kaheksa aastat tagasi võtta!»

Ning ta jutustas usaldavalt ja üksikasjalikult oma lühikese eluloo. Kõneles mõtteisse vajununa, vahel tundus isegi, et unustas minu juuresoleku või pidas nagu iseendaga nõu.

Ta oli üsna noor neiu. Välimuselt — pole viga, iga-

tahes mitte inetu. Mitte sihuke kui praegu, sest halb elu ei tee ju naist kaunimaks. Nii nagu lauluski lauldakse: «Hea mehega läheb naine aina nooremaks, halvaga...» Ent siis oli ka mees nagu kotkas! Õpetas nende koolis. Oli sihvakas, mustakulmuline, ning mis peamine, ei tundunud talle sugugi vanana. Viina ei võtnud tilkagi suhu. Armastas teda eneseunustusega, vaata, et kaotab mõistuse. Ja ka Liidia Grõgorivna ei olnud tema vastu ükskõikne. Sest oli veel rumaluke, usaldav, kogenematu. Ei olnud saanud isegi neiupõlve maitsta, tunda, mis on neiu vabadus, ei sõbrannadega pidudel laule laulda, kui juba langes kavala ahvatleja ohvriks. Batožtšuk viis ta linna kesest ära. Tõesti, algul elasid nad päris kenasti. Mees koolitas teda. Liidia Grõgorivna oli andekas, suutis ühe aasta jooksul omandada seda, mida teine poleks ka mitmeaastase selgeks saanud. Batožtšuk saatis ta pedagoogilise instituudi ettevalmistuskursustele. Tema õppis. Mees aga seisis õhtuti instituudi ukse all, ootas puude varju, saatis salaja koju. Tema oli sel ajal noor ja kaunis, mitte nii nagu praegu...

Kuulasin vaikides seda pihtimust, mõistes, et Liidia Grõgorivna ei ole oma välimusest sugugi niisugusel arvamusel, vaid, vastupidi, tahab meelitusi välja pressida.

Instituudi kursusekaaslased jooksid talle järele. Oli ta siis süüdi, et nad vahel ta koju saatsid? Temale oli see täiesti ükskõik, neile aga nähtavasti meeldis noore naise käia. Egas kõik pole sihukesed mühakad kui Batožtšuk? Eks ole tõsi, maailmas on ju ka džentelmene? Temal aga käisid pidevalt armukadedushood peal, määrates, hakkas salaja jooma. Sel ajal ei pööranud Liidia Grõgorivna sellele tähelepanu, aga nüüd näete.

Nagu püha, ootas noor naine instituudi lõpetamist. Oleks ta tühine või kergemeelne, kas ta oleks siis koos Tiit Nazarovõtšiga siia sõitnud? Oleks võinud endale ükskõik missuguse noormehe instituudist välja valida. Igaühele oleks see õnn olnud saada niisugune naine kui tema. Noh, aga läks tema, arutu, oma Batožtšuki järelmaale. Ega pannud tähele, kuidas mehe selga küür kui ratas tekkis, kui sihvakas kuju kõssi vajus, mustad kulmud halliks läksid, elavad ja arukad silmad alkoholist hõõguvaks muutusid. Ta on noor, täis jõudu, mees aga

jõuetu, väljakannatamatu, armukade ätt, koer hein-

«Kui vana te olete, Tarass Demõdovõtš?» küsis järsku Liidia Grõgorivna, ilma et jutuots oleks üldse sinna poole kaldunud.

Olin nii hämmastunud, et vastasin mehaaniliselt.

«Noh, näete. Olete minust ainult kolm aastat noorem. Ent alles laps, poiss, aga mina vana eit juba. Eit nagu noid.»

Järk-järgult muutus Liidia Grõgorivna lõbusamaks. Nagu polekski seda sünget jutuaajamist olnud. Ta isegi naljatas:

«Kuid ma ei kaota lootust. Mõtlen, et kui oma vanast laadist lahti saan, küll siis ka noorema leian. Nii et, Tarass Demõdovõtš, teil on võimalus.»

Teesklesin, et ma ei mõistnud öeldut. Liidia Grõgorivna muutus otsekohe tõsiseks, sõnas:

«Mõtlete, Tarass Demõdovitš, on mul sind vana nõida tarvis. Kas häid tüdrukuid vähe? Nad on ju meil kaunitarid: Tonja Põšna, Jarõna...»

«Kas Tiit Nazarovõtš täna tööle tuleb?» katkestasin ma teda.

«Kus sa sellega! Vehkis teine jälle poodi. Ta on ju minuga riius. Aga kui riidleme, siis joob päevad ja ööd läbi.»

Saatsin koristaja Ulita Batožtšukki kutsuma. Ise aga otsustasin, et kui Tiit Nazarovõtš ebakainena kooli ilmub, klassi ma teda ei lase.

Ent ta ei ilmunudki.

Õhtu eel tuli Batožtšuki asemel Ivan Markovõtš. Nii-pea kui talle otsa vaatasin, mõistsin, et oli juhtunud midagi parandamatut.

Iga kord õpetajate tuppa tulles silus ta ammuse harjumuse kohaselt uljalt oma sinkjasmusti vurre ning ter-vitas kõiki kaua ja lärmakalt.

Seekord sisenes ta loiult, nagu oleks terve päeva teed tallanud, kõndis kuidagi ebakindlalt üle õpetajate toa, tema silmad olid hõõguvad ja rahutud, alati ülespidi kee-

ratud vurrud olid kuidagi longus. Ta oli kahvatu ja endast ära.

Vaatasin meie dirigenti teatud rahutusega. «Kas tõesti on temagi asunud Tiit Nazarovõtšiga ühele tee?» mõtlesin.

Kuid Russak polnud purjus. Teda vaevas raske mure. Ta tervitas sõnadeta. Käsi oli tal kuidagi närtsinud, jõuetu, ja kui ma selle vabastasin, langes lõdvalt alla.

«Mis on juhtunud, Ivan Markovõtš?» küsisin ma muhulikult.

Ta silmis helkisid pisarad.

«Teie ei tea veel midagi?»

Tõepoolest ma ei teadnud midagi. Ta lõi lootusetult käega, ohkas ja pööras näo kõrvale. Siis tõmbas kiirustamata külgtaskust ajalehe ning ulatas selle mulle.

See oli meie rajoonileht. Mõistsin, et toimetaja Tšubenko, see võitleja õigluse ja faktide eest, oli meile nähtavasti jälle piruka küpsetanud. Ent kui olin lugenud läbi kõik artiklite pealkirjad, ei märganud ma midagi kahtlast.

«Ma ei leia midagi, Ivan Markovõtš...»

Russak vaatas ajalehte vastu tahtmist ja osutas sõrmega ühele artiklile. Ma lugesin: «Ära roni võõrasse saani». Nüüd lugesin katkestamata kogu artikli läbi. Selles oli kirjutatud:

«Kovalivka keskkool lõpetas esimese õppeveerandi häbiväärt tulemustega. Õppeedukus 78% — näitaja on kohutav. Seetõttu kool osutus koolide nimekirjas kõige viimaseks.

Ilmneb, et see otse kuritahtlik ja väljakannatamatu olukord siin kedagi ei häiri. Kooli direktor Zalužnõi ei osuta õppeprotsessile mingit tähelepanu, ta tegeleb palja administreerimisega ja muude väljamõeldistega, mis on kooli eesmärkidest üsna kaugel. Selle asemel et võidelda õppeainete omandamise eest, et õpetada lastele esmajoonel lugemine ja kirjutamine selgeks, haarata programmiga ettenähtud teadmisi mitmesugustes õppeainetes, ignoreerib direktor neid kooli põhiülesandeid ja on joovastunud isetegevusest. Kovalivka koolis on loodud nii palju igasuguseid isetegevusringe, et enam ei leidu õpilast, kes poleks ühe või mitme ringi liige. Osa võtavad isegi need, kes halvasti õpivad. Ent see ei häiri kooli

direktorit, temale piisab, kui õpilane laulda ja tantsida oskab, kui see aga kümneni arvutamise toime ei tule, pole häda suur.

Ringide joovastus Kovalivka koolis on toonud kaasa kõige kohutavama pahe — direktor on kaotanud valvuse. Innustatuna lauludest ja tantsudest, on see lühinägelik juht, võime teda täie kindlusega sedamoodi tituloida, koolitöösse kaasa tõmmanud poliitiliselt usaldamatuid ning isegi vaenulikke elemente. Nii on ilmunud kooli endine djakk, musta minevikuga inimene, keegi I. M. Russak. Muuseas, see Russak on juba korduvalt pöödnud ideoloogilise rinde tööloiku pügeda, ent alati on ta vastulöögi saanud. Zalužnõi isikus on Russak leidnud nüüd kindla kaitsja ja metseeni.

Ütleme nii Zalužnõile kui ka Russakule: kui kaua te veel kavatsete võõra saaniga sõita?

V. Matsko.»

Opetajate toas viibisid Šuhnovskõid, Tšepur ja Liidia Grigorivna Batožtšuk. Senikaua kui ma artiklit lugesin, valitses pingutatud surmavaikus. Ilmselt olid kõik mõistnud, et lehes kirjutatu erilist vaimustust esile ei kutsu.

Kui olin artikli läbi lugenud, andsin ajalehe aeglaselt edasi Šuhnovskõile, püüdes väliselt olla täiesti rahulik, ehkki sisemuses mul kõik kees ja pulbitses.

«Lugege, Mõhhail Amadejovõtš. Seal on just see, mida te kartsite.»

Šuhnovskõi hakkas lugema.

«Loe valjusti, Mõša,» palus Eleonora Stepanivna.

Šuhnovskõi vaatas vilksti minu poole.

«Lugege,» noogutasin ma pead.

Šuhnovskõi hakkas lugema, Russak aga hiilis märkamatuks õpetajate toast välja. Lahkusin tema kannul.

Ivan Markovõtš oli koolimajast jooksupälu põgenenud. Ma jõudsin talle alles tänaaval järele, hüüdsin. Russak peatus, pööras tagasi.

«Kuidas see teile meeldib, Tarass Demõdovõtš?»

«See ei meeldi mulle sugugi, Ivan Markovõtš,» vastasin ma rahulikult.

Russak vangutas pead.

«Seda ma teadsin. Südames tundsin. Ent mind nagu oleks miski pimestanud, hüpnotiseerinud. Kuidas ma ka ei keeldunud, kuid niipea kui laste hääli kuulsin —

tõmbasid need mu kaasa. Nagu inglipasunad suure kohtu ette...»

Seda öelnud, muigas Russak kõveralt ja tõendas:

«Ärge arvake, et ma tõepoolest olen usu kammitsale väljendan end lihtsalt piltlikult.»

Ma ei teadnud, mida talle vastata. Olin juba jõudnud taibata kogu kirjutises peituvat totrust. Kuid sealsamas nägin ka muud — kõik faktid olid seal oma kohtadele asetatud. Õppeedukuse näitaja on õige. Viimane koht rajooni koolide nimekirjas polnud ka arvatavasti välja mõeldis. Ringe on meil tõepoolest päris palju. Katsu tõestada, et ringide kaudu juurutad sa teadlikku distsipliini, äratad armastust teaduse vastu. See on nii peen asi, et igaüks pole suuteline kohe mõistma. Lisaks sellele oli Russak tõepoolest djakk olnud. Ja keda suudad sa ümber veenda, et tema (see on aga tõepoolest silmaga nähtav) on aus inimene, armastab muusikat ja laulu üle kõige, ning et Kovalivkas, kus selles valdkonnas ühtki teadjat-inimest pole, on ta lihtsalt asendamatu?

Kaalunud kõik need poolt ja vastu asjaolud, mõistsin ma, et Matsko seekordne lask oli paremini sihitud kui eelmine. Lask võis mind isegi surmavalt tabada. Mulle meenus rajoonikomitee sekretär seltsimees Vognevõk. Kuidas vaatab tema sellele asjale? Kas ta ei mõtle, et kasutades tema toetust olen ma oma tegevuses liialt agaraks muutunud? Sest see pole mõni lihtne asi, vaid süüdistus valvsuse kaotamises.

«Pole viga, Ivan Markovõtš, me veel võitleme teie eest!» ütlesin ma Russakule siiski reipalt.

Kuid ta nähtavasti kuulis minu hääles ebakindlust ning tehtud vaprust noote. Ning arutas omasoodu:

«Ah, Tarass Demõdovõtš! Mul on halb. Iseenda pärast halb. Surmani ei andesta ma endale seda viga. Te olete ju noor, usaldav, kergesti süttiv inimene. Mina aga vana lastud varblane, kes samuti püünist ei märganud. Ja mis mul sellest kõigest? Mind naeruvääristati kogu rajooni ees ja see on kõik. Kellel selle endise djakiga asja on? Kes on teda näinud ja temast kuulnud? Mis sellest muutub, kui ta jälle oma urguga poeb ning oma mure viiulihelidesse valab? Teist on aga kahju, Tarass Demõdovõtš.»

Sammusime aeglaselt keset Kovalivka tänavat,

«Pole viga, Ivan Markovõtš, me organiseerime veel parema koori ja orkestri!» julgustasin teda.

«Selle aja jooksul, mis me tutvavad oleme, olen ma teid kui oma lihast poega armastama hakanud, Tarass Demõdovõtš. Ning nüüd on valus, et teil minu läbi on niisugused pahandused tekkinud. Annaksin palju, et seda kõike poleks olnud.»

«Ivan Markovõtš! Kui mitte teie pärast, siis mõne muu asja pärast oleksid mul kindlasti pahandused tulnud. Mäletate, kuidas eelmine kord kirjutati?»

Russak oli arukas inimene.

«Kuid seal ei süüdistatud teid valvsuse kaotamises. Bee aga on hirmus asi...»

Peatusime Russaku õue ees.

«Kutsuksin teid külla, kuid niisugusel ajal... parem pole vaja. Üldse kardan ma ühte, Tarass Demõdovõtš. Kardan, et te mõtlete, nagu oleksin ma seda kõike meelelega... Ausõna, Tarass Demõdovõtš, muusika... muusika pimestas mind...»

Ta lõi ägedasti käega, et oma pisaraid mitte näidata, pööras järsult ümber ning kadus jalgvärava taha, ilma et oleks isegi hüvasti jätnud.

Seisin tänaval ärevuses ja lööduna. Mida teha? Kus otsida tõde?

Meenus Kornj Kõrõlovõtš. Ainult tema võis mulle nõu anda. Tema ise oli mulle soovitanud Russak koolis kaasa tõmmata. Tähendab ta kindlasti arvab sedasama mis minagi.

Sammusin külanõukogu poole.

Tarbijate kooperatiivi kaupluse juures nägin tuigerdavaid mehi. Läksin neist mööda, ilma et oleksin pead tõstnud. Korraga peatas mind tuttav hääl:

«Tarass Demõdovõtš! Seltsimees direktor! Palun hetkeks!»

Vaatasin tagasi ja nägin Tiit Nazarovõtš Batožtsukki. Ta taarus jalgadel, pintsaku hõlmad ripakil, pudel vasakus ja klaas paremas käes ning vaatas mind oma punaste häguste silmadega.

Unustasin kõik ja lähenesin «Kovalivka Pythagorasele». Batožtsuki kõrval tatsasid kolm või neli tema poolpurjus sõpra. Ühtegi nendest inimestest polnud ma veel Kovalivkas kohanud, kuid nende riietuse ja käitumise

järgi taipasin, et need on Kovalivka elanikud ning nähtavasti kaupluse alalised külastajad.

«Miks te pole tunnis, Tiit Nazarovõtš?» küsisin karmilt.

Batožtsuk pilgutas vandeseltslaslikult silma ning tõrjus mind laisa käeliigutusega. Pooleldi tühjaks joodud pudelis loksus viin.

«Mis tunnid, Tarass Demõdovõtš! Joogem! Joogem!» kordas ta valjusti üle kogu tänava. «Kohtasin oma kõige paremaid sõpru... Muuseas, seltsimees direktor, saage tuttavaks... Need on mu parimad sõbrad — metsavahid. Lähme metssea... rebasejahile. Kas olete kunagi juhtunud hunti taga ajama, Tarass Demõdovõtš? Nii et... palume...»

«Kui seltsimees direktor on jahimees... siis meie... hea meelega...» vastas üks metsavahtidest.

Pöördusin vaikides Batožtsuki poole.

«Tiit Nazarovõtš! Minge koju ja ärge rüvetage õpetaja kõrget kutset!» käskisin karmilt.

Batožtsuk tõmbas pea õlgade vahele ja vaatas selja taha, just nagu oma sõpradelt toetust otsides.

«Mis ta jaurab? Kah mul ülemus! Juua meiega ei taha, muudkui torgib. Mis tunnid... Täna pidutsen oma sõpradega, tunnid homme...»

«Ei, seltsimees Batožtsuk!» ütlesin ma kindlalt. «Enam te tundi ei lähe. Ma vallandan teid töölt. Kas saite aru?»

Batožtsuk pilgutas purjus silmi, kehtas õlgu:

«Mis ta jaurab, poisid? Kuula nüüd, kool! Ma olen jahimees! Mõistate, inimesed, ma olen jahimees!» karjus Batožtsuk üle kogu tänava. «Ma olen jahimees!»

Pöörasin talle selja ja seadsin aeglaselt sammud külanõukogu poole.

Mõlemal pool kõrguvad musta seinana sosistavad männid. Pea kohal on lai taevatee. Taevas on kõrge ja külm, tähed kauged ja väikesed. Külm tuul leiab su üles, kuhu sa ka ei keeraks.

Maa on külmanud, tee künklik, hõre lumikate muudab maapinna sügisese jänese seljaga sarnaseks. Vankrirattad põrisevad ja löövad vastu kivikõva tee-

veergu takti, istujaid raputab, nii et maks tahab sees ringi keerata.

Näen enda ees Korni Kõrõlovõtš Nedokussi laia selga. Tema taga, kusagil kaugel-kaugel kõiguvad laisalt kaks tumedat hobuse selga. Tundub, nagu oleks keegi kaks laia kondiga jõehobu vankri ette rakendanud.

Rataste mürin kajab vaikivas metsas vastu, on kuulda hobuste reibast puristamist, vanker vajub küljelt küljele ning näib, et ka taevatähed ei seisa paigal, vaid kõiguvad, kõiguvad nii hirmsasti, et isegi hambad kisub krampi.

Sõidame Korni Kõrõlovõtšiga rajoonikeskusesse. Eile, alles jõudsin külanõukogusse sisse astuda, kui Nedokuss, ilma et oleks isegi tervitanud, küsis:

«Kas sul on ehk linna sõita tarvis?»

«Hirmsasti tarvis, Korni Kõrõlovõtš.»

Alles pärast esimehe küsimust taipasin, et just rajoonikeskusesse on kõigis neis asjus vaja pöörduda.

«Hea küll,» ütles Nedokuss. «Siis sõidame koos.»

Ta ajas mu vara üles. Peaaegu kesköö ajal. Selles polnud midagi imelikku. Sügispäevad on lühikesed, valgeks hakkab minema kella kaheksa paiku, ja mõne tunni pärast langeb taas hämarus maa peale.

Nedokuss pole nende inimeste killast, kes vaikida armastavad. Pajatas ühest ja teisest. Mul oli kange tahtmine oma südamevalust kõnelda, kuid Korni Kõrõlovõtš ilmselt meelega valutavaid kohti ei puudutanud. Mind erutas see veelgi rohkem: tähendab südames mõistab temagi mu käitumise hukka. Ega siis asjata kõnelda, et üleskihutajaid leidub alati, kui aga sinuga midagi halba sünnib, poevad kõik põrsastesse. Söö aga ise oma suppi. Noh, mis siis ikka, eks katsume...

Vanker liigub vaevu edasi. Nähtavasti sellepärast, et sõit on raske. Kust küll see mägi on siia tekkinud? Nii palju kui mul meeles, oleme alati mööda tasast teed sõitnud, Nedokuss aga on valinud niisuguse tee, mis viib ennemini taevasse kui rajoonikeskusesse.

«Kas sõidame ikka õiget teed?» küsisin Nedokussilt murelikult.

See ümiseb pilkavalt, tean, et naerab kavalalt.

«Tee pärast võid sa, noormees, päris rahulik olla. Siin olen sadu kordi sõitnud ja ka kápuli roomanud.»

Korni Kõrõlovõtš pöördub kehaga poolest saadik minu poole. Ehkki me pimeduses teineteist ei näe, tean ma Nedokussi harjumust: kui ta midagi jutustab, peab tingimata kuulajale näkku vaatama. Aeg-ajalt hobuseid piitsaga taga utsitades alustab ta ruttamata oma jutustust.

Kodusõja päevil oli Korni Kõrõlovõtš neis metsades partisaniks olnud. Tal on siin iga teeke ja rajake, iga põõsas ja iga puu tuttav. Algul oli neid siin käputäis, ainult paarkümmend hulljulget poissi. Ehkki neil varust jätkus, ei osanud nad midagi peale hakata. Kord sattus aga nende juurde balti meremees. Noh, küll hakkasid siis petljuuralastele säru andma, tegid teistele jalgealuse päris tuliseks.

Pärast nõukogude võimu kehtestamist oli Nedokuss Kovalivkas revolutsioonikomitee esimees.

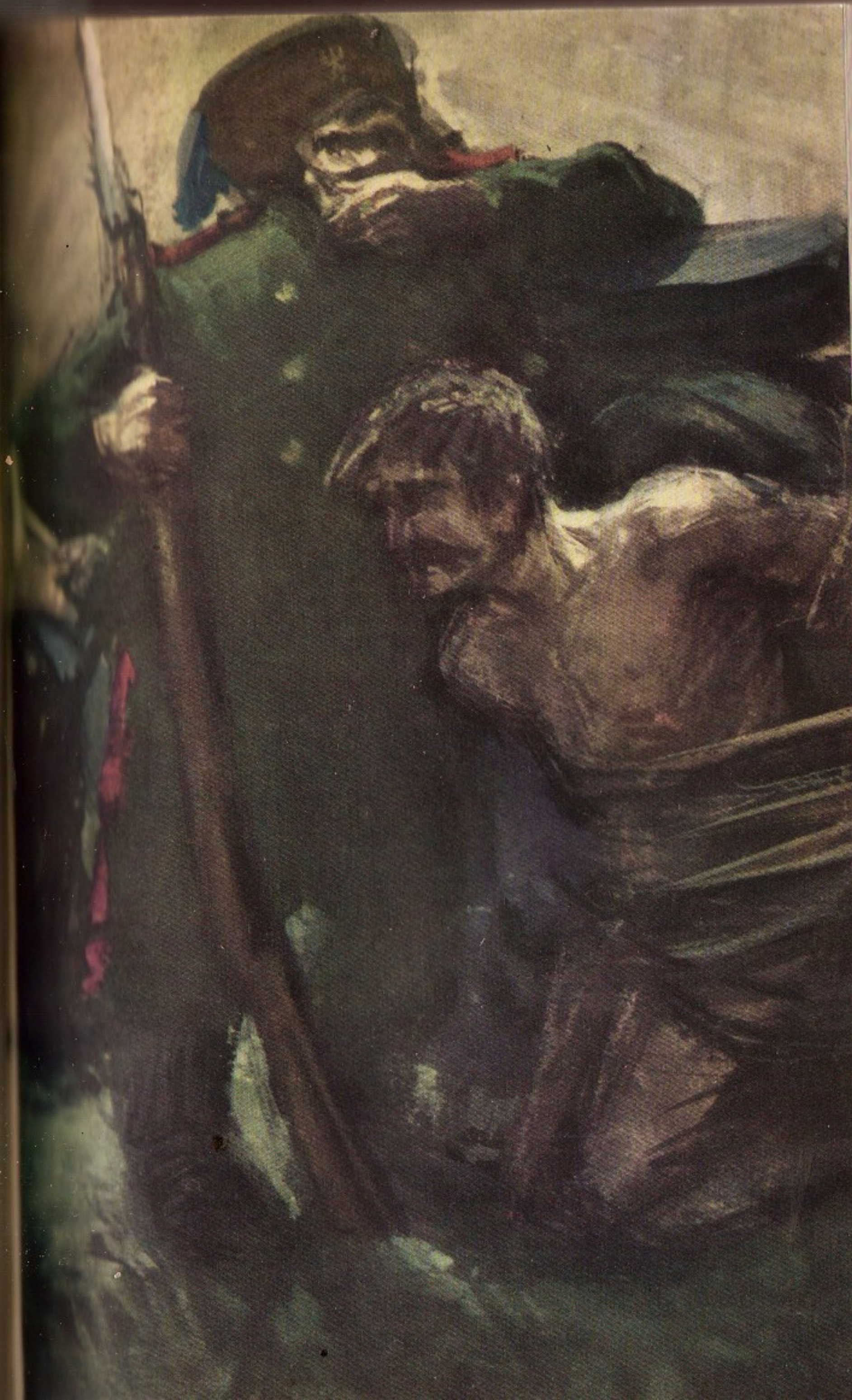
«Ja siis juhtus kord minuga sihuke lugu, noormees, et ma seda teed mitte hobustega, vaid galoppis kand-ja-varvas tunni ajaga rajoonikeskusesse virutasin...»

Olen igasugustele lugudele nii maias, et võin neid söömata ühtejärke kuulata.

«Jutustage, Korni Kõrõlovõtš!» palusin.

Ta kõhatas hääle puhtaks, silus käega lopsakaid vurre ja alustas kiirustamata:

«Ei mäleta enam, mis põhjusel sõitsin kord külast siia lähedale metsa ühte tallu. Olin siis, tähendab, talus oma vajaliku aja ära ning pöördusin õhtu eel külla tagasi. Sõidan ja mõlgutan omaette mõtteid, kuidas inimesi rahulikult tööle panna, kuidas tunda anda, et nõukogude võim pole mitte ainult üheks tunniks, vaid igaveseks kehtima pandud. Sest inimesed, teadagi, vaatasid veel tagasi, oli ju ka sihukesi asju, et ei kuratki neist aru saanud. Tegelikult kehtis nõukogude võim, aga praktikas kord marssis metsast mõni jõuk kohale, kord kihutas deniikinlaste salk külasse, siis petljuuralaste või hetmanide oma. Rohkem kui üks kord tuli mul, vennas, külast nõnda jalga lasta, et aina päkad välkusid. Nemad aga tulevad, ajavad inimesed kokku, teatavad oma võimu kehtima panemisest, veedavad öö, vahel aga isegi samal öhtul korjavad oma kolid kokku ja kaovad, enam nagu ei näita. Varahommikul aga olen mina jälle külas ning nõukogude võim omal kohal. Siis aga umbes viie

kuu jooksul ei tulnud ühtki võõrast kuradit. Rahulik stu hakkas kindlalt ohje enda kätte võtma. Tüdrukud laulsid juba õhtuti, koerad tukkusid rahulikult õuedes.

Lähenen seekord külale, aga seal — mihuke kisa ja lärm! Nagu peksaks keegi koeri piitsaga. Muutusin valvaks: mis see siis on? Kas mõni kurat on enda jälle siia ajanud? Jäin veidi maad enne esimesi maju seisma, kuulatan. Et külas on midagi juhtunud, selles ma enam ei kahelnud, kogemused näitasid. Kuid mis? Võib-olla et mõni meie nõukogude väeosa oli kohale saabunud, võib-olla ka muud? Ühesõnaga, küla hakkas nagu magnet mind enda poole tõmbama. Pidanuksin metsa tagasi pöörduma, mina aga, nagu saatanast juhitud, pörutan aina edasi. Olen kuulnud, kuidas jänes mao haardesse poeb. Nõnda pugesi ka mina. Kusagil polnud midagi näha, tänaval valitses vaikus. Mõtlesin, et astun esimesse tarre ja pärin, milles asi seisab...»

Hetkeks jäi Nedokuss vait, nähtavasti selleks, et kuulajas veel suuremat huvi valla päästa. Siis sõimas sügugi mitte vihaselt hobuseid selle eest, et need kilpkonna aeglusega edasi liiguvad, ning jätkas jälle oma jutustust.

«Noh, saabusin kohale. Ei saanud õieti vankriltki maha ronida, kui kohe: «Seisa! Käed üles!» Ma ei jõudnud veel sihtidagi, relv oli ju mul ikkagi käepärast, kui üks kurat selja taha hiilis ja püssipäraga niisuguse põraka vastu kukalt virutas, et sädemed hakkasid silme ees tantsima. Lõpuks läks kõik pimedaks.

Alles papi õuel tulin meelemärgusele. Katsusin käega pead — terve, ainult muhk kui õun. Näen: papimaja trepile ilmus ohvitser, sihuke mürakas kui sinu Šuhnovskõi, kaukaasia kuub seljas. Visati mind selle jalge ette.»

«Siinse revolutsioonikomitee esimees, austatud pan,» kuulsin tuttavat häält teatavat.

Tõstan silmad, see üks meie küla inimene, kulak sinder. Kogu oma noore ea teenisin tema isa juures, tema ise aga oli kadett või kurat teab kes. Ühesõnaga imperialistikust sõjast tuli ta lipnikuna tagasi, siis aga oli ühes kambas Petljūra ja haidamakkidega. Teeniski endale atamani nime. Tundsin ta ära ja mõtlesin omaette: «Noh, vend Korn, sinu lauluke on nüüd küll lauldud. Tuleks ainult õige surm ja mitte mingisugune häbistav.»

Ataman aga andis käsu:

«Siduda kui koer kaariku külge. Homme teele... seejärel maha kanda.»

Otsekohe seoti mind atamani kaariku tagumise ratta külge, nõnda polnud mu armas emake mind iialgi mähkinud. Ei kätt ega jalga saa liigutada. «Ah,» mõtlesin, «nii ma sul küll, pan ataman, mahakandmise vastu ei pea. Viskan vankriratta juures tossu välja.»

Nemad aga panid valvuri seisma ja ise läksid papi juurde jooma. Külas kuulen kisa, karjeid, hüüdeid. Meie omad, kes karjub, kes kisab, härrased atamanlased aga jorutavad oma lorilaule.

Katsusin valvuriga rääkida.

«Lase, vennas,» ütlen talle, «venitan vähemalt korra oma kontegi.» Vaikib, koer, ei tee nagu kuulmagi. «Ahhaah,» mõtlen, «paraja tühika on nad siia vahiks pannud.» «Isegi tsaari ajal,» ütlen talle, «lasti enne surma suitsu tõmmata.»

«Küll kärvad suitsetamatagi,» vastas see. Ise aga sülitas vihaselt maha ja põrutas saapaninaga ribide vahele. «Jända veel sinusuguse rojuga. Ma saadaksin su otsekohe teise ilma, et ausal ristiinimesel poleks sinuga jantimist.»

Mõistsin, et temas kees viha, kõik joovad, tema aga on sunnitud minu kõrval nagu koer keti otsas istuma.

«Ehhee,» ütlesin talle, «pole sul, panike, vedanud ühti. Teised joovad, aga sina neelad ainult sülge.»

«Ära haugu!» raevutses valvur vastu.

Sel ajal, kuulsin, astus vankri juurde Russak. Sama Ivan Markovõtš.

Nedokuss vaikis, sättis kuuehõlma. Tõmbas tubakakoti välja. Mul jäi hing kinni. Mõistsin, et Nedokuss oli oma jutustuses jõudnud kõige olulisemani. Mida siis tegi Russak! Kas tõega midagi kõlvatut?

Nedokuss aga varjas end tuule eest, süütas tikust suitsu põlema ning tõmbas nii sügavasti sisse, et hõõguv suitsuots tema tõrvmusti lopsakaid vurre valgustas.

«Tema, Russak, elas papiga ühe õue peal. Sealsamas, kus nüüdki. Ainult papi tares on praegu tarbijate ühiseuse kontor, tema elab aga nii nagu ennegi... Kuulsin, Ivan Markovõtš hakkas valvuriga viinast kõnelema. Ütles, et vaatab teda ja kahju on inimesest. Kõneles, et

kõik joovad ja söövad, vaene valvur aga tatsab kuivalt õues. Mina kuulan seda juttu ja mõtlen: «Ah sind, koera! Mulle ei andnud tilkagi vett, ehkki mu suu janust kõrbe, aga atamanlastest on tal kahju.» Russak aga kutsub valvurit pererahva juurde: kõneleb, et vareenikud saavad perenaisel just valmis. «Jäägu need vareenikud teile kurku kinni,» mõtlen mina. Valvur küsib temalt toorelt, vihaselt: «Kes sina oled?» «Mina olen siinne djakk. Kas sa siis ei näe?» Õues aga on juba üsna videvikuks muutunud, mõni üksik täht vilgub taevavõlvil. «Kui oled jumalateener,» ütleb valvur, «siis too mulle pits viina ja suupistet.» Russak jäi hetkeks mõttesse. Siis aga veenvalt: «Paha on vedada. Te minge viivuks. Mis see siis segab?» — «Areteeritu kükitab mul kaelas,» vastas valvur kurvalt. «Ega siis saatan teie vangi varasta? Küll istub koera moodi ratta kõrval edasi.» Kui neid sõnu kuulsin, lõi viha minus lausa keema. «Noh,» mõtlen, «sa paksukõhuline madu, sinu õnn, et homme on minuga lõpp. Muidu oleksin su sisikonna kõik ükshaaval välja tirinud.» Valvur astus minu juurde, katsus nööre, torkas saapaninaga valusasti jalga ja pomises: «Õienda siin igasuguse raisaga.» Siis, kuulen, läks djaki juurde. Õues polnud kedagi. Ainult külast kostis kisa ja koerahaukimist. Paneks plagama, aga... Pingutasin jõudu, ei tulnud midagi välja. Ei suutnud end liigutadaagi.»

Külmajudinad jooksid mul üle selja, kas jutustusest või võimalik, et hommikujahedusest, mis märkamatuult riiete alla oli pugenud.

«Näen, et midagi välja ei tule, aga siiski pingutan. Mõistan, et see on ainuke võimalus põgeneda. Kuid ei suuda midagi ära teha. Tagatipuks tilkusid veel pisarad silmist. Tähendab kahju hakkas: oli võimalus jooksu panna, aga jõudu polnud. Ent järsku tundsin, et nöör rebenes. Vaatasin tagasi ja nägin, et Ivan Markovõtši teinepool on kaariku alla kummardunud ning saeb noaga nööri. Haarasin noa tema käest. «Jookske minema, emake,» ütlesin talle, «aitäh teile!» Tema: «Õnne teile, Kornii Kõrõlovõtš.» Ning sulas nagu vari hämarusse. Mina aga lõikasin ühe hetkega kõik nöörid läbi, viskasin kõhuli, roomasin piirdetarani, sellest üle põllule ja sealt kanepisse... Jah, vennas Tarass Demõdovõtš, eks katsu tuult väljal kinni püüda! Nii ma siis hüpates ja

muist roomates ei saanud arugi, kui juba küla taga väljas olin.»

Hingasin kergendatult.

«Varahommikul aga tulin rajoonikeskusest külasse terve väesalgaga. Ainult et atamanist polnud enam jälgegi.»

«Sihuke ongi siis see Russak!» ütlesin mina.

«Ja mis siis sina mõtlesid? Hea inimene. Näed, olen oma elu eest temale tänu võlgu.»

«Mismoodi ta pärast teie põgenemist enda välja rääkis?»

«Rääkis. Valvur olevat õue jooksnud, aga mind pole enam ollagi. Haaranud peast kinni ja kukkunud hädadama. «Ataman laseb mu maha.» Siis Ivan Markovõtš andis temale nõu: «Sa viska oma püss minema ja lase varvast.» Noh, jooksisin siis minu järel ka valvur minema. Ataman aga haistis, et lugu võtab halva pöörde ja panigi keskööl külast minema. Dnepri taga peksti ta siis lõplikult puruks. Niisugune, vennas, oligi see lugu minuga.»

Koos Nedokussi jutustusega voolas mu hinge midagi head, sooja. «Ei,» mõtlesin, «seda inimest ma ära ei anna. Võitlen tema eest. Viin lõpuni. Ega häid inimesi loopida ole.»

Märkamatult oli hall ja jahe hommik maale laskunud.

Nii nagu ilma ennustatakse baromeetri järgi, nii tegin minagi Ivan Ivanovõtš Gorobetsi käitumise põhjal rajooni haridusosakonna meeolelu kindlaks.

Täna võttis ta mu ilma trafaretse muigeta vastu. Tähendab ilm polnud minu kasuks.

«Ah, meie Kovalivka suur reformaator!» venitas ta kas kaasatundvalt või pilkavalt. «Gorobets tunneb mulle südametsoo siiski kaasa,» mõtlesin omaette.

Tervitasime.

«Tulite õigel ajal, Tarass Demõdovõtš. Nüüd ei tule mul halva teega teile loksuda.»

«Mis? Tahtsite jälle meile tulla?»

«Kuidas siis? Missuguse vembu keegi ka viskab, kõik

jääb Gorobetsi kaela. Mine tee selgeks. Teie teete seal igavusest igasuguseid tükke, mina aga vahtigu pärast silmad peast välja, kellel teist õigus ja kes on süüdi? Mis sul seal on?»

«Midagi,» kehtasin õlgu. «Olete kindlasti lugenud. Peale selle tõin käskkirja. Ei lasknud Batožtšukki enam klassi.»

«Batožtšukki?» vaatas ta vilksti minu kui jumalast mahajäetu peale. «Kuidas siis niimoodi?»

«Joomise eest. Siin on kõik kirja pandud.»

Gorobets luges kaua minu lühikest käskkirja, ehkki seal oli ainult viis või kuus rida. Lõpuks andis mulle paber tagasi ja vangutas pead.

«Loo-kesed... Noh, vend Zalužnõi, näen juba, et ei su pea enam terveks jää. Ühest pole veel jagu saanud, aga juba võtsid teise koorma kaela. Vaatan sind — pealtnäha inimene mis inimene, sihuke kõhnuke, kuivetanud, kui aga vaatan lähemalt — mingi peltsebul istub su sees. Näitab ühtelugu sarvekesi. Noh, vennas, tont mind küll tõukas sind sellesse neetud Kovalivkasse soovitamata.»

Ta raputas rahulolematult pead. Mina aga muigasidames, sest ei suutnud kuidagi mõista: kas Gorobets naljatab või kõneleb tõsiselt?

«Kas juhataja on siin?» küsisin.

«On küll. Aga miks sa nii kiirustad? Arvad, et ta su soolaleivaga vastu võtab? Tema, vennas, nii nagu minagi... ei armasta neid pirukaid. Luges artikli läbi, sai vihaseks. «Ma olen vist Zalužnõiga kiirustanud. Mõtlesin, et ta on tõsine inimene. Tuleb välja aga, et kõige tavalisem piimahabe.» Nii, vennas, ütleski. Ja mis pagana päralt, ütle mulle, oli sul seda djakki vaja? Kas sa siis vaimuliketa kuidagi toime ei tule?»

«Ei tule, Ivan Ivanovõtš. On mul üks papitütar, nüüd oli veel djakki tarvis. Et kogudus täielik oleks.»

Gorobets ei taibanud nalja.

«Noh, kuradile sind kõigi sinu vingerpussidega! Istume siin, vennas, murrame pead... Kuidas sellele asjale rajoonikomitee vaatab? ...»

«Ametiühingu rajoonikomitee? Maletski?»

Gorobets sai tõsiselt vihaseks.

«Mis sa nüüd? Arvad, et siin nalja tehakse? Vogne-

võk, vennas, sihuke si nälju ei armasta. Tõid mingisuguse
djaki maa alt välja, nüüd veel võtsid õpetaja töölt maha.
Ära vähemalt Arsen Ivanovõtšile seda rumalat käsk-
kirja näita.»

«Mis teil sellest, kas hakkas Tiit Nazarovõtšist kahju?»

«Mine sa kus see ja teine!» läks Gorobets vihast pu-
naseks ning pööras pahaselt selja.

Astusin Budjaki juurde.

Arsen Ivanovõtš oli nähtavasti selle sooja vestluse
unustanud, mis meil temaga tol vaikselt sügisõhtul Ko-
valivkas praetud seeni süües oli. Ta võttis mu vastu
sünge pilguga lopsakate kulmude alt, tervitas kuivalt,
põrnitsedes pabereid laual.

«Noh, lao välja!» kähises ta vastu tahtmist.

«Aga millest alustada?» küsisin nagu iseendalt.

«Kas või õppeedukuse protsendist? Mis teil on seal?
Pedoloogia praktikas?»

«Miks siis pedoloogia?»

«Noh, aga kuidas käsitate siis seda kõike hinnata? Sõ-
nades olete teie, seltsimees Zalužnõi, kõigi mahajäetute
ja näljaste sõber ja vend, olete valmis kõigile lastele ja
täiskasvanutele teadmisi ja haridust andma, tegelikult
aga on veerand õpilastest teil kretiinid, lollid, äbarikud
ja muud taolised vördjad. Kas olete selle üle mõelnud?
Te pole ju ainult viimasel kohal rajoonis, olete isegi
kaheteist protsendi võrra eelviimasest taga. Kõige hal-
vemal koolil on õppeedukuse protsent üheksakümmend,
teil aga seitsekümmend kaheksa. Häbi!»

«See-eest, Arsen Ivanovõtš, olen ma päris kindel, et
meie protsent ei ole mitte alla seitsmekümne kaheksa.»

Budjak ei taibanud ilmselt seda tagamõtet, mis ma
neisse sõnadesse olin pannud.

«Noh, siis üldiselt polekski meil nagu enam millestki
kõnelda.»

Ta tõusis aeglaselt oma pikkadele jalgadele ning hak-
kas nagu toonekurg mööda tuba kõndima.

«Tuleb välja, et te veel rõõmustate nii madala õppe-
edukuse üle!»

Palusin, et ta kuulaks tähelepanelikult mu seletused
ära. Kaua ja kannatlikult näakis talle, et me teisiti
toimida ei võinud, et õppeedukuse hindamisele lähene-
sime kogu karmuse ja nõudlikkusega: see võimaldab

tulevikus koolis sügavamaid ja püsivamaid teadmisi saa-
vatada.

«Kõik on utoopia,» tõendas Budjak. «Tulevik huvitab
mind vähem kui praegune olukord. Sa ütle mulle, kuidas
ma oblasti ees sinu kooli kohta aru annan?»

«Nii nagu on, nii andkegi. Ega siis ühe kvartaliga suu-
data õpilastele sügavaid teadmisi anda.»

Ta kõndis mõttes mööda kabinetti, mina aga jutus-
tasin talle matemaatika õpetaja Batožtšuki käitumi-
sest.

«Konverentsil on tarvis teist natuke liivaga hõõruda,»
kummardas Budjak laua kohale, et märkida endale Ba-
tožtšuki kohta üht-teist üles.

«Seda muidugi. Kuid ma ei lasknud teda tööle hakata
ning palun minu käskkiri kinnitada.»

Budjak jäi mulle otsa põrnitsema ega pööranud mõne
minuti jooksul oma rasket pilku kõrvale.

«Seltsimees Zalužnõi! Kui te minu kohale saate, siis
võltsite taolisi käskkirju anda. Senini aga ärge ronige vöö-
rasse saani...»

Muigas.

«Kas siin on siis kah vööras saan? Muuseas, kuidas te
ajaleheartiklit hindate?»

«Seda pean ma teilt küsima, kuidas teie seda hin-
date?»

«Nagu järjekordset provokatsiooni. Need artiklid ei
lase mul rahulikult hingata, elada ega töötada.»

Budjak istus oma toolile ja vaatas mind niisuguse hu-
viga, nagu oleksin ma mõni meretagune imeloom. Veidi
hiljem hakkas ta kõnelema:

«Ma ei suuda sind kuidagi mõista, Zalužnõi? Kas sa
räägid tõsiselt või lihtsalt keerutad?»

«Milleks seda?»

«Noh, selle djakiga, Batožtšukiga...»

«Ei, austatud Arsen Ivanovõtš, mingeid keerutusi pole
mul tarvis... Kui tahate, et Kovalivka koolis ei korduks
enam iialgi kohutav arv seitsekümmend kaheksa, siis
vallandage tõtt joodik Batožtšuk ning... määrake va-
nemate klasside lauluõpetajaks Ivan Markovõtš Russak.»

Budjak hakkas kohkunult silmi pilgutama.

«Kas olete terve mõistuse juures?»

«Absoluutselt! Kõiges selles, mis ma teile praegu kõ-

nelesin, olen ma veendunud. Ning selle järgi talitan. Kui te mind ei usu, võite kohalt maha võtta. Näitaja seitse-kümmend kaheksa annab teile selleks õiguse.»

Budjak tegi grimassi, sasis kaua oma lopsakaid ruugeid juukseid:

«Küll teed mulle peavalu. Noh, vaata mis... Praegu ei ütle ma sulle midagi. Mul on vaja nõu pidada, kooskõlastada... Asi pole lihtne.»

Nägin, et Budjak kõhkleb. Nähtavasti jagas ta oma südames mu mõtteid, ent kartis midagi, kahtles millegipärast. Kuid ma ei tahtnud tühjalt koju pöörduda.

«Hüva,» ütlesin ma hooletult. «Ootan päeva või teise. Kooskõlastage.»

«Mis siin oodata? Mine tööta...»

«Ei, ei ma ei lähe. Mul on tarvis kindlalt teada: kas joodik õpetaja hakkab koolis edasi töötama või mitte? Kas meie koor hakkab laulma või mitte?»

Helises telefon. Budjak võttis toru vastu tahtmist, tõstis selle kõrva äärde.

«Kuulen.»

Ühe hetkega muutus ta tundmatuseni. Nagu oleks mõni vedru Budjaki kõrgemale tõstnud. Ta silmad löid põlema, käed hakkasid nagu palavikus värisema, kõne muutus katkendlikuks.

«Ma kuulen, Leonid Petrovõtš. Jah, jah. Siin, jah siin. Minu juures. Kuulen. Tuleme kohe.»

Nüüd kandus tema ärevus üle ka minule. Kahtlemata oli Vognevök mu üles otsinud ning kutsus nüüd meid mõlemaid enda poole. Kartsin, ent samas ka tahtsin Leonid Petrovõtšiga kokku saada. Ainult tema võis kõik mu kahtlused hajutada.

Teel porises Budjak rahulolematult.

«Keerate kõik pea peale, mõtlete midagi novaatorlikku välja, pärast aga vastuta teie eest... Kah mul direktorid...»

Leonid Petrovõtši juures viibis Nedokuss. Kulunud diivanil, mis oli ta raskusest peaaegu põrandani vajunud, istus lõsakil tüse Tšubenko. Mõistsin, et rajooni-komitee sekretärile olid kõik meie lood teada.

Leonid Petrovõtš oli oma tavalises valge kraega koverkotsärgis, ent kuidagi teistsugune kui eelmisel korral. Tervitas meid kuivalt ega vaadanud otsa. Märkasin

ta silmade all hallikaid kotte. Mõistsin, et mu lood on viletsad, sekretär ei kiida mu tegusid heaks.

Leonid Petrovõtš jätkas katkestatud jutuajamist.

«Üks fakt erineb teisest faktist, seltsimees Tšubenko. Olen seda teile korduvalt püüdnud pähe taguda...»

Tšubenko pühkis aeglaselt rätikuga paljast pealage ja vaikis.

«Miks on teil koolis, seltsimees Zalužnõi, nii madal õppeedukus?» küsis sekretär minult kuidagi ärritatult.

Hakkasin seletama. Tegin seda kohmakalt, kogelesin, kartsin, et sekretär ei saa minust aru. Ent isegi mõte, et Vognevök võib minu ideesid mitte mõista, tegi valu. Mina aga olin meie eelmise kohtumise ajal lubanud...

Tõepoolest, Vognevök ei kuulanudki mind lõpuni. Pöördus Budjaki poole:

«Kuidas rajooni haridusosakond selle näitaja peale vaatab?»

Budjak tõusis oma pikkadele jalgadele.

«Te istuge!» lausus sekretär.

Budjak kõneles veel suurema kohmetusega kui mina.

«Vastuvaidlematult oleme me, Leonid Petrovõtš, väga mures... oleme imestunud... Kool on kahtlemata maha jäänud, kuid niisugusel määral... Me võtame otsustavad abinõud tarvitusele. Me teeme oma järeldused...»

Vognevök hüppas oma kohalt üles ja hakkas vetruval sammul kiiresti mööda kabinetti edasi-tagasi käima, nii et tema laiad kalifeepüksid aina välkusid.

«Niisiis...» hakkas ta kuidagi pidulikult kõnelema.

«Meie jaoks on näitaja seitsekümmend kaheksa samuti fakt. Tšubenkole on see fakt ja haridusosakonnale samuti fakt. Aga mida siis teie tahate, seltsimees Budjak? Et seitsmekümne asemel seisaks üheksakümmend kaheksa? Siis te oleksite rahul? Et direktor oleks teile roosad prillid ette pannud, nii nagu teda muuseas ka veenda püüti...»

Tähendab Nedokuss on talle juba meie intiimsest jutuajamisest pajatanud. Kuid ma ei saanud Kornii Kõrõlovõtši peale pahaseks. Vastupidi, hingasin kergendatult, sest tundsin, et pilved ei kogune mitte minu pea kohale. Vognevök aga müristas edasi üle kogu kabineti:

«Aga kui inimene näitab teile asjade tegelikku seisust, tõsiselt, riiklikult püstitab küsimuse, võitleb tõelise ja

mitte kõrgendatud õpeedukuse eest, haarate teie faktid kinni ja olete juba valmis organisatsioonilisi järeldusi tegema. Missuguseid järeldusi te siis teha tahate, seltsimees Budjak?»

Vognevõk jäi haridusosakonna juhataja ette seisma ja muigas. Budjak istus, suur kräsupea longus.

«Tahate töölt maha võtta? Ei tule välja! Meie ei luba.»

«Ma ilma rajoonikomiteega kooskõlastamata... Ma üldiselt, Leonid Petrovõtš, töötan kooskõlastatult.»

«Te kooskõlastage vähem ja tehke rohkem ise, oma mõistuse järgi. Katsuge ainult fakte analüüsida, seal need võivad erinevad olla.»

Diivan hakkas kriuksuma. Mürakas Tšubenko tõusis jalule.

«Ma ei luba, seltsimees sekretär. Ma ei mõista... Olen rajoonikomitee büroo liige. Miks te mulle seda nagu lapsele nina alla hõõrute...»

«Rahunege, seltsimees Tšubenko. Mis teiega ometi on?»

Tšubenko oli näost lillakaspunaseks tõmbunud, ta vasak käsi värises.

«Ma ei saa niimoodi töötada. Mul pole õigust puudusi varjata! Kuipalju te mind ka ei agiteeriks, mina olen niisuguste näitajate suhtes ikka välja astunud ja kavatsen seda ka edaspidi teha. Miks te mind siis lolliks teete? Olen toimetaja. Tean, missugused faktid ajalehte kõlbavad, missugused mitte. Mis ajast peale on nõukogude ajakirjandus mahajäämust ülistanud?»

«Te ärge ülistagegi, selleks ei sunni teid keegi. Kuid tehke endale lõpuks selgeks, mida kirjutada, mida mitte.»

«Ma ei hakka kaitsma neid, kes praaki teevad ning klassivalvsuse kaotavad, olgu need kasvõi kolmekordsed eesrindlased ja kümnekordselt arenevad seltsimehed...»

Vognevõki silmad muutusid kitsaiks ja tinaselt kaigiks. Ta surus kuivad huuled kokku ning vaatas Tšubenkot vaikides.

«Kõik?» küsis ta, kui see oli veidi rahunenud.

«Ma seda asja niimoodi ei jäta, tõstan küsimuse bürool üles. See on ajakirjandusevabaduse ahendamine.»

«See on hea, väga hea,» noogutas sekretär veendunult

pead. «Küli bürool kõneleme. Ka mina olen tähele pannud, et on aeg taolistest asjadest kõnelema hakata.»

Haskel sammul väljus Tšubenko kabinetist, jättes ukse enda järel lahti. Istusin justkui nõeltel. Olin alati arvanud, et «ülemistes kihtides», juhtivate seltsimeeste hulgas läheb kõik vaikselt ja libedalt. Ilmnes aga, et siingi loomasid «saatuslikud kired».

Vognevõk hakkas kõnelema nõnda, nagu polekski seda imelikku vahejuhtumit olnud.

«Mõistate, seltsimees Budjak, et on lausa julm ja mitte sugugi arukas süüdistada direktorit, kes püstitab tõsiselt küsimuse õpeedukuse suhtes. Vastupidi, teda on abistada tarvis. Missugust abi te vajate, seltsimees Zalužnõi?»

«Kõigepealt kinnitage mu käskkiri joodikust õpetaja töölt vallandamise kohta...»

Jutustasin üksikasjaliselt Batožtsuki käitumisest.

«Mida teie arvate?» vaatas Vognevõk vilksti Budjaki poole.

«Ma mõtlen... Kui ainult rajoonikomitee sanktsioneerib...»

«Mis sanktsiooni teil veel tarvis läheb, seltsimees Budjak?» lõi sekretär põlema. «Seal on joodik näidanud oma palet, joob häbematult õpilaste ja kolhoosnikute ees, teile on aga sanktsioone vaja? Kui me niimoodi võitleme, istuvad joodikud meil varsti kukil! Kas te siis tegutsete põhimõtte järgi, et joodik magab enda välja, aga loll mitte? Kuid mõistke, et joodikuga võrreldes on loll väärakas olend, sest loodus on ta sellisena loonud ja ta pole selles süüdi, et ta niisugune on. Aga joodik? See on ju palju halvem kui loll. Ta teeb enda vabatahtlikult lolliks. Ja veel teisi samuti. Seda enam aga joodik õpetaja. Tulise rauaga on taolised asjad vaja välja juurida, teile aga on veel mingisugust sanktsiooni tarvis...»

«Ma kirjutan veel täna käskkirjale alla.»

Nedokuss pilgutas mulle rahulolevalt silma. Ta oli kogu aja vaikides istunud, ühtegi sõna lausumata. Kuid ma olin talle väga tänulik, sest mõistsin: see jutuaajamine toimub ainult sellepärast, et maailmas on niisuguseid inimesi nagu Kornī Kōrōlovõtš Nedokuss, et maailmas on tõde olemas.

Lõpuks Vognevõk rahunes. Tema väsinud näol hakkas

lahke naeratus manglema, ta vaatas mulle sõbralikult otsa.

«Kõneldakse, et teie koor saab varsti üle kogu rajooni kuulsaks, seltsimees Zalužnõi?»

«Ei saa, Leonid Petrovõtš.»

«Miks siis?» imestas Vognevõk.

«Koorijuhti pole meil. Leidsime inimese, kuid seda on ajalehes mustatud. Russak keeldub koori juhatamast.»

Sekretär jäi mõttesse.

«Teenistusvalmis inimene on halvem vaenlasest,» ütles ta iseendale. «Mida siis teha, et ta kooli tagasi pöörduks?»

«On ainult üks väljapääs, seltsimees sekretär!»

«Missugune?»

«Määrake Ivan Markovõtš Russak meie kooli lauluõpetajaks.»

51

Ehkki aeg oli veel üsna varajane, olid minu imestuseks õpetajate toas koos peaaegu kõik õpetajad, kes töötasid esimeses vahetuses. Laua taga istus sünge ja unise näoga Šuhnovskõi, Eleonora Stepanivna oli kummardunud klassipäeviku kohale. Ainult Batožtšukid ja Tšepur polnud veel kohale jõudnud.

Mind tervitati tagasihoidlikult, mulle heideti küsivaid pilke. Nägin, et siin oli mu tagasipöördumist kannatamatult oodatud. Sest tõepoolest, asjad olid tugevasti sõlme läinud, eks katsu neid lahti harutada.

«Tiit Nazarovõtši ma tundi ei lasknud,» ütles Šuhnovskõi kahedalt, silmad põrandale suunatud.

«Oli ta purjus? ...»

«Näib, et mitte väga ...»

Enne rajoonikeskusesse sõitu olin ma Šuhnovskõid hoiatanud: kui Batožtšuk ebakainena kooli ilmub, teda klassi mitte lubada. Hea muidugi, et mu taskus oli käskkiri tema vallandamise kohta. Aga kui mulle rajooni haridusosakonnas oleks ära öeldud?

«Õige,» ütlesin Šuhnovskõile. «Batožtšuk on töölt maha võetud.»

Tasane imestus- ja ärevussosin pani nagu tuuleke nii mõnegi õpetaja pea longu laskma. Ehkki Batožtšuk

oli joodik, oli vanamehest siiski kahju. Mul endalgi hakkus süda Tiit Nazarovõtši pärast valuliselt kokku, ta on hea, arukas ja seltsiv inimene. Ent mis parata?

Kiirustamata võtsin taskust käskkirja ja andsin selle Šuhnovskõile. Otsekohe piirasid õpetajad õppealajuhataja sisse, loeti paberit üle üksteise öla.

«Heldekene küll!» pööritas nukralt silmi heasüdamlik Antonina Nõkonivna.

Õpetajate toas tekkis niisugune meeleolu, nagu lebaks siin koolnu. Õpetajad kahjatsesid Batožtšukki, kuid samal ajal ka kaebasid tema peale.

«Ma olen korduvalt öelnud, et see teisiti ei lõpe,» ütles Orjol arukalt. «Niigi on kaua kannatatud ...»

«Olen tüdinud kuulamast,» lülitus järsku otsustavalt kõnelusse Panassõk. «Külas ei kuulegi muud juttu, kui ainult Batožtšuki joomisest.»

Kõik vaatasid imestunult kidura Panassõku poole. Pjotr Klõmovõtš lausa põles vihast ega sarnanenud iseendaga.

Lõpuks tulid kõik ühisele järeldusele, et teisiti ei saanudki see olla. Käskkiri on karm, kuid õiglane.

«Mis ta nüüd tegema hakkab?» jäi Põšna küsimus ohku rippuma.

Pärast hetkelist vaikust usutles Šuhnovska:

«Kuidas siis kooriga jääb?»

«Eks teil tule juhatama hakata, Eleonora Stepanivna,» muigasin vastuseks.

«Miks minul?»

«Teil kui lauluõpetajal.»

«Mis õpetaja mina siis olen,» hakkas Eleonora Stepanivna kätega vehkima. «Määrati mulle see laulmine käela. On mul teda tarvis!»

Siis võtsin taskust teise käskkirja välja.

«Teil tuleb liigud teha, Eleonora Stepanivna. Mul olid teie kaebused mees, tõstsin küsimuse haridusosakonnas üles ning meile määrati lauluõpetaja ...»

«Lauluõpetaja?» Šuhnovskõi silmad muutusid prilliklaaside taga lausa ümaraks.

«Jah. Õpetajaks on määratud Ivan Markovõtš Russak.»

See teade oli niisama jahmatav kui granaadiplahvatus. Ainult Eleonora Stepanivna lausus masinlikult:

«Õige!»

Suhnovskõi võttis näpitsprilli ninalt, puhus harjunud kombel hingeõhku klaasidele, kuid asetas need ilma pühkimata taas ninale. Heitis abikaasale etteheitva pilgu. Mõistsin, et talie tegid muret kaotatud tunnid, ehkki Eleonora Štepanivna oli niigi üle koormatud. Ent Suhnovskõi oli arukas ja kasvatatud inimene. Ta sai ühe hetkega esimesest hämmeldusest jagu, huultele ilmus lai muie ja ta vaatas mulle otsa.

«Noh, Tarass Demõdovõtš, ütlen teile. Hakkan teid päris kartma. Teil on deemonlik jõud. Kartsime, et teid tehakse seal rajoonis pulbriks, te aga tulite kui väepealik täieliku võiduga tagasi.»

«Mis võit see siis on? Minu arvates on küsimus lihtsalt ja asjalikult otsustatud.»

Ulita helistas koolikella.

Läksin oma tuppa ning asusin tunde ette valmistama. Ent ma ei jõudnud veel sõnagi üles kirjutada, kui keegi koputas. See oli Tiit Nazarovõtš Batožtšuk.

Teda polnud ma kuidagi oodata osanud. Tahtmatult erutusin. Millegipärast tundus mulle nüüd, et just mina olen vana õpetaja kogu õnnetuses süüdi.

Batožtšuki kogu välimus tekitas kaastunnet ja kahjatsust. Ta oli vaikne, kaine ja kuidagi närbunud olekuga. Meenus, et kainest peast oli Tiit Nazarovõtš tööpoolest märkamatu, alati millegipärast murelik ja hea inimene. Võib-olla et ma tööpoolest kiirustasin üleliia? Igaks juhuks valmistusin kuulama etteheiteid ja süüdistusi ning mõtlesin juba ka selle üle, kuidas kannatanu jaoks head sõna leida, teda hädas toetada.

Kuid Batožtšuk ei teinud etteheiteid ega kaevanud.

«Astusin sisse, et teiega hüvasti jätta, Tarass Demõdovõtš,» alustas ta vaikselt ja süüdlaslikult. «Tahtsin vabandada...»

«Istuge, palun.»

Ta istus viltuvajunud taburetile ettevaatlikult, nagu kardaks seda katki teha, ega teadnud, kuhu oma soonelised, kuivetanud käed panna. Vaatas põrandale, julgemata silmi tõsta. Alles nüüd nägin ma tõeliselt, milline raske koorem lasus sellel inimesel. Kuivetanud õlgadel rippus hall kulunud pintsak, mille alt ulatusid välja teravad abaluud, rind oli kitsas ja sisse vajunud. Tuhkhallide hõredate juuste vahelt paistis pealae koolnu-

kollane nahk, kõrget kumerat otsaesist lõikasid sügavad, ühedad kurrud.

«Arge arvake, et olen solvunud või teen teile etteheiteid, hoidku jumal... Teadsin, et see niimoodi läheb... Imestasin ainult, miks sellega venitati. Ootasin seda... Ootasin, nagu lootusetult haige surma ootab: ta on talle armas, ta on oodatud, kuid ta paneb ka veidi hirmu tundma...»

Ma kuulasin, kuid ei mõistnud midagi. Kuidagi alateadlikult mõlkus mõttes, et see arukas ja loomult heasüdamlik inimene polnud mitte juhuslikult muutunud selleks, kes ta praegu on.

Batožtšuk aga kõneles aeglaselt, vaikselt, nagu arutleks ta omaette.

«Te nagu kirurg tegite mu ühe skalpelliliigutusega päris terveks. Igal juhul nõrgendasite ja vaigistasite kõik mu valud. Olen isegi tänulik selle eest. Nüüd on mu hing rahunenud ja ihu samuti.»

Ta tõstis oma punased, sügavale sisselangenud silmad, muigas vähe, kuid see muie oli heatahtlik.

«Praegu meenutab mu isik, Tarass Demõdovõtš, seda hinge, mis on kehast lahkunud ning lendab kuhugi taevasesse tundmatusse. Lendan minagi... Jah. Tõesti, oleksin juba ammu pidanud midagi ette võtma.»

Batožtšuki sõnad olid siirad, kogu käitumisega meenutas ta inimest, kes tunneb oma nõrkusi. Oli tahtmine teda kuidagi lohutada.

«Mul pole teie vastu, Tiit Nazarovõtš, midagi erilist olnud ega olegi. Kuid mõistate... Mul on teist kahju, kuid sealsamas paneb ka imestama, kuidas te selleni jõuda võisite?»

«Kuidas ma selleni jõudsin?» naeratas ta kõveralt. «Väga lihtsalt, austatud Tarass Demõdovõtš. Kui soovite, kuulake.»

Ta istus kindlamalt taburetile.

«Alles üsna hiljaaegu, kõigest kaheksa või kümme aastat tagasi olin ma noor ja reibas. Mind hindasid kolleegid ja sõbrad. Mul oli hea perekond. Naine, kaks tükurukut...»

Hetkeks jäi kõneleja vait. Tal oli kurgus tekkinud kramp, ta püüdis sellest jagu saada, kuid ei suutnud ühekorraga.

«Nii... Mul on kaks tüdrukut. Üsna suured juba, üks käib kümnendas, teine kaheksandas. Abikaasa... Lihtne naine, veedab kogu aja köögis ning huvitub ainult laste põlledest ja turuhindadest. Meie armastus hakkas vähehaaval nagu kivi tuule käes liivaks muutuma.

Olin õpetajaks ühes koolis. See oli hea kool ja sõbralik kollektiiv. Kõik austasid ja hindasid mind. Olin seal tööpoolest asendamatu Pythagoras, nagu kõneleb Mõhail Amadejovõtš.»

Hetkeks jäi Batožtsuk jälle vait. Nähtavasti olid mälestused ta vallutanud ning mees unustas, et oli jutustamist alustanud. Ta istus noruspäi, vaikne ja märkamatu, kuidagi võõras. Ta tööpoolest ei sarnanenud enam selle toimeka, viinast läbiimbunud inimesega, kes karjus üle kogu küla: «Olen jahimees!»

«Mind kutsuti õhtukooli,» jätkas ta pärast vaikimist. «Naine oli vastu, tundis muret mu tervise pärast, kuid mina läksin meelsasti. Läksin oma õnnetuseks. Mul oli nukker kodus olla ning otsisin mingit väljapääsu. Mind ahistas kodune õhkkond, häiris abikaasa oma argipäevaste juttudega. Omal ajal leidsime temaga ühise keele, võisime õhtuti ja öösiti aina sosistada, töötada armastust. Ent aastatega olid tunded nürinenud. Tema elu oli tulvil oma muresid — kuidas lapsi kasvatada, minu ülikonda ümber pöörata, ta võis nendest asjadest mitmed päevad järjest kõnelda. Armastusest polnud enam juttugi. See solvas mind, kutsus algul kahtlusi esile, mõtlesin isegi, et ta mind enam ei armasta. Lõpuks veendusin, et tema jaoks pole armastust enam olemas, sest see on talle sama, mis sool toosis või leib riiulil. Kaotasin kindla jalgealuse. Mul oli kodus kitsas ja lämmatav. Otsisin väljapääsu...»

Batožtsuk hingas raskelt, tõstis põlvedel oma kuivetanud intelligendikäed ümber.

«Pärast seda kui hakkasin õhtukoolis töötama, olid kõik mu õhtud kinni. Tulin koju hilja, naine ootas mind alati õhtusöögiga, kuid kõnelda temaga kartulihindadest või tüdrukute jaoks põlleda õmblemisest polnud tahtmist. Teesklesin, et olen surmani väsinud, heitsin mägama. Kuid uni ei tulnud. Mõtlesin Liidale.

Kohtasin teda õhtukoolis. Kes ta oli või kust tulnud, seda ma ei teadnud. Ega tahtnudki teada. Mäletan ainult, et ta punastas mu esimesest pilgust. Mõistsin, et

ma senini polnud tõelist armastust tunda saanud. Kasvasime oma naisega üheskoos, olime lapsest peale teineteisega harjunud, jäime uskuma, et armastame teineteist. Ilmnes aga, et armastus on midagi muud... Liida oli üsna noor, meeldiv. Ta polnud just väga ilus, kuid temast ilusamat terves maailmas minu jaoks polnud.»

Batožtsuk kõneles Liidia Grõgorivnast nii, et oli selge: naine oli tema jaoks ka praegu see Liidia, keda ta kunagi õhtukoolis oli kohanud. Ta vangutas vaevuvaevu oma pead, vaatas põlevate silmadega poolauletud laugude alt kuhugi läbitungimatusse pimedusse.

«Minu õnnetuseks ei jäänud ka tema minu vastu üksikõikseks. Ta nagu oleks otsekohe mu hinge mõistnud ja avanud. Lisaks sellele ilmnes, et elame ühes tänavas. Algul puutusid me teed juhuslikult kokku, pärast aga olin nagu pimedusega löödud, ootasin teda, kuni tunnid lõpevad, et siis koju saata. Ta kord naeris, kord naljatas, siis jäi järsku vait ega kõnelnud tükk aega. Mõnikord silmitses mind uurivalt või siis pööras silmad häbelikult kõrvale. Ükskord, kui jõudsime tema maja juurde, ei jäänud ta ukse alla seisma, vaid läks edasi, sinna, kus ööpimedus meid võõraste pilkude eest varjas. Seletasin talle mingisugust teoreemi, sest muid teemasid polnud me oma kõnelustes senini käsitletud, tema aga aina ohkas millegipärast sügavasti. Pärast puhkes korraga nutma, kattis näo kätega. Jäin ärevuses seisma, hakkasin pärima, miks ta nutab. Mõtlesin, et keegi on tüdrukut solvanud. Teadsin, et ta elab mingi kauge sugulase juures, et omakseid tal pole. Ega siis halbadel inimestel pole raske orvule liiga teha.

«Mis teiega on, Liida?» küsisin.

Ta hakkas veel ägedamalt nutma, siis aga langes minu imestuseks mu rinnale, haaras kätega õlgadest kinni.

«Ärge küsige, ärge pärige...» värises ta nutust.

Unustasin kõik. Tundsin, et see neiu on mulle maailmas kõige lähedasem, kõige kallim inimene. Ma ei luba kellelgi tema vastu halb olla.

«Ütle mulle ometi, Liida?!» hüüdsin ma ehmunult.

Ta jäi veidi vaiksemaks, pühkis pisarad.

«Miks ma teid ometi kohtasin?» küsis ta läbi pisarate.

«Oleksin võinud õppida, elada... Nüüd aga hüppa kas või sillalt vette.»

«Millest sa, lapsuke, kõneled?»

«Ma armastan teid. Ma ei tohi teid enam näha... Ma ei tule enam kooli... Ma lähen hulluks.»

Kui minuga oleks taevane ingliahäl kõnelema hakanud, siis, ehkki olen ateist, oleksin seda ennemini uskunud kui Liida oma. Seisin tummana, rabatud tema ülestunnistusest. Tema aga luksus raskelt, surunud end lapse moodi vastu minu rinda.

«Miks olen ma nii õnnetu?» kordas ta ühtelugu.

Unustasin kõik. Kauge ja mulle täiesti ükskõikse naise, isegi oma sinisilmsed tüdrukud. Tõmbasin ta enda vastu, suudlesin ta märgi silmi, nii nagu ma polnud seda nooruses teha osanud, vandusin talle armastust, truudust ainult temale, minu jumaldatud Liidiale...

«Ma tean, et teil on naine,» tuli ta järsku mõistusele. «Kuid mis saan mina parata, mis saan parata?»

«Peale sinu pole mul kedagi.» Ning kahjuks tundus mulle tookord, et see tõepoolest niimoodi on.

Kuulasin Batožtšukki tähelepanelikult ega uskunud oma kõrvu. Kõik see, mida ta mulle meeleliigutuse ja ülestunnistuse hetkel kõneles, vapustas mind hingepõhjani. See oli nii vähe sarnane tollega, mida Liidia Grigorivna oli kõnelnud. Tema sõnadest võis järeldada, et kuigi Tiit Nazarovõtš polnud eriti halb inimene, siis ikkagi, kui mitte just kurjategija, siis kaabakas. Batožtšuki ülestunnistus asetaski ammu möödunud sündmused hoopis teise valgusesse.

«Mõne päeva pärast lahkusime salaja oma vaiksest linnakesest. Ta ei lausunud sõnagi oma tädile, mina aga ei jätnud isegi oma tüdrukutega hüvasti. Kirjutasin ainult naisele, et ta mind ei otsiks, ei ootaks, et korraldaks oma elu nii, nagu talle see meeldib. Peatusime Harkovis. Leidsin endale kiiresti töö, sest kõrgema haridusega matemaatikud on igal pool hinnas. Liida hakkas õppima instituudis. Valmistasin ta selleks kiiresti ette. Tõsi, ta on väga andekas naine. Tegin kõik, et ta hariduse saaks. Noh...»

Batožtšuk naeratas kibedalt ja lõi käega.

Ma ei katkestanud teda ei küsimuste ega märkustega.

Kuulasin ainult tähelepanelikult ja temale oli sellest nahtavasti küllalt. Ta jätkas taas oma jutustust.

«Esimisel aastal elasime päris ilusasti. Olin armastusest pimestatud, tema aga lausa jumaldas mind. Ent siis oleks nagu must kass meie vahelt läbi jooksnud. Ta hakkas üha rohkem kõnelema tähelepanust, mida kursusekaaslased ja üldse noored mehed talle osutavad. Püüdsin sellest üle olla, kuid keegi nagu oleks kraapinud mu südant pikkade küünistega. Kaotasin rahu. Hakkasin oma tüllukesi tütreid unes nägema. Igal öösel jooksid nad unenägudes minu juurde kas tänaval või isegi tunnis, tihtilool pintsakuhölmadest või püksisäärtest ning hüüdsid: «Isa, tule meiega.»»

Batožtšuk vaikis, vahtis mõttes ühte punkti. Mingi ettekujutus oli ilmselt tema mõttekäiku seganud.

«Näen neid tänaseni unes! Ja ikka ühtemoodi. Praegu on nad juba suured, vanem on kuueteistkümnene, kuid unes näen neid ikka sellistena, nagu maha jätsin.»

Pärast vaikust ta nagu ajas käeliigutusega ettekujutuse minema ning jätkas jutustust:

«Kord läksin instituuti, ilma et oleksin sealjuures midagi mõelnud. Tahtsin lihtsalt Liidat kohata, et üheskoos koju minna. Istusin pingile sirelipõõsa all ja ootasin. Ning korraga — ma ei tahtnud uskuda oma silmi: näen, Liida tuleb kellegi noormehega, vaatab talle otsa, kusjuures vaatab niimoodi, nagu seda oskab ainult tema, vaatab nõnda, nagu tookord minule nii traagilisel õhtul. Ma ei läinud nende juurde, ei lausunud isegi kodus midagi. Veel enam, ta ise ütles mulle, et keegi noormees oli ta koju saatnud ja armastust avaldanud. Naeris süütuult selle üle ja tahtis, et minagi naeraksin. Kuid mul polnud selleks tuju. «Nähtavasti meeldivad sulle niisugused armuavaldused?» küsisin külmalt. «Aga misugusele naisele need ei meeldi?» kehtitas ta õlgu. Sellest ajast see algaski. Kord nägin korteri aknast, kuidas teda majani saadeti, mõnikord kohtasin neid juhuslikult tänaval, kui nad olid haaratud jutuajamisest ja iseendist, ükskord nägin neid isegi teatris. Asi läks selleni, et hakkasin iga tema sammu jälgima. Lõpuks mu kannatus katkes, ladusin kõik välja. Ta hakkas naerma, hüppas kudrutava kassikesena mu põlvedele. «Tolake, tolake!» sosistas mulle kõrva. Tahtsin uskuda, et see nii-

moodi on, kuid polnud jõudu. Sellest ajast algaski see.»

Batožtsuk vaatas mulle haledalt otsa, lõi endale ilmeka sõrmeliigutusega vastu kõrisõlme. Nähtavasti meeldis talle joomine ise enam kui sellest kõnelemine.

«Järk-järgult kaotasin rahu, usu temasse, iseendasse, tundsin ennast «sarvekandjana» ja kõige õnnetuma inimesena maailmas. Ma vihkasin teda, kuid ühtlasi ka armastasin. Armastasin pööraselt, endaunustamiseni, loobudes kõigest maailmas. Ta oli mu nii läbi immutatud nagu vesi käsna, oleksin tahtnud tema võrkudest välja rabelda, ent mul polnud jõudu. Palusin teda: «Kupata mind minema, aja ära kui viimast joodikut, kui vana kurti koera.» Ta ainult naeris. Tegi nalja: «Kust ma veel suurema tola leian?» Palusin, et ta oma käitumist muudaks, et ei määriks mu head nime. «Mis sinu nimi siia puutub?» naeris vastu. «On sul siis vähe sellest, mis käes on?» Lõpuks lõpetas ta instituudi. Mul oli võimalus panna ta Harkovis tööle. Ei hakanud aga seda tegema. Vastupidi, sõitsin temaga koguni Kovalivkasse. Valisin välja niisuguse kauge ja vaikse koha, lootes, et siin ehk leian rahu. Ei midagi sellist...»

«Kuid Liidia Grõgorivna käitub siin täiesti korralikult,» ei kannatanud ma lõpuks enam välja.

Batožtsuk vaatas mulle valvsalt otsa nagu midagi kaaludes. Siis noogutas nõusolevalt pead.

«Jah. Ta on tagasihoidlik ning oskab end ülal pidada. Ent vaidlematult minul kui tema mehel on kõik paremini näha kui kõrvaltvaatajal. Ehkki, tõepoolest, ma ei süüdistata teda niivõrd käitumise, kuivõrd selle eest, mida ta korda saata võib. Teate, seda juhtub vahel.»

Batožtsuk tõusis toolilt. Kartsin, et oma rasket õnnestust kandes ei suuda ta püsti jääda. Ta isegi kõikus kuidagi joobnult.

«Ma ei ole teie peale pahane, Tarass Demõdovõtš,» ütles ta. «Vastupidi, tunnen, et saan jälle inimeseks. Igal juhul, saan elulõpu oma tüdrukutele pühendada... nõh, ja ka abikaasale, kui ta mulle näkku ei sülitata. Tunnen, nagu oleksin uuesti maailma sündinud.»

Ta vaatas mulle süüdlase pilgul otsa, naeratas vähe, ilmselt kaheldes, kas kõnelda või mitte.

«Vaadake, et ka teid... Olete noor inimene, üsna...

Need naised on kõva haardega... On üks sihuke taim: põlmub ümber, kasvab sisse, võib isegi kõige võimsama puu ära kuivatada.»

Lõpuks taipasin, mille eest Tiit Nazarovõtš mind hoia-
tas. Punastasin juustejuurteni. «Kas ta tõesti oli oma
aruta naise pärast minule armukade?»

«Ärge muretsege, Tiit Nazarovõtš. Ma olen vastu-
pidav.»

«Näen. Kuid maailmas juhtub mõndagi. Andestage mu
häämatust ja siirust... Teate, kõigele vaatamata jääb
minul teie vastu soe tunne... ja isegi, te ehk seda ei
mõista, ka tänutunne.»

Päev hiljem sõitis ta Kovalivkast ära ja kadus nagu
vita vette. Pärast pole teda keegi enam näinud ega te-
mast ühtki sõna kuulnud. Kiiresti ununes ta nii õpilas-
tel kui õpetajatel ja arvatavasti esimesena unustas Tiit
Nazarovõtši tema kuumalt armastatud Liidia Grõgo-
rivna.

Inimesed nagu lilledki ei avane kohe. Ning avanevad
igakuks omamoodi.

Vaatad vahel suurt mahlakat punga ning arvad, et
sellest areneb suur ja lopsakas roosiõis. Lähed varahom-
mikul välja — vaatad, on teine seest pooltühi, ääred
narmendamas. Vahel on aga nii, et väikesele kõvale pun-
gale ei pööragi nagu suurt tähelepanu, sellest aga puh-
keb niisugune õis, et aina imesta!

Nii avanesid minu ees ka Kovalivka inimesed. Mida
paremini ma neid tundma õppisin, seda rohkem imesta-
sin.

Kas või näiteks Margarõta Vassõlivna Kužel. Jälgisin
teda üsna kaua: ei see ega teine. Korralik, teadlik, kuid
külm, ilma selle jumaliku sädemeta, mis peab tõelisel
õpetajal olema. Õpetada võib ta pikka aega, pensioni
välja teenida, kuid... vaevalt, et aasta pärast tema koo-
list lahkumist keegi teda enam mäletab.

Mõistatasin omaette: kõik tuleneb sellest, et tahtekin-
del ja range ämm on noore õpetajanna niimoodi rak-
kesse pannud. Kõnelesin temaga sellest. Margarõta Vas-
sõlivna lõi silmad maha ja vastas, et kodune töö teda

ei segavat. Vastupidi, ta olevat sellega lapsest saadik harjunud. Oma õpetajaametisse aga suhtus sama kroonulikult kui varemgi. Kavatsesin juba temale käega lüüa.

Kuid pärast oktoobripühi oleks nagu keegi õpetajanna ümber vahetanud. Ta muutus tundmatuseni. Kooli tuli hästi varakult, lõbus, jutukas, kahvatutele tõmmudele põskedele oli ilmunud kerge puna, silmis ei kustunud sädelus, mis andis tunnistust, et naisele oli hakanud tõeline õnn õitsema. Vahetevahel peatas ta oma pilgu minul. Sellest pilgust lugesin ma välja nii õrnust, austust kui ka midagi mõistmatut, salapärast. Järk-järgult hakkasin seda pilku kartma. «Kas ta tõesti on minusse armunud?» mõtlesin hirmuga. «Seda muret mul veel vaja.»

Ka Kuželi klassis hakkasid asjad hoopis teisiti minema. Ta nagu ei õpetanud lapsi, vaid lihtsalt mängis nendega. Oli alati rahulik, kunagi enam polnud tema klassist ärritatud hääli kuulda. Vahetunnis käisid lapsed karjana õpetajanna järel. Peaaegu iga päev korraldas ta oma klassiga kas jalutuskäigu metsa, luges mõnda huvitavat raamatut või õpetas uut laulu.

Esmakordselt saadi siis teada, missugune hääl on Margarõta Vassõlivnal. Tugev, mehelikult võimas, kuid mahe ja meeldiv. Oli tunne, et teda võiks alati kuulata. Ning tõepoolest, kui ta pioneeritoas oma õpilastega laulu alustas, jäid ukse juures kõik vaikseks ja kuulasid, kartes liigutada.

«Meie Margarõta Vassõlivna oleks nagu uuesti sündinud,» ütles kunagi Mõhhail Amadejovõtš. «Egas asjata öelda, et vaga vesi, sügav põhi.»

Nüüd polnud enam niisugust õhtut, mil õpetajad poleks kogunenud õpetajate tuppa. Neid justkui tõmbas magnetiga «peeruvalgele». Isegi Fedir Danõlovõtš ja Hanna Ivanivna ei suutnud oma tubadesse istuma jääda.

Õhtuti töötasid õpilasingid. Kõige tihedamini käisid koos koor ja orkester. Kuid ringiõppusi ei venitatud, sest õpilasi ei tohtinud üle koormata.

Kui lapsed koju läksid, algas kooli seinte vahel teine elu. Kohale jäid ainult õpetajad. Istuti õpetajate toas, igaüks oma pilliga: Ivan Markovõtš võttis oma viuli...

ja me unustasime kõik — Kovalivka metsa poole veerevad õrnad ja soojad Doonau lained, vahutas ja pulbitses isake Amuur, sahis ja laulis Straussi Viini mets, südames kripeldas Tšaikovski meloodia, nutsid ja kaeblesid polovetside vangid... Mõttlikult, langetatud päi kuulasid mängijad omaenda muusikat, istus vaikides, justkui kosilast oodates Hanna Ivanivna, ei leidnud endale õiget kohta Fedir Danõlovõtš. Nüüd mängisid meil kõik peale nende. Isegi Šuhnovskõi rebis hasartselt kitarriskeeli.

Russak aga otsis kogu aeg ikka uusi ja uusi noote. Iga päev või üle päeva ilmus uus meloodia. Järgmistel päevadel alustasime ikka sellest loost oma kontserte, mis olid iseenda jaoks määratud.

Mind ei erutanud ükski pala sedavõrd kui Ogiński polonees.

Ilmnes, et see polonees oli ka Ivan Markovõtši lemmikpalaks, sest sel päeval, mil ta noodid kooli tõi, oli ta täiesti endast ära.

«Tarass Demõdovõtš! Mul on täna õnnelik päev,» ütles ta. «Tuhnisin vanades nootides ja korraga — misugune suurepärase leid! Noh, vaadake, mis ma kätte sain!»

Kuulsin selle helilooja nime siis esmakordselt. Uskusin, et see polonees on suurepärase asi, kuid et ta just selline on?! Isegi ette kujutada poleks seda osanud.

Russaku viiul oli nüüd minu korteris. Me läksime temaga otsekohe minu tuppa, võtsime viiulid. Ta mängis poloneesi algusest lõpuni. Ma aga seisin, julgemata poognat keeltele tõsta. Tundus, et see muusika on alati, juba ammust ajast minu südames elanud, isegi imelik oli, et ma seda varem ei teadnud. Õrnad helid panid südame valutama, tahtmatult kippusid pisarad silmi. Kui aga meloodia kulminatsiooni saavutas, tundus, nagu oleks keegi mu käest kinni haaranud ja ütelnud: «Läki!» Ning ma läksin, lendasin nende kordumatult kaunite kutsuvate helide järel, oodates värinaga, millal nad mu õndruse tippu viivad, selleni, mida pole veel seni avastatud, kuid on niipoodatud.

Esimesel hetkel ma ei taibanudki, miks see muusika nõnda mu südant täitis. Mõistsin seda alles hiljem.

Ogiński poloneesi ei suutnud me kohe selgeks õp-

pida. Pikka aega ei tulnud meie kitarrid sellega toime. Ei suutnud minagi seda kohe Russaku viiuli järel mängida. Kuid jõudis siiski kätte aeg, kui me Ivan Markovõtši käskluse peale lõime üksmeelselt sõrmedega keeltele ning hakkasime energiliselt mängima seda meloodiat, hõljudes koos temaga kuhugi kaunisse maailma.

Tundsin valuliselt magusaid südametukseid, ei märganud, kui soojad pisarad hakkasid põski mööda voolama. Minu jaoks polnud maailmas muud kui vaid Ogiński võluhelid, ma ei näinud midagi, peale... Jarõna.

Ta istus, pea pooleldi longus, mõttes, hingestatud. Tema siledale, ümarale, marmorpuhtale laubale oli tekkinud valuline kurd, kulmud olid karmilt kokku veetud, vaevumärgatavalt värelevad ripsmed olid mõttelikkud silmad poolenisti kinni katnud. Peale tema kujutise ei eksisteerinud minu jaoks midagi maailmas. Unustasin, et elan. Tundus, et olen muutunud kehatuks, sulanud tuulega ühte, lendan kergete helide tiibadel. Püüdsin kätte saada seda kujutust, suruda oma huuled tema vastu, kuid mul polnud jõudu temale läheneda.

Ja kui polonees saavutas oma kõrguse, kui helid hakkasid veenma selles, et õnn tuleb, et päike naeratab, alles siis mõistsin, miks see muusika mind niimoodi piinab, miks teeb nii palju valu. Mina ju ei saavuta ila õnne. Saatus on mulle ette määranud igavese kannatuse. Sest ialgi ei saa ma nimetada omaks teda, kellele on avatud kogu mu süda, teda, kes on alatiseks sinna asunud.

Veel hetk ning oleksin kogu ümbruse unustanud, tütarlapse ette langenud ning karjunud kogu maailmale oma armastusest, oma kannatusest ja valust. Ent tulin siiski õigel ajal mõistusele. Rebisin oma poogna viiuli-keeltelt lahti, olin ühe hüppega õpetajate toast läinud, jooksin oma tuppa, sulgesin kiiresti ukse, kukkusin koos viiuliga voodisse, surusin külma pilli vastu rinda ning okkalised kuivad pisarad valgusid silmist.

Seina taga vaibusid Ogiński nõiduslikud helid. Oli kuulda samme, keegi koputas kergelt mu uksele. Siis vaikus... Nii jäingi ma lahti riietamata magama.

Kuid see ei seganud mind järgmisel päeval jälle orkestris kaasa löömast. Minu eilset vempu ei meenutanud keegi ja ka mina teesklesin, et midagi polnud juhtunud.

Püüdsin ainult mitte vaadata sinnapoole, kus Jarõna istus. Sel päeval Ivan Markovõtš oleks nagu Ogiński unustanud ning hakkas õpetama mingit lõbusat, mängivat viisi, kas kasatšokki või midagi taolist.

Mõnikord tuli Margarõta Vassõlivna koos oma mehega, saagedamini aga tuli see talle järele, pärast seda kui oli andnud kolhoosnikutele töökäsud kätte või juhatuses koosoleku läbi viinud. Anton Fedossovõtš Kužel mängis päris ilusasti mandoliini. Ta vaimustus kiiresti orkestrist ning hakkas üha tihedamini ilmuma kooli koos abikaasaga. Margarõta lõi õitsele.

Kord leidsin ta üksinda õpetajate toast eest. Õpetajatest polnud veel kedagi kohal, temal aga oli juba terve hunnik õpilaste vihikuid läbi vaadatud. Mind nähes puustas ta ning hakkas millegipärast vihikuid ühest kohast teise tõstma.

Otsustasin, et on paras juhus temaga avameelselt kõnelda. Tervitasin ja küsisin:

«Mis on juhtunud, Margarõta Vassõlivna? Miks nii vara?»

«Toimetused, toimetused, Tarass Demõdovõtš,» vastas ta lühidalt ning vaatas suurte heade silmadega mulle siralt otsa.

Nüüd veendusin ma tõeliselt, et Kuželil polegi nii inetu ja kohmakas naine, nagu ta algul paistis. Tal olid väga ilusad sädelevad silmad, avameelne ja sõbralik vaade.

Andsin alla sellele pilgule. Otsustasin, et parem on juttu mitte alustada, ning pöördusin vaikides ukse poole.

«Tarass Demõdovõtš!»

Mu süda võpatas. Kas ta tõesti ütleb mulle seda, mida ma kuulda kartsin? Jäin seisma, nagu oleksin hüpnoteeritud. Ta astus mulle üsna lähedale, võttis kuidagi närvilise liigutusega mul käest kinni ning surus seda mehelikult tugevasti, otse valusalt.

«Olen teile nii tänulik,» sosistas ta vaikselt.

Tõstsin imestuses silmad. Ei, mitte armastus ei peegeldunud tema õhetama lõõnud näolt. Sellelt peegeldus erinev austus, tänu ja armastus, mida tuntakse kõige lähedasmate inimeste, omaste vastu.

«Te olete mu elu korda seadnud ja minust maailma kõige õnnelikuma naise teinud.»

«Ma ei mõista midagi.»

«Pärast teie jutuaajamist Antoniga on ta hoopis teiseks inimeseks muutunud. Ta on nagu ümber sündinud. Önn on tulnud meie perekonda.»

Alles nüüd taipasin, mis oli juhtunud. Kuidas ma sellele varem polnud mõelnud!

Kui me Oktoobri aastapäeva pühitsesime, vestlesin ma tookord laua taga pikalt Kuželiga.

Kolhoosi esimeest olin ma juba veidi tundma õppinud. Korni Kõrõlovõtš Nedokuss oli temast palju kõnelnud, iseloomustanud teda kui arukat ja andekat inimest, kel on aga parasjagu enesearmastust ja pole puudust ka põikpäisusest. Kužel armastas ennast näidata, kiidelda, ega kannatanud mingisugust kriitikat. Mida rohkem ma temaga kokku puutusin, seda enam veendusin Nedokussi sõnade õigsuses.

Tol õhtul sattusime istuma kõrvuti. Vestlesime temaga sel ajal, kui teised õpetajad tantsisid. Margarõta Vassõlivna oli endale Hanna Ivanivna kõrvale koha leidnud ja nad kõnelesid millestki vaikselt, kiirustamata, vanainimeselikult.

«Kuidas mu naine on?» küsis Kužel. «Maha ei jää?»

Mulle ei meeldi valetada. Samal ajal aga polnud tahtmist ka halba oma õpetajanna kohta kõnelda. Otsustasin öelda seda, mida mõtlesin.

«Mis ikka,» sõnasin, «Margarõta Vassõlivna on hea pedagoog. Teadlik ja aus inimene, armastab oma tööd... Kuid...»

«Mis «kuid»?» muutus Anton Fedossovõtš valvsaks.

«Tal on raske töötada. Ta ei tee seda täie jõuga.»

«Miks siis?»

«Aga lihtsalt sellepärast, et on koduste töödega üle koormatud.»

Kužel hakkas mõistmatult silmi pingutama. Imestunult ja isegi vaenulikult vaatas ta mulle otsa.

«Kuis nii, ülekoormatud?»

Jutustasin talle oma külaskäigust nende poole, muljest, mis oli jätnud tutvus tema emaga, sigade söötmisest, ämma juhtivast positsioonist nende perekonnas.

Kužel jäi ühe sõõmuga viinapitsi tühjaks.

«Kurat võtaks! Ja see kõik sünnib minu seljataga. Tema, rumaluke, aga vaikib.»

«Nüüd näete, kui austusväärne ja hea naine teil on.»

Kahetsesin siis, et olin Kuželiga nii avameelselt kõnelnud. Ka temas oli palju emalt päritud võimuahnust ning kartsin, et ta selle naise peale välja valab. Nüüd aga ilmnes, et jutuaajamine oli kasuks tulnud.

«Anton on koduse seafarmi likvideerinud,» jutustas Margarõta Vassõlivna naerdes. «Jättis vaid ühe sea ja põrsa. Ka ämma õigusi on veidi piiranud.»

«Ja see kuulas sõna?»

«No-oh! Tõstis häält. Aga Anton hüüdis mulle: «Pane asjad kokku!» Ämm nägi, et oleme valmis kodunt lahkuma, ehmus, hakkas paluma, lausa siidiseks muutus. Üldiselt, Tarass Demõdovõtš, ega meie ema ole sugugi halb inimene. Palun, tulge meile külla. Nii et, olge lahked...»

Margarõta Vassõlivna kõneles, mina aga kuulasin teda, naeratasin omaette ja mõtlesin: «Missugune võim peitub sõnas! See võib inimeste hinge pahupidi pöörata, heale või kurjale teele suunata. Miks me oma hinges ei leia inimeste jaoks alati häid sõnu, niisuguseid sõnu, mis südameid sütitaksid, muudaksid karmid inimesed südamlikeks, halvad headeks? Miks?»

Ootamatult avanes ka Krõvohatskite loomus.

Katerina Dmõtrivnat ma austasin. Ta oli püüdlik ja hea õpetajanna. Paistis, et tal muid huve polnud, ainult oma klass. Fedir Andrijovõtš mulle ei meeldinud. Ta oli kogu aeg mõttes, hapu nägu ees, ning ehkki ta enamasti vaikis, oli näha, et ta pole ühegi asjaga rahul. Nii nagu nainegi, osutas ta palju tähelepanu oma klassile, hakkas meelsasti juhatama kehakultuuriringi, mängis meelsasti orkestris. Ent ikkagi ei suutnud ma endas jagu saada teatud valvsusest ja antipaatiast selle õpetaja vastu. Minu ettekujutuses sarnanes ta Tobilevõtši Kalitkaga. Tõsi, Kalitkat ma vihkasin, kuid ühtlasi ka mõistsin, sellel oli jalge all kõva maa ja kui ta ka ahmis raha kokku, siis oli tal selleks oma põhjus.

Vaatasin kahetsusega Katerõna Dmõtrivna kuivetanud õlgu ning raev võttis mu üle võimust, kui pilk peatus

Krõvohatski enda lohkuvajunud põskedel ja läikivatel ilmselt vähesest söömisest vesiselt läikivatel silmadel.

Päev või kaks pärast seda, kui olin toonud käskkirja Ivan Markovõtši määramisest lauluõpetajaks, astus Fedir Andrijovõtš minu juurde. Silmad maha löödud, küsis ta, kas ehk oleks võimalik taotleda talle tasu spordiringi juhendamise eest. See küsimus viis mu rööpast välja.

«Milleks teile see tasu?» küsisin kuivalt.

«Aga kuidas siis? Ivan Markovõtšile makstakse ju koorijuhendamise eest?»

Seletasin, et koorijuhtimise eest Russakule keegi maksma ei hakka, vaid ta saab tasu ainult laulutundide eest nagu Krõvohatski ise kehakultuuri tundide eest.

Fedir Andrijovõtš ohkas. Ma huvitusin.

«Kas see tasu on teile nii väga vajalik? Või te ehk arvate, et kogu isetegevuse eest tuleks maksta?»

Ta nähtavasti ei taibanud minu mürgist tooni.

«Raha on mulle hädasti vaja, Tarass Demõdovõtš,» olgas ta vastuseks.

Ma ei suutnud end vaos hoida. Ütlesin, mida mõtlesin temast mina ise ja mida kõnelesid Krõvohatskist teised inimesed.

«Võiksite oma mootorrattaga veidi oodata, Fedir Andrijovõtš, ärge tehke endale inimeste ees häbi. Pealegi vaadake ennast ja Katerõna Dmõtrivnat! Ta paistab teil ju lausa läbi.»

Krõvohatski punastas, kuid vaikis. Võib-olla sai nüüd talle selgeks, mida ta oli oma ihnsusega esile kutsunud.

«Kui teil endast kahju pole, siis säästke vähemalt naist,» andsin ma nõu.

«See pole teie asi!» ei hüüdnud, vaid lausa vingus Krõvohatski mulle vastuseks ja oli paari hüppega õpetajate toast väljas. Uks paukus ja avanessis pärani.

Järgmisel päeval palus Katerõna Dmõtrivna, et ma ta tähelepanelikult ära kuulaksin. Ootas, et ta hakkab mind mehe pärast ründama: kõik teadsid, et Krõvohatskid saavad omavahel väga hästi läbi ning et Katerõna Dmõtrivna ei hakka üheski asjas mehele vastu.

«Mul on teada teie jutuaajamine Fedir Andrijovõtšiga,» ütles ta, kuid tema hääles ei kuulnud ma ei kaebust ega rahulolematust, ennemini oli selles tunda mure ja alistumise noote.

«Kahju, et see niimoodi läks,» ütlesin. Tundsin end hoopisest ebamugavalt pärast seda kõnelust. Ega direktori amet andnud mulle õigust segada ennast õpetajate eraellu. Ja kui mul oligi mingi moraalne õigus anda õpetajatele nõu oma käitumist muuta, siis kahtlemata tuli seda teha arukalt ja väga taktiliselt.

Katerõna Dmõtrivna ei pööranud mu sõnadele tähelepanu.

«Ta pole kogu öö maganud, Tarass Demõdovõtš,» kõneles naine. «Ta elab seda väga läbi.»

«Ma ei tahtnud oma sõnadega sugugi Fedir Andrijovõtšile nii palju haiget teha,» avaldasin kahetsust.

Krõvohatska vaatas ukse poole nagu kartes, et keegi võiks meid kuulda, ning hakkas poolsosinal kõnelema:

«Teda ei haavanud mitte see, mida te ütlesite. Teame keegi, et elame vaeselt. Kuid keegi ei tea ju mispärast. Elame tõepoolest puuduses, kuid Fedir ei ole iialgi arvanud, et teda ihnuskoiks ja... egoistiks peetakse.»

Naise kõhnale pikaks veninud näole ilmusid roosad plekid, silmi valgusid pisarad, huuled tõmbusid valuliseks grimassiks, nii et suurel harvad hambad veelgi enam esile tungisid. Vaikisin hämmeldunult, mõistes, et olin haiget kohta tabanud.

«Fedja pole iialgi egoist olnud, pole iialgi ka ihnuskoik olnud,» luksus Katerõna Dmõtrivna. «Õppisime temaga ühel ajal tehnikumis. Hakkasin teda tema headuse pärast armastama. Teate ju, kuidas tudengid elasid? Käisid poistega öötöödel: kord lossisid kusagil pargast, kord laadisid ümber mingisugust laadungit kas tehases või raudteejaamas. Ta ostis vahel leiba või mingisugust vorsti. Ei tea, kas ise saigi süüa, aga meile tüdrukutele tol ühiselamusse kurke. Sööge, ütles...»

Pisarad naise põskedel kuivasid. Silmad hakkasid kevadiselt sädelema, huultel mängles naeratus. Katerõna Dmõtrivna jutustas uhkuse ja vaimustusega möödunud aastatest, mi nagu inimesed meenutavad kõike head ja kordumatut oma elus.

Juba järgmisel kursusel olid nad teineteisele lähenedud, abiellusid. Peale suure eesmärgi — viia teadmisi rahva hulka — oli neil oma eri eesmärk, väike ja lapselikult naiivne. Nad unistasid endale vaikse pesakese rajamisest, kus võiksid elada rahu ja külluses.

«Kahjuks seda kõike ei sündinud,» sõnas Katerõna Dmõtrivna ohates.

Kõndisin ärevuses mööda tuba.

«Ja kõik mootorratta pärast?»

Ta hakkas nende sõnade peale nagu tüütava kärbes eest kätega vehkima.

«Mis mootorratast nüüd! Ärge kuulake neid jutte, Ta rass Demõdovõtš! Need on kõik väljamõeldised. Mootorratast oleme üsna kaugel... Võib-olla lastakse veel juttu lahti, et Krõvohatskid tahavad laeva osta.»

«Milles siis asi on?»

«Lugu on väga lihtne. Hakkasime Fedir Andrijovõtšiga elama — mõlemad nagu ühe vitsaga löödud. Temal on omaksed, minul samuti.»

Selgus, et Krõvohatskil olid vanad haiged vanemad ja noorem õde, invaliid. Töötada neist keegi ei saanud, elada aga tuli. Poeg ei unustanud oma vaeseid vanemaid. Ise sõi ainult kuivikuid ja kartuleid, vanemaid aga abistas. Katerõna Dmõtrivnal isa enam polnud. Ema elas üksinda, maja oli väikesi lapsi täis. Katerõna oli kõige vanem. Temast järgmine õppis praegu kaheksandas klassis. Peale selle veel kolm — kõige noorem oli üheksa-aastane. Fedir Andrijovõtš oli printsiipiaalne inimene. Ta saatis teatud rahasumma oma vanematele ning niisama suure summa ka ämmale.

«Mootorrattaga tahtis ta ainult inimeste ees udukatel luua,» lõpetas Krõvohatska oma ülestunnistuse. «Isegi rahaülekandeid ei tee ta Kovalivkast, iga kuu käib jalga Kurenis. Ta on mul sihuke «mehhanisaator».»

Otsisin sobiva aja ning palusin Krõvohatskilt vabandust. Algul süngestus ta, siis aga naeratas südamlikult ja avalalt, mida nägin esmakordselt tema mõtlikul kurnunud näol.

«Ta siis ei pidanud ikkagi vastu,» vangutas ta pead. «Rääkis ära! Mis sellest nüüd pasundada, kus teisel valutab!»

Raputasin etteheitvalt pead.

«Te olete imelik inimene, Fedir Andrijovõtš. Hea inimene. Head ei tule aga iialgi häbeneda.»

Avanes ka Petro Klõmovõtš Panassõku tõeline iseloom.

Kord astus tema abikaasa minu juurde sisse. See oli küllaltki lärmakas ja mitte eriti tagasihoidlik naine.

«Beltsimees direktor!» hüüdis ta juba lävelt. «Mis siis nüüd välja tuleb? Minu Petja on kõigist halvem?»

Ma ei osanud selle jutu peale järsku midagi kosta.

«Miks kõik õpetajad elavad omaette korteris, meie aga oleme sunnitud võõras tares vaevlema?»

«Te elate ju vanemate juures?»

«Aga kui me ei taha? Ma ei taha, et minu mehe üle nalja heidetakse. Kes mulle kallim on: mees või isa? Ehkki ta on mulle isa, ei vaata ma selle peale...»

Ilmnes, et vaikne ja sünge Panassõk oli mässama hakanud. Eelmistel aastatel oli ta kogu aja kodus istunud, vastu hakkamata kõik äia soovid täitnud, nüüd aga vaatas aina, kuidas kodunt minema sai. Igal õhtul tuli ta kooli, koos temaga tuli ka naine. Vanemad raevutsesid. Vahe sellest, et väimeespoeg kodus tööd ei teinud, ka ütar oli käest minemas. Nüüd algasid Panassõku peres igapäevased riidud ja söimlemised.

«Minu Petja, ärge vaadake, et ta on vaikne ja järeleandlik. Teate, mis ta mulle ütles? Ütles, et kui ma hakkam vanemate poole hoidma, jätab ta mu kus kurat. Aga mis te siis mõtlete? Olen ma loll, või mis? Kust ma niisuguse inimese võtan, kui Petja mu maha jätab? Egas sihuke mehi loopida ole! Nii et andke aga meile kooli poolt korter ja mingu need vanemad!»

Selle jutu peale sattus ka Petro Klõmovõtš kohale tulema. Ta kuulas vaikides ära naise lärmaka tiraadi, pärast lausus vaikselt, kuid kindlal häälel:

«Südametunnistus ei luba mul enam olla see, kes ma seni olin.»

Teisel veerändil paranesid suhted õpetajate ja lastevanemate vahel. Nüüd polnud enam õpetajate hulgas jutte parandamatutest ja võimetutest õpilastest. Leidus muidugi nii ulakaid kui ka laisku, kuid sugugi mitte enam niisuguseid kui algul.

Petro Kovalets käis iga päev koolis, õppis hoolega. Al-
nult ühe asja üle kaebas Antonina Nõkonivna.

«Liiga aktiivne. Aina vaata tema järele. Ei jõua veel
küsidagi, kui temal juba käsi püsti: «Küsige mind.»»

Antonina Nõkonivna kandis mulle nagu varemgi iga
päev ette olukorrast oma klassis, pidas nõu, kuidas Pet-
rot paremini kasvatada. Seletasin talle kannatlikult, olin
jõudnud juba kõik edasi anda, mis ma ise teadsin, kuid
ometi olin millegipärast veendunud, et tema pedago-
gika-alased teadmised ei nihkunud sammugi edasi.
Tunde andis ta nagu varemgi kuivalt ja ebahuvitavalt,
ukse tagant oli kuulda, kuidas ta aina rusikaga vastu
lauda pörutas. Ent Petro kuulas teda ja isegi austas.

Leidus võti ka kangekaelse Parasja Kvotška suhtes.
Pühade eel premeerisime parimaid õpilasi igasuguste
kingitustega. Orbudele ja paljulapselistest perekonda-
dest õpilastele andsime riideid, teistele aga raamatuid.
Premeerisime ka Parasja kaht nooremat õde. Tema enda
premeerimisest ei saanud juttugi olla, sest ta oli üks nen-
dest, kel kõige enam kahtesid. Ent sellegipoolest oli tema
jaoks ette nähtud uus villane rätik suurte ilusate roo-
sade ja siniste lilledega. Ta kandis kogu aeg rasket,
emale kuuluvat kulunud rätti.

Mõni päev pärast rajoonikeskusest tagasipöördumist
läksime Vassõl Babakiga Martõn Kvotška juurde. Oli
juba päris külm, esimest hõredat lund oli just maha ra-
putanud, esimene pakane kõik loigud kaanetanud. Mar-
tõni perekond oli kodus. Martõn ise pikutas laial ahjul
ja soojendas kõhtu. Martõni naine toitis jälle kõige väik-
semat, ülejäänud tüdrukud aga tegelesid igasugu muude
asjadega. Vanemad raiusid rohelist kõrvitsat lehma
jaoks, koorisid ümmargusi maisitõlvikuid, üks hõõrus
kartuleid jahu saamiseks. Väiksemad askeldasid oma-
tehtud nukkudega, Parasja aga, nagu alati, tikkis väi-
kese akna all.

Martõni naine võttis lapse rinnalt ning hakkas pluusi
kinni nõõpima. Tüdrukuke hakkas jalakestega pekslema,
sattus nutuhoogu.

«Noh, teie seal!» hüüdis ema. «Võtke Vaenukägu, nu-
tab teine...»

Vanemad tüdrukud haarasid imiku ja vaigistasid teda.
Veidi aja pärast jäigi ta magama.

Kõnelesime Martõniga tema tööst. Ta istus ahjupeal-
sel, suur mehemürakas, laisk, sasipäine, ilmselt pahane
selle üle, et teda tülitati.

«Mis töö see meil ka on? Viskasid loomadele ette ja
heida pikali, kühveldasid sõnnikut ja istu. Kui härjad
sord metsaveole lähevad, siis jookse või püksata lauda
vahet. Kui aga loomad kohal, on ka töö teada.»

Martõni naine vaatas külalisi kahtlustavalt, vanemad
tüdrukud heitsid kavalaid pilke uhkeldava Vasja Ba-
baki poole, pilgutasid silma ja turtsusid naerda.

Võtsin aeglaselt ajalehepaberisse mähitud rätiku, ra-
putasin seda, hoides kahest otsast kinni. Madalas Kvotš-
ka tares muutus isegi kuidagi valgemaks. Kõik tüdru-
kud jätsid töö, kogunesid meie ümber ning vahtisid sä-
ravil silmi rätti. Isegi Parasja jättis tikkimise pooleli
ning uuris huviga imetlusväärseid lilli rätikul. Astusin
tüdruku juurde.

«Siin on sulle kingitus, Parasja.»

Tüdrukukese silmad löid tähtedena sädelema. Ta vaa-
tas imestunult ema poole ega julgenud rätti võtta.

«Võta ometi, miks sa ennast uhkeks pead,» hüüdis õn-
nest särav ema. «Inimene annab, aga tema, näe, vigur-
dab veel. Aitäh teile, seltsimees direktor! Mis eest te
talle selle tööte?»

Seletasime, et ehkki Parasja pole veel eeskujulik õpi-
lane, on ta juba esimeses veerandis paremini õppima
hakanud. Ning kui ta ka edaspidi püüab, hakkab ta kaht-
lemata tihti preemiaid saama.

Ka Parasja isa muutus ahjuäärel elavamaks.

«Kas sa näed! Sihukese rätikuga mine või mehele.
Kus mul Öökull! Tähendab tubli tüdruk...»

Tüdrukud aga piirasid Parasja sisse, sundisid teda
rätti passitama. Nähtavasti olid nad valmis seda isegi
tükkideks jagama.

Sellest ajast muutus Parasja Kvotška klassis tundma-
tuseni. Tunnis istus ilma rätikuta, nähtavasti oli tal
kahju seda iga päev kanda, hakkas püüdlikult õppima
ning Šuhnovskõi imetuseks osutus küllalt arukaks ja
loogiliselt mõtlevaks õpilaseks.

Ka Jarõna Ivanivna ei kaevanud enam Fedir Kaba-
netši üle. Armastus balalaika vastu oli poisi distsiplinee-
rituks ja sõnakuulelikuks teinud.

Orkestriproovidele ilmus Fedir esimesena. Õpetajanna tegi mitmel korral talle selle eest etteheiteid, ent kõik asjata. Iga kord õigustas end poiss sellega, et neil pole kodus kella, tema aga kardab hilineda.

Kord tuli Fedir proovile koos isaga. Olime kõik ülimal määral imestunud, kui nägime Tarass Bulbat koolis.

Ka vana Kabanets sattus esimesel silmapilgul nähtavasti ärevusse, võttis isegi Fediri eeskujul oma suure karvamütsi peast. Nii nad seal seisidki, tammudes jalalt jalale, mõlemad kui puupakud, ümarad, väikeste sügaval istuvate silmadega, sarnanedes dresseeritud karudega.

«Muudkui tirib mind kooli, aina tirib. Kogu aeg nuiab, et ma talle balalaika ostaksin. Noh, seda võiks ju ka osta, aga kas sellest ka asja on? Ütleb, et juba klimberdab, aga mina ei usu.»

Palusin Kabanetsi-isa, et ta õpilaste orkestriproovi kuulaks.

Kabanets istus klassi ühte nurka koolipingi äärel (koolipingi vahele ta ei mahtunud) ning ootas kannatlikult, kuni orkestrilapsed kokku tulevad. Lõpuks olid kõik balalaikamängijad koos, tuli kohale ka Vasja Babak ning hakkas nendega harjutama. Väike Kabanets pööras isa poole oma õnnest särava näo, peksis püüdliselt kõigi viie sõrmega vastu keeli, jäädes kord maha või rutates oma naabritest ette. Isa kuulas huviga, nagu nõiutud, ei liigutanud end kordagi.

Nähes, et vana Kabanets oli muusikasse kiindunud, palusin teda õpetajate orkestri mängu kuulama. Ta nõustus meelsasti.

Mängisime tol õhtul erilise vaimustusega. Ivan Markovõtši viiul juhtis kindlalt ja julgelt kogu orkestrit. Mängisime endaunustuseni, Kabanets aga istus nurgas ning pilku pööramata jälgis Russaku viiulipoognat. Tema ärevale näole oli manatud siisugune imestus, nagu oleks ta millegi ebatavalise, muinasjutulise tunnistajaks.

Kui me mängu lõpetasime, ei suutnud kuulaja veel kaua hämmeldusest toibuda. Ta kord istus, kord tõusis püsti, uskumata ilmselt seda, et muusika, mida ta äsja oli kuulnud, on nüüd vaibunud. Astusin tema juurde ja küsisin:

«Noh, kuidas on, seltsimees Kabanets?»

Ta ainult vangutas oma suurt pead, leidmata nähtavasti sõnu vastamiseks.

«Kas meeldis?»

«Missugune jõud.»

Ning alles veidi aja pärast kinnitas:

«Aga kui veel kelluke juurde panna. Ainult kelluke veel puudub.»

Bellest ajast sai Kabanetsist kooli sagedane külaline. Ta astus lihtsalt minu juurde sisse, imetles kaua viiuleid ja kitarre. Need kõik rippusid minu toas. Petro, kes peaaegu iga kord viibis nende külaskäikude juures, ulatas külalisele pille, toetades neid hoolikalt oma käega: nähtavasti ei usaldanud ta Kabanetsi.

«Ütle nüüd!» imestas mees iga kord, «laudadest kokku kleebitud ja üle värvitud, keeled pingule peale tõmmatud, aga missugune jõud! Kui linna lähen, ostan pike-malt mõtlemata ka Fedjale.»

Ükskord pakkus Kabanets ootamatult oma teeneid:

«Teile, Tarass Demõdovõtš, on ehk midagi teha vaja, või kuidas, võib-olla puid lõhkuda, seda võib ju niisama teha. Egas iga tühja eest maksta pruugi.»

Teisel korral, pärast hetkelist ebalemist, küsis Kabanets:

«Ega Kornj Kõrõlovõtš pole teile minust midagi kõnelnud?»

«Ei. Aga mis siis?»

Kabanets kõhkles.

«Näete, missugune asi on... Mäletate, ta ju meenutas akte?...»

Ehkki ma seda jutuaajamist mäletasin ning teadsin ka aktide lugu, ometi teesklesin teadmatust.

«Nagu ei mäleta.»

«Aga siis, kui külanõukogus Fedja pärast see tüli oli. Noh, siis, kui Nedokuss miilitsa kutsuda tahtis. Nii et, vaadake, asi on sihuke...»

Nähtavasti polnud Kabanetsil seda kerge jutustada.

«Ühesõnaga, tõin metsast mõned palgid. Selge jutt, need palgid polnud suuremat väärt, aga teadagi, et majapidamises on kõike vaja. Noh, aga Kornj Kõrõlovõtš nägi ära. Ta meil sihuke, et võib isegi läbi seina näha. Noh, nägi ja lausus: «Vii kolhoosi õue.» Eks ta ole

teada: jäid vahele, tuleb viia. Ei seal keegi vastu hakka...»

Mul oli kuidagi ebamugav kuulata ülestunnistust täiskasvanud ja veel nii tugeva mehe suust, nagu seda oli Kabanets, kuid vaikisin.

«Ärge te ainult mõelge, et see oli vargus. Jumal hoiab, varastama me küll ei hakka. Aga mets... Kui metsast võtad, siis seda meil isegi tsaariajal varguseks ei peetud. Mets — las käia. On vaja — võta, ära ainult vahele jää.»

Tahtsin talle seletada, et praegu on meil teised ajad, mitte need, mis tsaariajal. Kuid Kabanets oleks nagu mu mõtted ära arvanud.

«Muidugi, saame aru, et mets on praegu riigi oma ja seda võtta ei tohi, kuid see pole vargus. Ja mida ei tohi, seda ka ei või. Ei võtagi... Sihuke on asi...»

Pärast ülestunnistust oleks Kabanetsil nagu mägi olult veerenud. Saime temaga tõeliselt headeks sõpradeks. Temast sai ka kooli suur sõber, ainult taat Homa Džagil võis veel temaga võistelda.

Ka Homa-taat oli mul sagedaseks külaliseks. Tõsi, muusikast ta ei vaimustunud. Iga kord, kui kohtusime, huvitus ta, kas kooli piiridetara pole veel lagunenenud või kas tema pojapoeg Vassõl on juba mõistuse pähe võtnud. Tara seisis kui uus, Vassõl aga jäigi kooli kõige halvemaks õpilaseks. Ta küll käitus klassis korralikult, kuid vahetunnis polnud muud kuulda, kui aina kaebusi Džagili-noorema peale: ühele pani ta jala taha, teisele lõi muhu otsaette. Kutsud ta õpetajate tuppa, vahib süütute silmadega otsa ja seletab ikka üht ja sedasama.

«Ma ju ainult vähekese. Ma ju kogemata.»

Riidlesime temaga õpetajate toas, kasvas teda nii vanaisa kui isa, kuid Vasja jäi ikka Vasjaks.

«Oh, küll Džagili-taat tegi oma Vasja selja kirjuka, küll on kirju!» teatas Petro sageli. «Riidlesite temaga malaka pärast, see aga peksab nüüd rihma või vitsaga.»

Olin korduvalt palunud Homa-taati, et see oma meetodid pojapoja kasvatamisel jäta, ent vana oli armutu.

«Ei, Tarass Demõdovõtš, te ärge meid õpetage. Meil on oma lähenemisviis lapsel. Kui me teda ainult paljaksime, susi mind söögu, käiks ta praegu pea peal. Meil pole nii kombeks: tema teeb sulle halba, mõni tõbras aga

allitab tal selle eest veel pead. Meil on karmid seadused, nagu kunagi revolutsioonikomitees... Nii-nii...»

Ning Homa-taat asus tähtsalt tee kallale. Ta jõi palju, matsutades ning ilmse mõnuga. Iga kord jutustas ta sealjuures sellest, kuidas veel enne revolutsiooni poõdnikku oli petnud.

«Pani mu ette samovari ja lauale kolm hunnikut suhkru. Söögu mind susi, kui petan, aga ma jõin samovari kogu vee ära ja suhkru pistsin tasku. Viisin vanaeidele lihavõttepühadeks. Niimoodi, seltsimees direktor, olid lood meie noorusajal.»

Iga päevaga sigines mul üha enam ja enam häid sõpru. Ning leidnud ühe neist, olin ma nii õnnelik, nagu oleksin vähemalt uue Ameerika avastanud.

Matemaatika õpetaja Grigori Ivanovõtš Jar saabus pühapäeva õhtupoolikul. Sel päeval juhtus niisugune ilm olema, et ka koer poleks oma putkast välja ronida tahtnud. Külma tuul puhus talviselt, madalal maa kohal laotusid hallid pilveräbalad, kord peksis rahet vastu külmunud maapinda, siis jälle sadas lund. Kõik see segunes kollase või musta liivaga, tekitades tuulispasku ja kihutades kõiki majadesse. Kumedalt ja rahulolematult oigas mets, paljaks tõmbunud mustpaplid puistasid kuivi okkaid, mis põristasid vastu koolimaja katust.

Istusin oma soojas toakeses ja valmistusin riigieksamiteks. Juba kuu aja pärast pidin instituuti sõitma, selle pärast, ehkki must raske öö ümbritses varakult maad, ei lõppenud minu päev varem kui kolme või nelja päeva öösel. Magasin neil päevil üsna vähe, kuid see-eest nagu laip, uni oli raske ja unenägudeta. Hommikuti aga tuli vana kähe äratuskell vaevu oma ülesandega toime. Kuulsin teda läbi une, kuid ei suutnud kuidagi ärgata. Alles siis, kui läbi seina hakkas kuuluma laskudega sarnanevat koolipingi kaante mürtsumist, mis tähendas, et kõige varajasemad õpilased olid päralt jõudnud, kargasin üles, nagu oleks mulle keegi tulist vett kaela valanud. Nõnda ärkab unest vaevatud noor ema imiku esimese hääletsuse peale.

Rataste mürina ja kolina saatel veeres koolimaja ette vanker, sellelt hüppas maha pikk tundmatu mees. Ta vaatas otsivalt ringi ja astus kooliõue.

Taipasin otsekohe, et see on uus õpetaja, juba ammu ootasime teda kannatamatult. Astusin talle vastu.

See oli keskealine, väga rahulik, ilmselt oma väärtust tundev inimene. Ta astus tuppa, tundes end seal otsekohe kui kodus, kuid avaldamata sealjuures mingit pealetükkivust või familiaarsust.

Varsti sattusime jutuhoogu. Ilmnes, et Grigori Ivanovõtš oli senini Kiievis töötanud, õpetanud matemaikat ühes pealinna keskkoolis. Ta jutustas lühidalt, isegi vastu tahtmist, mina aga vaatasin tema kõhnavõitu, nagu mustade mooniseemnetega ülepuistatud nägu ning püüdsin mõistatada, miks ta linnast ära tuli. Ega pealinnaelanik jäta niisama lihtsalt oma vaikse linnakor-

teri, teatrid, kinod, sirged valged tänavad, et sõita kuhugi ääremaile. Nähtavasti oli selle inimesega midagi halba juhtunud. Ma isegi ehmusin: «Mis siis, kui ühe loodiku asemele saadeti nüüd teine.» Kuid Jari väljagemine oli kuidagi haiglane, kurtunud põskedel mängis kas külmast või mõnel muul põhjusel ebaterve puna.

Grigori Ivanovõtš vaatas mind avali ja uurivalt. Tema arukad hallid silmad sundisid igasugustest kahtlustest loobuma. Niisuguste silmadega inimene ei võinud halb olla.

Hakkasin matemaatikult ettevaatlikult pärima, miks saatus ta meie kanti on paisanud.

«Kuidas sõit läks?»

«Hästi. Ainult väga kaugel.»

«Kuidas teile meie metsad meeldisid?»

«Oh, need on suurepärased. Nautisin kogu tee. Ja kuidas mets mühiseb! Tormiga on ta niisama ähvardav kui merigi. Kunagi sõjaväeteenistuses olles olen merd sõitnud. Arvasin, et millegagi ei saa merel tormi jõudu võrrelda. Tuleb aga välja, et metski võib tormitseda. Istud vankris ning sulle tundub, et iga hetk võib roheline sahvisev okkasadu sind enda alla matta. Teadjad inimesed andsid mulle nõu...»

«Tähendab te ei tulnud juhuslikult meie kooli?»

«Ei tulnud.»

Ta ei hakanud seletama, kuidas oli Kovalivkasse sattunud, vaid nähes seintel muusikariistu, tõstis huviga kulmud ja astus nende juurde.

«Teil on ju terve orkester!» hüüdis ta vaimustatult.

«Kes teil mängivad? Õpetajad? Õpilased?»

Uus õpetaja võttis seinalt kitarri, kaalus seda millegipärast käe peal, lõi mõned akordid. Näha oli, et ta taipas üht-teist muusikast.

«See on hea,» ütles ta. «Ma tööpoolest ei oodanud seda. Ei oleks uskunud, et siin mürtsub muusika.»

Ta riputas kitarri oma kohale, hakkas mööda tuba kõndima ja ütles:

«Toon siis oma banduura ka siia. Teate, kunagi noorpõlves mängisin orkestris. Banduurat. Pärast jätsin muusika sinnapaika. Toon kohale, kui pole veel liimist lahti läinud.»

«Kas olete perekonnaga või üksik?» tundsin ma huvi.

«Olen naisega. Abikaasa pärast sattusingi teie kanti.»

«On ta siit pärit?»

«Oh ei! Ta on kiievlanna. Golossijevost ja Puštšast pole kaugemal käinud. Kujutlen, kuidas ta teie metsas värisema hakkab.»

Mõistatus oli üsna keeruline. Tahtsin teada, miks poline kiievlanna valis meie metsapadriku, kuid mõistsin, et oma küsimustega pealetükkiv olla on rohkem kui takistitu. Ootasin, et varem või hiljem seletab Grõgori Ivanovõtš ise Kovalivkasse ümberasumise põhjuse.

Nähtavasti ei mõistnud ta minu huvi, vaid hakkas muust kõnelema. Mul ei jäänud muud üle kui kuulata ja mõistatada. Järsku on Ivanovõtš oma naise vanematelt röövinud? Või ennemini — elusa mehe käest... Võib olla, et see niimoodi oligi. Imestuse ja mingi sisemise vaimustusega vaatasin ma uut matemaatikut. Silmapaistmatu, mitte ilus, loomult kaugeltki mitte sõjakas, aga oskab oma õnne eest seista. Ohkasin. Mul on siin, külje all, noor naine, kelle mees saatuse hooleks jättis ega näita nägugi, mina aga ei tohi isegi viitamisigi oma valu, oma tundeid näidata...

Grõgori Ivanovõtš huvitus:

«Ütelge, Tarass Demõdovõtš, palun, kas teie Kovalivkas on võimalik korterit saada?»

See küsimus peletas kõik muud mõtted. Kuidas siis niimoodi? Ootasin uut õpetajat, kuid sellele, kus ta elama hakkab, polnud üldse mõtelnudki. Tõepoolest, kuhu teda majutada?

«Kas teil peale naise on veel kedagi?»

«Oleme kahekesi.»

See oli juba kergem. Raamatukogu kõrval on meil üks tuba. Seda nimetati kooli töötoaks. Kuid senini seis see töötuba tühjana. Seal oli tiseripink, kuid polnud inimest, kes sellel töötamist oleks õpilastele õpetanud. Õpetajatest ei tahtnud seda keegi enda peale võtta. Sõmenki omadele aga, kes olid meistrid igal alal, ei tahtnud asja usaldada. Seda enam, et tookord ei suutnud me töötasu suhtes kokku leppida. Djagili-taat oli korduvalt oma teeneid pakkunud, kuid võõrastasin tema neljakandilist malakat. Äärmisel juhul võib Grõgori Ivanovõtši sellesse töötuppa majutada.

Kuulnud sellest, õpetaja süngestus.

«Miks siis töötuppa. See on ju vajalik.»

«Meil pole niikuinii tööjuhatajat.»

«Kui lubate, hakkab mina seda tegema.»

Minu rõõmul polnud piire. Ilmnes, et enne õpetajaks saamist oli Grõgori Ivanovõtš tehases tiserina töötanud. Kodus oli tal terve tööriistade komplekt alles ja isegi kokkupandav tiseripink. Õpetaja lubas need kõik Kovalivkasse tuua.

Mul oli tahtmine seda inimest emmata, soovisin talle midagi meeldivat teha ning pikemalt mõtlemata lendaski mu huulilt pakkumine:

«Elage minu korteris, Grõgori Ivanovõtš.»

«Ja kuidas siis teie?» suunas õpetaja minule oma küsiva pilgu.

«Mis nüüd mina... Olen üksik. Leian endale külas toa. Teie olete aga perekonnaga.»

Grõgori Ivanovõtš naeratas laialt.

«Näha, et olete hea inimene, seltsimees direktor. Olen teile siiralt tänulik. Aga kui külas leidub mõni vaba toake, rahuldab see meid naisega täielikult. Direktor peab kooli juures elama.»

«Sellel pole tähtsust.»

«On. Ja kui võib-olla isegi mitte eriti suur, me siiski ei saaks siia elama asuda. Asi on nimelt selles...»

Ning nüüd seletas ta põhjuse, mis oli sundinud neid keset talve pealinnast ära tulema ja meie metsadesse paisanud.

Grõgori Ivanovõtšil on noor haritud naine. Erialalt — insener-keemik. Ta oli töötanud mitu aastat tehases. Tehas oli vana, tsehhis oli palju gaase, temal aga nõrk tervis, ise väga õrn. Ja tuligi õnnetus. Naisel jäid kopsud haigeks, hakkas verd köhima. Tuli töö jätta. Arstid tegid kõik, et haigust seisma panna, kuid linnatingimustes hakkas naine silmanähtavalt kustuma. Ning arstid andsid nõu viia ta looduse rüppe, metsarikkasse kohta. Sellest aspektist oli Kovalivka muidugi lausa kuurort. Grõgori Ivanovõtš oli juba sügisel andnud avalduse haridusministeeriumile, et teda oleks just niisugusesse kohta tööle saadetud. Nii ta sattuski meie Kovalivkasse.

Ohtusöögi ajal ja ka pärast seda vestlesime kaua. Peamine oli see, et kui ma Šuhnovskõi või Tšepuriga üksi jättes ei leidnud õiget kõneainet, siis Grõgori Iva-

novõtsiga kõnelesime pikalt ja jutujärg ei tahtnud lõppeda.

«Ei, te peate oma haige abikaasaga tingimata minu korterisse kolima,» ütlesin ma lõpuks. «See on teile kindlasti väga sobiv, mets on lähedal, õhk on hea.»

«Ei, ei iialgi,» hakkas Jar kätega vehkima. «Ehkki Marial on kinnine tuberkuloos, pole me ometi mingid vandaalid, et kolida sinna, kus iga päev lapsed käivad. Ei, ärge kohe seda mõtelgegi! Küll me külas koha leiame...»

Tõepoolest, järgmisel päeval leidsime Grõgori Ivanovõtšile hea korteri. Meid aitas Kornj Kõrõlovõtš. Korteri oli igati sobiv — metsa lähedal ja põllu ääres, samuti koolist mitte kaugel. Koosnes kahest toast ja esikust. Pererahvas asus ruume korda seadma, Jar aga sõitis Kiievisse naise järele.

«Igavene tegu selle matemaatikuga,» pomises Šuhnovskõi rahulolematult pärast seda, kui oli Grõgori Ivanovõtši teele saatnud. «Kindlasti löödi Kiievis töölt minema joomise pärast, aga võib-olla... teate, tuleb vahetas olla.»

«Kiiruga tehtud järeldused ei ole alati õiged, Mõhail Amadejovõtš,» asusin ma matemaatiku kaitseks välja.

«Inimesi ma juba tunnen, Tarass Demõdovõtš, olen nende najal oma hambad nüriks kulutanud. See pole nagu Tiit Nazarovõtš. Pidage mu sõnu meeles. Vabatahtlikult ei pista keegi oma kaela silmusesse.»

Ma ei hakanud õppealajuhatajaga vaidlema.

Kahe päeva pärast jõudis Jar oma abikaasaga Kovalivkasse. Järgmisel päeval oli ta juba tunnis. Rahulik, tasakaalukas, viisakas.

«Vaatame, millega see pealinna laululind meid rõõmustab,» ütles Šuhnovskõi mürgiselt prilliklaase valgustades.

Vahetunni ajal Grõgori Ivanovõtš õpetajate tuppa ei tulnud. Ta ajas juttu õpilastega, kuni helistati järgmisesse tundi. Lapsed, siirad ja usaldavad nagu nad on, nägid temas otsekohe õpetaja kõrval ka sõpra, keda ei taheta enda hulgast ära lasta!

Järgmisel päeval vedasid kaheksanda klassi õpilased matemaatika õpetaja korterist kooli töötuppa mingilau

guseid kaste ja pakke. Kuni teise vahetuse koolikellani kuulis Vasja Babak raamatukogus, kuidas töötoas müristati ja taoti, paigutati kohale hõõvelpinkid ning riputati seintele tööriistu. Sellest ajast peale hakkas meie koolis töötama ka tehnikaring.

Ohtupoolikul tuli Grõgori Ivanovõtš abikaasa saatel kooli. Ta tõi kulunud kotis kaasa banduura, liigutades sellega Ivan Markovõtši peaaegu pisarateni.

Tema abikaasa, kõhnuke, pikakasvuline ja habras, selgete silmadega naisterahvas, oli niisama lihtne ja siiras kui tema meeski. Pärast kõikidega tutvumist pugest ta soemüüri lähedale nurka ja hakkas muusikat kuulama.

Lausa noorenenud Ivan Markovõtš ajas reipalt oma kikkhabeme püsti ning kooliruumid kaikusid valssidest ja poloneesidest, hopakkidest ja polkadest.

Uusaasta polnud enam mägede taga. Oli saabunud aeg seada sammud instituudi poole. Mind oli kohale kutsutud kaks nädalat enne eksamite algust. Kuid ma ei kiirustanud. Valmistasin end ette öösiti, sest oma kooli ei saanud kuidagi unarusse jätta.

Iga päev tõi midagi uut, huvitavat. Lapsed käisid meelsasti koolis. Üha sagedamini võis koolimajas näha ka lastevanemaid. Nad tulid küsima, kuidas nende tütar või poeg klassis käitub ja õpib. Kahtede ja kolmede arv oli tunduvalt kahanenud, üha rohkem seisis klassižurnaalides õpilaste nimede taga nelju ja viisi. Paljusid endiselt kahe-mehi ei peetud enam mahajääjateks. Unustati isegi, et koolis oli kunagi olnud niisugune huligaan nagu Petro Kovalets. Ainult Djagili pojapoeg Vasja oli muutumatult jäänud Šuhnovskõi poolt ristitud «istujaks».

Õpetajad ja õpilased valmistusid nüüd nääripeoks. Õpiti uusi luuletusi, draamaringi liikmed kavatsesid esitada kirjandusteoste kangelasi. Puškin ja Ševtšenko, Valeri Tškalov ja Pavel Kortšagin pidid tulema nääripeole ning jutustama iseendast.

Kooli laulukoor õppis laulu nääripuust, mis metsas kasvas, orkester täies koosseisus, umbes nelikümmend

inimest (isegi Fedja Kabanetsil oli nüüd ka balalaika), võis kuulajaid oma mitmekesise kavaga lausa üllatada.

Kontserdi kavas oli ka palasid lastevanemate jaoks.

Sellest ajast, kui kooli ilmus Grõgori Ivanovõtš, hakkas koolielus puhuma veel üks värske tuulehoog. Uus õpetaja soovitas õppida kontserdiks mõned soolopalad. Tema ise pidi esitama mitu laulu banduural. See mõte hakkas kõigile meeldima.

«Margarõta Vassõlivna!» agiteeris Russak. «See on teie trump. Laulge midagi.»

Margarõta Vassõlivna vaatas kartlikult mehe poole ning lõi eitavalt käega.

«Leidsite kah lauljanna.»

Kõik hakkasid teda keelitama, Tšepur aga laskus teatraalselt tema ette põlvele ning surus vasaku käe südamele. Siis kostis ka Anton Fedossovõtš:

«Tee proovi, Rõta.»

Kuulekalt astus Margarõta Vassõlivna orkestri ette.

«Mida?»

«Valige ise.»

Ta hakkas laulma. Algul tema sügav ja tugev hääl välirises, katkes, hiljem muutus pikapeale ühtlasemaks, hakkas jõuliselt helisema ning kattis isegi orkestri.

Imetlesin lauljatari, kuulasin lihtsaid, kuid mulle nii lähedasi sõnu.

Viisin pilgu Margarõta Vassõlivnalt Jarõnale. Ta oli parajasti minu poole vaadanud, langetas ootamatult tabatuna silmad ja punastas. Oh, kuis oleksin tahtnud lausuda need laulusõnad temale endale, oma armastatule, oma piinajale, oma õnnele! Mida rohkem ma Jarõnat vaatasin, seda väljakannatamatumaks mu piin muutus. Tema üksi kogu kollektiivi seas, kõigi kovalivkalaste seas oli mulle arusaamatu, üheaegselt nii kauge ja nii lähedane.

Ning võib-olla veel Mõkola Ivanovõtš Tšepur.

Me ei suutnud temaga kuidagi seltsimehelikke suhteid jalule seada. Tundus, et ta tingimata meelega tegi nii, et mind ärritada, püüdis kõikides asjades oma vastu seisu näidata.

Viimasel ajal oli Tšepur aktiivsemaks muutunud. Ajalooring, mida ta juhatas, ei töötanud halvemini kui teised. Niina Gorban, ringivanem, pidas õpetajaga iga päev

nõu, terve päeva nad midagi planeerisid, käisid mööda küla ja kirjutasid üles vanade inimeste jutustusi Kovalivka ajaloo kohta.

Kuid selle ringi töö rõõmustas mind vähe, õpetaja ja õpilase kohtumised aga tegid isegi rahutuks. Kõik algas jutuaajamisest Petroga.

«Kas õpetajad võivad õpilastega abielluda?»

«Kust sa selle peale tuled?»

«Niisama...» punastas poiss.

Murdsin kaua pead poisi sõnade üle. Ta ei pidanud vastu ja seigitas:

«Külas räägivad kõik, et Mõkola Ivanovõtš abiellub Niina Gorbaniga.»

«Rumalus,» sain ma pahaseks. «Mõtlevad tühja välja.»

«Mõõtlevad, eh-hee,» turtsatas Petrik. «Kui ma ise nägin...»

«Mida sa nägid?»

«Niisama... Ei midagi.»

Petro ei pöördunud enam selle teema juurde. Mind tegi see aga valvsaks. Teadsin, et poiss muidu kõnelema ei hakka. Ka mulle endalegi tundus, et Tšepuri ja täiskasvanud õpilase kohtumistes oli midagi ebasobivat.

Teatud ajast peale hakkas kaheksanda klassi õpilane Niina Gorban ka muusika vastu huvi tundma. Ent mängida ta ei osanud. Kuid ta tuli kooli, seisis akna all või pimedas koridoris, vahel istus klassis ja kuulas.

«Miks te, Gorban, siin olete?» küsisin kord temalt.

«Minul... Mina... Meil on tarvis Mõkola Ivanovõtšiga nõu pidada.»

Üleeile õhtul aga, möödudes Gorbani õuest, kuulsin vaikset naeru. Siis nagu tuvikeste kudrutust. Tundus, et kuulen Tšepuri häält. Külmajudin käis üle keha. Mida ta ometigi mõtleb? Kas niisugust pahandust on meil veel tarvis!

Järgmisel päeval kõnelesin avameelselt, silm silma vastu ajaloo õpetajaga.

Tšepur kuulas mu vaikides ära, vaadates mind altkulmu.

«Kõik?» küsis ta, kui olin lõpetanud.

«Kas tõesti seda pole teile veel küllalt?»

«Küllalt! Küllalt selleks, et teie loomust mõista, Tarass Demõdovõtš. Missugune inimene te küll olemas

peate, et koguda küla pealt eitede plära ja seda välja kraamida.»

Mul kihvatas sees, kuid hoidsin end vaos.

«Ma pole veel midagi välja kraaminud. Kõnelen teiega nelja silma all. Oleksin väga rõõmus, kui see oleks tõesti ainult naiste jutt.»

Ma ei lausunud sõnagi sellest, mida olin ise näinud ja oma kõrvaga kuulnud.

«Teatan teile autoriteetselt,» hüüdis Tšepur vihaseks. «Ise te määrisite selle totaka ajalooringi mulle kaela, Niinaga tuleb mul aga kui ringivanemaga nõu pidada.»

«Pole sugugi kohustuslik nõu pidada Gorbanite täre piirdeaja ääres.»

«Kes mind on näinud? Kukkugu sellel silmad peast, kes mind on näinud. Ning üldse, jätan selle ringi kuskurat.»

«Milleks siisugused äärmused? Töötage. Ent pidage meeles, et olete õpetaja. Mul pole samuti meeldiv selliseid jutte kuulda.»

«Ärge siis kuulake!»

Nii me siis lahkusimegi sedapuhku, olles veelgi vähem teineteisega rahul. Olin päris kindel, et Tšepur varjab oma suhteid Niinaga.

Pärast tunde astus minu juurde Tolja Kužel, komsomoliorganisatsiooni sekretär. Ta rääkis ühest ja teisest, kuid nägin, et poiss tahab midagi erilist öelda. Lõpuks, kui ta oli ettevaatlikult ringi vaadanud, hakkas poiss Tšepurist ja Niinast kõnelema.

«Tarass Demõdovõtš, mul on piinlik kõnelda, kuid kaheksas klass pole Niina Gorbani käitumisega rahul...»

Poiss tõmbas keelega üle kuivanud huulte ning vaatas mulle süüdlase ilmel otsa. Teadsin, et ta pole Niina Gorbani suhtes ükskõikne. Ja sugugi mitte juhuslikult, sest Niina oli ilusaim tüdruk kogu koolis ja ka kogu külas. Kindlasti elas ta sügavasti läbi, et teine oli tal ihaldatu nina alt üle lõõnud.

«Ma kõnelesin temaga... See pole ju hea, kui õpetaja ja õpilane... Kuid ta ei taha kuulda. Naerab.»

«Võib-olla pole see tõsi?»

«Kuidas pole tõsi?» hüüdis Tolja, unustades kogu

ettevaatuse. «Kogu küla ainult sellest kõnelebki. Inimesed ju näevad.»

Jäin mõttesse.

«Panna ehk küsimus komsomoli büroole?» küsis Kužel nagu iseenese käest.

Pärast hetkelist mõtlemist andsin nõu seda küsimust mitte üles tõsta. Tolja ohkas kergendatult, nähtavasti põlnud temalegi meele järele seda asja bürool arutada.

Oli laupäev ning sel õhtul jäid orkestrandid tavaliisest kauemaks õpetajate tuppa. Lõpuks, kui proov oli lõppenud, ei rutanud keegi koju. Ainult Tšepur silkas vargsi uksest välja. Ootasin hetke ja läksin talle järele. Õpetaja sammud kajasid koridoris.

Metsa tagant oli juba suur ümarik täiskuu välja vee-
renud. Ta roosakassinkjad kiired valgustasid Kovalivka tänavat. Ma vaatasin aknast välja. Mööda tänavat kõndis kiiresti Mõkola Ivanovõtš. Siis eraldus ühe mustpapli varjust sihvakas kogu. Mu süda hakkas ärevalt peksma. See oli Niina. Nad kohtusid, embasid teineteist ning sukeldusid tänavavaru.

Õpetajad hakkasid parajasti laiali minema. Ma riietusin kiiresti ning jõudsin Šuhnovskõile kooliõuel järele.

«Mõhhail Amadejovõtš, palun hetkeks.»

Ta peatus. Eleonora Stepanivna jättis hüvasti ja läks koju.

Oli vaikne ilm, õrnalt väreles maapinnal kuukiir, esimene külm näpistas põski. Käisime mõnda aega vaikides mööda kooliõue.

«Sõidan ära neil päevil, Mõhhail Amadejovõtš,» alustasin juttu.

«Imestan isegi, miks te üldse viivitate,» vastas Šuhnovskõ, rahulolematu hääles. «Need on ju riigieksamid. Tean ise, mida see tähendab...»

«Ei jõua kuidagi...»

«Jätke kõik sinnapaika ja sõitke. Ärge muretsege, küll ma juba vaatan.»

Mingi soe tunne pugus mu südamesse selle suure karvase inimese vastu. Šuhnovskõil oli seljas lühike kalevist pintsak ja samasugune müts. Tema hääles tundsin ma hoolitsust ja isalikku südamlikkust.

«Üks asi teeb mulle muret — Tšepur. Mis tal on Niina Gorbani. Ega inimesed asjata keelt laksuta...»

«Kas see on siis teie jaoks saladus, Tarass Demõdovõtš?» jäi Šuhnovskõi seisma ja isegi vilistas imestusest.

Niisiis, tuleb välja, et õppealajuhatajagi teab seda? Kuid miks ta siis vaikis?

«Vaata, et varsti saab meil Mõkola Ivanovõtš uueks Panassõkuks. Puuraidur Gorban on kibe mees.»

«Mõhhail Amadejovõtš!» hüüdsin ma. «Te kõnelete sellest nii rahulikult nagu mõnest pisiasjast?»

«Mis siin siis hirmsat? Peame pulmad maha.»

«Õpetaja ja õpilase pulmad? See käib ju kohtu allal Šuhnovskõi jäi hetkeks vait.

«Teate, Tarass Demõdovõtš, ma pole sellele mõelnudki. Tõsi, Niina pole ju enam kellegi õpilane, kuid siiski. Tuleb midagi ette võtta.»

«Kuid mida?»

«Koolist välja heita ja lool lõpp,» lõi Šuhnovskõi otsustavalt. «Teist väljapääsu ma ei näe.»

«Kuid missugune häbi! Üle kogu rajooni, üle oblasti.»

«Noh, mis siis,» ohkas Šuhnovskõi. «Saame ka sellest üle. Küllap saame.»

57

Esimene lumi!

Kes teda küll ei mäleta, esimest, valget, isegi veidi sinkjat, udusulist ja pehmet? Kes pole kõike muud unustades teda aknast nähes ühe hüppega tänavale jooksnud ja esimesi lumepalle veeretanud? Kes poleks soovinud pikemalt mõtlemata valgesse lumevoodisse viskuda?

Lumi tuli maha ootamatult, öösel. Öhtul oli taevast veel täiesti selge, ainult silmapiiril oli raskeid halle pilvi näha, hõbedane kuu ujus taevavõlvil, vaikselt tukkus mets, nagu kuulatades midagi.

Aga hommikul — kas sa näed! Vaevu olin silmaluugid lahti teinud, kui märkasin: toas on valge ja rõõmus. Nagu uuesti valgendatuna särasid lagi ja seinad. Isegi balalaikad ja kitarrid naersid muhedalt, kuidagi salapäraselt ja rahulolevalt.

Jooksin akna juurde, pilk välja, seal on ime! Kogu Kovalivka on pruutneitsirüüs, pealaest jalatallani valgesse pruutloori mähitud. Taredel valged mütsid peas,

puudel valged kroonid, tänavad valged. Ning kõik see naeratab kuidagi ujedalt punasele hommikupäikesele vastu. Nüüd tundus isegi, et sirgete tulpadena taevasse pürgiv suits on musta värvi, need lapsed aga, kes olid kellekudaga tänavale ilmunud, näisid siinsamas lähedal olevat, üsna akna ees, niivõrd olid nende kogud pimestavalt valgel taustal kasvanud.

Jooksin õuele, hõõrusin end esimese lumega, surusin siis kokku lumepalli ja virutasin selle papli tippu. Puhkatuses rahulolematult ning raputas alla lund. Külma tungis kiiresti särgi alla. Jooksin tuppa tagasi.

Koolimajas oli vaikne. Pühapäev. Kõige parem aeg puhkamiseks. Kuidas küll Šuhnovskõid, Jarõna, Tonja, Vasja Babak toast välja saada, lumesõda maha pidada, naerdä, nii et küll saab, hõõruda mõnele lumekamalgale puna põskedesse. Kuid mul pole selleks mahti.

Täna peaksin ma instituuti sõitma. Kahe nädala pärast on esimene eksam. Esimestel õppeaastatel käisin üsna meelsasti sessioonidel, olin instituudis alati ühena vähestest kohal mitu päeva enne õppetöö algust. Armastasin neil vabadel päevadel raamatukogus istuda, lugeda, mõelda. Nüüd aga, ehkki see sõit oli minu elus kõige vastutavamaks sammuks, ma ei kiirustanud. Ja mitte sellepärast, et poleks vajadust olnud. Lihtsalt ei tahtnud oma kooli maha jätta. Olin hakanud teda kogu südamest armastama, ta oli muutunud mulle lihaseks lapseks, keda olin omaenda kätega voolinud, omaenda vaevadega välja vaevelnud. Ega mul ole Kovalivkas kerge olnud, palju ebameeldivusi tuli läbi elada ja praegugi on neid veel ees. Kuid nägin, et see kõik pole olnud asjata, et mu töö on kandnud vilja. Kas või Petro Kovaletsi õigele teele suunamine, seegi tähendas midagi. Laps oleks võinud ju hukkuda. Inimestest ja elust hüljatuna, harimatu inimesena üles kasvanud, kogu maailmale õnnetuseks. Nüüd aga olin Petro suhtes päris rahulik, temas oli tärganud tõeliselt hea inimene. Kas või seegi. Poiss teadis, et valmistun eksamiteks ega tulnud tuppa. Või kui tuli, siis istus vaikselt, küsis, kas ma eksamiteks juba valmis olen, ning jooksis minema. «Ei hakka teid segama,» ütles ta nagu täiskasvanu.

Aga õpetajad? Kas direktori süda ei täitu rõõmust, kui kuuleb, et need inimesed, kellega ta ühist tööd teeb, on

teiseks — üksmeelseks ja organiseeritumaks muutunud! Naeravad nüüd, meenutades, kuidas nad kõik eelmised aastad nagu mutid urus olid elanud. Täna aga kõlab kooliseinte vahel muusika, toimuvad siirad vestlused, heliseb õpetajate ja õpilaste naer.

Ent see on alles algus. Teadsin, et see kõik pole veel harjumuseks saanud, et võib kergesti kustuda juhul, kui lakkab värske õhu juurdevool. Ning teadlikult, endale kahjuks, lükkasin oma ärasõidu edasi.

Kuivatasin end käterätiga ning istusin laua äärde. Laual olid kuhjas raamatud, paberid ja käsikirjad, pliatsid ja sulepead. Püüdsin esimesele meelitavale lumele tähelepanu mitte pöörata. Mul oli tarvis nii palju lugeda ja meelde jätta, et unustasin isegi hommikusöögi.

Ukse taga krabistas väike Galja, koolieelik, minu perenaise tütar.

«Talass Amõdovõtš, tulge sööma.»

Armastasin naljakat tüdrukukest õrritada.

«Mis, mis Galja?»

«Sööma.»

«Ja sa ei kartnud üksinda mööda tänavat tulla?»

«Koeli pole. Aga lund on pallu.»

Sumasime läbi sügava lume, sest radu polnud veel jõutud sisse tallata. Galja, hallid silmad heameelest ümmargused, jutustas oma tavalist lugu, kuidas temale ükskord hirmsad «koelad» kallale tungisid, keda ta aga sugugi kartma ei löönud, vaid hüüdis ähvardavalt: «Minge äla!» ning «koelad» panidki jooksu, kes kuhu.

Pärast hommikueinet istusin jälle raamatute taha.

Järsku keskpäeval koputas keegi suusaga mu aknale. See oli Vasja Babak.

«Tarass Demõdovõtš! Tulge välja!»

«Mis on?»

«Kõik on juba koos. Läheme suusamatkale!»

Unustasin kõik. Jätsin avatud raamatud lauale, paberile jäi poolik sõna kuivama. Suusasõit esimesel lumel... Mis saab maailmas kaunimat olla?

Paari hetkega olin juba õues. Siia oli tõepoolest palju inimesi kogunenud. Jarõna ja Antonina Nõkonivna, kerged, soojad ja eredad sviitrid seljas, lasksid mööda õue. Neid ajas Tšepur taga. Ta oli küll tugev, aga sealjuures

kohmakas ja raske kui karu. Suusad ei tahtnud tal sõna kuulata ning liuglesid kumbki ise kanti.

Kommunistlikud noored piirasid nagu alati Tanja Kovalit ning seadsid talle hoolikalt suuski alla, Vasja Babak hüüdis Šuhnovskeid:

«Mõhhail Amadejovõtš! Eleonora Stepanivna! Asuge suuskadele! Teeme väikese retke!»

Mõhhail Amadejovõtš, riietatud lühikesse kalevist pintsakusse, jalas vildid, peas ümmargune soe müts, sarnanes Papaniniga, kuid uuris mitte põhjapoolust, vaid meie kooliõue. Tema kõrval seisis Eleonora Stepanivna. Ta oli end ehtinud kallihinnalisest riidest musta mantlisse, mis nähtavasti oli üsna ammu õmmeldud, sest Šuhnovska meenutas selles jalgpalli: oli isegi hirm, et see palitu võib tagant või rinnust lõhki käriseda.

Hetke Eleonora Stepanivna kõhkles. Mind tunnistasen küsis:

«Lähetate, Tarass Demõdovõtš?»

«Tingimata.»

Vahetanud paar sõna vaikselt Šuhnovskõiga, teatas ta:

«Meie ka. Riietume ainult ümber.»

Panin endale suusad alla. Need olid veidi lühikesed, kuidagi kohmakad. Kuid Vasja Babak oli nad hoolikalt määrinud. Lumi oli veel üsna kohev ning sõita polnud kerge. Omal ajal peeti mind tehnikumis üsna heaks suusatajaks. Sõitsin keppideta. Tegin mõned sammud, suusad hakkasid kergelt, kuulekalt liikuma.

«Nii, nii!» hüüdis Babak tagant. «Tarass Demõdovõtš! Te olete ju tõeline suusataja!»

Jõudsin kiiresti Jarõnale ja Tonjale järele. Jarõna sõitis kindlalt, oskuslikult. Põšna vadistas kogu aeg, naeris ning aina kukkus.

Tervitasime.

«Tarass Demõdovõtš!» löid Jarõna silmad minu poole sädelema. «Kas teeme võidu?»

«Oi, Jarõna Ivanivna! Näen, et mul on raske teiega võistelda.»

«Ärge kartke!»

Antonina Nõkonivna jäi seisma, sosistas:

«Vaadake, vaadake! Šuhnovskõid. On aga suusatajad!»

Šuhnovskõid, ehtsad suusaülikonnad seljas, tulid taarudes inimsümme poole.

Veidi aja pärast sõitsid suusatajad väravast välja ning võtsid suuna metsa poole. Jarõna sõitis esimesena. Temast ei jäänud maha Šuhnovskõi. Oli näha, et omal ajal oli ta päris hea suusataja olnud. Sõitis energiliselt, hoides kogu oma raske keha ettepoole kumeras, andes sellega suuskadele hoogu. Eleonora Stepanivna, õhetaval ärevil, jõudis vaevalt teistele järele ning hüüdis üle kogu metsa:

«Mõša! Ara kiirusta, Mõša! Ma kukun!»

Šuhnovskõi ei pööranud abikaasale tähelepanu. Ilmselt püüdis ta Jarõnast ette jõuda. Kuid see polnud sugugi lihtne. Jarõna ei sõitnud kogu jõust. Aeg-ajalt vaatas ta pilkavalt üle õla, tasandas käiku, kui aga Šuhnovskõi lähedale jõudis, sööstis paari tõmbega edasi ning tagaajaja jäi temast kiiresti maha.

Ma ei kiirustanudki eriti, sõitsin peaaegu viimasena, võtsin hoogu. Varsti jõudis suusatajate ahelik metsavaikusse.

Vaevu suutes koheva lume raskust kanda, painutasid männid raskelt maa poole oma oksid. Vaevu-vaevu puhus külm talvetuul, õhus hõljusid lumeräitsakad, mis tegid kauguse uduseks, peaaegu nähtamatuks. Sügava lume alt paistsid siin-seal väikeste mändide tüved, ulatusid välja pleekinud pruunid varred. Mets kajast kergest vadast, hõigetest ja naerust. Keegi siples juba sügavas lumes, jalad suusasidemete kammitasid.

Mulle oleks nagu miski hoogu andnud. Tõmbasin kopsud õhku täis, hingasin selle vilinaga välja ning pöörasin sissesõidetud sügavalt rajalt kõrvale.

Edasi!

Jalad oleksid nagu ise kord ühe, kord teise suusa ette libistanud. Jõudsin kiiresti teistest ette, hõikasin neid endale järele.

«Tarass Demõdovõtš! Võtke mind puksiiri!» Veeres mu taga Antonina Nõkonivna.

Varsti olin Šuhnovskõiga ühel joonel.

Mõhhail Amadejovõtš hakkas ilmselt alla andma. Ehkki ta sõitis ikka veel täie hooga, higine, roosade põskedega, ent auras juba nagu supipott. Heitis mulle

imestunud pilgu, nähtavasti polnud ta minu ilmumist oodanud, silmis löid uljad sädemed põlema. Vaikides, täiest jõust tõmbas ta edasi. Kuid jõudsin tast kiiresti mööda ja hakkasin tihedate mändide vahel sõlmi tegema.

Ees, nagu orav, keerles puude vahel väsimatu Jarõna. Ta vaatas tagasi, tõstis kulmud imestunult kõrgele, tasandas isegi hetkeks käiku. Siis muigas kavalalt ning viaskas trotslikult üle õla:

«Katsuge järele jõuda!»

Kaotasin ajataju. Ei tea, võib-olla tunni, võib-olla kaks, tormasime me nagu hullud mööda vaikivat, võlutud metsa. Isegi tuuleke vaibus, nähtavasti imestas, mis sellest võiduajamisest küll välja tuleb.

Sõitsime kogu aeg peaaegu kõrvuti. Vahel jõudsin ma poole suusa võrra ette, kuid seda oli ainult hetkeks. Hõõmsalt naeratades andis ta keppidega hoogu ning tormas uuesti ette, nii et lumi aina suitses taga.

Mul oli temaga raske võistelda. Kahetsesin, et polnud keppe kaasa võtnud. Ent siiski lootsin oma vastupidavusele: nägin, et Jarõna ei suuda kaua niisugust tempot hoida.

Enam polnud meie taga kedagi kuulda ega näha, olime sõitnud ei-tea-kuhu, läbi suure metsa, üle laia, mitu kilomeetrit pika lagendiku, ning tuiskasime taas metsa kaetud künkale. Kuid Jarõna ei mõelnudki alla anda. Ning alles siis, kui künkale jõudes nägin tasast pikka mäenõlva, mõistsin, et nüüd jõuan väsimatust suusatajast ette.

Tema, kerge, vetruv nagu metskits, rebis enda esimesena mäetipust lahti. Kuid ta oli minust tunduvalt kergem ega suutnud seda kiirust saavutada, mida tahtis. Asjatult püüdis Jarõna keppidega kaasa aidata. Ma surusin kogu oma keha raskusega suuskadele, võtsin tugeva hoo ning peaaegu poolel laskumisrajal jõudsin neiu järele. Lehvitasin talle tervituseks käega ja kihutasin tast ette.

Mäe all peatusime.

«Annan alla, annan alla!» tõstis ta kepid üles.

Neiu oli näost punetama löönud, ta silmad särasid, huuled olid poolavali, rind tõusis kõrgele, juuksekaaratel aga, mis olid ereda bareti alt välja pudenenud, su-

lasid sädelevad lumeräitsakad. Andis mulle punase kuuma käe:

«Au võitjatele!»

Ainult üheks hetkeks rohkem kui see sobiv oli, pidasin tema kätt oma peos, vaatasin küsivalt silmi. Nagu ei kunagi varem oli mul tahtmine teda emmata ning öelda kõik, kõik...

Ent Jarõna tõmbas oma käe kiiresti ära, vaatas murelikult ringi.

«Oi, küll oleme aga kaugele sõitnud. See küngas asub kaheksa kilomeetrit külast. Oleme siin Tonjaga kunagi juba ekselnud.»

See ei häirinud mind sugugi. Olime ju enda järel sügava ja hästi nähtava suusaraja jätnud. Eksida ei võinud me kuidagi.

Tagasi sõitsime aeglaselt, väsinult. Hoidsime teineteise kõrvale ning vahetasime aeg-ajalt mõne sõna.

«Kas te eksameid ei karda?»

Õigust öelda eriti ma neid ei kartnud. Kuid vastasin:

«Süda on saapasääres.»

«Millal sõitma hakkate?» huvitus ta hiljem.

«Arvatavasti viie-kuue päeva pärast.»

«Tahate veerandi tulemusi teada saada?»

«Tahan.»

«Arvan, et kõik on hästi. Nii kool kui ka õpilased on tundmatuseni muutunud.»

Mulle tegi head meelt kuulda neid sõnu tema suust.

Mõnda aega sõitsime vaikides.

«Tulge ainult kiiremini tagasi, Tarass Demõdovõtš,» vaatas teekaaslane mulle kuidagi mõistatuslikult otsa.

«Miks siis?»

«Igav hakkab. Teieta on kool tühi.»

«Ilma sinuta oleks ta tühi,» mõtlesin, kuid ei vastanud midagi, ainult ohkasin.

«Kas talvevaheajal koju kavatsete sõita? küsisin veidi aja pärast.

«Ei.»

Imestasin omaette: «Kas siis tõesti teda ei tõmba omaste, mehe juurde?»

Jarõna oleks nagu mu mõtetest aru saanud.

«Kadestan väga neid, kellel on niisugune võimalus olemas. Minul pole aga kuhugi sõita.»

«Aga vanemad?»

Neiu ohkas.

«Mul on ainult õed. Kõik abielus. Kõigil on oma mu-
red...»

«Aga vanemad?»

«Pole.»

Mõnda aega vaatas neiu enda jalge ette, meenutas midagi.

«Mul oli hea isake...» alustas ta mõtlikult. «Olete ju teda näinud. Mäletate?»

«Kus?» jäin imestunult seisma.

«Pildil. Mäletate, küsisite, kes see on?»

«Karusnahkse mütsiga?»

«Ja-ah.»

Mulle oleks nagu keegi tuliseid süsi krae vahele raputanud.

«Oli see siis teie isa?»

«Aga kes siis?» vaatas neiu mind imestusega.

«Õeldi, et...» sain siiski sõnasabast kinni.

«Kes?»

Keegi oleks mul nagu katte silme eest võtnud. Lollpea, lollpea! Uskusin kellegi totrat vada, neiu aga ei vaevunud küsida. Nüüd pidin kõik teada saama.

«Õeldi, et teie mees.»

Ta vaatas imestunult minu poole, läks näost punaseks. Siis hakkas lõbusalt ja helisevalt naerma.

«Kes teile seda ütles?»

Tundsin end ebamugavalt, ärritatuna...

«Kõneldi, et keegi volinik...»

Neiu katkestas naeru, vangutas pead...

«Ei osanud arvatagi, et minust niimoodi kõneldakse.»

Siis aga meenus talle midagi ja ta lisas juurde:

«Ehkki olen vist ise süüdi. Seda ütlesin ma kunagi Mõkola Ivanovõtšile. Et ta külge ei lööks. Aga volinik...»

Teel jutustas ta mulle sellest. Keegi volinik oli tööpoolest Kovalivkas käinud. Väga sümpaatne ja arukas mees. Kuid kahjuks raskesti haige. Nad olid töötanud temaga koos külas. Seal hakkas mehel halb. Vaevu suutis ta teda oma toani talutada ja voodisse panna. Kutsus Sjagailo välja. Teisel päeval viis kiirabi haige ära ning kes teab, kas ta ongi enam elus.

Me ei kuulnudki, kui meie juurde lausa lendas hingeldav Babak.

«Oh!» tõmbas ta raskelt hinge tagasi. «Jõudsin vaevu järele. Noh, sõbrakesed, olete mul aga suusatajad! Nagu tõelised tšempionid.»

Vaatasin meelepahaga vanempioneerijuhti. On nüüd inimesel sinna tulla tarvis, kus ta täiesti üleliigne.

Kuidas see juhtus? Ei suuda isegi taibata.

Õhtul musitseerisime kaua. Nüüd ei näinud ma enam kedagi peale Jarõna: mu hing oli tulvil muusikat ja õnne. Neiu vaatas vahetevahel minu poole, langetas silm kiiresti silmad, tema huultel mängles kogu aeg mõistatuslik värelev naeratus. Tundus, et ainult meie Jarõnaga teadsime suurt ja rõõmuküllast saladust. Seda ei teadnud mitte keegi teine.

Ogiński polonees kõlas minu kõrvadele täna hoopis uut moodi. Ta ei ahistanud mu südant enam mure ja lootusetusega, vaid täitis helgete lootustega, kutsus üles võitlema oma õnne eest, jutustas millestki ebatavalisest, kevadisest tujuküllusest ja inimlikust headusest. Mängisime seda kaua, nagu polekski sel lõppu, ning kui lõpetasime, palusin Ivan Markovõtši seda korrata.

Pillimehed lahkusid koolimajast sel talveõhtul väga hilja. Jäin kõige viimaseks.

Taevas oli nii kõrge, nii tähtederikas, nii selge, nii lahke! Kas oli üldse võimalik sellisel ööl magada? Jarõna kulmud võlvusid taevakaarena, silmad särasid tähtedena, need sädelesid ainult minule, need mänglesid, meelitasid, kutsusid enda poole.

«Ahoi, vennikesed!» hõikasin ärevalt. «Kes on meie lumememme tegema?»

Ning meistreid leidis otsekohe. Esimesena vastas Vasja Babak, tema järel piuksus kombekalt Tonja Põšna. Jarõna ei ütelnud küll midagi, ent tema vastus oli kõige paljuütlevam. Ta heitis minule naerva pilgu ja hakkas esimesena pehmet lund hunnikusse ajama.

Vanemad kolleegid läksid laiali. Jäime ainult meie, noored. Nalja ja naeru saatel, erilise usinusega ajasime

lumemürakad kuhja. Lumememm kasvas! Ülal aga naeratasid tähed, imetledes meie tööd, mõtlikult vaatasid pilgid: neile tundus kindlasti imelikuna, et täiskasvanud inimesed on laste töö kallale asunud, vanainimeselikult, heatahtlikult kõõritas meie poole armastatud kool.

«Kes aitab lumememmel pea otsa panna?» hüüdis Jarõna.

Olin ühe hetkega tema juures. Neiu oli veeretanud suure lumepalli. See pall saabki peaks. Ainult üheks hetkeks meie pilgud kohtusid. Midagi peadpööravat, sooja, rõõmsat lõi mu rindu, ma ei suutnud enam oma silmi Jarõna õnnelikult näolt kõrvale pöörata.

«Võtame!» ütles ta ja kummardus.

Ka mina kummardusin. Meie soojad, lumest märjad käed puutusid justkui juhuslikult kokku, sõrmed põimusid ühte. Tema lõkendav nägu liikus mu silme ees. Tundsin tema hingeõhku. Mu huulte lähedal on tema pinguli pihlakpunase põse jahedus. Tahtmatult puudutasin seda põske, suudlesin hääletult, häbelikult.

Neiu rebis käe lahti, tõmbus sirgu. Lumememm jäi peata. Toibudes ei suutnud ma ikkagi aru saada, mis oli juhtunud...

Ning seisingi justkui võlutuna ühel kohal.

Kõik olid juba kodudesse laiali läinud. Oli kustunud valgus Šuhnovskõide aknas. Ei ühtegi tulukest kogu Kovalivkas. Ainult haiglas kord süttis, kord kustus kollakas leek. Võib-olla on seal kellelgi sel hetkel väga raske, võib-olla võitleb seal keegi hirmsa surmaga?

Ning veel üks tuluke välgub aknas. Tunnen hästi seda akent. Jarõna ei maga... Mida ta küll mõtleb? Ehk sai pahaseks? Ma ei tahtnud ju teda solvata. Mis teha, kui armastan teda, armastan üle kõige maailmas. Kas ta siis tõesti seda ei mõista?

Nagu kuutõbine rändan ringi, mul pole jõudu, et pilku sellelt soojalt tulukeselt ära pöörata.

Tähed muutusid heledamaks, põhjatu taevas kattus hallika udulooriga, tuletõrjetornis löödi kolm korda vastu raudlatti. Südaöö. Külma, inimtühjus, minul aga pole rahu, pean siin vahti ega suuda saatuslikult aknalt pilku pöörata.

Kunas see juhtus? Ma ei märganud seda, niisamuti nagu ei märganud nüüd hetke, mil Jarõna aknas lõbus

tuluke kustus. Korraga hakkas mul veel külmem, alles praegu tundsin, et mu jalad oli külmast lausa kanged, judinad käisid üle selja. Enam polnud väljas midagi huvitavat. Läksin tuppa. Kuid magada ei tahtnud. Käisin mööda tuba, nagu võlutud, vaatasin ainiti kuhugi kättesaamatusse kaugusesse, nägin seda, mida toas polnud.

Ei! Nüüd olen kohustatud talle kõik ütlema. Nii oma armastusest, kahtlustest kui valust ja valmisolekust alustada oma elu temaga. Ent kuidas sellest kõigest rääkida?

Sammusin ühest toanurgast teise. Püüdsin lugeda, kuid sellest ei tulnud midagi välja. Heitsin lahti riidetumata voodisse. Ei midagi paremat, nagu vedru oleks mu taas jalule tõstnud. Kuidas talle seda kõike öelda? Teadsin, et mul ei jätku julgust talle neid saatuslikke sõnu lausuda. Selle aja peale aga läheb neiu minust mööda ega saa teada tulekahjust, mis mu südames lõõmab, kaob igaveseks vaateväljalt.

Külmavärinad hakkasid ihu raputama. Kas ma oskan oma elu ilma temata ette kujutada? Ei, ei! Olen kohustatud talle kõik ära ütlema... kõik... Ent kuidas?

Niisugustel juhtudel on inimese parimateks nõuandjateks ja liitlasteks paber ja sulepea. Istusin otsustavalt laua taha ja alustasin kirjutamist. Jäin hetkeks mõttesse, siis aga lükkisin palavikuliselt ühe sõna teise kõrvale. Seejärel lugesin valmiskirjutatu üle, kahvatasin ja punastasin, vihastasin iseenda peale, rebisin kirjutise tükkideks ning alustasin otsast.

Öö jooksul jõudsin palju paberit täis kirjutada. Kirjad kukkusid mul välja kord pikad ja udused, kord jälle kuivad ja liiga ametlikud, siis jälle nuuksuvad, täis lootusetust ja meeleheidet. Ükski neist ei suutnud autorit rahuldada.

Lõpuks jäid paberile vajalikud sõnad, kiri sai lühike, kuid küllalt ilmekas ja mõistlik. Lugesin selle mitu korda üle, parandasin, kuni algusest lõpuni viimane kui üks sõna meelde jäi.

«Kallis Jarõna!», kirjutasin ma. «Vabanda tuhandekordselt mind mu avameelsuse, mu kohmakuse, kõige eest, mis olen korda saatnud ja selles kirjas kirjutan. Usu, et ma teisiti ei saa. See, mis eile lumememme juu-

res juhtus, pole mitte nali, see on südame tahe. Kui sa, Jarõnake, oleksid vaid veidigi läbi elanud ja tundnud seda, mis mu südames toimub! Kui õnnelik ma siis oleksin! Olen ma siis süüdi, et armastan sind üle kõige maailmas, et oled mulle päike ja elu ja selge täht ja piiritu taevas, et oled kogu mu elu ainus mõte. Kui sind poleks, siis poleks nähtavasti ka mõtet elada. Olen kaua seda kohtumist oodanud. Kui nägin sind tookord esmakordselt ukselävel, ütlesin iseendale: «See on tema!»

Siis öeldi mulle, et oled abielus. See teade lõi mu uimaseks, surmas mu. Maailm kaotas minu jaoks kogu oma mõtte. Ja ainult sellepärast ei langenud ma rivist välja, et sa jäid mu lähedusse, et nägin ja tundsin sind. Hoidsin südant vaos, kartes mõelda, et sa esimesel hetkel võid kaduda, lahkuda mu elust.

Jarõnake! Ma ei suuda kauem vaikida. See käib mul üle jõu... Pean teadma, kas olen kõige õnnelikum inimene maailmas, või... Olen nõus taluma kõik kannatused, olen valmis kõigeks, ainult anna mulle lootust, ära heida ilma mõtlemata mind kõrvale. Kui sa minus kahtled, on sul aega mind proovile panna. Kui sa mind aga ei armasta, siis ütle lihtsalt ära. Siis ma, nagu ütles Majakovski, astun jalaga endale kõri peale, matan endasse kõik tunded. Kuid ma pean teada saama. Seda on mul kohe tarvis, enne mu suurt eluproovi.

Jarõna! Ära pane seda kirja pahaks. Katsu mõista inimese olukorda, kes on pea kaotanud, ole kaastundlik. Tunnen su siirust, avameelsust ja head südant, olen kindel, et sa ka siin jääd iseendale truuks. Kirjuta mulle üksainus sõna, kuid kirjuta tõtt. Ootan seda. See on mulle vajalik. Isegi siis, kui ta on hirmus või kibe.»

Oma allkirja ma kirjale ei pannud. Pistisin kirja ümbrikusse, kirjutasin aadressi peale ja otsustasin anda ta aadressaadile kätte pärast esimest vahetust.

Akna taga hakkas haletama hall koidik. Oli möödunud veel üks unetu öö Kovalivkas.

See päev sarnanes kõigi eelmiste ja tulevastega. Niiama kaua kui eilegi viivitas metsa taga hall hommik, mustpaplid külvasid vaikselt alla külmatolmu, lastepere

sagis lumememme ümber, helises koolikell. Päev ei jõudnudki peale hakata, kui varajane õhtutund hakkas juba oma lopsakaid tihedaid kulme kortsutama. Iga seda päeva ei unusta ma siiski eales.

Jarõna ei näidanud end. Ootasin teda õpetajate toas, tema aga toimetas midagi õpilastega klassis. Kui tulin koridori, et teda seal kohata, oli ta õpilastega ukse. Mõistsin, et neiu väldib kohtumisi. Kuid see ei sundinud mind kavatsusest loobuma. Vastupidi. Otsustasin kirja igal juhul üle anda. Saagu mis saab.

Ning alles teise vahetuse eel saime koridoris kokku. Ma ei oodanud seda kohtumist, avasin koridori viiva ukse, selle taga seisis tema. Vaatas erutatult otsa ja langetas pikad ripsmed. Mu keel oli nagu suulae külge kinni kuivanud.

«Jarõna Ivanivna!» ütlesin kähedalt veidi aja pärast. «Teile on kiri.»

Ta ootas kannatlikult, mina aga, ehkki see kiri kõrvetas mu rinda, unustasin esimesel silmapilgul, kus see mul asub. Ta heitis pilgu aadressile ja tema sirged muutad kulmud kerkisid imestusest. Ümaratele põskedele valgus tihe puna. Vaevumärgatav naeratus liigutas suunurki. Ta tänas vaikselt ja eemaldus, tõstmata pilku.

Pärast esimest tundi leidsin õpetajate toas ees tundmatu mehe.

«Olen Niina Gorbani isa,» tutvustas ta end.

Midagi oleks mul nagu rinda torganud. Tundsin, et see hallipäine sünge mees polnud head tooma tulnud.

«Tahaksin teiega nelja silma all kõnelda.»

Õpetajate toas käisid sisse ja välja õpetajad ning palusin seepärast Gorbani oma tuppa.

Mees istus väsinult toolile ning libistas raske pilgu üle toa. Ta silmis peegeldus mingi mure ja rahutus. Ta ei osanud oma suuri rakkus käsi kuhugi panna. Ma teadsin: Ivan Gorban on üks paremaid puuraidureid rajoonis.

Kõnelema ei hakanud ta kohe, vaatas tükk aega põrandale.

«Ei tea, millest alata, Tarass Demõdovõtš.»

Olin juba päris veendunud, et midagi halba oli juhtunud.

«Kõnelge, seltsimees Gorban. Püüame aru saada.»

Ta heitis minu poole pilgu hallide kulmude alt, tõmbas näo valuliselt kipra.

«Asjast arusaamine pole siin lihtne. See tähendab, ma kõnelen oma tüdruku asjus...»

«Mis ikka, teie Niina on eeskujulik õpilane.»

«Kuidas siis. Talle meeldib õppida. Arvasin, et saab tõepoolest asja.»

Gorban vaikis taas, viskas kiirustamata pooliku pläru minema, võttis taskust tubakakoti. Rebis suitsu jaoks tüki ajalehte, võttis selle hammaste vahele. Pistis kaks sõrme kotti.

«Niisugune lugu, seltsimees direktor,» kõneles ta suitsu keerates nagu iseendaga. «Ta on minusse läinud, tähendab Niina. Tahaks, et temast inimene saaks, aga siin, kes teab?...»

«Milles siis asi on?» ei kannatanud ma välja.

«Sinu Tšepur on tüdrukul pea segi ajanud. Õppimine ei taha tal minna.» Gorban ohkas, tõmbas suitsu sisse, siis lisas: «Jumal on mind lastega nuhelnud. Poiss oli mul, see suri. Niina poole me aga lihtsalt palvetasime. Ütlesin eidele: «Kuhu ta enam kooli läheb, teda juba aeg mehele panna.» Ja näed nüüd.»

«Mis siis juhtunud on, seltsimees Gorban?»

«Noh, hakkas Mõkola Ivanovõtš meil tihti käima. Mõtlesin omaette, et mis siin siis halba? Õpetaja ja tema õpilane. Ehk on neil tõepoolest kooli asju õiendada. Tulin siis pühapäeval metsast, eit kukkus seletama. Ütlea, et nad ei saa teineteiseta hetkegi olla. Ja ma ise näen ka: tüdruk on kõhnaks läinud, õppimisest pole jutugi, peas hoopis teised mõtted.»

«See ehk ainult tundub teile niimoodi?»

«No-oh, ka mina mõtlesin sedasi. Otsustasin tüdruku proovile panna. Aga tema — et oleks nüüd punastanud või häbenema löönud. Ütleb, et armastab Mõkola Ivanovõtši. «Ah, sina, tütreke,» ütlen talle, «sul vaja raamatute, aga mitte armastuse peale mõelda. Tema aga oma joru: «Ma pole enam väike.»»

Raske saapaga tallas Gorban põrandal suitsukoni puruks ning vaatas uurivalt ja lootusrikkalt mulle otsa.

«Tulingi teiega nõu pidama. Võtke mees käsile, muidu kardan, et võib veel pahandus tulla.»

Rahustasin Gorbani ja saatsin ta koduteele, ise aga ei saanud enam rahu. See, mida ma kartnud olin, ei jäänud tulemata.

Kutsusin Mõhhail Amadejovõtši. Jutustasin talle vestlusest Niina Gorbani isaga. Tundus, et see jutustus ei pannud Šuhnovskõid sugugi imestama.

«Ei midagi imelikku. Sihuke seelikukütt nagu Mõkola Ivanovõtš, ajab igal tüdrukul pea segi. Olen ka ise märganud, et asjad pole siin kõige paremas korras.»

«Mis me ette võtame?»

Mõhhail Amadejovõtš tõmbas kulmud kipra ja jäi mõttesse.

«Olen teie oma arvamusel juba öelnud, Tarass Demõdovõtš.»

«Koolist välja visata on kõige lihtsam. Mida aga Tšepuriga peale hakata?»

Šuhnovskõi kratsis suure sõrmega kõrva taga.

«Temale on see nagu hane selga vesi. Ma leian, et täna tuleb õppenõukogus sellest kõnelda. Võib-olla ei kollektiiv suudab teda mõjutada.»

Tänaseks oli planeeritud õppenõukogu koosolek. Vaja oli nõu pidada selle üle, kuidas me talvevaheaja veedame, kuidas esimese poolaasta lõpetame. Ma tõepoolest ei oleks tahtnud Tšepurist õppenõukogus kõnelda, kuid teist väljapääsu polnud.

Õppenõukogu koosolek algas täpselt kell kaheksa. Viimasena tuli Jarõna. Ta astus üle läve kuidagi aralt, nagu oleks millestki väga ehmunud. Võttis istet nurgas, teiste õpetajate selja taga. Asjata püüdsin ta pilku kohata: ta peitis seda minu eest.

Avasin õppenõukogu koosoleku ja andsin sõna Šuhnovskõile. Ta kõneles kiirustamata, põhjendades iga oma mõtet, mina aga vaatasin vargsi armastatu poole ega teadnud, mida arvata. Ei tahtnud uskuda, et ta heidab mu siirad tunded kõrvale, kuid asi nägi selle järgi välja. Jarõna istus pead tõstmata ning teeskles, et ta midagi kiiresti üles märgib.

Mu tuju langes. Meenus, et pean Tšepurist kõnelema. Olin temale kade: küll on inimesel õnne. Temasse armuvad isegi need, kes seda ei tohiks. Miks minul ometi ei vea?

Õppealajuhataja informatsiooni kohta võeti vähe sõna

ja läbirääkimised lõppesid kiiresti. Nüüd pidin kõnelema mina.

Kui püsti tõusin ja esimesed sõnad laususin, vaatas Jarõna Fedir Danõlovõtši selja tagant vargsi minu poole. Mul jäi hing kinni. See pilk ütles mulle kõik. Ta polnud mulle pahane. Tal oli ilmselt ebamugav vaadata mulle otse silma. Võib-olla kartis, et silmad ise ütlevad kõik ära. Neiu langetas otsekohe pilgu. Ent minu eest ei jäänud varju see soojus, see armastus, millega ta mulle südamesse vaatas.

Hingevärinat maha surudes kõnelesin Mõkola Ivanovõtši Tšepuri käitumisest. Tšepur oli kõige suhtes ükskõikne ja istus mõtetesse süvenenult. Nüüd vaatas ta mind oma teravate vihaste silmadega.

Kõnelesin kõigist nendest juttudest, mida külas heietati, oma kokkupõrkest Tšepuriga õpetajate toas ja lõpuks tänasest Niina isa teadaandest.

«Mida te kõige selle kohta ütlete meie kollektiivile, Mõkola Ivanovõtš?» selle küsimusega lõpetasin oma informatsiooni.

Tšepur vaatas mind mõne hetke raevunud silmadega ja tõusis aeglaselt püsti. Märkas, kuidas ta silmad leegitsema löid, viha asemel loitis neis muie ja kavalus.

«Mida ma ütlen, seltsimees direktor? Võib-olla et neis sõnades, mida te praegu ütlesite, on terake tõtt, kuid teie, lugupeetud Tarass Demõdovõtš, pole mees, kes sellest kõnelema peaks.»

Ta jäi hetkeks vait, õpetajad aga vaatasid arusaamatuses üksteise otsa.

«Te süüdistate mind selles, et kohtun Niina Gorbaniga. Te parem kõnelge oma kohtumistest, Tarass Demõdovõtš, sest kogu Kovalivka teab, et teie korteris veedab oma päevad ja ööd lugupeetud... Antonina Nõkonivna. Mida te selle kohta kostate?»

Pingutatud vaikuses oleks nagu pilli keel katkenud. Põõna karjatas, libises toolilt ja vajus meelemärkuseta põrandale. Naised tormasid tema poole. Eleonora Stepanivna karjus:

«Vett! Andke vett! Arsti!»

Õppenõukogu katkes. Kõik hakkasid toas ringi askeldama. Keegi jooksis arsti järele, keegi ulatas mingi nõu. Tšepur kadus märkamatuks. Seisin laua juures nagu

puuga pähe saanu. Põšna ei tulnud ikka veel meele märkusele. Ta ainult vahetevahel ohkas ning surmalahvatus valgus taas ta näkku.

«Küll on kaabakas, küll on kaabakas,» sosistas Suhnovskõi, leidmata paberite jaoks kohta laual.

Varsti ilmusid kohale Sjagailo ja sanitarid. Jakiv Stepanovõtš palus kõiki kõrvalisi isikuid ruumist lahkuda. Mul polnud enam jõudu siia jääda. Uneta öö andis end tunda. Koperdasin kuidagi masinlikult, vaevu jalul püüdes oma tuppa, langesin lahti riietumata voodisse. Sulkusin unenäguderohkesse poolunne.

Hommikul polnud mul jõudu üles tõusta.

Südamel oli raske, oleksin tahtnud kuhugi kaduda, põgeneda, ei kedagi näha ega kuulda.

Silmasin laual oma märkmeid, raamatuid. Ümbrik See oli väljakutse riigieksamitele.

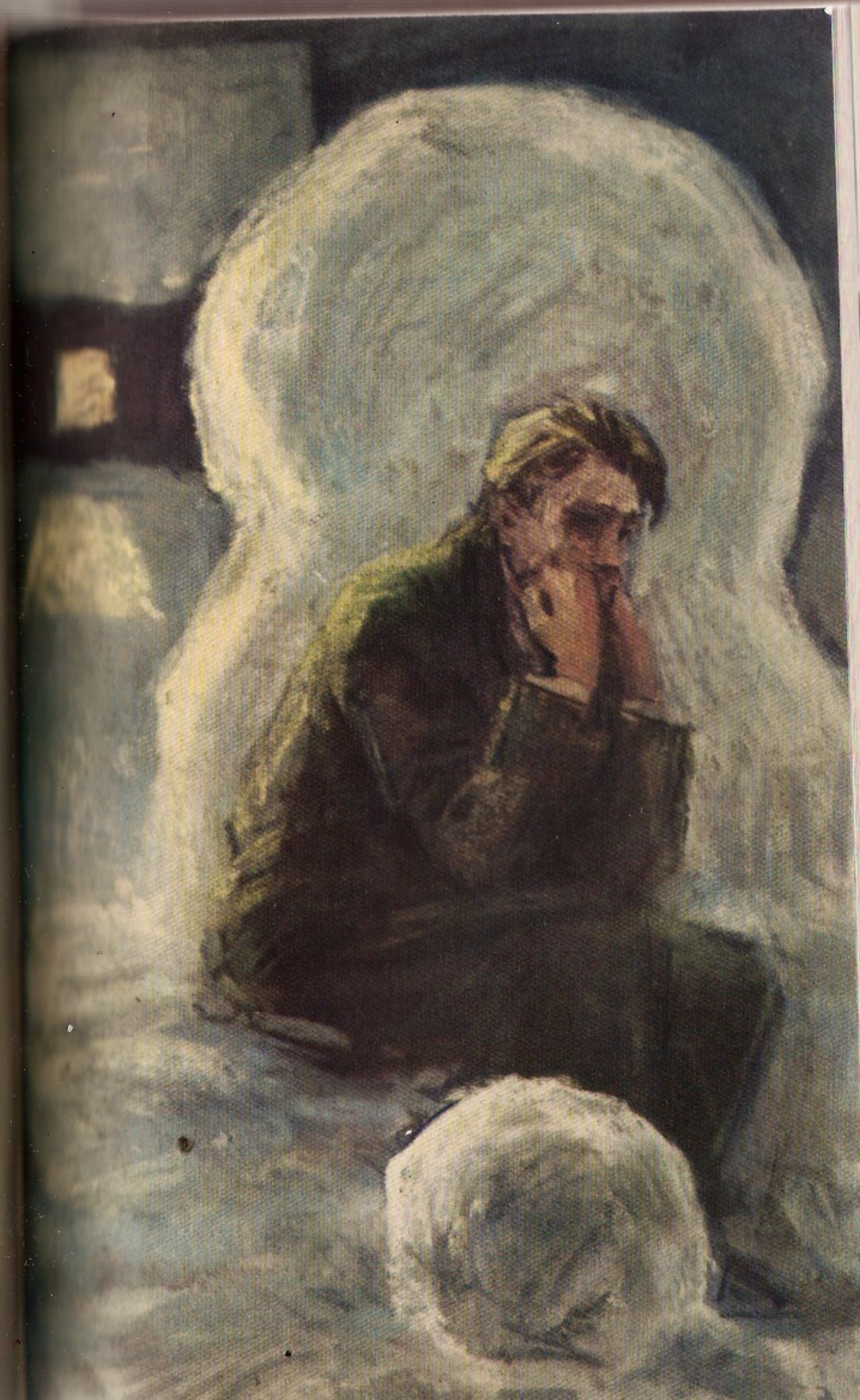
Tõusin kiiresti üles, istusin laua äärde. Kirjutasin käskkirja valmis. Kutsusin Ulita. Andsin selle üle Suhnovskõi jaoks.

Veel samal päeval, ilma et oleksin kellegagi hüvasti jätnud või kedagi näinud, lahkusin Kovalivkast.

Instituudielu tuulas kiiresti peast kõik sünged mõtted. Teel oli aega kõige üle järele mõelda. Järk-järgult analüüsisin olukorda ja tulin järeldusele, et midagi parandamatut polnud tegelikult juhtunud.

Mind pani ainult imestama ja piinas asjaolu, et maailmas on veel südametunnistusega inimesi. Kui võis leppida sellega, et mõnel harilikul inimesel on südametunnistus kadunud, siis ei saanud kuidagi nõus olla, et selle on kas või osaliseltki kaotanud õpetaja.

Lapsest peale olin harjunud vaatama kooliõpetajat kui erilist inimest, kui inimest, kellele on omane ainult ausus, arukus ja suur inimlik südametunnistus. Minu esimene õpetaja oli mulle pühakuks. Oleks ta mulle öelnud «Tarass, sa pead surema!» oleksin ma pikemalt mõtlemata surnud. Ma võisin vahel ema või isa sõna mitte kuulata, kuid õpetaja oma oli mulle seaduseks. Väikesest peale harjutas ema mind jumalat uskuma. Raama-

tute ja oma armastatud õpetajate mõjul hajus aastatega mu lapsehinges nagu hommikune udu usk jumalasse. Kord tulin kirikust mõttes koju. Ema küsis: «Noh, mis seal kirikus oli, Tarass?» Mina vastuseks: «Ema, see kirik on ju nagu teater? Tegelikult pole ju mingit jumalat olemas.» Ta vaatas mulle tükk aega otsa, katsus isegi millegipärast pead. «Kust sa selle pähe oled võtnud, po-jake?»

Siis andis ema mulle jumalavallatute mõtete pärast nahatäie, kuid usu rüppe ta mind enam tagasi pöörata ei suutnud. Pärast seda ei tõstnud ma enam jalgagi kirikusse. Minu jumalaks sai mu õpetaja. See kõik, mis tema tegi, mida tema rääkis, oli mulle seaduseks. Mäletan, kord kevadel, kui kõik ümberringi oli juba roheliseks lõõnud ja vesi naabersooos veidi soojenenud, nii et sealt hakkas konnakrooksumist kuulduma, silme ees aga lausa kolletas varsakapjadest, ronisin ma põõsaste vahele metsparte taga ajama. Leidsin umbes viiskümmend või isegi rohkem pardimuna. Uhkus oma vägiteo ja edu üle ei tahtnud rinda mahtuda. Soovisin kellelegi oma saaki näidata. Tormasin nende pardimunadega õpetaja juurde. Ta vangutas etteheitvalt pead ning jutustas mulle pikalt, millist kahju ma olin teinud: metslinnud on ju rahva vara. Pärast seda, rääkimata, et ma ise oleksin linnupesi lõhkunud, ma ei lasknud iial ka juhust mööda, et iga linnuvaenlasega kaklusse astuda.

Lapseunelmais kujutlesin ennast kooliõpetajana. Tahtsin igati sarnaneda oma kasvatajaga. Tollal võis ju tihtipeale näha joodikuid kaklemas ja sõimlemas. Minu õpetaja ei võtnud tilkagi viina suhu ja noomis neid, kes ei suutnud viinapitsist lahti öelda. Külainimesed tulid kooliõpetaja juurde alati igasuguste küsimustega. Üksnes tema oli nende nõuandjaks ja kaitsjaks. «Nõnda ütles kooliõpetaja,» võisin korduvalt kuulda nende sõnu.

Isegi sõnal «õpetaja» oli minu jaoks eriline mõte. Õpetaja! Inimene, kes teab kõik, näeb kõik, mõistab kõik. Õpetaja ei ela mitte enda, vaid rahva jaoks. Missugune küll peab olema inimene, et üldrahvalikku austust ära teenida!

Ja kui ma ise rahvakooliõpetajaks sain, ei unustanud ma iial seda, missuguste silmadega õpilased ja nende vanemad mind vaatavad. Püüdsin käituda nii, et ükski

inimene, ükski hing ei võiks näpuga näidata ega mõelda, et olen valesti toiminud, oma südametunnistusega vastu ollu läinud. Sama mõõdupuuga hindasin ka oma töökaaslast.

Õpetajaid on mitmesuguseid. Isegi Kovalivka kooli väikeses kollektiivis olid inimesed erinevad. Fedir Danilovõtš Orjoli ja Hanna Ivanivna Svitenkot olin ma valmis pühakuteks pidama, niisama, nagu oma kunagist õpetajat selleks pidasin. Hindasin ka Krõvohatskeid, eriti Katerõna Dmõtrivnat nende armastuse eest laste vastu. Kadestasin Jarõnat. Kuidas ta oskas oma õpilasi kõigest huvituma panna! Isegi Panassõkust, teise klassi meistrist olin ma heas arvamuses, ilmaasjata oli talle siiski külge kleebitud. Selge, et ta ei armastanud ennast nii palju kui oma lapsepõngerjaid. Austasin ka Eleonora Stepanivnat, ehkki ei suutnud unustada, et ta on papitütar. Liidia Grõgorivnat olin valmis kätel kandma tema pedagoogilise meisterlikkuse eest, ent samal ajal suhtusin temasse teatud valvsusega, teatud hirmu ja eelarvamusega, ega austanud teda kui inimest. Sest ka eraelus peab õpetaja teistele eeskujuks olema.

Lausa silme all kasvas ja arenes Margarõta Vassõlivna Kužel. Isegi Šuhnovskõi imestas, kui võrd märkamatuks, kuid eredalt avanemas tema pedagoogiline anne. Tegin kõik selleks, et koondada oma õpetajad üksmeelseks kollektiiviks. Kuid ei suutnud siiski Tiit Nazarovõtši juures midagi korda saata. Nüüd veendusin, et ka Mõkola Ivanovõtš Tšepurist pole pedagoogi saanud. See pole õpetaja, kes oma kõrge kutsumuse unustab. See pole pedagoog, kes lubab endale käituda ebapedagoogiliselt.

Mõistsin, et armastus on armastus. Kas vähe on olnud juhtumeid, et vanemate klasside õpilased on oma õpetajatesse armunud? Kuid tõeline inimene peab endale selgeks tegema, mis armastus see niisugune on. Õpetajat armastatakse esmajärjekorras kui vanemat seltsimeest, kui kasvatajat, kui isa. Ja kui pedagoog lubab endale noore neiu poollapselikku usaldust kuritarvitada, kui ta annab võimalusi selleks, et see armastus kasvab üle inimeseks tundeks, siis pole ta juba enam õpetaja. See on kurjategija.

Nii oli ka Batožtsukiga juhtunud. Pikapeale hakkas ta

Liidia Grõgorivnat vihkama, naine — teda. Mõlemad olid õnnetud. Aga kas ei oleks saanud seda vältida?

Mul oli aega, et Batožtsukkide tragöödia igakülgselt läbi mõelda. Pärast Tiit Nazarovõtši ärasõitu olin ma Liidia Grõgorivna suhtes valvas. Kogu aeg käis ta ringi, nagu oleks keegi ta vette kastnud, mõttes, mattus töösse. Nähtavasti polnud tal sugugi kerge lahkuda mehest, isegi joodikust. Tõsi, sagedamini kui tavaliselt pöördus ta igasuguste küsimustega Mõhhail Amadejovõtši poole, kuid viimase suhtes olin ma rahulik.

Olin veendunud, et kool pole Tšepuri jaoks õige koht. Töösse suhtus ta kroonulikult, ajalugu ei tundnud: tunni ajal ei pööranud konspektilt pilku. Nüüd oli ta aga äärmusesse jõudnud. Ehkki Niina Gorban oli juba täiskasvanud inimene, oli ta ikkagi õpilane. Õpetajal polnud õigust oma vahekorras õpilasega astuda üle lubatud piiride.

Teel instituuti astusin ma korraks rajooni haridusosakonda ning jutustasin kõigest Budjakile. Algul ta vihastas.

«Mis sui seal selles Kovalivkas küll sünnib?» raputas ta raevukalt oma kräsus juuksekahele. «Kord joodikud... kord kurat teab mis? Kus su silmad on?»

«Nüüd on teie käes kord, Arsen Ivanovõtš. Mina olen juba küllalt näinud.»

«See on ju kriminaalne asi!» hüüdis Budjak.

«Asi on sihuke, nagu ta on.»

Rajooni haridusosakonna juhataja lõpuks rahunes, kuulas mu lõpuni ära, lubas sellesse keerukasse küsimusse selgust tuua.

Nüüd kripeldas mu südames veel vana haav. Kas tõesti Jarõna jäi uskuma seda, mida Tšepur oli kõnelnud? Kellelgi polnud ju tegelikult teada, et vahetevahel astus Põšna minu juurde sisse, et nõu pidada, kuidas Petro Kovaletsi paremini kasvatada. Miks pole ta siis kirjale vastanud? Miks vaikib?

Pikapeale sain tasakaalu tagasi. Mis siis sellest, et Tšepur oli need rumalad sõnad välja öelnud?

Kohe esimesel päeval, niipea kui olin linna jõudnud, kirjutasin instituudi raamatukogus kaua ja hoolega kirja Jarõnale. Tahtsin kõik ära seletada. Kuid kiri ei kukkunud hästi välja. Kogu aeg aina üks endaõigustamine,

ennast õigustada ma aga sugugi ei tahtnud. Kas ta siis ei näinud, et mind oli süütult solgiga üle kallatud? Aga võib olla, et lugedes mu sõnu hakkab Jarõna naerma? Mis siis ikka, edaspidi olen ettevaatlikum ega avalda kirjas oma hinge saladusi.

Hävitasin poolelioleva kirja ja süvenesin üle pea raamatuisse. Läbielamisteks polnud enam mahti. Sest juba nädala pärast tuli riikliku komisjoni ette astuda.

Riigieksamid on seljataga. Saime kergemini hingata. Kõigil on õnnelik naeratus huultel. Ruttame postkontorisse. Keegi tegi ettepaneku saata omastele ja tuttavatele kirjad ja telegrammid. Olgu kuidas tahes, aga see oli kõige tähelepanuväärsem sündmus meie elus: omandasime töö kõrval kõrgema hariduse.

Poolal teel vallutasid mu meeli nukrad mõtted. Kellele ma kirjutatan? Emale? Saadan telegrammi Šuhnovskõile? Naerab otsekohe välja, ütleb, et uhkeldan. Jarõnale?

Linnas viibimise esimestel nädalatel, kui me päeval ja ööl eksameiks valmistusime, hulgakesi materjali koraldasime ning jõuetuseni üksteist igasuguste küsimustega tüütasime, ununes, hajus kuhugi teadmatusse kõik isiklik, mis eelmistel päevadel oli mu elu sisuks olnud. Nagu polekski mingit Kovalivkat maailmas olemas, nagu polekski mu elus Jarõnat, see haav aga, mille Tšepur oli löönud, armistus ühe päevaga. Kuid ei, Jarõna polnud ununenud. Ei läinud niisugust ööd mööda, kui ma poleks teda unes näinud. Igal hommikul üles ärgates naeratasin ma talle vastu, ehkki otsekohe pärast seda süngestusin, meenutades, et kõik on vaid tühjad unenäod.

Kuid pärast esimest eksamit, kui mu asjad hakkasid hästi minema ning veendusin, et nüüd teen kindlasti kõik eksamid ära, tuli südamesse taas igatsus ja rahunus. Üha sagedamini jäin selle üle mõtlema, kuidas mu armastus oli juba eos surmatud. Mulle näis, et kui poleks neid Tšepuri häbematu rumalaid, vastutustundetuid sõnu olnud, oleksime Jarõnaga teineteist mõistnud.

Mida edasi, seda enam hakkasin uskuma, et kõik läheb aliski korda. Ennast salamisi pettes ootasin isegi iga päev kirja Jarõnalt. Ent seda ei tulnud. Kas ta tõesti ei teadnud minu aadressi?

Mul oli kange tahtmine kirjutada või telegrafeerida just temale, kuid... ma ainult ohkasin ning heitsin selle mõtte peast. Mis oli temal sellest, et minu elus oli niisugune rõõmustav sündmus aset leidnud? Temale ei tähendanud see ju midagi.

Postkontoris asusid kõik töö kallale. Ainult mina ei teadnud, kellele kirjutada. Korraga kerkis silme ette see, kes oli aegamisi ununenud, hämarusse vajunud. Meenus Sisalik. Ma isegi muigasin iseenda üle. Ta kerkis elusana: rõõmus, hallisilmne, kaval naeratus huultel, siiras ja avameelne. Oh, Sisalik, Sisalik! Kui ammu pole ma sulle kirjutanud! Meenus, et just enne instituti sõitu sain temalt kirja, kuid ei jõudnud isegi lahti teha, kõnelemata vastamisest. Nii jäigi see minu laua sahtlisse lebama, varjates endas Nastusja lõbusat lobisemist. Oli mul siis aega sellele mõelda, kui Jarõnaga oli läbisaamine parajasti nii ilusaks läinud ning kõndisin kui võlutud mööda ilma ringi.

Astusin otsustavalt telegrafisti juurde. Ent Skrõpali postifiliaali polnud ning telegrammi ei saadud vastu võtta. Asusin siis kirja kallale.

Kirjutasin nagu alati: pooltõsiselt, poolnaljatades. Nimetasin teda Nastusjaks ja Sisalikuks ja kahepaikseks, tervitasin teda ning soovisin edaspidiseks kõike head. Vabandasin vaikimise pärast, kuid õigustasin end otsekohe, et oli palju tegemist olnud.

Siis pajatasin sellest, mis kõik oli juba seljataga. Kuidas raamatute kallal olin istunud, nii et meeled sassi läksid, kuidas enne esimest eksamit värisesin. Eksam oli väga pidulik. Laua taga istus tähtis komisjon. Ent kellele pidulikkus, kellele värin kuni jalapäkkadeni. Oleksin valmis olnud pigemini ühe õhtuga kaks ainet andma, kui seda ühte. Sammusin laua poole kui mööda kuumaks hetud panni. Istusin toolile, kuid ei suutnud paigale jääda, aina värisesin, vaata, et ärevusest hakkavad veel hambadki plagisema. Ning alles siis, kui piletile pilgu heitsin, rahunesin veidi: küsimused olid sattunud tuttavale. Ja kui komisjoni esimees lausus: «Küllalt!», oli

mul kahju, et nii vähe kõnelda lasti. Tundus, et oleksin võinud kogu komisjoni surnuks rääkida. Ühesõnaga, andsin Sisalikule mõista, et kuidas ta ka oli, kuid käes oli kõige oodatud diplom, seesama diplom, ilma milleta õpetajat, olgu ta nii suur meister kui tahes, alati kahtluse ja umbusuga kui harimatut vaadatakse. Ja vastupidi, olgu õpetaja kui nürimeelne tahes, Tšepur mis Tšepur, ent kui tema taskust ulatub välja diplom, peetakse teda tõeliseks spetsialistiks. Nii andsin ma siis Nastujale teada, et see diplom oli mul nüüd käes. Kirjutasin naljatledes, et nüüd on mul õigus oma tööd pealiskaudsemalt teha, tunde mitte ette valmistada, magada lõunani, ning keegi ei saa öelda, et ma pole oma ala meister.

Kirjutasin neid sõnu, ise aga mõtlesin selle üle, kuhu veel, missugusesse instituuti või isegi ülikooli oma peapista? Sest olin nüüd õppimisega harjunud ega kujutanud enam elu ette ilma talviste ja suviste õppesessioonideta.

Järk-järgult rändas mõte tulevikku. See ei naeratanud mulle. Kujutlesin oma edasist elu Kovalivkas. Meenus Petrik, kuidas tal küll läheb? Ma ei jõudnudki temaga enne ärasõitu hüvasti jätta. Tundsin igatsust oma õpilaste, meie kõlavahäälse laulukoori ja orkestri, õpetajate ja Kornii Kõrõlovõtši järele. Kuis oleksin tahtnud kõnelda veidra, kuid nii inimlikult lihtsa Sjagaloga! Kui saaks ainult Kovalivka inimestega rahuneda sõpruses elada. Kuid seal oli ka Jarõna. Ta kaunistas mu elu, ent samavõrra täitis seda ka mure ja valuga. Tundsin, et kusagil ei leia ma rõõmu ega õnne. Kannatan nii, nagu praegu, mil võin teda iga päev näha — nii omast ja samal ajal nii kättesaamatut.

Mõtlesin sellest kogu aeg, kui kirjutasin Sisaliku kirja lõpuosa. Muidugi polnud seal sõnagi mu raskete hingepiinade põhjustajast. Kurtsin üksinduse, mõistetamatu kurvastuse üle, lõpetasin kirja isegi ülestunnistusega, et mul on raske. Väga, väga raske, ehkki olen nüüd diplomeeritud. Ning mis kõige kibedam — ma ei näe kusagil valguskiirt oma elus. Kõige lõpus soovisin rõõmu ja õnne, päikeseküllaseid elupäevi oma siirale, pahale Sisalikule, kes polnud mind kordagi külastanud, et tumedad pilved mu elu silmapiirilt minema ajada.

Kui olin kõik oma valud ja läbielamised sellesse kirja valanud, tundsin, nagu oleksin kõige südamelähedasema sõbraga juttu vestnud. Igal juhul, kui me mööda linna tänavaid ühiselamusse tagasi pöördusime, sädeles õnnelik naeratus mu huultel, nagu kõigil mu instituudisõp-
radelgi. Mind rõõmustas lumekrudin jalge all, mind ajasid naerma eredad tähed talvisel taevavõlvil ja poolpimedad laternad üksildastel tänavatel, rinda paisutas mingi uue, tundmatu rõõmu eelaimus.

Tundsin, et mind hakkas kodu poole tõmbama.

Kas teile on meelde jäänud see aeg, kui olite alles väike ning muutusite korraga täiskasvanuks? Mina olen oma elus kaks korda täiskasvanuks saanud.

Esimest korda, mäletan, sain täiskasvanuks siis, kui isa ühel kevadel ostis mulle tõelised saapad, rätsep aga õmbles villasest riidest püksid ja satäänsärgi ning ma pühapäeval tänavale ilmusin. Jäin noorukite sekka seisma ning mind ei aetud ära, ei naerdud välja, vastupidi, võeti kui omasugust. Alles hiljuti aga tuli mul sellest tänavast suure ringiga mööda minna, sest mind peeti väikeseks.

Tõeliselt täiskasvanuks sain ma aga alles täna. Kõndisin mööda meie rajoonilinnakest, kõndisin kindlalt, julgelt, mitte nii nagu varem, kui olin justkui hiilides kõndinud, püüdes võimalikult vähe märgatav olla. Nüüd aga olin juba kooli seaduslik direktor. Mu taskus lebas kallihinnaline diplom. Võisin pea püsti hoida.

Ning ma tõepoolest sammusin kiirustamata, tundes oma isiku vajalikkust ja tähtsust. Ivan Ivanovõtš Gorobets, kes alati minusse kõrgilt, isegi üleolevalt suhtus, kelle hääl kõlas kõige sagedamini õpetavalt ja vastuvaidlemist mittesallivalt, kõndis nüüd mu kõrval kuidagi teisiti, kõneles mesimagusalt, vaatas silma sisse. Tõsi, seda ehk seetõttu, et ta ootas klaasikest?

Rajooni naridusosakonnas, kuhu ma suundusin otsekohe pärast instituudist naasmist, oli töö juba lõppenud. Ent leidsin seal siiski Gorobetsi eest. Ta rõõmustas mu tuleku üle, justkui oleksin tema lihane isa olnud.

«Tarass Demõdovõtš! Õnnitlen, kallis! Kõige puhtamast südamest õnnitlen! Ei küsigi, vennas, kuidas läks, tunnen juba sinu suhtumist asjasse, tunnen! Tubli! Meil neid kaugõppe-üliõpilasi rajooni haridusosakonnas ülikülluses, sina aga said esimesena riigieksamitega maha. Näita aga diplom välja!»

Võtsin vastu tahtmist dokumendi taskust.

Ivan Ivanovõtš imetles seda igast kandist, luges läbi, laksutas keelt, kiitis takka.

«Noh, Tarass Demõdovõtš, kas tahad või ei taha, aga liiku pead tegema. Pead, vennas.»

«Selle tahta asi pidama ei jää. Kas Kovalivkas olete käinud?»

Gorobets liigutas vandeseltslaslikult kulmu.

«Olin, vennas, olin. Noh, küll on lood seal! Aga enne, kui sa diplomit kastnud pole, sellest mitte sõnagi. Ära pärigi, sõber, ma ei ütle sulle midagi,» lõpetas ta paatosega.

Pidin Gorobetsi restorani viima.

Ivan Ivanovõtš jõi ja sõi, unustades isegi mulle pakuda, ning jutustas Kovalivka uudiseid.

«Käisin, vennas, sinu Kovalivkas. Külma pidi äärepealt kõrvad ära võtma, sihuke pakane oli. Sulle ju kindlasti Tšepuri kohta kirjutati? Noh, on pähele! Ütle nüüd, Tarass Demõdovõtš, on sul aga kaadriga vedanud!»

Kuulan kannatlikult klaasi mõjul jutukaks muutunud inspektorit.

«Ütlen sulle, et selles asjas võttis Arsen Ivanovõtš selge positsiooni. Tõsi, algul ta vihastas, kui jutustasid talle vahva sõdur Švejki juhtumustest Kovalivkas. Siis aga tegi endale asjad klaariks. Noh, prokurör segas end sellesse loosse, sinu Tšepur aga laskis jalga...»

«Kuidas jalga?»

«Aga niisama, vennas, õige lihtsalt. Tundis, et hakkab halvasti lõhnama ja pani ajama. Tüdruk tema järel... Seal, vennas, on sihuke puder valmis keedetud... Teist väljapääsu Tšepuril polnud kui perekonnaseisuaktide büroosse minna. Mina talle, tõsi, andsin sõbramehe poolest nõu, mida teha, kuid tema arvata-vasti ehmus, et prokurör, ja pani ajama. Ühesõnaga, sul ikka veab, Tarass Demõdovõtš, selle kaadriga.»

Istusin täiesti segasena. Olin Tšepurist kõike oodanud, kuid niisugust alatust... ei osanud isegi mõelda. Gorobets aga jõudis jutustada ja juua, toidupoolist peale võtta ning ka mind ootamatustega kostitada.

«Kui juba läks jutuks, seltsimees Zalužnõi, — sinu pedagoogiline süsteem on lõhki. Pole ajaproovile vastu pidanud.»

«Kuis nii?» pilgutasin ma silmi.

«Šuhnovskõi kõneles mulle... Oled seal mingi õpilase ümber kasvatanud, kellegi parandamatu...»

«Petro Kovaletsi?»

«Vist Kovalets. Sa võid nüüd sellele asjale käega lüüa. Sinu Petro on klassis sihukese tükiga hakkama saanud, et aina imesta. Tegi lihtsalt sääred. Pani klassist ajama ega ole enam kooli tulnud. Nii, nii, vennas Tarass Demõdovõtš.»

Mulle oieks nagu keegi tulist vett kaela valanud.

«Kas Šuhnovskõi kõneles teile seda?»

«Mitte minule, vaid kogu õpetajate konverentsile.»

Ivan Ivanovõtš hakkas talvisest õpetajate konverentsist jutustama, mina aga mõtlesin oma mõtteid. See, mis juhtunud oli, ei tahtnud kuidagi mulle pähe mahtuda. Olin enam kui veendunud, et kogu selles Petro Kovaletsi loos oli Petro ise kõige väiksem süüdlane. Võib-olla et lapsega käituti ebapedagoogiliselt. Kõige enam vihastas aga see, et Mõhhail Amadejovõtš, selle asemel et Kovaletsi toetada, rõõmustas, kui poiss pahandusega hakkama sai. Kõneles asjast isegi õpetajate konverentsil. Kõige lihtsam on konverentsil esineda. Aga et õpilase vaoshoidmiseks oskust ei jätkunud...

Mind hakkas otsekohe Kovalivkasse tõmbama. Tuli välja, et olin seal väga vajalik. Ma ei võinud ju lubada, et distsipliin alla läheb, et õpilased koolist minema jooksevad. Ma ei lõpetanud õhtusööki, vaid hakkasin Gorobetsiga hüvasti jätma.

«Kuhu nüüd, Tarass Demõdovõtš?» imestas see.

«Kuju.»

«Kas peatute hotellis? Aga kui, võib-olla... võib ka minu juures. Mul on väga lihtne, poissmehe elamine.»

Talveõhtu saabus varakult. Kui ma restoranist väljusin, võitles linnas poolhämarate laternate valgus külma pimedusega. Heitsin õlale oma kergenenud kompsu ja

sammusin linnast välja. Sihukesel kellaajal ei võinud sõidukile mõeldagi.

Tahtsin võimalikult kauem omaette olla. Ja on ju teada, et kusagil ei jää inimene nii pikaks ajaks silma vastu iseendaga, kui just teel olles. Astud ükssinda ja mida kõike jõuad selle aja jooksul läbi mõelda, keda kohata ja kellega vaidluses peale jääda!

Reejalastest kõvaks tambitud krudisev tee viis läbi paistmatusse öhe. Kovalivkas töötamise ajal olin jõudnud selle tee hästi selgeks õppida. Astusin julgelt ja kindlalt, kogu aeg tervitasid mind ööpimedusest küll tuttavad pajud, küll teeäärsed põõsad, kord tõkestas tuul tee oma avali tiibadega. Ja oligi juba mets, talvine ja sünge. Ta võttis mu vastu raske, salapärase mõminaga.

Oma mõtetega ametis, ei pannud ma tähelegi, kuidas külm keskõine tuul tugevnes, kuidas taevas madalate pilveräbalatega kattus. Algas lumesadu, mändide vahel keerutas ja vihises tuul, tuisk pimestas silmi. Astuda oli ikka raskem ja raskem, tee kadus, jooksis jalge alt ära, muutus pehmeks ja raskesti läbitavaks. Liikusin kobamisi.

Mu kerge koraps muutus raskeks ja ebamugavaks. Oleksin ta meelsasti lumme heitnud, et ta tulistesse sõrmedesse ei sooniks, kuid seal olid raamatud. Oleksin võinud maha visata kõik — riided, raha, leiva, — kuid mitte raamatuid. Ning ma tõstsin kompsu ühest käest teise, viskasin kord õlale või haarasin kaenla alla.

Alles nüüd taipasin, kui mõtlematult olin sellele ohtlikule teekonnale asunud. Kuni Kovalivkani polnud metsades ühtki küla. Minna tuli aga läbi metsa, aina läbi metsa, ja vähemalt oma kakskümmend kilomeetrit. Oleksid mul jalas märgade ja läbikülmanud saabaste asemel suusad, poleks mul ilal mõttessegi tulnud, et võtsin selle tee jalge alla asjata! Nii ma aga ronisin vaevu üle lumehangede, põrkasin kogu aeg vastu puutüvesid ja lumepatjade alla peitunud kändusid, taarusin väsimusest, haarasin igasugu okstest kinni ning aina kukkusin lumme. Tõusin aeglaselt, pähe tikkus mõte — jäädagigi lumesängi lebama? Ent ajasin end otsustavalt püsti — minna, iga hinna eest minna, kõik tähele panemata jätta, minna!

Ja ma läksin. Jalad valutasi, nagu kipitas, silmad

jooksid vett, käed külmetasi, kuid liikusin edasi. Ei jäänud kuulutama tormi metsikut vingumist, metsa oigeld, ussi sisinaga sarnanevat lumesahinat jalge all. Püüdsin mõelda oma õpilastele, õpetajatele, meenutasin Nedokussi, vestlesin mõttes Jarõnaga. Ent ikkagi muutus astumine iga hetkega raskemaks, viimane jõud oli kadumas.

Jäin jõuetult seisma. Vaatasin ringi. Ainult valgelakalised ratsud möllavad puude vahel. Ei teed ega rada. Ja lisaks veel väljakannatamatu valu jalgades, kätes nagu nõelatorked. Lasksin kompsu lumme kukkuda, vajusin raskelt sellele.

Ei mäletagi, kaua ma niimoodi istusin. Lõpuks kaotasin ajataja, ei suutnud olukorras orienteeruda. Kus ma praegu olen? Kuhu jõudsin välja? Kuspool on Kovalivka? Kas hommik on veel kaugel? Ei tea.

Ainult ühte tundsin — jalad külmetasi. Külm tuul embas üha tugevamini õlgu. Kül mavärinad käisid üle kogu keha, siis korraga nagu süttis rinnus tuli põlema. Mõistsin, et tuleb minna. Muidu ootab hukkumine.

Hukkumine? Naljakas oli mõelda. Ei kujuta endale ette, kuidas mina, noor, terve, tugev (kõigele lisaks veel diplom taskus!), võisin hukkuda? Kas siis surm võib minust üle olla? Tuisk vaibub, Kovalivka kohal lööb särama ahtake talvepäike, mind aga tuuakse surmuna kohale. Tuleb Jarõna... Ma isegi muigan omaette: huvitav oleks vaadata, kuidas ta sel silmapilgul käitub? Aga mis temal sellega asja? Külmasin ära, ja ongi kõik. Niikuinii ei tähenda ma talle midagi. Aga kui see nii on, siis ma just kiuste ei hukku, jään elama, tulen välja...

Ja hakkasin jälle astuma. Õigemini, ma ei astunud, vaid tuisk tõukas mind tagant. Kuhu tõukas? Ei tea. Tõugaku aga pealegi, praegu on kõige tähtsam mitte paigale jääda, mitte magama jääda. Edasi!

Pikapeale muutus liikumine lausa piinaks. Näis, et sellele ei tulegi lõppu. Tahaks kukkuda, matta end lumme ja magada! Ainult magada! Üha rohkem vaevas uni, silmalaud vajusid iseenesest kinni, pea käis ringi, kõik tantsis ja keerles silme ees.

Kuid ma kõndisin...

Järsku kuulsin nagu läbi une koera haukumist. Ei

mõistnud paugupealt: kas unes või ilmsi olin sattunud mingi piirdetara vastu. Ei roninud, vaid lausa veeresin sellest üle. Lähenesin mingile mustavale onnile. Karvanäss viskus kui lummutis otse mu jalge ette, sumas lumemes, püüdis mu jalast kinni haarata ning näis, et isegi paaril korral tiris palituhõlmast. Käsi kompas jäätunud aknaklaasi. Koputasin... istusin lumega kaetud muldrikule. Kusagilt eemalt, nagu maa alt, kostsid minuni inimehääl. Keegi päris midagi. Jõudu kokku võttes peletasin endalt une. «Kes seal on?» Hakkasin meenutama, kes ma olen. Lõpuks tuli meelde. Kargasin püsti. Nii, see pole siis uni. See on inimehamu, need on inimehääl.

Olin juhuslikult sattunud metsavahi maja juurde.

Järgmisel päeval metsavaht, üks nendest, kes tookord koos Tiit Nazarovõtšiga oli poe kõrval seisnud ning mind viina jooma ja jahiretkele kutsunud, tõi mu Kovalivkasse. Kogu tee kõneles ta viinast, mis tema arvas oli parimaks ravivahendiks külmetamise vastu, mina aga kuulasin neid sõnu ning tundsin end üha rohkem purjus olevat. Pea muutus raskeks, rinnus pakitses kõrvetav tuli. Tahtsin ainult ühte — kiiremini oma voodisse jõuda.

Nii tuligi metsavahil üksinda päästmise liigud teha. Niipea kui oma tuppa jõudsin, langesin otsekohe kõigi riietega voodisse. Selsamal hetkel vallutas õnnis rahu mu hinge: lõpuks olin ma oma eesmärgile jõudnud. Olin taas Kovalivkas.

Akna ees on lumivalge eesriie. Akna taga — härmatisest karvane vana männi oks. Sellel mängleb kuldne päikesekiir. Lõhnab ravimite järele, ahi levitab soojust.

Lasen aeglaselt pilgul toas ringi käia: siin on kõik valge. Valged seinad ja lagi, valge voodi, seinal ripub valge kittel. Ma olen vististi haiglas.

Ja siis, nagu meelet läinud unenägu, kerkib pilt pildi järel mällu. Šuhnovskõi õnnitles mind insituudi lõpetamise puhul. Oli see tõesti nii või nägin seda ainult unes? Siis ujus esile Sjagailo tõsine, heasüdamlik nägu, silmis mure, aga nina... nina, nagu alati, lõbus ja mu-

retu. Ma ei mäleta, et oleksin nii lähedalt arsti näinud. Ehk nägin sedagi unes? Siis sõitsin kuhugi. Ei mäleta, kuidas end riidesse panin ja saani istusin, kuid mäletan hästi, et sõitsin kuhugi, olles pealaest jalatallani vaipa mähitud ja et saan just nagu süst kõikus kevadise suurveega jõel. Ning rohkem ei mäleta midagi. Ei, tõepoolest, mis siis minuga juhtus? Oli nagu mingi tulekahju. Keegi jäi lõõmavasse majja. Ruttasin talle appi. Ent ei leidnud seal kedagi eest. Hullumeelsena jooksin mööda põlevat maja, ekslesin kitsastes koridorides, lämbusin suitsust ja haisust, otsisin väljapääsu, kuid ei suutnud seda leida. See kestis väga kaua. Väljakannatamatult kaua. Oli raske.

Ning nüüd leban ma siis lumivalges voodis, raske ja väsinud, nagu oleksin tõepoolest alles praegu põlevast majast välja pääsenud. Puhkan. Olen jõuetu ning kõige suhtes täiesti ükskõikne. Haigla mis haigla. Peaasi, et mitte keset tulekahju, suitsu sees, et ei kõrveta kogu keha. Lasen silmad väsinult kinni langeda, mul on täiesti ükskõik.

Ukse tagant kostavad kiired rasked sammud. Keegi astub sisse. Avan vastu tahtmist silmad ning näen Sjagailot. Miski oleks mulle nagu õlga hoobi andnud. Nüüd lõpuks mõistsin, kus olen ja mis minuga on. Olen alati heameelt tundnud Sjagailot nähes, praegu aga eriti.

«Tere hommikust, Tarass Demõdovõtš!» tervitas arst rõõmsalt. Ta asetaski mulle nagu lapsele oma laia, mahorkalõhnast läbiimbunud peopesa otsaette.

Ma ei vastanud tervitusele. Mind huvitas muu.

«Miks ma siin olen?»

«Säh sulle!» venitas Jakiv Stepanovõtš rõõmsalt. «Sattus mees külla, aga ei tea kelle juurde? Jah, vennas Tarass Demõdovõtš, tähendab haigus võttis teid üsna tugevasti oma embusse.»

Kuidagi välkkiirelt raputas Sjagailo õhus termomeetrit ning ühe tabamata hetke jooksul surus mulle selle kaenla alla.

«Kuid teil, seltsimees direktor, on ju lausa vägilase organism. Ainult sellele võite tänulik olla. Siin, vennas, oli sihuke kahepoolne koldeline kopsupõletik, et kuigi olen mõndagi näinud, ehmun sin ka ise. Mõtlesin, et tuleb

mul kui keskaegsel eskulaabil esimesena su kirstu järel kõndida.»

Nüüd hakkasin meenutama, kuidas mind haiglas kanti, kuidas süstiti, kuidas valge voodi kõikunud oli, kuidas vihane Sjagailo kellegagi poolsoosinal riidles.

«Nüüd on oht juba seljataga,» ütles arst kiirustamata, uurides termomeetrit akna all. «Nüüd lähme teiega, Tarass Demõdovõtš, veel seenele ning mängime orkestri. Teie õnneks ei jõudnud ma tookord külast ära sõita. Tahtsin Kiievisse minna, kuid nagu alati, unustas Kužel õigeaegselt küüdimehale töökäsku anda. See pärast ütlen, et kõik sünnib ikka paremuse poole. Õigesti on see öeldud. Oleks Anton Fedossovõtš andnud mulle õigel ajal sõiduki, ei tea, kas me teiega veel kohtunud oleksimegi.»

Kogu see lugu tegi mulle nalja. Sest tõepoolest, see oleks ime olnud, kui meie kolhoosi esimees kas või kordki õigeaegselt haiglale küüti annab. Sjagailo tuleb Kiievisst tagasi, mina aga leban juba külmana lavatsil. Kuid õnneks seda ei juhtunud. Surm sai pika nina: me kõik — mina, Sjagailo ja Kužel narrisime teda.

«Noh, Tarass Demõdovõtš, nüüd elate veel sada aastat,» lausus Sjagailo lõpetuseks rahuldusega. «Süüa tahate?»

Meenus Šuhnovskõi jutustus sellest, kuidas Jakiv Stepanovõtš iga haige kui oma lihase isa üle rõõmutas, sest selle kõrval võis ka tema süüa saada, ja hakkas kõva häälega naerma. Sjagailo vaatas mind isegi teatud rahunemusega. Ning korraka tundsin, et tõepoolest tahtsin kangesti süüa. Summutasin oma naeru.

«Kui kaua ma siin juba vedelen?»

«Viis päeva, vennas, meelemärkusetä olekus,» teatas Sjagailo pidulikult.

«Noh, siis andkegi mulle kõik selle viie päeva jooksvat praetud ja keedetud road kätte.»

«Kas nüüd just viie päeva eest, aga mida dieet lubab, palun väga, Tarass Demõdovõtš.»

Arst tegi kiiresti koridori viiva ukse lahti ja hüüdis: «Domahha!»

Ehkki ma ei tundnud end sugugi halvasti, hoidis Jakiv Stepanovõtš mind nõnda, nagu seda isegi lihane ema polnud teinud, kui olin alles mähkmeis. Nagu hil-

jem selgus, käisid mind haiglas vaatamas õpetajad, Kornii Kõrõlovõtš ja isegi taat Homa Djagil, ent Sjagailo saatis nad kõik minema, seletades, et haige paraneb ja vajab rahu. Mis aga endasse puutub, siis Jakiv Stepanovõtš arvas, et tema kui arst võib mu voodi kõrval tundide viisi istuda.

Vestlustes oli Sjagailo lihtsalt ammendamatu. Hakkas seletama ühte probleemi, siis jättis selle pooleli ning hüppas teisele üle. Kõige rohkem huvitas teda arstiteaduse tulevik. Regulaarselt ja hoolega luges Jakiv Stepanovõtš arstiteaduslikke ajakirju. Ma poleks iialgi uskunud, et ta loeb neid samasuguse kirega kui teised ilukirjandust. Niipea kui ta oli ajakirjast midagi erilist välja lugenud, astus ta otsekohe minu juurde sisse.

«Tarass Demõdovõtš! Sattusin kogemata huvitavale artiklile. Kujutage ette, algul ei pööranud ma sellele isegi tähelepanu, hiljem aga loen... Kas teate, mis asjad juba lähemas tulevikus tulla võivad? Näiteks inimesel ei taha süda töötada. Teadagi, missugune see elu on haige südamega. Ja tulebki arstiteadus inimesele appi. Haige südame asemele istutatakse inimesele ümber noor ja terve süda...»

Niisugustes vestlustes armastan romantikust arsti alati libedale tõugata.

«Aga kust siis noor süda võetakse? Kes selle siis ära annab?»

Jakiv Stepanovõtš jääb vait, vaatab mind ärevusega. Tema kõrgele laubale tekivad kurrud.

«Mhüh, hm...» köhib ta mõnda aega. «Aga kas teate, Tarass Demõdovõtš, et teie küsimuses on sügav mõte. Võib olla, et artikli autor ei pööranud sellele tähelepanu.»

Sjagailo kõndis mööda palatit, kõrgekasvuline, pikade jalgadega, pingul, roosteplekke täis kitlis ja kratsis murelikult kõrvatagust.

«Aga siis, Tarass Demõdovõtš, inimesele võib ju härja südame panna?» punnitas ta oma silmad ümmarguseks ning jäi minu ette seisma poosis, mis sarnanes arvata-vasti Newtoni omale tema suurel avastushetkel.

Teine kord erutas teda küsimus, mis oli seotud inimeste lennuga maailmaruumi.

«Tarass Demõdovõtš,» hakkas ta ärevalt kõnelema,

astudes üle mu palati läve. «Kas te usute võimalust lennata meie vanakese Maa piiride taha?»

«Mitte et ainult usun, vaid läheksin ka ise meelsasti rändama. Muuseas, teie üksi oletegi mind siia, meie vanakese Maa peale pidama jätnud.»

Sjagailo ei pööranud naljale tähelepanu.

«Te mõistate, Tarass Demõdovõtš, olen veendunud, et nii umbes kahekümne aasta pärast või ütleme rohkem, nelja-viiekümne pärast, rebivad inimesed end maa küljest lahti haaramatutesse avarustesse. Kujutage endale vaid ette, lendad mõõtmatusse maailmaruumi. Sinu taha aga jääb suur roheline Maa. Kindlasti on see imeline vaade, kõige ilusam vaade. Ent mind erutab muu...»

Sjagailole tekitasid muret jällegi meditsiinilist laadi küsimused. Miks pole teadlased selle üle mõelnud, kuidas inimorganism end õhuta ruumis ülal peab, kui Maa külgetõmbejõud lakkab mõjumast?...

Arst kõneles sellest niisuguse murega, nagu oleks piiritutes kaugustes juba lennanud kujuteldamatu kiirusega kosmoselaev ja andnud temale Sjagailole, häda-signaali, palunud abi.

Ei pääsenud ka pedagoogilist laadi küsimuste arutamisest.

«Ma ei saa aru, Tarass Demõdovõtš,» hakkas Sjagailo kord seletama, «miks kõrgemates pedagoogilistes õppeasutustes ei õpetata meditsiini? Õpetaja tegeleb ju lapsega, elava organismiga. Igal organismil on aga omad eripärasused ning sellesse, kuidas öelda, on kätkevad ainult temale omased võimalused. Nii nagu arst läheb igale haigele individuaalselt, nii ka õpetaja on kohustatud enda ees mitte tervet klassi, vaid iga last eraldi nägema.»

Kuulasin tähelepanelikult arsti natuke veidraid ja ebatavalisi arutlusi. Kui ma varem kaldusin mõtlema temast nii nagu Šuhnovskõi — meie Sjagailo on päris suur veidrik —, siis praegu nägin, et selle inimese juures on esiplaanil mitte veiderdamine, vaid rahutu, otsiv mõistus, kes tahab kõike teada, kõike haarata, otsib kõikidele nähtustele seletust ja teeb seda oma, Sjagailo moodi.

Ühel pikal talveõhtul, kui olime arstiga ainult kahe-

kesi Kovalivka haigla kuumaksköetud palatis, kaebas ta esimest korda kogu selle aja jooksul, mis ma teda tundsin:

«Huvitav on elada, Tarass Demõdovõtš, huvitav on kõike teada. Kahju ainult, olen juba ammugi neljakümenda verstaposti ületanud. Sündisin valel ajal... Muidu poleks ma oma teaduse juurde pidama jäänud, oleksin päris tippudesse pürginud...»

Ning see oli ainuke kord, mil nägin Sjagailo lõbusal ajal siirast murepitsereid ja rahulolematust.

Kui ma ennast paremini tundma hakkasin ning võisin juba mõnda aega voodis istuda, tulid mulle külalised.

Mitmel korral astus sisse Kornī Kõrõlovõtš. Puges küljega voodite vahelt läbi, oma muhklikku laupa ettepoole ajades, pilgutas kavalalt silmi, keerutas uljalt oma tõrvmusti vurre.

«Kas sa pole veel tüdinenud looderdamisest, Tarass?» päris ta isalikult.

«Oh, ärge kohe rääkige, Kornī Kõrõlovõtš!»

«Selles asi ongi. Lase, vennas, siit selle Jakivi juurest kiiresti jalga, muidu saab ta sinu arvel terve aasta süüa.»

Ka Nedokuss armastas igal sobival võimalusel Sjagailo üle nalja heita.

«Jakiv Stepanovõtš on kaval,» ütlesin naerdes. «Peitub mu püksid kuhugi ära, aga paljalt külma kätte just ei jookse.»

Kornī Kõrõlovõtš istus raskelt toolile, soris kaua oma jämedate sõrmedega taskus, tõmbas sealt ajalehe välja.

«Paneks sind tantsima, kuid näib, et ei tule välja. Püksteta tantsu lööma ei hakka. Loe, siin on sinust kirjutatud.»

Halba aimates kahvatusin. Kuid asjata. Seesama ajaleht, mis mind kunagi koolis ringide organiseerimise eest oli kritiseerinud, kiitis nüüd, kusjuures kiitis taevani just nende kooli isetegevusringide hea töö eest. Artikli autor oli vaimustatud kooli koori ja orkestri

meisterlikkusest. Need esinesid nimelt mitte ainult koolis, vaid ka külaklubis. Rajooni ajaleht soovitas kõigile koolidele võtta kovalivkalastest eeskuj.

Muigasin rahulolevalt.

«Tšubenko on meie vastu armulikuks muutunud Korni Kõrõlovõtš.»

«See'p see ongi, et mitte Tšubenko. Tšubenkost on ainult mälestus järel.»

Heitsin pilgu toimetaja allkirjale. Seal seisis tõepoolest Tšubenko nime asemel endise haridusosakonna juhataja seltsimees Ketjagi allkiri.

Silme ette kerkis Tšubenko. Suur, sõõriku näoga lodev. Tema jaoks oli fakt — kõik. Nähtavasti selle pärast, et ta ei tahtnud muuta kord omaks võetud aja lehe juhtimisprintsipi, tuligi tal sellelt töölt lahkuda. Ma ei tundnud ei rahulolu sellest, et Tšubenko töölt maha võeti, ega ka kaastunnet kannatanu suhtes. Mis siis ikka — oli Tšubenko, ja pole Tšubenkot.

Nedokuss oleks nagu mu mõtteid aimanud.

«Aasta-paari pärast unustatakse rajoonis, et oli kunagi sihuke kuju.»

Tihti peale tulid mind õpetajad vaatama. Šuhnovskõi, tähelepanelik, kaastundlik, küsis iga kord, kas ma end paremini tunnen, kõneles, et ilma minuta on maja nagu peremeheta, jutustas kiirustamata ja asjalikult, kuidas koolis elu läheb.

Vasja Babak tõi endaga kaasa sulalume ja männi-tõrva lõhna, kotitäie naeru ja Kovalivka uudiseid. Hanna Ivanivna Svitenkol oli kaasas purgitäis aastaid seisnud vaarikamoosi, mis oli nii paks kui läbitöötatud masin. Emalikult sättis ta patja mu pea all, hella ja õrna liigutusega tõmbas oma vanaldunud käega üle otsaesise.

«Jooge tingimata õhtul vaarikaga teed, Tarass Demõdovõtš. See on parim viis, kuidas külmetusest lahti saada. Vaarikas on imerohi.»

Jõingi igal õhtul teed selle keedisega. Öösel aga higistasin nii, et tuli kolm korda öö jooksul pesu vahetada. Kuid tundsin tõepoolest, et selle kleepuva soolaka higiga lahku ka haigus ja jõuetus mu kehast.

Tuli isegi Liidia Grõgoriyna. Ta istus ainult hetke ja küsis, ehk on tema abi tarvis. Ütlesin, et mind on kõige vajalikuga varustatud. Lahkudes muigas ta kavalalt:

«Ma lähen. Ehkki Tšepuri pole, ei või siiski kindel olla, et mõni teine ei hakka süüdistama, nagu seda Tonjaga tehti.»

Lõin nagu säraküünal põlema, tema aga liigutas pilkavalt kulme ja läks uksest välja.

Siis astusid ka Kužel abikaasaga, Krõvohatskid, Panassõkud. Ainult Jarõna ei näidanud ennast.

Siis korraga seisis ka tema lävel.

«Tere päevast!» ütles ta vaikselt nagu õpilane.

Kaotasin kõnevõime. Vaatasin teda ainiti, uskumata, et see on tõsi. Järsku on see jälle lummutis, unenägu?

Ta lähenes aralt voodile, võttis voodi läikivast kuulist kinni.

«Kuidas te ennast tunnete?»

«Täna. Hästi. Istuge, palun.»

Olule visatud valge kittel sobis neiule hästi. Selle alt paistis uue kirsspunase kleidi krae, seda kleiti polnud ma veel näinud, siledalt kammitud juuksed olid kuklas sõlme seotud ning läikisid nagu antratsiit, väikeste roosade kõrvade juures värisesid ämblikuvõrguna juuksekiharad.

Jarõna vaatas mind kuidagi süüdlaslikult, suurtesse peadesse silmadesse peidetud vaevu tajutav mure, kahetsus, ning veel midagi mõistmatut, kuid ometi lähedast ja omast. Unustasin kõik pahandused, selle kuristiku, mis oli mu jalge ees mustendama hakanud. Jarõna oli minuga. Ning kõik oleks nagu oma kohal. Ta istus mu voodi kõrval, pruuniks värvitud tabureti äärel, kortsutas taskurätti ning need käed, väikesed ja amarad, tindiplekkidega sõrmedel, värisesid silmanähtavalt ega leidnud endale asu. Ta vaatas kuhugi seina poole, ümmargused põsed valgusid aeglaselt puna täis, kokkusurutud huultel süttis nagu päikesetõus salapäraselt hell naeratus.

«Olete mulle pähane, Tarass Demõdovõtš?» küsis ta, pöörates pilgu kõrvale.

«Ei... Miks siis? Mille pärast?» imestasin ma siiralt.

Ei, ma polnud talle sugugi pähane, ei teinud talle mingeid ettepaneid. Ja tõesti! On ta siis süüdi selles, et mina teda armastan, tema aga on mu vastu ükskõikne?

«Oleksin pidanud teile kirjutama, vastama,» ütles Ja-

rõna vaikselt ning kägardas oma rätiku, muljudes sel-
lest kera.

Mulle valgusid pisarad silma. Tundsin, et see oli ai-
nult haigele andestamine. Nõnda arvatavasti andesta-
takse ka neile, kes pikale teekonnale asuvad, kust ta-
gasipöördumist loota pole. Mõistsin, et tal on raske ja
ebamugav minu juures olla. Ta tegi mulle haiget ja
mina olen nüüd suremas. Ning mul tõepoolest tekkis
tahtmine surra, et ta kas või hetkekski tunneks, mida
tähendab õnnetu inimese kahtlustamine. Kuid ütlesin
hoopis muud:

«Mina olen kõiges süüdi. Poleks tarvis olnud teile
kirjutada...»

Sel hetkel paisutas headus mu hinge. Ka mina tahak-
sin anda kõigile kõik andeks.

Vaikisime hetke. Akna taga oli päev õhtule vajumas.
Vastu tahtmist kõikus lume raskuse all kohmakas
männikäpp. Pole mul midagi tarvis — ei mingeid kõ-
nelusi armastusest ega ükskõiksusest. Mulle on küllalt
sellest, et ta on siin, et tunnen tema tagasihoitud hin-
gust.

«Õpilased igatsevad teie järele,» sõnas ta mõtlikult.
«Petro Kovalets luusib haigla ümber. Kutsusin, et as-
tume sisse, kuid ta ei tahtnud.»

Muutusin elavamaks. Mulle tegi muret Kovaletsi sa-
atus. Šuhnovskõiga ei tahtnud ma temast kõnelda.

«Mis Petroga on?»

«Ta hakkas isegi minuga sõbrustama. Ka mina ei ju-
genud kaua aega siia tulla,» heitis neiu minule süü-
lasliku pilgu. «Petro on samuti ebamugav. Ta rääkis
mulle kõik ära. Vabandas iseenda ees oma käitumist.
Kuid mõistab, et tegi halvasti. Tal on häbi.»

«Ütelge talle, Jarõna Ivanivna, et tahaksin teda väga
näha.»

«Ta tahab kangesti õppida. Kolmandas klassis pole tal
aga midagi teha. Ta vihkab Antonina Nõkonivnat.»

«Miks?»

Nähtavasti ei tahtnud Jarõna mulle seda öelda, kehi-
tas õlgu.

«Võtaksin ta enda juurde neljandasse.»

Jäin mõttesse. Nähtavasti olin vea teinud, kui saatsin
Petro Põšna klassi. Antonina Nõkonivna pole see peda-

gog, kes võis poisiga toime tulla. Pealegi on Petro
arukas, teadmishimuline, täiskasvanum kui tema klassi-
kaaslased, tal pole seal midagi teha. Õpetajanna aga ei
saanud õpilasele läheneda.

«Nähtavasti oleks see temale kõige parem. Oleksin
teile väga tänulik, Jarõna Ivanivna, kui te meie valu-
lasega sõbruneksite ja temast inimese teeksite.»

Neiu naeratas kasinalt.

«Kas mul jätkub kogemusi?»

«Jätkub. Te mõistate ju, et lapses ei tule mitte sum-
mutada, vaid arendada seda head, mis temas on. Olen
seda joont teie töös märganud. Petro on aga palju
häid omadusi: ta on elav, energiline, kergesti süttiv,
avameelne, julge. Ning kui seda õigetesse rööbastesse
juhtida...»

Vaimustusin oma pedagoogilistest arutlustest. Jarõna
kuulas mind, noogutas nõusoleku märgiks kergelt pead
aga pööranud minult silmi. Mulle tundus see kõnelus
väga tähelepanuväärsena, sellisena, mis liitis ja ühen-
das mitte ainult meie hingi, vaid ka südameid.

«Ma proovin,» lubas õpetajanna, kui oli mu ära kuu-
lanud.

Akna taga oli õhtuhämarus maad võtnud. Tuldi pa-
lavikku mõõtma.

«Te lubate, et ma teid vaatamas käin, seltsimees
haige?» küsis Jarõna tõustes, hääles mingi sisemine eru-
tus, mida ta püüdis naljanoodikeste taha peita.

«Kui see teile koormavaks ei muutu...»

«Mis te nüüd! Ma pole ju unustanud, kui palju mehi-
sust ja kannatust oli teil, kui te mind selles majas kü-
lastasite.»

Nurustin nõrgalt ta kätt. Tähendab, need külaskäigud
on tänutähis ja ei midagi rohkemat.

Ootasin kannatamatult õhtut. Teadsin, et esimene va-
hetus lõpeb ja Jarõna tuleb minu juurde. Olgu see pea-
legi viisakusvisiit, mul oli ükskõik. Tahtsin ainult ühte:
et ta oleks siin, istuks sellel toolil, vaataks seina poole
ja kõneleks. Mul oli mõnus kuulda tema häält, tema

juuresolek elustas. Ootasin kannatamatult, süda põksus rinnus, meelekohtades tagus veri ning nägu lõkendas kui tules.

Lõpuks — lumekrudin akna taga, lõpuks — kiirustavad saminud koridoris.

Uks avanes ja algul sisenen palatisse, selg ees, Sjagailo voorimees, taat Sofron, siis ilmus uksele sanitar nägu, nende järel aga tuli nähtavale Sjagailo punane nina. Hakkas lõhnama lume järele, palatis tungis külma õhku.

«Ettevaatlikult, ettevaatlikult, Sofron Gnatovõtš hüüdis Sjagailo. «Miks te pöörate end nagu elevandi tsirkuse areenil?»

Pealaest jalataldadeni sissemähitud haige hakkas kandraamil oigama.

Sanitar vabastas ta kiiresti tekkidest. Sjagailo ei heitnud mulle pilkugi, jälgis kiivalt neiu käsi.

«Ettevaatlikult, Nataalka, ettevaatlikult. Mis te teineteist tirite, kas kiirustate kohtamisele?»

Haige asetati vabasse voodisse. See oli kaheteist- või kolmeteistkümneaastane poiss. Kondine, mustapäine. Ta hakkas summutatult oigama, pööras näo minu poole.

«Petrik!» hüüatasin ma ootamatusest.

Petro Kovalets tõstis aeglaselt laud, vaatas mind imetusega. Tema mustades, palavikust läikivates silmades hakkas korruga helkima rõõm ja sähvima naeruväljatused.

«Tarass Demõdovõtš!» vastas ta tasa. «See olen minagi. Ent raske hoog tõmbas ta otsekohe kõveraks, näole tardus valuline grimass.

«Nataalka, novokaiini!» käsutas Sjagailo.

Lõpuks osutas arst ka minule tähelepanu.

«Mõtlen, et teile on, see naaber päris meeltmööda, Tarass Demõdovõtš?»

«Mis temaga on?»

Sjagailo ütles tõsisel toonil midagi ladina keeles. Ning alles mu silmis arusaamatust märgates selgitas:

«Pimesoolepõletik. Ägedal kujul, Tarass Demõdovõtš.»

Pärast süsti Petrik rahunes. Arst tõttas kiiresti palatisist, hetke pärast aga nägin, kuidas tema roostekarva

kõrvaklappidega müts aknast mööda vilksatas. Sjagailo oli mures ja see rahutus kandus ka minule.

Sisenen õde Siina. Küsis, kuidas haige end tunneb.

«Pole vigagi,» vastas Kovalets reipalt. «Enam ei vaata.»

Neiu silitas tema sõnakuulmatut juuksekaulu.

«Küllap läheb korda, poiss. Jakiv Stepanovõtš tegi kõik, mis vaja. Ära karda.»

Oeldu tooni põhjal, samuti selle järgi, et haiguse nimetus jäeti lõpuni välja ütlemata, mõistsin, et Petriku olukord pole ohutu. Ja kui Siina toast väljus, hakkasin poisilt pärima, mis temaga oli juhtunud.

«Mul pole kunagi midagi valutanud. Ainult siis, kui peksa sain, valutas. Ja nüüd järsku... Tulin mööda tänavat ja kui siis hakkas põrgut tegema! Ei saa paigast liikuma. Püüdsin roomata. Aga valutas veel rohkem. Nagu oleks keegi terava noa kõhtu pistnud. Ja külm! Nii külm! Ehk oligi sada kraadi! Tundsin, et käed külmetavad, kõrvad on puiseks muutunud. Hakkasin end kodu poole veeretama. Oigan, aga vanaema ei usu, rüütleb, vaata, et oleks veel mõned tohlakad andnud. Noh, aga siis tuli arst, kutsus taat Sofroni ja tädi Nataalka. Nemad vedasidki mu siia,» Petrik naeratas süüdlaslikult.

«Ja nüüd on juba üle läinud? Näe, mis tähendab haigla? Eks ole...»

Ta pööras pilgu kõrvale. Kartis vist, et hakkab pärima, miks ta kooliskäimise jättis. Tegin, nagu ei teaks ma midagi.

«Kas see juhtus sinuga tänaval või klassis?»

«Ütlesin ju, et tänaval ikka...»

«Läksid kooli?»

Hetke valitses vaikus. Ootasin kannatlikult vastust.

«Kõndisin, see aga hakkas valutama...» sõnas poiss lõpuks vaikselt.

«Kahju. Nüüd tuleb sul, poiss, nii nagu minulgi mõni aeg siin haiglas vedelda. Õppetöö aga läheb edasi.»

Petro heitis mulle vargsi pilgu, kuid vaikis.

«Kuidas meie koor elab? Oled kindlasti mitu uut laulu selgeks õppinud?»

Ta kulmud tõmblesid, suu sulgus.

«Ma ei laula kooris.»

«Miks siis?» püüdsin oma küsimusega võimalikult rahulikult imestust avaldada.

«Sellepärast... Sellepärast... Kas teile pole räägitud?»

«Keegi pole mulle midagi rääkinud.»

Mõnda aega vaatas ta mulle uurivalt otsa, nagu ootas, et ma tema pilku välja ei kannata ning enda rääkida ei lase. Lõpuks langetas poiss silmad ja ohkas.

«Mind aeti koolist minema,» ohkas ta raskelt.

Naersin tehtult.

«Noh, küll sa oskad öelda! Kes peale minu võib mind koolist ära ajada? Kas ma siis polegi enam direktor? Mina aga pole sind välja heitnud.»

«See olete teie. Aga Šuhnovskõi ajas välja. Ning andis veel vastu kukalt, nii et hoia!»

Mulle oleks nagu keegi rindu löönud. Teadsin, et Petrik võib kõigega hakkama saada, kuid valetama ta ei hakka. Seda aga, mida poiss praegu ütles, ei tahtnud kuidagi uskuda.

«Mis sa räägid? See pole tõsi, Petro,» tõmbasin ma kulmud kipra.

Petrik nohistas kannatamatult nina.

«Ma ei valeta! Ma pole sellest kellelegi kõnelnud ainult teile...»

Tundsin, et olin oma kahtlustamisega poissi solvanud. Ilmnes, et tal polnud minu ees saladusi, mina aga suhtusin tema ausasse juttu umbusklikult. Et üksteist mitte mõistmist, mis meie vahel tekkida võis, mitte tugevdada, ütlesin lepitavalt:

«Ma ei kahtlegi selles, et sa tõtt kõnelesid. Kuid raskelt on seda uskuda. Mõhhail Amadejovõtš on hea õpetaja.»

«Hea...» muigas Petrik kibedalt. «Seda ta on teie ees. Mind aga lõi. Ilma, et oleks asja klaaritud...»

Petrik oleks nagu oma haiguse sootuks unustanud. Ta tõstis pea, nõjatus küünarnukile, vaatas mind haledate silmadega.

«Kuidas see juhtus?»

Poiss lõi silmad maha, tõmbas teki lõuani.

«Väga lihtsalt. Läksin klassis riidu, Antonina Nõkoni nina kaebas Šuhnovskõile. See kutsus mu tunnist ära, viis õpetajate tuppa, ei küsinud midagi, vaid ütles:

«Mõnda kukalt, nii et mul sädemed silmist lendasid. Nõksin minema. Tema aga hüüdis järele: «Et sa oma jalga üle kooliläve enam ei tõsta.»»

Petrik vaikis, jäi mõttesse. Vaikisin ka mina. Ma ei kahelnud poisi sõnades. Kuid mõistsin ka seda, et niisama lihtsalt Šuhnovskõist jagu ei saa. Keegi maailmas ei tõesta ju seda, mida poiss praegu kõneles. Seda mõistsin ka Petrik. Hiljem lisas:

«Kes siis usub, et see nii oli?»

«Uskuda, Petrik, pole raske. Ent kuidas sa seda tõestad?»

«Ma ei mõtlegi tõestama hakata.»

Vaikisime kaua. Mõtlesin poisi sõnade üle järele, Petrik ei eksitanud mind seda tegemast. Ma ei suutnud kuidagi mõista õppealajuhataja käitumist. Või ta ehk maksab poisile kätte nende kahe vihiku eest. Ent mis iseloom peab siis inimesel olema, et lapse vastu säärase viha kanda?

Küsisin Petrikult, miks ta klassis distsipliini rikkus. Ta vaikis kaua.

«Miks sa klassis kaklesid?»

«Ärgu nad pläragu!»

«Kes seda tegi?»

«Mõtja Žnets.»

Petrik vastas vastu tahtmist, iga sõna tuli temalt vägivõimuga välja pressida.

«Mida ta siis kõneles?»

«Niisama... rumalusi.»

Nägin, et Petrik varjab, jätab midagi ütlemata.

«Aga ikkagi, missuguseid rumalusi?»

«Noh... Ei, ma ei taha rääkida.»

«Miks?»

«Sest, et teie kohta.»

Mul tõmbas suu kuivaks. Ma poleks võinud arvatagi, et Petrikul olid minu isikuga seoses pahandused tekkinud. Nüüd asusin juba otsustavale rünnakule.

«Kõnele kõik, Petro.»

«Ei... taha.»

Meie jutuajamise katkestas Sjagailo. Ta astus palatasse pakasest lõkendava näoga, hõõrudes energiliselt suuri lillakaid käsi.

«No on pakane, on pakane, kallid inimesed. Petro

Vassõljevõtš,» pöördus ta Kovaletsi poole, «kuidas sa ennast tunnend?»

«Valutab,» kõverdas poiss nägu.

«Pole viga, poja. Küll läheb üle. Peaasi — meil tuleb kõige kiiremas korras rajoonikeskusesse sõita.»

Ning pööranud minu poole oma suure punetava nina ütles Sjagailo erutatult:

«Mõistate, Tarass Demõdovõtš, seekord on juhtunud midagi niisugust, mida te eales uskuma ei jää! Kužel andis käsu hobune otsekohe ette rakendada! Ütles, et pool tundi pärast on sõiduk haigla ees. Ma ei suuda kuidagi mõista, mis lahti on. Tõsi, ma ei öelnud talle, et on tarvis Pjotr Vassõljevõtši,» ta noogutas Kovaletsi poole «vaid et hoopis teid haiglasse viia.»

Hakkasin naerma. Petrik katkestas mu naeru.

«Miks mind linna?»

«Tähendab et on tarvis, Pjotr Vassõljevõtš,» vangutas Sjagailo pead.

«Ei sõida ma kuhugi. Tohterdage siin.»

«Selles, kallike, asi ongi, et siin sind tohterdada ei saa. Sulle on otsekohe tarvis operatsiooni teha, mõistad, poja?»

Petrik avas imestusest suu.

«Sul on mädane pimesoolepõletik. Kui seda juppi ei eemalda, võib lugu halvasti lõppeda. Tead, mis see tähendab?»

Petrik ei tahtnud seda teada.

«Ei sõida ma kuhugi. Koju lähen. Andke mu pükid kätte.»

Poisi näole ilmusid vaheldumisi kord hirm, kord valu, kord otsustavus, kord segadus.

«Näed kui kärmas! Ei pükstega ega ilma nendeta sa poiss, kaua ei tantsi. Mõistad ju, mis on pimesoolepõletik?»

«Ei taha ma mingit pimesoolt. Ega operatsiooni.»

Sjagailo vaatas lootusrikkalt minu poole.

«Seltsimees direktor, ütlege sellele uskumatule Tarass Demõdovõtšile midagi.»

Hakkasin Petrikut keelitama. Rääkisin temale, mis on pimesoolepõletik ja millest see tekib.

«Ega sa juhuslikult kirsse koos kividega alla neelanud?»

«Oh ei. Aga ploome neelasin küll tervetena alla. On see sellest?»

Jutustasin poisile, missugune haigus on tal kõhus, tema kuulas rahunenult.

«Kas selle kätte surra võib?»

«Kui ei opereeri, on surm möödapääsematu.»

«On see valus?» ajas Petrik oma silmad pärani.

«Mitte rohkem kui korralik kõrvakiil,» pilgutasin ma poisile silma.

Midagi naerugrimassi taolist libises üle poisi näo. Mõne hetke pidas ta iseendaga aru.

«Lõigake siis siin. Ma ei kannata linnani välja.»

Sjagailo püüdis teda rahustada.

«Ma, kallike, sõidan sinuga koos. Ära muretse. Meil siin ei saa operatsiooni teha. Mõistad?»

Haigla eest kuuldus saanijalaste krudinat, puristasid hobused.

Palatisse astusid sisse sanitarid ning hakkasid Petrikut riidesse panema. Ta oli nagu halvatud, lebas tahtejouetult, ei vaielnud vastu sellele, mis temaga tehti. Püüdis ainult kogu aeg minu pilku, otsides sellest julgust.

Niikaua kui elan, ei unusta ma seda pilku. Selles oli niipalju meeolehärrmi, niipalju imestust, lootust, palvet ning tavalist inimlikku hirmu! Seda pilku kohates noogutasin talle vaikides rahustavalt pead. Kuid ärevus ei lahtnud poissi jätta.

Kui ta kandraamile tõsteti, kummardusin poisi kohale.

«Noh, Petrik, pea püsti, ole tubli.»

Mööda ta lohkuvajunud põski veeresid kuumad pisarad.

«Kõik läheb hästi, Petrik.»

«Ma ei taha... ei taha surra...» sosistas ta pisaraid neelates.

«Sa elad veel kaua!»

Petrik heitis mulle tänuliku pilgu ja naeratas.

«Aga kui tagasi tulen... tagasi tulen... kooli mind võtate?»

«Kindlasti, Petrik. Kindlasti.»

Ta kanti välja. Pika haiguse kestel olin ma esimest korda püsti tõusnud. Silme ees hakkasid kollased

ja rohelised ringid keerlema. Kobades kätega mööda voodit, seina, koperdasin akna juurde. Selsamal silmapilgul hakkasid kaks võimsat hobust, karvased ja hämmatavalt hallid, liikuma, saanijalased krudisesid. Sõidamisel hakkas ärev ja kibe. Ei mäletagi enam, kuidas oma voodisse tagasi sain.

Seda, mida Petrik mulle rääkida ei tohtinud, jutustas hiljem Jarõna. Ta tuli mu juurde veidi aega pärast seda, kui Sjagailo oli poisiga linnahaiglasse sõitnud. Kui kõnelesin talle oma jutuajamisest Kovaletsiga, küsis ta silmi kõrvale pöörates.

«Kas te siis ei tea, miks Petro mässama hakkas?»

«Kust ma seda teada võisin?»

«Kas Mõhhail Amadejovõtš siis ei kõnelnud?»

Selgus, et Petro oli hakanud õpetajat vihkama pärast seda, kui külas levisid kuuldused, et Antonina Nõkonivna tahtvat vägisi sundida mind endaga abielluma. Seletati, et kuna ma ei soovinud sattuda Põšna külla vahele, põgenesin Kovalivkast.

Täiskasvanute jutud, nagu see külas kombeks, polnud lastele saladuseks. Ja kui keegi poistest oli hakanud tundnis Petrikuga sellest kõnelema, siis viimane, kaitstes direktori au, oli kaklusse astunud. Kui õpetaja oli teda korrale kutsunud, hakkas Petro temale vastu ja rääkis igasuguseid rumalusi. Antonina Nõkonivna oli nutma puhkenud, klassist lahkunud ning kaevanud Suhnova kõi.

«Mulle tundub, et Mõhhail Amadejovõtš ei osanud poisile läheneda,» ütles Jarõna ohtes.

Nüüd ei kahelnud ma enam, et Petrik oli mulle tõesti kõnelnud oma «jutuajamisest» õppealajuhatajaga.

Talveöö on pikk. Kui aga lebad haiglas, tundub see viis korda pikemana. Ei tea, kas kesköö on alles möödas või läheneb juba koidik, mind see ei häirinud. Vaatasin akna tumedat plekki, mille ruudud külm oli karvaseid rebaseid täis joonistanud, ja püüdsin endale ette kujutada, mis akna taga sünnib. Seal värelesid talvetaeva külmad tähed, mõtlesid oma lõputut mõtet vaikivad

männid, valged käppadega sarnanevad oksad jõuetult hingus, praksusid pakase käes pajude ja kaskede vetruvad oksad. Valgel avaral väljal segasid oma jälgi nälgivad jänessed, metsatihnikust kostsid aga aeg-ajalt mingid oiged ja looma möirgamine, võib-olla pidasid hundid seal oma verist söömaaega.

Püüdsin kuidagi magama jääda. Soovisin ainult ühte: et õõ lõpeks kiiremini. Et algaks uus päev. Et tuleks Jarõna.

Homme on pühapäev. Ta peaks tulema varakult. Ning mu südamesse valgub soojust ja ärevust ainuüksi mõttest selle kohtamise üle.

Elle kõnelesime temaga kaua, ta jäi hilisõhtuni istuma. Tundsin südames, et Jarõnal on minu ees eba mugav oma vaikimise pärast, kuid ta, nagu minagi, rõõmustab selle üle, et oleme ära leppinud ja teineteist leidnud. Oli hea ja kerge olla. Kui mitte nõrkus kogu kehas, kui mitte kumin peas, oleksin jalule tõusnud, temal käest kinni võtnud ja astuma hakanud. Ning mis peamine: teadsin, et ta tuleb koos minuga, kuhu ma aga soovin.

Terve öhtu jutustas Jarõna oma lapsepõlvest, vanematest. Ma sulgesin heameelest silmad ja kuulasin, kartes ainsatki sõna kõrvust mööda lasta. Püüdsin teda endale tütarlapsena ette kujutada, nägin ta nägu, kuulsin ta vanemate häält ning, minu jaoks seni tundmatud ja võõrad, muutusid nad nii lähedasteks ja omasteks...

«Kas magate, Tarass?» sosistas ta pärast lühikest pausi.

Ei olnud tahtmist silmi avada. Mul oli nii hea olla. Kuulsin, kuidas ta püsti tõusis, minu voodi kohale kummardus. Minu nägu puudutas kergelt tema hingus. Neiu huuled, õrnad ja soojad, puudutasid sekundi tahtumatu mürdosa vältel mu laupa ning lausa kõrvetaid seda. Tõmbasin ootamatusest valjusti oma rinna ohku täis ja avasin silmad.

Ta oli juba ukse.

«Jarõna!»

Neiu vaatas ehmunult tagasi, punastas, langetas süüdlaslikult oma läikivad silmad.

«Head ööd! Ma tulen homme.»

Ning sulges ukse.

See öö ei tahtnud kuidagi lõppeda. Ma pöörlesin ja vähkresin. Vaatasin lootusrikkalt akna poole ja sulgesin pahameelega laud. Silme ees seisis kogu aeg Jarõna kummardamas, roosapõskne ja häbelik.

Lõpuks möödus see öö. Jarõna tuli mu juurde, pidulik, lilledega. Andis vaikides käe, tahtejõuetult ja sõnalausumata hakkasin tema kannul astuma. Mõne aja pärast jäime järve kaldale peatuma. Jarõna ulatas mulle õnge. Heitsin selle järve ning hakkasin õngekorki vaatama. Samal ajal ilmus vastaskaldale terve parv metsaparte. Nad sukeldusid mängeldes vette, vaatasid mind tarkade silmadega. «Kus on mu püss!» hüüdsin ma ning jooksin kaldast eemale. Ei teagi, kuhu oleksin jooksnud, kui õigel ajal poleks ärganud ja pilku aknast heitnud. Hall talvehommik vaatas sealt vastu.

Uus päev algas ebatavaliselt. Kartes, et olen hiljaks jäänud, tõstsin hirmsat kisa ja kutsusin sanitarid kuhale. Mu teraval lõual olid habemetüükad püsti. Tuli habet ajada, puhas särk selga tõmmata ja välimus pidulikuks muuta.

«Keda te kogu aeg piilute, Tarass Demõdovõtš?» imestas tavaliselt kõige vastu ükskõikne sanitar Suura. «Ehk ootate pruuti?»

«Veel kraad kangemat, Suura!»

«Ema?»

«Ei ütle!»

«Aga võib-olla siiski ütlete, kui paluda?»

«Ei ütle!» laulsin talle bassihäälel vastu. Ning me mõlemad puhkesime naerma.

Varsti olin külalise vastuvõtuks valmis, tema aga ei tulnud. Värahtasin igast kolinast koridoris või aknast taga, iga lume krudisemine akna all pani südame ärevamalt ja tugevamini põksuma, igas hääles kuulsin ikka üht ja sedasama — kõige omasemat, Jarõna häält.

Alles ennelõunal, kui talvepäike oli õitsele lõõnud ning mõtlesin juba, et oleks aeg lõunalauda istuda, algas koridoris sagin. Oli kuulda, kuidas luuaga vihe pühiti, kostsid summutatud hääled. Kõrv tabas nende häälte hulgas midagi tuttavat, värahtasin ja ootasin kannatamatult.

Lõpuks uks avanes ja, oh imet! Lävel seisis Nastusja meie hea, elurõõmus Sisalik!

Mu silmad muutusid imestusest lausa ümaraks, tahtsin vaimustatult hüüda üle terve palati, kuid endalegi ootamatult ainult sosistasin imestunult:

«Sina, Nastja?»

«Seda teadsin, et sa ei oodanud! Ja sihuke ongi su sõprus. Sõida külla, ennast aga pole koduski. Peitsid enda haiglasse. Noh, Tarass, aga mind sa ju tunnud, minu eest ei leia sa ka maa all rahu. Tere siis, Tarass! Mis sinuga lahti on?»

Seda kõike kõneldes jõudis ta juba mu mõlemaid käsi pigistada ning nägu kaasatoodud külma õhu ja rohu-

maaheina lõhnaga jahutada. Lõpuks veendusin, et see pole lummutis, vaid Nastja Skrõpalist, elus ja terve.

«No küll on Sisaliku-põnn, küll on Nastja!» pomisesin ma, jõudmata veel toibuda. «Sa võisid ju külmetada! Kuidas sa riskisid niisuguse pakasega sõita?»

«Algabki! Ega sa minu direktor ole, et loed moraali. Ei võta mind ükski tont — näed, et olen elus ja terve, ainult nina vist veidi näpistas.»

Kahe väikese punase sõrmega hakkas ta lapselikult sinakaslillat teravat ninaotsa hõõruma, ise aga vaatas mind oma hallide pungis silmadega armastavalt ja truult. Oi, kuidas sarnanes ta sisalikuga, see väike erk õpetajanna, ning kui lähedane ja omane oli ta minule! Nagu õde või ema! Unustasin kõik, minu ees keeres nooruslik ja alati liikuv Nastusja, sädistas õpetlikult, esitas korraga kümme küsimust ning ootamata vastust vastas ise või jättis nad hoopis vastamata.

«Mis kombed need on — põdeda? Näen, et sa siin ilma meieta oled hoopis käest ära, jooksed nähtavasti alasti ringi? Või ehk oled külma vett joonud? Üldiselt tean ma sinu harjumust: tuul või pakane — ninaalune ja hingelõõr lahti, nagu poleks sul palitut olemas. Ise veel uhke pealegi! Mis sinuga siis lahti on? Jõuda sel leni, et mingisse totrasse kopsupõletikku jääda! Vitaa on sulle tarvis, Tarass, pole ainult, kes annab! Instituudi sa siis lõpetasid? Selles oled tubli. Ega me sind asjata omavahel akadeemikuks hüüdnud! Akadeemik! Aga mina vist surengi selle keskharidusega...» ohkas ta.

«Sisaliku-põnn, ole natukenegi vait!» pörutasin talle tehtud rangusega. «Sa ehk ütled, kes sulle selle mõtte pähe pani, et meie Kovalivkasse sõita?»

Sisalik ajas imestunult oma hallid silmad pungi, kehitas kitsaid õlgu ja lõi oma punased peopesad kokku.

«Noh, oled sa aga veidrik, Tarass! Nähtavasti oled suurest tarkusest unustama hakanud, eks? Ise kirjutasid, ise kutsusid, ja nüüd näed! Nüüd küsib ka, miks siia tulid? Sa ehk oled meie kokkuleppe unustanud?»

Alles nüüd taipasin, milles asi on. Olime ju Nastusjaga kokku leppinud, et kui mul raskeks läheb, sõidab ta tingimata kohale. Kirjutasin ju sellest talle pärast instituudi lõpetamist.

Tema aga võttis mu juba käsile.

«Kas palavikku on mõõdetud?» pani ta oma jääkülma käe mu laubale. «Millega nad sind tohterdavad? Pulbritega? Aga kas siin Metsikus Läänes on ka häid pulbreid? Ja üldse, Tarass, selles haiglas võidakse sind nõnda ravida, et lähed hoopis valge kase alla.»

«Siin pannakse hoopis männi alla,» naljatasin vastu.

«See ükskama kõik,» raputas ta etteheitvalt pead.

«Noh, tõega, kes sind siin ravib? Kas see vihane eit?»

«Kes see?» imestasin.

«Koolis öeldi mulle: «Direktor on haige, lamab haiglas.» Noh, tulin siis jooksupõlvele siia. Tema aga, mustaverd sihuke, näol mitte kulmud, vaid kaks lambanahka — ei lase sisse. «Ei ole lubatud,» ja kõik. Ütle sin, et sõitsin siia kolmekümne viie kilomeetri takka. «Aga kes te sihuke olete?» hakkas nagu takjas külge. «Noh, mida talle öelda? Ütled, et ema — ei jää uskuma. Ütled — õde, seda vähem. Mõtlesin, et ütlen — tütar. Keel hakkas juba liikuma, kuid sain õigel ajal pidama. Mõtlesin: See sihuke Cerberus, et ega ta nalja suurt mõista. «Naine,» ütlesin. Oleksid sa, Tarass, näinud, kuidas ta nagu kala suu ammuli ajas.»

Nastusja heitis kelmika pilgu ukse poole ja pahvatas naerma, põskedesse valgus puna ning rohekad täpid muutusid eriti märgatavaks, silma valgusid pisarad. Tüdruk aga lõkerdas tervet, muretut naeru. Ka mina olin naerust lämbumas, lõpuks hakkasin köhima, nii et hing lausa kinni jäi.

Kuid Nastusja ei naernud enam, vaid askeldas rahunult mu ümber.

«Tarass! Sul on köha? See ei meeldi mulle sugugi. Oled sa ennast kontrollida lasknud? Mõistad ju, et pärast kopsupõletikku võib igasugune asi külge hakata. Noh, aitab juba köhimisest! Nii võid kopsud puruks rebida. Vaata, mis naer teeb,» kehtas ta õlgu. «Sa pole ju enam alaealine, et seda ei võiks uskuda. Mitte enam vurrudeta akadeemik, vaid, jumal tänatud, kooli direktor, võivad ka seda uskuda, et abielus. Muide aga, niipea kui selle maagilise sõna laususin, tõmbus su arst kohe tagasi. «Minge pealegi,» ütles. Pühkis mul isegi vildid luuaga puhtaks.»

Ma ei suutnud kuidagi naeru vaigistada, jäin korraks

vait ja siis alustasin jälle. Sisalik pani kaks sõrmekest mu huulte.

«Küllalt, küllalt, näha, et tunned siin naeru järele igatsust. Jutusta parem, kuidas elad?»

Ta pigistas tähtsalt oma väikesed punased rusikad põlvedel kokku, seadis end kuulama. Seljas oli tal roheline soe villane kampsun ja uus must seelik. Ta tundus veidi tõsisem ja vanem kui ta tegelikult oli.

Mul polnudki õieti millest kõnelda. Elan. Töötan. Jäin nüüd haigeks. Kas meenutan Skrõpalit? Vahet vahel. Harva. Valmistusin ju eksameiks...

«Ajaleht on su närve rikkunud?»

«Ka seda oli.»

«Nüüd kiidab ta sind.»

«Kiitusest laituseni on üksainus samm.»

Hakkasin temalt Skrõpali kohta uudiseid pärima, tutvate, kooli ja küla kohta küsitama. Sisalik jutustas kõigest meelsasti, pikalt ja üksikasjalikult. Tihti hüppas ta kohalt üles, demonstreerides inimeste poose, kord lõkerdas naeru, siis aga manas oma väikesele liikuvale näole niisuguse tõsiduse, tegi niisuguseid grimasse, et unustasin kõik. Mulle meenusid meie tagasipöördumatud kooliaastad, tehnikum, sõbrad ja tuttavad Skrõpali koolis.

Aeg läks märkamatuks. Paaril korral astus sanitarisse, kuid pöördusin temast kannatamatult ära, polnud mahti lõuna peale mõelda. Ja tema, mõistatuslikult ja vargsi muiates, kadus kuulekalt. Lõpuks, kui kõigest oli juba kõneldud, pärisin Sisalikult tema elu üle järele:

«Kuidas siis sina elad, Nastja? Mehele pole veel läinud?»

Nastja silmad läksid imestusest ümaraks, ta vaatas kuidagi ehmunult minu poole.

«Ära räägi rumalusi, Tarass! Tahad, et ma vihastaksin?»

«Mis siin vihastada?»

«Jätame selle jutu. Sa ju tead mind...»

Ta kõneles seda langetatud päi oma hõredaid ruugeid kulme rahulolematult kortsutades. Neiu pilk oli ärev, silmad tundmatult tumenenud.

«Aga sina, Tarass? Kas sa ei mõtle vahel sellele?»

Ning samas punastas ja kohmetus oma küsimuse pärast.

Ent ma ei taibanud midagi. Alles nüüd meenus, et Jarõna polnud senini veel tulnud. Vaatasin ärevalt akna poole. Näis, et juba hämardub. Mis oli juhtunud? Miks ta siis ei tulnud?

«Tahtsin sind ühe neiuga tuttavaks teha... Ta peab varsti tulema. Tahaksin, et te sõpradeks saaksite...»

Märkasin, kui kahvatuks oli Nastusja muutunud. Tema põlvedele asetatud väikesed käed hakkasid värisema. Ta pigistas need väikestesse rusikatesse. Vaatas mind nüri pilguga, ootas järgmisi sõnu.

«Ta on õpetajanna... Väga hea... Arukas.»

Nastusja hakkas silmalaugusid pilgutama, kahvatu-tele paledele ilmus puna. Nagu oleks ta unest ärganud, ohkas tasakesti ning vaatas mitte midagi nägevate silmadega palatis ringi. Jõudnud pilguga aknani, ehmus:

«Oh, juba õhtu!»

Nagu orav, hüppas ta kohalt ning hakkas toas keerlema. Tõstis millegipärast laual pulbrikarbikesi, heitis pilgu aknasse, silus sõrmekestega kortse laubal.

«Anna andeks, Tarass, et su kõrvad huugama rääkisid. Lähen nüüd. Hobused on puhanud. Saa terveks!»

Ta astus kuidagi küliti voodi juurde, kummardus äkitselt, andis matsaka suudluse põsele ja pigistas mehelikult kätt.

«Ole terve, Tarass! Soovin sulle õnne.»

«Nastjake!»

Ta nagu polekski mu hüüdu kuulnud. Astus ukse juurde, sulges selle, ilma et oleks tagasi vaadanud, ja kadus.

«Nastjake!»

Läks... «Oh, sind, Sisalikku! Kui palju rõõmu tõid sa endaga kaasa ja kui palju valu tegid südamele! Olen ma siis süüdi, mõista ometi, mu hea Sisalik, et oled Nastja, ainult Nastja, ja mitte see teine! Mitte tema...»

Olete märganud: kui olete rõõmus, kui olete õnnelik, siis nagu kuhjaks keegi teie ette üha uusi peotäisi õnne ja rõõmusõnumeid. Ning vastupidi: kui teil on mure, siis

hakkavad sellele tingimata lisanduma teised hädad, ja võtab aega, kuni teie hingesse jälle rõõmukiir piilub.

Pärast Sisaliku ootamatut külaskäiku olin ma algul nagu veidi nõutu. Kui aga saabus õhtu ja mind polnud keegi külastama tulnud, muutusin nukraks. Üksinduses oli võimalik kõige üle järele mõelda. Mingi halb, raske eelaimdus puges hinge. Süda oli kogu aeg rahutu, nagu ootaks midagi, ehkki teadsin, et öötunnil polnud enam kedagi oodata.

Öösel puhkes tuisk. Raevukas tuul keerutas akna taga lund, vingus metsikult korstnas, peksis lumepuru vastu aknaid. Ei tahtnud magada, ei tahtnud mõelda. Lamasin liikumatult selili palavas voodis, vaatasin pärani silmi lakke.

Uue päeva võtsin samuti vastu nii lootuse kui ka murega. Täna peab Jarõna kindlasti tulema. Kuid miks polnud teda eile? Kas ta tõesti ei julgenud Sisaliku juuresolekul sisse astuda? See oli kindlasti nii. Ent miks?

Jakiv Stepanovõtš oleks pidanud juba tagasi olema. Ootasin teda kannatamatult. Tundsin end nüüd paremini ja tahtsin juba haiglast välja pääseda.

Pärast hommikueinet astus minu palatisse Siina. Nägu kurb, silmis pisarad.

«Mis on juhtunud, Siina?» endal aga lõi südame alt külmaks...

«Ärge küsige, Tarass Demõdovõtš. Õnnetus.»

Ta keeras pea kõrvale ning tõstis valge kitli hõlma silme juurde.

«Mis on siis?»

«Jakiv Stepanovõtšiga on õnnetus juhtunud. Külmas tee peal ära, kõneldakse, et tal amputeeriti käsi.»

«Mis?!»

Ma ei suutnud seda uskuda. Kuidas võis Sjagailo lasta, et külm... Ei või olla! Kuidas võis külm võtta? Endal aga pigistas nagu klambriga südant. Tähendab et mitte asjata polnud süda rahutu.

Kes teab, ehk polegi see tõsi, mida taat Homa Djagil jutustas. Hõlmaotsaga pisaraist punetama löönud silmi pühkides, aeglaselt, nukra dramatismiga, mis on ainult naistele omane, kui nad õnnetusest pajatavad, jutustas Siina, mis ta Homa-taadilt oli kuulnud. Nad olid kiiresti sõitnud, kiirustanud, sest poisi olukord muutunud

ikka halvemaks. Vahepeal tuli isegi pakase käes haigele süst teha. Talvepäev on aga lühike ning öö saabudes olid nad alles teel.

Meenus, kuidas ma ise läbimatus metsapadrikus ekslesin, tee jalge alt kaotasin ning äärepealt pidin elu jätma. Pakane aga oli kõva. Kõneldi, et täna oli ta veidi järele andnud, eile ja üleeile aga oli nii kange, et isegi vanad inimesed ei mäletanud niisugust.

Ent nad polnud teelt eksinud. Taat Homa Djagil pole niisugune mees, kes tee kaotab. Kõiges oli regi süüdi olnud, see ei kannatanud lööki välja, kui kinnikülmunud Desnale sõideti, ning purunes. Hobused vedasid ohjatsas taati edasi, Sjagailo aga jäi haigega keset pilpaid ja heinu lebama.

Jakiv Stepanovõtš ei kaotanud meelekindlust. Haaras pikemalt mõtlemata haige kätele ja hakkas jalgsi linna minema.

«Te ju teate, milline riietus on Jakiv Stepanovõtšil,» ütles Siina nuuksudes. «Käised, nii palitul kui pintsakul, on küünarnukini, labakuid ta aga ei tunnista. Nii võttiski tal külm käed ära, kuni ta poisi kohale tassis. Minna oli küllalt palju, umbes viis kilomeetrit.»

Kujutlesin endale ilmekalt Sjagailo murelikku nägu, küünarnukkideni paljaid käsi hoidmas kõvasti lina ja tekki, millede sees Petrik raskesti oigab. Arsti mantli hõlmad on lahti, lühikeste pükste alt paistavad vajunud sokid ja külmast siniseks tõmbunud ihu. Riietuselt meenutas arst mulle kogu aeg vähki, kes oma kesta enam ei mahu ning kavatseb seda vahetada.

«Djagili-taat oodanud eile terve päeva, öeldi, et külm võtnud käed ära. Lisaks aga veel õnnetus Petroga. Öeldi, et on lootusetu.»

«Petro on lootusetu?»

«Nojah. Mäदानe pimesoolepõletik. Õnnetus õnnetusele lisaks. Oleks veel üks, aga nüüd on kaks... Mis ta nüüd käteta peale hakkab?»

Siina rääkis oma jutu ära ja jooksis minema. Mõistsin, ta oligi selleks tulnud, et mulle seda rasket uudist teatada. Kindlasti oli ta nüüd kellelegi teisele seda jutustama läinud. Mina aga lebasin rabatuna. Petrik on lootusetu? Oli parandamatu, nüüd on lootusetu. Kas tõesti seda püsimatut, siirast, kõigest huvituvat, vaba

kui tuul poisikest pole enam selles ilmas? Ei, ei, seda ei saa olla! Sest muidu — palju inimese elu siis üldse maksab? Kus on tõde maailmas? Ei, ta peab elama!

Kuid... Kuidas võis see kõik juhtuda? Petrik — lootusetu... Ehk lebab ta juba külmana, kõige vastu üheksena, silmad kinni...

Näen tema pilku, anuvat, täis lootust ja palvet, usku paremasse, seda pilku, millega ta mind vaatas, kui ta palatist välja kanti. Kas ta tõesti tundis, kas tõesti mõistis, mis teda potas?

Aga Jakiv Stepanovõtš... Ei, ma ei suuda teda ilma käteta ette kujutada. Kuid viis kilomeetrit paljaks sihukeste külmana! Armas jumal! Jakiv Stepanovõtš! Missugune inimene sa küll oled, missugune mees! Kui palju headust on sinu hinges, missugune süda taksu su rinnus? Ja mis sellest, et mõni sinu üle sõbralikult, võib-olla aga et mõni ka üleõla õelalt nalja heidab? Mis sellest, et püksisääred ulatuvad sul ainult põlvini ja varrukad küünarnukkideni? Mis sellest, et su särgil puudub alati ülemine nööp ja et rahva hulka ilmud sa ilma lipsuta? Mis sellest, et su lõbus nina sind reedab ka siis, kui sa tõsiselt ja pikalt veenad, et ei võta tilkagi alkoholi suhu. Ta, sinder, ju lausa luksu sel ajal naerust ja reedab sind tervenisti! Mis sellest!

Ma ei suuda enam lamada. Tõusen voodist, tõmban endale selga kõik, mis palatis käepärast, ning hakkan nurgast nurka rändama. Ma ei või enam nelja seina vahel istuda. Pean inimeste sekka pääsema, pean kõnelema, pean kõigile jutustama, mis inimesed siin on ja milleks nad on võimelised. Ka Petro pärast tuleks paljudel häbi tunda. Ta lebab külmana, ta on lootusetu, teda aga peksid kooli juures teised lapsed, narrisid, nagu keegi tahtis. Ei, ma pean inimeste sekka minema, ma pean neile kõnelema. Ent miks ei tule Jarõna?

Uus oletus ajab mul kanaanaha ihule, lööb tulesälvatusena pähe. Aga järsku on ka temaga mõni õnnetus juhtunud. Haigestunud või midagi muud veel? Ta ei võinud ju siisugusel ajal juba kaks ööpäeva oma nägu mitte näidata. Mis seal koolis lahti on?... Ei, ma pean minema! Kui saaks ainult saapad või vildid kätte... Või lihtsalt mässida jalad linade sisse, võtta tekk ümber?

Oleksin arvatavasti niimoodi ka teinud, nõnda tõmbas mind inimeste juurde. Kuid inimesed tulid ise. Sisse astusid Vasja Babak koos Grõgori Ivanovõtš Jariga. Neid nähes ma veidi toibusin, tulin mõistusele.

«Jah, ka meie oleme kuulnud,» ütles Vasja Babak rahulikult, «kuid uskuge... Küllap see on Djagili-taadi fantaasia. Teate ju, et Homa-taat on põnevuslugude peale meister. Ta pole ju näinud, vaid ainult oletab.»

Ent näha oli, et Vasja Babak pole ise sugugi veendunud selles, mida kõneleb. Oli muidugi teada, et Djagili-taat on kange liialdama, kuid asjad võisid siisuguse pöörde võtta, et taadi fantaasia võis seekord tõega kokku langeda.

Vasja Babak oli veendunud, et Petro jääb elama.

«See ju sihuke poiss, et ka surnust peast ronib august välja,» lausus ta kindlalt.

Babak tõi veel ühe huvitava uudise. Djagili-taat oli uue õpetajanna, erialalt ajaloolase kohale toonud.

«Missugune ta on?» huvitusin.

Babak lõi lootusetult käega.

«Päris roheline. Ülikooli kolmandalt kursuselt. Ennemi võinuks pioneerijuht olla kui õpetajanna.»

Grõgori Ivanovõtš vaikis kogu aja. Ainult siis, kui Babak hakkas uuest õpetajannast kõnelema, muigas ta millegipärast tagasihoidlikult, püüdes naeratust käega varjata.

Tundsin Jarõna vastu huvi. Kuid küsida otse tema kohta ma ei võinud. Seepärast lähenesin kaugelt:

«Mis teil uut on?»

«Kõik on korras.»

«Kas kõik on terved?»

«Kõik. Mis neil siis ikka...»

Ma ei teadnudki, mida edasi küsida.

«Muuseas, mõtlen Kovaletsi Jarõna Ivanivna klassi üle viia. Mis sa sellest arvad, Babak?»

«Mõtlen, et see oleks õige.»

«Sa pole temaga kõnelnud?»

«Ei ole.»

«Siis kõnele. Tee seda veel täna. Ütle, et ma tundsin huvi.»

«Hea küll, ütlen. Ta kutsub täna oma tikkijad kokku.»

Ma vaikisin. Enam polnud midagi pärida. Kõik oli selge. Neiu oli elus ja terve. Kuid oli minu unustanud. See kõik oli vaid mäng... Võib olla, et isegi meelega tehtud...

Nüüd polnud mul enam tarvis kuhugi minna. Sõna-kuulmatute kätega võtsin pealmise särki seljast ja heitsin pikali.

Vasja Babak ja Jar vahetasid pilgu ja väljusid huvasti jätmata vaikselt minu palatist.

Ootamatult tuli ka Djagili-taat külla. Pikalt, erilise mõnu ja rahuloluga jutustas ta sündmustest, mille tunnistajaks ta oli olnud.

«Noh, et kui ma siis selle saani miskitmoodi kokku sain ja hobused veidi maha jahutasin... Need aga, ütle nüüd, oleksid nagu lolliks läinud! Kipuvad aina libedale, sinna, kust tuul on lume minema pühkinud. Seal, korraga, vaatan, jääauk, olgu ma koerapoeg, mustendab nagu ahjusuu. Sain kuidagi Desnast välja ja koperdasin tuttava juudi juurde. Jõudsin vaevalt hommiku ära oodata. Jõime seal terve samovaritäie teed ära, klopsisin saani kuidagi kokku ja läksin haiglast meie arsti otsima.»

Homa-taat raputas rahulolematult pead ja tormas mind süüdistama.

«Noh, kas või sinagi, Tarass Demõdovõtš. Mõtlesid nüüd välja niisuguse loo, et ei hullemini enam saa. Haiglasse. Rumalus on see kõik. Mul vahel kevadeti hakkab rinnus pistma. Ühesõnaga, külmetus, rinnus lausa lõõmab, kuid mul on oma ravi. Kaevan endale kätega põlvesügavuse augu, surun rinna vastu maad, magan tunnikese ja, olgu ma koerapoeg, haigus on nagu käega pühitud. Kuidas siis! Nii nagu mullast see haigus tuli, nii ta sinna ka läheb. Neid arste aga ja ka haiglaid pole ma oma seitsmekümne viie aasta jooksul nuusutanudki. Mida ma aga seal rajoonilinnas kõike nägin, sa armas aeg, hoidku, et ma seda haiglat enam elu seeski ei näeks. Tulin siis sellesse haiglasse. Esimese jutiga ei saa mõhkugi aru. Küsin, ega te Sjagailot näinud ole? Keegi

ei tea midagi, aina saadavad ühe juurest teise juurde: minge sinna, küsige sealt. Noh, ma siis kõndisin sinna, kus haigetel, nagu kanadel, sisikondi välja võeti. Sa ei usu, Tarass Demõdovõtš, ega ma kartlike hulgast ole, aga kui seda kõike nägin, olgu ma koerapoeg, juuksed tõusid mütsi all püsti. Vaatasin ühte tuppä, kõik valge nagu lume sees, laual aga inimkäsi, õlast saadik maha raiutud. Selle üle on aga üks kümme inimest kummardunud, nähtavasti praktikandid, aina seda kätt mudivad. Nägid mind ja pistsid karjuma: «Vanaisa, üks kinni! Kes sind siia laskis?» Ma pörutasin otsekohe uksest välja. Koridoris aga veetakse sihukeses kummiratstega vankris, nagu automobiilis, keda te arvate? Meie Rajakat. Vaatasin teda ja võtsin mütsi peast — valmis teine. Noh, aeti mind sellest haiglast välja! Pärin neilt Jakiv Stepanovõtši kohta, nemad aga ajavad ära: «... Mine ometi, vanaisa, mine.» Üks prillidega mees aga lisas lävel: «Sjagailol muudki teha, kui teile mõelda, taat. Inimene on käteta jäänud, aga teie kipute...» kuhu ütles ta ka, ühesõnaga — nagu üks harimatu tõbras.»

Djagili-taat tõendas, et sellel laual oli lebanud Sjagailo ja mitte kellegi teise käsi.

«Tundsin ta otsekohe ära. Kas ma siis Sjagailo kätt ei tunne? Nii et olen kindel, meie Jakiv Stepanovõtš on nüüd ilma käteta,» ohkas Homa-taat. «Või ehk ömmeldakse talle uus otsa, mis? Teadus on ju nüüd kaugele läinud, eks ole tõsi...»

Päev pärast seda aga ilmus Kovalivkasse Sjagailo ning seisis nagu vaim minu palatis. Vaatasin hirmunult tema käsi. Need olid omal kohal, kuigi tundus tõepoolest, nagu oleksid külge ömmeldud. Viisin oma küsiva mureliku pilgu kätelt arstile endale ning alles nüüd märkasin, kuidas Jakiv Stepanovõtš oli kannatada saanud. See polnud enam tema alati lõbus punane nina, vaid hoopis sinkjas, poolküps baklažaan. Põskedel mustendasid plekid.

Ise ta aga oli samasugune nagu varemgi, püsimatu, rõõmus, lärmakas.

«Tere päevast, Tarass Demõdovõtš! Noh, kuidas te end siin tunnete? Elus ja terve? Kas usute, kuidas ma teie pärast mures olin! Olukord, mõistate, metsik olu-

kord! Ja millest see tuleb, ütlege, Tarass Demõdovõtš, et alati ei lähe mitte nii nagu tahaks?»

Ta ei lasknud mul isegi tervitusele vastata, kõneles vahetpidamata, rõõmustades nähtavasti, et oli kuulaja leidnud. Laskis pilgul üle palati käia, uuris ravimeid öökapil. Jõudis kõike vaadata ning samal ajal ka kõnelda.

«Mõtlesin, et jõuan tagasi pühapäeval, kui mitte just hommikul, siis lõuna paiku, aga näete, kui palju on aega mööda läinud. Ütlete, et palavik pole teil üles hüpanud? See on hea. Mina aga, teate, ei suutnud hetkegi paigal püsida. Mis siis, mõtlesin, kui haigushoog teistkordselt kallale kipub? Ja veel sihuke pakane ning lumesadu väljas. Lausa mõistetamatu, missugused ilmad need on, Tarass Demõdovõtš. Kogu aeg külm lausa praksus, täna aga katused tilguvad. Noh, kuulame teid korra, lugupeetud seltsimees...»

Sjagailo paotas ukse ja hüüdis:

«Siina, Liida, või kes seal veel on? Tulge, palun, siia.»

Sisenes Siina, vaatas küsivalt Jakiv Stepanovõtšile.

«Hoidke, palun, stetoskoopi, mul endal on ebamugav.»

Sjagailo käed meenutasid tõepoolest mängu-käsi, olid kohmakad ja rasked.

Mulle anti käsk ülakeha paljastada. Ning algas kuulamine. Sjagailo käskluse peale Siina aina tõstis minu seljal ja rinnal kollast puutorukest, arst aga kissitas kuidagi salapäraselt silmi ja muudkui käsutas:

«Paremale! Veel paremale. Alla. Kõrgemale. Hingake! Nii.»

Kuulas kaua ja tähelepanelikult. Käskis Siinal klopida sõrmekestega vastu selga, vedada stetoskoobi otsaga joon rinnale.

«Nii et,» sõnas mõtlikult Sjagailo, «teie asjad pole sugugi halvad. Ütleksin isegi, et head...»

«Ehk kirjutate mu siis välja, Jakiv Stepanovõtš?» küsisin ma lootusrikkalt.

«Vaadake, milles asi on, Tarass Demõdovõtš,» süngestus Sjagailo otsekohe. «Teeksin seda meelsasti, kuid mulle teeb muret väike ragin all paremal küljel. Paremini kui lamaksite veel mõned päevad. Palun teid väga — võtke minu nõu kuulda.»

Tuli nõustuda. Ja alles siis, kui rahulolev Sjagailo hetkeks vait jäi, pärisin Petro kohta.

«Noh, teie Petrik on tubli poiss! Umbes nädala pärast on ta kodus ja terve nagu purikas. Muidu oli tal olukord vilets. Nii vilets, Tarass Demõdovõtš, et raske on isegi endale ette kujutada. Veel pool tunnikest ning võis juhtuda... kõik võis juhtuda. Kas te oskate arvata — mädane pimesoolepõletik. Kardeti peritoniiti, kuid läks õnneks korda. Nii et teie Petro veel laulab.»

«Ja mis teie kätega on?»

«Ah... tühiasi,» sattus arst segadusse. «Külm võttis tuule käes ära. Tuli isegi kinni siduda.»

Kartes, et hakkab edasi pärima, kiirustas arst palatist lahkuma.

Ning alles õhtul rääkis Siina mulle, miks Sjagailo käed on sidemeisse pandud.

«Kuidas ta küll kannatab? Nahk on küünarnukini nagu üks suur vill. Õudus! Tema aga ei tee väljagi: sidumise ajal ei kiskunud nägugi krimpsu.»

Järgmistel päevadel tuli Sjagailo harva minu palatisse. Ta oli kuidagi lodev, jalad rasked, silmad hallid, hää külmusest kähisev. Oli näha, et haigus hoidis teda visalt enda küüsis, kuid Jakiv Stepanovõtš ei andnud alla.

Olin neil päevil nukker. Minu juurde ei astunud mitte keegi sisse, just nagu oleksin ma surnud või lootusetult haige. Varem käis Jarõna. Tema ükski täitis kogu mu aja, hõivas kõik mu mõtted. Nüüd ta enam ei tulnud.

Tõsi, korra põikas Šuhnovskõi sisse. Ta rõõmustas siiralt, et olen terveks saamas. Ütles, et tal on ilma minuta raske. Eriti valmistas Mõhhail Amadejovõtšile muret uus ajaloo õpetaja.

«Äärmiselt kerglane isik,» iseloomustas teda õppealajuhataja. «Plikake. Õppis ülikoolis kolmandal kursusel ja näe, jättis õpingud sinnapaika, astus kaugõppeosakonda, tuli, et Kovalivka noormeeste südameid võita. Ma ei garanteeri, Tarass Demõdovõtš, et eelmine õnnetus ei kordu. Tüdruk on nagu tuli, võib igal meie kaheksanda klassi poisil pea segi ajada. Ah, see lollpea Tšepur, imeloom sihuke, küll küpsetas meile piruka valmis.»

«Muide, Mõhhail Amadejovõtš, kas on teada, kuhu Tšepur läks?»

Šuhnovskõi võttis isegi näpitsprillid ninalt.

«Andke andeks, unustasin informeerida. Sensatsioon, Tarass Demõdovõtš. Niina Gorban on tagasi.»

«Kas tõesti?»

«Tuli tagasi. Selgus, et Tšepur oli talle Kiievi vaksa- lisse kohtamise määranud. Rumal tüdruk kuulas sõna, pani kodunt ajama, istus kolm päeva vaksalis ja tuli siis jalgsi koju. Nüüd ei anna ennast inimestele näolegi.»

Šuhnovskõi jutustas seda mingi erilise mõnuga, nagu oleks ta kes teab kui rõõmus selle üle, et asi niimoodi läks. Minul aga oli tüdrukust kahju. Ta oli elanud vaikselt, rahulikult, töötanud, astunud kaheksandasse klassi, unistanud haridusest. Ja pidi siis oma teel Tšepuri, seda alatut inimest, egoisti, petturit kohtama. Nüüd on noor ja puhas hing murtud. Egas asjata tüdruk ei julge inimeste sekka ilmuda.

«Kas olete tema juures käinud?»

Šuhnovskõi katkestas naeru, süngestus.

«Ei näe selleks vajadust. Minu asi on, nagu ütles Famussov, käsk alla kirjutada ja mure õlult raputada.»

Saabus ebamugav vaikus. Leidmata uut vestlustemat, hakkas Šuhnovskõi hüvasti jätma. Ma ei hoidnud teda tagasi.

Järgmisel päeval tuli lõpuks Jarõna. Kuid ta polnud üksinda. Ma ei teagi, kes teda sellele külaskäigule oli meelitanud, kas Šuhnovska teda või tema Šuhnovskat.

Eleonora Stepanivna vaatas mulle kaua oma jõllis silmadega otsa ja lõi siis käed kokku.

«Mu jumal, Tarass Demõdovõtš, te pole ju enda nägugi enam. Nagu surnu! Nagu tõeline surnu! Põgenege kiiremini sellest haiglast, muidu ravivad teid siin hoopis hauda.»

Ta jutustas kaua ja meelsasti kõiki meie kooli uudiseid. Jarõna aga ei lausunud sel ajal sõnagi. Ta heitis mulle algul üskõikse pilgu, pärast seda ei pööranud silmi aknalt. Tundsin, et ta süda on seitsme luku taga. Ta istus mulle üsna lähedal, kuid oli nii võõras ja kauge.

Kui nad lahkunud olid, jäi hinge valitsema tühjus ja ükskõiksus. Mind ei liigutanud sugugi, kas Sjagailo kirjutab mu haiglast välja või mitte. Olin nõus nende

nelja vaikse seina vahele jäämaga. Nad ei takistanud mind mõtlemast. Kõik see aga, mis nende seinte taga sündis, mind nüüd enam ei huvitanud.

Ent järeleandmatu Sjagailo, kes mind varem haiglast välja ei tahtnud lasta, hakkas mind sama järjekindlusega sealt minema kihutama. Ta andis pikalt ja kiirustamata teele kaasa juhtnööre, kuidas end külmetuse ja teiste haiguste eest hoida. Ma kuulasin ja muigasin endamisi: «Kui sa kõike nii hästi tead, miks käid siis külmast võetud kätega ringi ja ragised nagu kõdunenud puu?»

Sjagailo võib-olla arvas, et tema nõuanded, niisama kui tervendavad pulbrid eksisteerivad mitte tema, vaid kergeusklike patsientide jaoks.

Jalge all lirtsus lumelõrts. Järsuharjalised lumehanged olid märgatavalt hallimaks tõmbunud ja urbsemaks muutunud. Päike käis alles madalal silmapiiri kohal, kuid naeratas juba kevadiselt. Soojemates kohtades asikeldasid ja sädistasid varblased, lõhnas käärinud kirs-side järele. Veebruarikuu oli lõpule jõudmas.

Kõndisin kiirustamata, silmad päikesekiirtest kisis, ahmisin naudinguga lõhnavat, männivaigust ja kasepungadest küllastunud õhku. Vaikne rõõm ja rahulolu paisutasid rinda. Ei, öelge mis ütlete, kuid missugused mured ja hädad su hinge ka vaevaksid, kui oled noor, kui tunned, et oled haiguse läbi põdenud ja iga hetkega valgub su kehha taas jõudu, unustad kõik, rõõmustad päikesepaistelise päeva, linnulaulu, kevadelõhnade ning isegi lärmaka kraaksumise üle vaikiva Kovalivka metsa kohal.

Ma ei suuda pöörata silmi koolilt. Kuidas olen nukurtsenud, teda taga igatsenud! Kui palju päevi polnud ma teda näinud. Tema aga naeratab mulle vastu, noorenenud ja suursugune. Lahkelt kutsuvad enda poole pidulikud liikumatud hiigelpaplid, valgetüveline kask on aga oma pikad kammimata oksajuuksed norgu lasknud.

Raske oli endale ette kujutada, et olin võinud nii

kaua kusagil linnas ringi rännata ja siis siruli Sjagalla juures lamada, kool aga elas ilma minuta. Kiiremini, kiiremini sinna! Seal on rõõm, seal on elu, seal on armastad lõbusad näod, seal on mu õpetajad ja õpilased.

Ümberringi valitses liikumatu vaikus. Ning korraga... Ma peatusin ja tardusin ootamatusest. Kuuldus koolikell.

Ta helises kuidagi eriliselt, õrn-mahedalt, nii nagu polnud iialgi veel helisenud. Võib-olla aga, et ma senini polnud tema helina ebaharilikku ilu lihtsalt märganud?

Tahtmatult meenus päev, mil esmakordselt Kovalivka kooli saabusin. Õhtusöök Šuhnovskõide juures. «Kuulete, kui mahedalt heliseb?» «Mõša armastab kristalli mahedat helinat üle kõige.» Kas on õpetaja südamele midagi õrnemat, lõbusamat ja rõõmsamat kui see tavallise koolikella mahe helin? Temasse on kätketud kõik elu, töö rõõm, inimesearmastus, isiklik õnn.

Kelluke aga trillerdab üha rõõmsamalt, laulab nagu käiks lõbus pillerkaar. Ning sünge metsa vahel muutub kuidagi valgemaks, säravamalt sinetab kõrge taevavõlv, kuidagi õrnemalt ja mõtlikumalt õõtsutab oma peeni palmikuid meie kask. Ei, maailmas pole midagi ilusamat, minu südamele pole midagi kallimat kui see kutsuv armas koolikell.

Kiirendan sammu.

Raamatukogust hüppab välja Vasja Babak. Ta on ilma peakatteta, punetav, erutatud. Jookseb minu juurde, surub rõõmsalt kätt.

«Kas juba päriseks, Tarass Demõdovõtš?»

«Päriseks. Teie aga, Vassõl Sõdorovõtš, ärge paljalt ringi jookskite, võite kopsupõletiku saada.»

Annan pioneerijuhile edasi ühe Jakiv Stepanovõtši õpetustest ning puhken naerma. Ka Vasja naerab. Peaaegu vägisi veab ta mu raamatukogusse.

Seal istub tundmatu neiu. Ta vaatab mind hirmunud silmadega, kord punastab, kord kahvatab, ei tea kuidas olla.

«Saage tuttavaks, see on meie uus ajaloo õpetaja,» sõnab Babak väarikalt.

«Valja,» ulatas neiu kuulekalt kae.

Vaatasin teda tähelepanelikult. Keskmist kasvu, sih-

vakas, arvatavasti sportlane. Valgepäine, juuksed lõpsakad ja sõnakuulmatud, silmad suured, kas hallid või sinised, nõpsnina, kogu näos trotslik, kergemeelne ilme. Millegipärast tuli mõte pähe, et samasugune oli noorusaastail ka Liidia Grõgorivna Batožtšuk.

«Valja. Aga täpsemalt?»

Ta nägu lõi lõkendama, punastas, nii et isegi kulmud näisid valgetena.

«Valentõna Petrivna Šuljak.»

«Kuidas on, Valentõna Petrivna, kas olete Kovalivkaga juba harjunud?»

Neiu lõi silmad maha, vaikis. Tema asemel hakkas Vassõl Sõdorovõtš tuluselt kõnelema.

«Valjale, vabandage, Valentõna Petrivnale ei meeldi meie juures. Tahab minema joosta...»

Neiu heitis pioneerijuhile kurja pilgu.

«Mitte sugugi, ärge mõelge välja, Vassõl. Ma ei katse kuhugi minna. Kardan ainult, et mind palutakse...»

«Miks siis?»

«Niisama... töö ei klapi sugugi. Kindlasti pole mul pedagoogiliseks tegevuseks kutsumust.»

Hääles nukrus. Näol mõtlik ilme, ärritus.

«Seda me veel vaatame. Kas te lapsi armastate?»

«Armastan küll, kuid nemad... ei kuula minu sõna.»

Astusin koolimaja poole, silme ees aga seisis uus õpetajanna. Nähtavasti hea ja tore tüdruk, kuid tõepoolest alles roheline. Kui sihukest ei aita, ei sisenda talle armastust töö vastu, ei julgusta teda alguses — ei saa temast iial õpetajat. Kõige järgi otsustades aga on neiu arukas. Mis häda sundis teda õpingud pooleli jätma?

Klassides käis õppetöö. Ettevaatlikult, püüdes uksi mitte paugutada, astusin avarasse koridori. Kõik oli omal kohal. Veega täidetud paagid. Seintel portreed ja plakatid, õppe edukuse tahvel. Sellel andmed kolmanda veerandi algusest: silme ees kirendab arv sada. Alla poole üheksakümmend nelja pole üheski klassis kooliskäijate protsent langenud. See on hea. See on väga hea. Tähendab, et ainult mõned õpilased ei käinud koolis. Õppe edukuse näitajaid oli selleks ajaks veel vähe välja pandud. Kuid mis see siis on? Ma peaaegu ei näe kahtesid. Ei, siin on üks Katerõna Dmõtrivna Krõvo-

hatska klassis. See on muidugi kindlalt Vasja Djagil. Häda ja mure on mul temaga.

Siirdusin otsejoones õpetajate tuppa. Vastu tuli Ulita, koolikell käes. Mind nähes hüüatas ta rõõmsalt, unustas isegi tervitamisest ja hakkas lõbusalt vahetundi heistama.

Õpetajate tuppa hakkasid kogunema õpetajad. Onnitlesid tervenemise puhul, jutustasid uudiseid. Oli nii soe ja meeldiv viibida oma kollektiivi hulgas. Nägin, et minu tagasipöördumise üle rõõmustati. Isegi Jarõna peatus imestunult, ta silmad löid sädelema, siis aga korraga kustusid ning neiu tervitas tagasihoidlikult. Ta päris tervise järele, ise sealjuures ükskõikne ja võõras, astus siis kõrvale ja hakkas millestki Margarõta Vassõlivnaga jutlema.

Antonina Nõkonivnal ronisid tervitamisest nagu ikka silmad otse laubale.

«Lõpuks, Tarass Demõdovõtš! Vaatamata igasugustele klatšijuttudele, olen ma väga rõõmus. Muuseas, teie Kovalets, Tarass Demõdovõtš, osutus väljakannatamatuks õpilaseks. Tänu temale lasti teie ja minu kohta siisugune kuulujutt liikvele.»

«Selle elame ehk kuidagi üle,» vastasin talle reipalt. «Aga Kovaletsi oleksime peaaegu kaotanud, veel pool tunnikest ja poiss oleks läinud.»

«Ma pole selles süüdi,» surus Põšna huuled kokku.

Nõnda algas märkamatu minu tööpäev. Ei jõudnud isegi oma korteris käia, läksin otsekohe seitsmendasse klassi ajaloo tundi.

Nägin, et Valentõna Petrivna sisenes klassi, surmamõistetute ilme näol. Nähtavasti ei ennustanud minu külastäik talle midagi head.

Seitsmenda klassi õpilased tervitasid rõõmsalt, vaatasid mind huviga, nende silmist lugesin heameelt.

Noor õpetajanna oli tõepoolest absoluutselt võhik. Või oli ta ehk erutatud, segaduses minu juuresoleku tõttu. Algul teatas ta oma tunni teema, pärast aga, alles siis, kui õpilased tema tähelepanu olid sellele juhtinud, tegi kohalviibijate kontrolli.

Kuulasin tundi ega osanud midagi arvata. Ühte siiski mõistsin — et neiu tunneb ainet. Nähtavasti oli õppinud «väga hea» peale. Aga sellest, kuidas ainet õpilas-

tele esitada, polnud tal aimugi. Kõik, mida ülikool oli talle andnud, mida ta oli kõrgemate koolide õpikutest omandanud, seda kõike ladus ta oma klassile kiiresti ja takerdumata nagu õpilane professorile eksamil. Koolikell katkestas teda poolelt sõnalt.

Valentõna Petrivna punastas, vaatas erutatult ja lootusrikkalt minu poole. Niisutas keelega oma punaseid kuivi huuli ja küsis:

«Kas saite kõik aru?»

Lapsed vaikisid.

«Kas ei saanud aru?»

«Ei,» kuuldusid mõned hääled. Keegi itsitas.

«Kas kõik ei saanud aru?»

«Kõik.»

Mõneks hetkeks jäi õpetajanna mõttesse, hammustas siis huulde, haaras hooga laualt klassipäeviku ja tormas, pisarad silmis, uksest välja.

Õpetajate toas langetas ta pea kätele, tema lapselikult kitsad õlad võbisesid ägedalt. Õpetajanna nuttis. Šuhnovskõi, kes sel hetkel õpetajate toas viibis, osutas silmadega uuele õpetajale ja lõi lootusetult käega.

Sel ajal kui ma seitsmenda klassi õpilastega vestlesin, kuni ma koridoris kohtumisest erutatud õpilaste summast läbi trügisin, jõudis mul Valentõna Petrivnast oma arvamus kujuneda. See, et ta hästi ajalugu tundis, oli temale kasuks. Just selle poolest Tšepur eriti silma ei paistnud. Kuid arusaadavalt, õpetajannal polnud mingeid kogemusi.

Ent see oli omandatav. Kui inimest abistatakse, võib ta palju saavutada. Ning otsustasin: Valjast tuleb pedagoog kasvatada.

«Valentõna Petrivna!» hüüdsin ma õpetajannat.

Ta nagu polekski mind kuulnud.

Panin talle käe õlale. Ta võbises nagu palavikus.

«Valentõna Petrivna, rahunege.»

Ta tõstis pea ja vaatas oma nutetud silmadega mulle otsa.

«Vabandage mind... Pole vaja... Hakkasin valel alal töötama... Andke andeks... Ma ei lähe enam tundi...»

Jäime kahekesi tuppa. Šuhnovskõi oli kui taktitundeline inimene toast väljunud ning hoidis koridoris ka teisi tagasi.

«Rahunege, Valentõna Petrivna. Te pole ju väike. Mitte enam tudeng, vaid, jumalale tänu, ikkagi õpetajanna.»

«Oi, mis õpetaja nüüd minust. Lähen parem tehasesse!»

Hakkasin temaga rahulikult kõnelema, pööramata tähelepanu pisaratele. Rääkisin tema tunnist. Kiitsin teda aine tundmise pärast. Neiu lakkas nutmast, kuivatas silmad.

«Kuidas teil ülikoolis edasijõudmine oli, Valentõna Petrivna?»

«Õppisin hästi, aga mis siis...»

«Nägin kohe, et olete andekas inimene. Ning oskate end klassis valitseda. Ainult et väljaspool klassi... peate mehisem olema.»

Ta pühkis veelgi püüdlikumalt pisaraid, vaikis.

Alustasin tema puudustest. Kõnelesin sellest, kuidas ma ise oleksin selle tunni läbi viinud. Neiu kuulas huviga, hakkas nõusoleku märgiks pead noogutama ning rahunes aegamisi.

«Vaata mis, Valentõna Petrivna, kuni te asjaga kursaal lähete, hakkame koos tunde läbi arutama. Olete nõus?»

Ta vaatas mulle tänuliku pilguga otsa, midagi naeratusetaolist hakkas ta huultel mängema.

«Te arvate, et ma võin töötada?»

«Usun seda.»

Ta haaras hoogsalt mu käe ja surus seda.

«Olen teile väga tänulik! Tahan töötada, armastan seda tööd.»

Sellest päevast peale andsin peaaegu iga tunni eel Valentõna Petrivnale nõu. Ning iga kord, kui olin tundidest vaba, läksin tema klassi. Nägin, kuid lausa minu silme all sündis uus pedagoog, ja rõõmustasin südamest selle üle. Valja püüdis iga minu nõuannet lennult ning oskas seda ka ellu viia. Ajalugu tundis ta hiilgavalt, kümme korda rohkem kui seda oli klassis õpetamiseks tarvis. Ta lihtsalt uppus materjali. Ning kord-korralt hakkas neiu kõigest sellest, mida ta teadis, valima hädavajalikku, olulisemat, huvipakkuvat, hakkas otsima vormi, kuidas seda esitada. Ent mis peamine, ta hakkas iseendasse uskuma.

Iga päev suhtus Valja minusse üha suurema usaldusega.

Kord jutustas ta mulle siiralt, miks oli õpingud pooleli jätnud.

Tal oli isa. Oli ema, lihtne külanaine. Ka isa oli külast pärit, kuid sai ülendamise korras ootamatult mingisse rajooniasutusse tööle, hakkas oma abikaasat häbenema ja unustas tütrekese hoopis. Ta leidis endale haritud naise, lõpetas mingisugused kursused ja siirdus siis oblastikeskusesse veelgi kõrgemale ametikohale. Valja aga kasvas, soojendatuna ema hoolitsusest. Lõpetas kooli, astus ülikooli. Ema andis kõik, mis tal vähegi oli, tütrele, iialgi ei pöördunud ta isa poole abi saamiseks, mis muide viimast ka täielikult rahuldas.

Jah, juhtub sageli, et inimõnn puruneb. Üheainsa sügisega jäi ema põduraks, ikka kõhnemaks ja kõhnemaks ning ootamatult suri. Valja jäi üksinda. Kas ta sai oma stipendiumiga ära elada? Sõitis isale külla. Esma-kordselt kogu elu jooksul. See võttis ta erilise rõõmuta vastu, kuid ära ka ei ajanud. Tema naine, ehkki oli haritud inimene, ei kostnud kogu selle aja jooksul sõnagi!

Valja nägi, et oli isa perekonnas pahanduse tekitanud. Ta ei soovinud seal elada. Lootis vaid ühte: ehk abistatakse teda veidi, kuni ta õpingud lõpetab. Ent sellest ei tulnud midagi välja. Abistamise asemel tuli käsk tööle minna. Neiu mainis aralt, et tahaks õppida. «Mis siis ikka,» kostis isa, «õpi, kuid abile ära looda. Seaduse järgi pole see enam ette nähtud, oled juba täiskasvanud.»

Niisuguse isa juurde ei suutnud Valja enam kauemaks elama jääda. Isa saatis ta jaama, ei pärinud isegi seda, kas tütrele on piletiraha. Valja sõitiski jänest. Teel sai trahvi. Raha tal polnud, koostati akt ning saadeti ülikooli. Arvati stipendiumist maha...

Valjale anti nõu tööle minna. Nii sattuski ta meie Kovalivkasse.

Päike käis ikka kõrgemalt ja kõrgemalt, ilm hakkas kiskuma kevadesse. Olin juba ammugi unustanud haiguse ja kõik siinsed pahandused ja mured. Elu kulges koolis normaalselt, kool töötas kui hästi puhastatud ja

korrastatud kellavärk. Kui praegu oleks keegi öelnud, et kõik ringid tuleb koolis laiali saata, oleks see inimene kindlasti välja naerdud. Kui Vasja Babak oleks nõuks võtnud pidada pioneerikoondusel kahetunnilist ettekannet, oleks teda otsekohe bürokratismis süüdistatud.

Elu ja töö kulgesid lõbusalt. Lapsed armastasid kooli ning olid sellele uhked. Seltsimees Ketjag aga trükkis tihtipeale Vasja Babaki artikleid. Matsko täht oli ilmselt loojunud, sest ta ei teinud enam häält. Selle eest kirjutas Vasja nii tehnikaringist, mida juhataas Grõgori Ivanovõtš Jar, kui ka tikkijatest.

Varahommikust hilisööni olid mul käed pidevalt tööd täis. Valmistasin ette oma tunde, külastasin teiste õpetajate omi, jälgisin ringide tööd, esinesin ettekannetega kas külaklubis või koosolekutel, käisin lastevanematel külas. Tahtsin leida rahuldust töös, unustada Jarõna. Ei, ma ei suutnud neiu iseloomu mõista, see muutus kui talveilm. Miks oli ta endasse sulgunud? Kas sellepärast, et Sisalik nimetas end minu naiseks! Kui Jarõna oleks mind armastanud, kas ta siis seda nalja usuks? Ei, ei armasta, ei armasta... Ja kui ei, siis polegi vaja. Elan kuidagi ära...

Nagu varemgi, tuli pea igal õhtul meie orkester kokku. Ivan Markovõtš oli selle nõnda välja koolitanud, et me mängisime mitte halvemini kui mõni väike tõeline ansambel. Kui ma pärast haigust esimest korda viiuli võtsin, voolas midagi palavat, rõõmustavat hinge. Tundsin, et olen muusikast suurt puudust tundnud.

Ivan Markovõtš ei teadnud, kuhu mind istuma panna, kuidas oma rahulolu väljendada.

«Ilma teieta, seltsimees direktor, on orkester päris häälest ära, kõik muudkui veereb minoori. Mida te mängida sooviksite?»

«Ogińskit.»

Poloneesi helid, sujuvad, siirad ja sädelevad kui hea väljapeetud vein, joovastavad mu meeli, paitavad südant, pigistavad pisarad silmist. Tunnen, et tarvitseb vaid pead pöörata ja mu kõrval on Jarõna. Ent võtan end kätte. Neiu muutub iga päevaga üha kaugemaks, eemaldub minust. Ta on nagu see sirge, mis oma paralleeliga iialgi kokku ei saa. Suhted on meil kõige ametlikumat laadi. Kord püüdsin kõnelema hakata teemal, mis

ei puutunud töösse, ta vaikis, siis hakkas jälle tööst kõnelema. Minuga kohtudes sulgus neiu otsekohe iseendasse, tervitusele noogutas uhkelt vastu ja astus mööda.

Ent Ogiński muusika andis julgust, kutsus võitlusse, andis lootusi.

Olin isegi rahul, kui orkester vaikis. Ega palunud enam iialgi Russakut seda poloneesi mängida. Minu õnneks oli Ivan Markovõtš muusika suhtes otse täitmatu. Kogu aeg otsis ta ikka uut, teatud ajast peale tõmbas aga teda uuesti lõbus, elujaatav muusika.

Meie laulukoor oli tundmatuseni muutunud. Neidude ja noormeeste hääled helisesid kui õrnad põllukellukesed. Pärast iga proovi Ivan Markovõtš ohkas:

«Oh häda, et Petro Kovaletsi pole! Leidsin tema jaoks niisuguse laulu, et seda kuulates võib kõik unustada.»

Ootasin minagi kannatamatult haiglast oma kasvan-dikku.

Ka Fedja Kabanets oli muutunud. Ehkki ta tõepoolest kolmest suuremat hinnet iial ei saanud, pidas Jarõna teda hoolsaks õpilaseks.

«Ta on mul nii sõnakuulelikuks ja korralikuks muutunud, et aina imesta. Unistab saada eeskujulikuks õpilaseks, kuid mis parata — lagi on tal väga madal.»

Ka Parasja Kvotška õppis hoolega.

«Teenib saapaid tasa,» naljatas kord Šuhnovskõi.

Tõepoolest, kool oli ostnud Parasjale saapad, sest tütarlapsel polnud midagi jalga panna, et koolis käia. Ent kui Šuhnovskõi oleks ise hetkekski uskunud, et ta tõtt kõneleb, ta oleks eksinud: Parasjat olid õpingud huvitama hakanud.

«Minu Öökullist saab kindlasti õpetajanna,» ütles mulle ühel kohtamisel Martõni naine. «Millega te küll olete ta nõnda ära võlunud? Ei pane teine raamatut käest.»

Kuid koolis oli ikkagi veel sõnakuulmatuid, maha-jäänud õpilasi. Neid polnud palju. Esikohal nende hulgas oli taat Homa Djagili pojapoeg. Ning seda sellest hoolimata, et mitte keegi teine ei osanud oma lapsele nii palju head soovida kui Djagilid.

Kas või tänagi. Öhtu eel astus minu poole sisse Homa-taat, justkui teed jooma. Kuid silmadest lugesin välja,

et hoopis teine mure oli selle väsimatu taadi kooli ajanud.

Homa-taat oskas teed juua. Ta ei teadnud, mis on suhkru tee sisse panemine, vaid hammustas seda ikka kõrvale. Ühe tükikesega võis ta terve teekannu tühjaks juua. Higi lausa voolas alla, habe ja juuksed olid märjad, nina muutus punaseks ja liikuvaks, sügaval pesitavates väikestes silmades oli aga vaimustust näha. Erilise meisterlikkusega valas ta tee tassist alustassile, jäljendamatu osavusega asetas viimase vasaku käe laialiaetud sõrmedele ning tõstis pühalikult vurrude juurde. Tõmbas vedelikku suure lurina, õndsas oigamise ja vihase nohina saatel sisse. Iga lonksu järel matsutas ta magu sasti ning ägises rahulolevalt.

Alles pärast teist teekannu päris taat piirdetara järele:

«Peab vastu?»

«Aitäh. Südametunnistuse järgi ehitasite, Homa-taat.»

«Sedapsi. Egas ma pole nagu need Somenki omad.»

Lõpuks hakkas taat pojapojast kõnelema. Nähtavasti oligi just see Djagili-taadi mulle külla toonud.

«Ütle nüüd, tuleb ilmale sihuke inimene. Ja kellesse on ta küll läinud? Oleks minusse? Aga ei. Mina, vennas, olin õppimise peale meister. Võtsin ise, ilma igasuguste õpetajateta kogu raamatutarkuse läbi. Gavrõlosse? Ka Gavrõlol on pea minusse. Egas sepp, vennas, pole mõni tõbras. Üle terve rajooni teine. Kui Gavrõlo midagi valmis sepistab, siis näha, et seda on Djagilid teinud. Näha, et ema poolt vanaisasse on ta läinud. Aeglase toimega mees oli teine.»

Djagili-taat lükkas otsustavalt alustassi eemale ning kukkus meenutama.

«Olime isamehega naabrid. Tema, tõsi küll, elas jõukamalt kui mina. Kord läksime laadale, tema viis härjad, mina mära. Vana oli see mära, nagu Noa laev, sellepärast ma ruuna jätsingi, selle tahtsin aga talveks talust minema sokutada. Saime kaubale ja müüsimise tööpoolest kiiresti maha. Tema oma härjad, mina umbes tunni aja pärast ka mära. Ja mis sa mõtled, Tarass? Alles jõudis ta härjad maha müüa, kui kae, raha tõmmati ära. Olgu ma koerapoeg, tõmmati otse taskust! Küll sain ta üle naerda. Tõsi, need sellid käisid ka minu

kannul, aga pühi suu puhtaks, minu juures pole see nii lihtne. Ehkki küll ka minul tõmmati viimse kopikani ära, kuid seda alles öhtu eel.»

Homa vangutab mõtlikult pead, suutmata rinnus pakitsevat naeru tagasi hoida. Näha, et siamaani ei suuda ta seda meenutades naeru tagasi hoida.

«Nii et kindlalt on see laiskvorst Vasja oma ema poolt vanaisasse läinud. Teisiti ei saa see olla. Ja mis ma temaga... Ütle, Tarass Demõdovõtš, oled ju õpetatud inimene, mitte kui meie, pimedad inimesed, mis ma temaga peale hakkam? Saa aru, et ei püksirihm ega pajuroosk talle mingit mõju ei avalda.»

Naeran enda ette. Lõpuks ometi olen Djagili-taadist üle. Tuli vanal oma relvad maha panna. Tema pedagoogika osutus jõuetuks.

Kuid tegelikult see mind muidugi ei rahustanud. Mõistsin, et sihukele nagu Vasja Djagil, ei hakanud ka minu pedagoogika külge. Olin igati talle läheneda püüdnud. Kõnelesin temaga sõbralikult, see oli nagu peaga vastu seina jooksmine. Proovisin hirmutada. Ütlesin, et viskan ta koolist välja, aga tema mulle vastu:

«Visake.»

«Mida sa siis tegema hakkad?»

«Lulli lööma.»

«Ära tüütab. Ilma tööta ei saa inimene elada.»

«Küll mina elan. Või hakkam hoopis isa juures sepi-kojas tööle.»

«Sa mine parem Grõgori Ivanovõtši juurde. Meil on oma kooli töötuba. Ka sepikoda on.»

«Seal pole huvitav.»

Ja oligi kogu kõnelus läbi.

Sedasama kõneles ka taat.

«Mingi jonnipunn, aga mitte poiss. Löö või maha, aga oma soove talle peale ei sunni. Tuleb tal vahel tööisu peale. Kui käsile võtab, ei hakka ükski kurat kinni. «Võta, laiskvorst, raamat kätte.» «Kleebin praegu kitarr kokku.» Hetke pärast aga lendab kitarr kus see ja teine. Hakkab siis kuldile sadulat sättima, on tulnud pähe ratsameheks hakata.»

Oleksin palju andnud, kui keegi oleks mulle soovitanud, mil moel Vasja südamesse teed leida. Homa-taat

aga istus ja ootas nõuannet. Mis nõu võisin mina temale anda.

Õnneks koputati uksele ja ootamatult astus sisse rajooni kultuurharidustöö inspektor. Ta kiirustas. See pärast alustas otsekohe juttu meie koori ja orkestri osavõtust rajooni olümpiaadist.

«Teil on reaalne võimalus võita esimene preemia. Esimene preemia pole aga nali.»

Homa-taati hakkas asi huvitama:

«Aga kas vanu sellele..., noh kuidas ta nüüd oligi, ei lasta?»

«Miks siis mitte?!» imestas inspektor. «Oleks isegi väga tore. Oblastis muudkui pressivad peale — andke vanu. Kas teie laulate või tantsite?»

Homa-taat ei vastanud esitatud küsimusele otse. Ta huvitus:

«Ütle, vennas, mida näiteks võib preemiaks saada?»

«Ülikonna, kella.»

Taat kargas toolilt püsti.

«Mis sa räägid? Kuule, vennas, pane siis mind kirjal. Mina, olgu ma koerapoeg, kui valetan, tantsisin noorest peast nõnda, et ükskõik mis saabastel tulid tallad lahti, ükski põrand vastu ei pidanud. Ma, vennas, võin sul pool päeva järjest tantsu vihtuda. Nii et pane aga kirjal taat Homa Djagil. Vaata ainult preemia koha pealt. Ära unusta, et ma su välja päästsin — olen varsti kaheksakümmend, kombe pärast aga võiks ka sada kirja panna, revolutsiooni alal kõik paberid kaotsi läinud, tõe jälile ei saa keegi.»

Tuli tagasi Petrik.

Ilmus ootamatult, varahommikul. Olin alles jõudnud silmi pesta ja laua taha istuda. Jäi lävele seisma, vaatama aralt, süüdlase pilgul. Silmitsesin teda — tundsin ja ei tundnud ka. Silmad Petriku omad, tema ise pole aga nagu enam see, mis oli. Kustunud, sissevajunud kollaste põskede ja terava lõuaga. Kägardas mütsi käes, tammus jalalt jalale.

«Petrik! Sina?»

Tuttav särav naeratus ilmus huulte.

«Tulin tagasi...» ütles vaikselt, väsinult.

Märkas, et miski ei tee inimest vanemaks kui mure. See teeb ka noore täiskasvanuks.

Alles eile käisin ma Niina Gorbani juures. Ootas, et neiu ehk toibub veidi ja tuleb ise kooli, kuid ta ei tulnud. Ei näidanud end ka inimeste hulgas, oleks nagu surnud.

Tares oli ainult Niina ema. Kuidagi longu vajunud, nagu oleks äsja haiglast tulnud. Vaatas mind valuliselt ja sosistas:

«Küll on hea, et tulite! Täna teid. Pidin ise teie juurde tulema, aga vana oli kogu aeg vastu: «Milleks oma hädaga veel teisi inimesi vaevata,» ütles. Missugune õnnetus on meid tabanud, oh, kallike-kullake, küll on saatus meid karistanud... Mille eest küll? Me pole ju kogu oma elu jooksul kellelegi halba teinud. Üksainus meil tütreke, nagu pesamuna, oli teine meile südamerõõmuks, ja säh sulle...»

Pisarad lämmatasid hääle. Naine pühkis punetama löönud silmi põlleotsaga, kõverdus valuliselt huuli.

«Kus siis Niina on?»

Ema viipas salaja naabertoa poole.

«Tüdruk on nagu öö. Vast mõned päevad tagasi võttis raamatud kätte. Kartsime muidu vanaga, et paneb endale käe külge. Oi, küll on meil raske mure!»

Niina võttis mu vastu võõra, eemaloleva pilguga. Ma ei tundnud neiu esialgu ära. See polnud enam see muretu, punapõskne, sihvakas iludus. Mulle vaatasid otsa sügavad, nukrust täis silmad, inimese omad, kes on palju läbi elanud ja palju näinud. Nägu oli pikaks veninud, suu juurde oli tekkinud valuline kurd. Ning alles siis, kui neiu naeratas, langetas häbelikult pea, löid ta põsed lõkendama ja ta muutus endiseks Niinaks.

«Tere, Niina,» tervitasin teda.

«Tere päevast, Tarass Demõdovõtš,» vastas ta nagu koolis.

Raske oli seda vestlust alustada. Seda enam, et ema juuresolekul. Ent ta oli tark ja arusaaja naine. Hetke pärast väljus ta toast ja sulges ukse.

«Miks sa, Niina, kooli pooleli jätsid?» Küsisin nii, nagu ei teaks ma midagi.

Neiu kahvatas ja vaatas mulle valuliselt otsa.

«Pole tarvis niimoodi, Tarass Demõdovõtš,» ütles ta vaikselt. «Kas te siis ei tea? Ärge kõnelge minuga kui väikesega, ma pole enam koolilaps.»

Vaatasin erutatult tares ringi.

«Minu õppimine on läbi,» kõneles neiu kahetsusega. «Ma olen selle kuuga palju vanemaks saanud.»

Mul hakkas temast ütlema kahju.

«Kuid sa tahtsid ju nii kangesti õppida?»

«Jah, õppida tahtsin ma kangesti!» tema silmis lõi hetkeks põlema see tuttav trotslik tuluke, mis oli säranud seal noil päevil, kui Niina uhkelt oma kitsukeses pingis istus. «Minu jaoks polnud maailmas muud peale õppimise. Ja nüüd korraga... Nagu oleks pea uimaseks löödud. Ja miks see kõik juhtus, Tarass Demõdovõtš?»

Ta vaatas mulle küsivalt otsa, ootas vastust.

«Miks? Olin neiu nagu neiu! Kuidas ma siis ei mõistnud, ei näinud, et ta on tühine, südametu inimene? Et tal midagi hinge taga ei ole: ei südametunnistust, ei ega inimlikku tarkust.»

Imestunult kuulasin ma oma endise õpilase ülestunnistust. Jah, kus olid siis minu silmad olnud, et ma kurjategijal õigeaegselt käest kinni ei haaranud?

«Unusta kõik, Niina, ja tule kooli. Kogu elu on sul alles ees.»

Ta vaatas mulle tänulikult otsa, surus tugevasti kätt.

«Täna, Tarass Demõdovõtš. Tean, et olete hea ja siiras inimene. Teie üksinda tulite minu juurde..., südamliku sõnaga pöördusite...» ta ei lõpetanud. Nuuksus, kattis näo kätega.

Olin täiesti hämmeldunud. Mida tuleks siisugustel puhkudel tüdrukutele kõnelda? Seisin erutatuna.

Ent Niina võttis end otsekohe kokku. Kuivatas pisarad.

«Andke andeks, Tarass Demõdovõtš. See pole murest... See läheb mööda... Tean nüüd, mida teha. Maailmas pole puudu peadest inimestest.»

«Annan sulle nõu, Niina, tule kooli. Palun sind.»

Ta vangutas otsustavalt pead.

«Ei! Ei miski hinna eest! Neil päevil lahkun ma Kovalivkast. Lähen kusagile tehasesse, hakkan tööle.»

Õppima. Ma olen täiskasvanuks saanud, Tarass Demõdovõtš.»

Mingi sisemine rõõm, kuid samal ajal ka valuline naeratus ilmus ta näole ning see muutus nii väljendusrikkaks ja kauniks, et seisin tema ees, vaatasin teda ega suutnud silmi pöörata.

«Linnupoeg on suureks kasvanud, Tarass Demõdovõtš. Olin kollanokk..., nüüd aga on aeg tiibu proovida. Ja... siit kaugele lennata.»

Minu ees seisis täiskasvanud, elutarkuse pitserit kandev inimene.

See kõik meenus ühe hetkega, kerkis ja kihutas peast läbi ajal, kuni ma Petrot vaatasin.

Läksin talle vastu, võtsin õlgade ümbert kinni.

«Astu aga sisse, Petro, miks sa lävele seisma jäid? Jutusta! Pääsesid välja?»

Ta välgatas rahulolevalt silmi, astus sõnakuulelikult minu kannul.

«No küll andis valu! Arvasin, et lõpp on käes.»

«Ja nüüd?»

«Nüüd pole enam midagi. Ainult vahetevahel torakab. Kas teate, missuguse augu nad mulle sisse lõikasid? Niisugune arm kõhul, et hoia — oma pool arsinat.»

Petro jutustab kõigest kiirustamata, asjatundlikult, mina aga vaatan teda ikka ja jälle: on tema ja ei ole tema. Kuhu on kadunud see metslooma ilme silmis, see paigalpüsimumus? Nagu oleks ta neli-viis aastat vanemaks saanud.

«Igatsesin nii kangesti kodu järele. Kui eile Korni Kõrõlovõtš haiglasse tuli, pidin rõõmust peaaegu nutma hakkama. «Ei nad lase,» mõtlesin. Aga arst Ivan Karpovõtš ütles: «Noh, pane ennast hakkama, Kovalets, aitab sul siin vedelemisest. Küll ma siis rõõmu pärast kargasin!»

Petro jutustas pikalt ja üksikasjalikult, kuidas nad Nedokussiga Kovalivkasse sõitsid, millest kõnelesid. Lõpuks võttis hõlma alt välja mõned vihikud ja uue sulepea.

«Need ostis mulle Korni Kõrõlovõtš.»

Ning pärast hetkelist vaikust vaatas erutatult mulle otsa.

«Ega te pole unustanud, Tarass Demõdovõtš? Kooli suhtes...»

Laua lebasid mul Petro jaoks valmis pandud neljanda klassi raamatud ja vihikud.

«Need on sulle,» ütlesin kiiresti. «Kuid kooli sa veel ei lähe. Parane veidi. Hakkad käima mitte kolmandas, vaid lähed neljandasse, Jarõna Ivanivna juurde.»

«Neljandasse?» rõõmsast imestusest jäi poiss lausa kõnevõimetuks. Vaikis hetke ja lisas:

«Ega midagi. Ma lähen kohe — ettevaatlikult...»

«Noh, aga kui tuleb mõnega maadlema hakata või võidu joosta?»

Petro saatis mulle etteheitva pilgu.

«Miks siis maadelda? Või joosta? Egas ma väike olen!»

Ent ta kuulas siiski sõna. Nüüd ööbis ta minu juures. Luges aina ning lahendas ülesandeid. Mina aga kontrollisin iga päev tema teadmisi. Olin rahul. Petro oli täielikult neljanda klassi jaoks ette valmistatud.

Vahel käisime temaga metsas jalutamas. Ta kõndis väarikalt, tähtsalt, kõneles kiirustamata. Ainult vahetevahel lõi temas endine tuttav sädelus lõkkele:

«Oh, kas teate, Tarass Demõdovõtš, kuidas seal haiglas üks onu oli suremas! Küll oli hirmus! Kolm päeva ei saanud kuidagi ära surra. Ja teate, miks ta suremas oli? Viina pärast. Jõi liiga palju. Küll on lollpea!» Ning siis mõtlikult: «Tarass Demõdovõtš, miks juuakse viina? Sellepärast, et ollakse rumal, eks?»

Siis hakkas ta neljandast klassist kõnelema.

See oli põhjus jutu alustamiseks Jarõnaga. Ootas seda vestlust ja ühtlasi ka kartsin. Hirmuga märkas, et meie teed lähevad lahku, ikka kaugemale ja kaugemale. Kord olin sellepärast nukker, teinekord ei leidnud endale viha ja solvumise tõttu asu. Olin nõuks võtnud kõnelda temaga avameelselt.

Kohtasingi teda juhuslikult kooliõuel. Neiu kiirustas koju. Mõttes, millegipärast löödud.

«Jarõna Ivanivna!» hüüdsin teda.

Ta tõstis järsku pea, jäi seisma. Nägu läks kaameks, silmis süttisid tundmatud tulukesed, huuled tõmblesid vihast ja valust.

«Ütlen kõik ära,» otsustasin.

«Kuulan teid, Tarass Demõdovõtš.»

«Mul on tarvis teiega kõnelda.»

Ta vaatas ükskõikselt kõrvale.

«Kõnelge.»

«Petro Kovaletsist.»

Ta süngestus veelgi enam. Vaikis.

«Mõistate, Jarõna Ivanivna, mulle tundub, et ta pole enam see, kes ta enne oli.»

Jarõna vaatas mulle läbitungivalt otsa.

«Sellel pole tähtsust. Ma lubasin, mu sõna on kindel. Saatke minu klassi.»

Pidanuksin nüüd kõnelema oma asjast, siiralt, avameelselt, sellest et oli nähtavasti juhtunud arusaamatus, kuid vaikisin. Süda rabeles, kurk kuivas. Ta seisis hetke, nagu oleks just neid sõnu oodanud, mis mu kurku kinni jäid, siis pööras otsustavalt kodu poole. Ei vaadanud tagasi ega öelnud ühtegi sõna.

Löödult, endale pahasena, needes kõike maailmas, lonkisin ma koju.

Samal päeval kirjutas Petro mulle niisuguse avalduse:

«Palun võtta mind vastu neljandasse klassi. Oleksin pidanud olema juba viiendas, kuid oma süü tõttu jäin maha. Luban nüüd olla eeskujulik õpilane ja ei põrmugi vähem. Petro Kovalets.»

Järgmisel hommikul astus ta pidulikuna ja nagu sootuks uue üle neljanda klassi läve.

Vassõl Djagili käitumine muutus iga päevaga väljakannatamatumaks. Ta kakles ühtelugu ja me kõik teadsime, mis tähendas, kui Vasja kakleb. Ta oli tugev, tal oli raske käsi ning tema pärast nutsid mitte ainult tema klassikaaslased. Vasjat kartsid isegi viienda ja kuuenda klassi õpilased. Või siis jättis ta kodused ülesanded tegemata, keeldus tahvli juurde minemast, viis Kate-rõna Dmõtrivna pisarateni.

Olin mitmel korral Vasja välja kutsunud. Kuid temaga oli raske kõnelda.

«Mis ma siis tegin? Ma ju teda natukeselt! Kopsasin nalja pärast, aga tal otsaesine pehme ja muhk kohe väljas.»

«Miks sa kodused ülesanded tegemata jätsid?»
«Unustasin. Pioneeri ausõna,» vandus Vasja, ehkki ta ainukesena koolis ei kuulunud pioneeriorganisatsiooni.

«Miks sa tahvli juurde ei läinud?»

«Jalg valutab. See Zinkovõtš pani mulle vahetunnis jala taha ja ma lendasin põlvega vastu kivi...»

Ise aga vaatab avala pilguga otsa, nii siiralt, et isegi silmi ei pilguta. Ainult midagi djagilipärast, kavalat, välgub seal silmapõhjas, mis aga täpsemalt, seda ei mõista.

«Saa aru, Vasja, et sina üksi vead meie kooli alla. Küll näed, et sinust hakatakse lehes kirjutama.»

«Kirjutagu. Pääsen niimoodi lehte.»

Püüdsin poisil isiklikku uhkustunnet äratada.

«Vasja, kas sul häbi ei ole? Sul ju nii austusväärne isa. Parim sepp rajoonis. Vaata, tal on juba kogu inventar kevadeks remonditud. Lehes on isegi tema portree trükitud.»

«Mis siis, et trükitud. Ta pole üldsegi sarnane.»

Ning vaatab taas nii ausate ja avalate silmadega mulle otsa, et kui tahakski temaga pahandada, ei suuda.

«Sa viid, Vasja, niikaugele, et kustutan su õpilaste nimekirjast.»

«Oh, ei kustuta!» lööb ta veendunult käega.

«Miks siis?»

«Ajasite ju hoopis kõik kooli. Missugune see Rajakas oli, aga panite ta neljandasse klassi.»

«Petro Kovalets on ennast parandanud. Õpib hästi. Mis aga sinust saab? Jääd jälle istuma?»

«Mul ükskõik.»

«Noh, siis pean sinu isaga kõnelema.»

«Ta teab. Ja mis temagi ära teeb?»

Just sel ajal, kui kavatsesin Gavrõl Homõtš Djagili juurde sepikotta minna, ilmus ta ise ootamatult kooli. Nii nagu oli, otse töö juurest — laia, sädemetest läbi põletatud nahkpõlle ja raskete, kollaseks tõmbunud saabastega.

Iga kord, kui kohtusin Gavrõl Djagiliga, pidin tahtmatult Ilja Murometsi meenutama. Kui vägilane Ilja oli tööpoolest kunagi ilmas elanud, siis Gavrõl Homõtš oli temasse läinud. Pikakasvuline, laiaõlgne, suure peaga. Peas terve kuhi kräsujuukseid, lai ruugjas vägi-

lasehabe, vurrud lopsakad, tuhakarva. Nägu suur, sarnakas, silmad südamlikud, nina lühike ja sirge. Käed aga puudased. Tundus, et niisugune mees ei pruugi vasaraga, vaid võib hoopis rusikaga sepistada. Kõneldi, et Gavrõl Djagil oli niisama tugev, kui ka hea ja tähelepanelik. Ma teadsin, et vanaisa ühtelugu peksis sõna kuulmatut pojapoega, isa aga tegi ainult etteheiteid, keelitas, ja ehkki oma taati just ei keelanud, siis ise poissi sõrmega ei puutunud.

Õpetajate toas muutus kohe kitsamaks, kui Gavrõl sisse astus. Ühe hetkega oli ruum täis söesuitsu ja metalliauru.

Kõnelesime ühest ja teisest. Kevadest, äkete ja külvi masinate remondist. Gavrõl Homõtš istus minu vastas toolil ning ehkki meid lahutas laud ja paras vahemaa, tundsin end ikkagi kuidagi ebamugavalt. Tundusin iseendale liiga pisikese ja kõhetuna selle vägilase juuresolekul.

Gavrõl ei kiirustanud pojast juttu alustama. Alles siis, kui kell oli helisenud ja kõik õpetajad tundi läksid ning pärast vähest viivitust oli ka Šuhnovskõi õpetajate toast lahkunud, vaatas külaline ringi ning asus asja juurde.

«Noh, kuidas siis minu poisil läheb, Tarass Demõdovõtš?»

Kuigi olin seda küsimust oodanud, jäin hetkeks siiski segadusse: kuidas vastata?

«Olen tema pärast kangesti mures, Gavrõl Homõtš. See on see nael, mis mind täna torgib.»

Gavrõl Homõtši mõtlikud silmad muutusid märgatavalt kitsamaks, välgatasid vihaselt.

«Ning, mis peamine, ma ei oska temale läheneda. Püüdsin heaga, siis hirmutasin, veensin, kuid kõigele leidis ta oma vastuse. Õppida ei taha, midagi teda ei huvita. Ühestki ringist pole üle kahe korra osa võtnud. Süttib kiiresti, kuid kahe päeva pärast on juba jahtunud.»

«Nii on ta koduski,» vastas sepp mõtlikult. «Meisterdab kuldnokapuuri, vaatad, paari päeva pärast lebab see lõpetamata põrandal, tema aga veab lõimi mööda tuba. «Milleks?» küsin. «Punun võrku, hakkam kala püüdma.» Järgmisel päeval on tal aga juba midagi uut

käsil. Paned ta raamatut uurima, tema aga, näen teda läbi, vaatab raamatusse, mõtleb aga hoopis muud. Vihastan, hakkan teda hurjutama, temal aga ikka üks vastus: «Niikuinii hakkan sepaks.» «Siis õpi,» ütlen, «õpi, sest lollpeast ei tule ju head seppa.» Tema aga jälle: «Sinust ju tuli.»»

Kuulasin isa jutustust ja maalisin endale lõpuni Vasja kuju. See on alles iseloom! Arukas, teravmeelne, sihu-kesele ära sõrme suhu torka, hammustab ära! Andekas ja energiline, aga katsu käsile võtta! Ühestki asjast ei pane teda huvituma, kui ta ise millegi vastu huvi tunnebki, siis pettub kiiresti kõiges. Hakata teda eeskujudega mõjutama? Ei tule välja, sest ta ise on endale eeskujuks. Hakata sõbrustama, ei tule samuti välja, sest ta on harjunud sõltumatu olema. Mis niisugusega peale hakata?

Kuulasin Gavrõl Homõtši jutustust ja veendusin üha enam, et ainus väljapääs Vasja ümberkasvatamiseks on kooli ja perekonna pingutuste ühendamise. Luua märkamatu niisugused tingimused, et poiss järk-järgult tööga harjuks. Ent kuidas seda teha? Gavrõl Homõtš oli arukas inimene, võis sellega toime tulla, kuid ta oli hommikust õhtuni tööl, naine oli tal aga tahtejõuetu, sõnaaher, taat Homal jälle oma pedagoogika — rihm ja malakas.

Kaalusin, kuidas murelikule isale oma mõtted lihtsalt esitada, kuid ta jõudis minust ette.

«Tulin praegu teie juurde ühe mõttega. Püüan Vasjat veel omamoodi ümber kasvatada. Te ainult abistage mind.»

«Kuidas siis?»

«Aga sedamoodi. Kui ta millegagi hakkama saab, visake ta koolist välja. Ütelge talle, et tema, häbematu, enam oma jalga siia ei tõstaks!»

«See tähendab, kuidas siis nii?» tardusin ma imestusest.

«Just nii tehkegi. Tulgu koju. Seal aga on juba minu asi.»

«Ma ei saa ju õpilast kooli nimekirjast kustutada. Temaga tuleb ju töötada.»

Sepp tõusis püsti ja tammus kannatamatult laua ees.

«Egas ma palu, et te ta päriks välja viskaksite.

Tehke seda ainult mängult. Ja siis alles näete, nii ütleme nelja päeva, kõige rohkem nädala pärast jookseb ise siia, langeb põlvili ja hakkab paluma.»

Ei, ma polnud võimeline midagi mõistma.

«Mis te temaga teete?» küsisin.

«Ärge kartke, Tarass Demõdovõtš! Teda ei puuduta keegi sõrmega. Ma üldse ei armasta, kui lapsi pekstakse. Isa on mul küll niisugune. Mina aga olen rahulik inimene. Annan teile sõna, et midagi temaga ei juhtu, küll näete.»

«Kuid ikkagi? Ma pean teadma.»

Esimest korda kogu selle aja jooksul muigas Gavrõl Homõtš vurrudesse. Ning otsekohe hakkas tema nagu särama headusest, nii et teda ei saanud mitte uskuda.

«See on juba minu saladus. Kui korda läheb, siis ütlen. Praegu ärge sundige. Tahan ainult, et poiss oleks mõnda aega minu kõrval. Sest millal ma teda muidu näen: varahommikul natukese, lõunal ja õhtul. Aga teada on, et ilma isata pole mingit järelevalvet.»

Ma ei saanud vastu vaielda, sest neis sõnus oli tark ja terve tuum. Ohkasin ja andsin oma nõusoleku.

Gavrõl Homõtš tänas ja pigistas mu kätt nagu tangidega, ma pidin peaaegu karjatama. Küsisin hüvastijätul:

«Kuidas Homa-taat elab?»

Gavrõl Homõtš süngestus, ütles murelikult:

«Oh, Tarass Demõdovõtš, isaga on häda. Kavatsen Sjagailo juurde sisse astuda. Näha, et vana on oma elu ära elanud. Muidu on terve kui tamm, aga mõistusega sünnib midagi arusaamatut. Segaseks on vana jäänud.»

«Mis te nüüd?» unustasin oma käevalu.

«Võib olla, et tuleb Kiievisse haiglasse viia,» lausus Gavrõl Homõtš kumedalt. «Kujutage ette, niipea kui tarre üksinda jääb, kohe hakkab tantsu lööma, lõhub nii, et maja väriseb. Te ei usu, tal on sihuke jõud, et põrandalaud murdus tema all pooleks. Maja on meil vana, revolutsioonielne, põrand pehastunud, ja ta siis murdis selle katki. Hirmus! Kõneled temaga, ei märka midagi, aga kui jala välja tõstad, nii taat kohe tantsu lööma.»

Pahvatasin üle kogu õpetajate toa naerma.

«Ta ju valmistub olümpiaadiks! Taat tahab esimese preemia kätte võita.»

Gavrõl Homõtš ei taibanud kohe, millest jutt oli. Kui mõistma hakkas, naeris vurrudesse, lõi lootusetult käega, pomises: «Vanal sama aru mis lapsel», ning lahkus õpetajate toast, naeratus huulil.

Põhjust Djagili õpilaste nimekirjast kustutamiseks ei tulnud kaua oodata. Juba järgmisel päeval enne tundide algust leidis koridoris aset vahejuhtum. Naljatades oli Vasja Djagil tõuganud kedagi õpilastest niimoodi, et see otsaesisega aknaklaasi purustas. Kannatanu viidi otsekohe Jakiv Stepanovõtši juurde, et verejooksu sulgeda, Vasja Djagil aga lonkis õpetajate tuppa.

«Miks sa seda tegid, Vassõl?»

«Olen siis mina süüdi?» kehtis poiss õlgu. «Olen ma siis süüdi, et teise jalad ei kandnud.»

Puurisin Vasjat mõne hetke silmadega ning kummar-dusin siis vaikides laua kohale. Kirjutasin Gavrõl Homõtšile sedeli. Teatasin isale, et poeg on huligaan-suse ja halva edasijõudmise pärast õpilaste nimekirjast kustutatud. Võtsin kiirustamata sedeli ja ulatasin selle Vasjale.

«Anna isale edasi.»

Vasja Djagil punastas nagu sügisene pihlakas ning pilgutas hämmeldunult silmi.

«Võta oma raamatud ja kõnni koju. Sa pole enam õpi-lane.»

Vasja vaatas mind hetke tardunult, võttis siis kuule-kalt paberilehe ja lahkus vaikides õpetajate toast.

Vahetuse lõpul kiitles õnnelik Katerõna Dmõtrivna:

«Klass on hoopis teiseks muutunud. Olen ka ise ter-vemaks saanud.»

Järgmisel päeval Vasja kooli ei ilmunud. Kolmandal päeval aga teatas Petro:

«Oh, küll nüüd Vasja sepistab!»

«Missugune Vasja?» ei kannatanud ma välja.

«Ikka Vasja Djagil! Tulin eile sepikojast mööda, vaa-tasin aknast sisse, tema aga taob vasaraga, nii et säde-med lendavad.»

Hakkasin kartma, et järsku on Gavrõl Homõtš mu

ümber sõrme mässinud. Kaalusin kõik läbi, mis juhtu-nud oli, ning taipasin, kui halba olukorda olin sattunud. Ilmnes, et heasüdamlikku seppa ei huvitanud vähimatki see, et tema poeg õpiks. Ta ootas ega jõudnud ära oodata, millal endale abilise saab. Nüüd on tal Vasja selleks. Mina aga olin kui viimane vasikas, kõrvad lon-tis, kavalat isa kuulnud ning talle isegi vastutulelikkust osutanud. Mõistsin hukka neid, kes lapsi koolist välja heitsid ja lastele parandamatute silte külge kleepisid, ise aga olin lõpuks samuti lapse kooli nimekirjast kus-tutanud, tunnistades ta sellesamaga parandamatuks. Muidugi, ma polnud veel mingit käskkirja kirjutanud, ent Gavrõl Homõtšil oli dokument käes Kovalivka kooli direktori allkirjaga.

Niigi halba tuju rikkus veelgi Šuhnovskõi.

«Õnnitlen teid, Tarass Demõdovõtš! Te olete mu peda-googilised vaated kinnitanud. Ka teie teooria on prak-tikast lahku läinud.»

«Kuidas nii?»

«Tuleb välja, et parandamatud on siiski olemas. Fakti eest ei jookse kuhugi.»

«Noh, seda me veel vaatame,» pilgutasin ma õppeala-juhatajale salapäraselt silma.

Ent ise ma oma sõnu eriti ei uskunud. Seda arvata-vasti tundis ka Šuhnovskõi.

Ta puhus kaua ja laisalt näpitsprilli klaasidele, vaatas kavalate silmadega toas ringi ja muigas rahulolevalt endamisi.

Öösel magasin halvasti, ärkasin varakult. Panin rii-desse ja väljusin trepile. Oli algamas udune, hall märtsi-päev. Vihm ja päike olid lume hävitanud, ainult siin-seal hallitasid veel jääloigud teel ja sulasid mustenda-vad hanged tarade all. Rõõmsalt vehkisid tuule käes mahlast tulvil paplite oksad, mõtlikult liigutas oma ras-keks muutunud palmikuid kask. Küla kohale kerkisid käharad suitsujoad, lõhnas üheaegselt mingi prae ja kevade järele.

Aeg oli väga varajane. Veel polnud kohale ilmunud isegi need, kes armastasid hästi aegsasti kooli tulla, et enne koolipinki istumist oma isu täis mängida. Sammu-sin üle õue ning vaatasin Kovalivka tänavale. Seal tuli keegi vanainimeselikult õõtsudes, kott üle õla.

«Kas tõesti Vasja Djagil?» lõi süda puperdama. Jah, see oli tema. Teesklesin, nagu ma teda ei märganaks, vaatasin kõrvale. Ta lähenes ebakindlalt, tervitas, näol süüdlase ilme.

«Sina, Vasja?!» vaatasin tema poole. «Kuidas sina siin meie kanti sattusid?»

Ta seisis, silmad maas.

«Tarass Demõdovõtš!» hakkas ta järsku kõnelema. «Ma ei tee enam niimoodi. Võtke mind kooli tagasi. Hakkan end hästi ülal pidama ja õppima...»

Ma ei uskunud oma kõrvu. Kas tõega oli see too uljaspea Vasja Djagil? Mida küll oli isa temaga teinud?

«Tean küll, kuidas sa õpid ja käitud. Ostapenko pidi sinu pärast peaaegu silmast ilma jääma,» ei andnud ma järele.

«Andke mulle andeks,» tema hääles oli tunda pisaraid.

«Pealegi kõneldakse, et oled sepaks hakanud? Tööta siis pealegi.»

«Lähen parem Grõgori Ivanovõtši juurde. Õppida tahan.»

Jäin hetkeks mõttesse. Ei teadnud, kas jätkata, või järele jätta. Kartsin, et poiss võtab järsku kätte, pöörduv ümber ja läheb koolist minema. Hakka siis teda tagasi kutsuma!

«Ei tea,» ütlesin talle, «mis sinuga peale hakata. Muidugi kahju, kui sa harimatuna üles kasvad, kuid ei tahaks eksida! Mis siis, kui ma su kooli tagasi võtan, aga sina jätkad nii nagu ennegi?»

Ta vaatas mulle siiralt silma. Nägin, et neis polnud enam tuttavat Djagilite sära.

«Pioneerid ausõna... küll näete. Kas ma siis ei suuda õppida? Küll näete.»

«Noh, hea küll,» ütlesin mõtlikult. «Usun sind. Kuid pea meeles, Vasja, et võtan su kooli tagasi tingimisi...»

Ta pilgutas arusaamatuses silmi. Seletasin talle, mida see tähendab.

«Kui sinuga kuu jooksul midagi ei juhtu, võtan päriks.»

«Olgu tingimisi, ükskõik kuidas... Küll te näete.»

«Peale selle pead sa Katerõna Dmõtrivnalt vabandust paluma.»

«Ma käisin eile õhtul tema juures. Ta ütles, et jääb nii, nagu teie otsustate.»

Seekord käisin mina Gavrõl Djagili juures, et tema «pedagoogika» saladust välja uurida. Ent ma ei saanud teda kuidagi kätte, ei tabanud ei sepikojas ega kodus.

Kord läksin kolhoosnike koosolekule. Kõik meie õpetajad käisid igal nädalal nendel koosolekutel, tegid ettekandeid, lugesid ajalehti ette, viisid vestlusi läbi. Siin kohtusingi Gavrõl Homõtšiga.

Läksime üheskoos koju.

«Kuidas mu õpilasel siis läheb?» küsis Djagil kavalalt silmi vidutades.

«Gavrõl Homõtš! Jutustage! Rääkige nii nagu pihil, mis te temaga tegite? Õpetajanna imestab. Juba mitu päeva pole teda koolis kuulnud, isegi õppima hakkas.»

Gavrõl Homõtš muigas vurrudesse.

«Mis seal jutustada? Minu õpetus on lihtne, teile ta aga ei kõlba.»

«Ei, ei, jutustage siiski...»

«Parem mitte. Naerma hakkate.»

Mul tuli kangekaelset seppa üsna kaua keelitada. Lõpuks ta siiski nõustus.

«Pidasin iseendas aru ja tulingi otsusele. Mõtlesin selle peale, kuidas ma ise kord oma tööd õppisin.»

Gavrõl Homõtš silus võimsa käega aeglaselt oma habet ja vaikis hetke.

«Vaatan praegu meie lapsi ja imestan. Hellitame neid, oi, küll hellitame. Vaatad teda, ta ju sinu veri, armas sulle, nii annadki talle kõiges järele. Väiksenä annad järele, noorukile annad järele, tema aga harjub sellega. Lapsed harjuvad halvaga kole kiiresti ära. Ja mis tagajärg on — laps kasvas üles ja sul polegi enam tema üle võimu. Ta võib sulle niimoodi puru silma ajada, et päris vee võtab välja. Meie ajal polnud see nõnda.»

Kuulasin sepa juttu, kartes ainsatki sõna kõrvust mööda lasta. Mu jumal, see on ju vägilane mitte ainult keha, vaid ka mõistuse poolest! Vaata, kui õigesti arutab teine keerukaid asju.

«Pandi mind omal ajal sepa juurde õppima. Tahtsin koolis käia, aga isa võttis kolmandast klassist käekõrvale ja viis sepikotta. «Aitab sul kahest klassistki,»

sõnas. «Lugemise ja kirjutamisega leiba ei teeni.» Ning hakkaski see sepp mind õpetama. Käre mees oli, olgu taevas talle armuline. Kolm aastat käisin, käed paistes, kõik luud-kondid kanged. Tema aga aina käsutas: «See pole sul lugemine ega kirjutamine. See on sepatöö, laiskvorst.»

Gavrõl Homõtš turtsatab rahulolevalt naerda, kumedalt, rinnahäälega.

«Kindlasti poleks koergi sihukest õpetamist välja kannatanud, aga mina kannatasin. Sest isa on mul väga range. Ta ju praegugi nüpeldab Vasjat vahel rihma või malakaga, aga kas see on mingi peks! Haletseb, vana, pojapoega, süda läheb teisel härdaks! Oleksite te aga näinud, kuidas ta mind kunagi peksis! Iga kord, kui isa sepaga kokku sai, too alati kaebas: laisk on su Gavrõl. Noh, pärast seda andis ta mulle aga nahatäied. Oleks tervis veidi nõrgem, ega siis poleks vastu pidanud.»

Silmapiiri kohal ripub ümmargune, punakas täiskuu. Tänaval on valge ja ma näen hästi sepa näoilmet. Öösel tundub sepp veel suurem ega sarnane tavalise inimesega. Tema võimsate jalgade all ragiseb jää, tema tumedast bassihäälest väriseb õhk.

«Nii kuulan, minu Vasjagi aina seletab ühte ja seda sama: «Milleks mulle see kool, hakkan parem sepaks.» Noh, viha võttis mul võimust. «Ah sina tattnina küll,» mõtlesin, «vaatame, kas sa niisugust elu kannatad, nagu mina kolm aastat!» Selle mõttega tulingi too kord teie juurde...»

Gavrõl Homõtš muigab jälle ning silitab habet.

«Nii ta siis tuli. Ulatas sedeli. Nägin, et kardab. Noh, ma siis lugesin läbi ja ütlesin rahulikult: «Mis ikka, eks siis homme tuled sepikotta.» Ta lausa hüppas rõõmust.

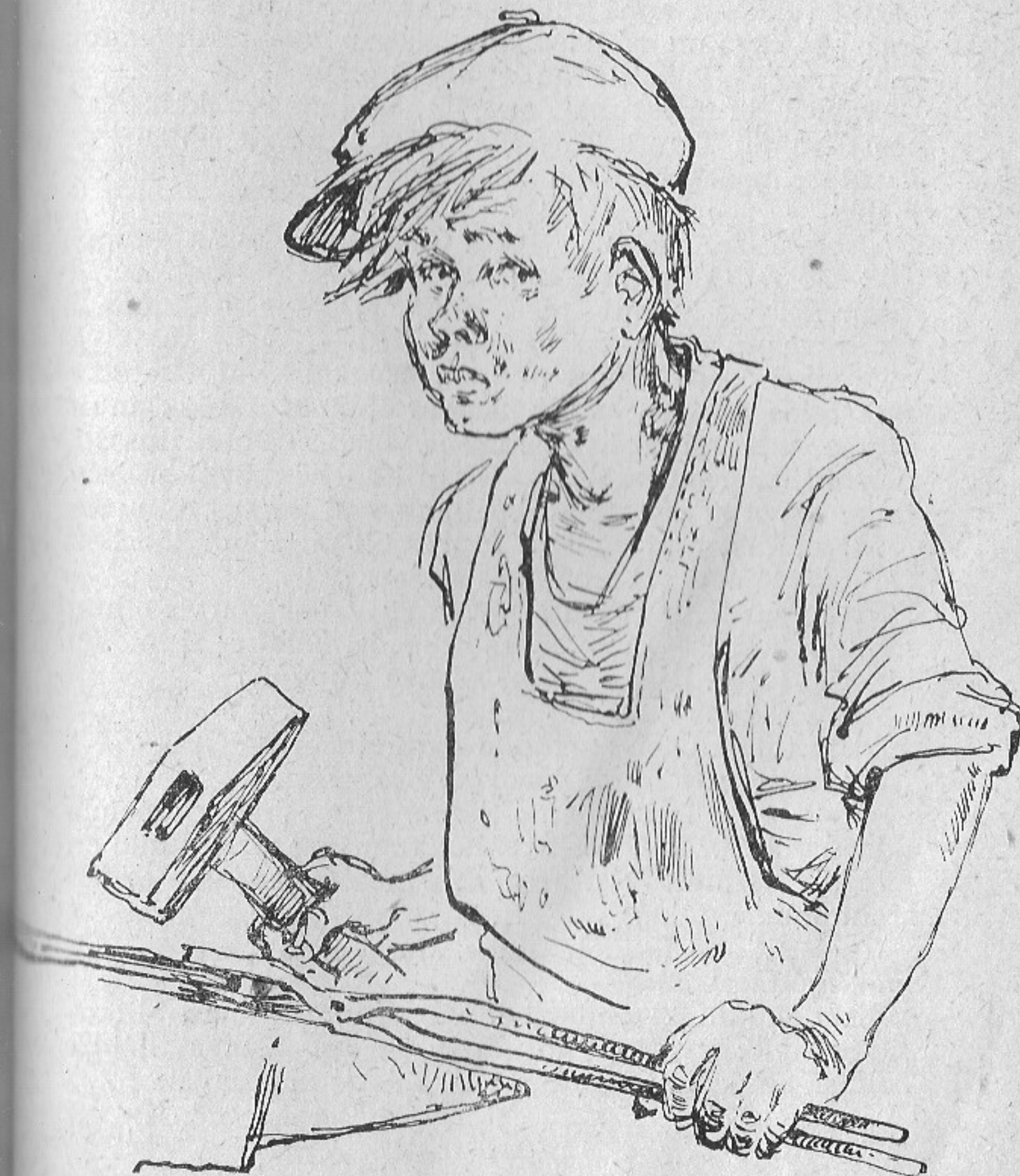
Järgmisel päeval ajasin ta kella kuue paiku üles. Tõsi, ta tõusis kiiresti, pani riidesse, pesi silmnäo puhtaks nagu läheks peole. Sõime hommikust. Tõin ta sepikotta. Ise olin juba varem vana ääsi nurka üles seadnud — poja jaoks töökoht valmis. Andsin haamri, tüki rauda. «Nii, tao seda, kuni tast raualeht on saanud.»

Gavrõl Homõtš läkastas sisemisest naerust.

«Võtab teine reipalt ja lõbusalt töö käsile. Taob ja taob, ega aja selgagi sirgu. Natukese aja pärast kuulen;

hakkab alla jääma. Kord puhub peopesadesse, siis viskab haamri ühest käest teise. «Miks sa, poja, seisma jäid?» Vangutab pead. Häbeneb.

Alles õhtu eel läksime lõunat sööma. Vaatan, veab jalgu järel, pea maas, puhub peopesadesse. Ja ega olegi ime, seal on vesivillid nagu ploomid. Sõime. Ma kiitsin oma abimeest, isa aga pahandab. «Ma peksaksin tal selja täitsa kirjuks ja viiksin kooli.» Minu Vasja

vaikib. Tõsi, õhtul ma teda enam tööle ei võtnud, kahju hakkas. Järgmisel päeval aga ajasin jälle poole öö ajal üles. Seekord oli poisil hoopis teine olemine — magas teine nagu surnu. Ootasid veidi, siis jälle äratama. Suutisin vaevu ta unevallast lahti rebida. Istus ahjule, sügav end ja oigas. Kätel aga ei anna sõrmedki kokku. Mina jälle: «Ja-jah, pojake, mis nüüd sinu õppimine. Oled peaaegu neli klassi lõpetanud, sul kerge. Mina aga pidin pärast kahte klassi vasarat taguma hakkama. Kolm aastat vehkisin, enne kui selgeks sain. Sul on see lihtne. Paari aastaga on asi käes. Siis hakkab hoopis kergemini minema.» Poiss heitis mulle vihase pilgu.»

Gavrõl jutustas, mul aga lõi häbipuna näkku. Kas tõesti mina, Tarass Zalužnõi, olen jõudnud selleni, et kasutan pedagoogilises praktikas taolisi meetodeid? Häbi!

«Noh, teisel päeval,» jätkas Gavrõl Homõtš, «ei tahtnud töö minu õpilasel kuidagi laabuda. Põrutab korra vasaraga, siis puhub pool tundi pihkudesse. Lõunani pidas vastu, siis pani tööna. «Ehee, poja, sul pole õppimiseks soont. Egas sind asjata koolist välja aetud.» Aga tema minule. «Küll hakkab õppima. Laske ainult minna.» «Kes sind siis enam kooli võtab.» «Palun ilusasti, hakkab kangesti püüdma!» «Kui nii, siis mine,» ütlesin talle. Nii et arvate, minu õpetamine on kasuks tulnud?»

Ma ei vastanud midagi. Hinges oli pime kui südaööl. Gavrõl Homõtš jäi oma õues seisma.

«Noh, näete, ma ju ütlesin, et teil poleks tarvis olnud minu õpetamise saladust teada saada. Kuid egas midagi hirmsat olegi, peaasi, et on kasuks tulnud!»

Sepp hakkas hüvasti jätma.

«Uni tuleb. Olen harjunud vara tõusma.»

Tundsin huvi Homa-taadi tervise vastu.

«Pole viga. Tantsib aina. Näha, et ta esimese preemia ikkagi võidab. Ennemalt tantsis kogu aeg tares, nüüd on aita üle kolinud. Vist on sealgi juba põrandasse augud trampinud.»

Ta astus õue. Suur ja tugev, kindel oma õigsuses. Jäin oma mõtetega üksi.

Kuu oli kuhugi silmapiiri taha vajunud, tänavaval liikusid mingid imelised, vormitud varjud. Kellegi laudas hakkas kukk tiibadega peksma. Laskis kuuldavale reipa

ja heliseva kukeleegu. Kohe läks kogu külas lahti tiibadega sahistamine ja täiest kõrist kiremine.

Minu peas hakkasid kuju võtma rahutud mõtted. Miks on meil vahel sõnakuulmatuid, raskesti kasvata-tavaid lapsi? Miks nad ei armasta töötada? Arvatavasti sellepärast, et pole õige õpetada lapsi töötama niisuguse meetodiga, nagu tegi seda Gavrõl Homõtš. Niisama vale on aga töökasvatus üleüldse unarusse jätta. Siin on kooskõla tarvis: õppimine, isetegevus, töö. Jah — õppimine, töö, isetegevus.

Mul hakkas isegi palav. Mõtted ei andnud rahu. Oli tarvis kellegagi nõu pidada. Oh, Jarõna, Jarõna... ei taha sa mind kuulata. Kas ehk Šuhnovskõiga? Ei. Temale on see kõik kauge ja arusaamatu.

Silmi langes valgusvihk kellegi aknast. Vaatasin uuri-valt ringi, valgus tuli Grõgori Ivanovõtš Jari elamust. Hiilisin vaikselt maja juurde, piilusin praovahelt sisse. Õpetaja meisterdas midagi. «Tema juba mõistab,» mõtlesin. Ning pärast lühikest kõhklust koputasin otsustavalt aknaruudule.

Ma polnud Jaride juures käinud sellest ajast saadik, kui nad siia kolisid. Lihtne talutuba oli tundmatuseni muutunud. Siin oli nüüd mugav, niisama ilus kui linna-korteriski, ehkki veidi kitsas. Kovalivkas polnud elektrit ja sellest ei tehtud veel juttugi, kuid Jaride korteris rippus seal, kus oli elektrilambi asukoht, roosakassink-jas, võimsate punaste narmastega abažuur. Akendel olid tüllkardinad ees, ümmargusel laual suurepärase laud-lina. Laual seisis hõbedaselt läikival terasest alusel veekaravlin. Seintel pildid — Jari abikaasa ja Grõgori Ivanovõtši enda portree. Eriliselt kõitsid mu tähele-panu aplikatsioonikandid. Taipasin, et see oli Maria Stepanivna töö. «Kui saaks ta koolitöösse kaasa tõm-mata. Meie tüdrukud tunneksid selle vastu kindlasti huyi.»

Piki seinu seisis omatehtud, raamatuist tulvil riivulid. Nähtavasti oli Grõgori Ivanovõtš juba jõud-nud need valmis meisterdada. Värskest hõõvelda-

tud laual lebasid kööginõude asemel kolvid ja retoridid.

Grōgori Ivanovõtš ise, lambi sädelevast valgusvihust üle valatud, sarnanes keskaegse alkeemikuga. Ainult et tal polnud vurre ega habet. Pintsaku asemel oli tal seljas mugav kodune pluus, pikad juuksed nagu naisel paelaga üles seotud. Nähtavasti segasid nad teda töö juures.

Mind hakkas tema lambi konstruktsioon huvitama. See seisis mingis imelikus kastis ning levitas nagu ime-lamp valgust ühele seinale ja laele. Jar märkas minu huvi.

«See on selleks, et Mariat mitte segada,» osutas ta peaga lillelise siidesriide poole. Alles nüüd märkas in ma, et Jarid olid ühest avarast toast kaks ruumi teinud. Kerge eesriide tagant kostis vaikne ja rahulik hingamine.

«Halval ajal tulin teie juurde, Grōgori Ivanovõtš,» taipasin ma alles siis, kui olin töölaua kõrval istet võtnud. «Maria Stepanivna puhkab juba?»

«Pole viga, pole viga,» lõi Jar rahustavalt käega. «Ta magab sügavalt. Meie aga oleme hästi vaikselt...»

«Muidugi.»

Kõnelesime poolsosinal.

Grōgori Ivanovõtši laual oli täielik korralagedus. Siin oli raamatuid, õpilaste vihikuid, süütamata piirituslambi kohale olid seatud kolvid ja tiiglid, sepatangid ja steariinküünla jupp ning korratult segipaisatud värvipliatsid. Jar märkas mu pilku.

«Vaatate? Muuseas, see laud on ainuke perekonnatülide põhjus. Maria ei salli korralagedust, mina aga vastupidi: kui mu laual valitseb kord, siis ei leia ma enam midagi üles. Nii et ta ei vaatagi nüüd enam minu laua poole. Päevaks katan selle ajalehega.»

Jar naeratab ainult silmadega. Nähtavasti elavad nad hästi, kui ainult see laud on tüliõunaks.

Lõpuks, kui olin Jaride elamise üle vaadanud, meenus, miks olin siia tulnud. Poolsosinal jutustasin talle Vasja Djagilist ja tema imelisest ümberkasvamisest. Grōgori Ivanovõtš kuulas tähelepanelikult, muigas vahetevahel kasinasti, hõõrus kuiva peopesaga okkafist lõuga.

«Noh, mis te selle kohta ütlete, Grōgori Ivanovõtš?» küsisin. «Te mõistate, kuulasin sepa jutustuse ära ja mul oli tunne, et keegi on mu peadpidi jääauku pistnud. Sellepärast astusingi teie juurde sisse. Ei suuda ise kuidagi oma mõttelõnga lahti harutada.»

Jar pōristas sõrmedega vastu lauda. Lõpuks tõstis oma mõtlikud silmad minule. Neis helkis midagi arukat ja selget, katsi ainult lugeda.

«Kas teate, Tarass Demōdovõtš, ka minul on midagi taolist mõttes mõlkunud. Kas te pole märganud, et osa

meie inimesi, eriti noored, suhtuvad alahindavalt töösse? Tavalisse füüsilisse töösse, kus tuleb mitte ainult mõistust, vaid ka lihaseid pingutada? Millest see kõik?»

See oli tõepoolest nii, kuid miks see nii oli, seda ei teadnud ka mina mitte. Jar arendas oma mõtet edasi.

«Tööl, nii nagu muudelgi asjadel maailmas, on kaks külge. Ühelt poolt teeb see rõõmu, toob rahuldust — teiselt poolt aga nõuab rasket füüsilist pingutust. Võtame Dneprogessi ehitajad. Need inimesed, töökan-gelased, nii nagu me neid nimetame, on korda saatnud midagi seninägematut, senimõeldamatut. Jalgadega betooni sõtkuda pole sugugi kergem kui vasaraga külma rauatükki taguda. Ja siiski tegid nad seda vaimustusega, väsimatult, leidsid selles rahuldust, kasvasid moraalselt ja vaimselt. Samal ajal põrutas Vasja paar päeva haam-riga ja ... tõstis käed üles. Aga miks?»

See «miks» ei andnud minulegi rahu.

«Sest töö, Tarass Demõdovõtš, võib erinev olla. On vahel loominguline, mõtestatud ja sihipärane, aga on ka mõttetu ja perspektiivitu.»

Ma koguni hüppasin oma istmelt püsti. Need olid samad mõtted, mis minulgi peas keerlesid, kuid polnud veel millekski konkreetseks kujunenud. Jar oli nad praegu välja ütelnud. Oma sõnadega oli ta valgustanud mulle teed Djagilide perekonnaloos mõistmiseks.

Sepp oli oma pojale näidanud, mis tähendab töö leiva-tüki pärast. Mõtestamata ja mõistmatu töö. Töö perspektiivitus oli poisi nukrutsema pannud, lausa mee-leheitele viinud. Poiss polnud juhuslikult ümber sündi-nud. Kindlasti oli see olnud peaaegu keerulise töö tule-mus, psüühilise vapustuse tulemus.

Jar arutles valjusti, mina aga mõtlesin juba oma asja. Juhtum Vasja Djagiliga oli mu uutele mõtetele viinud ning mõningal määral mu pedagoogilisi printsiipe kin-nitanud. Enne seda olin arvanud, et isetegevuslikud, tehnilised ja kõik teised ringid on ainult selleks vajali-kud, et organiseerida kollektiivi, lastes kooli ja õppi-mise vastu huvi tekitada. Nüüd olin ma kindlalt veen-dunud, et asjad on tunduvalt keerulisemad.

On tarvis väikesest peale, sellest ajast peale, kui laps hakkab teadlikult mõtlema, õpetada teda tööd tegema. Aabitsatähtede selgeksõppimine, ümberjutus-

tuse kirjapanek, raamatu lugemine, linnupuuri meister-damine, voodi ülestegemine, ülesande lahendamine, samuti ka ekskursiooni läbiviimine või veeämbri tuppä toomine on ju töö. Ning peamine, seda kõike tehes pea-vad lapsed mõistma eesmärki, nägema sihti, mille poole nad püüdleavad. Sellepärast nii õpetaja, nii isa kui ema, pioneerijuht — kõik need, kes lastega töötavad, peavad seda alati meeles pidama ning ohutama lastes huvi töö vastu. See on uue, sotsialistliku kooli uus ülesanne.

Jar oleks nagu mu mõtteid lugenud.

«Nõukogude kool on eriline kool. Me valmistame ette mitte pimedaid, teiste tahte elluviijaid, mitte mehaani-lisi töötajaid masinate jaoks, vaid kõrge teadlikkusega inimesi, kellele töö valmistab loomisrõõmu. Töö aga, kas siis füüsiline või vaimne, on ühtemoodi raske, ja kui inimesele ei ole see mõistetav, muutub see talle koor-mavaks ja mõttetuks.»

Ei tea, kaua me veel oleksime Jariga selles meid mõlemaid huvitavas küsimuses filosoferinud, kui kor-raga poleks sirmi tagant kostnud Maria Stepanivna hääl:

«Kas soojendan teile teed, filosoofid?»

Tulin alles nüüd mõistusele. Kell oli kahe peal.

«Andke andeks, Maria Stepanivna! Ajasime teid üles. Mina olen selles süüdi.»

«Mul oli huvitav teie arutlusi kuulata. Tahtsin paluda, et valjemalt kõneleksite, kuid kartsin vestlust katkes-tada.»

Keeldusin otsustavalt teejoomisest. Kuidagi tasakaa-lukamana ning innustununa lahkusin Jaride juurest.

Vastu hommikut tuul tugevnes. Taevas oli täis puis-tatud säravaid tähti. Kovalivka magas sügavat und, hingates täie kopsuga sisse tervendavat metsaõhku. Ka mina tõmbasin rinna õhku täis. Midagi uut hakkas minus võrsuma, täitis energiaga kogu noore keha.

Küll see meie Eleonora Stepanivna on üks naljaham-mas! Temaga ei hakka isegi surnul igav.

Iga hetk peab saabuma Ivan Markovõtš. Täna on orkestri järjekordne proov. Kogunetakse suurde klassi-

ruumi. Õpetajate toas teeb aga Šuhnovska õpetajatega nalja. Sidunud endale ruudulise rätiku mustlase kombel kuklasse, Eleonora Stepanivna ennustab. Kogu aeg katkeval käriseval bassihäälel pomiseb ta midagi, kummardunud Valentõna Petrivna käe kohale.

«Mustakulmuline oled, ilus oled, ainult et õnnetu oled. Pane kuldraha käe peale, ütlen sulle kogu tõe.»

Mind nähes laskis Šuhnovska neiu käe lahti ning jättis ennustamise pooleli.

«Ennustage mulle ka,» sirutasin talle käe välja.

«Seda võin. Ainult pidage meeles, Tarass Demõdovõtš, et kõnelen sulaselget tõtt.»

«Noh, kõnelge, kõnelge!» plaksutas Valja oma ümmargusi peopesi.

Elenora Stepanivna pigistas minu käe oma käte vahele, uuris kaua peopesa. Heitis siis juuresolijaile kavala pilgu ja alustas moonutatud häälel:

«Sinu saatus on sihuke, naiste südamerõõm, et võoraste juures seda rääkida ei tohi.»

Andsin suuremeelselt nõusoleku kõnelda võoraste juuresolekul.

«Mustakulmuline oled, ilus oled,» alustab ennustaja oma trafaretset juttu, «aga õnne sul pole. Pane kuldraha peo peale, ütlen sulle kogu tõe.»

Sorisin taskus, võtsin sealt viiekopikalise ja panin selle Šuhnovska tulisesse pihku:

«Et su süda on nagu roosinupp armastusele avatud, ainult üks häda, et naisemeheks ei saa sa iial.»

Juuresolijad turtsatasid naerda. Tundsin, et sellest ennustamisest läksid mul kõrvad punaseks.

«Kas tahad kogu tõde teada, mustakulmuline? Siis pane kuldraha ka paremasse kätte.»

«Kõnele ilma kuldrahata,» ütlesin kähedalt.

«Sellepärast ei saa naisemeheks, et valid tüdrukuid nagu mustlane hobuseid. Kõs palju valib, see ilma jääb.»

Juuresolijad pahvatasid naerma. Tõmbasin ennustaja käest oma peopesa ära, teesklesin vihastamist.

«Ei tea sa, mustlaseeit, midagi!»

«Ma, lesknaine, pole süüdi: seda näitas sinu käsi.»

Sisenes Ivan Markovõtš. Ennustamine katkes ning varsti ununes hoopis. Ent minu südamesse jättis see

ebameeldiva jälje. Miks ei mõelnud Eleonora Stepanivna midagi muud välja? Ma teadsin, et ta pole nii naiivne ja lihtsameelne, et kas või naljaks tühje sõnu tuulde loopida. Kas siis kollektiivis peetakse mind tõesti ebajärjekindla iseloomuga inimeseks?

Sel korral ei kuulnud ma muusikat ja mängisin ilma igasuguse vaimustusega. Juhuslikult kohtasin Jarõna pilku. Ta ei pööranud silmi ära. Vaatas mind karmilt, kuidagi etteheitvalt või süüdistavalt. See äratundmine lausa kõrvetas mu südant: «Tähendab temagi mõtleb minust niimoodi.»

Otsustasin veel täna tingimata kõik selgitada, kõnelda kõigest. Kui kaua ma siis poissmehena ringi käin? Ma ju, taevale tänu, pole mõni kollanokk direktor, vaid väärikas mees.

Kui proov oli lõppenud ning kõik hakkasid laiali minema, hüüdsin kumedal häälel:

«Jarõna Ivanivna!»

«Kuulen.»

«Pean teiega nõu pidama.»

Astusime vaikides õpetajate tuppa. Ta istus toolile, jälgis mind, kui ma mööda tuba edasi-tagasi kõndisin.

«Kuidas on Kovalets?»

Jarõna ohkas vabamalt, muutus elavamaks.

«Ta ei jää sugugi teistest maha. Väga tähelepanelik ja taibukas. Imestan, miks teda nii kaua parandamatuks peeti?»

«Ega ta väsi?»

Ehkki teadsin hästi Petro tervislikku seisundit ja ka tema edasijõudmist, sest ta valmistas koduseid ülesandeid minu juures, pidin ju ometi tütarlapsega millestki kõnelema. Olin erutatud, tundsin, et võin jälle julguse kaotada.

Jarõna jutustas sellest, kuidas ta õpilast liigse väsimuse eest hoiab, jälgib, et keegi ei tõukaks teda kogemata vahetunni ajal.

«Olen Petroga väga rahul.»

Poisist polnud enam midagi kõnelda.

«Olen teile väga tänulik, Jarõna Ivanivna.»

«Pole tänu väärt. On see kõik?»

Nüüd olekski paras aeg kõnelda sellest, mis pakitseb

südamel, selle asemel aga noogutasin tahtmatult pead — kõik.

Jarõna läks koju. Astusin tema kannul. Tundsin, et see on naeruväärne, minule isegi piinlik, kuid ei suutnud midagi parata, jalad ise viisid.

Vaikivad paplid heitsid kooliõuele pikki varje. Kusa-gil külas kostis vaevu-vaevu laulu...

«Kevad,» ütlesin ohates.

«Jah, kevad,» nõustus Jarõna.

Kõndisime vaikides kõrvuti. Siinsamas ongi see saatustlik ukسلävi, kus oma õnnetuseks Jarõnat kohtasin. Veel hetk, ja neiu suleb minu ees oma toa ukse. Võtsin julguse kokku.

«Jarõna,» ütlesin kähedalt, suutmata enam oma südamekloppimist pidurdada. «Kuulake... üks hetk.»

Ta jäi seisma, pöördus minu poole, vaatas mind küsi-valt.

«Miks niimoodi?» kogelesin. «Mis on juhtunud? Miks te pole niisugune, nagu olite varem? Miks... niisugune piin?»

«Missugune... piin?» küsis ta väriseval häälel.

«Kirjutasin teile... te teate.»

«Ah, kirjutasite,» ütles ta pilkavalt. «Mis ikka, lugesin. Ainult, et kas te minule üksinda olete kirjutanud?»

«Jarõna! Kas siis niimoodi tohib?»

Ta pidas hetke vaikust, kogudes nähtavasti otsustavust. Lõpuks hakkas kõnelema. Kindlalt, veendunult, arvatavasti mitte praegu ei valinud ta neid sõnu.

«Niimoodi... Kui see jutt on juba alanud, siis kuulake, Tarass Demõdovõtš. Ütlen teile kõik avameelselt. Jah, teie kiri... Teie kiri... see oli mulle püha, ei, mitte püha, see oli niisugune rõõm, mida ma pole varem elus tundnud ega saagi võib-olla tunda. Kavatsesin sellele vastata, mitte niimoodi vastata, nagu täna. Kuid see lugu Tonjaga...»

«See pole ju tõsi!»

«Jah, see on vale. Aga muud. Kirjutate mulle kirja, avaldate mulle armastust, aga samal ajal sõidab abikaasa teie juurde...»

«Missugune abikaasa?» ehmusin.

Nüüd polnud mul enam sugugi piinlik sellel teemal kõnelda. Tundsin, et ma pole milleski süüdi.

Jarõna oli nähtavasti otsustanud ära öelda kõik oma mõtted. Ta jätkas väriseval häälel:

«Te ei tea, missugune abikaasa? Siis mina tean. See, et te ta maha jätsite, ei tähenda veel, et olete temast vabanenud. Nägin, missuguses olukorras ta tookord haiglast väljus. Mul oli kahju ja häbi tema pisaraid vaadata. Sellepärast ei tulnudki ma enam teie juurde, kui te seda teada tahate, ehkki see oli ehk minu poolt eba-viisakas.»

«See oli ju Nastusja! Sisalik. Õppisime üheskoos, siis töötasime. Ma pole ialgi... isegi midagi... taolist mõelnudki...»

«Tarass Demõdovõtš! Ärge vähemalt siin end välja keerutage. Küll teie Sisalik teab paremini, on ta teie abikaasa või mitte.»

Rusutuna laiutasin ma vaid käsi.

«Peale selle aga... Te olete päris ebajärjekindel inime-ne. Kirjutate mulle kirju, aga niipea kui Valja kohale ilmus, olete juba tema jalge ees ja kõrvuni sees. Kas teil Vasjast vaesest kahju ei ole, teine on ju päris kõhnaks jäänud.»

«Ega mina ju..., kas siis mina...»

«Jah, ega mina, kas siis mina. Te mõistsite Tšepuri teo hukka. Mille poolest aga te ise Tšepurist parem olete? Ainult selle poolest, et tema juures oli see don-žuanlus palja silmaga nähtav, toores ja vulgaarne, teie aga varjate end aususe pitseriga. On teile see selge?»

Liigutasin ainult suud, nagu kala, kes on kuivale jää-nud.

«Sellepärast palun teid, jätke mind rahule. Võite teis-tel päid segi ajada, ainult minul mitte. Vihkan valet!»

«Vaikige!» kähisesin ma korraga endale aru andmata.

«Te ärge karjuge, Tarass Demõdovõtš! See pole amet-lik jutuaajamine ning kõigele lisaks, te ise olete selle algataja.»

«See kõik on vale, Jarõna!» oigas ma.

«Jätke endaõigustamine. Pole vaja. Missugune olete, niisugune olete.»

Vaikisime hetke. Nohistasin solvunult nina.

«Ärge olge minu peale pahane,» ütles ta järsku lah-kelt. «Ma ei saa teisiti. Ei hakka kavaldama — ma pole teie suhtes ükskõikne, kaugeltki mitte ükskõikne. Ent

armastan teid niisugusena, nagu esimest korda nägin, nagu esimestel päevadel tundsin. Niisugusena nagu te tõeliselt olete, ma teid armastada ei saa. Andke andeks.»

Miski rebenes mu rinnas. Kuidagi järsku tulin äratundmisele, et olin kõige halvem ja tahtejõuetum inimene, kes ei suuda enda eest seista, kes ei suuda end õigustada, keda võib alandada ja solvata. Silmade ees virvendas, pea läks segaseks. Oleksin nagu ühele kohale kivistunud, keel kuivas suulae külge kinni. Jarõna seisis mõne hetke, ohkas, heitis süüdlaslikult «head ööd» ning eemaldus kingakontsi klõbistades mööda koridori.

76

Mõlemal pool on männid. Punase kullana mänglevad päikese käes latvade roheluses sirged tüved. Ülal on taevas. Sinine, põhjatu, päikesekiirtes kümblev, kevadest äratatud. Lõhnab määndunud lehtede, lumikellukeste ja niiskusest paisunud liiva järele.

Vahetevahel ujuvad taevas mööda valged sulgjad pilvepitsid. Pilvede all aga ringlevad varesed. Nad on nii väikesed ja kärarikkad, et ennemini meenutavad mesilasparve lendu kui kevadist vareste pidu. Üksikud linnud, tiivad vastu keha surutud, lasevad lausa silme all end mööda kõverjoont kivina alla kukkuda, ajavad korraka tiivad sirgu ning jäävad ühele kohale hõljuma, siis tõusevad taas taevasse ja liituvad üldise keerisega. Linnud on nii kõrgel, et ülalt polegi nende hääletsusi kuulda. Ainult mingi ebamäärane kahin käib üle metsa. Võib-olla tekitab seda tuul, aga et tuult pole, siis ehk puud painutavad end niisuguse sahinaga; ent seda ka mitte: mõlemal pool teed seisavad rahulikult liikumatud tammed, kased aga on juba ammu peaaegu maani oma lopsakad kuldsed kõrvarõngad rippu lasknud.

Talve jooksul kurnatud ja pulstunud hobused veavad laisalt, aina komistades vankrit, puristavad kogu aeg nagu külmetusest ja vehivad rahulolematult peaga. Ma leban selili vana, kuumaks läinud heinasülemi otsas ja vaatan taevasse. Lõpuks on saabunud tõeline rahu, võin rahulikult lamada ja endalt mõtteid peletada.

Ent mõtted on pealetükkivad kui kärbsed. Ajad nad peast ära, kuid nad leiavad ikka prao, poevad kutsu-mata, panevad südame kripeldama.

Ongi saabunud kevad. Lumi on sulanud, nired ja nirekesed voolavad. Üleeile tegime kokkuvõtteid: ei, täna pole sugugi häbi rajoonilinna sõita. Tulemused on head, Kovalivka kooli jaoks lausa fantastilised. Ega asjata ütelnud Šuhnovskõi õppenõukogu koosolekul:

«Ei suuda kohe uskuda, et meil on nii kõrge õppeedukus.»

Fedir Danõlovõtš aga vastas temale pilkavalt:

«Ning mis peamine, Mõhhail Amadejovõtš, tõeline, mitte võltsitud.»

Raske oli praegu kindlaks teha, missugune tunne Jarõna vastu mu südames pesitses. Kibedusele ja lootusetusele oli lisandunud parandamatu haavumine. Üksinda olles raevutsesin, vandusin iseendale, et ei pöördu enam ühegi sõnaga neiu poole, lubasin protestimärgiks pärast õppeaasta lõppu lahkuda Kovalivkast ning ilma igasuguse kahetsuseta rebida see armastus oma südamest. Ent niipea kui sattusin Jarõnat nägema, unustasin kõik. Süda hakkas valust kripeldama, kusa-gil ajusügavuses idanes lootus: «Aga ehk ta tuleb mõistusele, ehk saab oma veast aru.»

Kõige rohkem haavas see, et Jarõna polnud mu hinge näinud, polnud mu puhtaid tundeid mõistnud, oli oma põhjendamata kahtlustega mind alandanud.

Järgmisel päeval pärast seda kõnelust peatasin Vasja Babaki. Alles pärast Jarõna sõnu minu kurameerimise kohta Valentõna Petrivnaga märkasin, et vanempioneerijuhi suhtumine minusse oli tõepoolest muutunud. Väga harva ilmus ta nüüd nähtavale, oli nukker ja kinnine ning aina askeldas oma pioneeridega.

«Vassõl Sõdorovõtš!» valasin talle nagu kapaga külma vett kaela. «Mis on juhtunud? Miks sa, vennas, enam oma nägu ei näita?»

«Mina?» imestas Babak siiralt ja vaatas mulle kuidagi ehmunult otsa.

«Sina, ikka sina. Häbi, noormees, mõelda teistest seda, mida mõtled sina minust. Armukadetsed? Õnnetu Othello? Sinu Valjat on mul samapalju tarvis kui sind ennastki. Kui armastad teda, siis ütle talle seda otse

välja. Mind, vennas, ära aga sellesse loosse sega. Ta on minu jaoks õpetajanna, mõistad sa, ainult õpetajanna.»

Vasja muutus näost kahvatuks kui surnu, siis aga lõi näost punetama nagu lõke. Suu ehmatusest lahti, vaatas ta mind:

«Mina ju... Ei iial siin ilmas... Ja üldse, kui ta teile meeldib... Ma näen, et ta teid jumaldab...»

«Ära räägi rumalusi! Jumaldab! Ise ei oska nagu kord ja kohus neiuga kõnelda, käib ja kahtlustab teisi...»

Olin päris tõsiselt vihane. Sest ei keegi teine kui just Vasja oli minu loosse veel lusikataie tõrva juurde valanud ja minu vahekorda Jarõnaga rikkunud. Ütlesin pioneerijuhile nii mõnedki ebameeldivad sõnad ega tahtnud tema õigustusi kuulatagi.

Pärast seda nägin, et Vasja muutus sootuks. Hakkas aina Valentõna ümber kudrutama. Tema aga, teadagi neiu, silmad sädelevad rõõmsalt, aina lagistab naerda. Kes siis ei rõõmusta selle üle, kui teda armastatakse.

Eile kutsuti mind rajoonikeskusesse. Seltsimees Vognevõku juurde. Sõidan ja murrin kogu aeg pead: miks ta mind vajab? Alles nädal aega tagasi käis Leonid Petrovõtš Kovalivkas, astus ka koolimajja. Umbes kaks tundi käisime temaga klassides ringi, näitasin meie raamatukogu, töökoda ja Grõgori Ivanovõtši sissesetatud sepikoda, jutustasin õpetajatest, õppetööst koolis. Isegi Vasja Djagili «ümberkasvatamist» ei salanud maha. Ta kuulas tähelepanelikult, muigas, kuid ei lausunud sõnagi. Kindlasti teeb täna mulle paraja peapesu. Kuid mis siis ikka, ega siin pole parata: olen süüdi, et ei taibanud, kuhu Gavrõl Homõtš asja keerab, usaldas kavalat seppa. Üldiselt aga oli sekretär pärast kooliga tutvumist rahule jäänud ja tänas kollektiivi ausa töö eest.

Rajoonikeskusesse jõudsimel juba pärast kella kahteist. Küüdimees jäi nagu alati turuplatsile seisma, mina aga läksin asju ajama. Vaevalt jõudsin peatänavale, kui keegi mind hüüdis. Vaatasin tagasi, taevakene küll, Galõna Petrivna Skrõpalist. Olime mõlemad nii rõõmsad, nagu poleks terve igaviku teineteist näinud. «Noh, kuidas seal läheb? Kuis on? Mis teil uudist?» Puistasin ta küsimustega üle.

Skrõpalis oli kõik hästi. Tehti tööd, tulemused olid üsna head. Tuldi minutagi toime. Vahel küll meenutati «jooksikut», jälgiti ajalehti ja rõõmustati, et mind enam läbi ei võetud, vaid kiideti.

«Ja kuidas siis sina, Galõna?» vaatasin talle tähelepanelikult otsa. «Kas Mõhhailiga pole veel abiellunud?»

Galõna Petrivna kirtsutas pahameelest nagu, lõi käega.

«Oh, sinu Mõhhaili nüüd! Enne tuleb teda ennast kosida, ise ta selle peale ei tule. On teine ülepeakaela töö sees, pole abiellumiseks aega. Aga sina?»

Nüüd on minu käes kord nagu kirtsutada ja käega lüüa.

«Ära küsigi, Galõna! Olen päris kuivale jäänud.»

«Säh sulle nüüd! Sisalik aga loodab.»

Nastusja meenutamisel löid mu silmad vihast põlema.

«Sinu Sisaliku armust ma praegu kannatangi. Mõistad, Galõna, sõitis teine sinna ja pörutas välja, et ta on mu abikaasa.»

Galõna oli asjast kangesti huvitatud.

«Noh, ja siis? Sa ei oleks pidanud teda enam ära laskma, ja olekski kõik. Ta ju sõitis salajase lootusega...»

Endalegi ootamatult jutustasin Galõnale kõik. Rääkisin ära ja süda läks kergemaks.

«Pea, pea, ega sa ometi Jarõnasse armunud ole?»

«Kust sina teda tunnend?» reetsin end selle küsimusega.

Galõna hakkas käsi plaksutama.

«Tähendab et mõistatasin ära, mõistatasin ära! Kuule, Tarass,» vaatas ta kui vandeseltslane ringi ja hakkas kõnelema. «See on alles tüdruk, ütlen ma sulle. Mitte tüdruk, vaid tuleraud. Lõpetasime temaga koos pedagoogilise kooli. Missugused poisid ja kavalid tema ümber tiirlesid! Jarõna aga ei liigutanud kulmugi. «Ootan, kuni kohtun tõelise inimesega, enne ei vaata kellegi poole,» ütles ta.

«Noh, siis tähendab, et ma pole tema meelest tõeline,» mõtlesin libedalt.

Tulime koos partei rajoonikomitee majani. Hakkasin tuttavaga hüvasti jätma.

«Vaata siis, Tarass,» andis Galõna lahkumisel nõu, «ära siis Jarõnat käest lase. Neiu on kuldaväärt.»

«Kuld, mis ei kuulu mulle,» naljatasin süngelt ja läksin halva tujuga Vognevõki juurde.

Leonid Petrovõtš ei võtnud mind otsekohe vastu. Tal oli mingi nõupidamine ja mul oli aega kõige üle, mis Galõna ütles, järele mõelda. Seda, et Jarõna on ebatavaline neiu, oli mulle juba mu süda öelnud. See, et ta nähtavasti ootab teistsugust kui mina, oli nüüd ka ilmne. Kas ta tõesti usub kõike seda, mis mulle kõneles. Või oli see tütarlaste kavalus? Ei taha öelda lihtsalt ja otsekohele, keerutab. Ei, aitab, tuleb ennast käsile võtta ja sellele loole lõpp teha. Kuidas siis? Kas jätta Kovalivka! Petro, Sjagailo, Nedokuss? Kõik õpilased, õpetajad? See on ju sama, kui oma perekonnast lahkuda. Temast mitte väljagi teha? Proovisin juba... Aga võib-olla... Tema ärritamiseks abielluda? Võtta mõni hea neiu, luua perekond, las siis kahetseb. Võtab aru pähe, kui on juba hilja.

Ent keda ma abikaasa kohale ka ei seadnud, polnud see õige, polnud Jarõna.

Samal ajal Vognevõk vabanes. Kutsus sisse.

Leonid Petrovõtš võttis mu üsna külmalt vastu, võiks öelda isegi äärmiselt külmalt. Muutusin valvsaks, süda värahtas: midagi oli juhtunud.

«Istuge, seltsimees Zalužnõi,» ütles ta toolile osutades.

Sekretäril oli väsinud ilme, haiglane välimus, silme all sinkjad kotid, silmis ärritus, kuivad huuled vihaselt kokku surutud. Näis, et ta viibis veel mingisuguste mõtete kammitsas.

Korraga tõusis ta toolilt, kõndis üle kabineti ning jäi akna juurde seisma.

«Kevad.»

«Kevad,» vastasin.

«Aeg on külvitõid alustada, meie aga pole valmis. Nagu öeldakse: talv käes, aga mustlasel pole särkegi seljas.»

Alles nüüd taipasin, et enne minu tulekut oli siin vist üsnagi ebameeldiv vestlus olnud. Ega asjata väljunud rajoonikomitee töötajad kabinetist süngena ja vaikivana.

«Noh, olgu, asi on tarvis korda panna,» ütles Vognevõk nagu iseendale ning istus taas oma kohale. «Kuidas kovalivkalastega on?»

«Meil on kõik külviks valmis. Kas või homme.»

«Tubli.»

Vognevõk muutus taas selleks Vognevõkiks, keda ma tundsin. Ta silmis süttisid elavad tulukesed, huulte ümber hakkasid tiheda ämblikuvõrguna kurrud mänglema.

«Kuidas elate, Tarass Demõdovõtš? Kas Kovalivka hakkas teile meeldima?»

«Pole viga. Olen harjunud.»

Hetke vaatas ta mind uurivalt.

«Muuseas, te olete kuuldavasti üksik?»

Hetkeks hakkas mul kõrvus kumisema, süda jäi seisma. Vaat kus lugu! Tähendab minu «armuseiklused» on juba Vognevõki kõrvu ulatunud? Noogutasin jaatavalt pead.

Ent Leonid Petrovõtš ei kostnud selle peale midagi. Vaikis hetke ja siis küsis:

«Kuidas te sellele vaatate, seltsimees Zalužnõi, kui me teid Kovalivkast ära viime?»

Midagi purunes südames. Hakkas kripeldama: «Hüvasti, Jarõna!» Istusin oimetuna.

«Kovalivka mäletab teid, ja kindlasti mäletab kaua hea sõnaga. Näitasite kõigile, et oskate töötada. Töötada mitte standardi järele, vaid loovalt, sädemega. Kas te ei arva, et Kovalivka mõtted on teile väikesed?»

Vaatasin sekretärile küsivalt otsa.

«Kavatseme teid rajooni haridusosakonda võtta, seltsimees Zalužnõi.»

Teadsin, et pärast Gorobetsi vallandamist polnud rajooni haridusosakonnas inspektorit. Külmajudinad käisid üle selja.

«Ma ei tule toime, Leonid Petrovõtš. Kogemusi on mul vähe.»

Vognevõk kergitas kulme.

«Noh, kogemusi on teil rohkem kui sellel, kes ühtki päeva pole koolis töötanud ja mähkmetest peale on juba juhtival töö olnud. Ning mis peamine, teil on õige stiil ja tugev haare, Zalužnõi.»

See kiitus oli mulle meelepärane. Ent koos sellega

kerkis mällu kõik, mis Kovalivkas oli ära tehtud, ning häbipuna valgus näkku. Kas seda oli tõesti palju? Kas tõesti on kõik tehtud õigesti, eksimatult? Oleks võinud ju hoopis rohkem ära teha. Mis siin siis erilist on: tõusis kooliskäijate arv, kasvas õpilaste huvi kooli vastu, ringid töötavad. Ei midagi erilist: teistes koolides on see juba ammu nii. Ei, midagi erakordset pole ma küll korda saatnud.

Niimoodi mõtetes oma tegevust igati alahinnates, püüdsin äraütlemist õigustada. Tegelikult oli mul aga korraga kahju hakanud nii külast, õpilastest kui ka õpetajatest. Tuli tahtmine kõigi takistuste ja äparduste kiuste, isegi isiklikule õnnetusele vaatamata, alustatud üritus lõpule viia, teha Kovalivka kool tõeliselt rajooni parimaks.

Hakkasin oma äraütlemist põhjendama:

«Minu haarest piisab ehk küll, kuid ainult ühele koolile. Siin aga on neid kümneid. Siia on tarvis kogunud ja autoriteetset inimest. Mina aga alles alustasin, sealjuures sugugi mitte edukalt...»

«Teame, et te alles alustasite. Ning niisuguse energia-ga on tarvis alustada tööd kogu rajoonis. Mina isiklikult arvan, et see kõik on just teile jõukohane.»

Nende sõnadega viis ta mu päris segadusse. Ei iialgi elus polnud mulle keegi nii lihtsalt ja avameelselt usaldust avaldanud. Jäin sügavasti mõttesse. Mingi sisemine hääl julgustas: «Proovi, hakka pihta.» Lisaks sellele meenus Jarõna. «See on võimalus kogu asjale lõpp teha.»

«Ma ei tahaks lahkuda koolist, et ametnikuks hakata, Leonid Petrovõtš,» vaidlesin ikka veel ebakindlalt vastu.

«Mis ametnikud siin siis on?» imestas sekretär. «Kas siis haridusosakonna töötajad peavad tingimata ametnikud olema? Nad ise muudavad endid vahel ametnikeks. Tegelikult on nad ju pedagoogid, ning lisaks veel parimad, kogenenumad, kõige energilisemad pedagoogid. Sest nad peavad ju mitte ainult õpilasi, vaid ka õpetajaid kasvatama, partei poliitikat rahvahariduse suhtes ellu viima. Ei, selles pole teil õigus, Tarass Demõdovõtš.»

Mulle meenus jutuaajamine Nedokussiga meie inspektoritest ja hakkasin veelgi rohkem kõhklema.

Seni kui ma iseendaga võitlesin, süütas Vognevõk, ilmselt minu sisemist võitlust mõistes, suitsu põlema.

«Loeme siis, et oleme kokku leppinud?» kõõritas ta lõpuks minu poole oma vidukil silmi.

Mind oleks nagu saatan keelest tõmmanud.

«Täna usalduse eest. Kui tarvis on, eks... ma siis proovin. Kardan ainult...»

«Pole viga, kui tarvis on, siis abistame. Rajoonikomitee on ju kõrval, tõsi ju?»

Ning ta sirutas mulle oma kuivetanud käe.

Oli kevadise koolivaheaja viimane päev.

Nagu tavaliselt, varem kokku leppimata, kogunesid õpetajad kooli ja võtsid pillid kätte. Mängiti õhtuni. Oleksime ehk veelgi mänginud, kuid kirjakandja tõi ajalehed, meile Jarõnaga aga kummalegi kirja. Jarõna võttis oma jao ja läks koju.

Ka minul polnud korraga julgust ümbrikku avada. Kiri oli oblasti haridusosakonnast ja pani mu lausa higistama.

Viimased päevad elasin nagu unes. Kord tuli mul tahtmine asjad jalamaid kokku panna ja salaja külast ära sõita, teinekord ei suutnud endale kuidagi andeks anda, et olin Vognevõkule nõusoleku andnud. Milleks mulle küll seda inspektorikohta tarvis oli? Siin on kõik omane, kõik kallis, oma käega loodud. Aga seal? Rap-puda vankritel ja veoautodel petrooleuminõude kõrval ühest koolist teise? Mitte iialgi näha oma töö käega-katsutavaid tagajärgi? Siin elu keeb. Ehkki on õppe-vaheaeg, pole veel niisugust päeva olnud, et õpilased poleks koolimajja tulnud. Sepistasid kooli sepikojas (kusjuures Vasja Djagil osutus asendamatuks tagujaks. Vaat mida tähendab praktika!), hõõveldasid, kooli raamatukogus viidi läbi lugejate konverentse, tikiti, külvati seemneid kastidesse, vanemate klasside õpilased käisid naabertraktorijaamas ekskursioonil. Koor ja orkester valmistusid endise hooga rajooni olümpiaadiks ette. Kas oli siin võimalik nukrutseda, kui kõik käed olid nii tööd täis? Alles hakkas kõik liikuma, töö-

tama, ja juba on tarvis maha jätta. Ning kõik Jarõna pärast.

Me temaga nagu ei märganudki teineteist. Kui töö asjus oli midagi tarvis, pöördusin tema poole ja neiu vastas. Rääkisime täpselt niipalju, kui asi nõudis, silmad sealjuures maas. Kohtumisel tervitasime, kuid möödusime teineteisest peatumata. Vahel tahtsin seisma jääda, kõnetada teda siiralt, inimlikult, kuid need soovid tõrjus solvumine ja kangekaelsus otsekohe tagasi.

Päevad möödusid, keegi ei kutsunud mind kuhugi välja ja ma hakkasin juba rahunema. Mis ikka, tuldi minutagi toime. Ning isegi midagi kahetsusetaolist pugesi südamesse. «Ei, tuleks ikkagi ära sõita, mitte keelduda kogu aeg Jarõna silme all.»

Värisevi käsi rebisin ümbriku lahti, silusin paberit. Šuhnovskõi kummardus mu õla kohale. Käskkirjas kirjutati sellest, et oblasti haridusosakond vabastab rajooni haridusosakonna juhataja Budjaki oma kohalt. Tema asemele määrati... Mu silme ees hakkasid punased ja kollased ringid keerlema. Ei tahtnud otsekohe kirjapanud uskuda.

Šuhnovskõi aga, erutatud ja imestunud, surus juba samal ajal mu tahtejõuetult rippuvat kätt:

«Õnnitlen, Tarass Demõdovõtš, õnnitlen kogu siirast südamest. Õnnitlen iseenda ja Eleonora Stepanivna nimel...»

Eleonora Stepanivna oli miskipärast haigestunud ega olnud täna kooli ilmunud.

Juuresviibivad õpetajad vaatasid meid imestusega.

«Seltsimehed!» pöördus Šuhnovskõi pidulikult nende poole. «Oblasti täitevkomitee käskkirjaga on Tarass Demõdovõtš määratud rajooni haridusosakonna juhataja ametikohale. Soovime talle edu ja viljakat tööd.»

Ta hakkas käsi plaksutama. Pilgutasin hämmeldunult silmi.

Õpetajad hajusid märkamatu laiali. Hüvasti jättes avaldasid ühed lootust, et ma Kovalivkat ei unusta, teised õnnitlesid, mõni aga tundis kaasa ja kahetses, et ma ära sõidan. Ainult Šuhnovskõi oli vaimustatud:

«Noh, ütlen teile, sõbrad, keegi arukas inimene märkas ometi meie Tarass Demõdovõtši. Juba ammu pidanud haridusosakonnal selline juhataja olema.»

Mul hakkas sellest kiidulaulust lihtsalt halb. Ta sõnad kõlasid irooniliselt.

Astusin raske südamega oma tuppa. Lasksin silmadel käia üle pillide, mis uhkeldasid seintel. Raske tomp tõusis kurku. «Ei enam saa ma Russaku orkestris mängida.» Vaatasin vana, mustendama löönud lauda. «Ei enam avane võimalust selle peal kirjutada.» Heitsin pilgu üle kogu toa. «Kes siia nüüd elama asub?» Akna taga helkisid sinkjas hämaruses punakad tulukesed. «Kas tead, kuidas sind armastama hakkasin, Kovalivka?»

Võtsin viiuli, puudutasin keeli. Peen, haletsev heli kõlas alistuvalt vaikuses, torkas nõelana südamesse. «Ah, Jarõna, Jarõna. Kas poleks siin meie jaoks mugav pesake olnud?»

Tõmbasin poognaga aeglaselt üle keelte, viiul hakkas oigama, nuuksus südantlõhestavalt. Surusin energiliselt ning rebisin terve kimbu helisid, puistasin need seemnena mööda tuba. «Olgu see sulle heaks mälestuseks, mu üksildane kotus.»

Ning tuttav, erutav meloodia hakkaski voolama. Ta ise oli end nagu tahtmatult poogna alt lahti rebinud ja täitis mu hinge. Ogiński polonees! Kuidas ta küll erutas ja puistas mu südamesse valu! Kõrvetas meeldivalt ja paitavalt, mina aga vedasin poognat mööda keeli nagu mööda haava. Hakkas voolama nukker meloodia, lai kui vihmavaling, hing paisus ja tõmbus pingule kui keel. Kui kätte jõudis lõpueelne üleminek, täis meeletuid, väljendamatut muret ja sügavale peidetud lootust, ei kannatanud ma enam välja. Tõmbasin poogna keeltelt, meloodia katkes kõige kõrgemal noodil, viiul lendas voodisse. Kukkusin toolile, haarasin tulise pea kätte vahele ja oigasin. Tundsin oma põskedel midagi niisket ja sooja nagu esimene kevadvihm.

«Ongi kõik. Hüvasti, Jarõna, mu lõpuni laulmata laul.»

Alles tüki aja pärast tõstsin raske tinase pea. Riietusin kiirustamata ja väljusin toast.

Küla kohal laius ilus õhtu. Noor kuu, nii noor kui kevad aprilli algul, oli kummardunud Kovalivka aedade kohale ning vaatas mulle südamesse. Isegi tuuletuses sosistasid oma salajast juttu elustunud kevadised paplid. Võib olla, et need olid elumahlad, mis nende sõlme- listes soontes voolasid?

Kõndisin metsa poole. Temale, võimsale, külalislahkele ja armastatule pean tegema oma viimase viisakusvisiidi. Just nüüd, kui võõras pilk seda ei näe.

Mõtliku kase juurest eraldus mingi kogu. Nagu oleks elektrivool mu keha läbinud.

«Tarass Demõdovõtš!»

Seda sosinat oleksin ma ka maailma lõpust ära kuulnud, ilma pikemalt mõtlemata oleksin selle poole jooksnud. Hetke pärast jäin Jarõna kõrvale seisma, unustatud oli kõik: valu vastamata armastuse pärast, solvumine, mahajäetu kibe saatus. Vaatasin talle silma.

«Jarõna?! Sina?»

Tema nägu oli kahvatu, nagu rohekast marmorist välja raiutud.

«Tarass! Anna mulle andeks, Tarass,» sosistasid nagu kevadine tuul tema huuled.

Püüan tema tahte jõuetu käe kinni. Siin ta on, see väike soe käsi, käsi kalliste tindiplekkidega, see kättesaamatu käsi lebab usaldavalt praegu mu peos ja soojendab mind ebamaise soojusega.

Kõnnime vaikides kõrvuti. Meil pole tarvis kõnelda. Meil on kõik selge. Mõõdume haiglast. Seal akendes välguvad tuled, liiguvad tumedad varjud. Ehk on kellegi halb? Ehk võitleb keegi surmaga. Ei, me ei märka seda. Oleme oma õnne välja võidelnud. Meis keeb elu.

Välgatab metsajärv. Seal keskel ujub veel jääpank. Ta võitleb soojusega, on päikesele endale väljakutse heitnud. Võidelgu. Meil pole temaga asja, ujugu või kogu suve läbi keset järve.

Meie jalad valivad ise endale tee mööda kitsast metsarada. Noorte kaskede pungad on paisunud ja peksavad valusasti vastu nägu, tammeoksad haaravad riietest kinni, nagu tahaksid tagasi hoida.

Peatume. Vaatan neiule silmi.

«Jarõnake!»

«Vaiki, Tarass, vaiki!»

«Jarõna, kuula ainult. Jutustan sulle kõik Nastjast...»

«Ei ole vaja. Pole vaja, Tarass. Ma tean kõik. Kõik. Ta kirjutas mulle täna kirja. Missuguse kirja! Ei, ei tunne sina, Tarass, Nastusjat. Missugune inimene! Missugune süda! Ta armastab sind. Ning ma usun seda,

sest ta ei mõtle iseendale, vaid palub sind õnnelikuks teha! Olen halb! Kuri, süd ametu.»

Tundsin, kuidas mu nägu venis imestusest pikaks. Sisalik! Mu hea Sisalik! Tunnen ära su ausa, puhta hinge, seltsimeheliku ja truu käe. Kui omane, kui kallis sa mulle oled! Oled andnud mulle elu tagasi, Nastusja!

Tasakesi sosistavad pea kohal männid. Vilguvad ja heidavad kevadist sära kõrgusest. Sädelev kuu on nagu kaseoksa külge kinni jäänud ja paindunud, tahab end lahti rebida, kuid pole selleks jõudu. Kas ma suudan kunagi seda kevadist kordumatut ööd unustada?

«Kui armastad kedagi, siis tahad, et ta oleks puhas kui pisar. Ma ei tahtnud sinul ühtki tolmutükki näha. See on ju armastus. See on ju kogu eluks.»

Ta vaatab mulle usaldavalt silma, sosistab väriselva häälel:

«Mäletad, rääkisin sulle igasugu asju... solvasin sind?»

«Ärme seda iial meenutame. Eks ole?»

«Hüva. Aga mõistad, et kui see jutuajamine oleks mõnel teisel ajal toimunud, oleksin ehk teistmoodi olnud. See aga tuli just pärast ennustamist. Šuhnovska kõneles kõikisugu asju... Ta ju pesi Batoztšuki naisega kõik su luud-kondid läbi. Aga mina vahutasin. Anna mulle andeks, armas.»

Ma ei jõudnud vastata. Metsas kuuldusid mingid hääled, kellegi summutatud naeru. Eemaldusime ettenägelikult rajalt ja nõjatusime vastu vana mändi.

Rada mööda astusid teineteise vastu liibunult kaks inimest. Mees ja naine. Kõnelesid millestki. Meie kohal jäid nad hetkeks seisma.

«Ehk pöördume tagasi?» kostis Liidia Grõgorivna häälel.

«Lähme tammeni,» vastas Šuhnovski bass. «Sinna, kus alati.»

«Aga kui sinu oma otsima hakkab?»

«Ta on tõepoolest haige.»

Nad liikusid edasi, aeglaselt, jalga jala ette tõstes.

«Tähendab siis Tarass sõidab ära,» ütles Liidia Grõgorivna rõõmunoodikestega hääles. «Mis juhataja temast nüüd saab? Aga direktoriks saad kindlasti sina, Mõša?»

«Mul on akt valmis,» naeris Šuhnovskõi. «Ega see esimest korda sünni.»

Kui nende hääled vaibusid, ärkas Jarõna nagu unest ja tõmbas mind käest.

«Lähme siit ära.»

Liikusin kuulekalt tema järel. Mõistsin. Nende kahe viibimine siin metsas haavas Jarõna õrnu ja puhtaid tundeid.

Järgmisel päeval andsin kooli üle Grõgori Ivanovõtš Jarile.

EPILOOG

Jäine lumetuisk möllab üle terve ilma. Tormitseb tuul, painduvad ja vehivad oma jääpurikatest raskeks muutunud kroonidega männid. Vabisevad paksu lumekatte all õrnad läbipaistvad kaskede tüved, lumeluited kasvavad lumehangedeks ning tundub, et selles metsikus sünguses pole ühtki hinge.

Ma valvan lumme mattunud partisani muldonni kõrval suunan oma vaate ja automaadi tuisu liikuvasse seina. Silme ees on aga hele, päikesepaistest üleujutatud aas, aasal aga noor valgetüveline kask kevadises lopsakas rüüs, niisugune lõbus ja lahke, põhjatult armunud tuulesse, kes nii väga hommikuti ja õhtuti tema pikki rohelisi palmikuid kammida armastas... Minu kool, minu rõõm!

Puude vahel, lumekeerises, tuule metsikus möirgumises on tunda mingit liikumist. Ühe hetkega kaob silme ees lõbus kaseke, sõrm surub automaadi päästikule.

«Kes tuleb?»

«Omad...»

Rajale ilmuvad lumistes kasukates kogud. Nad komistavad: näha, inimesed on väsinud, pörkavad vastu puutüvesid, sest rada on täis tuisanud, vajuvad vööni lumme.

Esimesena tuleb Korni Nedokuss. Ta lausa aurab, nagu kuumaks köetud ahi. Vurrudel ja habemel ripuvad niisked jääpurikad.

«Noh, küll keerutab, ei kuskil ole pääsu,» kaebab moe pärast, ise aga kõõritab oma naljasädemeid täis silmadega minu poole.

Nedokussi selja tagant vaatab minu poole tundmatu nooruk.

«Tere päevast, Tarass Demõdovõtš!»

Midagi tuttavat oli selles meeldivas kõlavas hääles, tumedates mustlassilmades ja pikerguses tõmmus näos.

«Kas ei tunne, Tarass?» naerab Nedokuss silmadega.
«Petro?!»

me Kovalets välgatab rahulolevalt silmi, naeratab.

ja «Näed, missuguseks kotkaks on sirgunud,» kiidab
Nedokuss noorukit. «Tuli teine partisanisalka. Nii et
õpeta aga, vennas, partisaniks välja.»

vi Imetlen oma kasvandikku. Niisugust noormeest ei
saagi imetlemata jätta: pikk, sihvakas, tugev...

tü «Tuleb välja, Petro, et Šuhnovskõi su asjatult paran-
damatute kilda arvas?»

Ja «Keegi oleks Nedokussi nagu naaskliga torganud, ta
isegi hüppas üles.

«Noh, sinu Šuhnovskõi...» välgatas ta salapäraselt
oma silmi. «Oli Šuhnovskõi, ja ei ole enam...»

«Mis temaga siis on?»

«Elus ja terve teine, ainult Matskoks on muutu-
nud...»

«Kas tõesti?» ei suutnud ma imetust tagasi hoida,
ehkki südames jäin kohe uskuma, et seesama reetur
Matsko, kes peaaegu igas fašistlik-natsionalistliku aja-
lehe numbris Ukrainamaad poriga üle valab, pole keegi
muu, kui meie kunagine kolleeg Šuhnovskõi.

«Tema jah...» tõendab Kovalets ning noormehe hääl
hakkab kõlama kuidagi võõralt, kähedalt ja vihaselt. Ta
töotab: «Küll ma temani veel jõuan...»

Usun seda, et me Šuhnovskõiga veel kohtume. Koh-
tume kõige kitsamal rajal. Seal, kus teineteisest mööda
ei pääse.

Möllab jäine lumetuisk, tuul tugevneb ning hooti
keerutab külmi lumepalmikuid õrnal, läbipaistval ka-
sel — partisanide truul sõbrataril ja õel.

Minu kool! Minu rõõm!

